X KAMIL KANTAK

FRANCISZKANIE POLSCY

TOM I.

1237-1517

KRAKÓW 1937
NAKŁADEM PROWINCJI POLSKIEJ OO. FRANCISZKANÓW.

NIHIL OBSTAT

X. Anzelm Kubitt
Prowincjał OO. Franciszkanów.

Kraków, dnia 20 października 1936 r. L. S.

APROBATUR

† CASIMIRUS
Episcopus Pinskensis.

L. S. *BRONISLAUS KIEŁBASSA*
Canonicus, Cancellarius.

Pinsci, die 19.III 37-a.

Czcionkami Drukarni Diecezjalnej w Pińsku.

MCCXXXVII ANNO DOMINI MCMXXXVII SAECULO OCTAVO PATRUM FRANCISCANORUM IN POLONIA INEUNTE HANC EORUM RERUM GESTARUM DESCRIPTIONEM DIGNISSIMO PATRI MINISTRO ANSELMO KUBITT NEC NON TOTI ALMAE PROVINCIAE DEDICAT

AUCTOR.

Pińsk festo Paschae 1937.

PROOEMIUM.

Historia Bernardinorum scilicet Fratrum Minorum Observantium absoluta, nunc secundum praeconceptum propositum praesentamus Historiae Franciscanorum (Conventualium) volumen I, complectens periodum annorum 1236-1517, et quidem res gestas peractas a Fratribus Polonis provinciae Bohemiae et Poloniae. Anno sequenti speramus secuturum esse secundum volumen quod spatium ab a. 1517 usque ad partitiones Poloniae 1772 respective 1795, et tertium quod s. XIX tractaturum est. Quae omnia totum continuum formant; utcumque enim alibi res evolvebantur, in Polonia primitivi FF Minores paulatim Conventuales facti, eandem organisationem provinciae cum omnibus conventibus retinebant.

Momenta talis dispositionis erant, quia a. 1517 tum in toto Ordine FF Minorum maxima subversio acciderat, tum hoc tempore antiqua provincia Bohemiae et Poloniae bipartita est, tum denique in toto orbe christiano revolutio Lutherana omnia generaliter permutavit. Singularis vero dispositio huius voluminis undecim capitibus distinguitur quorum tituli contentusque conspectus sensum praebent.

Quibus motivis expositis, non possumus non asserere nos omni in historia divisioni tantum eum quem meretur, hoc est minimum valorem attribuere. Semper enim divisio erit qualis dissecatio artificialis continuae vitae generationum, semper in ratione nostra ratiocinanti elaborata, semper unius divisionis argumentis, motivi alterius non minus valentes opponi aequo iure possunt. Sed quia mentis nostrae tenuitas alio modo procedere nescit, nobis illa divisio melior esse videbatur.

In hoc I volumine tractamus historiam conventuum FF Minorum necnon Clarissarum Polonarum provinciae Bohemiae et Poloniae quae usque ad a. 1517 durabat, hoc est historiam mediaevalem. Pertinebant haec domus ad custodias Cracoviensem et Gnesnensem quibus adiungenda

est custodia Russiae quae orta s. XIV, a. 1430 incorporata est provinciae Bohemiae et Poloniae, atque vicaria Lithuaniae, existens ab a. 1386. Silesiae conventus complectimur, in quantum pertinerent ad provinciam, h. e. custodiam Vratislaviensem usque ad a. 1285, Opoliensem per totam periodum. Sed et Prussiae custodiam ex provincia Saxoniae nostrae relationi intexuimus quia eius conventus ab initio partem faciebant provinciae Bohemiae et Poloniae et posteriore periodo ab s. XVI denuo provinciae Poloniae. Non includimus autem conventus ipsius Bohemiae, nimirum custodias Pragensem, Králové-Hradecensem, Litomericensem, neque Moraviae. Quod libenter fecissemus, sed aditu archivi s Jacobi Pragae praecluso nimis temerarium esset eo ignoto res Bohemicas describere. Speramus vero hunc nostrum laborem evasurum esse adiutorium futuro studenti historiae Bohemicarum rerum investigandae, nosque tali modo gratias acturos esse pro hospitalitate apud FF Minores in Brno Pragaeque experta.

Specialiter quod attinet Clarissas, magnis latifundiis possessis, uniuscuiusque earum monasteriorum historia oeconomica componi potest, sed talia erant extra propositum nostrum. Esset nimirum studium nimis speciale et parum prodesset ad huius operis finem qui est valorem FF Minorem in evolutione civilisationis Poloniae exhibere, ad quod generalis conspectus rerum oeconomicarum plene sufficit.

Fontes huius voluminis maxima ex parte impressi sunt et plurimum constant diplomatibus, chronicis desideratis. Proinde non nisi unilateralem documentationem praebent, sed etiam in hac restrictione vix sufficientes declarandi sunt. Si s. XIII inveniuntur complementa in vitis sanctorum, s. XV in sermonibus similibusque, maxime mutum s. XIV apparet. Litteratura satis est ampla, at magis FF Minores attinet quam ex professo tractat. Nihilominus multa problemata invenimus resolvenda quae secundum posse conati sumus disquirere. Permultum nos adiuvisset, si esset facta Bibliographia Poloniae Franciscana aut Codex diplomaticus Poloniae Franciscanus. Quos labores nos suscipere non possumus; saltem compilavimus in huius tomi I Additamento

regesta diplomatum non impressorum, in quo regestro non inseruimus documenta res Lithuanas concernentia, visa imminenti publicatione continuationis *Codicis ecclesiae cathedralis nec non dioecesis Vilnensis.*

Hoc loco de tribus scriptoribus Franciscanis, praedecessoribus nostris, aliqua verba proferre licebit.

Joannes Casimirus Biernacki, (1629-1725) chronologus Ordinis FF Minorum Conventualium, in suo libro *Speculum Minorum* Cracoviae 1688 212-75, conspectum historiae provinciae Bohemiae et Poloniae praebet. Qui magna cum sollicitudine et libros impressos et manuscripta etiam diplomata introspexerat. Non erat nimis criticus; ceterum tunc temporis demum critica historica coeperat elaborari. Proinde valor historiae Biernacki a fontibus adhibitis dependet. Usus est notabiliter chronico manuscripto Joannis Furstenhain qui lector in Brno iussu ministri Stephani de Brno (Bruna) a. 1503 vel paulo post opus suum conscripserat, materialibus suis ex Archivo provinciae haustis, hodie deperditis. Eo Biernacki in genere bene et fideliter utebatur, attamen nonnullis in locis abbreviabat et quidem non semper feliciter. Utcumque, relatio sua cum documentis contemporaneis praesertim diplomatibus comparata, fide digna dicenda est, ita ut concludamus eadem de eis quae aliunde probari non possunt. Quam opinionem iam ante viginti annos expressimus. Verumtamen repetimus hoc non valere nisi de his quae Biernacki ex Furstenhain hauserat, dum alii sui fontes e. g. quae ex Martini Baronii manuscripto *Icones* etc. sumpserat, vix fidem merentur. Ex Biernacki V Greiderer quoque in sua *Germania Franciscana* (Oeniponte 1777 I) quae habet de provincia Bohemiae et Poloniae, hausisse videtur. Nunc autem notitia nostra chronici Furstenhain plurimum aucta est. Reperimus enim in archivis provinciae Bohemiae in Brno manuscriptum Joannis Impekhoven ex a. 1658 *Chronologia conventus ad s Joannem Brunae O Minorum s Francisci Conventualium.* Impekhoven Bonae natus, a. 1658 fungebatur guardianatu in Brno, erat definitor perpetuus provinciae Austriae, multoties guardianus, obiit Vindobonae 1677 (Christ Stephanus· *Chronologia ven Conventus Brunensis ad s Joannem* ms ibidem asservatum ex a. 1753 pag. 3).

Impekhoven aequaliter chronico Furstenhain usus est, adhuc magis id vertebrum suae narrationis fecerat. Habuit aliud exemplar ac Biernacki, paulo alterius redactionis et amplius fortasse et accuratius id excerpebat. Forsan huius adhuc aliquod exemplar somnolescens in archivis s Jacobi Pragensibus felicem investigatorem expectat.

Makowski Bonaventura natus ca 1710, obiit post a. 1788. Qui chronologus provinciae totam vitam in perscrutanda historia eius impendit plurimaque collegit et conscripsit. Sed tantum res minoris valoris impressit ac pretiosissima eius manuscripta interierunt quod eo magis dolendum est, ut ipse artem criticam optime sciret. Non invenimus nisi tria eius opera inter manuscripta Bibliothecae Nationalis Varsoviae quorum uni integrum textum Furstenhain, notis suis locupletatum inseruit, eundem qui Biernacki inser vierat. Hunc in Additamento VI lectori praebemus.

Tertius scriptor laudatissimus est moderni temporis ae. m. Aloysius Karwacki. Qui proelo dedit unicam b. Salomeae hagiographiam 1911. Sed meritum eius in hoc consistit quod archiva Franciscana, praesertim provinciale Leopoli locupletavit et in in bonum ordinem redegit. Ulterius magnam collectionem materialium historicorum Franciscanorum perfecit. Ex archivis provinciae singulorumque conventuum, ex documentis publicarum institutionum privatorumque hominum, ex libris impressis maxima sollertia plurima excerpta confecit, eaque secundum provincias et conventus optima calligraphia in singulos tomos disposuit quorum plus quam viginti conscripserat. Quae collectiones quidem plurima continent ex recentioribus saeculis, sed etiam pro hac mediaevali periodo valde pretiosa nobis dederunt.

Conscribendi hoc nostrum opus eundem modum quem in Bernardinorum Historia adhibuimus, eo magis ut in huius criticis pauca invenerimus quibus ad meliorandum modum descriptionis uti potuerimus. Duas tamen notabiliores differentias lector inventurus est, primam quod rem ipsam Introductione*) praecedi curavimus, ut gesta Franciscanorum in delineatione historiae universalis, Ecclesiae et Regni Poloniae perspicacius appareant, secundam quod interdum

*) **Quam a. 1936 periodicus *Przegląd Współczesny* amabiliter publicavit.**

coacti eramus charactere materialium exigente, loco narrationis ponere analysim et discussionem quas autem ad minimum restringere operam dabamus, discussione generaliter ad notas remissa.

Denique opportunum nobis videtur finem nostri laboris indicare. Est res gestas FF Minorum in Polonia praesentare in sua evolutione historica, sicut fuerant, neque ad apologiam inclinando, neque defectus exaggerando. Hoc praesertim nobis intererat exponere partem Ordinis qua factorem civilisationis intellectualis, moralis et imprimis religiosae.

Restat nobis adhuc iucunda obligatio gratias agendi omnibus qui in hoc opere exarando quocunque modo auxilium suum porrigerant, imprimis Rmo P exgenerali Orlich, AR PP ministris provinciarum Poloniae A Kubitt et Bohemiae G Laemmer, RP S Rosenbaiger, toti venerabili definitorio et capitulo provinciae Poloniae singulisque patribus et fratribus; deinde dd directoribus et officialibus bibliothecarum et archivorum tum in Polonia tum in Bohemia et Silesia, Pragae, Brno et Vratislaviae quorum vix sine exceptione summam amabilitatem experti sumus; in fine omnibus qui imprimendo hoc libro laborem adhibuerunt.

SKRÓCENIA.

Miasta: Gn — Gniezno, K — Kraków, L — Lwów, Po — Poznań, Pr — Praga czeska, Prz — Przemyśl, Rz — Rzym, W — Warszawa, Wi — Wilno, Wr — Wrocław.

Archiwa i biblioteki franciszkańskie: FB — prowincji czeskiej w Brnie, FK — konwentu w Krakowie, FKal — konwentu w Kaliszu, FKr — konwentu w Krośnie, FL — prowincji polskiej we Lwowie, FPrz — konwentu w Przemyślu, KlK — Klarysek w Krakowie, KlS — Klarysek w Starym Sączu, AG — Archiwum generalne w Rzymie, Is — konwentu San Isidoro w Rzymie.

Inne: AKGn — Archiwum Kapituły Katedralnej Gn
AADK — Archiwum Akt Dawnych K
Cz — Biblioteka Czartoryskich K
B — Biblioteka Jagiellońska K
Baw — Biblioteka Baworowskich L
LAM — Archiwum Miejskie L
Os — Biblioteka Ossolińskich L
ACpo — Archiwum Archidiecezjalne Po
APpo — Archiwum Państwowe Po
PrCap — Archiwum Kapituły Archikatedralnej Pr
PrU — Biblioteka Uniwersytecka Pr
BN — Biblioteka Narodowa W
WAG — Archiwum Główne W
WK — Biblioteka Krasińskich W
APwi — Archiwum Państwowe Wi
TPNwi — Biblioteka Tow Przyjaciół Nauk Wi
WrAP — Archiwum Państwowe Wr
WrU — Biblioteka Uniwersytecka Wr

Książki tłoczone:
AbJS — Abraham W Jakób Strepa arcybiskup halicki K 1908
AbR — Abraham W Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi L 1904

AF — Analecta Franciscana II, III Quaracchi 1887, 1897
AFH — Archivum Franciscanum Historicum Quaracchi 1908 sq
AGZ — Akta grodzkie i ziemskie I sq Lwów 1868 sq
AKH — Archiwum Komisyi Historycznej VI K 1891 Acta capitulorum Cracov et Ploc 1-296. Blumenstock A Wiadomości o rękopisach prawno-historycznych itd 379-464.
AOCL — Acta Officii Consistorialis Leopoliensis I L 1927
B — Biernacki J C Speculum Minorum K 1688.
BF — Bullarium Franciscanum I-VII Rz 1759 sq 1898 sq
BGP — Balzer O Genealogia Piastów K 1895.
CDM — Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I-XV Brno 1836 sq
CDS — Codex diplomaticus Silesiae I sq Wr 1857 sq
CEV — Codex epistolaris Vitoldi K 1882.
CEXV — Codex epistolaris s XV III K 1894
CV — Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vilnensis I fasc. I K 1932.
DHP — Długosz J Historia Polonica I, II Francofurti 1711, Lipsiae 1712.
DLB — Długosz J Liber Beneficiorum dioecesis Cracov. III K 1864
EE — Erben C et Emler J Regesta diplomatica et epistolaria Bohemiae et Moraviae I sq Pr 1855 sq
HH — Holzapfel H Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens Fryburg 1909
KKsW — Kodeks dyplomatyczny katedry krak. ś Wacława I, II K 1874
KmK — Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa I, II K 1879 1882
KMP — Kodeks dyplomatyczny Małopolski I-IV K 1876 sq
Kom — Komorowski J Memoriale Ordinis Minorum MPH V 1-418 K 1888
KT — Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego L 1875
KUK — Kodeks dyplomatyczny Uniwersytetu krakowskiego III K 1888
KWP — Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski I-V Po 1877 sq
MBH — Monumenta Boemiae Historica 1-VI Pr 1764 sq
MGF — Monumenta Germaniae Franciscana I Die Kustodien Goldberg und Breslau I Düsseldorf 1917

MMAeH — Monumenta Medii Aevi Historica XIII, XIV, XVIII Acta capitulorum necnon iudiciorum ecclesiasticorum selecta K 1894 sq
MPH — Monumenta Poloniae Historica I-VI L 1872 sq
MPV — Monumenta Poloniae Vaticana III K 1914
MRPS — Matricularium Regni Poloniae Summaria I-V W 1905 sq
PRM — Pamiętnik Religijno Moralny Piasecki Jakób Opisanie kościołów i klasztorów franciszkańskich w Polsce I, IV, VI-IX W 1841 sq
PSB — Polski Słownik Biograficzny I sq K 1935 sq
RSK — Rosenbaiger S K Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie K 1933
Th — Theiner A Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae I, II Rz 1860 sq
ThMH — Theiner A Vetera monumenta historiam Hungariae illustrantia I, II Rz 1859 sq
Tmi — Acta Tomiciana I-XIII Kórnik 1852 sq
USF — Urkundenbuch der alten sächsischen Franziskanerprovinzen II Die Kustodie Preussen Düsseldorf 1913
Wad — Wadding L Annales Minorum ed II Rz 1731 sq

Rękopisy:

O Alojzy Karwacki

AK AFK — Archiwum Franciszkanów krakowskich FK s. s.
AK IX Kl s Andrz — Materiały dotyczące konwentu Klarysek w Krakowie FL s. s.
AK IX N Sącz — Materiały dotyczące konwentu w N. Sączu FL s. s.
AK VII Pczp — Materiały dotyczące prowincji czesko-polskiej FL s. s.
AK XII Pyzdry — Materiały dotyczące konwentu w Pyzdrach FL s. s.

O Bonawentura Makowski

M — BN QI1322 Opuscula I Chronicon prov. Poloniae (Furstenhain) 1-96, II Critica Martini Baronii etc 97-212, III Tractatus Hist-Chronol-Crit. de primis scriptoribus Vitae b Cunegundis etc 213-320 1764.
BN LQIV106 Fasciculus temporum etc 1765
BN LQI905 Vita b Jolentae etc 1775

Inne:

Christ — Christ Stephanus Chronologia ven. conventus Brunensis ad s Joannem 1753 FB s. s.

Im — Impekhoven Joannes Chronologia conventus ad s. Joannem Brunae O Mi s Fr Conventualium collecta a. D. 1658 FB s. s.

Repertorium ordinarium conventus Calissiensis O Mi Conventualium s Fr. W XVIII FKal s. s.

LF 1596 — Visitatio totius provintiae (s) Maioris et Minoris Poloniae MDL Russiae etc incoepta per RP mgr Joannem Donatum Caputum a Cupertino etc 1596-8 FL s. s.

FL 1679 — Notiones praecipuae de conventibus scripsit Malęgowski 1679 FL s. s.

FL Priv — Privilegia, documenta, decreta ecclesiae s Crucis.., collecta... F. Schubert... 1788 FL s. s.

KlS — Księga przywilejów klasztoru Klarysek w Starym Sączu, w. XVII s. s.

AKGn FR 1 — Memoria FF. Minorum Conventualium etc collecta in conventu nostro Grabowiensi a. D. 1755, nekrolog w porządku kalendarzowym

A Ep Crac — Acta Episcopalia Cracoviensia VI w Archiwum Konsystorza w K

Cz 2144 — Zbiór kazań z w. XV

Cz 3063 — Zbiór aktów Franciszkanów prow ruskiej i litewskiej od r. 1625

Cz 3796 — Breviarium ok r. 1500

J 2223 — Disputata summularum Alberti ca a. 1400

Baw XA20 — Fr P. Summa in VI Librum Decretalium 1455

LAM — Libri Officii Consularis Leopolitani I, II

Os 102 — Breviarium, w. XV

Os 103 — Sermones in festa sanctorum, w. XV

Os 104 — Testamentum Novum, w. XV

Os 105 — Petrus Comestor Scholastica Historia w. XV

Os 1318 — Acta Tomiciana

Os 4874 — Metrica ordinandorum per R P Petrum Dzigon suffraganeum Plocensem 1515-1530

ACpo — Acta Consistorialia Posnaniensia 1488, 1500, 1507, 1511/2, 1514, 1516/7

APpo — Akta Archiwum Państwowego w Poznaniu dotyczące Franciszkanów inowrocławskich Incwrazlaw Franz C10
PrCap 468 — Tractatus varii C XLI poł. w. XV
PrCap 405 — Tractatus varii B XC pocz. w. XV.
PrCap 452 — Tractatus C XXXIII ok 1400
PrCap 283 — Biblia p I B II I pocz. w. XV
PrU IVG30 — 762 Tractatus varii pocz. w. XV
PrU VF29 — 951 Constitutiones Regulae et alia FF Minorum, w. XIV-XV
PrU VIB9 — 1042 Martyrologium PP Minorum w. XIV-XVI
PrU VIF23 — 1162 Jacobus de Voragine Sermones Quadragesimales w. XIV
BN LO13 — Breviarium Johannis de Szadecz 1378
BN LQ1292 — Sermones varii a fr Matthia Angelo compilati 1502-3
WK 256 — Dyplomatariusz m. Wilna
WK 3574 — Kronika konwentu nieszawskiego, w. XVII
WAG 4. 6. 3. 1. — Bibliotheca PP Franciscanorum Monasterii Vilnensis
APwi — X Herburta wypisy nr 16
TPNwi 84B — Księga rachunkowa jurydyki Franciszkanów wileńskich w XVI
WrU IQ466 — Mikołaja z Koźla notatnik, 1414-8
WrU IDz42 — Zbiór kazań, w. XV
WrU IQ253 — Breviarium, w. XV
WrU IVQ196 — Bartłomieja z Bydgoszczy Zbiór konstytucji ok r. 1500

WSTĘP.

Wśród nieprzeliczonej rzeszy świętych, żaden nie posiadł tak wielkiej w dzisiejszych czasach sławy jak ś Franciszek. U niego to miłość Boża uwydatniła się w cnotach, najbardziej wzruszających serce teraźniejszego człowieka; tym bardziej mu imponują, im mniej sam jest skłonny je pełnić: w miłości bliźniego i ubóstwie. Chwała ś Franciszka trwała przez całe średniowiecze, podczas nowowierstwa w. XVI i oświecenia wolteriańskiego doznała zaciemnienia; dzisiejsze czasy dopiero nowym blaskiem rozjaśniły wizerunek *Poverella.*[1] Ale oraz z innego punktu widzenia podjęły kult tego, który wszelkie stworzenie nazywał bratem swoim i siostrą. Stosunek średniowiecza do świętego wyraża doskonale wielka księga Bartłomieja Pizańczyka *De conformitatibus*, o podobieństwach ś Franciszka do Pana Jezusa, wyraża tak przedmiotem jako i sposobem dowodzenia, z logistycznej argumentacji uplecionym. Nasza doba wznowiła cześć jego pamiętną książką Sabatiera pod znamiennym nagłówkiem *Życie Franciszka z Asyżu*, wznowiła ją przynajmniej w rozległych kołach elity umysłowej. W historyzmie swoim staramy się odtworzyć postać świętego asyskiego, wstawić ją w splot ówczesnych wydarzeń, na tle ich uprzytamniając rozumieniu naszemu, wpływ jego uwydatnić na czas, na ludzi, nakreślić znaczenie w rozwoju cywilizacji religijnej, umysłowej, artystycznej, społecznej. Trzeba tu aparatu ogromnego, ale bezeń dzisiejsze pokolenie nie znajduje drogi, którą by mogło dojść do pojęcia mężów przeszłości.

Na kulcie osoby ś Franciszka zyskuje jego Zakon, któremu święty dał tak niezmiernie charakterystyczną nazwę *Braci Mniejszych.* Bo Zakon jest bezpośrednim dziełem Franciszka, tworem oraz spadkobiercą, kontynuatorem tej rzeki wody żywej, która poczęła się za życia świętego i popłynęła

przez wieki. Chwalebne to dziedzictwo stało się skarbem synów ś Franciszka. I podnieść należy świadomość obowiązków, jakie nakłada to pochodzenie. Mamy tutaj na myśli troskę o przechowanie i udostępnienie przeszłości zakonnej, będącej po wszystkie czasy własnością franciszkańską a dzisiaj widniejącą w intensywnej pracy ogniskach, w Rzymie, w Quaracchi i innych.

Jeśli mówimy o Zakonie Braci Mniejszych jako o dziedzicu świętego, to zapewne najistotniejszą treść tego dziedzictwa stanowi duch franciszkański, najwyższy oczywiście u bezpośrednich następców, lecz ciągle i dzisiaj tak samo jak przed wiekami widomy. Ale poza tym stosunek Franciszka do jego Zakonu nie przedstawia się bynajmniej tak prostolinijnie jak np. ś Ignacego Loyoli do Towarzystwa Jezusowego. Zakon Minorytów krocząc po śladach ś Franciszka, pod niejednym względem je przekroczył rozszerzając zasiąg działalności, pod niejednym nie dorównał twórcy.

Bo też i ś Franciszek w daleko mniejszym stopniu urobił swój Zakon niż spółczesny mu ś Dominik stworzył Zakon Kaznodziejski. Zakon minorycki raczej tworzył się sam pod sztandarem ś Franciszka, powstał, rósł, szerzył się idąc bardziej za natchnieniem i przykładem niż wypełniając wolę zakonodawcy. Ś Ignacy spoglądając pod koniec życia na *Societas Iesu* mógłby był powiedzieć: Tego chciałem. — Ś Franciszek z zdziwieniem patrzał, co się stało z konfraternii, jaka się była skupiła w młodości dokoła niego; wiadomo, że w ostatnich latach życia wyrzekł się kierownictwa Zakonu.

Oczywiście błędem było by mniemać, że Zakon sprzeniewierzył się idei założyciela — mówimy to z całą stanowczością naprzeciw Sabatierowi a jeszcze bardziej naprzeciw jego naśladowcom; sądząc z perspektywy wiekowej trzeba powiedzieć, że w danych warunkach dziejowych nie mógł się inaczej rozwijać i że co najważniejsza, zachował ducha swego twórcy. Atoli równocześnie wiemy, że ś Franciszek nie przewidywał takiego rozwoju, że nawet chwilami popadał w rozczarowanie, co było nieodłączne od wcielenia ideału w życie konkretne. Już najbliżsi bezpośredni uczniowie rozszerzyli na pola jemu obce działalność Zakonu. Eliasz z Cortony wystawił ową przepiękną bazylikę asyską *cudo ludzkiej ręki* i dał początek twór-

czości architektonicznej i artystycznej Braci Mniejszych. Ś Antoni rozwarł szeroko przed nimi wrota nauki i wskazał drogę, po której doszli na szczyty myśli filozoficzno-teologicznej średniowiecznej w ś Bonawenturze i Szkocie a spojrzeli w przebłyski nowoczesnego myślenia w Rogerze Bakonie i Rajmundzie Lullu.

Ale to rozszerzenie widnokręgów nie przeszkadzało bynajmniej mocno obstawać i pilnie uprawiać bezpośredniego dziedzictwa ś Franciszka, szerzyć królestwa Bożego na zewnątrz i wewnątrz Kościoła. *Vir catholicus et totus apostolicus,* mów antyfona średniowieczna o świętym asyskim; Zakon jego misjami opasał bliski i daleki Wschód od Ziemi ś po Pekin, później od Ameryki po Filipiny. Franciszek dobrowolną pogardą dóbr tego świata wyrównywał przeciwieństwa społeczne, miarkował i upokarzał dumę bogaczów, uśmierzał i łagodził nienawiść biedaków. Zakon poczytywał ubóstwo *dominam paupertatem, altissimam paupertatem* sobie za skarb najdroższy i właściwość znamienną, a chociaż z biegiem czasu konieczności życiowe nie pozwalały poprzestać na bezgranicznym wyrzeczeniu *Poverella,* zawsze pozostawał ubogim w stosunku do innych zakonów nawet mendykanckich a istnienie swoje opierał na jałmużnie. Sam wieloletni spór o pojmowanie ubóstwa dowodzi, że stanowiło ono rdzeń Zakonu. Ś Seraficki natchniony miłością bliźniego godził niesnaski pomiędzy miastami i pokój przywracał. Bracia Mniejsi występują jako pośrednicy w układach pokojowych, jako rozjemcy w zatargach pomiędzy ludźmi, czy to prywatnymi, czy monarchami. Ś Franciszek każąc szerzył miłość Boga i bliźniego. Zakon podejmuje wielkie dzieło misji wewnętrznej, wyręczając niewystarczalność świeckiego duchowieństwa. Czcią NPMarii, nabożeństwem Żłóbka, rozpamiętywaniem Męki Pańskiej, hymnami swoimi Franciszek wprowadził człowieka w bliższy, serdeczniejszy stosunek do Boga. Synowie jego docierają najgłębszych pokładów mistyki poetycznej, tworząc *Dies irae, Stabat Mater dolorosa,* lecz także *Stabat Mater gaudiosa.* Słowem jeśli ś Franciszka na schyłku żywota mogło ogarniać zniechęcenie na widok swego dzieła, to obecnie z tamtego świata spoglądając, w pełnym rozumieniu niedoskonałości wszelkiej czynności ludzkiej, widzi, że Zakon wiernie i doskonale jak na

ludzi zachował jego ducha i przez pokolenia kroczył drogami przezeń wskazanymi.

W pracach Zakonu franciszkańskiego atoli odróżnić należy działalność na ziemiach polskich od czynności podjętych w rodzimych krajach, na Południu i Zachodzie. Natchnienie i duch te same pozostawały, przejawiały się wszelako inaczej na zewnątrz. Wymagały tego odrębne zadania, a te znowu nasuwał stan kraju i ludzi, odmienny pod względem cywilizacji ogólnej czy kultury religijnej. Na Zachodzie wystarczało ją rozwijać budując na istniejących podwalinach, u nas dopiero tworzyć było trzeba. W tamtejszych krainach dzięki temu Franciszkanie mogli wstępować na wierzchołki myśli i sztuki średniowiecznej. Ale na nich działały także bezpośrednio prądy i walki ideowe i materialne, tam właśnie w ośrodkach cywilizacji się rodzące. Stąd też Zakon w tamtych ziemiach stawał się terenem sporów i rozgrywały się przeciwieństwa niekiedy aż nadto burzliwe. I tam nakoniec Braci Mniejszych życie i czyny pozostawiły ślady w niezliczonych pomnikach przeobfite, pozwalając nam dzisiaj odczytać i odtworzyć ich wielobarwne dzieje.

Zgoła inaczej u nas. Polscy Franciszkanie przez całe średniowiecze stanowili część prowincji czesko-polskiej Zakonu. Prowincja ta po ostatecznym ustaleniu granic w r. 1287 rozciągała się na ziemie trojakiego charakteru: królestwa czeskiego, królestwa polskiego, tudzież Rusi i Litwy. Czescy Minoryci nie wchodzą w zakres niniejszego studium: krótko tylko nadmieniamy, że ich stan, poziom i życie podobniejsze jest do zachodnich, zwłaszcza niemieckich niż stan i poziom polskich, co się tłumaczy właściwymi stosunkami czeskimi. Na Rusi schizmatyckiej i Litwie dopiero 1386 ochrzczonej Braciom Mniejszym przypadła praca misyjna, szerzyć początki chrześciaństwa względnie katolicyzmu a wraz z nim cywilizację łacińską.

Ziemie rdzennie polskie znajdowały się na pół drogi niejako pomiędzy już doskonale rozwiniętym Zachodem a jeszcze całkiem niekatolickim lub niechrześciańskim Wschodem. Kiedy pierwsi Franciszkanie przybyli do Polski, najpierw do Wrocławia 1236, potem do Krakowa i dalej: Polska wprawdzie od trzech niemal wieków urzędowo katolicka posiadała hierarchię

kościelną, duchowieństwo świeckie i zakonne, liczyła się z dawna do ***respublica christiana***. Atoli poziom tego chrześcijaństwa był jeszcze bardzo niski; wystarczy przypomnieć, że ogół duchowieństwa świeckiego nie był w stanie powiedzieć kazania, że lud wprawdzie ochrzcony nie umiał pacierza ani *Wierzę* a głęboko tonął w pogańskich zabobonach. Zależało to nie tylko i zgoła nie tak bardzo na stosunkowo niedawnym przyjęciu wiary — przez trzy wieki po nawróceniu Irlandia stała się wyspą świętych — ale na nader niskim stopniu cywilizacji ówczesnej Polski. Wiadomo, że kraj nasz wstąpił na tę drogę znajdując się na pierwotniejszym poziomie kulturalnym i społecznym niż inne europejskie społeczeństwa w analogicznym momencie, a potem aż nadto wcześnie utracił ziemie swoje najbardziej cywilizowane, dorzecze Odry, właśnie w dobie przybycia Franciszkanów.

W takim stanie rzeczy, zadanie Braci Mniejszych w Polsce polegało przeważnie na wielkim dziele misji wewnętrznej. To samo dotyczy zresztą i Dominikanów, którzy przybyli jednocześnie i równoległą rozwijali działalność. Należało lud z zewnętrznie tylko ochrzczonego uczynić także wewnętrznie chrześciańskim, uzupełnić to, czego nie dostawało akcji duchowieństwa świeckiego i dawnych zakonów spod znaku śś Benedykta, Norberta, Bernarda. Zakonnicy mieli za cel pracę na polu religii, ale ich wysiłki wypadały tak samo na dobre cywilizacji w ogólnym znaczeniu; przecież jeśli gdzie i kiedy, to w średniowieczu kultura budowała się na podwalinie religii i narody ówczesne tylko o tyle postępowały w cywilizacji, o ile rozwijało się u nich chrześciaństwo. Podnosząc Polskę na wyższy stopień życia religijnego, Franciszkanie powiększali zarazem najwszechstronniej zasób jej kultury.

Znamienicie zatem działalność Franciszkanów w Polsce musiała różnić się od pracy ich we Włoszech i Francji. Porównać ją trzeba do owych Benedyktynów tamecznych, do uczniów iryjskich ś Kolumbana, którzy w wczesnym średniowieczu przeprowadzili chrystianizację tłumów. Nauczanie wiary, praktyka Sakramentów, budowa kościołów, tępienie zabobonów pogańskich, szczepienie moralności chrześciańskiej oto, co się nasuwało jako zadanie naszym Minorytom. Przy takim stanie społeczeństwa niesposób było myśleć o wielkim rozwoju

nauki i sztuki, gdy trzeba było pilnować podwalin. Nadto sami nasi Franciszkanie byli dziećmi swego społeczeństwa, naszego ówczesnego społeczeństwa polskiego, a tkwiąc w nim jako w podglebiu mieli do siebie jego niedoskonałości i przywary. Skoro przyrównamy kulturę chrześciańską do drzewa, to na wschód od Polski trzeba je było zasadzić, na zachód można już było zbierać kwiaty i owoce, u nas wewnątrz kraju wypadało je pielęgnować i uszlachetniać. Jeśli w tym wielkim dziele ujemne właściwości natury ludzkiej: skłonność do złego, niechęć do pracy i trudu przeszkadzały usiłowaniom, to nie zbywało także na czynnikach dodatnich, pomocnych i ułatwiających. Chociaż powoli i ospale, ale jednak poziom kulturalny narastał od X do XIII w. i doszedł do takiego punktu, na którym czynność nowych pracowników mogła się rozwijać wydatnio. Równocześnie niemal z nadejściem Franciszkanów i Dominikanów rozpoczyna się w Polsce osadnictwo na prawie niemieckim, co nadając samorząd wsiom i miastom podniosło je znakomicie. Te nowe osady stały się punktem wyjścia dla Minorytów, których całe bytowanie ściśle łączyło się z wyższym typem gospodarki pieniężnej już na Zachodzie. Napływ rodowitych Niemców wyższego niż ludność tuziemcza stopnia cywilizacji ułatwiał też mendykantom pozyskiwanie członków. Organizacja Zakonu franciszkańskiego daleko bardziej scentralizowana, daleko ściślej związana z ośrodkami włoskimi niż dawnych opactw, tym bardziej niż duchowieństwa świeckiego dostarczała Polsce zakonników wyższego poziomu a własna szkoła zakonna, studium w każdym konwencie pilnowała wykształcenia. Na tym nie zbywało coprawda dawnym mnichom, ale o ich działalności wśród rzeszy ludu nie słychać. Miała wszelako też przynależność trzech rozmaitych narodowości do jednej prowincji swoje ujemne strony, walki Niemców z Słowianami, później Czechów z Polakami, co osłabiało owoc pracy i doprowadziło do oderwania niemieckich konwentów na Śląsku i na Łużycach oraz w Prusiech od prowincji.

Nie były w Polsce nowością klasztory żeńskie. Nic więc dziwnego, że wraz z męskim pierwszym Zakonem przybył Zakon drugi ś Klary, pierwotnie zwany *ubogimi paniami, Damianitkami* od asyskiego ś Klary konwentu, a dopiero później przyjęła się nazwa *Klarysek*. Żeńskie opactwa istniały także

w innych wcześniejszych organizacjach zakonnych, czy to Benedyktynki, czy Cysterki, czy najliczniejsze u nas Norbertanki, i one to wydały jeszcze przed Klaryskami pierwszą świętą Polkę rodowitą bł Bronisławę (1203-59). Tutaj córy ś Franciszka wniosły większą intensywność życia wewnętrznego w Bogu i surowsze umartwienia a pośrednio dały impuls piśmiennictwu hagiograficznemu. Ale czego nie miał żaden poprzedni zakon, byli to *Poenitentes*, pokutnicy, jak ich nazywano, mężowie i niewiasty pozostający w świecie a stanowiący jednak gałąź Zakonu Braci Mniejszych Trzeciej Reguły. To tercjarstwo powstało od samego początku wkroczenia Franciszkanów do Polski i skupiło się dokoła poszczególnych konwentów a należeli doń możni, książęta i księżniczki, szlachta i mieszczaństwo, może nawet pospólstwo, przynajmniej w późniejszych czasach. Była to elita duchowa i jako taka stanowiła pierwszorzędny czynnik w podniesieniu życia religijnego społeczeństwa. Tercjarstwo uzupełniały konfraternie a na samym końcu średniowiecza także bractwa. Konfraternii udzielano szczególnie zasłużonym dobrodziejom przypuszczając do modlitw, zasług i łask Zakonu i to tak poszczególne osoby jak rodziny a nawet całe organizacje np. cechy. Bractwa franciszkańskie pojawiają się w w. XV i podobnie jak tercjarstwo zbierają wiernych osobliwszego nabożeństwa dokoła czci jakiegoś świętego czy jakiejś tajemnicy wiary.

Jeżeli całokształt akcji franciszkańskiej w Polsce można nazwać misją wewnętrzną, to z innego punktu widzenia uważając godzi się ją traktować jako duszpasterstwo nadzwyczajne; uzupełniało ono zwyczajne, wykonywane przez duchowieństwo świeckie. Rozgraniczenie to teoretyczne, w praktyce nie tak łatwo było przeprowadzić i na tym tle dochodziło do zaciętych sporów pomiędzy księżmi parafialnymi a mendykantami na Zachodzie, o których głośno było nawet na wszechnicy paryskiej a w naszej prowincji ostre walki toczyły się w Czechach. W Polsce głucho o nich prawie zupełnie, chyba dopiero pod koniec w. XV, a to niezawodnie ponieważ duchowieństwo świeckie nie zdołało samo sprostać duszpasterstwu. W polskich warunkach pomoc mendykantów witano z radością, plebani i kapituły katedralne wzywały ich z kazaniami, nie szczędziły jałmużny. Do tego pokojowego spółżycia przyczyniało się także niechybnie, że inaczej niż na Zachodzie liczba Franciszkanów u nas w średniowieczu była stosunkowo szczupła.

Punkt ciężkości pracy Minorytów naszych polegał na duszpasterstwie, daleko mniej słychać o działalności socjalnej. Po części zależy to na niedostatecznej dokumentacji; pomimo to atoli wypadnie stwierdzić, przedstawiała się dość słabo. Siły zakonników pochłaniało duszpasterstwo, jemu się poświęcali jako najbardziej naglącej potrzebie. Ale w ówczesnych stosunkach polskich bardzo jeszcze prymitywnych, wogóle daleko mniej istniało miejsca i sposobności do akcji społecznej. W ubogim kraju, o tyle pierwotniejszych warunkach bytowania, słabo zaludnionym, z początkującym dopiero życiem miejskim, nie spotykało się tak wielkiego rozdziału majątkowego, nie było przede wszystkim wielkich bogactw, lecz nie było także ostatecznej nędzy. Poziom życia wielmożów, nawet monarchów nie wywoływał zazdrości ani nienawiści. Franciszkanie nie tylko sami pochodzili z wyższych kół społeczeństwa, z szlachty i mieszczan, ale całym trybem życia w konwentach raczej do nich się zbliżali niż do pospólstwa. O ubóstwie najwyższym mówią w swoich naukach, lecz w opinii ogółu byli to już na początku w XIV *mendici bene se habentes.* Zatem idzie, że w akcji społecznej minoryckiej dało by się u nas mówić o opiece nad chorymi, poza tym ta strona wypada nierównie mniej intensywna niż na Zachodzie.

Ale tak samo pod innymi względami nie dostawało miejsca na objawy spotykane w krajach zachodnich, na rozwój nauk filozoficzno-teologicznych, na wykwit najwyższy owoczesnej sztuki. Wprawdzie na dobro naszych Braci Mniejszych należy zapisać architekturę kościołów, zwłaszcza monumentalną budowę krakowską, atoli już w *łacinie mistycznej,* w poezji o ich udziale nie słychać, co prawda cała ta gałąź sztuki u nas przedstawia się słabiutko. W piśmiennictwie przypisać im można hagiograficzne wysiłki, cokolwiek annalistyki i nawet traktat kanonistyczny. Nie brali i nie mogli też brać czynnego udziału w rozwoju wewnętrznym Zakonu swego, w walkach toczących się dokoła Fraticellów, w całym długotrwałym zatargu o pojmowanie ubóstwa, o konwentualizm, o sposób zachowywania Reguły. W tym wszystkim przyjmowali te wyniki, jakie wypracował Zachód. Dopiero Sobór bazylejski, co tak głęboko wstrząsnął całym duchowieństwem polskim, ich także poruszył do czynniej-

szego udziału. W tych wewnętrznych sprawach zresztą Czesi okazują większą aktywność niż Polacy, ale i onych żywotnośc złamała zawierucha husycka.

Stwierdzić możemy odrębny i sobie właściwy charakter działalności polskich Franciszkanów, atoli przedstawienie szczegółowe, roztoczenie obrazu ich wielostronnej pracy napotyka na wielkie, nieprzezwyciężone prawie trudności. Przyczyna tego zależy od stanu źródeł, od tego po prostu, że sami przekazali o sobie zbyt mało.

Łączy się to znowu z rodzajem ich wysiłków, w którym nie stało miejsca ni czasu na obfite, nawet na dokładne relacje, a nieraz na żadne. Dotyczy to najbardziej i najdoktliwiej w. XIV. Na szczęście możemy jeszcze cośkolwiek skorzystać z czeskiego zasięgu. Atoli posługiwać się materiałem czeskich klasztorów niesposób bez zastrzeżeń; stan, poziom, warunki ich istnienia nie ze wszystkim dadzą się utożsamić z polskimi a mimo wspólnej prowincji życie czeskich domów wykazuje odrębności od polskich. Na ogół też zakonnicy polscy pozostawali w Polsce, czescy w Czechach; wyjątkowo tylko znachodzimy takiego Wacława z Hradca Kralove, co zginął przy oblężeniu Wilna przez Krzyżaków.

Podstawę bytu Zakonu franciszkańskiego stanowi Reguła ś Franciszka. Nie jest to akt charakteru prawniczego jak np Konstytucje ś Ignacego Loyoli, lecz dokument ascetyczny, rozprowadzenie rad ewangelicznych. Nieodzownego rusztowania prawniczego dostarczały deklaracje papieskie, interpretacje generałów Zakonu i kardynałów-protektorów, ustawodawstwo kapituł generalnych, oraz prowincjalnych po poszczególnych prowincjach. Z istoty swojej wszystko to były namiastki i nie mogły zapobiec płynności stanu prawnego Zakonu, co stało się przyczyną niesnasek wieki trwających. Dotyczy to mianowicie znamiennej właściwości franciszkańskiej, ubóstwa *in communi*, w jaki sposób należy je praktykować. Wskutek takiego stanu rzeczy, w dziejach Braci Mniejszych zachodzą liczniejsze niż gdziekolwiek indziej przesilenia: sprawa Fraticellów, walki dokoła Michała Ceseny, Occama i Ludwika bawarskiego; dalej zatargi w związku z ogólnymi kryzysami kościelnymi jak schizma awiniońska i Sobór bazylejski.

Najważniejszym wszelako zagadnieniem, które także zaznaczyło się przemożnie w Polsce, to kwestja obserwancka. Rozwój Zakonu jako całości — *communitas* brzmiało techniczne wyrażenie — to pochód ku coraz większym ułatwieniom w przedmiocie wspólnego ubóstwa. Prawnie rzecz była w porządku: te ulgi opierały się na przywilejach papieskich. Rozwój taki nazywano w w. XV *konwentualizmem*, dokonywał się bowiem przede wszystkim po wielkich klasztorach, konwentach. Atoli konwentualizm ówczesny przybrał bardzo prędko jeszcze inne oblicze, i to bynajmniej nie dodatnie; udzieliły mu się momenty rozstrojowe ówczesnego Kościoła na schyłku średniowiecza, coraz ujemniejsze aż do ostatecznego zeświecczenia za Papieży renesansowych. Franciszkańscy Papieże Sykst IV, Juliusz II pochodzili z Braci Konwentualnych, coprawda tak samo wielki Papież restauracji katolickiej Sykst V. Przeciw tym przywilejom papieskim ułatwionego życia powstała od początku w. XV reakcja w imię ascetyzmu. Byli to zakonnicy, którzy się wyrzekali ulg wszelkich i obstawali przy literalnej obserwancji Reguły, od czego otrzymali nazwę *Obserwantów*. Przywódcami tego ruchu zostali znakomici święci Bernardyn seneński i Jan Kapistran, a Papieże Marcin V, od którego poszła nazwa Konstytucji martiniańskich ułożonych przez Kapistrana a stanowiących kodeks obserwancki, tudzież Eugeniusz IV gorąco popierali te prądy. Ruch obserwancki rozprzestrzeniał się bardzo szybko i zyskał w wielu krajach także poparcie władzy świeckiej. Z Konwentuałami niejednokrotnie przychodziło do starć i polemik, bądź to w poszczególnych prowincjach i klasztorach, bądź na kapitułach generalnych oraz w Kurii papieskiej, w drugiej połowie w. XV i początkach XVI. Wówczas już doszło do tego, że liczebnie Obserwanci przeważali Konwentuałów; prawnie jednak stali na podrzędnym miejscu, ich zwierzchnicy zwali się wikariuszami, nie ministrami. Ostatecznego kroku dokonał Leon X bullą *Ite et vos* z d. 29 maja 1517. Przyznał pierwszeństwo Obserwantom i ich głowie tytuł *Minister generalis totius Ordinis Minorum*, ich prowincjałom tytuły i kompetencje ministrów. Konwentuali otrzymali *magistra*, później *ministra Ordinis Minorum Conventualium*. Zresztą wspólną pozostała tylko nazwa Braci Mniejszych, poza tym nastąpił całkowity rozdział obu gałęzi.

Najwyższe władze Zakonu franciszkańskiego od samego początku byli generał *minister generalis* oraz kapituła generalna. Kapituła wybierała generała, przyjmowała jego sprawozdanie i mogła go pozbawić urzędu, oraz wydawała ustawy, stanowiła więc władzę nadrzędną. Zwoływał ją jednak generał i to co lat kilka a w międzyczasie rządził bez ograniczenia, z tym tylko, że miał nad sobą Papieża i kardynała-protektora, występującego zwłaszcza w sprawach Klarysek. Kapituły generalne składały się z prowincjałów *ministri provinciales* tudzież z wybranych delegatów, po jednym z każdej prowincji, zwanych *kustoszami kustoszów*. Odrębnie odprawiali swoje kapituły generalne Konwentuali, odrębnie Obserwanci; jeśli obie gałęzi zbierały się na wspólną, nazywano ją *capitulum generalissimum*.

Ruch obserwancki nie pozostał bez wydatnego wpływu na Zakon Braci Mniejszych w Polsce. Wprowadził go r. 1453 ś Jan Kapistran. Przybyli jednak jakoby zupełnie odrębny zakon i otrzymali nawet osobną nazwę popularną *Bernardynów* od pierwszego swego konwentu pod wezwaniem ś Bernardyna w Krakowie, chociaż urzędowo nazywali się *Fratres Minores de Observantia*, podczas gdy dawna nazwa Franciszkanów pozostała Konwentuałom, inaczej niż w Czechach, gdzie Konwentuałów zwali i zowią Minorytami a Obserwantów Franciszkanami. Bernardyni rozpowszechnili się szybko po całej Polsce. Stosunki ich z Franciszkanami układały się na ogół pokojowo, nierównie lepiej niż po innych krajach, co tłumaczy się tym zapewne, że Franciszkanie nie utracili na ich rzecz żadnego konwentu a nielicznych tylko zakonników.

O intensywności życia religijnego, z jaką Zakon ś Franciszka wstąpił na ziemie polskie, zresztą tak samo czeskie, świadczy liczba błogosławionych w. XIII: Agnieszka praska, Salomea, Kinga, Jolenta, że wymienimy tylko wyniesionych na ołtarze. W tej mierze należy stwierdzić objawy równoległe do franciszkanizmu na Południu i Zachodzie; trudno wszakże nie zwrócić uwagi na różnice w odcieniach. Uderza najbardziej, że ci święci są to niewiasty, nie mężowie. Wprawdzie źródła mówią też o świętobliwych Braciach, obdarzonych mocą cudotwórczą i darem proroczym jak Jan Łobdowczyk; spowiednicy Salomei i Kingi: Wojciech, Bogu-

fał, ów domniemany autor Bogurodzicy, Czech Piotr Odrzaniec; męczennicy w Prusiech, na Litwie, w Mołdawii. Atoli cześć ich nie rozniosła się tak rozgłośnie, zaniedbano sporządzić ich Żywotów. Zali jest to tylko przypadkowy zbieg okoliczności, czy istotnie wypadnie wniosek, że podówczas Klaryski u nas życia świętobliwością przewyższały Pierwszy Zakon? We Włoszech ś Franciszek i jego towarzysze kroczą na czele orszaku świętych, a za nimi dopiero postępuje Klara z Drugim Zakonem. Co prawda franciszkańskie Niemcy w. XIII też tylko żeńską świętą posiadają, i to tercjarkę Elżbietę, Węgierkę z pochodzenia. Innej nader ważnej strony działalności naszych Franciszkanów niepodobna nazwać polską właściwością, bo ten sam objaw widnieje w całym świecie ówczesnym: znamienity udział Minorytów w życiu publicznym i państwowym. Wystarczy tu wymienić uczestnictwo w kanonizacji ś Stanisława, w sporze pomiędzy biskupem Tomaszem a Henrykiem Probusem, wpływ Salomei a zwłaszcza Kingi na rządy Bolesława Wstydliwego; później udział w organizacji kościelnej i państwowej na Rusi Czerwonej i na Litwie w osobach takich mężów jak biskup przemyski Eryk, bł Jakób Strepa, biskup Andrzej Jastrzębiec w Wilnie.

Atoli godzi się podkreślić, że rozkład, jaki uwydatnia się już w w. XIV w Kościele i Zakonie, nierównie później dotarł do naszych zakonników i jeżeli na Zachodzie usiłowano obarczyć konwentualizm odpowiedzialnością za wszelkie zło, to stosunki polskie każą bardzo wyraźnie odróżnić jedno od drugiego. I Jakób Strepa i Andrzej wileński byli w pełnym znaczeniu tego słowa Konwentuałami, jakkolwiek jeszcze przed używaniem terminu a istnienie swoich przez siebie zakładanych konwentów franciszkańskich wyraźnie opierali na posiadłościach i stałych dochodach. Taki poziom Zakonu, wyższy u nas jeszcze w połowie w. XV niż na Zachodzie, tłumaczy się misyjnym jego charakterem. I stąd pochodzi, że teren misyjny Rusi Czerwonej wydał jeszcze w drugiej połowie w. XV bł. Jana z Dukli, który wprawdzie pod koniec życia przeszedł do Bernardynów, ale u Franciszkanów przeżył wiek swój młodzieńczy i męski i co najważniejsza, u nich położył podwaliny swego życia duchownego.

ROZDZIAŁ I.

PIERWOTNE KONWENTY I USTALENIE PROWINCJI.

Klasztor wrocławski. Henryk Pobożny i Anna. Kraków, Inowrocław, Toruń. Ustanowienie prowincji czesko-polskiej. Fundacje śląskie. Franciszkanie w zatargu biskupa Tomasza II z Henrykiem IV. Fundacje małopolskie. Sandomierz, Zawichost, Skała, Korczyn; Salomea, Bolesław Wstydliwy, Kinga. Domy wielkopolskie: Kalisz, Gniezno, Oborniki, Śrem, Pyzdry: Bolesław Pobożny i Jolenta. Tarcia wewnątrz prowincji. Utrata kustodij i prawa wyboru. Słowianie i Niemcy. Przywrócenie wyboru. Ostateczne ustalenie granic.

Rozdział niniejszy opiera się głównie na naszych pracach: Początki Franciszkanów w Polsce Gdańsk 1923 oraz Entstehung d. poln. Konvente d. Böhmisch-Poln. Franziskanerprovinz Monaster 1929. Przytoczonych tam źródeł tutaj nie powtarzamy. Co się tyczy śląskich Minorytów, materiał dyplomatyczny zebrany w MGF posłużył nam najbardziej do kontroli mało dodając nieznanych szczegółów. O czeskich Franciszkanach Hybl Fr Poczatky Minoritu w Czechach a na Moravie Czesky czasopis historicky 1896. Sprawy czeskie pozostawiamy na uboczu; wymagałyby specjalnego opracowania, którego się przynajmniej tutaj nie możemy podjąć.

Już od lat dziesięciu ś Franciszek cieszył się chwałą niebieską, już od sześciu relikwie jego znalazły godny spoczynek w przecudnej bazylice asyskiej, gdy pierwsi Bracia Mniejsi przybyli do Polski. Ale i ich genealogia pełna jest zaszczytu, łączy się bowiem z ś Klarą. Ś Klara to stała się matką duchową bł Agnieszki praskiej a ta nie tylko Klaryski wprowadziła do Czech, ale także męski Zakon do Pragi, fundując konwent pod wezwaniem ś Jakóba. Bł Anieżki siostra Anna, co zmarła w sławie świętości i której beatyfikacji czas teraz ma nadejść, była małżonką Henryka Pobożnego i tej to parze książęcej r. 1236 Wrocław zawdzięcza

swój franciszkański klasztor. Wprawdzie wówczas Anna już od lat dwudziestu była poślubiona (1216), ale uwaga obojga książąt spoczęła na Minorytach dopiero wtedy, skoro ci osiedli w Pradze, i to niezawodnie pod wpływem Anieżki, której silniejszemu charakterowi ulegała siostra.

Co prawda późna legenda łączy pierwociny śląskich Franciszkanów z wielkim imieniem ś Jadwigi opowiadając, że ona sama zażądała od ś Franciszka przysłania Braci i wystawiła im konwenty 1208-12 w Złotowie śląskim (Goldberg), 1212 we Środzie (Neumarkt), 1221 w Krosnie. Za przykładem księżnej, bracia Jędrzej, Szczepan i Franciszek z Wierzbna jakoby powołali Franciszkanów do Świdnicy 1214-20; 1227 na koniec mieli przybyć do Lwowa śląskiego (Löwenberg).

Wszelkie te wymienione fundacje ś Jadwigi i ich szczegóły nie znajdują potwierdzenia w źródłach. Żywot jej milczy o stosunkach z ś Franciszkiem, a w niniejszym razie milczenie godzi się poczytywać za dowód, że nie było żadnej komunikacji. Przecież Żywot sumiennie zapisuje wszelkie fundacje znane z innych pewnych źródeł. Celem jego było uwydatnić cnoty i zasługi świętej a między nimi zakładać klasztory należało do najpocześniejszych. Czas zaś napisania Żywota przypada tak niebawem po zgonie, że czyny miano jeszcze w świeżej pamięci. Jeżeli podano w wątpliwość opowieść Kroniki Polskiej, jakoby skojarzyła Jadwiga małżeństwa wnuk swoich z synami Konrada mazowieckiego, na tej m. i. podstawie, że Żywot nie wspomina o tym: tym bardziej argument *a silentio* posiada moc dowodową w takim przedmiocie jak fundacje klasztorów. Podanie zaś samo znajduje dostateczne wytłumaczenie w zrozumiałym zamiarze, aby cofnąć jak najdalej wstecz powstanie konwentów i aby połączyć je z świętą kraju patronką. Temu pragnieniu wszakże dane rzeczywiste nie odpowiadają.

Wątpić się godzi, czy przed najazdem Tatarów r. 1241 istniał jakikolwiek konwent franciszkański na Śląsku oprócz Wrocławia. Przypuścić można by to co najwyżej co do miast niemieckich leżących na samym zachodnim pograniczu jak Lwów lub Złotów. Osady te powstałe wkrótce po r. 1210 miały samorządną ludność miejską i rozwijały się szybko,

stanowiły zatem teren podatny dla Minorytów. Początki tych śląskich Franciszkanów łączyłyby się w takim razie nie tyle z Wrocławiem co z Łużycami.

Łużyce należały przynajmniej po części do Piastów śląskich za dwuch pierwszych Henryków a stan ten trwał do r. 1250, kiedy je utracił Bolesław Rogatka. Już r. 1234 Franciszkanie przyszli do Zgorzelic (Görlitz) a jest to fundacja marchiona brandeburskiego Ottona, co rok poprzednio był pojął w małżeństwo Beatrix Wacławównę, siostrę Anieżki i Anny. R. 1240 spotykamy Braci Mniejszych w Budyszynie. W połowie w. XV Franciszkanie we Lwowie śląskim utrzymywali, że r. 1234 dom ich stał na czele kustodii i że wówczas zeń założyli konwent w Sitowie (Zittau). W rzeczy samej kustodię nie lwowską, lecz leżącą na tym samym terenie budyszyńską wymieniają źródła po raz pierwszy r. 1262, co oczywiście nie znaczy, aby powstała wtenczas dopiero, raczej przeciwnie. Należą do niej domy w księstwach legnickim i po części głogowskim Złotów, Lwów, Legnice, Lubań, Krosno. Wiadomość ta pochodzi wprawdzie dopiero z w. XIV i może obejmować jeden lub drugi klasztor później założony niż r. 1262, atoli przynależność ich do budyszyńskiej kustodii wskazuje na okres wspólnoty politycznej z Śląskiem, a więc na dobę przed r. 1250.

Istnienie klasztorów franciszkańskich na tym pograniczu podówczas nie wykracza jednak poza możliwość; pewności nie ma. Niewątpliwie o jednego tylko konwentu istnieniu przed najazdem Tatarów wiemy z pewnością, o samym Wrocławiu. Mówi o tym wyraźnie Żywot księżnej Anny, a potwierdza i wezwanie ś Jakóba wzięte z Pragi i pierwotna a wieloletnia przynależność do prowincji czesko-polskiej i co najważniejsza, konkretny przekaz kroniki Furstenhaina. Sprowadzeni z Pragi Bracia zamieszkali tymczasem w starożytnym opactwie ś Marcina. Henryk zbudował im konwent, do którego przenieśli się r. 1240, kościoła atoli nie zdążył wykończyć.

Może to pierwsza Anna skierowała myśl małżonka na Franciszkanów, wkrótce wszakże i jego całą mocą ogarnął wpływ minorycki. Za spowiednika oboje wzięli sobie br Herborda, podług jego wskazówek urządzili życie duchowne,

„dyscypliny brali (księżna) od służebnic, mąż jej od Braci". Prąd franciszkański wystąpił z taką siłą, że czas jakiś nawet ś Jadwiga przeniosła się do Herborda jako kierownika sumienia, pod koniec życia atoli powróciła do Cystersów.

Henrykowi Pobożnemu bezpośrednio lub pośrednio należy przypisać także inne fundacje franciszkańskie powstałe w tym czasie na ziemiach polskich. Co się tyczy Krakowa, dzisiaj już na pewno wiemy, że klasztor tutejszy pod wezwaniem ś Franciszka powstał dzięki niemu,[1]) zapewne r. 1237, przy czym nie podobna stwierdzić, czy zakonnicy przybyli z Wrocławia, czy podług późniejszego co prawda podania z Pragi. Stosunki bowiem pomiędzy Pragą a Wrocławiem były tak ścisłe, że bez trudu stamtąd Henryk mógł uzyskać kolonię franciszkańską; czy zaś Wrocław był wówczas już dosyć silny, aby mógł sam dostarczyć zakonników, można wątpić. Z tych najwcześniejszych Braci krakowskich znamy po imieniu gwardiana Henryka 1241, co zginął męczeńską śmiercią przy napadzie Tatarów.

Kraków stanowi bezpośrednią fundację Henryka Pobożnego, za pośrednie wolno poczytywać Inowrocław i Toruń.

Konwent inowrocławski istnieje już r. 1238. Wówczas to w nim toczą się układy i rozstrzyga zatarg pomiędzy Swiantopołkiem pomorskim a Kazimierzem kujawskim i biskupem włocławskim Michałem. Pośredniczą w tym Bracia; znamy po imieniu tegoż roku Mikołaja, Gofreda, Wincentego a pierwszy z nich będzie pewnie identyczny z kustoszem Mikołajem, wymienionym pod r. 1241. Skoro uprzytomnimy sobie, że mało co później bo 28 sierpnia 1243 w tymże klasztorze Kazimierz i Krzyżacy zawierają sojusz przeciw księciu pomorskiemu, że przy tegoż napadzie na Kujawy w następnym r. 1244 dwuch Franciszkanów traci życie: nasuwa się wniosek o bliskich stosunkach Braci z Kazimierzem a równocześnie o nastawieniu przeciw Swiantopołkowi. O tegoż niechęci zdaje się dalej świadczyć okoliczność, że mimo znacznego rozrostu Zakonu franciszkańskiego w krajach sąsiednich, mimo że bogaty Gdańsk w sam

---

1) **Po swoich badaniach, rozprowadzonych i potwierdzonych w RSK 40 sq, nie powtarzamy dowodu, że nie Bolesław Wstydliwy założył konwent krakowski.**

raz nadawał się na osadę zakonną a książę tam wezwał Dominikanów: to aż do jego zgonu Minoryci nie uzyskali ani jednego domu na Pomorzu. Owe bliskie stosunki zakonników naszych z Kazimierzem za to wskazują na niego właśnie jako na bezpośredniego fundatora. Był ożeniony z Konstancją, córką Henryka Pobożnego. Małżeństwo to miało cele polityczne, zakończyć waśń pomiędzy liniami Piastów śląską a mazowiecką. Zawarte r. 1239, ułożone było 1235/6. Wówczas Kazimierz gościł na dworze wrocławskim a ten wywarł na nim wielkie wrażenie. Wtedy też niechybnie zapoznał się z Minorytami i sprowadził ich do siebie. Wynika tutaj zatem pośredni udział Henryka Pobożnego. Data założenia przypadnie na lata 1236-8. Wezwanie konwentu było ś Mikołaja, więc nie franciszkańskie, ale często spotykane przy kościołach parafialnych. Kto wie, czy Bracia Mniejsi tutaj podobnie jak Dominikani w Krakowie i w Gdańsku nie otrzymali już istniejącego kościoła.

Nasuwa się dalsze przypuszczenie, że jeden z celów tej dalekiej osady stanowiła tak aktualna podówczas misja pruska. Zdaje się przemawiać za tym też zapis testamentarny wojewody Boguszy na rzecz konwentu z r. 1258, tego samego wielmoży, który fundował właśnie w celach misyjnych Cystersów w Szpetalu.[2] W wyższym jeszcze stopniu cele misyjne przyświecały, należy przyjąć, fundacji toruńskiej, pod wezwaniem NPMarii. Według tradycji założyli konwent Krzyżacy a na to samo wskazuje też wezwanie. Landmistrz Poppo miał dać miejsce i powołać Braci. I tutaj data nie jest znana dokładnie; wiadomość nasza mówi, że r. 1239 przyjął Toruń prowincjał Tworzymir na kapitule w Brnie. Jest to termin *ad quem;* mniemamy, że jeżeli wogóle można fundację położyć wcześniej, to chyba niewiele. Nie wiemy także, skąd klasztor założono, położenie każe go łączyć z Inowrocławiem, którego może był filią, skoro r. 1241 kustosza tytuł nosi przełożony inowrocławski Mikołaj. Toruń należał pierwotnie do prowincji czesko-polskiej, do saskiej przeszedł dopiero po latach kilkudziesięciu. Taka przynależność zwraca wzrok ku Pradze i Wrocławiowi a za-

---

2) Por. Nowacki J X Opactwo ś Gotarda itd Gn 1934 177, 205-6.

tem naonczas ku Henrykowi Pobożnemu. Stosunki książąt śląskich z Krzyżakami były dobre; Henryk Brodaty przyczynił się do ich wezwania do Polski, Henryk Pobożny brał udział w wyprawie krzyżowej r. 1234.

Sądzimy, że ochoczość Henryka Pobożnego w fundacjach franciszkańskich nie tłumaczy się wyłącznie pobożnością księcia i jego małżonki, ale nie jest także pozbawiona pewnych znamion myśli politycznej i państwowej. Wiadomo, że książęta śląscy wzięli sobie za cel zjednoczyć ziemie polskie, co miała uwieńczyć korona. Skupili w swoich ręku obok Śląska z Lubuszczyzną i Łużycami nadto dzielnice krakowską i wielkopolską, posiadali opiekę nad małoletnimi książętami opolskim i sandomierskim. Przeciwników znajdowali w Konradzie mazowieckim i Odonicu wielkopolskim, wówczas zegnanym a chowającym się u dziewierza Swiantopołka pomorskiego. Rozszerzeniu wpływów śląskich na dzielnicę Konrada miały służyć małżeństwa dwu córek Henryka Pobożnego z jego synami. Pozostawał Swiantopołk, szachowany przez Krzyżaków. Henrykowie opierali się na rycerstwie śląskim i wielkopolskim tudzież na osadnictwie niemieckim, dostarczającym zasobów i ludzi. Istniał wszakże potężny przeciwnik wewnętrzny episkopat, co walczył podówczas o immunitet i właśnie dla tego sprzyjał słabszym książętom dzielnicowym, przede wszystkim hojnemu dla Kościoła Odonicowi. W takim układzie stosunków Henryk Pobożny mógł upatrywać pożądanych pomocników właśnie w Franciszkanach. W Kurii rzymskiej znaczyli wiele, mogli brać księcia w obronę w razie zatargu z dostojnikami duchownymi. Wewnątrz kraju, każąc wszędzie, sprawując to, co dzisiaj nazywamy misją wewnętrzną, nader lubiani, docierający wszędy, spotykający się z najszerszymi kołami ludności, mogli urabiać umysły na rzecz księcia. Rozmieszczeni *w dwuch głównych ośrodkach ziem bezpośrednio* Henrykowi podległych, dwuch stolicach Wrocławiu i Krakowie oraz na dwuch wysuniętych posterunkach Inowrocławiu i Toruniu, opasywali całą Polskę. Stanowili jedną całość, zbierali się corocznie na wspólnych kapitułach i z jednego zarządu prowincji otrzymywali wskazówki. Zważywszy to wszystko, mniemamy, że mamy tutaj w popie-

raniu Franciszkanów planową akcję Henryka Pobożnego. Nawała tatarska r. 1241 zniszczyła „kustodie“ w Krakowie i Wrocławiu. Czy oprócz gwardiana Henryka zginęli jeszcze inni Bracia, nie wiemy na pewno, lecz domyślać się możemy. W Wrocławiu zdołali się zapewne schronić na gród na ostrowie odrzańskim, co ocalał. Wszystkich od pogan pomordowanych, poczytywano za świętych. Ta sama nawała tatarska zgotowała zgon Henrykowi Pobożnemu i położyła kres wielkim jego zamysłom.

Kiedy pierwsi Franciszkanie pojawili się w Czechach i w Polsce, zakładane konwenty należały do prowincji saskiej. Niezadługo wszakże przyszło do utworzenia samoistnej prowincji czesko-polskiej. Daty nie zapisano, wiemy tylko, że istniała już r. 1239. Źródło, mówiące o niej, uchodzi za całkiem wiarogodne. O początkach prowincji zapisano, że pierwszy prowincjał Jan Lombard z przydomkiem *Plankhart* odprawił kapitułę w Pradze w ś Jakób (24 VII, bez daty rocznej), dalej że drugi prowincjał był Czech Tworzymir, co r. 1238 lub 1239 w ś Kalikst (14 X) odbył kapitułę w Wrocławiu, potem w Pradze w Wniebowzięcie (15 VIII), po czym w Pradze w ś Walenty (14 II) prowincjałowie Węgier, Rakuz i Saksonii mieli narady w sprawie bł Agnieszki. Trzecim prowincjałem był Jan Tener, co żadnej nie odbył kapituły dla przedwczesnego zgonu.[3])

3) Co się tyczy pierwszych kapituł prowincjalnych, źródła nasze zawierają sprzeczne dane. Im 20 wymienia kapituły Tworzymira Wrocław w ś Kalikst (14 X) 1238, Wniebowzięcie (15 VIII) 1239 Praga, 1240 Praga, 1241 nie ma całkiem, 1242 Praga gen. Haymo; M 2/3 Plankhart Praga w ś Jakób (24 VII) bez daty rocznej, 1239 Tworzymir w ś Kalikst (14 X) 1239, potem Praga Wniebowzięcie (15 VIII), potem Praga w ś Walenty (14 II), prowincjał Tener nie miał żadnej kapituły, gen. Haymo 1242 oktawa ś Franciszka (11 X); Annales Minorum Prussicorum USF nr 371 kapitułę Phtolomira (Tworzymira) Brno 1239. To ostatnie źródło uchodzi za najbardziej wiarogodne. Dalej zachodzi pytanie, czy Im swoje dane znalazł w swoim egzemplarzu Furstenhaina, czy też je skoniekturował. Ze względu na USF 371 mniemamy, że kapitułę 15 VIII 1239 należy umiejscowić w Brnie przyjmując pomyłkę Furstenhaina lub jego źródła. Oczywiście w takim razie należy przyjąć co do kapituły wrocławskiej, której dzień jest ustalony przez określenie ś Kaliksta, r. 1238 podług Im. Przebieg wypadków przedstawiamy sobie w taki sposób, że 1238 Jan de Piano Carpinis zebrał delegatów konwentów czeskich i polskich w Pradze 24 VII i obwieścił im ustanowienie

Sądzimy, że dane te należy rozumieć w następujący sposób: Jan Plankhart jest to nie kto inny jak sławny Franciszkanin Jan de Piano Carpinis, ten sam, którego w kilka lat później oglądał Kraków wyruszającego wraz z Benedyktem Polakiem w pamiętnym poselstwie do Tatarów. Był on jednak nie czesko-polskim, lecz saskim prowincjałem, a podlegały mu także konwenty czeskie i polskie. Generalstwo podówczas dzierżył Eliasz z Cortony (1232-9), który nie zwoływał kapituł generalnych a prowincje tworzył jak najliczniej na własną rękę. Mniemamy, że Eliasz, może z inicjatywy dworów praskiego i wrocławskiego postanowił usamodzielnić klasztory w Czechach i w Polsce i polecił tego dokonać saskiemu prowincjałowi. Jan więc zebrał ich delegatów w Pradze na 24 VII 1238, jeśli nie rok wcześniej, utworzył nową prowincję i rządy w niej oddał Tworzymirowi. Ten odbył w trzy miesiące potem kapitułę w Wrocławiu 14 X 1238. Obrane tych kapituł miejsca były to dwa najważniejsze konwenty w prowincji. Obie kapituły praską i wrocławską wyprawiły niezawodnie sumptem swoim dwory. Wniosek co do udziału rodzin książęcych w utworzeniu prowincji nasuwa się sam przez się. Trzecim najznaczniejszym klasztorem był brneński w stolicy Morawy i tam też przypadła trzecia kapituła 15 VIII 1239. Na czwartej 14 II 1240 w Pradze oprócz zwykłych delegatów prowincji zjawili się także prowincjałowie sąsiednich prowincji Węgier, Rakuz, Saksonii, a to ponieważ chodziło o jakieś sprawy Agnieszki Wacławówny. O co mianowicie, nie zapisano; można by się domyślać, że dotyczyło to zagadnienia, w jakim stopniu jej klasztor żeński ma zachowywać ubóstwo. Na tej kapitule przystąpiono do wyboru nowego prowincjała, którym został Jan Tener. Nie zdołał odprawić swojej kapituły, która by przypadała na r. 1241. Po jego śmierci prowincją zarządzał wikary nieznanego imienia.

W następnym r. 1242 generał Haymo (1240-4) wizytował prowincję. Był to drugi następca Eliasza, pozbawionego

---

prowincji z woli generała Eliasza, i prowincjałem mianował Tworzymira. Ten zebrał pierwszą kapitułę 14 X do Wrocławia jeszcze r. 1238, drugą 1239 do Brna, trzecią do Pragi 14 II 1240, na której m. i. wybrano następcę Jana Tenera; ten nie mógł odbyć kapituły, uczynił to dopiero r. 1242 gen. Haymo. Jest to oczywiście koniekturalny przebieg rzeczy.

urzędu na kapitule generalnej 1239. Ta kapituła rzymska uregulowała cały szereg pierwszorzędnych spraw i m. i. przeprowadziła też rewizję prowincji, utworzonych przez Eliasza, znacznie ich liczbę zmniejszając. Widocznie jednak czesko-polską uznano, co nie może zadziwiać. Gorliwy generał Haymo wizytował osobiście rozmaite prowincje. W naszej odprawił kapitułę w Pradze, z której jako prowincjał wyszedł Rajmund. Zapewne na niej — bo należało to do kompetencji generała względnie kapituły generalnej — jeżeli nie stało się to już wcześniej, podzielono istniejące w prowincji domy na dwie kustodie czeską i polską. Kustodie te przetrwały przynajmniej do r. 1255. Podział taki nasuwał się z konieczności, chociaż gdy go postanawiano, liczba klasztorów była szczupła jeszcze, a to ze względu na ogromną rozległość terytorialną prowincji. Zupełnie jak do powstałej krótko przedtem prowincji polskiej dominikańskiej, tak do franciszkańskiej należały i Czechy wraz z Morawą i ziemie polskie w szerokim zakresie, cały obszar metropolii gnieźnieńskiej, a wreszcie Łużyce i Prusy.[4]) Konwentów atoli w polskiej kustodii nie było więcej jak cztery: Wrocław, Kraków, Inowrocław, Toruń, do czego może dochodził jeszcze jakiś łużycki.

Nawała tatarska na Śląsku i w Małopolsce da się przyrównać do potopu[5]). Całe życie dotychczasowe zdaje się jakoby spłókane z powierzchni. Osady i grody poniszczone i popalone, ludność co uszła z życiem, pouciekała w góry i lasy. Ocalały tylko nieliczne murowane grody i klasztory jak zamek wrocławski albo lubiąskie opactwo. Samo nawet prawo własności się zachwiało. Do rzadkości bowiem należały jeszcze dyplomata pisane na posiadłości, zadowalniano się ustnym świadectwem, a tu świadkowie wyginęli, granice się pozacierały. „Od pogan“ liczono nową niejako erę. Napad tatarski zatrzymał się przed bramami legnickimi. Nie dotknął więc osad niemieckich, pozakładanych na za-

4) Dominikańska prowincja obejmowała także konwenty w diecezji kamińskiej na Pomorzu. Franciszkańskich w tej najwcześniejszej dobie tam nie było.

5) Odmienne zdanie wypowiada Gębarowicz M. Architektura i rzeźba na Śląsku do schyłku XIV w. K 1934 45. Swoją charakterystykę opieramy na Księdze Henrychowskiej.

chodnich rubieżach Śląska. Spustoszenie i wyludnienie polskich dzielnic kraju ułatwiło i przyśpieszyło osadnictwo niemieckie. Już r. 1241 zamiast dotychczasowego domu wrocławscy Niemcy uzyskują całe miasto z rozlicznymi przywilejami. Prześcigają się lokacje miast na prawie niemieckim z niemiecką przeważnie ludnością.

Wszystko to odbija się najwydatniej na rozwoju śląskich Minorytów, toruje i przygotowuje pole ich działalności, nadaje im właściwe cechy, jakie niezadługo zaważą przemożnie na dziejach prowincji.

Pod względem państwowym klęska legnicka przyniosła koniec przewadze śląskich książąt w Polsce. Z mozołem pozbierane ich posiadłości były jeszcze zbyt świeżo i słabo spojone, aby w ręku wdowy Anny i małoletnich, mało zdolnych synów utrzymać całość. Małopolskę oderwał Konrad mazowiecki. Wielkopolskę odbili synowie Odonica Przemysł i Bolesław przy poparciu arcybiskupa Pełki. Synom Henryka pozostały tylko Śląsk z Lubuszczyzną i Łużycami, a zatem dawne dziedzictwo Brodatego. Przez rok jeszcze sprawowała rządy Anna, z synów najstarszy Bolesław zwany Rogatka objął księstwo 1242, a skoro dorośli młodsi, nastąpiły działy. Ostatecznie Bolesław wziął Legnicę z Lubuszczyzną, przy średnim Henryku pozostał Wrocław, Głogów przypadł Konradowi, najmłodszy Władysław został księdzem, niebawem arcybiskupem solnogrodzkim. Anna zamieszkała w własnym dworze w Wrocławiu. Zachodzi wprawdzie często na dokumentach synów, ale w rzeczy samej mało troszczyła się o sprawy publiczne. Cała wylana na dobre uczynki, zatopiona w dewocji, niezawodnie nie przestając opłakiwać niezastąpionego małżonka, stała się osobliwie wielką dobrodziejką Franciszkanów.

Przede wszystkim odbudowała im spalony konwent w Wrocławiu i to sumptem 1000 grzywien, musiał to być zatem teraz pokaźny budynek murowany. Do czasu wystawienia tego gmachu umieściła Braci w dawnym domu kupców niemieckich wymienionym za oddane im miasto. R. 1253 dalej zapisała Minorytom część dworu swego, który mieli co prawda otrzymać dopiero po jej zgonie. Z pewnością też księżna przyczyniła się najwięcej do wystawienia czy

ukończenia kościoła ś Jakóba, że konsekracja mogla nastąpić 1256.[6]) Kościół ten zaopatrzyła w aparamenta, sukna corocznie braciom dawała na habity i nie szczędziła wszelkiego rodzaju jalmużny.

Do tych dobrodziejstw okrom własnej pobożności skłaniała ją także pamięć na męża. Jego fundację dla Benedyktynów w Gryzoborze wznowiła już 8 maja 1242, jego zamiar doprowadziła do skutku zakładając wraz z synami szpital ś Elżbiety i oddała go pod opiekę sprowadzonym z Pragi Krzyżownikom. Oprócz wspomnienia małżonka, widać, wzorowała się na siostrze Anieżce praskiej. Z nią, z jej klasztorem praskim Klarysek Anna utrzymywała ożywione stosunki, ofiarowała doń ornat i palle złotem haftowane i kunsztownie zdziałaną zasłonę, corocznie posyłała wosku, ryb, napojów, nie licząc innych jałmużn.

Za przykładem a zapewne też zachętą Agnieszki Anna postanowiła na koniec także u siebie w Wrocławiu założyć klasztor „pań ubogich". I to było jeszcze zamiarem Henryka. Jednak najtrudniej wypadło go przeprowadzić, sprzeciwiali się bowiem gwałtownie sami Franciszkanie. Źródła nie wymieniają powodów, jakimi się kierowali, na domysł chyba można wymienić obawę, aby mniszki nie ubiegły ich w dobrodziejstwach księżnej. Gdziekolwiek obok męskich istniały żeńskie domy Zakonu, tam Bracia schodzili na drugie miejsce, niejako w cień, obok sióstr. Opór zakonników zmiękczyć najpierw starała się sama Anna na klęczkach błagając, aby ustąpili, lecz Anieżka wzięła się do rzeczy z właściwą sobie energią. Wyjednała bullę Aleksandra IV polecającą biskupom wrocławskiemu Tomaszowi i lubuskiemu Gwilelmowi przeprowadzić zamiar Anny, 13 grudnia 1256. Wiosną zaś najbliższego r. 1257 przysłała sama pierwsze Klaryski z Pragi do Wrocławia. Przybyły d. 24 kwietnia i zamieszkały chwilowo w własnym dworze Anny. Księżna szczodrze zatroskała się o wszelkie potrzeby, atoli Bracia tak im dokuczali, że chciały koniecznie powrócić, dopiero najusilniejsze błagania Anny a zapewne i surowe nakazy Anieżki zatrzymały je ostatecznie. Że i ta wielką przykładała wagę do

6) Dzieje budowy konwentu dadzą się tylko sumarycznie odtworzyć na podstawie Vita s Annae MPH IV 656-61 i MGF 10, 18.

wrocławskiej fundacji, świadczyć się zdaje wezwanie ś Klary, którą uważała sobie za bezpośrednią mistrzynię a jej listy przechowywała z pietyzmem.

Dzięki pilnej i troskliwej opiece Anny, budowa konwentu Klarysek raźno postępowała. R. 1260 stanął konwent na czterdzieści mniszek. Nie mogły jeszcze wówczas posiadać majętności, utrzymywały się więc z jałmużny, którą w Asyżu zbierali za nie Bracia, lecz w Wrocławiu one same na mieście.[7]) Księżna nie tylko hojnie je obdarzała przy każdej sposobności, ale nadto wyznaczała stałą jałmużnę na wyżywienie i ubranie. Ołtarz ś Klary ubrała bogatymi ozdobami, opatrzyła krzyżem, relikwiami, kielichami. Dała do kościoła ramię ś Jadwigi po tejże zgonie, w srebrnym relikwiarzu. Zakonnice tak lubiła, że zreumatyzmowana chodzić nie mogąc kazała się jeszcze nosić do klasztoru i weseliła patrząc, jak jedzą i piją. Prokuratorem Klarysek został najprzód mieszczanin Henryk z Sitca (Zeitz), później bywali Krzyżownicy. Minoryci dostarczali spowiedników i wizytatorów, ku czemu mieli stosowne upoważnienie od Papieża.

Pomimo wszelkie przykrości, jakich przy fundacji Klarysek Anna doznała od Franciszkanów, nie przestała świadczyć im dobrodziejstw. Spowiednikiem jej był przez całe życie br Herbord, późniejszy biskup Lavantu.[8]) Własnym sumptem wyprawiła im kapitułę w Wrocławiu[9]) Obdarzała ich ciągle, zapraszała na dwór swój a chociaż chorowała, sadzała ich do stołu sama jeść nie mogąc, cieszyła się widząc Braci obiadujących. Życia dokonała 23 czerwca 1266.

Jeśli o synach Anny trudno powiedzieć czegoś dodatniego, to jednak podnieść należy, że dzieci swoje umiała

7) Tak wyraźnie Vita 659. Oczywiście nie wyklucza to jałmużników Franciszkanów, przekazu jednak o nich nie ma.

8) Herbord należał do pierwszych Minorytów wrocławskich, był spowiednikiem Henryka i Anny, czas jakiś nawet ś Jadwigi. Po raz ostatni zachodzi w dokumentach śląskich 27 VI 1266. 1268 został biskupem Lavantu. 1270 udzielił odpustu z okazji budowy kościoła franciszkańskiego w Kladsku (MGF 7-36).

9) Knoblich Anna von Schlesien Wr 1865 89 koniekturuje na 1258. Za życia Anny kapituły odbyły się w Wrocławiu 1251, 1256, 1264 (B 224-9). O której mowa, niepodobna oznaczyć.

natchnąć miłością i przywiązaniem przynajmniej do Zakonu ś Franciszka. Jedna z jej córek Jadwiga została Klaryską i objęła godność ksieni w matczynym konwencie. Zakonników łączyły najbliższe stosunki ze dworem książęcym. Podobno oni jedyni mieli pewien i to korzystny wpływ na dzikiego Bolesława Rogatkę. Od r. 1276 spotykamy pośród śląskich Minorytów Henryka de Bren z rodziny ś Jadwigi, który to r. 1281 nie przyjął arcybiskupstwa gnieznieńskiego.10)

Pod taką opieką szybko się rozwijali śląscy Franciszkanie. W krótkim czasie nowe przybywały im konwenty. Nie posiadamy dat powstania poszczególnych domów; okolicznościowo tylko dokumenta wymieniają ten lub ów klasztor jako istniejący.

Tak pod r. 1245 zapisano, że buduje się konwent w Świdnicy, 1257 książę Konrad wystawia dyplomat u Franciszkanów w Głogowie, 1272 w Krosnie, 1273 mają przystąpić do budowy klasztoru w Lubaniu (Lauban). Według późniejszych zapisków 1244 miała istnieć kustodia w Złotowie,11) 1260 we Lwowie, 1257 miał powstać dom w Bytomiu, 1264 w Głogówku. Z kroniki Furstenhaina12) można dopełnić fundację w Opolu jakoby wznowioną 1248, bo wprawdzie już poprzednio Bracia przyjęli to miejsce, ale porzucili, dalej przyjęcie Nisy 1257. Przed r. 1284 i to niedawno założono konwenty w Żeganiu

10) Bren H. pochodził z marchionów saskich, krewny ś Jadwigi. 1276 jako mąż zaufany Rudolfa habsburskiego odwodzi Henryka IV od sojuszu z Przemyslem II Otakarem i rozpoczyna taką akcję pośród książąt polskich i ruskich. 1281 mianowany arcybiskupem gnieźnieńskim, nie przyjmuje tej godności. W czasie sporu biskupa Tomasza z Henrykiem IV jest doradcą księcia. Był wizytatorem i opiekunem Klarysek wrocławskich. Jako taki świadczy 4 II 1296 na nadawczym dokumencie wsi Wilkowic, w którym Henryk V nazywa go avunculus. Umarł w Wrocławiu 1302. Spominki Klarysek poświęcają mu gorące wspomnienie (MGF 45-7, 50, 53, 59, 95 — MPH III 694, IV 652, 653 — Grotefend Z. Geneaologie u. Geschichte d. Breslauer Piasten Wr. 1873 73 przyp.).

11) W pierwszej połowie w. XIII termin kustodia jeszcze był na tyle płynny, że mógł oznaczać także poszczególny konwent, kustosz zaś tegoż gwardiana.

12) Kronika Jana Furstenhaina, napisana 1503, nie doszła nas w oryginale, tylko w kopii z w. XVIII M 1-21 oraz w dwuch przeróbkach B i Im. Dzięki wzajemnej kontroli tych tekstów, możemy odtworzyć treść jej dosyć dokładnie. O ile można dane jej porównać z innymi źródłami, zwłaszcza dyplomami, okazuje się wiarogodna; na tej podstawie przyjmujemy wiarogodność także w rzeczach, nie dających się sprawdzić skądinąd.

i Namysłowie. Bądź co bądź 1285 istniały na Śląsku klasztory franciszkańskie w Wrocławiu, Nisie, Brzegu, Świdnicy, Krośnie, Złotowie, Lwowie, Żeganiu, Namysłowie; w Głogowie; Opolu, Bytomiu, Głogówku. Przypuściwszy nawet, że Lwów czy Złotów mogły powstać przed napadem tatarskim, widać ogromny rozwój w ciągu niespełna półwiecza.

Ile możemy sądzić, rozwój ten śląskich Franciszkanów pozostaje w ścisłym związku z osadnictwem niemieckim. Bracia Mniejsi w przeciwieństwie do zgromadzeń reguły benedyktyńskiej byli miejskim zakonem. Po miastach osiadali i tam znajdowali przede wszystkim pole działalności. Dzięki rozwojowi miast i gospodarki miejskiej też mogli oprzeć swe bytowanie na jałmużnie. To działo się we Włoszech i wszędzie. Na Śląsku chyba nie mogło być inaczej. Miasta licznie powstające i szybko rosnące były tutaj osadnicze niemieckie. Niemcami też na ogół byli Minoryci śląscy, nie spotykamy wśród nich ani jednego słowiańskiego imienia. Całym postępowaniem swoim okazują niemieckiego ducha. Łączą ich bliskie stosunki z Saksonią, Bawarią. Do saskiej też prowincji przystali przy pierwszej sposobności. Niedostatek źródeł pozwala nam tylko w jednym wypadku dokładniej stwierdzić związek Franciszkanów z osadnictwem, ale tutaj w całej pełni można zastosować przysłowie *ex uno disce omnes*.

Konwent w Żeganiu przed r. 1284 założyli mieszczanie, sprowadziwszy Braci nie z prowincji czesko-polskiej, lecz z saskiej. Z tymi saskimi Franciszkanami wojował biskup Tomasz II i zabronił im objąć klasztoru w swojej diecezji. Lecz oni powołując się na przywileje papieskie odpowiedzieli, że mogą przyjmować domy i bez pozwolenia biskupa, byle wezwani od patronów i ludu. Kiedy potem Tomasz zwrócił się do mieszczan żegańskich, okazali mu niewiększe posłuszeństwo.

I mieszczanie i zakonnicy byli Niemcy, więc wspólny interes niemiecki postawili ponad inne względy. Już r. 1276 Henryk de Bren wykonywał misję polityczną niemiecką cesarza Rudolfa, pracując nad rozbiciem przymierza pomiędzy królem czeskim Przemyslem II Otakarem a książętami polskimi.

Odpowiada tym interesom i sympatiom niemieckim stanowisko, jakie Minoryci śląscy zajęli w znanym sporze Henryka Probusa z biskupem Tomaszem (1270-92). R. 1281 doszło

do tego, że biskup wyklął księcia. Henryk apelował do Stolicy Apostolskiej. Rzecz miał rozstrzygnąć legat Filip z Fermo, a skoro książę na ręce Henryka de Bren złożył przysięgę, że podda się wyrokowi, ten zdjął zeń klątwę, z polecenia legata. Jednak gdy wyrok Filipa znowu wypadł przeciw Henrykowi, ten go nie uznał i odwołał się znowu do Rzymu. Wówczas legat klątwę ponowił. W Rzymie apelację przyjęto i sprawę przekazano auditorowi Kurii. Korzystając z takiego obrotu sprawy, chociaż nie zdjęto klątwy, Franciszkanie wrocławscy oświadczyli, że nie uważają się za zobowiązanych zerwać stosunków z księciem, póki mu nie dowiedziono winy, a nawet wystosowali do Tomasza żądanie, aby zatarg ukończył. 25 maja 1284 odbyła się kapituła prowincji saskiej w Wrocławiu, kto wie czy nie za sprawą księcia, chcącego wzmocnić swoje stanowisko za pomocą Franciszkanów. Na nią biskup wysłał obszerne pismo, tłumacząc swoje postępowanie i wyłuszczając powody, dla których księcia spotkała klątwa. Nie znamy odpowiedzi zgromadzenia; to pewna, że upór ich nie doznał zmiany. Obok Henryka de Bren możemy wymienić jeszcze gwardiana także Henryka oraz lektora Hermana. Tego to Hermana Tomasz poczytywał za przedniejszego doradcę księcia i główną sprężynę oporu. O ścisłości stosunków pomiędzy księciem a Minorytami świadczy chociażby, że 4 lipca 1284 Probus przyjmował poselstwo biskupie w ogrodzie franciszkańskim, a że to była szósta rano, więc zapewne zaraz po mszy. Energicznie wystąpił przeciw Franciszkanom kanonik Tammo Quanz i rzekomo dopuścił się gwałtów. Henryk wystosował do biskupa skargę w interesie Braci, że mimo tych nadużyć pozwolił odprawiać mszę kanonikowi w katedrze. Tekst skargi układali w klasztorze d. 10 lipca Herman i Bren. Wszelako książę nie poprzestając na papierowych protestacjach, począł prześladować zwolenników biskupa. Ten nie czując się bezpieczny w Wrocławiu już od dłuższego czasu przebywał na swoim zamku w Otmuchowie. Stąd rzucił 31 lipca interdykt na księcia a rozesłał go także do wszystkich konwentów franciszkańskich. Wszakże już 4 sierpnia dowiedział się, że klasztor ś Jakóba lekceważy to zarządzenie. Za tym przykładem poszła cała kustodia wrocławska, te właśnie konwenty, co kilka lat temu były przeszły do prowincji saskiej. Tylko trzy domy górnośląskie Opole, Bytom, Głogówek obwie-

ściły interdykt, z dolnośląskich jedynie Głogów, a one tylko pozostały przy czesko-polskiej prowincji. Nawet w własnym księstwie biskupim w Nisie opodal Otmuchowa Franciszkanie odmówili posłuchu biskupowi. Wobec tak jaskrawego nieposłuszeństwa Tomasz udał się o pomoc do metropolity Jakóba Swinki. Synod w Łęczycy w styczniu 1285 roztrząsał tę sprawę. Lekceważące interdykt klasztory wyklęto, a do Rzymu zaniesiono skargę na ich postępowanie wobec biskupa a także o to, że samowolnie oderwały się od właściwej prowincji czesko-polskiej. Taką samą skargę zanieśli w lutym i marcu biskup i kapituła wrocławska na mającą się zebrać w Świątki (13 maja) kapitułę generalną Zakonu w Mediolanie. Atoli Minoryci nie poddali się i teraz. Wśród ludu głosili, że nikt oprócz Papieża nie ma prawa ich wykląć i wogóle klątwa synodu obowiązuje dopiero po pewnym terminie. Za ich oczywiście staraniem Probus d. 18 lutego kazał obwieścić ludowi zgromadzonemu i to właśnie w mieście biskupim Nisie, że nikomu nie wolno obrażać Franciszkanów i wezwać, żeby dawano im jałmużny i chodzono do nich na nabożeństwo. 23-go zaś w Wrocławiu zabronił uczęszczać do tych kościołów, co słuchały biskupa, do katedry, do PMarii na Piasku, do Dominikanów u ś Wojciecha, do kościołów parafialnych, a wyłącznie nakazał chodzić do ś Jakóba. Ludziom co słuchając bardziej biskupa niż księcia odważyli się pójść do Dominikanów, strażnicy zdzierali suknie. Obrotny Herman postarał się nadto o odpust dla wiernych nawiedzających kościół franciszkański u biskupa kamińskiego Hermana. Był to sukces nie lada i niewiele znaczyło, że biskup udzielający zastrzegł przyzwolenie diecezalnego. Mimo wszystko ogół duchowieństwa i ludu stał po stronie Tomasza. Prowincjał czesko-polski Czasław skarży się pod d. 20 lipca, że jego podwładni na Śląsku cierpią przykrości od duchownych i świeckich, bo ich biorą za Braci kustodii wrocławskiej, co nie zważają na klątwę. Wobec takiej niechęci ludu Probus zniewolony był brać w obronę swoich Minorytów. Tymczasem proces toczył się dalej w Rzymie. Kapituła generalna nie poczyniła żadnych ważniejszych a przynajmniej skuteczniejszych kroków. Również daremno Tomasz udał się do d. 23 sierpnia do generała Zakonu Arlotta z Prato. Albowiem kiedy Honory IV nakazał 2 sierpnia biskupom poznańskiemu

i wrocławskiemu ogłosić interdykt na księcia we wszystkich kościoła w Polsce a z ich polecenia przeor strzeliński Ulryk wręczył pismo papieskie gwardianowi wrocławskiemu, ten odmówił przyjęcia, obsypując go wyrzutami. Wówczas Ulryk złożył je na wielkim ołtarzu, lecz zakonnicy zrzucili z pogardą. Na opornych nie było rady. Nadaremnie upominał ich legat Jan z Tusculum, na próżno biskup zwracał się kilkakrotnie do Papieża, do kollegium kardynalskiego, do biskupa Fermo, do kardynałów Macieja Rubeo i Bentevengo, do penitencjarza apostolskiego Franciszkanina Bogusława. Minoryci śląscy nie tylko lekceważyli upomnienia i nakazy papieskie i biskupie, ale jeszcze utwierdzali księcia w uporze. Dopiero kiedy r. 1288 stanęła ugoda pomiędzy Henrykiem a Tomaszem, sprawa Franciszkanów przycichła i załagodziła się sama przez się. Nie słychać, aby oporni zakonnicy ponieśli jakąkolwiek karę.

Jakkolwiek Henryk IV przynajmniej w ostatnich latach życia stał się człowiekiem arcybiskupa Swinki mającym zjednoczyć ziemie polskie i czynił zabiegi o koronę polską, czemu przeszkodziła tylko śmierć przedwczesna: to jednak w wewnętrznych stosunkach śląskich walka pomiędzy nim a biskupem miała zarazem oblicze przeciwieństwa niemiecko-polskiego a że tutaj ogół duchowieństwa stanął po stronie biskupa, Franciszkanie zaś szli za księciem, tłumaczy się to ich niemieckim charakterem. Z tym łączy się, że już od niejakiego czasu przeszli byli od czesko-polskiej do saskiej prowincji. Tego samego dokonali równocześnie Minoryci pruscy. Ale rozpatrzyć to zmniejszenie prowincji można dopiero na tle dalszego rozwoju konwentów w Polsce.

Krakowski klasztor był zniszczał przy napadzie Tatarów, w tych swoich początkach pewnie stawiany tylko z drzewa. Oczywiście Bracia postanowili objąć go i odbudować na nowo. Szczegółów tego wznowienia nie znamy; zdaje się, że roboty postępowały dość powoli. Wogóle rozrost Franciszkanów małopolskich łączy się teraz ściśle z linią małopolską Piastów, która Kraków posiadła ostatecznie dopiero r. 1243 po bitwie pod Suchodolem (25 maja). Po odwrocie Tatarów naturalnym jej ośrodkiem zrazu mógł być tylko dziedziczny Sandomierz, ile że dzięki posagowi Kingi poślubionej już 1239, Bolesław Wstydliwy znalazł środki na silne zdzierżenie tej dzielnicy

a mógł pokusić się niebawem i o Kraków, gdzie rządy Konrada sprzykrzyły się wkrótce wielmożom. Bolesław miał r. 1241 dopiero lat piętnaście, nadto przez całe życie wykazywał mało samodzielności, ale dokoła niego skupili się ludzie myślący zań i działający. Była to matka Grzymisława († 1258), starsza siostra Salomea, a może też już kanonik Prandota, który wybrany biskupem krakowskim, do swego zgonu 1266 stał się ***spiritus movens*** rządów Wstydliwego.

Salomea, wdowa po Kolomanie nieszczęśliwym królu halickim, powróciła do Polski po bitwie nad rzeką Sajo (po 11 kwietnia 1241), w której małżonek poległ przeciw Tatarom, a więc pod koniec r. 1241 lub w początkach następnego. Już dawno łączyły ją bliskie stosunki z Franciszkanami. Teraz owdowiawszy, postanowiła sama wstąpić do Zakonu. Nie było jeszcze w Małopolsce klasztoru Klarysek, przystąpiła więc do fundacji, a do żeńskiego należał i męski konwent. Ten powstał najpierw, zapewne już r. 1242. Franciszkanie przybyli z Pragi do Sandomierza. Wprawdzie przebywając na Chorwacku i Węgrzech Salomea jako i Koloman związani byli z węgierskimi Braćmi, ale widocznie rozgraniczenie terytorialne prowincji sprawiło, że nie z Węgier mogła otrzymać osadę zakonną. Konwent ten oczywiście dzięki opiece rodziny książęcej rozwijał się tak pomyślnie, że już r. 1245 prowincjał czesko-polski Remund (Rajmund) odprawił w nim kapitułę. Był obecny także biskup Prandota, a podczas niej to Salomea otrzymała welon zakonny. Równocześnie powstawał konwent Klarysek. Rzecz ciągnęła się długo wobec trudności pogodzenia uposażenia z ubóstwem zakonnym, a Sandomierz nie była to Praga ani nawet Wrocław, gdzie mniszki mogły liczyć na jałmużnę. Ostatecznie rozwiązano zagadnienie w ten sposób, że obok konwentu założono szpital suto obdarzony posiadłościami ziemskimi. Klasztor ten żeński stanął wszakże nie w samym Sandomierzu, lecz w pobliskim Zawichoście, na co wpłynęła pewnie Grzymisława, lubiąca tam przebywać, mająca może w pobliżu wdowią oprawę i w tamtejszym kościele minoryckim później pochowana. Dopiero po ukończeniu budynków i murowanego szpitala, 1255 przybyły na dobre mniszki, niezawodnie z Pragi. Ksienią została sama Salomea. Kościół otrzymał wezwanie **śś Jana Chrzciciela i Elżbiety,** znamienne ze względu na cha-

rakter franciszkański jako i powinowactwo z Salomeą. Konwent zajmował północną część grodu. Zapewne od początku przy klasztorze sióstr mieszkał jeden lub drugi Franciszkanin. Wszakże niebawem cały konwent męski przeniósł się także z Sandomierza do Zawichostu. Korzystał tutaj z tego samego kościoła i kto wie, czy to nie było przyczyną przeniesienia, bo w Sandomierzu niechybnie kościół, raczej pewnie kościołek był drewniany, który by trzeba dopiero przebudowywać. Budowę zawichojskiego kościoła ukończono r. 1257. Prezbiterium jego posiada wartość artystyczną. W romańskim sklepieniu do żebrowania użyto kamienia, pola wypełniono cegłą.[13]) Konwent ten męski utrzymywał się z majętności i dochodów szpitala, przy którym pewnie pracowali Bracia, później z pomocy Klarysek i jałmużny.

Niedługo Damianitki pozostały w Zawichoście. Już 2 maja 1257 znajdują się w Skale pod Krakowem. Wysunięte położenie i grożące niebezpieczeństwo od najazdów Tatar i Litwy podaje jako przyczynę Długosz. Mogły jednak wpłynąć inne jeszcze powody, czy to, że Salomea pragnęła mieszkać bliżej brata w Krakowie, czy że zakonnikom i mniszkom było po prostu zbyt ciasno na tym samym miejscu. W Zawichoście pozostał męski konwent i ten utrzymał się na dobre.

W Skale istniał parafialny kościół ś Mikołaja. Parafię otrzymały Klaryski, ale nie tytułem wcielenia, tylko raczej patronatu. Zdaje się, że korzystały z parafialnego kościoła, nie słychać przynajmniej o odrębnym klasztornym. Ksienią konwentu skalskiego już nie jest Salomea, lecz Agnieszka. Atoli ***królowa halicka,*** jak nazywano fundatorkę, mieszka w klasztorze i zajmuje się pilnie jego sprawami. Wraz z mniszkami także Franciszkanie pojawiają się w Skale. Pierwotnie była to zapewne rezydencja, aby użyć anachronicznego terminu, r. 1268 mowa już o konwencie z gwardianem na czele.

Z bł Salomeą pozostaje zatem w związku grupa konwentów Sandomierz-Zawichost-Skała. Dalsze klasztory małopolskie raczej należą do zasięgu bł Kingi. Na pierwszym miejscu należy wymienić Nowe Miasto Korczyn. Należało wówczas do

---

13) Co się tyczy budowy, idziemy za Łuszczkiewiczem Wł. Architektura najstarszych kościołów franciszkańskich w Polsce. Sprawozd. kom. do bad. hist. sztuki w Polsce IV 188-81 pas.

najważniejszych w ziemi krakowskiej, za Wstydliwego otrzymało też prawo miejskie. Często widzimy tam Bolesława i Kingę, nieraz odbywali wiece książęce. Wezwanie kościoła parafialnego ś Elżbiety świadczy, że powstał dopiero po r. 1231 kanonizacji tej świętej, a więc łączy się pewnie z przeniesieniem na prawo niemieckie, a znamienny jest tu jego charakter franciszkański. Sam konwencki kościół ma wezwanie ś Stanisława, nie mógł przeto stanąć przed tegoż kanonizacją r. 1253. Jako też Długosz podaje jego datę na r. 1257, Furstenhain co prawda na r. 1248. Daty te dałoby się pogodzić przyjmując, że od r. 1248 zamieszkało kilku Braci przy kościele parafialnym, na co by wskazywał jego tytuł, a formalna fundacja klasztoru przypadła na r. 1257.

Przez ten cały czas na koniec budowano krakowski konwent. Trwało to długo, bo równocześnie szły roboty w Zawichoście, potem w Korczynie. Nadto budowę zakrojono na monumentalne rozmiary. Przy lokacji książęcego Krakowa na prawie magdeburskim konwent wciągnięto w obręb murów miejskch. Praca zaś nad kościołem była się posunęła r. 1257 już tak daleko, że przy wytyczaniu ulic załamano w połowie Bracką, aby jej wylot trafił wprost na bramę wchodową. Nazwy Brackiej i Franciszkańskiej otrzymały też przyległe ulice. Wykończono i poświęcono kościół dopiero r. 1269 lub krótko przedtem.14) Wtedy to przeniesiono tu relikwie ś Salomei, tutaj znalazł wieczny odpoczynek Bolesław Wstydliwy. Dobrodziejstwa Zakonowi a osobliwie krakowskiemu domowi świadczył tak wielkie, że wdzięczna potomność przypisała mu sama pierwotne tegoż założenie.

Już po zgonie księcia przypadły na koniec fundacje Kingi w Sączu i to żeńskiego i męskiego konwentu. Pośrednio z Kingą, bezpośrednio z jej młodszą siostrą bł Jolentą powiązać też należy wielkopolską grupę klasztorów franciszkańskich. Jolenta 1257 wyszła za mąż za księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego, który po zgonie swego starszego brata imieniem własnym oraz nieletniego bratanka Przemysła II zawładnął całą Wielkopolską i wysunął się na czoło wszystkich książąt dzielnicowych († 1279). Na te 22 lata przypada założenie pięciu domów franciszkańskich w Wielkopolsce: 1257 Kalisz, 1259 Gniezno, 1259(?) Oborniki, 1270 Śrem, 1277 Pyzdry.

14) **Szczegóły dotyczące budowy krak RSK 84-6.**

Kalisz była to stolica Bolesława i Jolenty a miał już wówczas prawo miejskie. Pierwotna fundacja znajdowała się zapewne na starym mieście, na nowe przeniesiona 1264. Konwent otrzymał wezwanie ś Stanisława, niezawodnie pod wpływem uroczystości kanonizacyjnych 1254, w których i Franciszkanie i Kinga mieli tak żywy udział. Wymurowanie kościoła trwało lat kilkanaście, ale r. 1283 widzimy go już całkowicie wykończonym, skoro mogła się tam odbyć konsekracja arcybiskupa Swinki.

Wkrótce potem nastąpiła fundacja gnieźnieńska, pod wezwaniem Wniebowzięcia. Ten sam tytuł nosi katedra. Istnieje tu snać pewien związek z osobą arcybiskupa Janusza (1258-71), co jeszcze jako proboszcz kapituły zachodzi na przywileju Bolesława Wstydliwego dla Zawichostu, wystawionego w Korczynie 1257. Wskazuje to na stosunki Janusza z Minorytami. Konwent ten z kościołem był pierwotnie zapewne drewniany a z niewiadomych powodów niebawem opuścili go lub zaniechali zakonnicy. Ale r. 1270 czy 1271 objęli go na nowo i teraz niebawem przystąpili do wymurowania przynajmniej kościoła.

Daleko mniej wiemy o pozostałych fundacjach wielkopolskich. Założenie Obornik pod wezwaniem ś Franciszka 1259 zapisano po raz drugi pod r. 1292. Należy zatem przyjąć, że także ten klasztor opuszczono i ponownie podjęto, jeżeli pierwszej daty wogóle nie uważać za pomyłkę i pierwiastkowej fundacji odnieść do r. 1292 dopiero. Klasztor ten zawsze był mały, nigdy nie doszedł do większego znaczenia i zdaje się, zawsze pozostawał drewniany. Śrem założony 1270 nosił wezwanie ś Franciszka czy Narodzenia NMP.[15]), przyjęty na kapitule w Złotowie na Świątki (1 VI). Pyzdry miały wezwanie ś Jana Chrzciciela. Utrzymywało się podanie, że konwent ten nawiedzał ś Bonawentura, oczywiście błędne, bo nigdy nie przybywał do Polski; może to dotyczyć generała Bonagratii, co rzeczywiście wizytował prowincję r. 1281.[16]) Co się tyczy rozmieszczenia terytorialnego, zadziwia, że te klasztory leżą

---

15) Przy wezwaniach idziemy za FL 1596. Co się tyczy Śremu, dzisiejsze jest Narodzenia NPM.

16) M 37.

wieńcem dokoła Poznania, podczas gdy sama stolica Wielkopolski doczekała się franciszkańskiego konwentu dopiero w XVII w.

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie te domy zawdzięczają powstanie swoje Bolesławowi Pobożnemu i małżonce jego bł Jolencie. Bolesław występuje jako przyjaciel i dobroczyńca Braci Mniejszych. Klaryski zawichojskie obdarzył trzema wsiami w ziemi kaliskiej. Śmierć jego wyjątkowo zapisał Rocznik Małopolski, pochodzący od Minorytów krakowskich, chociaż wogóle nie zamieszcza wiadomości wielkopolskich. Powodem łask męża była niezawodnie Jolenta. Za przykładem starszej siostry Kingi pozostawała w ścisłych stosunkach z Franciszkanami. Rzadko tylko zachodzi w dyplomatach, sześć razy ze wszystkim, ale w tych samych dokumentach dwukrotnie mowa o Franciszkanach, o których zresztą milczą dyplomata wielkopolskie tej doby. Można przyjąć, że należała do Trzeciego Zakonu a nie inaczej pewnie jej małżonek.

Godzi się zauważyć, że wszelkie te konwenty franciszkańskie czy to w Wielkiej czy w Małej Polsce tak samo jak na Śląsku powstają w miastach lokowanych na prawie niemieckim. W planach miejskich klasztory otrzymywały miejsca z góry upatrzone tuż obok muru, którego nieraz dotykają. Łączy się z tym, że szybko przystępowano do ich wymurowania, co pewnie miało związek z obwarowaniem miasta. Po miastach większych i bogatszych jak w Kaliszu podejmowano to zaraz po fundacji, po mniejszych i uboższych zadowalniano się czas dłuższy tymczasowymi drewnianymi budynkami i stawiano je z cegły dopiero w następnym lub późniejszym stuleciu.

Powstałe takim sposobem dwie grupy konwentów powiększyły znamienicie prowincję. W miarę takiego rozwoju, któremu odpowiadał analogiczny rozrost domów czeskich, zaczęto dzielić istniejące kustodie na dalsze. Na czeskiej stronie spotykamy morawską (1262), praską, kralowohradecką, litomierzycką. W Polsce r. 1255 istnieje jedna tylko polska kustodia z ośrodkiem w Wrocławiu, obok niej może już wówczas budyszyńska, obejmująca oprócz łużyckich także zachodnio-śląskie domy, lubo o niej słychać po raz pierwszy r. 1262.

R. 1269 mowa o krakowskiej, 1270 o wrocławskiej, 1281 wymieniono już wyraźnie kustodie krakowską, kujawską i opolską.[17]) Kujawska obejmowała domy wielkopolskie, później nazywa się gnieźnieńską. Że pierwotnie się zwała kujawską, zależy niezawodnie na starożytnej fundacji i z początku górującym znaczeniu Inowrocławia, który to konwent zowie się w źródłach zakonnych sam *Cuiavia*. Już r. 1241 gwardian inowrocławski nosi tytuł kustosza, co może pochodzić od nieustalonej jeszcze terminologii, ale może też oznaczać pewne wyższe stanowisko hierarchiczne; Inowrocław mógł stanowić już wcześnie kustodię wraz z domami pruskimi istniejącymi i zamierzonymi, do której przyłączano zakładane konwenty wielkopolskie. Że po r. 1281 utracił swe naczelne stanowisko na rzecz Gniezna, można zrozumieć zważywszy wywyższenie miasta za arcybiskupa Swinki (1283-1314), tudzież fundacje tamecznych Klarysek. Nazwę gnieźnieńskiej kustodii spotykamy w źródłach w najstarszym *Provinciale* z pierwszych dziesiątków w. XIV.[18]) Szczegółowych dat podziału prowincji na kustodie nie posiadamy; według ustaw zakonnych rzecz podlegała kompetencji kapituły generalnej.

Co się tyczy narodowości, Franciszkanie śląscy byli to Niemcy, przynajmniej na ogół, oczywiście na średnim i na dolnym Śląsku. Inaczej było w Czechach, inaczej w Małej i Wielkiej Polsce. Świadczą o tym imiona, na Śląsku niemieckie, gdzieindziej niemal wyłącznie słowiańskie lub neutralne, co prawda znane są nam dopiero od r. 1255. Około r. 1260 mógł znajdować się między nimi jeszcze jeden lub drugi Niemiec np gwardian skalski Gunter nosi niemieckie imię. Atoli już pod r. 1269 z ośmiu Braci krakowskich, wśród nich lektor Borzysław, spowiednik Salomei Wojciech, ani jeden nie umie po niemiecku. Dostrzec można pewnej ewolucji. Nie skądinąd jak z Śląska lub z Czech przychodzili pierwsi Bracia do nowo zakładanych domów w Krakowskim lub Gnieźnieńskim, znajdował się zatem między nimi niejeden Niemiec, zwłaszcza jako przełożony; mógł i z mieszczan miejscowych Niemców wstąpić jeden czy drugi. Atoli ilość napływających Polaków była tak wielka, że bardzo szybko żywioł polski uzyskał prze-

17) KMP I CXVII.
18) BF V str 587.

wagę a nie zbywało na szlachcie. Jeszcze wcześniej klasztory czeskie i morawskie zyskały charakter słowiański. Takim sposobem stało się, że nie ma ani jednego prowincjała o imieniu niemieckim, mają słowiańskie lub neutralne. Byli to Tworzymir 1238-41, Jan Tener 1240-1, Remund (Rajmund) 1242-7, Bogusław 1247-51, Idzi 1251-6, Daniel 1256-60, Idzi powtórnie 1260-3. Prowincja zatem składała się z trzech żywiołów narodowych: Polaków, Czechów, Niemców. Nic dziwnego, że na tle narodowościowym przychodziło do nieporozumień, jak wogóle napór Niemców na wschód i obrona Słowian wywoływała walki zacięte wewnątrz instytucyj kościelnych, których widownią w w. XIII był Śląsk zwłaszcza.

Pierwsza wiadomość nasza o tarciach wewnątrz prowincji mówi, że prowincjał Bogusław położył Polskę przed Czechami na pieczęci, a więc *per Poloniam et Bohemiam* a to z uwagi na rosnącą liczbę konwentów w Polsce, co wówczas dotyczyło głównie Śląska. Zmienił to jednak Daniel powracając do dawniejszej nazwy. Czy jakie niesnaski spowodowały wizytę samego generała Jana z Parmy r. 1253, co odprawił kapitułę prowincjalną w Pradze 24 czerwca, nie słychać. Raczej zdaje się to tłumaczyć wielką gorliwością generała, wskutek czego wielką część Zakonu wizytował w własnej osobie. Ponowny wybór Idziego, który sprawował prowincjalstwo już przed Danielem, zdaje się dowodzić, że wszystko było dobrze. Ale za tych powtórnych rządów klęska spadła na prowincję.

Z poręki generała ś Bonawentury (1257-74) przybył r. 1262 komisarz Alan. Ten zebrał i badał osobno Czechów w Pradze, osobno Polaków w Wrocławiu pod kustoszem polskim znanym już Herbordem z życia i obyczajów. Na mocy jego sprawozdania najbliższa kapituła generalna w Pizie 1263 odbyła sąd nad prowincją. Wyrok wypadł surowy. Prowincję pozbawiono dwuch kustodii; morawska odeszła do rakuskiej, budyszyńska [19]) do saskiej. Nadto odebrano jej głos na kapitule generalnej i prawo wyboru prowincjała, którego odtąd miał wyznaczać

19) **Skoro r. 1270 kapituła czesko-polska odbyła się w Złotowie śląskim, to wówczas już kustodia budyszyńska nie obejmowała domów śląskich. Niebawem na Śląsku obok wrocławskiej pojawia się kustodia złotowska. Co prawda w XIV w. konwent budyszyński zaliczał się do rzeczonej kustodii.**

generał na kapitule generalnej. Pierwszym takim prowincjałem został Piotr Basztyn (1263-6).

Czyż rzeczywiście życie i obyczaje naszych zakonników stały opłakanie nisko, że wymagały tak surowych środków naprawy? Mamy podejrzenie, że sprawa toczyła się na zgoła innym podłożu, a mianowicie na tle przeciwieństwa pomiędzy Niemcami a Słowianami. Piotr Basztyn i jego następcy byli Niemcy, opozycja przeciw nim w prowincji miała swój ośrodek wśród Czechów. Kim byli ci Polacy, których zebrał Alan w Wrocławiu? Za Polaków mogli uchodzić jako Ślązacy pod względem przynależności państwowej; co się tyczy narodowości, byli to Niemcy. Przemawia za tym i zebranie w niemieckim Wrocławiu i osoba kustosza Herborda i okoliczność, że wówczas jeszcze domów w Małej i Wielkiej Polsce było zbyt mało, aby mogły przeważyć Ślązaków. Jest to ten sam objaw, jaki widzimy wiek później, że na wszechnicy praskiej nację polską składali przeważnie Ślązacy Niemcy. Czy sam Alan był Niemcem, nie wiadomo. Niezależnie od tego, jakiej byli narodowości, zagraniczni komisarze i legaci rozstrzygali spory narodowościowe zwykle na rzecz Niemców. Równocześnie niemal w innym zatargu pomiędzy Polakami a Niemcami w r. 1248 w tych interesie zawyrokował jakób z Leodium. Jedynie za Jana XXII polityka Kurii już teraz awiniońskiej szła po odmiennej linii. Postanowienia pizańskie wypadały wyraźnie na korzyść Niemców. Dwie kustodie oderwały do niemieckich prowincji i na czele prowincji postawiły Niemca a ku temu celowi nie wahano się nawet odebrać prawa wyboru prowincjała. Jest też bardzo znamienna, że Basztyn odbył pierwszą swoją kapitułę w Wrocławiu, twierdzy niemczyzny w prowincji, zaraz na jesieni 4 października 1263, a upewniwszy swoje stanowisko, drugą kapitułę odprawił na wiosnę następnego roku 11 maja 1264 w Hradcu, w czeskiej połowie, przy czym nie śmiał jej zwołać do stołecznej Pragi, tylko do prowincjalnego miasta.[20]) Szcze-

20) Nasze źródła tak Im 26v jak M 6 podają kapituły Basztyna pierwsze obie pod r. 1264 i to w takim porządku: pierwsza Wrocław w ś Franciszek (4 X), druga Hradec w niedzielę Jubilate (11 V). Jest to niemożliwe i dlatego M 37 proponuje przestawić daty. Naprzeciw tej koniekturze trzeba podnieść, że podówczas kapituły odbywały się co roku, a podług niej na r. 1263 nie przypadłaby żadna, gdy na 1264 dwie; wydaje się osobliwe, żeby prowincjał, przychodzący pod znakiem obostrzenia

gółowo rządów jego i jego następców nie znamy; zdaje się, że stosowali politykę wzmacniania niemczyzny po klasztorach sprowadzając Niemców z ościennych prowincji a wysyłając do nich Słowian.

Można rozumieć, że prowincja czesko-polska nie chciała się pogodzić z takim upośledzeniem. I doprawdy najbliższa kapituła generalna paryska zwróciła 1266 obie kustodie. Prowincjałem wszakże mianowała Niemca lub sympatyka Niemców Ganfreda. Jego zarządzenia wywołały takie niezadowolenie, że Czesi zebrali się w Pradze, wypowiedzieli posłuszeństwo Ganfredowi i wybrali wikarym prowincji Jakóba Diedovica, zakładając apelację do generała i do Stolicy ś. Ganfred nie chciał ustąpić, lecz zwołał kongregację swoich zwolenników do Złotowa, a więc na zachodnich kresach Śląska najbardziej zniemczałych. Przybyło jednak niewielu, widocznie w tej sprawie nowo powstałe konwenty w rdzennej Polsce trzymały z Czechami. Zdaje się, że Ganfred wyklął nieobecnych. Sprawę rozpatrzyła najbliższa kapituła generalna w Asyżu 1269 a wynik okazał się znowu niepomyślny; Bonawentura miał ciężką rękę. Odebrano na nowo prowincji dwie kustodie: budyszyńską do saskiej, krakowską do węgierskiej. To posunięcie zależy zapewne od ówczesnych stosunków międzypaństwowych, przeciwieństwa i wojen węgiersko-czeskich, w których książę małopolski znajdował się w obozie węgierskim. Prowincjałem został Deodat, po tegoż zgonie 1270 Mateusz.

Dalsze zmiany zaszły w r. 1272 na kapitule generalnej w Pizie czy 1274 na lugduńskiej.[21] Wprawdzie prowincjałem mianowano tym razem Słowianina, ile można sądzić, Mikołaja Morawczyka i wrócono prowincji kustodię krakowską, co zależało na zmianie w stosunkach polsko-węgiersko-czeskich, ale zatwierdzono kustodię budyszyńską przy saskiej prowincji i do-

---

dyscypliny, miał rozpoczynać rządy od naruszenia w tak ważnym punkcie; dziwne też było by zwołanie zaraz pierwszej do czeskiego miasta, w którym chyba nie mógł oczekiwać miłego przyjęcia. Wszelkie te trudności znikają, skoro przyjmiemy, że przy zapisaniu pierwszej kapituły w ś Franciszek (4 X) w Wrocławiu opuszczono datę roczną a należy ją uzupełnić na r. 1263.

21) Furstenhain podaje kapitułę lugduńską 1272. Jednak kapituła r. 1272 odbyła się w Pizie, lugduńska 1274. Należy poprawić datę lub miejsce, raczej datę, bo tu łatwiej przyjąć omyłkę.

dano jeszcze wrocławską. Z śląskich klasztorów wówczas pozostały przy prowincji czesko-polskiej domy górnośląskie Opole, Bytom, Głogówek, stanowiące własną kustodię opolską, oraz Głogów, który przy tej sposobności pewnie przeszedł od kustodii wrocławskiej do kujawskiej (gnieźnieńskiej). I to ma związek z położeniem politycznym i narodowym. Wrocław pozostawał pod rządami Henryka Probusa, co pod koniec życia wprawdzie poczuł się polskim księciem i podjął zabiegi o koronę, w rządach swoich wszelako opierał się na niemieckim Wrocławiu i kulturalnie ulegał wpływom niemieckim podobnie jak Przemysl II Otakar. Saskim Franciszkaninem był prawdopodobnie Henryk de Bren. Małżonką księcia była córka Ottona Długiego Brandeburczyka. Inaczej Głogów. Tegoż władcy Konrad i syn jego Henryk spowinowaceni z linią wielkopolską ciążyli ku polskości a w sporze księcia wrocławskiego z biskupem Tomaszem stanęli po tegoż stronie, tak samo górnośląscy książęta. Mianując Słowianina prowincjałem kapituła generalna wypełniła życzenia prowincji, atoli po oddzieleniu kustodii budyszyńskiej i wrocławskiej pozostało tak mało Niemców, że nominacja taka stała się nieodzowną koniecznością.

Mimo ostatecznego niepowodzenia, bo umniejszenia prowincji, trzeba jednak podnieść, że broniła się wytrwale. Nie zapisano dokładnie, jacy Bracia stanowili trzon oporu; zdaje się, można tu wskazać na lektora Czasława, późniejszego prowincjała 1282-7, może też doznawali pomocy od penitencjarza papieskiego Bogusława 1285.[22]) Przede wszystkim wszakże znaleźli poparcie króla Przemysla i jego żony Kunhuty. Mówi o tym kilka pism ich szczęśliwie zachowanych. Tak król żąda uwolnienia uwięzionego lektora Czasława. Uczyniono to wprawdzie, ale przeniesiono go do innej prowincji. Ponownie Przemysl wymógł powrót jego do Pragi czy innego czeskiego miasta. Pisma te wraz z późniejszym wyborem tegoż Czasława na prowincjała dowodzą, że nie miał na sumieniu innych przewinień jak właśnie walkę z uroszczeniami niemieckimi.

Nadzwyczaj jaskrawe światło na te wypadki rzuca pismo królowej:

„Niestosowna to i na krzywdę i ujmę naszą i królestwa naszego, że tak w Czechach jako i w Polsce cierpią Bracia

---

22) **Dalszych danych o nim nie posiadamy. Czy można go utożsamić z B. Wilkiem, należącym 1268 do społeczności skalskiej? (MPH IV 781).**

Mniejsi przeróżne uciemiężenie swego języka. Wskutek tego z trudem zaledwie mogą wykonywać swoje Bogu miłe czynności, dawać i spełniać, co lud buduje w Kościele Bożym, jak to inne narody zwykły czynić po krainach swoich. Na wyniszczenie ich przysyła się Braci niemieckiego języka więcej niż potrzeba do poszczególnych domów rzeczonego Zakonu w królestwie naszym i w księstwach polskich, rozprasza się Braci języka słowiańskiego po obcych krajach, gdzie nie przynoszą pożytku, że stąd powstaje niebezpieczeństwo dusz ludu słowiańskiego. Również wspomnianym już Braciom czeskim i polskim na zawstydzenie nasze i plemienia naszego przełożeni ich zabronili wybierać spośród siebie zwierzchników, jak to czynią inne narody. Taką więc i wielu innymi w niniejszej sprawie spowodowani troskami udajemy się z prośbą do waszej ojcowskiej godności, ażeby dla Boga i naszej miłości dopomógł radą, pomocą i łaską oddawcom niniejszego pisma Braciom rzeczonego Zakonu Minorytów popierając toczącą się sprawę".

Podczas gdy Słowianie Polacy i Czesi szukali i znajdowali oparcie na dworze praskim, to Niemcy zyskali poplecznictwo u książąt śląskich. Świadczy o tym pismo tejże Kunhuty do ksieni trzebnickiej Agnieszki, córki Henryka Pobożnego (1268-78), pełne gorzkich wyrzutów, że popiera niemieckich Braci naprzeciw polskim, niepamiętna na własną krew i pochodzenie. Z listu tego dowiadujemy się, że Niemcy nie wahali się rozpuścić pogłoski o rzekomej ekskomunice polskich zakonników. Naturalnym łącznikiem pomiędzy saskimi Minorytami a Piastami śląskimi był Henryk de Bren.

Że ręka Niemców dotkliwie dawała się we znaki Słowianom, tego dowodzi nie tylko skarga i nie tylko sprawa Czasława. Także br. Henryka postanowiono przenieść do innej prowincji a on, żeby pozostać w Czechach, podał prośbę o przejście do Benedyktynów. Stanowi to objaśnienie do ustępu z listu Kunhuty o rozpraszaniu Słowian po cudzych krainach. Analogicznie w skardze arcybiskupa Swinki z r. 1285 mowa o tym, że przemocą Sasi i Niemcy powyrzucali Polaków i Czechów z klasztorów i pozajmowali ich miejsce. Dopiero wtedy nastąpi zgoda, pisze dalej, gdy

oderwane do saskiej prowincji konwenty prowincja czesko-polska otrzyma z powrotem, dopiero wtedy będą przynosić wspaniałe pokoju owoce, z Sasami zaś niepodobna żyć we zgodzie.

Nie znamy dokładnie dat pism królestwa czeskich, ogólnie można przyjąć je na czas 1263-77. Przytoczony list Kunhuty wygląda jakoby adresowany do kardynała-protektora na jedną z kapituł generalnych tego okresu. Atoli jeżeli Przemysl II stojący przynajmniej do r. 1273 na szczycie potęgi, niewiele mógł wskórać, to tym mniejsze pozostawały widoki po jego zgonie 1277, gdy na nowo podjął sprawę arcybiskup Swinka wraz z całym episkopatem polskim i niezawodnie prowincjałem czesko-polskim Czasławem przy sposobności zatargu Henryka IV z biskupem Tomaszem. Wprawdzie położenie prowincji w stosunku do całości Zakonu było się poprawiło. R. 1281 bowiem sam generał Bonagratia (1279-83) wizytował prowincję, odprawił kapitułę w Głogowie i naocznie się przekonawszy, że stan jej jest całkiem niezgorszy, na kapitule generalnej w Strasbour'ze 1282 wrócił jej prawo głosu i wyboru prowincjała. Skorzystała zeń na najbliższej kapitule prowincjalnej w Kladsku 8 września 1282 a z urny wyborczej wyszedł sam przywódca słowiański Czasław.[23]) Domyślać się można, że w akcji synodu łęczyckiego 1285 miał czynny udział i dostarczył danych Swince. Ale rzecz utrudniało nie pomału, że już od lat dwunastu kustodia wrocławska przynależała do prowincji saskiej a r. 1284 właśnie w Wrocławiu prowincjał saski Burkard odprawiał swoją kapitułę. W takich warunkach obrona prowincji saskiej i *status quo* na kapitule generalnej w Mediolanie 1285 nie przedstawiała się zbyt trudno. Najpoważniejszy zarzut podniósł synod polski, poparty przez Czasława, że Bracia polscy na Śląsku to znaczy z kustodii opolskiej cierpią wiele przykrości od duchowieństwa i ludu, bo ich biorą za saskich lekceważących interdykt biskupi. Burkard na tę kapitułę wcale nie przybył. Zastępca jego Otton umiał się wywinąć. Czasławowi obiecał, że zażalenie jego załatwi się najsnadniej polubownie

23) Tak Im 30v. B 239-40 przypisuje zwrot praw dopiero 1287 kapitule generalnej w Montpellier i generałowi Aquasparcie.

bezpośrednimi układami pomiędzy prowincjami. Nastrój zebranych ojców był taki, że Czasław musiał się na to zgodzić i oczywiście, jeżeli nawet doszło do nich, nic nie uzyskał. Nie wiemy, czy jeszcze najbliższa kapituła generalna w Montpellier 1287 zajmowała się tym przedmiotem. Potwierdziła wszakże prowincji czesko-polskiej prawo wyboru prowincjała i głosu na kapitule generalnej, co mogło uchodzić jako pewnego rodzaju rekompensata a iść w parze z potwierdzeniem ustalonych od lat piętnastu granic prowincji. Zresztą zdaje się, że i episkopat nie bardzo gorliwie chodził dokoła tej sprawy. O dalszych jego krokach nic nie słychać.

W szczególności należy tu podkreślić obojętność bezpośrednio interesowanego biskupa Tomasza II. Dopuścił r. 1272 do oderwania kustodii wrocławskiej i gwałtownego napływu Niemców do konwentów śląskich. Arcybiskup zarzucił mu, że przez szpary patrzył na to, jak nowy konwent w Żeganiu objęli sascy Minoryci i dopiero biskup tłumaczy się wobec tego zarzutu podniesionego, mniemamy, przez Czasława 1284, ale sprawę odkłada do synodu. Wiosną tegoż r. 1284 zwraca się z pismem do kapituły saskiej w Wrocławiu zebranej w sprawie sporu z Henrykiem traktując ją ze wszelkimi względami.[24]) Podobnie jak r. 1272 nic nie uczynił, aby w swoim własnym mieście Nisie zachować konwent minorycki przy prowincji czesko-polskiej, tak i po ukończeniu zatargu z księciem nie przeprowadził powrotu klasztoru tego do prowincji, co chyba przy odpowiednim nacisku dało by się było uskutecznić, i to bez większego zachodu.

Do tego *status quo* należała też utrata konwentów pruskich. W państwie krzyżackim do toruńskiego przybył klasztor chełmiński pod wezwaniem śś Mikołaja i Jakóba, przyjęty na kapitule krakowskiej 1258 za prowincjała Daniela. Jeden i drugi klasztor opierają się na osadnictwie miejskim. Sprowadzeni przez Krzyżaków mieszczanie byli to oczywiście Niemcy, konwenty rzeczone mają od początku charakter językowy niemiecki. Stosunki ich z Zakonem Niemieckim pozostają zawsze bardzo ścisłe. Wystarczy wyli-

24) MGF 60, 68.

czyć dane źródłowe: 10 marca 1246 br. Wojciech (Albert) z toruńskiego konwentu polubownie rozsądza zatarg pomiędzy Zakonem Krzyżackim a miastem Lubeką. W miesiąc potem 10 kwietnia świadczy przy udzieleniu prawa miejskiego Elblągowi. Ten sam pewnie Wojciech później otrzymał biskupstwo pomezańskie (1261-86). 6 czerwca 1252 gwardian toruński Bertog i br. Szczepan poświadczają, że Swiantopołk zerwał pokój z Krzyżakami. 4 sierpnia 1257 tenże Bertog wraz z gwardianem inowrocławskim Benedyktem, pośredniczą w zawieraniu umowy Krzyżaków z książętami Ziemowitem i Kazimierzem. 28 lipca 1258 gwardian toruński Fryderyk wraz z Bracią bierze w obronę Zakon Krzyżacki u Aleksandra IV. Jest to zapewne ten sam F(ryderyk), co wraz z biskupem chełmińskim pieczętuje przywilej Krzyżaków na wydanie Młyńca. Br. Szymon i Sindiran pośredniczą przy układzie pokojowym Wartisława pomorskiego z Krzyżakami. 20 marca 1268 wespół z biskupem chełmińskim gwardian C z Torunia godzi spór Krzyżaków z biskupem kujawskim Wolimirem.

Charakter narodowy tych Minorytów jest niemiecki: mówią o tym i imiona ich i sympatie krzyżackie. Nic dziwnego, że dzieje ich potoczyły się analogicznie do rozwoju państwa krzyżackiego. Ci słabi w początkach, zagrożeni przez walki z Prusakami oraz przez Swiantopołka pomorskiego, oglądali się na pomoc polską. Więc i nie stawiali przeszkód ożywionym stosunkom kościelnym z ziemiami polskimi. Biskupowi chełmińskiemu pozwalali na uczestniczenie w synodach polskich. Dominikanów sprowadzali z polskiej prowincji do Chełmna i Elbląga. Nie inaczej pruscy Franciszkanie należą naówczas do czesko-polskiej prowincji, ile że protektorów Krzyżacy znaleźli w Henryku Pobożnym, później w Przemyslu II Otakarze czeskim. W miarę tego jak wzrastali w siły, coraz bardziej wiązali się z Rzeszą niemiecką a zrywali węzły z Polską. Episkopat pruski całkowicie uniezależnił się od polskiej metropolii, późniejszych Augustianów sprowadzili bezpośrednio z Niemiec, potem zabiegali o oderwanie Pomorza od diecezji kujawskiej, o odłączenie klasztorów dominikańskich od polskiej prowincji. Wcześniej od tego nadarzyła się sposobność

oddzielenia pruskich Franciszkanów. Dokładna data jest niewiadoma: r. 1258 konwent chełmiński przyjęła prowincja czesko-polska, ale 1282-4 konwent w Nowem objął już saski prowincjał Burkard. Bliższych danych nie posiadamy. Że chęć ku temu istniała u pruskich Minorytow jako u Niemców, poucza analogia do śląskich Braci. Przeprowadzić zmianę przynależności prowincjalnej nie przedstawiało się trudno wobec stanowiska głównego zarządu Zakonu Braci Mniejszych. Można tylko wyrazić powątpiewanie, czy Krzyżacy odważyliby się na to za czasów przemożnej potęgi króla czeskiego, a więc przed wyborem Rudolfa habsburskiego na cesarza 1273. Dochodzimy zatem i tutaj do r. 1274 jako do prawdopodobnego terminu.[25])

Postanowienia kapituły generalnej w Mediolanie 1285 i w Montpellier 1287 zamykają pierwszy okres istnienia Franciszkanów polskich, prowincji czesko-polskiej. Burzliwą tę dobę znamionuje szybki rozwój konwentów i wczesne zmniejszenie prowincji do granic, w jakich przetrwała przez resztę średniowiecza do r. 1517, oczywiście ile mowa o zachodnich rubieżach, o granicy z prowincją saską. Krom czeskich, prowincja obejmowała trzy polskie kustodie: krakowską z domami w Krakowie, Zawichoście, Nowym Mieście, Korczynie, męskim i żeńskim w Skale i Sączu, do czego przybyło pod koniec okresu Radomsko—Brzeźnica; kujawską względnie gnieźnieńską z męskim i żeńskim klasztorem w Gnieźnie, dalej Inowrocławiem, Kaliszem, Obornikami, Śremem, Pyzdrami i dolnośląskim Głogowem; opolską z konwentami w Opolu, Głogówku i Bytomiu. Razem czyniło to 16 domów Pierwszego Zakonu i trzy konwenty Klarysek.

---

25) Sbaralea w BF II str 179 koniekturuje na r. 1260 to odłączenie, co by trzeba poprawić na 1263. Nie jest to niemożliwe, ale z powodów w tekście wyłuszczonych r. 1274 wydaje się nam bardziej prawdopodobny.

ROZDZIAŁ II.

ŚWIĘTE KLARYSKI.

Anna śląska. Spowiednik Herbord. Życie wewnętrzne. Klaryski wrocławskie. Bł Salomea i Koloman. Klaryski w Zawichoście i Skale. Salomei zgon i cuda. Kinga i Bolesław Wstydliwy. Udział jej w rządach. Życie wewnętrzne. Śmierć Bolesława. Fundacja w Sączu. Umartwienia Kingi, cuda, zgon. Znaczenie w piśmiennictwie. Bł Jolenta i Bolesław Pobożny. Klaryski w Gnieźnie.

Co się tyczy źródeł niniejszego rozdziału, jesteśmy w wyjątkowo szczęśliwym położeniu, rozporządzając Żywotami Anny, Salomei i Kingi, brak niestety Żywota Jolenty. Także literatura jest stosunkowo obfita; wymieniamy tu przede wszystkim Knoblich J Herzogin Anna v Schlesien Wrocław 1865, Załęski S TJ Św Kinga i jej klasztor starosądecki Lwów 1882, Karwacki A Bł Salomea Kraków 1911. W opracowaniu swoim staraliśmy się uwydatnić osobliwie stronę historyczną, mniejszy nacisk kładąc na hagiograficzną przedmiotu. Uzasadnienia wywodów swoich zawartych w „Początkach" i „Entstehung", tutaj nie powtarzamy.

Niepospolitym mistrzem życia duchownego był widocznie Franciszkanin Herbord. Nietyle dlatego, że umiał pociągnąć do siebie, do swego Zakonu Annę Przemyślidównę i jej małżonka Henryka Pobożnego, jak ponieważ potrafił utrzymać ich do zgonu. Pozyskać nie trudno było. Przychodził przecież z całym urokiem nowego Zakonu Braci Mniejszych, w imię przesławnego Franciszka, z tyle drogiej Annie Pragi, miasta rodzinnego, przesłany i polecony od ukochanej siostry Agnieszki, na którą nietylko z miłością siostrzaną, ale i z podziwem i deferencją spoglądała całe życie. Więc chociaż Anna nie była bynajmniej najmłodsza, chociaż od jej zamęścia upłynęło lat dwadzieścia, chociaż dobrze już miała poza sobą pierwociny życia duchownego i niemało była postąpiła w ćwiczeniu ascetycznym, łatwo rozu-

miemy, że nawet z pewnym zaciekawieniem gotowa była powierzyć się prowadzeniu Franciszkanina, na razie może tylko tytułem próby. Wielka jednak umiejętność Herborda na tym polegała, że na stałe zdołał zadowolić jej wymagania duchowne.

Nie wiemy, kto poprzednio opiekował się życiem wewnętrznym Anny i jej męża. Ogólnie tylko można powiedzieć, że była to epoka przemożnego wpływu szarych mnichów Cystersów. Ich atmosfera otaczała ś Jadwigę. Ona zaś nadawała swój charakter życiu na dworze wrocławskim. Ją to Anna wzięła sobie za wzór żywy. Jej była poddana i posłuszna. Jeśli poczytamy za uprzejmość i dobre wychowanie, że u stołu siadała zawsze niżej świekry, mimo że była królewską córką: to bynamniej na tym nie poprzestając, nie śmiała usiąść w jej obecności, nawet brzemienna będąc. Więc nic dziwnego, że Jadwiga lubiła synową i przypuszczała ją do swoich świętych tajemnic. Wspólnie słuchiwały mszy św. Wtedy ś Jadwiga okrywała się welonem i nikomu nie pozwalała pozostawać przy sobie tylko Annie, a ta zdejmowała swoje ozdoby z jedwabiu i bisioru. Wspólnie z Jadwigą Anna w Wielki Czwartek umywała nogi ubogim. Za jej przykładem nosiła szarą grubą koszulę pod suknią. Wraz z nią spowiadała się kapelanowi, gdy nie miała pod ręką zwyczajnego spowiednika i temu kapelanowi własnoręcznie szyła ubiory, czyściła rzeczy. Niezawodnie też wespół z ś Jadwigą nawiedzały chorych i świadczyły im dobrodziejstwa, ubogich i dawały obfite jałmużny, kościoły i uczęszczały na nabożeństwa, hojnie obdarzając aparamentami.

W takim stanie ducha, na takim stopniu życia duchownego zastał ją Herbord. Zakonnikiem ten Minoryta był sumiennym i gorliwym, ale ile szczupłość i małomówność naszych źródeł pozwala sądzić, niewiele miał w sobie tego, co zwykliśmy nazywać duchem franciszkańskim. Co prawda święty asyski był wyjątkiem i wyjątkami byli jego pierwsi towarzysze, pełni radosnej miłości Bożej. Jej ogniem spalali wszelkie ziemskie niedoskonałości. W jednym zachwycie stawali się niejako Adamem, wyszłym świeżo z rąk Bożych, postaciami z rajskiej łąki Fra Angelika. Atoli zwykle ducha

Bożego otrzymywa się dopiero przez mozolne ćwiczenia, drogą szczebli wyrzeczenia tego świata, jakich ślady noszą na sobie święci El Greca. Franciszek kazał popalić wszelkie dyscypliny, ale Zakon jego wkrótce do nich powrócił.

Używa już ich ś Klara i ś Antoni. Nie inaczej i Herbord upatrywał w biczowaniu ważny środek uświęcenia. Anna brała je od służebnic, Henryk od Franciszkanów samych; a nawet pod koniec życia chora, zreumatyzmowana nie zaniechała tego ćwiczenia. Franciszkańskie życie dla Herborda, dla Anny nie różniło się od cysterskiego jakością, raczej intensywnością.

W małżeństwie prowadziła pożycie z mężem czyste i skromne. Nie praktykowała jednak dziewictwa, owszem wydała na świat czterech synów i pięć córek, co niezawodnie się także działo za Jadwigi przykładem.

Wielkim ciosem się stała dla Anny śmierć Henryka Brodatego, a to, ponieważ Jadwiga przeniosła się na dobre do Trzebnicy i chociaż nie było daleko, jednak już nie znajdowały się zawsze razem. Większą jeszcze klęskę sprawił zgon ukochanego małżonka w 1241 r. Zginął wprawdzie bohatersko w walce z poganami, niemal jako męczennik za wiarę, przedmurze chrześciaństwa. Ale Anna potrzebowała kogoś, na kim mogłaby oprzeć swoją słabość; charakter jej, siła woli, może i umysłu nie była wielka. Spadł na nią ciężar rządów kraju zniszczonego przez najazd. Trwało to wprawdzie rok tylko, ale zapewne i ten stanowił dla niej ciężar zbyt wielki, któremu sprostać nie czuła się na siłach. Kto wie jednak, czy gorszych docisków nie przeżywała, kiedy jej syn najstarszy Bolesław, zwany Rogatka, objął rządy, człowiek dziki, ograniczony, złego charakteru, najgorszy władca kraju. Inni synowie byli lepsi, ojcu i dziadowi atoli żaden nie dorównał. Więc też Anna niezawodnie z bólem patrzała, jak zebrane wieloletnim wysiłkiem państwo Henryków poszło w rozsypkę, a razem z tym rozwiały się marzenia o wskrzeszeniu korony. Czy sama zawiniła nieumiejętnym wychowaniem synów, przynajmniej najstarszego, czy może okazywała mu zbyt wiele miękkości i pobłażania, co przy jej usposobieniu bardzo być mogło, nie umiemy powiedzieć.

Przedwcześnie owdowiawszy Anna podzielała dolę ś Jadwigi. O powtórnym zamążpójściu oczywiście nie myślała. Zastanawia jednak, że nawet po złożeniu rządów nie podążyła za świekrą do Trzebnicy, ale pozostała w Wrocławiu. Należy tu upatrywać, mniemamy, wpływ Herborda. Łączy się z tym wzgląd na konwent franciszkański, którego podjęła odbudowę, w wyższym pewnie stopniu chęć, aby wykonać te przynajmniej zamierzenia męża, co mogła, to znaczy fundacje, a przede wszystkim szpital oraz konwent Klarysek. W odbudowanym kościele ś Jakóba spoczęły zwłoki Henryka, u ś Klary miały oczekiwać zmartwychwstania jej własne.

Nie wprowadził Herbord zmiany w życie duchowne Anny, kiedy objął jego kierownictwo, zapewne natchnął je tylko większą intensywnością. Tym bardziej teraz w wdowieńskim stanie, ciągle pozostając pod jego przewodnictwem, praktykowała nadal cnoty dotychczasowe, obostrzone przez surowsze ćwiczenia. Raczej powiemy, że kiedy jako małżonka możnego księcia musiała licząc się z charakterem godności, występować z odpowiednią okazałością i sprawować obowiązki reprezentacji, teraz jako wdowa pozbywszy tych uciążliwości, mogła całkowicie dać upust swoim skłonnościom bogomyślnym. Więc stroje ozdobne, kosztowności, ozdoby, klejnoty sprzedała lub rozdała, włosy obcięła. Jeżeli dawniej przystroić się paradnie sprawiało jej pewną przyjemność, teraz zaniechała tego zupełnie. Ubierała się w szare suknie a na ciele nosiła włosiennicę. Mięsa jadać zupełnie zaprzestała, rzadko pożywała ryby, post praktykowała często, a zwłaszcza obyczajem franciszkańskim od Wszystkich Świętych do Bożego Narodzenia.

Zawsze słynęła z dobroczynności. Jeszcze za życia męża żywiła u stołu swego ślepca a zakonnicy inkluzie posyłała potrawy. Kiedy kraj przejeżdżając, przybywała do wsi jakiej, kazała szukać ubogich, aby ich obdarzyć. Teraz jako wdowa cała jeszcze w wyższym stopniu wylana była na dobre uczynki. Odwiedzała po domach i szpitalach chorych, osobliwie kobiety w połogu będące. Nawiedzała i obdarzała ubogich, zachodziła do więzień, więźniów pocieszając i uwalniając, ile mogła. Najnieszczęśliwszym, trędo-

watym sama szyła suknie i posyłała żywność i potrawy. W tym celu kazała zbierać jabłka i inne owoce, aby móc zawsze coś dać potrzebującym. Biednym pannom dawała posagi, żywiła i opatrywała potrzeby scholarów. Była zaś tak hojna w swoich darach, że przysługujące jej kary sądowe z trzech kluczy wszystkie rozdawała. Największą szczodrobliwość oczywiście okazywała wobec klasztorów, przez siebie i męża fundowanych, opatrując je darami, zwłaszcza aparamentami. Ale tak samo pamiętała o ś Elżbiecie, przesławnej Franciszkance w Marburgu, o Klarze w Pradze, o Trzebnicy, o ś Piotrze w Rzymie a na cześć nowo kanonizowanego ś Stanisława w Krakowie posłała kielich i ornat złotem wyszywany. Niezawodnie roboty te sama wykonywała wespół ze dworem swoim. Takimi pracami, świadczeniem dobrych uczynków, fundacjami wypełniała swoje wdowie życie i największą przyjemność stanowiło dla niej odwiedzać ukochane mniszki, ile że ich ksienią została już rok po przybyciu 1258 r. własna jej córka Jadwiga, zasiąść wraz z nimi w refektarzu i patrzeć, jak spożywają potrawy, przez nią samą ze dworu przysłane. Lubiła tak samo zapraszać do siebie Franciszkanów i ugaszczać, przyglądać się im i rozmawiać z nimi.

Nie zbywało przy tym Annie na utrapieniach. Do najcięższych zaliczała niechęć Braci wobec zamiarów a potem wobec faktu sprowadzenia Klarysek. Mimo to znosiła wszystko z przykładną cierpliwością a słodycz jej była tak wielka, że klękała przed nimi, prosząc aby nie czynili wstrętów. Podobnej cierpliwości dowiodła wobec niedomagań, jakie nawiedzały ją w ostatnich latach życia. Pięć lat zreumatyzmowana, nie mogła chodzić. Nie porzuciła ani umiarkowała swoich ćwiczeń. Biczować kazała się nadal. Komunię przyjmując zawsze dźwigała się z łoża, dała ubierać i podtrzymywana przez sługi przystępowała do Sakramentu. Nawet nóg ubogim nie zaprzestała umywać, lecz kazała ich sobie przyprowadzać i opierając się na jednej nodze, choć z największym wysiłkiem dokonywała tego ćwiczenia. Nosić też dała się do Klarysek i Franciszkanów. Cierpliwość jej wszyscy podziwiali. Raz tylko wybuchnęła gniewem, kiedy podczas jej śmiertelnej choroby przełożeni dokądś wysłali jej spowiednika Herborda. Cierpienia miała tak ciężkie, że

przyrównywała je sama do męczeństwa, ale znajdowała w tym pociechę, że za to Bóg odpuści jej wszelkie przewinienia. W ostatnich chwilach życia słyszała głosy niebieskie, może miała i widzenia.

Herbord jej nie odstępował. Życia dokonała 23 czerwca 1265 r. Pogrzebiona u Klarysek w kaplicy ś Jadwigi.

Anna Przemyślidówna nie jest pierwsza w Polsce, o której życiu wewnętrznym mamy szczegółowe wiadomości, ale jedna z pierwszych, przed nią istnieje tylko Żywot ś Jadwigi. A właśnie życie Anny upływa pod znakiem franciszkańskim, chociaż sama nie była Klaryską, może należała do III Zakonu. Anna rozpoczyna szereg świętobliwych i świętych z pod sztandaru serafickiego, przede wszystkim świętych niewiast, bo o pobożności męskiej franciszkańskiej wciąż jeszcze mamy zbyt szczupłe wiadomości.

Zadać można pytanie, czy słuszna zaliczać do Polski i polskości Annę Przemyślidównę? Sądzimy, że wolno odpowiedzieć potakująco, nie inaczej jak do Polski zaliczamy Czeszkę Dobrawę. Zapewne Anny pochodzenie nie było polskie. Godzi się też wątpić, czy dwór wrocławski miał polski charakter, że powiemy anachronistycznie, kulturalny. Nie bardzo też polskość uwydatnia się u jej dzieci. Ale z tym wszystkim Anna pisała się i czuła polską księżną, polska korona przyświecała jako cel doczesny Henrykowi Pobożnemu. Do prowincji czesko-polskiej, a do polskiej kustodii należeli póki żyła, śląscy Franciszkanie. Wobec tego małe miało znaczenie, czy w domu wolała mówić po czesku, niemiecku lub łacinie. W ówczesnej Europie, a nawet wiele wieków później państwo kształtowało narodowość i ono stanowiło czynnik rozstrzygający, choćby nawet taka pierwotna więź państwowa, jaką były ówczesne księstwa polskie. Jeszcze wnuk Anny Henryk Probus, językowo daleko bardziej poniemczony, o polską koronę czyni zabiegi.

Ale niezależnie nawet od tego, mamy jeszcze inny bliższy i konkretniejszy powód, aby z Anną łączyć pierwociny polskiej pobożności franciszkańskiej. I wrocławskim i krakowskim Franciszkanom patronuje Praga, a zawichojskie Klaryski są tak samo dziećmi bł Agnieszki praskiej jak wrocławskie. Gdybyśmy z jaskrawą wyłącznością akcen-

towali niepolskie pochodzenie Anny, to wogóle nie podobna zamykać oczu, że cały Zakon ś Franciszka nie pochodził z Polski, lecz przyszedł z tych samych Czech, i to przez nią i dzięki niej w znacznym stopniu sprowadzony. Nie mogło być inaczej. Polska swoje prądy duchowe czerpała z Zachodu z Czech, Niemiec, Włoch, Francji; zresztą i dzisiaj nie inaczej się dzieje. Oczywiście jak w każdym tak i w polskim środowisku owe prądy, w naszym wypadku franciszkanizm doznawał swoistego zabarwienia, ale do tego potrzeba było dopiero pracy przetwarzającej pokoleń. Za tych najdawniejszych czasów, za pierwocin życie franciszkańskie w Polsce stanowiło dopiero roślinę na inny grunt przeszczepioną. Więc podobieństwo do sąsiednich krajów musiało być większe niż kiedykolwiek, ale tym samym i psychika Anny mniej odbiegała od mentalności rodowitej polskiej.

W czasach, o których mowa, w w. XIII psychika narodowa i kulturalna polska jeszcze znajdowała się w początkach rozwoju, wykazywała rysy i cechy zaledwie z grubsza ociosane, zamglone. W szczególności odrębność od czeskości uwydatniała się zaledwie. Bodaj przedstawiała się większa różnica niż pomiędzy Bawarem a Sasem a napewno mniejsza była niż pomiędzy Isle de France a Prowansją. Jeszcze w pół wieku później ostatni Przemyślidowie organizowali wspólne państwo czesko-polskie, a gdyby dynastia nie była wygasła niespodziewanie, mielibyśmy jedno państwo i jeden naród, w którym różnice językowe byłyby się stały odchyleniami narzeczy, jak to dzisiaj widzimy w Niemczech.

Inaczej niż Anna, Salomea i formalnie wstąpiła do Drugiego Zakonu i dostąpiła zaszczczytu wyniesienia na ołtarze. Trudny i uciążliwy żywot przypadł w udziale Leszkowej córze. Urodzona ok. r. 1211, już w trzecim roku życia 1214 poślubiona Kolomanowi, młodszemu synowi Andrzeja II węgierskiego, wraz z nim ukoronowana została na nowe królestwo halickie. Ale niedługo trwało to halickie królowanie. R. 1218 oboje dostali się do niewoli Daniela. W niej Koloman pozostawał przez trzy lata, Salomeę oddano może wcześniej ojcu Leszkowi Białemu. Na dworze krakowskim mieszkała zapewne aż do uwolnienia Kolomana, po czym podążyła za mężem na Węgry. Miała wówczas lat dziesięć

lub jedenaście. Do Halicza Koloman z Salomeą powrócić nie mogli. Lecz 1226 Andrzej oddał synowi w zarząd Chorwacko i Bosnę. Widzimy Salomeę odtąd u boku męża, wierną towarzyszką, czy to w jego ziemiach, czy na węgierskim dworze. W tych zmiennych doli kolejach niemało doznawała przykrości. Dwór Andrzeja pod wpływem drugiej żony Francuzki Jolanty stał się widownią hucznych zabaw, nie odpowiadających ascetycznemu usposobieniu królowej halickiej. Skoro objął rządy po ojcu Bela IV (1235-70), to tegoż małżonka Maria, córka Teodora Laskarisa, z carogrodzką dumą traktująca wszystkich dokoła, nie szczędziła upokorzeń też Salomei. Przyczyniało się do tego niewątpliwie ówczesne podupadnięcie gałęzi małopolskiej Piastów, do której należała; są to przecież czasy, gdy matka jej Grzymisława wraz z synkiem Bolesławem znajduje się w niewoli Konrada mazowieckiego albo na łasce Henryka Pobożnego władającego Krakowem. Mimo wszystko wpływ Leszkówna miała znaczny i to nietylko na męża, nie dorównywającego jej inteligencją, ale nawet na dworze Beli, skoro mimo wszelakich przeszkód doprowadziła do skutku małżeństwo córki tegoż Kingi z swoim bratem Bolesławem Wstydliwym 1239. W sprawie tej okazała niepospolitą zręczność i wytrwałość oraz przewidywanie położenia politycznego i interesu brata. Przecież już r. 1233 Papież wystosował wezwanie do Kolomana, aby bronił Grzymisławy i jej syna od gwałtów Konrada a wolno przypuścić, że należy to przypisać zabiegom Salomei. Zapewne dwór węgierski jeszcze od czasów Andrzeja i Leszka miał pewne zobowiązania wobec tegoż syna, ale chyba nie kto inny jak Salomea była tym czynnikiem, co je przypominał i pilnował wykonania.

Sam Koloman był mężem bogobojnym. Wprawdzie r. 1231 zawikłał się w spory z Templariuszami, co się przeciągnęły do r. 1236 i groziły mu klątwą, ale takie zatargi na tle majątkowym zdarzają się często w średniowieczu i w niczym mu nie uwłaczają. Przysłużył się około rozwoju wiary w Bosnie tępiąc herezję bogomilską, za co i wogóle za pobożność otrzymywał pochwały papieskie. Uzyskał pozwolenie, że może nawet podczas interdyktu słuchać wraz z Salomeą mszy ś. Niezawodnie pobożność jego jest w wielkim

stopniu dziełem Salomei. Jako zewnętrzna oznaka może służyć, że raz jeden tylko mowa o niej w dokumentach dotyczących męża, a to właśnie na owym przywileju papieskim. Niestety żywociarz chociaż pisał wkrótce po jej zgonie, mało przechował rysów charakterystycznych jej życia wewnętrznego i świętobliwości.

Jako dziecię wydana za mąż nauki pobierała wraz z mężem a lepiej uczyła się odeń, tak że nigdy nie potrzebowała plag dostawać, których jemu nie szczędzono. Umiała nie tylko czytać ewangelię, ale nawet opowiedzieć w pospolitym języku (polskim, madziarskim?). Gdy przybyła na dobre na Węgry 1221 lub wkrótce potem, już jako dziewczynka prowadziła życie nad podziw umartwione. Od dwunastego roku nosiła włosiennicę. Chociaż odznaczała się wielką pięknością, ubierała się w skromne wdowie szaty, unikała zabaw.

Wiedziona osobliwym natchnieniem Bożym pomimo małżeństwa wiernie zachowywała panieństwo i umiała skłonić męża do uszanowania tego postanowienia, może ślubu. Pod tym względem Żywot jej zachował szczegół, obrazek malujący żywo ją samą, Kolomana, czas i ludzi z rzadką bezpośredniością:

„O jakie święte, jak zacne ta błogosławiona prowadziła życie, że nie tylko wewnętrzną myśli cnotę poświęciła Bogu i szczerą wiarę, ale też uzyskawszy czystość zewnętrzną, wewnętrznym strojem świetliściej służyła Bogu. Bo gdy raz król Koloman z wielmożami wyjechał w pole, aby się zabawić, Salomea uległszy pokusie przybrała się w suknie, jakie noszą niewiasty zamężne, aby się podobać mężowi, jako dusza jej zapragnęła. W tym stroju świetnie wyglądała pomnażając piękność swoją. I to uczyniła w sypialni królewskiej. Kiedy tak raduje się ubiorem i ozdobami swymi, słyszy, że powraca król do bramy. Zatrwożyła się i zasmuciła wewnętrznie i chciała pozdejmować paradne suknie, ale nie śmiała lękając się przykrych docinków, więc z wielką trwogą oczekiwała męża. A skoro król wszedł do komnaty, wnet upodobaniem zdjęty wziął ją w ramiona, a patrząc na blask jej oblicza rzekł: O Jezu Chryste, jak wiele porzucam dla ciebie! Podobnie odezwał się do Salomei. I pu-

ściwszy ją wyszedł. Zrozumiawszy wszakże Salomea, że to była pokusa szatańska a wybawił ją Bóg miłosierny, nie chciała już potem wkładać tego stroju. A to się stało, bo w pierwszej młodości kwiecie nosiła suknie wdowie i nieozdobne; dlatego nieraz ją Koloman upominał, żeby nie brała takiej szaty nie będąc wdową, kiedy on żyje".

Oczywiście Salomea rozumiała, że istotą pobożności jest modlitwa i że jej przede wszystkim winna się oddawać chcąc podobać się Bogu. I znowu tutaj Żywot przekazał nam szczegół wzruszający swą serdecznością dziecięcą: „Często zdarzało się, że kiedy nocą sama się modliła tak gorliwie, że nad miarę utrudziła ciało, a Koloman zbudziwszy się ujrzał ją osłabioną na modlitwie, tedy litością zdjęty prosił mówiąc miłosiernym głosem: Droga moja, dosyć jużeś się napracowała dla Pana Boga, odpocznij cokolwiek, żebyś się nie rozchorowała od trudu".

Nie wiemy niestety dokładnie, w jakich okolicznościach Salomea zapoznała się z Braćmi Mniejszymi, działo się to niezawodnie na Węgrzech. Prowincję węgierską spotykamy już r. 1233, nieustalony tytuł prowincjała *prior provinciae Fratrum Minorum* na jej początki zdaje się wskazywać. Było to jeszcze za życia Andrzeja. Za Beli mają już niemałe znaczenie na dworze. Spowiednikiem króla jest br Roman. Jego oraz prowincjała królestwo wysyłają do Rzymu w poselstwie 1247 i 1254. Pomiędzy Belą a czeskim Przemyslem Franciszkanie pośredniczą. Tutaj więc, na dworze Arpadów należy szukać pierwszych związków Salomei a chyba i Kolomana z Minorytami.

R. 1241 stanowi zasadniczy zwrot w życiu Salomei. Koloman ginie w bitwie z Tatarami nad rzeką Sajo. Wdowa wraca do Polski. A tutaj zmienia się położenie. Brat jej Bolesław już piętnastoletni obejmuje swoje księstwo sandomirskie, wkrótce wprowadzony przez wielmożów do Krakowa staje się pierwszym wśród Piastów. Salomeę znajdujemy to w Sandomierzu, to w Krakowie. Jaki w tych wydarzeniach miała udział, skąpe nasze źródła nie mówią. To pewna, że przygotowała powodzenie brata przez małżeństwo z bratanicą męża Kingą, dające mu oparcie moralne i materialne o Węgry. Może na ten czas przypada epizod, opowiedziany

w Żywocie Kingi, kiedy Salomea oboje zawiozła do Węgier i przejednała zagniewaną Marię niezwykłą pokorą. Padła jej do stóp rózgę trzymaiąc na plecach, jakoby gotowa na plagi. Powracający bowiem do Polski otrzymali przyzwoity orszak i ogromne dary, co może należy utożsamić z owym ogromnym wianem Kingi. Nie podobna także powiedzieć, czy w późniejszych rządach Bolesława jakieś wpływy należy przypisać właśnie Salomei. Był on co prawda wówczas bardzo młody a samodzielności, zdaje się, nawet w późniejszych latach nie posiadał, ale wiadomo, że jego krokami kierowali matka Grzymisława i biskup Prandota, czy także i do jakiego stopnia Salomea? Jedno tylko bezsprzecznie przynależy Salomei, związek dworu krakowskiego z Franciszkanami.

Z czasów poprzednich wprawdzie istniał konwent Braci Mniejszych w Krakowie. Ale wówczas r. 1241 spalony był przez Tatarów, bracia pozabijani lub porozpędzani. Nie od Krakowa też, r. 1241 ubieżonego od Konrada mazowieckiego, ale od Sandomierza rozpoczyna się rozwój Franciszkanów za Bolesława Wstydliwego. Fundacja ich tameczna jako i Klarysek w Zawichoście zawdzięczają powstanie Salomei, uposażenie bądź jej bądź Bolesławowi. Zastanawia, że oba Zakony Pierwszy i Drugi przyszły z Pragi, nie z Węgier. Nie ma wprawdzie wiadomości o stosunkach Salomei z Anieżką, dowodzi tego jednak i przynależność domów do prowincji czesko-polskiej i ustrój ich, wzorowany na konwentach praskich. I w Zawichoście w początkach obok i ponad klasztory wysuwa się szpital. Był on bogato uposażony i stanowił podstawę materialną konwentów tak męskiego jak żeńskiego. Albowiem podobnie jak w Asyżu, jak w Pradze, przestrzegano i tutaj woli ś Klary, że mniszki, Damianitki, ubogie panie, nie mogły mieć majątku nawet wspólnego. Atoli kiedy w bogatej Pradze a nawet w Wrocławiu można było przynajmniej na próbę i czas jakiś utrzymywać klasztor z jałmużny, to ani w Sandomierzu ani mniej tym w Zawichoście nie było o tym mowy, jałmużny nie miałby kto dawać. Dlaczego nie z Węgier, lecz z Pragi Salomea sprowadziła Franciszkanów, możemy się tylko domyślać, a przypisujemy to już wówczas istniejącemu podziałowi na prowincje, którego

i fundatorka musiała przestrzegać. Teraz też pojawia się pośród Braci Wojciech (Albertus), jej spowiednik dożywotni. Atoli nie wiadomo, czy może nie przybył z nią z Węgier, czy też dopiero jest to jeden z czeskich Franciszkanów, może nawet ksiądz świecki pierwotnie, kapelan ongi Salomei, co wraz z nią wstąpił do Zakonu.

W konwencie zawichojskim Salomea sprawuje obowiązki ksieni, co wskazuje znowu na przykład Anieżki. Welon franciszkański przyjęła na kapitule sandomirskiej r. 1245. Następne lata upłynęły na staraniach około fundacji. Te szły powoli. Tłumaczy się to zapewne trudnościami prawnymi oraz kłopotami budowy w spustoszonym i zubożałym kraju. Oczywiście nie jest bynamniej niemożliwa, że już od r. 1245 kilka mniszek przybyło i przemieszkiwało wraz z Salomeą w jakim tymczasowym pomieszczeniu. Bądź co bądź dopiero r. 1257 na dobre wolno uważać za fundacyjny. Wtedy bowiem dopiero kończy się budowa klasztoru a krótko przedtem 18 kwietnia Bolesław wyposaża szpital. Wtedy też Aleksander IV wydał szereg przywilejów na rzecz nowego konwentu. Papież poleca oznaczyć prowincjałowi liczbę zakonnic, jemu oddaje pieczę nad nimi, zleca obowiązek wizyty. Salomei pozwala przywołać kilku braci wedle potrzeby a Braciom daje pozwolenie pomimo klauzury mówić z mniszkami. Nakoniec uwalnia klasztor od wszelkich opłat na rzecz legatów apostolskich. Usiłowania, zresztą owocne, o opiekę Braci znowu przypominają postępowanie Anieżki i samej Klary, bo w Zakonie męskim istniały silne prądy, pragnące zerwać wszelki związek z Drugim Zakonem, co znalazło nawet wyraz w uchwałach kapituł generalnych.[1])

Tymczasem na początku r. 1257 Salomea przeniosła swój konwent do Skały pod Krakowem[2]) i już 2 marca 1257 Bolesław Wstydliwy wystawia akt na rzecz zakonnic nie zawichojskich lecz skalskich. Wraz z nimi całe uposażenie zawichojskie przeszło na Skałę, ale już bezpośrednio na Klaryski,

1) Np kapituła w Pizie 1263. Por. też Karwacki 80, ale rzecz należy postawić na szersze tło, bo dotyczyła nie tylko Polski, ale stosunku I do II Zakonu na całym świecie, i to jeszcze za życia ś Franciszka i ś Klary.

2) Ulanowski B O założeniu klasztoru ś Andrzeja itd K 1885 pas. Karwacki przedstawia rzeczy cokolwiek odmiennie, ale to posługując się naszym zdaniem anachronistycznie wnioskowaniem dzisiejszej doby.

nie na szpital. Opuszczone budowle w Zawichoście objęli Franciszkanie, przenosząc się tu z Sandomierza, z dóbr wszelako otrzymali tylko pół łana roli. Jako przyczynę przeniesienia, źródła wymieniają obawę pogan. Należy przez to rozumieć nie tylko przygotowywany napad Tatarów, co spadł na Małopolskę 1259/60, ale ponawiane najazdy Jaćwieży i Litwy. Taka zmiana wymagała zatwierdzenia papieskiego. Pewnie zamieszki wojenne sprawiły, że nastąpiło dopiero 6 sierpnia 1260. Ustrój konwentu skalskiego przypomina zawichojski. I tutaj istnieje szpital i tutaj konwent męski. Zaszła jednak ważna różnica. Oto Salomea już nie pełni czynności ksleni, podobnie jak z tej godności była ustąpiła Agnieszka czeska. Zachowuje jednak w klasztorze górujące stanowisko i pierwszeństwo przed ksienią jako *fundatrix monasterii*. Nastąpił faktycznie taki podział czynności pomiędzy nią a ksienią Agnieszką, że ta objęła wewnętrzne sprawy klasztorne, podczas gdy zewnętrzne a zwłaszcza majątkowe prowadziła Salomea. Tutaj rozwinęła ożywioną działalność, zaokrąglając dobra klasztorne. Oprócz zapisów od brata otrzymała także darowizny od Bolesława Pobożnego. Majątek klasztoru składał się nie tylko z posiadłości ziemskich, ale także z poborów w gotówce, co pozwalało teraz i później korzystać z dogodnych sposobności zakupna. Najdonioślejszym dziełem zarządu majątkowego Salomei było, że przeniosła 1267 na rok przed zgonem Skałę na prawo niemieckie, co oczywiście miało pomnożyć dochody fundacji. Nie wyrzekła się też bynajmniej swego majątku, rezygnuje zeń dopiero w śmiertelnej chorobie, a w testamencie szczegółowo rozporządza spuścizną.

Może jeden z powodów przeniesienia do Skały stanowiło także pragnienie, aby znajdować się bliżej brata. To pewna, że miłość wzajemna Salomei z Bolesławem była niezwykle serdeczna. Widział w niej nie tylko najmilszą siostrę, ale i opiekunkę i szanował jakoby drugą matkę. Więc Salomea świadczy na całym szeregu dokumentów książęcych, a Bolesław przy zapisach nie zapomina o jej duszy na równi z duszami matki i żony. Czy wpłynęła na fundację Franciszkanów w Nowym Korczynie albo na powierzenie nowego misyjnego biskupstwa w Łukowie br Bartłomiejowi z Pragi 1248, nie zapisano; domyślać się wolno, że to ona pobudziła brata do

wspaniałej odbudowy kościoła ś Franciszka w Krakowie, skoro tutaj kazała przenieść swoje zwłoki, a za jej przykładem sam Bolesław w nim obrał miejsce wiecznego spoczynku.

W szczegóły z życia klasztornego Salomei Żywot jej bynajmniej niestety nie obfituje, pozbywając je ogólnikowymi słowy: „Żyła lat 28 z czystym sercem w modlitwach nabożnych doskonałe dając przykłady, udzielając hojnych jałmużn, stawiając kościoły, odnawiając klasztory jako pokorna królowa". Dopiero choroba i śmierć tudzież cuda po zgonie zdziałane znalazły szczegółowy opis.

Widocznie już latem r. 1268 czuła się tak słaba, że 30 sierpnia spisała testament, i wtedy też zapewne zrezygnowała na ręce ksieni Agnieszki ze wszystkiego, co miała. Zapisała wsi t. j. nieruchomości na rzecz klasztoru swego pod władzę ksieni, a cały majątek ruchomy krewnej swojej mniszce Salomei Konradównie, ale też raczej pod zarząd, nie na własność, która przypadała konwentowi. Były to relikwie świętych, kielichy złote i srebrne, krzyże, kadzielnice, tablice i obrazy malowane, liczny i drogocenny aparat kościelny w ornatach, stułach, manipularzach, albach i innych rzeczach, których nie wyszczególnia dla obfitości wielkiej. Braciom zaś przeznaczyła księgi chóralne i książki dla studium kupione zastrzegając, aby nikt ich nie ważył ruszać się z ich domu. 3 listopada zachorzała na dobre. Wiedziała jasno, że to niemoc śmiertelna, przepowiedziała też wyraźnie tym, co ją przychodzili pocieszać. Nie chciała wcale, aby się modlili o przedłużenie życia. Cierpienia znosiła z niezwykłą wytrwałością. Siostry wzywała, aby się miłowały nawzajem, zachowywały czystość, nie wygadywały na siebie, nie narzekały na przełożone. Jeśli tak będą postępować, czeka je wieczyste szczęście, jeśli nie, spotkają je utrapienia. Polecając się PJezusowi i NPannie, zasnęła w Bogu.

Przez dni siedm zwłoki Salomei leżały na marach, oczekiwając pogrzebu. Wydzielały wdzięczny zapach i już wtedy rozpoczęły czynić cuda. Ale niezadługo pozostawały w Skale. Stosownie do ostatniej woli zmarłej, przeniesiono je do Krakowa do ukończonego właśnie kościoła ś Franciszka. Nie chciały mniszki puścić najdroższych relikwii i znowu potrzeba było interwencji cudownej. Tak samo na grobie krakowskim

cuda nie ustawały. Z dalekich stron przybywali pielgrzymi a kaznodzieje, oczywiście Bracia, z ochotą opowiadali o cudownych uzdrowieniach.

Znaczną liczbę tych cudów zapisał nam Żywot. Sposób opisu jest nader znamienny i w swojej prymitywności charakteryzuje i pisarza i zapatrywania ówczesnych ludzi. Występuje tutaj Salomea jako święta, nadzwyczaj dbała o swoją chwałę pośmiertną. Ukazuje się jako królowa z koroną na głowie, w chwale, której niepodobna wypowiedzieć. Pojawia się w wizjach i rozmawia poufale z siostrami, z Braćmi, z innymi. Zabrania prać chustki swojej, bo stanie się wkrótce narzędziem cudów. Strofuje mniszki i każe im się poprawić z uchybień. Spowiednika swego Wojciecha to pociesza i obiecuje obronę od nieprzyjaciół, to czyni wyrzuty, że ją obraził. Na zapytanie, czy Bolesław z Kingą będą mieli potomstwo, daje wymijającą odpowiedź. Wśród cudów, średniowiecznym zwyczajem, nie brak też przywrócenia pawia do życia. Bardzo dba o to, aby o jej cudach opowiadano, aby z podziękowaniem przychodzono na grób jej i modlono się na nim. Gniewa się, jeżeli kto tai cudowną łaskę otrzymaną, gorzej jeszcze karze, gdy doznaje obelgi. „W Miechowie kobieta słysząc od męża: Umarła królowa Salomea, odpowiedziała: Niech ją diabli porwą! I natychmiast usta jej przekręciły się na drugą stronę głowy i tak pozostały przez dni siedm. Dopiero kiedy wyspowiadała się z grzechu siedmiu księżom, odzyskała zdrowie".

Kult bł Salomei w późniejszych wiekach przygasł. Wznowiono go w dobie restauracji potrydenckiej, a beatyfikacja nastąpiła 6 maja 1672 r.

Z rozmaitych praktyk ascetycznych ś Salomei najbardziej uderza panieństwo zachowywane w małżeństwie. Spotyka się czasami w życiu chrześciańskim, ale należy do wyjątków. Istnieje pewna sprzeczność pomiędzy nią a celem małżeństwa, dlatego potrzeba i analogicznego postępowania drugiej strony i szczególnego natchnienia Bożego. Powiedzieć nie podobna, czy myśl taka powstała samorzutnie u Salomei, czy miała za wzór jaką świętą. Ani w rodzinie Piastów ani Arpadów nie spotykamy przykładu. O innych dalszych mogła słyszeć lub czytać, nic wszakże o tem nie wiemy. Pozostaje oczywiście zawsze wzór NPanny. Na osobliwsze do niej nabożeństwo

wskazuje nazwa: „Skała NPMarii“ a także na pieczęci siebie przedstawiła klęczącą u stóp Madonny.

Ją to, ś Salomeę za przykład sobie obrała Kinga w dążeniu do doskonałości. W chwili jej zgonu miała lat dwadzieścia cztery, ale dawno już umiała wziąć górę nad mężem.

Podług tego, co wiemy o Bolesławie Wstydliwym, słaby był to człowiek i nieszczególna intelligencja. Daleko mu do takich spółcześników jak Przemysl II, Bolesław Pobożny czy Mestwin II pomorski. Ale znowu te miał zalety, że znał swoją słabość, umiał znaleźć i słuchać mądrych doradców, nie chciwił się na cudze dobro jak Konrad mazowiecki lub Kazimierz kujawski. Wytrwale wypełniał swoje zadanie obrońcy kresów zawiślańskich od dzikich sąsiadów a przy swoim dziedzictwie potrafił się nie tylko utrzymać, ale nawet rozszerzyć. Rozpoczął swoje panowanie jako biedne książątko sandomirskie, nie śmiejąc nawet pokazać się w swojej ziemi, a skończył jako pierwszy Piast, książę krakowski, powszechnie szanowany. Miał szczęście.

Takim pierwszym szczęśliwym wydarzeniem i podstawą późniejszego powodzenia było małżeństwo z Kingą. Dzięki jej ogromnemu posagowi [3]) można było po odejściu Tatarów uzbroić wojsko, zająć Sandomierz i pokusić się o Kraków, który linia małopolska zawsze uważała za swoje dziedzictwo. Opanował był go wprawdzie Konrad mazowiecki, ale jego rządy wkrótce sprzykrzyły się wielmożom. Przywykli oddawna, aby samodzielnie rozporządzać tronem, niechętnie spoglądali na autokratę typu Konrada. Zwłaszcza biskup Prandota, wybrany 1242, okazuje się przeciwnikiem jego rządów. Oglądając się za innym władcą, na kogoż mieli zwrócić oczy, jeśli nie na Bolesława? Pamięć na ojca, młodość i słabość księcia dające rękojmię, że oni sami rządzić będą, może związki ze dworem węgierskim a niezawodnie i starania samej Grzymisławy, kierowały oczy ku niemu. W bitwie pod Suchodolem Konrad zwyciężony, musiał się wyrzec Krakowa na zjeździe w Mierzawie 4/5 sierpnia 1243. Wprawdzie niezupełnie dał za wygraną, r. 1246 pod Skaryszewem nawet zwyciężył Krakowian, ale miasta jednak nie posiadł a śmierć jego 1247 zapewniła Bolesławowi i jego księstwu trwały pokój.

---

3) Podana liczba 40,000 grzywien złota jest oczywiście przesadna.

Ten drugi szczęśliwy los objęcia i utrzymania Krakowa Bolesław zawdzięczał przede wszystkim swoim doskonałym z duchowieństwem stosunkom. Już małżeństwo jego doprowadził do skutku obok Salomei biskup krakowski Wisław (1231-42), o czym z żywą wdzięcznością książę pamiętał do końca życia. Po jego stronie widzimy i następcę Wisława Prandotę (1242-66) i arcybiskupa Pełkę (1232-58). W latach 1242, 1244, 1246, 1248, 1250, 1252, 1253, 1254, 1255 spotykamy go dowodnie w Małopolsce, zwykle razem z Prandotą, a więc niemal co roku, i nie brak go na uroczystym obchodzie ślubu z Kingą 1246. W Wielkopolsce głównie Pełka podtrzymywał Odonica i jego synów przeciw Henrykom śląskim, podobnie w Małopolsce popiera słabego Bolesława upatrywając korzyści Kościoła w słabości książąt. Nie tylko hojne dary księcia na rzecz instytucyj duchownych, nie tylko osobista jego pobożność — przykład Brodatego dowodzi, że to nie wystarczało — ale podług ówczesnych źródeł brak jakichkolwiek zatargów, brak skarg na naruszanie przywilejów kościelnych znamiennie świadczy o jego wobec biskupów stanowisku. Obejmując rządy krakowskie Bolesław miał lat szesnaście lub siedmnaście. Według prawa pełnoletni, oczywiście nie on rządził. Obok matki, obok wojewody nasuwa się tu przede wszystkim biskup Prandota, znany z przedsiębiorczości. On to wezwał Bolesława i utrzymał go po klęsce skaryszewskiej, on występuje czynnie na wiecach i zjazdach, w nim upatrujemy główną sprężynę pierwszej połowy rządów Wstydliwego. Jemu też Prandocie przypada w udziale czyn, który najbardziej rozsławił imię Bolesława: kanonizacja ś Stanisława 1253.

Prandota zakończył życie 20 września 1266. Z następcą jego Pawłem z Przemankowa (1266-92), dalekim od świętobliwości i dzielności poprzednika, Bolesław nie pozostawał w tak bliskich stosunkach. Nie żyły już też matka Grzymisława ani siostra Salomea. Teraz atoli jako sprężyna działalności księcia wystąpiła żona Kinga. Spotykamy ją na dokumentach męża od r. 1255 aż po zgon jego prawie corocznie, a wiadomo, że miała żywy udział już w kanonizacji ś Stanisława.

R. 1255 Kinga mogła liczyć lat dwadzieścia, przy zgonie Prandoty trzydzieści dwa. Wiek to właśnie dojrzały i całkiem naturalne, że energiczna „Węgierka“ wywiera wpływ górujący

w tych właśnie latach swego życia. Energię okazywała niepospolitą. Wespół z mężem kraj objeżdżała, a żywot jej zachował nam ciekawe zdarzenie, o takiej właśnie świadczące silnej woli.

„Wówczas gdy rządziła księstwem wraz z mężem, starała się wszystek lud jeszcze barbarzyński przeprowadzić od błędu do uznania prawdy, od bezwstydnych wybryków do czystości. Za przykład niech służy rycerz Piotr, co rozkochał się w ladacznicy, żonę zaś porzuconą pobiwszy i poraniwszy zamknął u czeladzi, że już na śmierć się gotowała, straciwszy wszelką nadzieję. Usłyszawszy o tym służebnica Boża Kinga natychmiast pośpieszyła z towarzyszką do wsi tego rycerza szukając uwięzionej pani. Orszakowi swemu każe wejść do jego domu. Ale on miecza dobywszy, stanął na środku dziedzińca. Czy z obawy czy z przyjaźni doń, nikt nie śmiał postąpić. Więc służebnica Boża wchodzi sama do dworu i panią pośród sług znalazłszy pociesza. Ladacznicę zaś ową własnymi rękoma z zapiecka za nogi wyciąga i przez cały podwórzec do wozu swego wlecze. A kiedy ta nie chce wsiąść, własnymi ramiony dźwigając wsadza. Nie mogło to dziać się bez Boskiej pomocy, bo sama księżna była szczuplutka, ladacznica zaś tak tęga i silna, że potrafiła w ręku złamać pierścień złoty wagi pół fertona. Kobietę tę widziano potem w kościele na jutrzni, a później już nikt jej nie oglądał. Gdy pytano służebnicy Bożej, co się z nią stało, odpowiedziała, że nie poniosła szkody na ciele, ale oddała ją za wolą Bożą tam, gdzie służąc Bogu nie zgrzeszy więcej". Umieściła ją pewnie w klasztorze bł Salomei jak inne pokutnice.

Święci ponad innych ludzi celują szczególniej wyrobioną wolą; dlatego skoro im wypadnie obrócić swoją działalność na zewnątrz, uderzają nas wytrwałością i energią niesłychaną, tak ś Paweł lub Augustyn, Grzegorz VII lub Odilon. Rzadko wszakże zdarza się, żeby kobietom przypadała czynność tego rodzaju, chociaż i tutaj znajdujemy przykłady Katarzyny seneńskiej albo wielkiej Teresy. Do tegoż szeregu mężnych niewiast i Kingę poczytać należy, jakkolwiek oczywiście nie myślimy jej porównywać z twórczynią Karmelu.

Kinga (Kunegunda), córka Beli węgierskiego i Marii Greczynki przyszła na świat r. 1234. Wschodni zwyczaj matka

jej zaprowadziła na dworze, żeby niemowlętom zaraz po chrzcie udzielać Komunii ś pod postacią wina. Wtedy to dziecię cudem przemówiło *Ave regina coelorum*, po czym umilkło i już nie mówiło aż do zwykłego czasu dzieci. Ówczesnym zwyczajem, jako dziewczynkę pięcioletnią wydano ją za mąż za Bolesława i wówczas też przywieziona do Polski, podobno wykradziona przez Salomeę, wychowywała się wraz z mężem pod okiem Grzymisławy. Pedagogiem jej był niejaki Micul, do którego miała wielkie przywiązanie i okazywała wiele sympatii w późniejszym życiu. Kilkanaście miesięcy przebywali w Skale, podczas najazdu Tatarów rodzina książęca musiała się ukrywać. Po ich odwrocie osiadła w Sandomierzu, niebawem mogła objąć stołeczny Kraków.

Już jako dziecko na Węgrzech czy w Polsce Kinga okazywała niezwykłą pobożność. Bawiąc się z towarzyszkami lubiła zachodzić do kaplicy i pociągając je za sobą modlić się, klękając, padając na twarz, niby dla zabawy. Na słowo Jezus radość rozpromieniała jej twarzyczkę. Mszy ś słuchała chętnie, łzami się zalewając. Wogóle, dar łez *donum lachrymarum* posiadała od dzieciństwa. Zabawy obierała uciążliwe już wtedy się umartwiając. Sukienki piękne starała się co prędzej znosić i zbrukać, aby je rozdano biednym.

Kiedy miała lat dwanaście, r. 1246 nastąpiły uroczyste zaślubiny z ogromnym przepychem odprawione, jeśli wierzyć żywociarzowi. Przy następujących pokładzinach Kinga wymogła na Bolesławie zachowanie panieństwa zrazu na rok jeden, potem na drugi, na koniec w Nowym Mieście Korczynie na trzeci i na dobre i potrafiła to przeprowadzić wbrew woli rycerstwa, nawet wbrew spowiednikowi. Mąż początkowo niechętny, ale ostatecznie dał się zniewolić. Służył jej w tym przykład Salomei, tak umiłowanej od brata, pewnie i jej wpływy. Wogóle nie podobna nie doceniać tej znaczenia na życie i pożycie Kingi i Bolesława. Jeszcze kiedy jako chłopiec miał otrzymać niewidzianą nigdy królewnę węgierską za żonę, dopytywał się, czy jest podobna do siostry. Ujrzał ją po raz pierwszy w kościele, może właśnie przy dziecięcym ślubie. Uśmiechnęła się doń,

a uśmiech ten rozpłomienił jego serce miłością niewypowiedzianą i pamięć o tym pierwszym spotkaniu na zawsze głęboko utkwiła mu w sercu. Czy znalazł, że Kinga była podobna do Salomei? To pewna, że odznaczała się niezwyczajną urodą, niemniej jak tamta. Coprawda o piękność swoją nie dbała, przeciwnie raczej jakoby starała się ją zniweczyć. Drobne i wątłe ciało swoje udręczała przelicznymi umartwieniami, których aż spowiednik musiał zabraniać. Nosiła włosiennicę conajmniej od czasu gdy była dorosła t. j. od roku życia dwunastego, ówczesnym obyczajem. Biczowała się żelazną dyscypliną z guzami. Twarz umyślnie starała się zeszpecić. Bolesław atoli ciągle jej ulegał.

Małomówne są w tej mierze pomniki średniowieczne; na szczęście Bolesław zapisując jej ziemię sądecką, miał sposobność nawet w publicznym dokumencie wyrazić swoją wdzięczność i miłość. Wdzięczność, bo wiano swoje ogromne poświęciła na uzbrojenie wojska po napadzie Tatarów, kiedy znajdował się w największej potrzebie, lecz ona nie szczędziła złota, srebra i klejnotów swoich, przejęta niewymowną i niechybną gorącej miłości więzią, łączącą jej wolę ściśle z jego własnymi pragnieniami i zamiarami. Miłość, bo odznaczają ją cnoty i szlachetnych obyczajów dary przeliczne, ją „chwalebną panią i małżonkę naszą najmilszą". Więc Bolesław wyraża nadzieję, że według zwykłego swego przywiązania będzie się ona nieustannie opiekować ludem, jak dotychczas macierzyńskim uczuciem i nienaruszoną wiernością otaczała go niezmiennie z stałością niepospolitą 4).

Żywociarz nas zapewnia, że codziennie słuchała wszystkich mszy, jakich mogła, od świtu do obiadu, nieraz do trzydziestu dziennie, dalej odmawiała dziesięć psalmów po polsku, popołudnie zaś spędzała na robotach dla kościołów i klasztorów. Jest w tym przesada, przynajmniej jeśli mowa o okresie jej małżeństwa. Nie stałoby bowiem czasu na uczestnictwo w rządach, bardzo wydatne. W wielkim dziele kanonizacji ś Stanisława okazuje się bardzo zabiegliwa. Rzecz szła trudno, Kinga nie przestaje nakłaniać męża, aby nie szczędził starań i kosztów, przedstawia, jak wielka chwała spłynie na jego imię dokonaniem takiego czynu, Relikwie sama podniosła, umyła

4) KMP II CCCCLII.

w winie i uczestniczyła przy złożeniu w relikwiarzu. Ale udział w takiej sprawie łatwo tłumaczy się jej świętobliwością. Wszelako i na polu czysto politycznym wywiera wpływ przemożny.

Otrzymawszy 1251 ziemię sądecką zajęła się jej zarządem. Wystawia szereg dokumentów, na których występuje jako pani i rządczyni troskliwa, starając się ówczesnym zwyczajem głównie o lepsze zaludnienie i korzystniejsze wyzyskanie ziemi. „Pani i księżna sądecka" jednak za życia męża nie pokazuje się w Sączu. Widocznie obowiązki zatrzymywały ją w Krakowie lub zniewalały do objazdów po kraju wraz z mężem. Zresztą wyposażenie na Sączu miało, zdaje się, szczególne przyczyny. Ziemia sądecka leżała na pograniczu węgierskim i stanowiła o komunikacji z królestwem ś Stefana. Kinga odbywała podróże do rodziców swoich a wyliczając posługi Sądeczan r. 1268 wyraźnie wymienia, że będą ją przeprowadzać w wyjazdach do króla węgierskiego. Była czynnikiem, jakbyśmy dziś powiedzieli, orientacji węgierskiej i to aż do tego stopnia, że wielmoże małopolscy troskali się, żeby czasem nie oderwała Sądecczyzny od Polski. Wskutek niej przymierze węgierskie stało się kamieniem węgielnym polityki Bolesława Wstydliwego.

Jeżeli początkowo zamęście z Kingą stanowiło wielką wygraną dla Bolesława, to w lat kilka położenie przesunęło się w ten sposób, że książę krakowski stał się cenionym sojusznikiem Beli. O spadek po zmarłym bezpotomnie 1246 Fryderyku Wojowniczym, ostatnim z Babenbergów, zgłosili się i wojowali pomiędzy sobą król węgierski i król czeski. Przemysl II pozyskał dla siebie książąt śląskich, później kujawskich, Bolesław za to stanął po stronie teścia. Nadaremno Przemysl czynił liczne i rozmaite próby, aby go przeciągnąć. Na czas przed r. 1252, może po obrzędzie zaślubin 1246 przypada podróż księstwa krakowskich na dwór węgierski. Przyjmowano ich z wielkimi honorami. Podczas tego pobytu Kinga przytomnością umysłu i nieustraszonym męstwem ocaliła życie ojcu. Na ten czas przypada też podanie o podarowanej salinie, co potem cudownym sposobem znalazła się w Polsce. R. 1253 Wstydliwy wraz z Władysławem opolskim najeżdżają i łupią ziemię opawską. Król czeski

nie bierze odwetu, przeciwnie 1255 prosi o zwrot jeńców i o ramię ś Stanisława. Sama tegoż kanonizacja miała także oblicze polityczne. Zgromadziła różnych książąt i wielmożów polskich dokoła księcia krakowskiego, stwierdziła jedność Polski, ale przynajmniej ubocznie oznaczała pewne przeciwstawienie planom czeskim, aby sobie podporządkować polskie księstwa, tak że Przemysl naprzeciw temu wysunął i przeprowadził kanonizację ś Jadwigi. R. 1257 zapisać należy małżeństwo młodszej siostry Kingi Jolenty z wielkopolskim Bolesławem. Na rękę Kingi wskazuje okoliczność, że odbyło się „w ziemi krakowskiej u Bolesława". Miało w myśl i Kingi i dworu węgierskiego wzmocnić stronnictwo węgierskie w Polsce, co jednak się nie nadto powiodło dla samodzielności wielkopolskiego księcia. R. 1260 po stronie Beli stoją książę krakowski, Daniel ruski i Leszko łęczycki. W tym związku rozumieć możemy, dlaczego kustodię franciszkańską oddzielono od prowincji czesko polskiej a przyłączono do węgierskiej. 27 sierpnia 1270 syn Beli a brat Kingi Stefan V (1270-2) zostawszy po zgonie ojca królem, przybywa do Krakowa, żeby odnowić przymierze z Bolesławem, hołd oddając relikwiom ś Stanisława. Dopiero po Stefana śmierci położenie się przeobraża. Ale wówczas także i akcja Przemysla front zmieniła. Od koronacji Rudolfa habsburskiego zawisło nad nim niebezpieczeństwo niemieckie. Rozpoczął układy o sojusz z Węgrami. Wtenczas też nastąpił jego zjazd z Bolesławem Wstydliwym w Opawie i przymierze, dzięki któremu Polacy brali udział w bitwie na Morawskim Błoniu. Równocześnie kustodia franciszkańska wróciła do prowincji czesko-polskiej, zapewne 1274. Ta sama kapituła generalna odłączyła od niej kustodię wrocławską, co znowu znajduje swój odpowiednik w akcji Henryka de Bren, mającej na celu odwrócić książąt polskich od Przemysla, a to przede wszystkim możnego wrocławskiego Henryka IV.

Sądzimy, że zestawienie faktów wykazuje dość wyraźnie rękę Kingi na tym odcinku polityki Bolesława Wstydliwego. Skoro zaś to przyjmiemy, ukaże się także na innych, co do których mamy słabsze poszlaki. Małżeństwo Jolenty z Bolesławem Pobożnym nie wprowadziło wprawdzie tegoż

do obozu węgierskiego, ale na wszystkich innych polach zapewniło spółdziałanie z księciem krakowskim. Porozumienie obu Bolesławów stanowi jeden z węzłów ówczesnej sprawy polskiej. To rozwiązywało ręce krakowskiemu księciu i pozwalało rozwinąć ożywioną działalność na wschodnich rubieżach księstwa i Polski. Mogło nastąpić rozgromienie Jaćwieży, posunięcie granic północno-wschodnich aż poza Łuków, akcja misyjna w tych stronach. Nakoniec następstwo tronu krakowskiego. Co prawda Leszko Czarny był jednym z najbliższych krewniaków Bolesława, czyż jednak nie łączy się to z małżeństwem jego z siostrzenicą Kingi Gryfiną 1265? Że wskutek niego uważano księcia łęczyckiego za równo związanego z rodziną Beli jak obu Bolesławów, wynika stąd, że i jego obejmuje akt pacyfikacyjny pomiędzy Belą a synem Stefanem 1266.

W sprawach wewnętrznych księstwa widzimy troskę o większe zaludnienie i lepsze wyzyskanie kraju, ile że dały mu się we znaki najazdy tatarskie 1241 i 1260. Szczegółów o udziale Kingi zachowało się niewiele, ale i bez tego można ją zaliczyć do władczyń, dbałych o dobrobyt poddanych. Za jej czasów otworzono kopalnie „twardej soli" w Bochni, co legenda wyraźnie łączy z jej osobą.

Stosunki z najważniejszym po księciu czynnikiem, z biskupem krakowskim, o ile z Prandotą były bliskie i dobre, o tyle popsuły się z jego następcą Pawłem. Była to figura licha, prototyp późniejszych warchołów. Wprawdzie początkowo z nim Kinga starała się być w zgodzie, świadczy on r. 1268 na jej dokumencie w Korczynie. Atoli nie trwało to długo. Już to musiało ją odstręczać od biskupa, że „był życia rozwiozłego i gwałtem porwał zakonnicę z Skały i trzymał ją na dworze swoim wraz z orszakiem panien" 5), z tej samej Skały, drogiej księżnie przez pamięć na Salomeę, której klasztor tak lubiła nawiedzać i obdarzać. Może z tym się łączy, że 1276 Innocenty V wziął go pod swoją opiekę. 6) R. 1271 doszło do ostrego zatargu pomiędzy biskupem a obojgu księstwem. Spór ten załagodzono, ale nie na stałe. Bo 1273 biskup podburzył część szlachty, że posta-

5) MPH III 363.
6) BF III 243.

nowiła sprowadzić sobie za księcia Władysława Opolczyka. Jednak ci buntownicy ponieśli klęskę pod Bogucicami, a Bolesław z sojusznikami okrutnie spustoszyli Opolszczyznę. Ironią losu ten sam Paweł, kiedy poczynając sobie podobnie wobec następcy Bolesławowego Leszka dostał się do tegoż więzienia, szukał pomocy i opieki u Kingi, już zakonnicy, czego mu nie odmówiła.

Ścisłe związki Kingi z Franciszkanami oto znowu przykład i naśladownictwo Salomei. Nie podobna dzisiaj rozeznać, jaki udział miała każda z nich w fundacjach powstałych za Bolesława Wstydliwego. Jeśli osadzenie Braci w Sandomierzu, Skale, może Nowym Mieście Korczynie, można przypisać Salomei, to rozbudowę, zwłaszcza wspaniałe na owe czasy kościoły, raczej wypadnie przyznać Kindze, ile że mogła rozrządzać, przynajmniej w pewnej mierze, wianem i dochodami sądeckimi. Z jej Żywota wiadomo, że obdarzała kościoły i klasztory zresztą nie tylko franciszkańskie kielichami złotymi, pozłacanymi, srebrnymi, wysadzanymi klejnoty, drogocennymi ornatami, wyszywanymi złotem, zdobionymi kamieniami, mszałami, rozmaitymi aparamentami. Na kapituły generalne i prowincjalne posyłała bogate dary. Z pośród Braci wybrała sobie spowiednika, czy już wtenczas Bogufała? Sama nakoniec przyjęła Trzeci Zakon i uważała siebie odtąd jakoby za mniszkę, praktykując rozmaite ćwiczenia, nosząc pas franciszkański. Skłoniła też rodziców, że obrali sobie grób w Strzygoniu w franciszkańskim kościele, chociaż poprzednio mieli większy pociąg do Dominikanów.

Życie wewnętrzne upływało jej także pod franciszkańskim znakiem. Jest przy tem znamienne, że spowiednik odwodził ją od niektórych ćwiczeń, zwłaszcza uważając je za niewłaściwe dla jej stanowiska. Tak okazywał się przeciwny pożyciu w dziewictwie niezawodnie podzielając troskę rycerstwa, aby księstwo nie zeszli bezpotomnie z tego świata, i lękając się zaburzeń. Zabraniał jej chodzić boso, widocznie i to mając za nieodpowiednie; co prawda pobożną przebiegłością wiedziona, powycinała podeszwy i tak tylko pozornie nosiła obuwie. Z znanych nam owoczesnych Żywotów świętych widzimy analogię do umartwień ś Jadwigi;

zapewne dlatego nie możemy powiedzieć nic o podobieństwie do bł Salomei, że tej Żywot zbyt mało obfituje w szczegóły. Więc Kinga nosi włosiennicę, biczuje się, pości w piątki, soboty, wigilie świąt o chlebie i wodzie, co znowu spowiednik musiał miarkować. Na modlitwach spędzała długie godziny, we dnie i w nocy. Codziennie odmawiała franciszkańską modlitwę Siedmiu Radości NMP. Dla lepszego upewnienia panieństwa miewała w sypialni po dwie niewiasty. Modliła się zimą we mrozie w samej tylko koszuli klęcząc na ziemi, latem dla większego umartwienia kładła na siebie ciepłe okrycia i szuby. W kaplicy swojej miała krucyfiks i obraz NPMarii, ten w skrzyneczce. Na cześć Pięciu Ran zawsze pięć świec paliła. Kościoły lubiła nawiedzać, w nabożeństwach uczestniczyć, nigdy, nawet w rozjazdach, nie opuściła nieszporów w wilię Bożego Narodzenia. Skoro z daleka ujrzała kościół lub kaplicę NPanny, zsiadała z wozu, zrzucała trzewiki i szła doń na przełaj pieszo, nie dbając na grudy, ciernie, kamienie, błoto lub śnieg po drodze. Komunię ś przyjmowała zwyczajem zakonnym trzynaście razy do roku. Miała dar łez i podczas mszy ś nieraz tak się nimi zalewała, że nie mogła dojrzeć NSakramentu. Te umartwienia i ćwiczenia służyły jej do wyrobienia woli. Wrodzoną popędliwość umiała okiełznać, a była tak wielka, że nawet u zakonnicy jeszcze czasem wybuchała.

Przy takim natężeniu życia wewnętrznego, staje się zrozumiałe, że jeszcze za życia męża miewała widzenia, zwłaszcza skoro nadto wstrząsnęły nią zewnętrzne wzruszenia. Opowiedziano nam o jednym, jakie ją nawiedziło po zgonie ojca króla Beli. Gorąco się modliła za jego duszę prosząc o wyzwolenie z czyśca. W dzień ś Szczepana (26 XII) „ujrzała pannę przepiękną, przybraną w płaszcz wspaniały, wyszywany literami z modlitwy Siedmiu Radości NPM, z wyjątkiem jednej fałdy, gdzie ich nie było. Widząc to Kinga zadziwiła się. Rzekła jej NPanna: Czemu się dziwisz? Dziwię się, odpowiedziała, piękności twojej i temu, że płaszcz twój nie jest cały zdobiony. Mówi jej Pani: Ja jestem Matka Boska a ty płaszcz mój ozdobiłaś, ale żeś wczoraj nie odmówiła Siedmiu Radości moich, coś zawsze czyniła, dlatego

płaszcz mój nie jest cały ozdobiony. Ale nie lękaj się, córko, bo pragnienie twoje spełni się i nie trwóż się o ojca swego, bo wejdzie do większej chwały niż kiedykolwiek". 7)

W parze z pracą nad sobą szła troska o bliźnich. Odwiedzała i obdarzała ubogich, pocieszała chorych i strapionych. Nazywano ją „matką biednych i smutnych". Położnicom posyłała na kołyskę i pieluszki, umarłym dawała na światło i pogrzeby. W Wielki Czwartek myła, żywiła i ubierała czterdziestu biednych a dziecku łzami oblewała stopy za przykładem Magdaleny, nacierała balsamem, osuszała włosami, całowała, obdarzała szczodrobliwie. Przykładem swoim, nawet czynem energicznym utwierdzała moralność pośród poddanych, osobliwie poszanowanie małżeństwa. Troską otaczała upadłe kobiety i pilnowała ich nawrócenia. Największe miłosierdzie okazywała wobec najnieszczęśliwszych trędowatych. 8) Odwiedzała ich, pielęgnowała, całowała nawet. Już z tego czasu zapisano cudowne uzdrowienie:

„Zdarzyło się, że gdy jechała z orszakiem swoim z Nowego Miasta Korczyna do Pacanowa, ujrzała po drodze trędowatego okrytego wielu ranami, cuchnącego, ze wszystkim nędznego. Z przerażeniem patrzeli nań wszyscy, bł Kinga zaś kazała przystanąć i tego wzgardzonego człowieka na ręku unosząc wzięła na wóz do siebie i okazywała mu wszelkie służebne staranie. Drugie panie i dziewczęta widząc to, zdjęte wstrętem i odrazą, zaczęły na nią spoglądać z góry i pomrukiwać, wyśmiewać ją i ganić mówiąc: Wiedzcie doprawdy, pani, że nietylko w jadle i napoju, ale i w niczym, obrzydzenie mając, nie chcemy z tobą mieć łączności. Ale Kinga pełna Boga w nim pokładając ufność nie ustawała ani na chwilę w swoim posługiwaniu. Jedną z pań zaś Przecławę pocałowała jakoby na pociechę. Zaraz jej twarz i usta tak nabrzmiały, że wydawała się niby dotknięta trądem. W największym przerażeniu zaczęła srodze narzekać i złorzeczyć księżnej. Ta cierpliwie słuchając powtórnie dała jej pocałunek i natychmiast wszelki

---

7) **MPH III 177, Bela umarł 1270, widzenie zapisano pod r. 1278, pewnie omyłkowa data.**

8) **Przez trędowatych rozumiano w średniowieczu wogóle chorych na wrzody.**

ślad trądu zginął. Wywołało to zdumienie nadzwyczajne w sercach wszystkich, a ją utwierdziło w uczynkach doskonałości".

Na r. 1279 przypadły doniosłe wydarzenia, ślub Jadwigi, córki Bolesława Pobożnego i Jolenty z Łokietkiem, zgon tegoż Bolesława 13 kwietnia, po czym Jolenta przyjechała do Kingi, nakoniec śmierć Bolesława Wstydliwego 7 grudnia w Krakowie. Pamięć jego Franciszkanie uczcili dziękczynnym zapiskiem: „Był ten Bolesław mąż trzeźwy i łagodny, nikomu złem za zło nie płacił, swobody Kościoła szanował, rycerstwo bardzo miłował, bo nic nie zostawiał dla siebie, ale wszystko rozdawał szlachcie, zakonnikom dobrze czynił a osobliwie Franciszkanów kochał. Śmierć jego nie tylko jego poddani, ale i sąsiednie ziemie, książęta i rycerstwo długi czas opłakiwali".

Największy ból przejmował serce Kingi, gorąco przywiązanej do małżonka, wiernego towarzysza przez lat tyle w złej i dobrej doli a najbardziej w zachowaniu dziewictwa, od czego i wziął przydomek. „Natychmiast po jego zgonie przybrała habit ś Franciszka z wielkim nabożeństwem w dzień ś Melchiady (10 grudnia), kiedy jeszcze zwłoki księcia leżały na marach... Wespół z siostrą swą Jolentą, księżną wielkopolską, w domu zakonnicy Marty prześcieradło książęce przez pół rozdarły i tymi pokornymi opończami nakrywszy głowy przeszły przez cały chór franciszkański w Krakowie na egzekwie księcia Bolesława. Ujrzawszy je, tłumnie zgromadzone rycerstwo i niezliczona moc ludu z płaczem wielkim narzekali: Biada, biada nam, bo obojga książąt tracimy dzisiaj, książę na marach a księżna zamyka się w klasztorze. — Taka podwójna boleść wzbierała wśród rzeszy. Błogosławiona zaś pani w samej koszuli i płaszczem cieniutkim okryta, całą noc tę przy zwłokach księcia bezsenna spędziła, modląc się przenabożnie wśród łez nadto obfitych za zbawienie duszy jego. Rankiem od łkania znużona upadła na ziemię, lica jej łamały się od łez potoków a płótna płaszcza od nadmiernego płaczu zmoczone przybrały barwę zielonkawą".

Żywot ś Kingi opowiada, że ludność pragnęła, aby księżna sama rządziła po zgonie małżonka. Jeżeli wiadomość ta nie

jest późniejszym uświetnieniem, należy w niej upatrywać chwilowy poryw. Sprawa następstwa załatwiona była dawno, nie bez udziału Kingi. Leszko Czarny zupełnie pokojowo objął rządy. Kinga zaś, może wraz z Jolentą, udała się do swego Sącza, gdzie za przykładem znowu Salomei postanowiła założyć klasztor Klarysek. Akt fundacyjny nosi datę 6 lipca 1280, to znaczy, że sprawa nie ciągnęła się długo. Należy to tym bardziej podnieść, że rzecz nie szła zupełnie łatwo. Pewne przeszkody stawiał nowy książę i Kinga musiała się uciekać dopiero do powagi Stolicy Apostolskiej. Z jej ramienia przybyli gwardian strzygoński Stefan i lektor dominikański Bogusław, aby zapośredniczyć zgodę. W ich obecności też i księżna złożyła fundację w ręce prowincjała Mikołaja Morawczyka.

Konwent Klarysek otrzymał bogate uposażenie, co wykazuje, że także w Polsce dokonał się był rozwój, pozwalający Drugiemu Zakonowi posiadać majętności wspólne. Wezwanie ś Stanisława przypominało Kindze najświetniejszy moment jej wspólnego z mężem panowania. Obok żeńskiego stanął też konwent męski, kościół jednak miały wspólny. Oba konwenty obliczone były na sporą ilość osób. Jeszcze za życia Kingi męski rzekomo dosięgał trzydziestu, żeński siedmdziesięciu. Najbliższe lata wypełniała budowa kościoła. Stanęła monumentalna świątynia, niezwykłej długości, bez transeptu, z ciosu z drewnianym pułapem zamiast sklepienia. Szczególniej subtelną robotę wykazują okna przedstawiając aż siedm odmian ozdób. Sam klasztor składał się z kompleksu domków.

W swoim klasztorze Kinga nie objęła godności ksieni. Była niby zwyczajną zakonnicą, nawet sobie mistrzynię obrała w osobie siostry Anastazji, ale w rzeczy samej zachowała stanowisko wyjątkowe jako fundatorka. Znowu nasuwa się porównanie z Salomeą w Skale. Jak ta, zarządzała sprawami majątkowymi konwentu, ale wogóle całą ziemią sądecką. Nie mówi o tym jej Żywot, czemu się nie dziwimy zważywszy tegoż hagiograficzny charakter; świadczą o tej działalności jednak dyplomata. Oczywiście z rzadkich dokumentów tylko niektóre szczegóły możemy wyczytać. Wystarcza to wszakże, aby stwierdzić sam fakt administracji oraz, że jak poprzednio kiedy była księżną, tak i teraz zostawszy mniszką, starała się najbardziej o podniesienie gospodarcze władztwa swego. Nie jest to by-

najmniej czczy tytuł tylko, że się pisze *domina de Sandecz*. Do tego zarządu miała dokoła siebie otoczenie, które można by niemal nazwać dworem. Niektórych członków jego znamy po imieniu. Możemy wymienić lekarza Racława 1289 i Bogufała plebana sądeckiego 1289 i 1292, obaj jako osoby dworu pani sądeckiej noszą tytuł jej kapelanów. Że nie mieli charakteru osobistych dworzan Kingi, dowodzi, że ten sam Bogufał występuje po jej zgonie jako kapelan Gryfiny 1293-9.[9]) Miała też ciągle udział w sprawach księstwa. R. 1284 na prośbę biskupa Pawła zapośredniczyła pokój pomiędzy nim a Leszkiem. Podczas ponownego straszliwego napadu Tatarów 1287 szukała wraz z mniszkami schronienia w zamku pienińskim i tutaj ocaliła ją energia, z jaką odrzucała wszelką myśl o poddaniu, Tatarzy bowiem nie będący w stanie zdobywać utwierdzeń, odeszli z niczym. Po śmierci Leszka, gdy Kraków stał się przedmiotem walki pomiędzy jego braćmi a Henrykiem Probusem i tegoż najemnicy niemieccy i polscy stronnicy obsadzili górę Lemiesz opodal klasztoru: niemało od nich ucierpiała, a rycerz Piotr, ongi jej chrześniak, nawet ją zranił. Tak nie zaznała spokoju aż po ostatnie lata wdowieństwa.

Dużo też utrapienia doznała od Franciszkanów sądeckich. Hojnie ich utrzymywała, nieraz jadło przyrządzała sama i zanosiła. Bracia jednak, podobnie jak wrocławscy w stosunku do Anny, nie byli zadowoleni, bo rzucało się im w oczy, że po prawdzie istnieją tylko dla wygody Klarysek, stanowiąc dodatek do tych klasztoru, dla posług duchownych. Kinga zapragnęła, żeby mniszki wraz z nimi śpiewały w kościele, mianowicie w dzień ś Klary, co wszakże sprzeciwiało się brzmieniu Reguły. Na to Bracia zmówili się i skoro one zaczęły mszę śpiewać, wszyscy z kościoła wyszli. Na szczęście znajdował się właśnie w Sączu kustosz. Na jego rozkaz dopiero powrócili do nabożeństwa. Innym razem zakonnicy sami wbrew Kingi prośbom, uprzedzając Klaryski, rozpoczęli officium. Oburzona na to jej siostra Konstancja, małżonka Lwa halickiego, wówczas przybyła do Sącza, zaczeła krzyczeć na nich. Atoli sama Kinga uprosiła ją, żeby przecież nie wyrządzała przykrości synom ś Franciszka.

Gorzej i najdotkliwiej dokuczyli jej, posądzając ją, wdowę pięćdziesięcioletnią, o grzeszny stosunek z spowiednikiem Bo-

9) KMP II DXIII, DXII, DXXIV, DXXV; KMP I CXXXII.

gufałem. Oszczerstwem tym uzyskali, że tego nagle przeniesiono do Gniezna, wtedy zażądała Piotra Odrzańca Czecha, znanego z świętobliwości. „Ten wysłuchawszy spowiedzi generalnej zapytał Kingi, jak był powinien: A czemu nie wyznałaś swego stosunku do br Bogufała? Odpowiedziała z cierpliwością: Wielebny ojcze, ja się z tego nie tłumaczę, lecz Bóg, który wie wszelkie zakryte sprawy, wie i zna wszystko. Poczem wstała i poszła do swej kapliczki i tam leżąc krzyżem przed krucyfiksem ze łzami trwała na modlitwie. Wtedy rzeczony br Piotr po cichu przybliżył się do oratorium i spojrzał przez okienko, chcąc widzieć, jak się modli czyli co innego czyni, i ujrzał ją otoczoną ogromnym światłem, że tego światła wzrok jego nie mógł wytrzymać. Poszedł do Braci, wypominając im: Zgrzeszyliście wobec Boga i ja z wami, tę świętą niewiastę oraz świętobliwego brata spotwarzając, i opowiedział pod przysięgą, jako widział ją w promieniach światła niebiańskiego dodając: Gdybym chociaż przez godzinę spoglądał na to światło, byłbym oślepł".

Jako inne święte niewiasty podczas wdowieństwa, tak Kinga w klasztorze powiększyła jeszcze umartwienia. Niczym nie chciała odróżniać się od innych mniszek. Tydzień swój zachowywała i to tak pilnie, że myła naczynia i statki. Latem już wcale nie nosiła obuwia, zimą tylko trepki na bosą nogę, aż się rany jej porobiły na nogach, które dała octem obmywać. „Im cieplej bywało, tym cięższe na siebie kładła suknie, a im ostrzejsze mrozy przenikały powietrze, tym lżej się ubierała. Aby bardziej się umartwić zimnem, kazała wodę rozgrzewać w garnkach i misach, by potem siedząc między nimi kostniała od marznącej pary. Ażeby udręczyć delikatne powonienie, kazała sobie rozgrzewać brudne płaty, których zamiast rozgrzewać ciało umartwiała się zapachem". Mięsa wcale nie jadała, za napój miała wino rozrzedzone w wodzie, ale i tego mało używała. W wigilie do wieczora nic nie jadła i spółsiostry do tegoż zachęcała. Przykładnie obchodziła post ś Franciszka od Wszystkich Świętych do Bożego Narodzenia. Potrawy bardziej wyszukane oddawała ubogim. Nie kąpała się wcale i rzadko kiedy myła na twarzy, tylko pod komunię albo w razie wielkiej potrzeby. Wieczorem od komplety zachowywała milczenie a jeśli trzeba było, to znakami wyrażała swoją wolę. Po wie-

czerzy czytywała i rozpamiętywała żywoty świętych, zwłaszcza ś Antoniego. Przed północą wstawała i okrywając się welonem odprawiała modlitwy przed krucyfiksem i przed obrazem NPanny, to stojąc, to klęcząc, to leżąc na ziemi krzyżem, często się przy tym żegnając. Podczas tego tyle łez wylewała, że po trzykroć napełniała się nimi skrzyneczka, w której się znajdował obraz NPMarii. Na jej cześć odmawiała trzydzieści Ojcze nasz, skoro zoczyła gwiazdę poranną. Podczas jutrzni w kościele stała a kiedy siostry śpiewały lepiej i nabożniej, wpadała w zachwyt, mniemając, że anielskie głosy słyszy. Odchodziła od przytomności i wymawiała słowa niezrozumiałe. Pozostawała w kościele, dopóki nie wysłuchała mszy wszystkich. Potem w klasztorze obchodziła siostry chore, doglądając czy im nie zbywa na czym, a w razie potrzeby służyła im sama i paliła w piecach.

Nie zawsze przychodziło jej łatwo zapanować nad sobą i wrodzona krewkość i popędliwość unosiły ją nieraz, że potem żałowała i przepraszała mniszki, jeśli której powiedziała przykre słowo. Zdarzało się, że siostra strofowana nawet słusznie, oburzyła się i grubo odpowiadała. Boleśnie dotykały ją wypadki, np. kiedy jedna z sióstr chciała zrzucić welon i uciekać z klasztoru. Zapewne takie sprawy dotyczyły nie jej bezpośrednio, lecz ksieni, ale ostatecznie wszystko się odbijało na niej, na Kindze.

Za to wszystko Bóg ją wynagrodził już nie tylko licznymi łaskami ale wprost mocą cudowną. Leczyła chorych samym dotknięciem, szatan uchodził na jej wezwanie, przepowiadała przyszłość. Ogień się jej nie imał, choć płonące węgle brała do ręki. Siostry słyszały, jak z obrazu Matki Boskiej głos przemawiał do niej.

Ale i w mocy cudotwórczej zachowała wielką przezorność. R. 1290 życie zakończył bratanek jej Andrzej, utopiony w Nidzie za poduszczeniem brata starszego, aby mu nie przeszkadzał w rządach. Zwłoki Kinga sprowadziła do Sącza i wyprawiła uroczysty pogrzeb. Mniszki gorąco modliły się o przywrócenie życia nieboszczykowi, ale Kinga nie chciała go wskrzesić, aby nie wywoływać wojny domowej na Węgrzech. Gdyby powrócił do życia, mówiła, sprowadziłoby to wielkie wojny i krwi wylew wśród chrześcian.

Od r. 1290 siły jej zaczynały słabnąć. Sprawy za nią załatwia siostrzenica Gryfina, osiadłszy po zgonie Leszka także

w Sączu, chociaż pozostawała w świeckim stanie a później przeniosła się do Czech. Na dobre Kinga rozchorowała się blisko rok przed śmiercią, od 21 września 1291. Nie mogła opuszczać celi, ciągle w jej obecności msze odprawiano. Słuchała ich z wielkim nabożeństwem, podtrzymywana przez mniszki. Modlitew swoich nie zaniedbywała, nawet ile sił starczyło, działała roboty do kościołów. W ciągu choroby ukazywali się jej rozmaici święci, zwłaszcza Salomea. Życia dokonała z pełną świadomością umysłu, opatrzona Sakramentami w otoczeniu Braci i sióstr zakonnych tudzież Gryfiny, podczas czytania ewangelii pasyjnej *Ante diem festum Paschae* (Jan XIII 1) d. 24 lipca 1292. Zwłoki jej pogrzebano w Sączu. Po śmierci, jeszcze liczniej niż za życia działy się przy jej grobie cuda, które zaraz rozpoczęto spisywać. Beatyfikacja nastąpiła 11 czerwca 1690. Kanonizacji należy oczekiwać niezadługo.

Z Kingą w wyższym stopniu niż z innymi świętymi łączy się ożywiona działalność piśmiennicza, zwłaszcza co się tyczy pierwocin języka polskiego literackiego. Że w tym względzie doprawdy miała niepospolite zasługi, nie ulega wątpliwości, chociaż w szczegółach nasze wiadomości są dosyć skąpe. Za najważniejszą poczytywa się, że miała zwyczaj odmawiać psalmy w języku polskim, z czego wynika, że posiadała polski przekład Psałterza. Była to niezawodnie przeróbka czeskiego przekładu albo poprostu może jeszcze sam tekst czeski, co zgadza się dobrze z charakterem czesko-polskiej prowincji. Znajdowały się dalej w Sączu pisma łacińskie. Źródła wspominają żywoty świętych Antoniego i innych zapewne Franciszkanów, ś Stanisława Żywot Większy jako patrona kościoła, z którego niezadługo będzie czerpać ów nieznanego imienia żywociarz a pewnie i takich sług Bożych, do których Kinga miała osobliwsze nabożeństwo jak obu śś Janów, Franciszka, Małgorzaty, Katarzyny, Elżbiety. Niezawodnie to ona tu złożyła ową kronikę węgierską, o której mowa w jej Żywocie. Księgi choralne jak mszały, antyfonarze, psałterze należały same przez się do koniecznych rekwizytów konwentów a nadto wiemy konkretnie, że mszały nabywała dla rozmaitych kościołów. Niezawodnie postarała się też o książki szkolne, potrzebne dla studium, które wówczas posiadał każdy konwent; zapisano to o Salomei, napewno przyjąć można też o Kindze. Mogły to

być najpewniej Sentencje Lombarda. To, mniemamy, jako minimum przypuścić należy, oczywiście nie znaczy to, żeby nie było więcej.

Znana jest hipoteza o moralnym przynajmniej autorstwie Kingi względem *Bogurodzicy*, którą na jej życzenie miał napisać Bogufał, ażeby mniszki miały co śpiewać. Hipoteza bardzo ponętna, w źródłach jednak nie ma pozytywnego uzasadnienia. Godzi się też zauważyć, że siostry jako „uczone" czytać i wymawiać po łacinie, niekoniecznie rozumieć, śpiewały łacińskie officia i msze, w czym im tak Bracia dokuczyli. Oczywiście z tego łacińskiego śpiewu były bardzo dumne, czy polski je pociągał wobec tego? Ale znajdujemy się tutaj na terenie zbyt grząskim, aby móc coś pewniejszego powiedzieć i Kindze jeszcze tę dodatkową przyznać chwałę.

Dzięki Żywotom Anny śląskiej, Salomei, Kingi możemy wejrzeć dość dokładnie w ich życie. Daleko szczuplejsze wiadomości posiadamy o Jolencie, młodszej siostrze Kingi, także Klarysce, także błogosławionej.

Jolenta urodziła się prawdopodobnie r. 1244,[10]) tak samo z Beli IV i Marii. Ślub jej z Bolesławem Pobożnym odbył się na dworze Wstydliwego r. 1256, ale dopiero 1258 Jolenta przyjechała na dobre do Wielkopolski. Bolesław w młodości swojej wiele ucierpiał od starszego brata Przemysła. Po rozmaitych przejściach r. 1253 otrzymał wschodnią część księstwa z Kaliszem i Gnieznem; wskutek przedwczesnego zgonu Przemysła, zostawszy opiekunem pogrobowca Przemysła II władał na całym obszarze kraju. Opiekunem okazał się bardzo troskliwym, ile że nie miał męskiego potomka i bratankowi pozostawił nie tylko dzielnicę nieuszczuploną, ale znakomicie rozszerzoną przez zapewnienie dziedzictwa pomorskiego.

Bolesław, rozumny, energiczny, niebawem wśród Piastów zajął stanowisko górujące. Skoro po utracie Lubuszczyzny 1250 przez Bolesława Rogatkę, Wielkopolska stała się pograniczną ziemią wobec marchii brandeburskiej, wytężył wszelkie siły, aby zahamować najazd niemiecki ku wschodowi. Udało się to skutecznie, spółczesne źródło nazywa go największym nad Niemcami triumfatorem. Polityka jego sięga na południe i północ. Na Śląsku popiera stronnictwo narodowe, kupiące

10) Daty z życia Jolenty BGP 234-5.

się dokoła Henryka Probusa mimo wszelkich tegoż niedociągnięć, przeciw Bolesławowi Łysemu. Na Kujawach sama szlachta wzywa go na pomoc przeciw Ziemomysłowi, ciałem i duszą oddanemu Krzyżakom. Najważniejsze zadanie spełnił na Pomorzu, ocalając je dla polskości wobec marchionów brandeburskich. Z Bolesławem Wstydliwym utrzymywał najbliższe stosunki i można je określić jako wzajemne krycie pleców. Atoli chociaż nawet r. 1271 wespół z nim wyruszył przeciw Władysławowi opolskiemu, to wszelkie rachuby dworu węgierskiego czy Kingi, żeby w nim znaleźć oddanego stronnika, spełzły na niczym. Z Wstydliwym Wielkopolanin odbywa najczęstsze zjazdy, starając się wciągnąć do porozumienia także książąt śląskich, r. 1262 Henryka III i Władysława Opolczyka, później Henryka IV, a nawet najstarszą córkę Elżbietę wydał za Henryka Bolesławowica legnickiego 1277/9. Sam pilnując rubieży niemieckiej na zachodzie, południu i północy, wschodnie strony pozostawia Wstydliwemu. Przywołany na ratunek po klęsce od Litwinów i zgonie Bolesława płockiego 1262, poprzestaje na odbudowaniu grodu płockiego. W działalności swej Bolesław Pobożny występuje jako głowa całej, choć słabiuchno jeszcze skonsolidowanej Polski i to Polski obejmującej Gdańsk i Wrocław, podejmującej pewne mimo iż jeszcze nikłe odruchy polityki zagranicznej i przygotowywa wskrzeszenie korony polskiej.

Wobec takiego małżonka stanowisko Jolenty ustępowało, nie było miejsca na przewagę, jaką zyskała Kinga nad swoim mężem. W Wielkopolsce zwano ją zwykle Heleną, dlaczego nie wiadomo, czy dla podobieństwa brzmienia niezwykłego imienia, czy że to było doprawdy drugie imię, może z bierzmowania. Są ślady, że Bolesław powodował nią podobnie jak Kinga Wstydliwym, wciągając do swojej akcji. Ona to towarzyszy mężowi do Drezdenka z całym orszakiem po Ludgardę a małżeństwo to miało na celu wzmocnić stanowisko przyszłego dziedzica ziemi Przemysła II właśnie wobec zachodu. Jolenta bierze też udział w układach z Mestwinem.

Z tym wszystkim wszelako zapisać należy pewne wpływy Jolenty w sprawach franciszkańskich. Równocześnie z jej ślubem Bracia Mniejsi wchodzą do Wielkopolski i uzyskują cały szereg konwentów. Najstarszej córce dała imię franciszkańskie i rodzinne zresztą Arpadów Elżbiety. Na jej dokumentach wy-

łącznie tylko Minoryci zachodzą. Sam Bolesław obdarza Klaryski zawichojskie. Druga córka obojgu Jadwiga występuje jako dobrodziejka Franciszkanów i stanowi następującego pokolenia łącznik z nimi. Trzecia Anna sama została Klaryską. Skoro to wszystko zestawimy z fundacją gnieźnieńską, upatrywać możemy w Jolencie nietylko władczynię oddaną Zakonowi ś Franciszka, ale też jego czynną propagatorkę i przyznać, że w tej mierze potrafiła oddziaływać na małżonka. Ale nie przekraczało to pewnych granic. Jako znamienny przykład przytaczamy, że kiedy, niezawodnie pod Kingi wpływem r. 1269 kustodia krakowska przeszła do węgierskiej prowincji, to wielkopolskie konwenty pozostawały zawsze przy czesko-polskiej.

Jak dla Kingi Salomea, tak ile możemy ocenić, dla Jolenty starsza siostra Kinga stanowiła wzór i przykład. Więc po zgonie męża także wielkopolska księżna postanowiła założyć klasztor Klarysek i doń wstąpić. Szczegółów tej fundacji nie znamy. Spotykamy Jolentę przy śmierci Bolesława Wstydliwego w Krakowie. Jeśli stąd towarzyszyła siostrze do Sącza, to szybko zeń wróciła; nie zachodzi przynajmniej na dyplomie fundacyjnym sądeckim w lipcu 1280. Jolenty konwent powstał w Gnieźnie; potwierdzenie nosi datę 24 sierpnia 1283. Następne lata przyniosły powiększenie majątku klasztornego, 1284, 1285, 1295 a przede wszystkim 1298, gdy Łokietek darował mu rozległą włość kostrzyńską. Niektóre ślady wskazują, że wyposażenie to objęło po części wdowią oprawę. Samą Jolentę już pierwszy z tych dokumentów nazywa Klaryską. Szczegółów jej życia klasztornego nie znamy. Niezawodnie nie była ksienią, jak nie piastowała tego urzędu Kinga, ale zajmowała się sprawami majątkowymi konwentu, wszelkie nadania pochodzą z jej inicjatywy. Sam konwent podobnie jak męski był drewniany, kościół niewielkich rozmiarów wspólnie służył obu zgromadzeniom. W tym to konwencie Jolenta zakończyła żywot 11 lub 16 (17) czerwca 1299.11) Grób jej zasłynął cudami. Niestety nie znalazł się nikt, kto by napisał jej żywot lub cuda, jedynie tradycja zachowała się w klasztorze i dzięki niej Jolentę zaliczono w poczet błogosławionych, 26 września 1827 r.

---

11) Dzień zgonu jest niepewny; BGP 235 za Nekrologiem lędzkim podaje 16 (17) VI; M według dawnej tradycji gnieźnieńskiej 11 VI.

ROZDZIAŁ II.

PRACE W. XIII.

Stan religijny kraju. Znaczenie Franciszkanów. Stan umysłowy. Nabożeństwa. Kazania. Świętobliwi Bracia: Jan Łobdowczyk, Wojciech, Bogufał, Odrzaniec. Udział w kanonizacji ś Stanisława. Biskupstwo łukowskie i Bartłomiej z Pragi. Prace hagiograficzne. Rocznikarstwo.

Także w niniejszym rozdziale korzystaliśmy z swoich „Początków". Jako tło posłużyły Brückner A Dzieje kultury polskiej K 1931 I 238sq oraz X Kantak Dzieje Kościoła Polskiego Gdańsk II 1914 161sq. Trzy te pierwsze rozdziały obejmujące Franciszkanów polskich w w. XIII historię stanowią niejako pierwszą księgę naszej pracy.

Jak w całym świecie chrześciańskim, tak i w Polsce Bracia Mniejsi wnieśli niemało nowych pierwiastków w życie religijne. Na zachodzie gdzie Zakon powstał, rozwój cywilizacji i stan życia społecznego czy religijnego wykazywał nierównie wyższy poziom niż u nas, stąd też działanie Franciszkanów tam, we Włoszech i w Francji inne posiada oblicze, oczywiście nie całkowicie odrębne, ale pod wielu względami odmienne. Punkt wyjścia niejako stanowi moment społeczny ubóstwo, dla Boga ochoczo podjęte; na tej podstawie wyrastają życie mistyczne, praca nad bliźnimi, uwydatniająca się w kaznodziejstwie najpierw popularnym, potem idzie duszpasterstwo nadzwyczajne, na koniec działalność naukowa i kaznodziejstwo uczone. Towarzyszy temu rozwój sztuki tak poezji, jak architektury, tych najbardziej znamiennych sztuk średniowiecza. Ale to wszystko mogło powstać na glebie już uprawianej od szeregu wieków przez duchowieństwo świeckie i wcześniejsze zakony, w krajach gdzie rozkwitało życie miejskie, gdzie nauka scholastyczna przeżywała swój wiek złoty, gdzie kwitła łacina mistyczna w hymnach i sekwencjach, gdzie

każde niemal miasteczko miało lub stawiało wspaniałe chramy. I tam mogło też dochodzić do objawów ujemnych, spółzawodnictwa i zatargów z świeckim duchowieństwem, sporów wewnątrz Zakonu w przedmiocie pojmowania ubóstwa, rozbicie podczas walk i wojen pomiędzy stronnictwami, i tylu innych.

Inaczej przedstawiało się położenie religijne i nie tylko religijne w Polsce, inaczej też na jego tle wypadała i musiała rozwijać się działalność Franciszkanów. Nazwano stan Polski młodszością kulturalną i to znamię poziomu cywilizacji odbija się na akcji Braci Mniejszych u nas.

Polska na początku trzynastego wieku miała dopiero poza sobą dwa i pół wieku, za pierwszych Franciszkanów mniej niż trzy wieki chrześciaństwa, a wespół z nim i cywilizacji. Nadto była i pozostała krajem ubogim, o surowym klimacie, słabo zaludnionym. Poziom życia wielmożów był niski i niewiele się różnił od pospólstwa.

Dawne słowiańskie miasta na podgrodziach, pozbawione samorządu, miały raczej charakter wiejski, nowe na prawie niemieckim dopiero powstawały a stanowiły obce ciała w organizmie, które należało dopiero zasymilować. A właśnie cywilizacja nasza od miast zależy. W takich warunkach nie było podłoża do całej działalności społecznej, jaką Franciszkanie rozwijali na zachodzie.

Podobnie stan życia religijnego przedstawiał się bardzo niski. Ani zorganizowana hierarchia świecka, ani istniejące zakony nie były w stanie wyprowadzić go z pierwocin. Na początku w XII jeszcze duchowieństwo polskie nie zdoła własnymi siłami podjąć misji pomorskiej a kult ś Wojciecha organizuje dynastia.[1] W połowie tego stulecia zaczynają się pojawiać pierwsi graduowani wśród księży. W początkach trzynastego wieku podejmuje się wprawdzie i nawrócenie Prus i kanonizację ś Stanisława z strony duchowieństwa, ale jedno i drugie nie obywa się bez pomocy żebrzących zakonów.

Stan moralny księży świeckich znajduje się na poziomie prymitywnym. Bezżeństwo pośród ogółu duchowieństwa parafialnego zaczyna na dobre przeprowadzać dopiero Ketlicz (1199-1211) a synody wieku trzynastego energicznie rzecz tę kontynuują i przynajmniej do tego dochodzą, że w opinii

1) Por Gębarowicz M. Początki kultu ś Stanisława itd. L 1927 37, 85 i i.

ogółu uchodzi za konieczne, małżeństwa księży za zdrożne, to znaczy, dopiero wtenczas doszliśmy do takich zapatrywań, jakie już od dawna istniały na Zachodzie. Przykład kanonika Trojana dowodzi, jakie jeszcze w połowie tego stulecia istniały pod tym względem u nas poglądy. Często spotykało się pijaństwo, gry w kości, przesiadywanie po karczmach i to tym bardziej, ze nieraz ona należała do uposażenia kościoła, więc pleban sam szynkował, a zdarzało się, że po karczmach odprawiały się sądy duchowne. Po kościołach odbywały się widowiska i maszkary, połączone z zabobonnymi i gorszącymi zabawami. Same prymicje święcono niby wesele, tańcami, śpiewami, pijatyką.

Stanowi moralnemu odpowiadał intellektualny. Wprawdzie od połowy w XII przy katedrach znajdujemy ośrodki wyższej kultury, przynajmniej w Krakowie, zapewne też w Gnieźnie i Wrocławiu. Ale są to wyjątki. W szkołach katedralnych uczono *trivium*. Pewna liczba duchownych udawała się za granicę i przywoziła stąd stopnie naukowe. Lecz były to rzadkie wypadki.[2]) Znaczny zastęp albo nie uczęszczał wcale do szkoły, albo przed ukończeniem opuszczał. Tacy księża za całe wykształcenie mieli to, czego się nauczyli przy posługach duchownych u plebana, liznęli trochę łaciny, umieli jakkolwiek mszę odczytać i odśpiewać, zaledwie rozumiejąc teksty, chrzcić, udzielać absolucji i Namaszczenia. Jeżeli w owoczesnych na zachodzie sporach mendykanci zarzucają świeckim księżom, że nie umieją mszy odprawiać ani ważnie spowiadać, to jakżeż wyglądało w Polsce? Gorzej jeszcze wypadało nauczanie ludu. Biskup płocki Gedko 1203-23 miał tylko trzy kazania w życiu. Przy takim biskupie cóż rzec o kaznodziejstwie podwładnych? Z oburzeniem Ketlicz piętnuje na synodzie, że księża nie każą. Atoli niedostateczne wykształcenie duchownych i niewyrobiony język utrudniały nauczanie. Więc i wymagania wypadło ograniczyć. R 1248 nakazano odmawiać z ludem po ewangelii *Ojczenasz i Wierzę*, synod łęczycki Świnki 1285 żąda od ogółu duchownych, aby wytłumaczyli ludowi Siedm Sakramentów i *Wierzę*, wykładu ewangelii od tych, co potrafią. Lud miał odmawiać spowiedź powszechną: *Kaję się Bogu.*

Poziom duchowieństwa zakonnego Benedyktynów, Cystersów, Norbertanów stał niezawodnie wyżej od świeckiego, czy

2) **Balzer O. Studyum o Kadłubku L 1934 I 112 sq.**

to pod względem moralności czy wykształcenia. Jednak oni wszyscy bardzo mało zaważyli na rozwoju życia religijnego u nas, przynajmniej o ile skąpe nasze źródła mówią. Tłumaczy się to bądź tym, że byli w znacznym stopniu cudzoziemcami, bądż jako właściciele wielkich obszarów, w których zagospodarowanie wkładali wszelkie wysiłki, już nie zdobywali się na nic innego. Dzieje poszczególnych opactw są to historie ich majętności, należą do dziejów gospodarczych raczej niż do kościelnych. Ledwie w Łeknie udało się znaleźć kilku misjonarzy na Prusy, ledwie na Zwierzyńcu krakowskim zasłynęła ś Bronisława, poza tym o nich głucho; i jest nader znamienna, że nawet w takiej rzeczy jak kanonizacja ś Stanisława niczym się nie zaznaczyli.

Przy takim poziomie duchowieństwa, nic dziwnego, że poziom religijności wśród ludu, wśród ogółu wiernych przedstawia się opłakanie. W połowie w. XIII, jak stwierdza legat Jakób z Leodium, setki ludzi nie wiedzą w co wierzyć, nawet znajomość pacierza nie dotarła jeszcze wszędzie. Zabobony istniały powszechnie. Jeszcze pod koniec w XIV u stóp gór świętokrzyskich pojawił się *Chrystus z Matką Boską i dwunastu Apostołów*, do których się tłumnie zbiegali ludzie, jeszcze r. 1408 w diecezji krakowskiej śpiewano pogańskie pieśni. Wróżby praktykowano powszechnie, najwięcej przy weselach. Wiara w czary istniała pospolicie, używano do nich wody święconej, krzyżma, nawet Eucharystii. Relikwie miano za talizmany. Nawet Władysław Laskonogi zabrał czarownicę na wyprawę wojenną. Kingę krucyfiks przestrzega przed złorzeczeniem jednej z mniszek, imprekacji nadludzką moc przypisując.[3] Lud zbierający się na nabożeństwa, ze mszy zazwyczaj nic nie rozumiał i przedstawiał sobie ceremonie jako szczególnie możne czary i zaklęcia. Sam powtarzał *Kyrieleśz* za cały udział. O święcenie niedzieli trzeba było dopiero walczyć, zwłaszcza usuwać z niej targi, nie inaczej o posty. Najwięcej trudu stanowiło przestrzeganie przepisów kościelnych w sprawach małżeńskich.

Wśród takiego społeczeństwa pracując Franciszkanie polscy musieli podjąć odmiennne od zachodnich zadanie. Chrystianizacją tłumów można by je nazwać. Należało społeczeń-

3) MPH IV 705.

stwo, na zewnątrz i raczej formalnie chrześciańskie, przerobić wewnętrznie i przepoić treścią wiary Chrystusowej. Należało wziąć na barki tę pracę, której z tych czy owych przyczyn nie wykonało ani duchowieństwo świeckie ani dawniejsze zakony. Była to w szerokim tego słowa znaczeniu misja wewnętrzna. Ale oprócz tego nie można zapominać, że Polska leżała na rubieży katolickiego świata, że miała od północy pogańskie Prusy, Jaćwież i Litwę, od wschodu chrześciańską wprawdzie, ale schizmatycką Ruś, pod względem religijnym niżej jeszcze stojącą od ziem polskich. Nasuwała się zatem i misja zewnętrzna. Na koniec wraz z podnoszącym się powoli poziomem cywilizacji jak przed całym społeczeństwem, tak i przed Braćmi Mniejszymi stanęły zadania i na tym polu, wychowawcze, naukowe, piśmiennicze, artystyczne. Inaczej niż dawne zakony, Franciszkanie nie uchylali się od nich, zrozumieli je i podjęli i wprowadzili z mniejszym lub większym zrozumieniem.

W pracach tych znaleźli sojuszników, ale i spółzawodników. Są to Bracia Kaznodzieje, tak samo mendykanci, tak samo w pierwszej ćwierci w. XIII przybyli do kraju, tak samo osiadali po miastach, nawet tak samo niemal na początku zorganizowani w jednej polsko-czeskiej prowincji. A mogli się Dominikani polscy poszczycić nawet świętymi założycielami prowincji Jackiem, Czesławem, Sadokiem. Prace obojga zakonów idą równolegle i trudno powiedzieć, który miał większą doniosłość.

Chcąc ocenić trafnie wynik pracy zakonów żebrzących[4]) w Polsce XIII w. należy porównać stan z r. 1300 z poziomem r. 1200. Jest to postęp olbrzymi, większy niż dokonany w jakimkolwiek wieku poprzednim, kto wie czy nie większy niż w późniejszych, licząc różnice czasu. Jako miara może nam służyć, że kiedy np w. XII dopiero na schyłku wydał świętego Wincentego Kadłubka, to w. XIII może się pochlubić ośmiu, niezwykle wyjątkową liczbą jak na stosunki polskie, której żaden późniejszy nawet nie dorównał, ani owo sławne *felix saeculum Cracoviae* w. XV. Oczywiście nie cały ten postęp trzeba i można przypisać mendykantom. I dawne zakony

4) Ściśle biorąc oprócz Dominikanów i Franciszkanów, istnieją jeszcze inni mendykanci, ale ich wówczas w Polsce nie było i nawet później gdy przyszli, mieli nierównie mniejsze znaczenie.

a zwłaszcza duchowieństwo świeckie mają w nim wydatny udział i gdyby zupełnie nie stało w kraju zakonów żebrzących, postęp był by niezawodnie większy niż w poprzednich wiekach jak w ogólnej cywilizacji, tak i na polu kultury religijnej. Ale wśród owych ośmiu świętych, jeżeli Jadwiga była świecka księżna związana z Cystersami, jeżeli Bronisława Norbertanką: to i Franciszkanie i Dominikani mogą się pochlubić jedni i drudzy trzema, każdy więc żebrzący zakon ma z osobna wzięty ich więcej niż reszta społeczeństwa i duchowieństwa razem. Rozwój życia religijnego leżał w istocie rzeczy, w duchu czasu, jeśli chcemy, ale rozkwit tak pośpieszny, w takim tempie, z taką intensywnością, to dzieło mendykantów. A co wyraźnie rzuca się w oczy na szczytach, wśród elity świętych: to dotyczy całego ludu. Dopiero teraz ogół przejmuje się wewnętrznie chrześcianństwem. *La christianisation des foules* oto zasługa zakonów żebrzących naszego stulecia XIII.

W szczegółach niestety dokumentacja nasza jest bardzo niedostateczna. Nie możemy rozwinąć pełnego obrazu, nie zdołamy wskutek tego też rozdzielić dokładnie udziału franciszkańskiego od dominikańskiego. Skazani jesteśmy zbyt często na wnioski, analogie, domysły w braku konkretniejszych danych. Mówimy zasadniczo o Braciach Mniejszych, wyjątkowo tylko wciągając Braci Kaznodziejów w opis; ogólnie wystarczy stwierdzić, że pomiędzy pracą jednych a drugich zachodzą daleko idące podobieństwa, małe zaś tylko różnice.[5]

Już pod względem wykształcenia ogół Franciszkanów stoi nierównie wyżej od duchowieństwa świeckiego. Każdy konwent był równocześnie szkołą swoich członków, każdy miał swego lektora. Z nich taki Borysław nauczał w Krakowie już r. 1268 i jeszcze 1280,[6] a więc przynajmniej lat dwanaście, zapewne dłużej, co wyrabiało i znajomość rzeczy i umiejętność pedagogiczną. Do klasztoru przyjmowano w młodym wieku, słyszymy o chłopcu Thymo w Korczynie już zakonniku; mimo niemieckiego imienia Polaku, skoro pochodził z szlachty.[7] Był

5) Nie dostaje niestety opracowania dziejów Dominikanów, bo Barącza Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego L 1861 daje tylko materiał. Takie opracowanie jest teraz chyba najważniejszym dezyderatem monasteriologii polskiej.

6) Zachodzi i w testamencie Salomei i na dyplomie fundacyjnym Sącza.

7) MPH IV 792-3

więc i czas i siły młodości, do nauki sposobne. Nie zbywało na podręcznikach, sama Salomea zaopatrzyła w nie Skałę a w testamencie przekazała lektorowi pilnie przestrzegając, aby ich nie wynoszono z klasztoru.[8] Oczywiście takich książek, drogich rękopisów mogło być tylko niewiele, posługiwano się przy nauce wszelką książką, jaką miano, tak ewangeliami,[9] psałterzami, wogóle księgami chóralnymi. Dzięki temu wszystkiemu każdy Minoryta odprawiał mszę i odmawiał brewiarz z jakim takim zrozumieniem, umiał spowiadać, udzielać Sakramentów a nawet kazać. Zdarzały się i wyjątki; jeżeli o świętobliwym prowincji saskiej br Heydenriku czytamy, że postąpił tak mało w nauce scholastycznej i wiedzy, iż ledwo mszę potrafił odprawić: to sam sposób opowiedzenia świadczy o wyjątku,[10] a tego rodzaju wypadki mogły zachodzić także w Polsce.

Wykształcenie szkolne uzupełniało się dalszym wyrobieniem. Nie same tylko szkolne książki stanowiły cały zasób książnicy konwentu, jak tego dowodzi przykład Sącza, a że znajdowały czytelników przynajmniej w niektórych Braciach, wynika z sposobu pracy żywociarza ś Kingi. Dalszy czynnik stanowiły zmiany pobytu zakonników naszych po klasztorach. Mnich benedyktyński czy cysterski przywiązany był do swego opactwa, ksiądz świecki do parafii. Dla Franciszkanina konwent oznaczał miejsce chwilowego przebywania zwłaszcza w tym najdawniejszym okresie. Każdego dnia mogła nadejść obediencja prowincjała przenosząca go na drugi koniec prowincji. Tak spowiednik Kingi Bogufał dostał rozkaz, aby natychmiast z Sącza wyruszył do Gniezna. Wypełnił to w tej chwili przerywając nawet spowiedź.[11] Z czeskiego znowu domu Piotr Odrzaniec przybył na jego miejsce do Sącza. Taka zmiana miejsca i otoczenia, podróż, pobyt w innej miejscowości, innym środowisku, innym nieraz kraju oddziaływały kształcąco. A przecież miasta, w których znajdowały się konwenty, były to najprzed-

8) Z testamentu nie wynika, czy tu mowa o Skale czy Krakowie. Należy raczej rozumieć Kraków, gdzie przynajmniej później Borysław był lektorem, a dlań były kupione.

9) MPH IV 722 mowa o tym, że Klara Jakobówna uczyła się czytać na ewangeliarzu.

10) Auweiler E. De vitis sanctorum FF Mi prov. Saxoniae AFH XIX 60.

11) MPH IV 714. Że z czeskiego konwentu, jest to nasz domysł. 1280 był bowiem gwardianem w Pradze (Hybl 336).

niejsze ośrodki życia kulturalnego w Polsce i Czechach: Praga, Brno, Ołomuniec, Kraków, Wrocław, Gniezno. Tam mieściły się klasztory innych reguł, kapituły katedralne, kollegiaty, dwór książęcy i biskupi, wszystko czynniki i ośrodki najwyższego na owe czasy poziomu i życia intellektualnego. Podnieść dalej należy jak w Pradze i Wrocławiu tak i w Krakowie i Gnieźnie czy Kaliszu ożywioną komunikację pomiędzy naszymi zakonnikami a zamkami Bolesławów krakowskiego i wielkopolskiego idące tak daleko, że są spowiednikami Kingi a niezawodnie też Jolenty i obu ich małżonków a pewnie i wielu dworzan; dalej Bracia nasi świadczą na dyplomach książęcych, niekiedy spisują sami. Nie zachowały nam źródła tak szczegółowego opisu tych przyjaznych stosunków jak Henryka Probusa z wrocławskimi Braćmi,[12]) nie można wątpić, że podobnie układały się w Krakowie. Na koniec sami zakonnicy zbierali się na kapituły w rozmaitych miastach Czech i Polski i to corocznie po dwuch z każdego konwentu gwardian i dyskret t. j. przełożony i delegat społeczności, pewnie z jakim laikiem, a co dwa, trzy, cztery lata cała delegacja wyruszała na generalną kapitułę do Włoch lub Francji, co wszystko oddziaływało dodatnio na rozszerzenie widnokręgów umysłowych.

Skoro te okoliczności weźmiemy na uwagę, dochodzimy do wniosku, że konwenty franciszkańskie, przede wszystkim kustodialne, ale niemniej inne stanowiły pierwszorzędne ośrodki intellektualne, nie ustępowały czy to dominikańskim klasztorom czy to katedrom lub kollegiatom i zawierały w sobie wraz z tymi elitę umysłową społeczeństwa w. XIII.

Dzięki temu Bracia zdołali wykonywać pracę duszpasterską z większą intensywnością niż duchowieństwo świeckie zwłaszcza parafialne. Niemałe znaczenie miała tu liczebność konwentów. Nie posiadamy szczegółowych danych. Cyfra trzydziestu zakonników, jacy za Kingi mieli się znajdować w Sączu, wydaje się nam przesadna. Dyplomy wyliczają w poszczególnych klasztorach po kilku, najwyżej kilkunastu Braci. Uważamy, że co prawda nie wolno porównywać społeczności naszych domów z obfitą liczbą na Zachodzie, ale i tak nie ulega wątpliwości, że w porównaniu z placówkami świeckiego duchowieństwa za-

12) Stenzel Urkunden z. Gesch. d. Bist. Breslau Wr 1845 Acta Thomae 145.

stęp Minorytów po konwentach przedstawia się nierównie pokaźniej. Podział zaś urzędów jak lektora, kaznodziei, zakrystiana, spowiednika itd. zapewniał odpowiednie wyzyskanie sił i ułatwiał prace pośród wiernych.

W każdym konwencie Franciszkanie odprawiali pełne officium liturgiczne i to śpiewane, a więc od jutrzni, którą odbywano w nocy, aż do komplety wieczornej, w czego skład organicznie wchodziła msza konwentualna tak samo śpiewana. Nabożeństwo celebrowano z wystawnością, na co pozwalała zakrystia hojnie zaopatrzona w drogocenne aparamenta od możnych dobrodziejów, bo oprócz znanych darów Salomei i Kingi wypadnie przyjąć cały poczet innych niewymienionych. Więc i urząd zakrystiana liczył się do ważniejszych w społeczności. Śpiew kościelny należał do kompetencji kantora i jemu pewnie też przypadało kształcić w nim zakonników. Ale krom tego kolejno co tydzień Bracia zwani ebdomarzami chór prowadzili. Zdolność do śpiewu poczytywano za jeden z warunków wstąpienia do Zakonu. Oczywiście przewodniczył całemu nabożeństwu gwardian. W niedziele i święta służbę Bożą uzupełniało kazanie, miewane dla ludu. Niezależnie od całości officium poszczególni księża czytywali jeszcze msze ciche, w tym celu stawiano w kościele po kilka ołtarzy. Na życzenie wiernych zakonnicy słuchali także spowiedzi, ale była to praktyka stosunkowo rzadka, konfesjonałów jeszcze nie znano, spowiedź odbywała się przed ołtarzem. Równie rzadko przyjmowano komunię ś, po klasztorach żeńskich trzynaście razy do roku, ogół wiernych zapewne tylko wielkanocną. Obficie za to szafowano rozmaitymi benedykcjami w różnych okolicznościach; kto wie czy z tego stulecia nie pochodzą formuły błogosławieństwa zboża, ziół itp. w niedziele i święta, stanowiące osobliwość polskich rytuałów.

Wszystko to dawało ludowi więcej niż kościoły parafialne już na zewnątrz niepokaźne, małe, ciemne, zwykle drewniane. Do nich parafianie obowiązkowo uczęszczali ze chrztami, ślubami, pogrzebami. Ale co się tyczy nabożeństwa, pleban zdobywał się na mszę w niedzielę i święto, już z śpiewem w kościele często było krucho, gorzej z kazaniem. Wystawności nie dopuszczało zwykle ubóstwo kościoła. Że i utrzymanie porządku i zachowanie czystości

wyglądało nieszczególnie, dowodzą napomnienia synodów. Gorzej jeszcze w dzień powszedni. Msza trafiała się lub nie trafiała, według widzi mi się plebana. Z spowiedzią bywało słabo. Ale nawet po katedrach, które obsługiwał liczniejszy zastęp duchownych, bynajmniej nie wszyscy kanonicy mieli święcenia przynajmniej wyższe. Jeżeli więc odbywało się officium z jutrznią, zresztą nie w nocy, lecz rano, jak tego mamy przykład w katedrze poznańskiej,13) to mszy nie mogło być wiele, tym mniej spowiedzi. Dawne znowu zakony wprawdzie nabożeństwo celebrowały z wielką uroczystością i wystawnością, ale znajdowały się na ustroniu, z dala od większych skupin ludności, wierni więc niewiele zeń korzystali.

Nic zatem dziwnego, że rzesze garnęły się nierównie chętniej do Minorytów. Kościoły ich licznie nawiedzano. Przyczyniały się do tego odpusty. Otrzymał je najpierw kościół ś Jakóba w Wrocławiu 23 grudnia 1256, a w tydzień potem 31-go wszystkie kościoły całej prowincji. Wyrobił je prowincjał Daniel przebywający w tym czasie w Rzymie.14) Ówczesnym zwyczajem wierni dla uzyskania odpustu oprócz przyjęcia Sakramentów Pokuty i Eucharystii przy nawiedzeniu kościoła składali jeszcze jałmużny, co miało niemałą doniosłość wobec budowli klasztornych wówczas prowadzonych.

Atoli na kościołach nie kończył się związek pomiędzy zakonnikami a ludnością. Ubodzy, chorzy, kaleki, ludzie potrzebujący pomocy czy rady garnęli się do furty klasztornej. Dostawali pożywienie, przyodziewek, poparcie, odchodzili wzmocnieni na ciele i duszy, pocieszeni. Nieraz odzyskiwali zdrowie, niektórzy Bracia znali się na leczeniu, na ziołach, na lekarstwach, bywało nawet krew puszczali. Po niejakim czasie konwenty posiadły relikwie działające łaski i cuda; przypominamy zwłoki Salomei, Kingi, Jolenty, do których odbywano pielgrzymki może nawet tłumnie. Nawzajem zakonnicy wychodzili na kwestę i w zamian za datek wypłacali się dobrym słowem, pomocą, nauką, pobożną

13) Podług Kroniki Wielkopolskiej MPH II 581.

14) BF II 174, 175, 179-182; akty datowane w Lateranie, stąd nasz wniosek, że wówczas w Rzymie bawił prowincjał, był nim zaś Daniel.

legendą czy osobliwą opowieścią a chyba zawsze najnowszymi nowinami przyniesionymi z miasta lub zasłyszanymi po drodze, o czym wyobrażenie dają wieści zapisane w rocznikach franciszkańskich, jakie nas doszły, lubo w przeróbkach np. o owym potworze w jeziorze wyłowionym, co miał łeb kozi i krwawe oczy i pod lodem uciekł z wielkim hałasem a ludzie na jego widok pochorowali się z przerażenia, albo o straszliwym trzęsieniu ziemi we Włoszech, że siedm miast zapadło się pod ziemię i jeszcze przez cztery dni słychać było rozpaczliwe krzyki wołających z otchłani.15) Więc wierni wołali Minorytów we wszelakich potrzebach. U nich szukali spowiedników,16) ich wzywali na świadectwo cudownych uleczeń u trumny ś Stanisława,17) ich przywoływali do łoża umierających, aby otrzymać ostatnie rozgrzeszenie, Wiatyk i Oleje ś; do nich uciekano się w najbardziej rozpaczliwych, beznadziejnych wypadkach.18) A także po zgonie ojca czy matki musieli pocieszać dzieci i rodzinę, nieraz czuwali nad zwłokami odmawiając żałobne wigilie, odprawiali pogrzeby i chowali po swoich kościołach. Za przykładem bowiem Henryka Pobożnego albo Bolesława Wstydliwego wielu wielmożów po franciszkańskich świątyniach obierało miejsce wiekuistego spoczynku.

Na takim tle dochodziło do spółzawodnictwa, do walk zaciętych pomiędzy mendykantami a duchowieństwem świeckim na Zachodzie. Istotną przyczynę stanowiło nie tyle samo wykonywanie czynności duchownych, ile skutki materialne i moralne, opłaty i popularność. W prowincji czesko-polskiej pod koniec trzynastego i w czternastym wieku wrą gorące walki pomiędzy księżą świecką a Franciszkanami w Czechach, w Polsce jednak o nich nie słychać. Jest to tym znamienniejsza, że taki synod Swinki r. 1285 występuje przeciw śląskim Franciszkanom, ale z innych powodów. Nasuwa się wniosek, że u nas nie odczuwano uciążliwie spółzawodnictwa mendykantów. Duchowieństwo parafialne do tego stopnia nie wystarczało, że biskupi widzieli w zakonnikach koniecznych pomocników raczej niż spółzawodników.

15) MPH III 179, 181.
16) Miracula Salomei i Kingi MPH IV 784-96, 732-44 pas.
17) MPH IV 301.
18) Np. MPH IV 792 nr. 24, III 177.

W wyższym stopniu niż przy jakichkolwiek innych czynnościach dotyczy to opowiadania słowa Bożego. Tutaj niedostatek świeckiego duchowieństwa rzucał się w oczy. Mendykanci zaś w każdym konwencie mieli kaznodzieję. Do niego należało stałe mówienie nauk. Kazania te miewali na sumie, czy w naszym czasie także po południu na nieszporach? Ale obok kaznodziei także inni zakonnicy kazywali, przede wszystkim gwardiani i lektorzy. Tak Bogufał miał r. 1270 kazanie o ś Salomei i jej cudach w Korczynie.[19]) Jako kaznodzieja Bertold z Rzezna przeszedł po r. 1260 nie tylko Niemcy, ale też Śląsk i Czechy. Mawiał po niemiecku, więc dla Niemców i na to miał szczególne upoważnienie, ale z nauk tych korzystała także ludność słowiańska, dla Czechów i Polaków kazania te tłumaczył Piotr Odrzaniec.[20])

Samo kazanie znacznie się różniło od dzisiejszego. Wypełniał je głównie alegoryczny wykład ewangelii. Wplatał w to kaznodzieja liczne opowieści o świętych, odmawiał wespół z ludem rozmaite modlitwy, śpiewał pieśni. Materiał legendarny, zaciekawiający przeważał nad budującym, na stronę moralną mało pozostawało czasu, na dogmatyczną nic prawie. Zdarzało się, że historie cudowne tak dalece brały górę, że cała nauka stawała się powieścią o cudach bł Salomei np. Czy wielką korzyść z tego odnosili wierni? Wrażenie jednak wywierało niemałe, kiedy np. lud zgromadzony na ś Wawrzyniec (10 sierpnia) 1271 w Strzelcach na Górnym Śląsku słyszał od br Marcina, jako przychodząc z kazaniem chciał mówić o cudach ś Salomei, o tym żeby Pan Bóg mu jaki cud zdarzył, żeby tak wąż go ukąsił, ale ani bólu ani śmierci nie zadał. I oto wielka żmija wlazła mu na nogę a on uczuł chłód, lecz gada nie spostrzegł. Ale brat idący za nim ujrzał i zawołał nań, żmiję na nodze pokazując. Strząsnął i nic mu się nie stało. I ludzie i sam komes Jaksik obecny z zdumieniem słuchali i oglądali nogę.[21])

W Strzelcach nie było konwentu. Marcin mówił w kościele parafialnym, oczywiście na zaproszenie plebana.

---

19) MPH Ib. 791.
20) Według Glasbergera AF II 83.
21) MPH IV 794.

Podobnie czytamy, że w ś Urban br Kryzan kazał w Kamieńcu tak samo w parafii. Widać z takich przykładów, że świeccy księża sami wzywali Braci z kazaniami, że chętnie ich widywali u siebie pomagających w pracy, czy to że sami nie mogli sprostać, czy też chcieli zapewnić większą intensywność nabożeństwa zgromadzonemu ludowi.

Jak gdzie indziej, tak niezawodnie i w Polsce Franciszkanie gromadzili dokoła I Zakonu także ludzi w świecie zostających w postaci tercjarstwa. Szczegóły o tym doszły nas tylko bardzo skąpe. Wiemy napewno tylko o Kindze, że za życia męża przyjęła Trzeci Zakon, a pojmowała go jako przynależność bardzo ścisłą, miała się raczej za mniszkę niż za świecką osobę. O innych mężach i niewiastach jak Salomei lub Jolencie gdy były jeszcze zamężne, o Henryku Pobożnym, obu Bolesławach możemy się tego domyślać, a w ślad zatem pewnie poszedł jeden lub drugi wielmoża i jego rodzina. Własnej, osobnej organizacji, tym mniej klasztorów własnych tercjarze polscy nie tworzyli. Podnieść trzeba, że takie rozgałęzienie na owe czasy posiadali jedynie Bracia Mniejsi, ani Dominikani ani tym mniej inne zakony nie miały tercjarstwa. Zapewne z tym łączy się popularność imienia ś Franciszka, na co wskazuje jego spolszczone brzmienie *Frącek*. Już wcześnie rozpowszechniło się w kraju i obok dawniejszych Mikołajów i Marcinów, obok nowych Stanisławów i Jadwig zaczęło należeć do częstszych w wyższym stopniu niż np. imiona Norberta lub Dominika.

Znaczenie Minorytów, sympatia i zaufanie do nich uwydatniają się w wielkich i małych rzeczach. Nawet w sprawach z ich właściwym charakterem zgoła nie mających związku znachodzimy ich działanie, zresztą niemniej również Dominikanów. Tak r. 1288 w zatargu o wieś Krzesławice pomiędzy proboszczem miechowskim a rycerzem Krzesławem strony uprosiły na pośredników Franciszkanina Tomasza i Dominikana Przybisława.22)

Otwiera się pytanie, jacyż to byli ludzie ci Minoryci polscy w. XIII? Sądząc podług przykrości, jakie wrocławscy sprawiali Annie, sądeccy Kindze, według stanowiska wro-

22) KMP II DX.

giego wobec biskupa Tomasza w interesie Probusa, skłonni bylibyśmy przedstawiać ich sobie w ujemnym świetle. W rzeczy samej jednak taki sąd byłby chyba zanadto jednostronny. Wiadomości nasze o Braciach Mniejszych właśnie obok wzmianek dokumentarnych i rocznikarskich pochodzą niemal wyłącznie z Żywotów, zyskujemy zatem tylko wgląd w ciasny wykrój ich życia. Dalej niesposób zamykać oczu na to, że ludzie spółcześni patrzą zbyt z bliska na wielkie swoje postaci dziejowe, aby móc je trafnie ocenić. Dotyczy to także świętości i jest nader znamienna, że co do Kingi zapisano nam, że sądeccy Bracia z niedowierzaniem spoglądali na jej życie duchowne podejrzewając, iż „błahostkami się zajmuje a nie pobożnością".23) Na słuszną ocenę potrzeba dopiero pewnej odległości a przede wszystkim perspektywy czasu. Mogło zresztą ich korcić, że księżna mniszka mieszała się do spraw zakonnych, co między wierszami zdaje się zawierać jej Żywot, że np. wbrew Regule ś Klary kazała mniszkom swoim śpiewać officium. Spółistnienie w tym samym miejscu konwentu męskiego z żeńskim tamtemu przynosiło korzyści materialne. Z tęsknotą zawichojscy Bracia wspominali te czasy, bo dobrze się mieli.24) Ale za to sprowadzało męską społeczność do przydatkowej roli posług duchownych dla mniszek, co jak ongi wrocławscy, tak później sądeccy znosili z uciążliwością a skoro się nadarzyła sposobność założenia Nowego Sącza, tam się przenieśli, w Starym małą tylko pozostawiając placówkę.

Chcąc zdobyć właściwą miarę oceny naszych Minorytów należy od jednostronności danych zawartych w Żywotach postąpić na ogólniejsze stanowisko poglądu na całkowitą ich działalność, do czego szczupłych niestety, ale zawsze poważnych materiałów dostarczają źródła. W takim razie choć tylko ogólnikowo, ale zawsze z pewnością twierdzić możemy, że nie zdołaliby Franciszkanie dokonać swojej wszechstronnej a ogromnej pracy, pogłębić do niewidzianego przedtem w Polsce stopnia religijności społeczeństwa, przeprowadzić chrystianizacji tłumów, gdyby sami nie stali na wysokim poziomie i intelektualnym i przede wszystkim

23) MPH IV 713.
24) DLB III 465.

moralnym. Ubolewamy, że nie zachowały się obficiej polskie czy czeskie źródła za czasy te, rzeklibyśmy, heroiczne, że ówcześni nasi Bracia Mniejsi nie zdobyli się na choćby takie szkice, jakie spółcześnie sascy zapisali o swoich zmarłych w sławie świętości. Niestety o świętobliwych Franciszkanach polskich w. XIII mamy tylko chude wzmianki, nie posiadamy nawet nekrologów, tym mniej liczniejszych danych z życia.25)

Z czasów kiedy jeszcze pruskie konwenty należały do czesko-polskiej prowincji, można tu wymienić Jana Łobdowczyka (Lobedau). Zapisano o nim w dwa wieki po jego zgonie w spisie świętych franciszkańskich: „W Prusiech br Jan Łobdowczyk, lektor chełmiński, który jaśnieje licznymi cudami po śmierci". Miał zakończyć życie 9 października 1264. Późniejsza legenda umiała opowiedzieć jeszcze dalsze szczegóły z jego życia, że urodził się w Toruniu (raczej chyba w Łobdowie jakimś), że z konwentu tamecznego przeniósł się do Chełmna, że miewał widzenia NPanny z Dzieciątkiem, że był spowiednikiem bł Juty z Sangershausen: „wszystko to nie opiera się na żadnem wiarogodnem świadectwie". Jan doznawał czci tradycyjnej w Chełmnie i w w. XVII w dobie restauracji katolickiej myślano o jego beatyfikacji. Przeniesiono relikwie „poniżej tabernakulum obok wielkiego ołtarza". Usiłowania te znalazły wyraz w biografii Jezuity Fryderyka Szembeka 1638.26)

Daleko mniej zatroszczono się o cześć spowiednika bł Salomei Wojciecha. Niezawodnie o nim to mowa r. 1255 jako o Albercie z Zawichostu. Gdyby dyplom, w którym o nim czytamy, miał na myśli przez Zawichost pochodzenie Wojciecha, wypadło by przyjąć, że poprzednio był świeckim księdzem. Określenie może wszakże oznaczać tak samo ówczesne miejsce pobytu. W następnym r. 1256 zachodzi na potwierdzeniu przywilejów miechowskich. Jako spowiednik Salomei opuściwszy Zawichost towarzyszył jej do Skały 1259 a przebywał tam jeszcze czas niejaki po jej zgonie 1268, zachodzi też w jej testamencie. Do Krakowa

25) AFH XVIII 211-25, XIX 46-62, 181-93.

26) Por. Kujot S X Dzieje Prus Królewskich Roczniki Tow Nauk w Toruniu XXII 909-10.

przeniósł się zapewne wraz z jej relikwiami. Z nim wiąże się owo cudowne wydarzenie, gdy cztery pary wołów nie mogły ruszyć wozu ze zwłokami świętej, Wojciech nakazał mocą ś posłuszeństwa i od razu wóz pojechał. W Krakowie opiekował się relikwiami i sam doznawał cudownego ich działania w ciężkiej chorobie: w maju 1270 przechodził febrę, potem w lipcu na twarzy wyrósł wrzód, że nabrzmiała mu jako cymbał i skóra zdawała się pękać, widok jego budził przerażenie. Zdrowia szukał i znalazł u grobu swojej penitentki. Życia dokonał podobno 1289 przed 15 sierpnia w Sączu. Salomea ukazywała mu się kilkakrotnie, raz nie jemu, lecz br Rinerowi zjawiona kazała powiedzieć, że ją Wojciech obraził. Miał szczególne nabożeństwo do NPanny i na słowa Rinera błagał ją, aby nakazała Salomei rzec, w czym ta obraza, oczywiście chcąc ją odpokutować.[27])

Podobnie ułamkowe dane zachowały się o spowiedniku Kingi Bogufale (Boguchwale). Jest on niechybnie identyczny z lektorem korczyńskim tegoż imienia, co 25 sierpnia 1270 miał kazanie o cudach bł Salomei. Gdyby można go utożsamić z Kingi spowiednikiem anonimowym z pierwszych czasów jej małżeństwa, wypadłby wniosek, iż cechowała go wielka rozwaga i troska o dobro kraju, sprzeciwiał się zbyt jaskrawym umartwieniom a osobliwie dziewictwu w małżeństwie, udaremniającym potomstwo pary książęcej. Na pewno wiemy jednak tylko, że spowiednikiem był r. 1279 jej i Bolesława a potem już mniszki w Sączu. Przy zakładaniu więc tego konwentu wszedł do tamecznej społeczności. Penitentka okazywała mu tak wielkie przywiązanie, że z tego powodu przyszło do wspomnianych wyżej posądzeń. Sympatia Kingi dowodzi, że był człowiekiem niezwykłej świętobliwości. Tak samo postąpienie jego, gdy odebrał obediencję, aby natychmiast, czy będzie stał, czy siedział, czy chodził, wyruszył do Gniezna. Kiedy mu wręczono papier, nakazując w tej chwili otworzyć, słuchał właśnie Kingę spowiedzi; przeczytawszy przerwał i poszedł, nie udzieliwszy nawet absolucji, nic nie

27) KMP I LXXV, LXXXVI, II CCCCLXIX; MPH IV 772-93 pas; B 240 za Długosza Żywotami Salomei i Kingi (data zgonu).

biorąc z sobą tylko brewiarz. Najlepsze świadectwo wystawił mu jego następca Odrzaniec nazywając „świętym bratem". Później Bogufał powrócił do Sącza i podjął na nowo obowiązki spowiednika. Daty tego wydarzenia nie są nam przekazane, należy je położyć na czas 1280-90. Na te lata przypada też ułożenie *Bogurodzicy*, jeśli Bogufał jest jej autorem. Po śmierci Kingi pozostał nadal w Sączu i tam też zapewne dokonał żywota. Oprócz świętobliwości życia posiadał także dar proroczy.[28])

Okrom tych dwuch Polaków wymienić tu należy Czecha Piotra Odrzańca. I o nim wiemy niewiele więcej niż o poprzednich. Spotykamy go najpierw jako tłumacza Bertolda z Rzezna kaznodziei. Świadczy to o jego i doskonałej znajomości języka niemieckiego, którego nie posiadał np Wojciech i wogóle ogół polskich Braci po r. 1270[29]) przynajmniej w Krakowie, i o niepospolitej inteligencji i wykształceniu. Działalność Bertolda przypada na lata 1250-72†, w prowincji czesko-polskiej na czas po r. 1260. Podnieść należy, że Piotr przekładał jego nauki także dla Polaków, umiał więc też po polsku, zresztą różnice językowe z czeszczyzną wówczas były nierównie mniejsze. Nazwisko, raczej przydomek wskazuje na pochodzenie z nad Odry, zatem pewnie z pogranicza morawskiego. R. 1280 dzierżył urząd gwardiana w Pradze a więc jedno z najpierwszych stanowisk w prowincji. Sława jego już wtenczas rozeszła się tak szeroko, że Kinga jego zażądała na spowiednika, wówczas to godzien był ujrzeć ją w glorii niebiańskiej poświaty. Podczas pobytu swego w Polsce, czy wtedy, czy przy innej sposobności, wskrzesił chłopca w miejscowości Potanis(?). Daty i miejsca zgonu nie znamy. Grób jego zasłynął cudami, a działy się jeszcze w czasie spisania Żywota bł Kingi w początkach w XIV, gdzie o nim czytamy: „Jak ten Piotr święte prowadził życie i zacne były jego postępki, o tym świadczą cuda, które Bóg działa w chwale przez jego zasługi".[30])

28) MPH IV 709-24, 791.

29) MPH IV 791.

30) MPH IV 713; Glasberger AF II 83; Chronicon XXIV gen. AF III 243; Hybl 336.

Należeli Franciszkanie do elity ówczesnej Polski pod względem religijnym, intellektualnym i moralnym. Mowa tu zwłaszcza o księstwie krakowskim, o którym posiadamy najobfisze wiadomości. Nic dziwnego, że w najważniejszych sprawach także życia publicznego zaważyli znamienicie. Gdyby ówczesnych ludzi zapytać, co uważają za najdonioślejszy swojej doby wypadek, odpowiedzieliby niechybnie: kanonizację ś Stanisława. Zresztą nie myliliby się bardzo, bo i my dzisiaj z perspektywy historycznej pewnie nie inną dalibyśmy odpowiedź a co najwyżej moglibyśmy przeciwstawić koronację Przemysła, żeby nie wspominać wydarzeń ujemnych jak sprowadzenie Krzyżaków lub klęska legnicka.

Inicjatywa kanonizacji przynależy biskupowi Prandocie,[31]) on to umiał z rzadką konsekwencją sprawę przeprowadzić przez wszelkie przeszkody i skupić dokoła niej wszystkie doniosłe czynniki, episkopat cały, dwór książęcy, Dominikanów i Franciszkanów. Bracia Kaznodzieje co prawda zdawna uprawiali cześć ś Stanisława i nawet nie zaniedbali jej za chwilowego zamglenia pod biskupem Wisławem. Atoli Prandocie zależało niemniej na Franciszkanach, ile że ci mieli wielkie wpływy na dworze książęcym dzięki Salomei i Kindze. Więc już przy pierwszej prośbie do Rzymu r. 1247 słychać o udziale Braci Mniejszych. Pierwsza komisja przez Papieża wyznaczona, arcybiskup Pełka, biskup Tomasz wrocławski i opat lubiąski Henryk nie zadowoliła Stolicy ś. R. 1252 przybył komisarz już z ramienia Kurii z Włoch wysłany Jakób Velletri, a był to Franciszkanin. Oczywiście zamieszkał w konwencie krakowskim.

Gwardiaństwo krakowskie wtenczas piastował Benedykt, „co był u Tatarów", niezawodnie ten sam co towarzysz Jana de Piano Carpinis. Benedykt był to Polak. Z konwentu wrocławskiego Jan był go zabrał z sobą r. 1245. Po powrocie r. 1247 podczas gdy Jan swoją relację złożył

31) X Kantak Kanonizacya ś Stanisława na tle ówczesnych dziejów. Literatura i Sztuka Dd do Dziennika Pozn. 1913 nr 19, 20, 21 pas i Gębarowicz M Początki 46. Dotyczy to całokształtu przedstawienia udziału Franciszkanów w kanonizacji i misji jaćwieskiej. Poglądy G a nasze różnią się najbardziej co do stosunku dworu książęcego do kanonizacji.

w obszernym rękopisie, towarzysz jego ustnie zdał sprawę na dworze papieskim, co zresztą też spisano natychmiast. Krótka ta relacja uzupełnia sprawozdanie Jana w kilku ważnych szczegółach. Sam Benedykt występuje w niej jako dobry i bystry spostrzegawca, „cytat z Owidiusza, którym obrazuje pustkowie Kumanii, świadczy, że szkoły posiadał".[32]) Kiedy Benedykt objął swój urząd krakowski, nie mamy wiadomości. Interesowała go widocznie kanonizacja ś Stanisława, skoro świadczy na jednym z cudów. Wiadomo, że w instrukcji Jakóba z Velletri mowa o motywach pożytku kanonizacji pierwotnie nieporuszanych, czy diecezja krakowska leży tak blisko pogan i Rusi schizmatyckiej, że byłby stąd pożytek dla rozszerzenia wiary katolickiej? Wysunięcie tej strony przez Kurię staje się zrozumiałe, skoro uprzytomnimy sobie główną przeszkodę, stawianą przez *advocatus diaboli*: nieaktualność wyniesienia na ołtarze męczennika, zabitego przed blisko dwoma wiekami; na to polityczne i narodowe powody kierujące polskim episkopatem nie mogły wystarczyć, jak tego dowiodła bezowocność pierwszej komisji. Otóż podniesienie tego momentu misyjnego nie tylko przypisywać wolno Franciszkanom, ale lepiej niż do kogo innego przystaje do Benedykta znającego z świeżej pamięci Ruś schizmatycką i pogan oraz z drugiej strony obeznanemu z nastrojami rzymskimi. Jego rękę zatem można przyjąć w układaniu powtórnej uzupełnionej supliki w jakim r. 1251. Dalsze dzieje jego są nieznane: czy z tego, że nie słychać o nim więcej, wolno wnioskować, że niezadługo zakończył życie?

Jeśli kto, to Minoryci zdawali sobie doskonale sprawę, jak bardzo Kurii rzymskiej leżała na sercu wówczas misja wschodnia. Zwłaszcza rządy Innocentego IV (1243-54) należą do punktów kulminacyjnych wysiłków w tej mierze. Równocześnie z poselstwem tatarskim Jana i Benedykta Papież wysłał do ruskiego Daniela z Czech br Alberta, wyposażonego w tak samo szerokie kompetencje.[33]) Do dalszych kroków w tym względzie należy też projekt biskupstwa misyjnego w Łukowie, na co od początku już przeznaczony był

32) Por PSB I 424-5. Nie sądzimy, aby Benedykt w Kurii papieskiej potrzebował tłumacza, umiał przecież doskonale po łacinie.

33) EE I 540 nr 1148 i 1149.

Franciszkanin. Bo też Innocenty IV szczególniejszymi łaskami obdarzał Braci Mniejszych; on to przecież przy zewłoku ś Klary zamiast wigilij żałobnych kazał śpiewać *officium de communi virginum*. Połączyć sprawę kanonizacji ś Stanisława z misją wschodnią, oznaczało zapewnić jej powodzenie a Minoryci stanowili tu naturalny łącznik, przecież odbyła się nie gdzie indziej jak w asyskiej bazylice.

Czy nasi zakonnicy spowodowali także udział dworu książęcego? Że Bolesław Wstydliwy nie był jej obojętny, lecz popierał czynnie i pieniężnie, o tym krom póżniejszego Długosza świadczy Żywot Kingi,[34]) jakkolwiek może nie wysyłał od siebie poselstwa. Za jego czasów nie zachodziły już powody, jakie np. Henryków Brodatego i Pobożnego mogłyby odstręczać od tej sprawy. W ostatniej bowiem dobie legenda ś Stanisława przybrała obrót, że tak powiemy, monarchistyczny torując drogę przyszłemu królowi, co ziemie polskie zjednoczy i skupi dokoła Krakowa właśnie w imię świętego. Mogła atoli tutaj interwencja Braci Mniejszych okazać się już niepotrzebna wobec bezpośredniego wpływu Prandoty oraz osobistej dewocji książęcej pary. Oczywiście znane stanowisko Minorytów nie mogło nie utwierdzać Bolesława w zamiarze.

Kanonizacja miała oblicze ogólno-narodowe i kościelne pierwszorzędnego znaczenia, ale posiadała też doniosły skutek czysto praktyczny i majątkowy. Oto równocześnie względnie wkrótce potem książę krakowski wydaje szereg przywilejów na rzecz biskupa i kapituły, zamkniętych znanym aktem beszowskim z d. 5 września 1255.[35]) Dyplomy te rozszerzają immunitet biskupi do niebywałych dotychczas w Polsce rozmiarów. Czynny udział w tym mają Salomea i br Wojciech, oczywiście jej spowiednik, oraz Bartłomiej z Pragi, także Franciszkanin, i to aż do tego stopnia, że noszą nazwę pośredników pomiędzy Bolesławem a kapitułą. Znaczenie tego pośrednictwa rzuca się tym bardziej w oczy, że brak na akcie rzeczonym zwykłego uczestnictwa kanclerza książęcego. Jakie powody wpłynęły na wyjątkową szczodrobliwość księcia? Tekst dokumentu mówi o entu-

34) MPH IV 710-1.
35) KKsW I XLI, XLII, XLIII.

zjazmie wobec cudów świętego, czy jednak zachodził jedynie ten wymieniony powód? Można by się domyślać jeszcze dwuch innych. Jednym byłaby wdzięczność wobec Prandoty za pomoc przy uzyskaniu i utrzymaniu Krakowa, analogicznie do zapisu ziemi sądeckiej, zdziałanej w dwa lata później na rzecz Kingi,36) t. j. niejako likwidacja zaległości moralnych. Jako drugi powód nasuwa się odszkodowanie biskupstwa krakowskiego, którego kosztem, bo na jego kresowym terenie miała się dokonać fundacja nowej diecezji łukowskiej. Na ten drugi powód wskazuje udział Bartłomieja w naszym akcie, właśnie kandydata na to nowe biskupstwo. Bądź co bądź, przez swoje pośrednictwo Franciszkanie zasłużyli sobie na wdzięczność biskupa i kapituły krakowskiej i kto wie czy pomoc tychże obiecana r. 1258 dla obwarowania Krakowa i Sandomierza 37) nie rozszerzyła się do poparcia monumentalnej budowy kościoła ś Franciszka w stolicy.

O stworzeniu biskupstwa misyjnego w Łukowie słychać po raz pierwszy w r. 1254. Już wtedy upatrzony był na to Franciszkanin a osobę miał wyznaczyć i konsekrować legat Opizo. Fundacja ta stanowi odpowiednik do zdobyczy Wstydliwego na północnym wschodzie na Jaćwieży, o czym się rozpisuje Rocznik Małopolski pochodzący z konwentu minoryckiego. Rzecz zaś sama wygląda jakoby na praktyczne wcielenie owej koncepcji misyjnej wśród Rusi schizmatyckiej i pogan, o której była mowa w instrukcji Jakóba z Velletri. Tymczasem zanim Opizo dokonał wyboru kandydata, z Krakowa od Bolesława i Salomei wyszła prośba do Rzymu 1256 już względem osoby, biskupstwo miał otrzymać Franciszkanin Bartłomiej z Pragi. 38)

Bartłomieja spotykamy w Polsce po raz pierwszy w kwietniu 1255 w Zawichoście. Kiedy przybył, nie wiadomo. Mogło to się dziać w związku z ówczesnymi rokowaniami pomiędzy Przemyslem II a Bolesławem o pokój i przyjaźń. Wtedy to korzystając z kanonizacji ś Stanisława król czeski

36) KMP II CCCII.

37) KKsW I LVIII.

38) BF II 63, 64, 104-6, 109-11, 147-8, 181-2. 187-8, 191-2, 214; PSB I 316, nie był jednak Bartłomiej prowincjałem.

nawiązał układy z księciem krakowskim prosząc o ramię świętego tudzież o zwrot jeńców zabranych w niedawnej wyprawie r. 1253. Na poselstwo tego rodzaju nadawał się przedziwnie Brat Mniejszy i to jeszcze tak dzielny jak Bartłomiej; jest to wszakże tylko nasz domysł. Cokolwiek bądź, bardzo szybko potrafił pozyskać zaufanie polskiego księcia. Nietylko Przemysl otrzymał upragnioną relikwię, ale Bartłomiej pozostał w Polsce i tu rozwinął ożywioną działalność. Widzieliśmy już, że pośredniczy pomiędzy Bolesławem a kapitułą. W sierpniu tegoż r. 1255 Aleksander IV zleca mu głoszenie krucjaty przeciw Litwie i Jaćwieży, na Polskę oraz na ziemie Otakara czeskiego, obejmujące wtenczas także Rakuzy i w związku z tym udziela rozmaitych upoważnień i przywilejów w tym i następnym r. 1256. Wniosek o mianowanie na Łuków może sam Bartłcmiej powiózł do Rzymu, znajdujemy go tam w styczniu 1257. W lutym Papież poleca go wyświęcić arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i biskupowi krakowskiemu. W Rzymie ok. Nowego Roku 1257 bawił także prowincjał czesko-polski Daniel, który sprawę tę niezawodnie popierał, może umyślnie dla niej pojechał; czy i Przemysl czeski miał tu jaki udział? Ale też na tym skończyło się powodzenie Bartłomieja i cała ta sprawa. Już w sierpniu Papież cofnął niemal wszystkie upoważnienia, w szczególności zabronił opowiadać krucjaty. Wiadomo, że stało się to za przyczyną Krzyżaków, uważających krucjatę prusko-litewską za swój monopol, ekspansję polską na Jaćwież za niepożądane współzawodnictwo i to religijne z nowym biskupstwem, a więc stałym ośrodkiem misji jeszcze bardziej ile możności niż rozszerzenie państwowe orężnego podboju. Nie ulega wątpliwości, że postanowione biskupstwo w Łukowie nie doszło do skutku. Odtąd i Bartłomiej znika z widowni, nic więcej o nim nie słychać.

Zachowały się wszelako ślady lubo drobne tylko, że Minoryci nasi nie spuszczali z oczu misji na wschodzie, a skoro niepodobną się stała wśród Jaćwieży, przynajmniej chwilowo, to starania swoje obrócili na ziemie ruskie. Jeszcze 19 kwietnia 1258 Papież udzielił różnych praw i przywilejów Braciom pracującym na Rusi.[39]) Są to czasy

39) BF II 285.

bezpośrednio przed pamiętnym napadem Tatarów, kiedy Stolica Apostolska wytężała wszelkie siły, aby zmobilizować pomoc dla Daniela. Skoro to zawiodło i Daniel połączył się z Tatarzynem, także misja napotkać musiała na wzmożone trudności, może na czas wogóle uległa zawieszeniu.

Analogicznie do swojej wszechstronnej działalności Franciszkanie nie pozostali też niemi w piśmiennictwie swojej doby, ale i tutaj zajęli stanowisko poczesne. Nie wydali co prawda żadnego wielkiego pisarza na miarę mistrza Wincentego, im atoli zawdzięczamy przedniejsze pisma hagiograficzne tudzież zapiski historyczne. Nie im przynależą Żywoty ś Stanisława, mniejszy czy większy, pisma te w braku konkretnych danych z życia świętego przedstawiają ideał biskupa w myśl ówczesnych poglądów, mają więc charakter odrębny. Najznakomitszy pomnik hagiograficzny wieku Żywot ś Jadwigi 40) powstał w zasięgu cywilizacji niemieckiej, zaledwie można go poczytywać za rodzimy utwór, podobnie jak dawne Żywoty ś Wojciecha lub Pięciu Braci Męczenników.

Na takim tle hagiograficznym w Polsce występują trzy Żywoty świętych niewiast franciszkańskich: Anny śląskiej, Salomei, Kingi. 41)

Żywot Anny pochodzi z doby po kanonizacji ś Jadwigi, ale powstał jeszcze w XIII w., czy z czasu kiedy kustodia wrocławska należała do prowincji czesko-polskiej, nie podobna powiedzieć (przed 1274). Autora nie znamy imiennie; przypuścić można, że był nim Minoryta związany z konwentem Klarysek wrocławskich, może ich spowiednik; czyżby Henryk de Bren? Żywot ten odcina się bardzo znamiennie od przeważnej liczby pism hagiograficznych, bo nie zawiera ani cudów ani, co się z tym łączy, historii pośmiertnej. Przyczyny należy szukać chyba w tym, że mimo świętobliwości Anny kult jej się nie rozwinął, przynajmniej w szerszych rozmiarach. Zapewne wskutek rzeczonego ograniczenia do życia doczesnego Żywot wypadł nader krótki. Jest

---

40) Może za lepszy należy uważać Żywot Kingi, ale jest już z w. XIV. Dajemy tu pogląd na wszystkie Żywoty, aby nie rozrywać przedstawienia.

41) Wydane MPH IV 656-61, 662-744, 770-96 z wstępami, z których korzystaliśmy.

bardzo obfity w szczegóły i pozwala nam wejrzeć nawet w życie wewnętrzne Anny, podczas gdy ogół żywotów świętych z tego czasu kładzie główny nacisk na zewnętrzne umartwienia. Wypada podnieść bezstronność, z jaką autor opisuje utrapienia, Annie i Klaryskom wyrządzone od Braci zakonnej. Jeżeli pisarz jeszcze naocznie patrzał na księżną († 1266), to umiał bystro obserwować wydarzenia, znał dobrze ją samą i otoczenie a życiorys swój ułożył wcale porządnie w ładzie chronologicznym przynajmniej z grubsza i zdołał przejrzyście myśli swe przelać na papier. Jeśli jej już nie oglądał za życia, potrafił pilnie zebrać dane od osób, co ją znały, oczywiście najwięcej od samych Klarysek. Żywot dostarcza nam trafnego szkicu obyczajowego i cennych danych dotyczących kultury religijnej owoczesnej.

Tak samo jak Anny śląskiej, oraz bł Salomei Żywot pochodzi z drugiej połowy w. XIII, spisany zapewne po r. 1287, lecz jeszcze za życia bł Kingi († 1292). Autorem jego był według dawnej tradycji Franciszkanin Stanisław spowiednik, może ten sam, co zachodzi w latach 1272 i 3. Innych danych o nim nie mamy; zwrócić tylko uwagę na to trzeba, że nazwa spowiednik oznacza urząd klasztorny, przy czym niekoniecznie był Salomei spowiednikiem. Żywot ten niewiele mówi o życiu świętej. Podaje trochę danych z jej młodości i pożycia z Kolomanem, przy czym jednak pisarz nie uniknął pomyłek; dalej obszernie rozpisuje się o zgonie i roztacza obraz cudów i pierwocin kultu. Atoli cuda nie są jego samodzielną pracą, wziął je z gotowego spisu, bo notowano je w każdym wypadku na gorąco. Te odjąwszy, pozostaje własny jego wysiłek pisarski bardzo skromny, sześć pierwszych rozdziałów, zawierających pierwszą mniejszą część Żywotu. Cuda t. j. rozdział siódmy dają nam bogaty materiał obyczajowy; zapisujemy przypuszczenie, że regestrował je znany spowiednik Salomei Wojciech.

Jeszcze wyraźniej niż Salomei, Żywot bł Kingi dzieli się na dwie części a to sam życiorys oraz cuda rozgraniczone odstępem czasu, cuda bowiem pochodzą dopiero z lat 1308-29. Są to już początki w XIV, ale i sam żywot skreślono nie wcześniej jak 1317-20. I tutaj nie znamy imienia autora względnie autorów życiorysu ani cudów; byli Franciszkanami

i zapewne spowiednikami a może prokuratorami w Starym Sączu.[42]) Żywot ten dowodzi małej umiejętności stylistycznej, mniejszej niż Żywot Anny. Zalety atoli posiada niepoślednie a leżą one w bogactwie szczegółów. Autor nie ograniczył się do tego, co zasłyszał albo oglądał własnymi oczyma, ale sięgnął do postronnych i pisanych źródeł. Stwierdzić można, że posługiwał się co najmniej Żywotem Większym ś Stanisława oraz zatraconą dziś kroniką węgierską, przechowywaną w Sączu, dalej zapiskami klasztornymi. Już to dowodzi sumienności, z jaką zabrał się do dzieła. Tak samo skrzętnie zebrał, co się dało, szczegóły z tradycji ustnej od osób, znających jeszcze Kingę, lub wspomnienia zachowane w podaniach konwentu. Obfitością materiału, żywością i barwnością opowieści, wyraźnym uchwyceniem postaci świętej Żywot ten przewyższa wszystkie inne. Nie można i nie należy wymagać odeń biograficznej wierności i zupełności. Doskonale maluje jednak życie ówczesne jeszcze barbarzyńskie a na jego tle występuje jasno sama Kinga i jej działalność, praca nad umoralnieniem i ucywilizowaniem społeczeństwa. Ale nie tylko to, i cały jej charakter wyraźnie się uwydatnia: przytomność umysłu, przewaga intellektualna, silna wola, nawet popędliwość, gwałtowność prawie. Inicjatywę do napisania Żywotu dały same mniszki sądeckie, ale trafnie wybrały autora. Okazuje się mężem wyższego umysłu i rzadkiej bezstronności; nie waha się mówić o przeszkodach i przykrościach, jakie spółbracia stawiali służebnicy Bożej a nawet nie przemilcza niektórych jej oryginalności.

Wszystko to dotyczy pisarza samego Żywotu. Autor *Miracula* zadowolnił się zregestrowaniem zapisywanych cudów i przyczepieniu do tekstu Żywotu w r. 1329.

Wstęp do Żywotu Kingi daje wyobrażenie o sposobie pisania autora: ***Ponieważ podobne się stało królestwo niebieskie człowiekowi gospodarzowi, który wyszedł bardzo rano naymowac robotniki do winnice swoiey*** (Mt. XX 1): winnicą Pana zastępów nazwać można święty Kościół wojujący, który inny gospodarz, Bog światła wiekuistego, nasadził od początku

42) W latach 1312, 1313, 1344 zachodzi prokurator Florian KMP II DLVI, DLVIII; KIS Księga 54-5v.

w górach swojej wieczności i na uprawę jej powołał przeznaczeniem robotników płci obojej rodzaju ludzkiego. Ci chociaż rozmaitymi czasy, jedną już wiarą i pracą w tej winnicy jego robiąc, oddali mu owoce czasu swego. Na końcu zaś z tych wszystkich, kiedy ku wieczorowi ma się okres świata, Bóg wszechmogący chcąc, aby winnica jego święta, Kościół matka zawsze kwitła nowymi cudami i cnotami, posadził w niej latorośl wielmożnego rodu z króla Beli, z pochodzenia cesarskiego wyrosłą, bł Kingę. Ta święta w głębi pokory znamienite korzenie cnót swoich zapuściwszy w domu Bożym, jako oliwa najpłodniejsza owoc przynosząc, rozkrzewiła się cudownie w liście pobożności; wśród nich sama się w stanie niewinności w habicie i pod Regułą ś Klary poświęciła Chrystusowi, oblubieńcowi nieśmiertelnemu. Atoli pragnąc jej żywot opisać dokładnie, zamiary moje napotykają na wiele przeszkód: wyjątkowe tej świętej dostojeństwo, życia mego wielką słabość, umiejętności nieznajomość i ciemność, ciała mego oczywiste niedołęstwo. Jednak zniewalają mię przemożne nalegania i usilne prośby pań moich, sióstr domu sądeckiego, żebym ciężar ten podjął na barki swoje; ty więc Boże wszechmogący, któryś jest wszelkiego dobra początkiem i końcem, bądź mi łaskawym pomocnikiem w tym przedsięwzięciu na chwałę majestatu Twego i tej świętej".

Okrom hagiografii na dorobek Minorytów naszych zapisać trzeba nadto udział w rocznikarstwie polskim.[43]) Nie doszły nas roczniki franciszkańskie bezpośrednio, nawet tak zatytułowany ***Rocznik Franciszkański*** nie jest oryginalnym dziełem Braci Mniejszych w swojej dzisiejszej postaci. Napewno wszakże jego główny zrąb a także, o ile dotyczy w. XIII, kościec wielkiej kompilacji zwanej ***Rocznikiem Małopolskim*** powstał w konwencie krakowskim ś Franciszka. Ile teraz jeszcze można wywnioskować, oryginalny Rocznik franciszkański obejmował zapiski od 1207 do 1289. Redaktor jego, z imienia nieznany, pisał w latach 1270 — 89, oczywiście posługiwał się zapiskami, które już dawniej, pewnie wkrótce po r. 1241 oka-

43) Rocznik Franc. MPH III 46-52, Małopolski ib 135-202. Z piśmiennictwa dla naszego przedmiotu najważniejsze: Smolka S Poln. Annalen I 1873 22 52, 112, 128sq i David P Recherches sur l'Annalistique polonaise itd. Bordeaux 1932 47-50.

zyjnie notowano w klasztorze. Znajdujemy więc założenie Zakonu 1207, zgon ś Franciszka i Antoniego, przybycie Braci do Czech, wstąpienie bł Anieżki do Klarysek, założenie konwentu krakowskiego 1237. Warto wymienić wzmianki o Joachimie da Flore, który lubo Cysters synów duchowych znalazł najwięcej pośród Braci Mniejszych. Początkowo króciuchne, od r. 1269 zapiski stają się obszerniejsze i szczegółowsze. Autor interesuje się katastrofami i zjawiskami przyrody, zdradza łatwowierność i upodobanie w nadzwyczajnych wydarzeniach. Niektóre zapiski pozwalają nam jeszcze szczegółowiej wejrzeć w mentalność już nie tylko autora, ale całej społeczności. Tak czytamy, że w nocy 20 stycznia 1270 niebo otwarło się ponad kościołem franciszkańskim w kształcie krzyża, z tego otworu wypłynęło światło w formie księżyca i nastała taka jasność, że u Dominikanów w kościele można było znaleźć igłę. Znamienna jest przepowiednia, że Tatarzy napadną i Franciszkanom głowy poodcinają, z ust dwuletniego chłopca, co Bracia przyjmują jako rzecz najoczywistszą. Oczywiście nie brak też straszliwego zdarzenia, gdzie okrutnego zbrodniarza szatani na śmierć zatłukli a nawet modlitwy Braci nie zdołały go ocalić.

Początkowo Rocznik zamykał się uwagą o śmierci Leszka Czarnego 1288, do czego dopisano później ostatnią wzmiankę z r. 1289. Nie przechował się tekst oryginalny, dlatego nie podobna powiedzieć, czy bez zmiany wszedł w późniejsze czternastowieczne kompilacje: zdaje się jednak, że należy przyjąć pewne okrojenie, nie dotyczące wprawdzie stylu zachowanych wiadomości, ale raczej polegające na opuszczeniach. Przekazane wiadomości posiadają dla nas niezmierną wagę, są wiarogodne, żałować tylko należy, że przedstawiają się skąpo. Zapisują nie tylko zdarzenia z dziejów Zakonu lub prowincji, ale także inne sprawy, zajmujące krakowskich Franciszkanów, a przede wszystkim dane dotyczące dobrodziejów z rodziny książęcej, obu Bolesławów, świętych Klarysek itd.

Skoro postaramy się jednym rzutem oka objąć działalność Braci Mniejszych w Polsce w. XIII, to uderza jej wszechstronna rozległość. Rozszerzają swoje konwenty, sprawują duszpasterstwo, udzielają się wiernym w kazaniach, spowiedziach, pogrzebach, różnych sakramentach, podejmują misję

zewnętrzną, mają na oku nawrócenie Rusi, Prus i Jaćwieży. Biorą udział w doniosłych wydarzeniach krajowych jak kanonizacja ś Stanisława. Dokoła klasztorów swoich organizują elitę religijną, wydają sami błogosławionych i świętobliwych mężów i niewiasty. Wszędzie jest ich pełno; zdarza się nawet, że spisują dyplomy książęce. Wyjątek stanowią tylko wysokie godności duchowne; poza misyjnym łukowskim nie spotykamy żadnego Minoryty na biskupstwie, ale bo i od w. XII już episkopat w Polsce stał się faktycznym przywilejem świeckich prałatów. Poczesne stanowisko Franciszkanie zajmują też w piśmiennictwie, czego oczywiście nie można mierzyć rozkwitem teologii na Zachodzie, ale rodzimymi stosunkami, i w zakresie ówczesnej twórczości pióra w Polsce, w rocznikarstwie, w hagiografii zapisują się znamienicie. Analogiczną akcję rozwijają Dominikani. Zapewne, niedostatek i małomówność źródeł pozwalają nam wytworzyć sobie tylko zamglony obraz, ale wystarcza to, aby stwierdzić, że życie religijne a nawet cała cywilizacja polska tego stulecia stoi pod znakiem obu tych zakonów żebrzących i one ją zabarwiają swoistymi cechami.

ROZDZIAŁ IV.

PROWINCJA I PROWINCJAŁOWIE 1282—1517.

Prowincjałowie 1282 — 1428. Zamęt gen. Ceseny, burza husycka. Fundacje polskie: Radziejów, Radomsko - Brzeźnica, Nowy Sącz. Łokietek i Kazimierz Wielki. Lelów, Chęciny, Nieszawa, Dobrzyń, Wyszogród. Rozbudowa Krakowa. Urządzenie klasztoru. Zabytki. Jan Kmita i rozdwojenie bazylejskie. Następni prowincjałowie. Rozdział prowincji.

Jako główne źródło do niniejszego przedstawienia służyła nam kronika Furstenhaina w swoich trzech wersjach: B., Im oraz M. wraz z tegoż Makowskiego uwagami. Dalej korzystaliśmy z dokumentów, co przytaczamy na swoich miejscach; niedrukowane zebraliśmy w regestach (Dd I). Tekst zachowany kroniki Furstenhaina dajemy w Dd VI.

Koniec w. XIII i początek pierwsze dziesięciolecie zwłaszcza w XIV wypełniają wojny i zaburzenia tak w Polsce jak w Czechach, z których ostatecznie wyłaniają się dwa możne królestwa Kazimierza Wielkiego 1333 — 70 i Karola I (jako cesarza IV) 1346 — 78, oba o ustroju stanowym, oba m. i. pamiętne założeniem uniwersytetów pierwszych w środkowej Europie, Pragi 1348 i Krakowa 1364. Koniec stulecia sprowadza nawrócenie Litwy i połączenie jej państwowe z Polską, za czym idzie wielko - mocarstwowe stanowisko, a znaczenie jej także pod względem umysłowym w ówczesnym świecie. W w. XV w Czechach w pierwszej połowie wrą zaburzenia husyckie. W Kościele powszechnym koniec w. XIV znamionuje t. z. schizma papieska, pierwszą połowe w. XV zajmuje walka Soborów z Papieżami, drugą rozkwit renesansu. Wszystko to odbijało się na dziejach Zakonu ś Franciszka, tak ogólnych jak naszej prowincji czesko-polskiej. Ogół społeczności Zakonu przyjmował coraz dalej idące złagodzenia surowości pierwotnej zwłaszcza w przedmiocie ubóstwa. Prze-

ciw temu pojawia się opozycja w rozmaitych postaciach od Fraticellów począwszy, co ostatecznie prowadzi do wytworzenia odrębnej gałęzi Obserwantów a ta stając się coraz liczniejszą i znaczniejszą, na koniec dzięki Leonowi X wzięła górę w Zakonie 1517. Do tego dochodziły poszczególne zawichrzenia, zatarg Michała z Ceseny z Janem XXII a w obrębie prowincji przeciwieństwa pomiędzy Czechami a Polakami. Stąd już historyk franciszkański nasz Biernacki powiada: „Nic dziwnego, że wówczas prowincja czesko-polska znajdowała się w zaburzeniach i niesnaskach, bo kto spojrzy na ogół Zakonu, zauważy, że w tych czasach przechodził największe a zgubne zakłócenia. Nimi się zaraziła prowincja i aby uśmierzyć rozdwojenia i zgorszenia, generałowie musieli przysyłać komisarzy i wizytatorów".1) Wiek później piszący Makowski rozkład Zakonu łączy z wielkim morem i datuje na połowę w. XIV,2) co jednak naszym zdaniem należy przesunąć o jakie stulecie dalej, ile mowa o polskich Braciach Mniejszych.

Już pod koniec prowincjalstwa Czasława (1282—7) przyszło do jakichś bliżej nieznanych zamieszek. Pomimo zasług, jakie położył w obronie przeciw uroszczeniom niemieckim, na ostatniej jego kapitule w Ołomuńcu 1286 doszło do tego, że go zawieszono na zasadzie „ogólnego porozumienia całej prowincji".3) Wybrano wikarego nieznanego z imienia. Przyczyn nie znamy, czyżby to miało jaki związek z upadkiem Zawiszy z Falkenstein? Kapituła generalna w Montpellier potwierdziła uchwałę ołomuniecką i poleciła wybrać nowego prowincjała najbliższej kapitule prowincji. O dalszych losach Czasława nic nie wiemy, zapisano tylko dzień jego śmierci 2 stycznia 1295.4) Nie ulega, mniemamy, wątpliwości, że upadek jego już ostatecznie przypieczętował zamknięcie prowincji w ówczesnych granicach i położył ostateczny koniec wszelkim nadziejom na odzyskanie utraconych na rzecz saskiej konwentów.

Najbliższą kapitułę prowincjalną wyprawiła swoim sumptem Kinga. Dlatego niezawodnie odbyła się w Sączu 8 wrze-

1) B 245.

2) M 266.

3) Im 32.

4) Daty śmierci tego i następnych prowincjałów podług Liber Mortuorum czeskiego AK Pczp 149 sq.

śnia 1287. Na tę kapitułę biskup praski Tobiasz wysłał pismo, prosząc o modlitwy na intencje króla, królowej, kleru i ludu czeskiego. Pismo to nosi datę 4 lipca,[5]) tego samego dnia, którego się odbył uroczysty wjazd królowej Guty, córki cesarza Rudolfa, do Pragi; przypomina, że król Wacław szczególniejszą miłością otacza Zakon Seraficki a łączy się niechybnie z ówczesnymi przesunięciami na dworze praskim. Prowincjałem wybrano Teodoryka Polaka (1287 — 95, † 3. II 1299). Kapituły odbywał corocznie i to z wyjątkiem inowrocławskiej 1288 wszystkie w Czechach lub na Śląsku, co się pewnie tłumaczy ówczesnym zawichrzonym stanem Polski. Urzędowanie jego trwało aż do kapituły generalnej w Asyżu 1295. I tutaj bowiem i w późniejszych prowincjalatach spotykamy objaw, że wprawdzie ministra wybiera kapituła prowincjalna, lecz rządy jego zamyka generalna przyjmując obowiązkowe zrzeczenie. Oczywiście taż kapituła mianuje wikarego prowincji, co zwoływał kapitułę prowincjalną.

15 sierpnia 1295 zebrała się kapituła prowincji, tym razem w Gnieznie. Nie było to może przypadkowe. Rok ten dla Gniezna ma niezwykłą doniosłość, 26 czerwca bowiem arcybiskup Swinka ukoronował Przemysła II na króla polskiego. W sierpniu monarcha przebywał co prawda na Pomorzu; arcybiskup jednak, zdaje się, pozostał w Gnieznie a na 15 sierpnia właśnie przypadało zebranie generalne kapituły katedralnej jako w dzień głównego święta Wniebowzięcia. W Gnieznie dalej jako Klaryska mieszkała bł Jolenta, która może łożyła na wydatki kapituły franciszkańskiej, za niedawnym przykładem Kingi. Z urny wyborczej wyszedł Maciej (1295—1304), pewnie Polak, skoro jego zgonu nie zapisał czeski nekrolog. Następne swoje kapituły odprawiał jednak w Czechach i na Śląsku, co zależy niewątpliwie na zamieszkach, w jakie popadła Polska po zamordowaniu Przemysła 1296. Prowincjała Macieja zwolniła kapituła generalna w Asyżu 1304. Ostatnia kapituła jego w Pradze czy Brnie 1303 upamiętniła się tym, że kilku biskupów polskich z arcybiskupem Swinką na czele, wtedy przebywających w Czechach, udzieliło odpustu dla kościoła minoryckiego brneńskiego.[6])

---

5) Formularz biskupa Tobiasze z Bechynie vyd. J. B. Novak Pr 1903 174.
6) Dd I 2.

Następca Macieja Herman czy Hartman z Plznia czeskiego (1304 — 15) był może niemieckiego języka, chociaż nie ma pewności, czy wtenczas w Czechach imię może jeszcze z pewnością oznaczać narodowość. Wyboru jego dokonała kapituła w Brnie 8 września 1304. Z jego kapituł najbliższa zaraz 8 września 1305 przypadła na Polskę i to na Sącz,[7]) zapewne już Nowy, od króla Wacława świeżo założony. Następne dwie odprawił w Czechach w Jihlavie 1386 i w Czaslaviu 1307, ale 1308 Bracia zebrali się w Krakowie 29 września a potym na Śląsku 1302 w Głogowie, należącym do kustodii gnieźnieńskiej i w Kladsku. R. 1311 zaś wogóle kapituły nie było. Przyczynę upatrujemy w śmierci Wacława III 1306 i walkach wewnętrznych w Czechach po wygaśnięciu Przemyślidów, w utwierdzeniu Łokietka w Krakowie i wzmożeniu Henryka głogowskiego. Dopiero po jakim takim uspokojeniu w Czechach i koronacji Jana luksemburskiego 1311, kapituła r. 1312 odbyła się w Pradze, następna jednak 1313 znowu przypadła na Kraków. Zastanawia, że przy kapitułach krakowskich termin wypada prawie zawsze na Translację ś Stanisława (27 IX) lub ś Wacław (28 IX). Są ci święci patronami katedry; czy zachodzi tu tylko przypadkowy zbieg okoliczności, czy też jaki związek wewnętrzny? Może wyprawiała je kapituła katedralna a pewnie nie bez udziału króla Łokietka, co tak wiele zawdzięczał Franciszkanom. Przez długi czas nic nie słychać o obcych wizytatorach, uczestniczących w kapitułach, co nie znaczy, żeby ich nie przysyłano, tylko na braku przekazu. Zapisano ich na kapitule praskiej 1312 Gerarda i Kolomana, sądząc podług imion z węgierskiej prowincji. Na znojmskiej[8]) r. 1314 widzimy także Węgrów Mateusza i Wawrzyńca. Odpo-

---

7) B tę kapitułę umieszcza w Litomierzycach, Im w Sandomierzu. Gdyby to były istotnie Litomierzyce, Im byłby dał to dobrze sobie znane miasto, ma on Sandomierz, co oczywiście należy poprawić na Sandecz= Sącz. Prowincjał Herman alias Hartman zachodzi EE III 6 nr 16; za jego pozwoleniem gwardian Budivoj w Moście 14 V 1311 sprzedał 2 grzywny opatowi osieckiemu na dokończenie chóru. W wypisach Barbary Foxówny (Sygański Arendy klasztoru starosandeckiego L 1904 82) zachodzi w tym czasie prowincjał Gondysalw, jest to pomyłka z generałem Gonsalvem z Valboi 1304-13.

8) Ilekroć według B przypadła kapituła w Inowrocławiu, tylekroć Im podaje Znojmo, B atoli odróżnia kapituły w Znojmie od inowrocławskich, idziemy więc za nim.

wiada to ówczesnemu sposobowi wizyt, kiedy kapituły generalne wyznaczały, jaka prowincja ma wizytować drugą. Uprzednie generalne kapituły przypadły na lata 1310 w Padwie i 1313 w Barcelonie. Przybył do Znojmu także br Andrzej, „socjusz arcybiskupa strzygońskiego fałszywie twierdząc, że mu generał (Aleksander Bonini) zlecił władzę nad prowincją." 9) Zebrani kapitularze wszakże nie przyjęli tego do wiadomości. Ostatnią swoją kapitułę Herman miał w Czaslaviu 8 września 1315, urzędował zapewne aż do kapituły generalnej w Neapolu 29 maja 1316, która przyjęła jego zrzeczenie. Był to mąż wybitny i zasłużony, świadczą o tym dalsze koleje jego życia, został bowiem inkwizytorem. Umarł 8 grudnia 1323.

Najbliższa kapituła 8 września 1316 w Inowrocławiu wybrała ministrem Tobiasza Morawczyka, co w następnym roku 1317 odprawił kapitułę w Jihlavie 8 września, ale już 24 czerwca 1318 zakończył życie w Pradze. Wikarym prowincji został kustosz praski Mikołaj. 10)

Mikołaj zwołał kapitułę do Nowego Sącza na koniec lata czy jesień 1318. Przewodniczyli wizytatorzy Tomasz i Alan z prowincji duńskiej. Prowincjałem wybrano Marcina z Boleslavia (1318 — 32). 11) Na tej kapitule wybuchły gwałtowne walki, wszelako wizytatorzy je uśmierzyli. Przebieg opisywała szczegółowo kronika, ale dawno już zaginęła a czerpiący z niej swoje przedstawienie 1503 Furstenhain nie przekazał nam nic poza gołym faktem. Można domyślać się wszakże, że były to echa zamętu Fraticellów, przeciw którym wystąpił był Jan XXII w konstytucji *Sancta Romana* 30 grudnia 1317. Zamieszki wypełniały cały dalszy ciąg rządów Marcina. Jest to przecież doba generalatu Michała z Ceseny (1316—28)

---

9) Im 39.

10) Dd I 7.

11) Zachodzi Sygański O. l. 82 r. 1318; EE III 655 nr 1675:6 VIII 1330; CDM VI 403 r 1330 8 Id Aug (6 VIII); Dd I 8. Odprawił m. i. kapitułę w Bytomiu, której wyprawienie B 246 przypisuje Władysławowi Łokietkowi, Im podaje księcia Wacława. Jest to w istocie Władysław bytomski i kozielski † 1351/5. O zamieszkach pisała obszernie podług Im chronica antiqua conventus dziś zatracona, jakaż nieoszacowana strata. Delegatowi paryskiemu Im daje imię Volescho, B gwardiana praskiego Wojciecha, na jakiej podstawie? Im miałby wtedy Adalbertus lub Albertus. Akt krakowski MPV III 247.

oraz walki Ludwika bawarskiego z Papieżem, w której Michał z pewną liczbą Franciszkanów stanął po stronie króla niemieckiego i dostarczył mu nawet antypapieża. Z kapituł swoich Marcin odbył w Polsce trzy: w Korczynie 4 października 1319, w Krakowie 1323 tym razem jednak na ś Franciszek (4 X) oraz 4 października 1328 w Sączu, niewiadomo Starym czy Nowym. Na kapitule korczyńskiej obwieszczono i rozesłano po klasztorach rozporządzenia kapituły generalnej w Marsylii, upoważniające m. i. prowincje do wysyłania dwuch zakonników na studium generalne do Paryża. Kapitułę, co odbyła się na Świątki (7 VI) 1321 w Pradze, zaszczycił swoją obecnoscią król Jan z wielmożami, co sobie zebrani poczytywali za wielki honor; było to, zdaje się, uczczenie bezinteresowne. Największą doniosłość miała kapituła sądecka 1328. Wypadło jej rozważyć położenie, jakie się wytworzyło w Zakonie po zerwaniu generała Ceseny z Papieżem i obmyślić stosowne kroki. Jan XXII pozbawił Michała urzędu i nakazał na r. 1329 kapitułę generalną do Paryża, aby wybrała następcę. Atoli Michał liczył na oparcie wewnątrz Zakonu, większość kapitularzy bonońskich z r. 1328 (6 VI) potwierdziła go na generalacie wbrew woli Papieża. Zatarg ten miał charakter nie tylko osobisty i polityczny, ale też doktrynalny; jeszcze na kapitule w Peruzji 1322 bowiem Michał był przeprowadził uchwałę, oświadczającą się za zdaniem, że Chrystus i Apostołowie nie posiadali żadnego majątku. W prowincji zdania były podzielone tak co do zagadnienia doktrynalnego jak strony osobistej. Jako zwolennicy tezy peruzjańskiej występowali Prażanie: lektor Maurycy i kaznodzieja Henryk. Inaczej było, ile stwierdzić można, w Krakowie. Tutaj na rozkaz Papieża 8 czerwca 1329 w katedrze, może później też u Franciszkanów, czytano i objaśniano publicznie po polsku i po niemiecku dekret papieski przeciw Cesenie. Na tym akcie byli obecni m. i. Andrzej gwardian, Henryk i Teodor kaznodzieje, Franciszek spowiednik mniszek ś Andrzeja i Klemens spowiednik królowej Jadwigi a więc najznamienitsi członkowie społeczności. Na kapitule sądeckiej większość postanowiła obesłać kapitułę paryską. Jako delegatów wybrano gwardiana praskiego Volescho (?) i kustosza krakowskiego Bogusza. Pojechali z instrukcją, aby się dowiedzieć: czy większość prowincjałów będzie na kapitule

generalnej i od tego uzależnić swoje uczestnictwo. Sam prowincjał Marcin także należał do tej delegacji. W podróży w Kolonii otrzymali wiadomość, że niemal wszyscy prowincjałowie przybyli do Paryża, pośpieszyli więc tam i brali udział w wyborze generała Eudes (1329—42). W rzeczy samej jednak uczestnictwo w tej kapitule paryskiej było słabe; Michał przeto nabrał odwagi, nie chciał złożyć urzędu i wydać pieczęci. Także w prowincji ciągle miał zwolenników i to dość ruchliwych, skoro r. 1331 biskup praski Jan kazał uwięzić obu wspomnianych Prażan. Głosili ciągle naukę nieprawowierną o ubóstwie Chrystusowym a samo uwięzienie dokonało się za naleganiem Dominikanów. Wkrótce potem prowincjał umarł 7 kwietnia 1332 w Pradze.

Na kapitule w Boleslaviu 7 czerwca tegoż r. 1332 nastąpił wybór prowincjała Mikołaja (1332—39 7 VII †).[12] Byli obecni, może przewodniczyli wizytatorzy z prowincji węgierskiej Jakób i Konrad. Rządy tego ministra upłynęły spokojnie, są to zresztą czasy pokoju w całym Zakonie. Na kapitule krakowskiej 28 września 1337 Mikołaj ogłosił konstytucje Benedykta XII przyjęte na kapitule generalnej w Cahors; czy jednak doprawdy weszły w używanie, wydaje się mało prawdopodobne, w żadnym razie nie przetrwały dłużej niż do kapituły generalnej w Montpellier 1343.

Po zgonie Mikołaja najbliższa kapituła przypadająca w Kladsku 14 września 1339 wybrała prowincjałem Mrawika (1339—40). Przewodniczyli Rapoto i Henryk, z jakiej prowincji, nie wiemy. Przybył także komisarz generała Jakób Mainan, jego socjusz, i lektor strzygoński Gulielm. Nasuwa się wniosek, że chodziło o jakieś ważne sprawy, atoli źródła nasze milczą w tej mierze. Urzędowanie Mrawika trwało krótko, umarł 4 grudnia 1340.

Następna kapituła odbyła się w Czaslaviu 15 sierpnia 1341. Z wyborów wyszedł ministrem Piotr, lektor krakowski, spowiednik Kazimierza Wielkiego (1341—6).[13] W następnym r. 1342 przybyli wizytatorzy z prowincji duńskiej Piotr i Mikołaj, pod których przewodnictwem odprawiła się kapituła w By-

---

12) Wymieniony Wad III str 409 XXXVI 13 I 1333 i str 238 Reg Pont nr 292 I V 1334; CDM VII 9 pod 1 V 1334.

13) Oprócz B i Im; AF II 182; Dd I 10.

tomiu 4 października. Ale w r. 1343 na kapitule w Pradze doszło do zatargu pomiędzy prowincjałem a kustoszami praskim i litomierzyckim. Prowincjał przeniósł kilku gwardianów własną władzą, wobec czego nowo naznaczonym przełożonym społeczności konwenckie wypowiedziały posłuszeństwo. Spór oparł się o generała Vasalli, który na uśmierzenie przysłał komisarzy Bertolda Różę, lektora ratyzbońskiego i Wacława norymberskiego. Ci stanęli po stronie prowincjała i w porozumieniu z nim zwołali kapitułę do Krakowa na 29 września 1345. Lecz na nią przybyli tylko Polacy i z Czechów kustodie morawska i hradecka, a praska i litomierzycka trwały w opozycji. Sprawę wypadło odłożyć do następującej kapituły. Zaciętość stron była wielka i doprowadziła do zajść opłakanych. Jedni drugich więzili, lżyli, bili i ani Bracia ani nawet prowincjał nie czuli się bezpieczni. Czesi wystąpili z żądaniem podziału prowincji. Niesnaski te trwały lat dwadzieścia z okładem. Tymczasem Piotr zachorował i umarł 26 maja 1346 zamianowawszy wikarym Franciszka, lektora praskiego.

Kapituła w Vysokim Mycie 24 czerwca 1347 tegoż Franciszka wybrała prowincjałem. Mianując wikarym znakomitego Brata czeskiego jeszcze Piotr chciał uspokoić umysły i zapobiec podziałowi prowincji. Wybór kapituły, gdzie zważywszy położenie miasta, Czesi napewne licznie się stawili, szedł po tej samej linii. Te cele osiągnięto. Franciszek urzędował do swego zgonu 7 lutego 1358. Kapituły odprawiał corocznie wszystkie w Czechach z wyjątkiem krakowskiej 27 września 1350. Na szczególniejszą uwagę zasługuje pośród nich ołomuniecka 8 września, jej uchwały bowiem zachowały się po części.

Następcą Franciszka został Henryk Mrawikowicz, wybrany w Hradcu Kralove 5 maja 1359. I on zapewne corocznie zwoływał kapituły, ale źródła nasze urywają się na krumlovskiej r. 1361, aby podjąć dalsze informacje r. 1374, bo wiadomość o rządach Pietrzyka lub Piotra oraz Mikołaja r. 1368 przedstawia się zgoła wątpliwie. 14)

---

14) Zarówno B jak Im tekst główny zawodzą nas tutaj pozostawiając przerwę pomiędzy Franciszkiem a Tomisławem. Im 13 ma regestr prowincjałów chronologiczny, przy każdym zapisując datę wyboru, nic więcej: Franciszek 1347, Pietrzyk lub Piotr 1359, Mikołaj 1368, Tomisław 1379, Piotr Gracz 1386, Piotr z Krakowa 1392. Tę próżnię wypełnia po części

Lata te obfite są w ważne wydarzenia w dziejach czeskich Minorytów. Podówczas wrzały zacięte walki pomiędzy nimi a świeckim duchowieństwem o przywileje duszpasterskie. Do założonego uniwersytetu praskiego cesarz Karol przyciągnął także Franciszkanów. Jeden z profesorów takich Wojciech, siostrzeniec prowincjała Franciszka, przewodniczył kapitule w Jindrzichovym Hradcu (Nova Domus) 4 października 1351. Studium zakonne w Pradze stało się generalnym, co dodatnio musiało wpłynąć również na poziom umysłowy polskiej Braci. Tym bardziej ubolewamy, że co do prowincjałów i kapituł stajemy wobec próżni i powtórzyć musimy za Biernackim: „Źródła bądź przez niedbalstwo, bądź przez losy ludzkiej zmienności zaginęły pogrzebane w zapomnieniu",[15] chociaż próżnię trzydziestoletnią historiografa zakonnego możemy zmniejszyć wydatnio.

Biernacki bowiem po Franciszku wymienia zaraz Tomisława i to podając jego zgon na r. 1380. W rzeczy samej prowincjał ten rządził już 1374[16] i jeszcze 1382.[17] Stąd datę śmierci jego należy przesunąć z r. 1380 na późniejszy, może 1386 według Impekhovena, ile że nasz kopista Furstenhaina mógł przeczytać *0* zamiast *6* w dacie. Z tym prowincjałem wkraczamy w okres schizmy papieskiej. Nie oddziałała bezpośrednio na prowincję, która ile możemy sądzić, cały czas znajdowała się pod rzymską obediencją jako i kraje Polska i Czechy. Pośrednio oczywiście te opłakane czasy musiały się odbić ujemnie, zwłaszcza pod względem moralnym.

---

kronika Benesza Krabice de Waitmile (MBH IV 32-42) podając kapituły i prowincjałów 1342-62, za którą idziemy. Regestr Im 13 z Beneszem zgadza się o tyle, że urzędowanie następcy Franciszka rozpoczyna r. 1359, ale nazywa go błędnie Pietrzyk lub Piotr. Czy wobec tej zgodności zasługuje na wiarę Mikołaj 1368? Tomisław jednak w Im 13 ma błędną datę 1379, bo urzędował już 1374. Kapit. ołomuniecka Dd II 1; w Jindrzichovym Hradcu MBH IV 36. Franciszek jest nadto poświadczony przez pismo swoje z 30 IX 1354, przytoczone Peschel Mansuetus Synopsis provinciae Bohemiae 1726. Druku tego niezmiernie rzadkiego nie posiada nawet PrU. Cytujemy według M 39.

15) B 260/1.

16) Świadczy na dyplomie biskupa krakowskiego Floriana 7 V 1374 (KMP III DCCCLXIII).

17) Zachodzi na dyplomach Klarysek krakowskich 8 X 1382 (KMP I CCCLXIII, CCCLXIV).

Ze Tomisława lab za jego następcy Piotra z Hradca Kralove zaszło wydarzenie wielkiej doniosłości dziejowej, które zaznaczyło się także wybitnie w dziejach naszych Franciszkanów t. j. chrzest Litwy. W nawróceniu tego kraju brali żywy udział i założyli szereg konwentów z wileńskim na czele poświadczonym już 1387. Co prawda Piotr z Hradca rządził krótko, niebawem umarł. Datę dzienną Impekhoven podaje na 17 kwietnia, rok 1386, atoli należałoby poprawić raczej na r. 1387; nie jest bowiem prawdopodobne, aby w tym samym roku odbyły się dwie kapituły, jedna przed kwietniem, na której byłby wybrany Piotr z Hradca, druga w lipcu w Ołomuńcu, z której wyszedł następny minister Piotr z Krakowa.[18])

W takim razie rządy Piotra Krakowczyka objęłyby czas od r. 1387 do 1408. W Czechach przypada wtedy królowanie Wacława IV (1378-1419), pełne zaburzeń i walk wewnętrznych. Nie ominęły także tej części prowincji, ile że w dobie schizmy papieskiej cały Zakon popadł w rozdwojenie i zamieszanie. Przeciw prowincjałowi wystąpił Jarosław z Beneszova, nie wiemy, z jakich powodów, to pewna że i on uznawał obediencję rzymską. Zdaje się, że już na kapitule ołomunieckiej był kontrkandydatem Piotra. Znalazł licznych zwolenników zwłaszcza pośród Czechów. Może też sympatyzował z nim wizytator Franciszek, minister koloński, bo gdy zwołał kapitułę do Kladska na 15 sierpnia 1393, stawili się tylko zwolennicy Jarosława, Polacy nie przybyli. Odstręczyło ich zapewne już samo miejsce kapituły na terytorium śląsko-czeskim. Jarosław czuł się tak pewien przewagi, że pozmieniał przełożonych konwentów. Spodziewał się zapewne mieć je tym pewniej w ręku, atoli krok ten wzbudził wielkie niezadowolenie i posypały się skargi do generała Henryka Alfieri (1387-1405). Ten zagroził klątwą. Przerażony Jarosław mianował Piotra swoim wikarym, co generał potwierdził; czy to jednak był ten sam, co prowincjał Piotr, czy inny, nie sposób powiedzieć. Najbliższa kapituła w Bytomiu miała zadanie

18) Wymieniony na dokumentach Klarysek krakowskich KKsW II CCCCLXXIII oraz AK IX KL s Andrz VIII 473; dalej Dd I 18 i 24. Jest pewnie identyczny z Piotrem z Nekrologu Klarysek krumlovskich (Viestnik kr cz spol nauk trz fil-hist-fil 1887 222) zmarłym 16 Kal Mai (16 IV) bez daty rocznej, zachodzi co prawda różnica dnia jednego.

pacyfikacyjne i sama miejscowość, położona w pośrodku pomiędzy Czechami a Polską dobrze się na to nadawała. Przybyli zwolennicy jednej i drugiej strony. Z wyborów wyszedł ponownie Piotr i uzyskał potwierdzenie generalskie. Dalszy ciąg jego rządów upływał spokojnie. Zachowały się ułamki uchwał dwuch jego kapituł 27 września 1401 w Głogowie i 8 września 1402 w Kladsku. Atoli r. 1405 przyniósł nowe niepokoje. Innocenty VII zawiesił w urzędowaniu wszystkich ministrów mających poza sobą więcej niż dziesięć lat rządów. Powtórzył to Grzegorz XII 1407 i raz jeszcze 1411. Czesi przyjęli te rozporządzenia papieskie z wielkim oburzeniem, zwłaszcza Maurycy Berska i Paweł Donat, lektor praski, Piotr wszakże zastosował się do dekretu. Zwoławszy kapitułę do Hradca Kralove na 24 czerwca 1408 zrzekł się urzędu i nie przyjął ponownego wyboru.

Ile sądzić wolno, trzeba poczytywać Piotra za wybitnego męża. Może w nim należy upatrywać owego lektora krakowskiego P. po którym zachowało się obszerne dzieło prawnicze.[19]) Na jego rządy przypada na dobre rozrost konwentów litewskich, co dowodzi, że troszczył się o misję kresową. Kilka aktów zachowanych świadczy o zabiegliwości w zarządzie prowincji. Przebieg sporu z Czechami każe w nim upatrywać człowieka umiarkowanego a stałego sposobu postępowania, uwieńczonego sukcesem. Wreszcie dobrze o nim mówi zrzeczenie w myśl rozporządzenia papieskiego. Po nim to zapewne konwent krakowski przechowywał jeszcze pod koniec w. XVI pamiątkę; kielich z napisem: ***Comparavit fr Petrus minister provinciae Poloniae et Bohemiae pro conventu Cracoviensi.***[20])

Rzeczonej kapitule hradeckiej przewodniczył prowincjał rakuski Mikołaj. Wybrano ministrem Michała z Gniezna, więc znowu Polaka, który przedtem był pewnie gwardianem inowrocławskim.[21]). Rządził on do r. 1412.

Prowincjalat Michała zamknęła kapituła w Znojmie 1412, której uchwały nas doszły. Głową prowincji wybrano Swatomira z Karniowa (1412-28 † 6 V). Już w następnym r. 1213 zamianował wikarym niejakiego Pietrzyka, zapewne nie

19) Patrz Rozdz. V.

20) Według inwentarza Donata a Caputo FL 1596 26. Uchwały kapituł Dd II 2.

21) Dd I 25.

identycznego z B. ministrem Piotrem. Odprawił m. i. kapitułę w Opolu 1417. Za jego czasów burza husycka spadła na Czechy i czeską połowę prowincji. Wprawdzie w r. 1420 konwent praski ś Jakóba ocalał dzięki obronie cechu rzeźników, co Bracia zachowali na zawsze w wdzięcznej pamięci i za doby restauracji katolickiej uwieńczyli obrazem 22). Ale niebawem i stąd ich wygnano, a klasztor obrócono na skład wojskowy. W obrębie królestwa czeskiego niemal wszystkie konwenty zniszczały, zakonnicy wygnani błąkali się, niejeden poniósł śmierć męczeńską 23). Sam prowincjał tułał się z miejsca na miejsce. Lepiej było na Morawie, tam przynajmniej zachowały się klasztory. Ale husyci względem Franciszkanów niemniej wrogo usposobieni jak wobec innych zakonników, i tam koło Karlic pod Ołomuńcem 25 listopada 1425 spalili Piotra lektora z Opawy i Piotra spowiednika Klarysek. Pośród takich nieszczęść Swatomir zakończył życie w Karniowie 6 maja 1428 24)

Od czasu przewrotu husyckiego punkt ciężkości prowincji przesuwa się do Polski. Tutaj przez w. XIV przybyło niemało konwentów, 25) a nadto cała nowa kustodia litewska, że doprawdy było się na czym oprzeć.

Pierwsze fundacje tego okresu sięgają jeszcze Władysława Łokietka i jemu najwięcej zawdzięczają. Staje się to zrozumiałe, skoro sobie uprzytomnimy, że małżonką jego była Jadwiga (1266-1339), córka Bolesława Pobożnego i bł. Jolenty. Z nią w posagu Władysław wziął nie tylko wielką na ówczesne polskie stosunki kwotę 120 grzywien srebra, ale też ewentualne prawa spadkowe do Wielkopolski i ona stanowiła łącznik pomiędzy mężem a Minorytami. Czy w fundacji Brzeźnicy (ok. 1286) mieli udział Łokietek

---

22) Obraz ten za naszego tam pobytu w czerwcu 1935 wisiał w górnym korytarzu.

23) Podług Synopsis prov. Bohemiae Hyacint. Sperl Pr 1736 prawie wszystkie konwenty w obrębie królestwa czeskiego uległy zburzeniu za husytów.

24) Nekrolog krumlovski ma 3 Non Mai 1429 Swathomir minister. Nekrolog ten rozpoczęty 1384 zasługuje może na większą wiarogodność. Swatomir wymieniony Wr UIO 4466 150. Uchwały kapituły Dd II 2.

25) Przedstawiając fundacje podejmujemy Entstehung 86 sq, wezwania według FL 1596, szczegóły budowlane za Łuszczkiewiczem.

i Jadwiga, nie słychać. Ziemia sieradzka-podówczas podlegała jeszcze Leszkowi Czarnemu, którego raczej odznaczał pociąg do Dominikanów. Ale można by tutaj pomyśleć o małżonce jego Gryfinie. Stosunki bliskie łączyły ją z Franciszkanami; już o zaślubinach jej 1265 mówi Rocznik Franciszkański krakowski. Jako wdowa po Leszku przebywała lat przeszło dziesięć (1288-99) w Sączu opiekując się tamecznymi Klaryskami[26]). Śmierć Leszka 30 września 1288 uczyniła Łokietka panem ziemi sieradzkiej. Już poprzednio dają się zauważyć pierwsze konkretne ślady związku jego z Franciszkanami. R. 1288 na Świątki (16 maja) prowincjał Teodoryk miał kapitułę w Inowrocławiu, a ten wtenczas wraz z całymi Kujawami znajdował się w wspólnym władaniu Władysława i jego młodszego brata Kazimierza. Inowrocław leżał daleko od ośrodków prowincji, nasuwa się przypuszczenie, że na kapitułę miejsce to obrano na życzenie pary książęcej i że ta ją wyprawiła. Na ten czas przypada także przeniesienie konwentu z Brzeźnicy do Radomska, co nastąpiło w dwa lata po jej przyjęciu. Radomsko nosiło wezwanie ś Krzyża. Jakie powody wpłynęły na to przeniesienie, nie zapisano, może wtedy osada otrzymała prawo miejskie. Bądź co bądź Franciszkanie nie mieli czego żałować; w Brzeźnicy zachowali rezydencję, a nadto zyskali nową placówkę w rozkwitającym szybko mieście. Konwent radomski wyposażony był w spory szmat ziemi, na którym później powstało przedmieście Kietnicze.

Po zamordowaniu króla Przemysła Łokietek wystąpił z prawami do Wielkopolski i zaraz mógł objąć tę dzielnicę (1296-9), Tutaj rządy jego zaznaczają się wielkim pomnożeniem dotacji Klarysek gnieźnieńskich dobrami kostrzyńskimi 1298. Na swoich Kujawach zaś założył konwent w Radziejowie 1298 14 lutego, przyjęty na kapitule ołomunieckiej 29 września tegoż roku[27]). To samo co Radomsko wezwanie ś Krzyża nosi także ten kujawski klasztor.

Na szczodrobliwość księcia wobec Franciszkanów oprócz związków rodzinnych mogły wpływać także momenty polityczne. Panowanie jego nie stało silnie, jakoż niezadługo

26) BGP 333-4.
27) Daty Im 35 oraz DHP I 890.

musiał ustąpić Wacławowi Przemyślidzie. Tym bardziej zależało mu na pozyskaniu ludności. Otóż tutaj przychylność Braci Mniejszych nie była pozbawiona znaczenia. Posiadali osady w najprzedniejszych po Poznaniu grodach Wielkopolski w Gnieźnie, Kaliszu, Pyzdrach, Śremie. Sami pochodzili z mieszczan i szlachty. Do Klarysek gnieźnieńskich napływały licznie córki i wdowy szlacheckie, a niechybnie też mieszczańskie. Ale i tytuł wdzięczności książę miał niepośledni. Minoryci to przecież w Krakowie 1290 przy nagłym napadzie wojsk Henryka Probusa dali mu schronienie w swoim konwencie i przebrawszy w habit spuścili po murze miejskim,[28]) do którego konwent przylegał. Nie zerwały się te bliskie związki, kiedy Łokietek na nowo objął całą Polskę w posiadanie (po r. 1306). Zmarłych młodo synów Stefana i Władysława kazał pochować u ś Franciszka w Krakowie. Z pośród Braci obrał sobie spowiednika Klemensa. Już r. 1308 odbywa się kapituła w Krakowie. Przy tak ścisłych stosunkach, rozumiemy, że właśnie br Mirosławowi starcowi ukazał się w widzeniu ów zagorzały wróg księcia Muskata w postaci wilka, przyobleczonego w insignia biskupie,[29]) a kiedy na koniec biskup musiał złożyć przysięgę wierności Łokietkowi 2 listopada 1309, wśród świadków nie zbywało na przedstawicielach konwentu franciszkańskiego, gwardianie Sulisławie i lektorze Wacławie.[30]) Ale zarówno z dobrymi Bracia dzielili i złe chwile w zjednoczonej pod berłem Władysława Polsce. Podczas najazdu swego r. 1330 Krzyżacy spalili Pyzdry wraz z klasztorem franciszkańskim, zachowali jednak kujawskie oraz gnieźnieński, w Gnieźnie zresztą także katedrę i pozostawili przy życiu ludzi, co się tłumnie do tych kościołów schronili. Wówczas to pomimo bitwy pod Płowcami zdołali opanować Kujawy i m. i. zmusili zakonników radziejowskich, że wystawili im dobre świadectwo wobec Papieża[31]).

Domyślać się tylko można, że król okazał poparcie także nowemu konwentowi w Nowym Sączu. Miasto i kon-

28) DHP I 894.
29) MHP III 366.
30) Ib 124.
31) USF II 419.

went zawdzięczały powstanie Wacławowi (jako król polski 1300-5). Zbudował je niedaleko Starego Sącza niezawodnie ze względu na drogę węgierską, dla siebie pałac a opodal konwent w zachodniej części miasta, powiada Długosz pod r. 1308[32]). Właściwie jednak nie była to tyle nowa fundacja, ile przeniesienie społeczności z Starego Sącza, gdzie pozostali tylko nieliczni Bracia dla obsługi Klarysek. Data 1308 oznacza sam początek tej osady. Budowa kościoła bowiem zajęła lata 1310-20, a zatem przypada już na królowanie Łokietka. Była z ciosu i miała wartość architektoniczną. Nosił wezwanie ś Franciszka. Na czasy Łokietkowe wypadają na koniec fundacja Klarysek w Głogowie na Śląsku, w której nie miał udziału, oraz ostateczne przeniesienie mniszek skalskich do ś Andrzeja w Krakowie przy żywym współdziałaniu obojgu królestwa.[33])

Budownictwo franciszkańskie doby od Bolesława Wstydliwego do Władysława Łokietka ma niepospolitą doniosłość w rozwoju architektury polskiej. Ono to sprowadza zwycięstwo stylu gotyckiego nad romańskim, cechującym dawniejsze kościoły Cystersów, ono to obok i zamiast kamienia wprowadza cegłę w coraz powszechniejsze używanie. Oczywiście jeszcze przed przybyciem mendykantów spotykają się pierwiastki i dążności gotyckie w świątyniach polskich, wykształcenie stylu zawdzięczamy jednak dopiero zakonom żebrzącym. Trzeba przy tym rozróżnić dwie epoki: wcześniejszą, z której wyrabia się dopiero aparat form, późniejszą, gdzie już konstrukcja występuje w kształtach ukończonych. W całym rozwoju uwydatniają się wpływy czeskie, co staje się tym bardziej oczywiste nie tylko wobec ogólnej zależności kulturalnej Polski od Czech, ale u Minorytów przy wspólnej organizacji prowincjalnej. Nie zapanowała zresztą cegła wyłącznie; cios zawsze stosowano w szerokim zakresie, osobliwie w częściach konstruktywnych, co się tłumaczy całkiem lokalnie podgórskim położeniem wielu kościołów. Mianowicie Sącz zasłynął jako ognisko sztuki kamieniarskiej. W porównaniu do benedyktyńskich i cysterskich kościołów minoryckie mają charakter pod

32) DLB III 467.
33) Patrz Rozd. VII.

względem architektonicznym postępowy, ale nadto odbijają większą prostotą i skromnością; mendykanci nie posiadali dochodów z sutych fundacji. Świątynie ich poprzestawały na jednej nawie, chór mniejszy bywał wydłużony z uwagi na wspólne officium chóralne, ale zamykał się prostą ścianą, nie wielobokiem. Fronton kościoła obywał się bez wież, a powód okrom kosztu leżał w przeświadczeniu, że sprzeciwiają się pokorze zakonnej i ubóstwu franciszkańskiemu; wież nie stawiali co prawda też Cystersi. Nie znamy zupełnie budowniczych tych chramów, nie wiemy nawet, czy byli nimi Bracia czy ludzie postronni; za Minorytami przemawia, że oni mieli najżywszy związek z Południem i Zachodem.

Jeszcze mniej niż o kościołach wiemy o budowie samych budynków klasztornych. Nie ulega wątpliwości, że mimo wymurowania kościoła nieraz bywały i długo pozostawały drewniane zwłaszcza w nizinnych stronach Wielkopolski — wiemy to o takim Śremie a nawet Gnieźnie, obornicki nigdy nie doczekał się wystawienia z cegły. Inaczej w Kaliszu, a w Krakowie już w XIII w. także klasztor stanął murowany i to całkiem okazały. Na ogół godzi się powiedzieć, że Bracia wystawiwszy kościół z cegły czy kamienia, dążyli także do wymurowania klasztoru, że jednak nie wszędzie dochodzili do tego a w w. XV pozostali w tej mierze w tyle poza Bernardynami.

Nie inaczej jak Władysław Łokietek, i syn jego Kazimierz Wielki występuje jako przyjaciel Braci Mniejszych. O osobistych jego stosunkach wiemy tyle, że z Zakonu brał spowiedników. Takim jest prowincjał Piotr, takim jest Jakób Bobola, w którego interesie król zaniósł prośbę do Papieża, aby go przeniósł do Cystersów, bo jest chory na nogi i nie może żebrać.[34] Niezawodnie ci Bracia byli z krakowskiego konwentu. Że król chętnie nawiedzał ten klasztor, jak i wogóle domy Minorytów i Klarysek, wolno wnioskować z tego, że potwierdzenie przywilejów Tarnowa datuje z krakowskiego konwentu 12 maja 1344[35] albo że wystarał się o pozwolenie wstępu do klauzury.[36]

---

34) MPV III 405.

35) Archiwum Sanguszków L 1888 II XVI.

36) Patrz Rozd. VII.

Przychylność Kazimierza ku Franciszkanom objawia się w szeregu konwentów, które powstały za jego rządów i z jego pomocą. Tutaj należy akcja misyjna łacińska na świeżo nabytej Rusi Czerwonej (od r. 1340), jaką król opierał właśnie na Braciach Mniejszych.[37]) Wewnątrz kraju zawarłszy pokój z Czechami i Zakonem Niemieckim wytężył wszystkie siły, by zagoić rany zadane długoletnią wojną i podźwignąć królestwo na wyższy stopień dobrobytu i cywilizacji. W tym celu rozwinął szeroko pomyślaną działalność budowlaną, znaną z przysłowia. Co się tyczy Franciszkanów, wraz z odbudowaniem Pyzdr spalonych od Krzyżaków, wystawił na nowo i konwent tameczny. Podobnie na wielkich budowlach przedsiębranych w Kaliszu skorzystał też tamtejszy klasztor, z tej doby zapewne pochodzi również przednia część kościoła. Budował król także w Korczynie, ale czy przy konwencie, nie powiedziano wyraźnie; przemawiałoby za tym, że 1346 potwierdzdził przywileje klasztoru.[38]) Niechybnie i niejeden inny konwent wtenczas doznał hojnej ręki króla lub za jego zachętą innych dobrodziejów, ale szczegóły konkretne o tym nas nie doszły. Atoli Kazimierz zakładał też zupełnie nowe klasztory. Dwa możemy wymienić na pewno, są to Lelów i Chęciny. Lelów pod wezwaniem śś Piotra i Pawła rozpoczęto r. 1357 i od początku stawiano z cegły. Budowa ciągnęła się długo, że przy śmierci króla 1370 był ukończony wprawdzie kościół, ale niezupełnie jeszcze klasztor. Chęciny należą do grupy czterech konwentów, które Kazimierz zamierzał fundować, jak doniósł r. 1367 Stolicy Apostolskiej. Były to jeszcze Skawina, Opoczno i Szydłów, te jednak nie doszły do skutku, może dla przedwczesnego zgonu króla. Upatrzone były przede wszystkim Chęciny. Wynika to z pisma Urbana V do biskupa poznańskiego Doliwy, w którym mowa tylko o objęciu tego miejsca przez Franciszkanów.[39]) Wezwanie ś Franciszka nadano klasztorowi. Z wyjątkiem Skawiny, położonej w pobliżu Krakowa, miejscowości te leżą na wyżynie kieleckiej, dotychczas dosyć zaniedbanej, na którą Kazimierz na dobre zwrócił uwagę.

---

37) Patrz Rozd. VIII.
38) PRM V 225.
39) Dd I 14.

Założył tam szereg miast i grodów lub rozbudował i przeniósł na prawo magdeburskie istniejące już osady. Znane są roboty, jakie kazał wykonywać w Chęcinach lub Opocznie. W Szydłowie dał wymurować kościół parafialny a także w Skawinie parafia pochodzi z tego czasu 1364.[40]) Jak w rzeczonych trzech miastach, tak samo nie doczekała się urzeczywistnienia fundacja w Tarnowie, na którą otrzymano pozwolenie r. 1359.[41]) Dom ten założyć zamierzał dziedzic miasta Rafał z sławnej już wtenczas rodziny, protoplastów dzisiejszych Tarnowskich. Placówka ta miała cele misyjne, ówczesny Tarnów leżał na pograniczu Rusi. Jest to pierwszy znany dokumentarnie wypadek fundacji Minorytów w Polsce zamierzonej przez wielmożę. Czemu rzecz się nie powiodła, nie wiadomo. Dopiero w wiek później stanął tam klasztor Braci Mniejszych, ale byli to już Bernardyni.

Z wielkim monarchą łączy się prawdopodobnie także powstanie konwentów nad średnią Wisłą Wyszogrodu, Dobrzynia i Nieszawy.

W prowincji utrzymywało się podanie, jakoby nieszawski klasztor założyli Krzyżacy jako filię Torunia r. 1249 i jakoby pierwotnie należał do prowincji saskiej.[42]) Konwent ten wszakże nie istniał jeszcze w r. 1335, nie zachodzi bowiem na poświadczeniu dobrej sławy, jakie Zakon Niemiecki wydobył od konwentów minoryckich na ziemiach przez siebie opanowanych. Dzierżył wówczas Kujawy, więc na dokumencie obok pruskich widnieją dwa domy kujawskie Inowrocław i Radziejów a nie ma Nieszawy. To dowodzi, że wtenczas jeszcze nie było tam konwentu, bo Krzyżacy zbierali korzystne opinie, gdzie się dało, a nie byliby im śmieli odmówić Bracia nieszawscy, jak nie odważyli się inowrocławscy lub radziejowscy. Pierwsza dokumentarna wiadomość o Nieszawie pochodzi dopiero z r. 1426, kiedy Jagiełło w piśmie do biskupa kujawskiego Jana Pelli wymienia klasztor jako swoją fundację. Nie znaczy to jednak, aby powstał dopiero wtedy, bo pod tą samą datą król w identycznym brzmieniu pisze o Śremie, istniejącym już od r. 1270. Posiadamy wia-

---

40) DLB II 387.
41) Th I 792 2 XII 1359.
42) M 333.

domość, że pod tym r. 1426 król wymurował klasztor w Nieszawie.[43]) Jako czas powstania zatem wypada okres 1335-1426. R. 1463 w klasztorze sądzono, że istnieje od lat 224, więć wolno mniemać, że datę powstania należy dość głęboko w tył cofnąć. W dobie niepokojów za Ludwika węgierskiego nie ma czego myśleć o budownictwie. Takim sposobem dochodzimy do czasów Kazimierza. Gdyby można przyjąć, że liczba 224 jest pomyłką zamiast 124, otrzymalibyśmy r. 1339. Co prawda wtenczas Krzyżacy zajmowali Kujawy a wiadomo, że chcieli je zatrzymać na dobre. To by tłumaczyło tradycję, że konwent oni założyli i że pierwotnie należał do saskiej prowincji. Miał wezwanie ś Franciszka.

Co się tyczy Dobrzynia, istniała w XVII tradycja,[44]) zapisana w aktach prowincji z r. 1636, jakoby klasztor ten założył r. 1279 Łokietek. Ale już Makowski uważa za konieczne datę przesunąć na r. 1324. Spotykamy także inną wersję, że r. 1316 założył go książę Ziemowit, spalili 1323 Litwini a odbudowano dopiero 1395. Tymczasem Ziemowit dobrzyński umarł 1306, syn jego Władysław, urodzony ok. r. 1300, był wówczas dzieckiem, 1316 znajdował się w wieku sprawnym. Za małoletniości jego rządy sprawował Łokietek, jemu też Władysław odstąpił księstwo nie mogąc go obronić od Krzyżaków i Litwinów, co 1323 rzeczywiście spalili Dobrzyń. Zagarnęli je wraz z Kujawami Krzyżacy i wydali dopiero 1343. W takich warunkach założenie klasztoru franciszkańskiego wydaje się wątpliwe, nie zachodzi też na świadectwie dla Krzyżaków z r. 1335. 1395 znowu Zakon Niemiecki zajmował ziemię dobrzyńską, tytułem zastawu wziął ją od Władysława Opolczyka a trzymał do r. 1408. Ale i przedtem Dobrzyń nie należał bezpośrednio do Korony. Od zgonu Kazimierza Wielkiego 1370 dzierżył go Kaźko szczeciński a zaraz po nim Opolczyk od r. 1378. Ten co prawda znany jest jako fundator kościołów, w naszym wypadku jednak doń odnosi się raczej przebudowa czy odbudowa kościoła. Mówią o tym dwa dyplomata,[45])

---

43) PRM V 225.
44) M 332.
45) Dd I 19, 20.

jeden z r. 1390, w którym książę daruje konwentowi grunta i ogrody miejskie i ziemie zamiejskie na powiększenie zbyt szczupłego uposażenia, wykreślając zarazem granice, oraz drugi z r. 1395, którym Wojciech, dziedzic na Chełmnicy, zobowiązuje się sumptem własnym wystawić nowy kościół w ciągu lat sześciu. Z tych aktów wynika, że klasztor istnieje z dawna; dochodzimy zatem znowu do doby Kazimierza Wielkiego. Wezwanie kościoła jest NPM Chwalebnej.

Wyszogród, noszący tytuł Wszystkich Świętych, posiada dokument wskazujący na fundację r. 1405 lub mało co wcześniej. Jest to pismo, jakie wydał na rzecz księcia mazowieckiego Janusza Innocenty VII 30 stycznia 1406, a kazał wysłać Grzegorz XII 19 grudnia tegoż roku.[46]) Mowa w nim o fundacji konwentu na dwunastu Braci zbudowanym przez księcia a składającym się z kościoła, budynku mieszkalnego, dzwonnicy z dzwonem, oficynach, ogrodzie. Atoli dokument ten tak samo nie koniecznie dowodzi daty fundacji i osoby fundatora pierwotnego jak dwadzieścia lat potem wydany śremski. Zachowała się bowiem dawna tradycja, według której klasztor ten założył r. 1320 Wańko płocki. Data ta zgadzałaby się z jego rządami, żył 1293-1335/6 a władał ziemią płocką wraz z Wyszogrodem od r. 1313. Kazimierz Wielki odzyskawszy zwierzchnictwo nad Mazowszem gród odbudował i trzymał tam załogę aż do zgonu. Czasy wojenne za Wańki raczej sprzeciwiały się założeniu klasztoru, cała pokojowa działalność Kazimierza za nim przemawia. Lecz do pewniejszego wniosku dojść nie podobna.

Gdyby fundację Wyszogrodu należało przyjąć dopiero na początek w. XV, byłby to ostatni konwent franciszkański założony w rdzennej Polsce w średniowieczu. Widocznie kraj na razie był nasycony klasztorami, zresztą wysiłki Braci Mniejszych obróciły się teraz na Ruś i Litwę. Te nadwiślańskie domy znamionują pochód organizacji kościelnej i cywilizacji ku wschodowi, ona w XIV w. na Zawiślu najwalniejsze czyni postępy. Biskupi płoccy tworzą archidiakonat pułtuski, krakowscy lubelski, poznańscy zaczynają otaczać baczną opieką czerski niebawem zamieniony na warszawski.

---

46) BF VII nr. 1169.

Powstaje szereg parafii. Zakładają się spółzawodnicząc z Minorytami klasztory dominikańskie tworzące nawet własną kontratę mazowiecką, kilka domów także nowego u nas zakonu Augustianów. Część tej akcji na ówczesnych kresach wschodnich stanowią również fundacje franciszkańskie.

Konwenty te nie zyskały nigdy większego znaczenia. Kościoły miały niepozorne, zastęp Braci posiadały nieliczny. Zależy to na charakterze kraju. Mazowsze lubo od czasów Kazimierza Wielkiego cieszyło się pokojem, nie przestało być ziemią pograniczną, zawsze mało urodzajne i ubogie, więc i miasta jego za wyjątkiem późniejszego rozwoju Warszawy przedstawiają się jako niewielkie osady. Nadto w najważniejszych ośrodkach w Płocku i Warszawie konwenty minoryckie nie stanęły. Może tutaj leży przyczyna, dlaczego z tych domów nie utworzono odrębnej kustodii, o ile nie należy jej raczej upatrywać w powodach politycznych, w dążnościach unifikacyjnych monarchów wobec dzielnicowości mazowieckiej.

Tak się stało, że ciągle pomimo powiększenia ilości konwentów właściwa Polska posiadała tylko dwie dawne kustodie franciszkańskie: krakowską, do której należały Kraków, Sącz, Zawichost, Nowe Miasto Korczyn, Lelów, Radomsko i zapewne Chęciny wraz z Klaryskami w Sączu i Krakowie, oraz gnieźnieńska z domami Gnieznem, Kaliszem, Inowrocławiem, Radziejowem, Śremem, Pyzdrami, Obornikami, Nieszawą, Dobrzyniem, Wyszogrodem, Głogowem tudzież z konwentami Klarysek w Gnieźnie i Głogowie, do czego jeszcze doszła w połowie w. XV Góra na Śląsku; razem konwentów męskich 19 a 4 żeńskich.[47]

Sam konwent tworzył jeden kompleks z kościołem. Zasadniczo składał się z trzech skrzydeł stawianych w kwadrat, że pośrodku pozostawało czworoboczne *claustrum*, od którego w Niemczech, Czechach i Polsce poszła nazwa całości *klasztor*. Miejsce to urządzano na ogród. Oczywi-

---

47) Wad IV 390-1 r. 1400 wymienia w kustodii krakowskiej Lelów, Zawichost, Radomsko, Korczyn, Sącz; w gnieźnieńskiej Kalisz, Głogów Oborniki, Cruauia (=Inowrocław), Radziejów, Śrem, Pyzdry. Nie daje więc trzech konwentów nadwiślańskich. Ale ten wykaz nie jest pełny, brak też Chęcin oraz wikarii litewskiej.

ście nie zawsze od razu wykonywano całą budowę, zupełnie jak nie odrazu stawiano gmachy murowane; nieraz też spotykamy kościół z muru a konwent drewniany. Budynek mieszkalny miał być przynajmniej piętrowy. Na parterze znajdowała się furta, przez którą się wchodziło, z celą furtiana oraz z izbą służącą za rozmównicę i poczekalnię. Tylko tam wolno były przyjmować kobiety. Czasem brak było rozmównicy; wtedy interesantów załatwiono w dolnym kurytarzu a nawet w refektarzu, to jednak uchodziło za nadużycie. Wejście doń prowadziło z dolnego kurytarza a służył zarazem za kapitularz, bo osobnej nie miano sali na zebrania społeczności, jak to bywało u Benedyktynów. Na dole mieściły się dalej kuchnia, kanafa (spiżarnia), krawiectwo *(sartoria)*, lamusy i podobne ubikacje. Nie zbywało na ustępach *(loca secreta)*. Piętro zajmował dormitarz. Był to kurytarz, z którego prowadziły drzwi do cel poszczególnych zakonników. W wielkich konwentach budowano jeszcze drugie piętro z takimże dormitarzem, nad wszystkim strych. Jedna z cel służyła za infirmarię, obok której mieściła się po wielkich domach apteka; w innej przechowywano bibliotekę *(libraria)*, o ile ta nie znajdowała się w ubikacji nad zakrystią lub na parterze. Cele bywały szczupłe; obszerniejsze przysługiwały kustoszowi i gwardianowi, pewnie też lektorowi i kaznodziei. Urządzenie wewnętrzne miały proste zwłaszcza na początku: łóżko z siennikiem, poduszkę i kołdrę, oraz ławę, później może stolik, zydel jeden lub dwa z miednicą. Gwardian i kustosz posiadali zapewne jakąś skrzynię do dokumentów z kłódką, pod koniec okresu pewnie i szafę. Oni jedynie mieli prawo drzwi na klucz zamykać. Pieca nie było z wyjątkiem infirmarii; później przybyły w niektórych celach jak gwardiana i urzędników konwentu; cele ogrzewane nazywano *stubbae* i jako przywilej przyznawano starszym zasłużonym ojcom. Refektarz z trzech stron obiegały ławy, przed nimi stały stoły, podłużne na krzyżakach. Tutaj mieścił się wielki piec z ławą, przy którym można się było ogrzać. Na środku stawiano katedrę do czytania obiadowego oraz zegar wodny lub piaskowy. Krucyfiks znajdował się chyba w każdej celi, tu i owdzie jakie malowidło przede wszystkim w refektarzu. Ślady obrazów malo-

wanych na ścianie cel zachowały się w Opolu.48) W celach wieczorem zabraniano palić światła, za to w dormitarzu przez całą noc miało się świecić. W lochach mieściło się więzienie klasztorne *(carcer)*. Opodal budynku mieszkalnego znajdowały się oficyny z stajnią i podwórcem gospodarskim, w nich pewnie mieszkanie służby. Do całości należał jeszcze ogród, przeważnie mały, bo konwent mieścił się zwykle wewnątrz murów miejskich inaczej niż u Bernardynów, co budując się poza murami mogli mieć rozległe ogrody. Oczywiście stan konwentu i urządzenia nie pozostawał ciągle taki sam; z biegiem czasu domy się rozbudowywały, murowane powiększano, drewniane zastępowano murowanymi. W Krakowie przybyły krużganki, czy jednak gdziekolwiek w Polsce istniała dokoła wewnętrznego dziedzińca kryta, z boku otwarta galeria, jak to dziś widzieć można u ś Jakóba w Pradze, godzi się wątpić, ze względu na surowy klimat.

Na ogół należy zauważyć popęd ku coraz większej wygodzie; zrazu słaby, powoli wzrastał. Jednak trzeba pamiętać, że pod względem mieszkania wymagania średniowiecznego człowieka były dość skromne.

Jeżeli w ciągu w. XV nie przybywały nowe fundacje, to nie ustawała praca w istniejących klasztorach. Idzie to równolegle z narastającym dobrobytem i zaludnieniem. Szczegóły tych wszystkich prac i wysiłków doszły nas tylko w małym stopniu, przypadkowo. Tak Inowrocław zyskał 1324 dom i ogród w Kurowie, 1426-69 różne grunta; z Dobrzynia zapisano rozszerzenie gruntów klasztornych 1390; z Pyzdr, że r. 1395 gwardian Roman dokonał zamiany ogrodu z magistratem albo że 1430 konwent kupił winnicę,49) oczywiście na potrzeby mszalne; ciekawa rzecz, czy tylko dla siebie, czy dla całej kustodii. Ogólnie należy nadmienić, że mimo wszelakiej i nieraz wytężonej pracy nie doprowadzono do tego, ażeby chociaż wymurować wszystkie kościoły brackie, tym mniej klasztorne budynki. Od połowy stulecia nadto, gdy napłynęła nowa fala franciszkańska w postaci Bernardynów 1453: ofiarność wiernych na domy minoryckie, Kon-

48) Historia Śląska K 1936 104.
49) APpo Inowrazlaw Franciscaner 10 149; Dd I 19, 21, 50.

wentualne zaczęła się zmniejszać, jakkolwiek nigdy nie ustała zupełnie. Nie brak było i katastrof, których naprawienie trwało długo i szło uciążliwie. Tak r. 1353 7 września Litwini napadli na Zawichost, konwent zburzyli i Braci pozabijali.50) Niebawem rozpoczęto odbudowę, ale ciągnęła się długo, jeszcze za Jagiełły r. 1412 nie była ukończona. Wtenczas kasztelan sandomirski Michał z Czyżowa, dzierżący gród zawichojski, rozebrał budowlę i materiał przewiózł do swego Czyżowa, chcąc tam wystawić zamek. Zakonnicy się poskarżyli u króla, który się bardzo rozgniewał i nakazał kasztelanowi wszystko zwrócić i szkodę naprawić. Ale powoli ochłódł, zapomniał i Bracia pozostali przy stracie.51)

Jakież były wogóle stosunki Jagiełły i Jadwigi z naszymi zakonnikami? Wiemy o nich niewiele. Co się tyczy królowej, zapisano tylko owo znane zdarzenie, gdy jeszcze jako dziewczynka w pierwszych miesiącach swego królowania schodziła do klasztoru ś Franciszka, aby się tam spotykać z Wilhelmem. Nie było to ukradkiem, zabierała z sobą dworki i w refektarzu konwenckim odbywały się zabawy. Jaką rolę w tym odgrywali zakonnicy, trudno powiedzieć; nie wiadomo nawet, czy ułatwiali to spotkanie w interesie Wilhelma, czy też na życzenie rady królewskiej, co nie chcąc wpuścić Habsburga na Wawel a tolerując jego pobyt w mieście wolała, że widywała się z nim Jadwiga w klasztorze pod niewidoczną, ale zawsze czuwającą kontrolą, niż gdzie indziej. Wydawało by się, że po takich początkach królowa okaże się szczególniejszą dobrodziejką Minorytów. Zródła atoli o tym milczą, chociaż nieraz wspominają o łaskach jej względem rozmaitych kościołów, klasztorów i szpitali. Bardziej ożywione są jej stosunki z Klaryskami.

Obfitsze trochę dane mamy o Jagielle, chociaż i o nim nie podobna utrzymywać, aby więcej czynił dla Franciszkanów niż dla jakiegokolwiek innego zakonu. Podobno doradcę miał w prowincjale, co nastąpił po Swatomirze, Janie Kmicie, ale wobec wątpliwego źródła mówiącego o tym, może raczej należałoby osobę poprawić na owego lektora Piotra. Za onej doby konwent krakowski rzekomo utracił znaczną

50) MBH IV 37.
51) DLB III 310.

część swojej posesji na rzecz kapituły katedralnej wskutek podstępu słynnego Ciołka.[52]) Sam król podług późniejszej legendy miał przyjąć chrzest właśnie w kościele krakowskim ś Franciszka. W misji litewskiej posługiwał się w znacznej mierze Franciszkanami. R. 1426 ukończono z jego poręki prace w Śremie i Nieszawie, co szły tak daleko, że Bracia musieli uzyskać z Rzymu specjalne pozwolenie na objęcie tych domów. W Nieszawie roboty dotyczyły pewnie wymurowania, w Śremie nastąpiło przeniesienie na dogodniejsze miejsce.[53]) Nieszawski dom przeniósł się wraz z całym miastem r. 1463.[54])

Dotkliwie dawały się we znaki pożary. R. 1425 spłonął konwent w Głogowie, r. 1486 z całym miastem nowosądecki, 1512 oba gnieźnieńskie, przy czym zginął Jan Czarski (czy ksiądz zakonny)? O trudnościach odbudowy daje wyobrażenie, że jeszcze r. 1521 Sącz nie doczekał się całkowitego dokończenia.[55]) Rzadkie te dane znaleźliśmy rozproszone po różnych źródłach jako dorywcze zapiski. Uzupełnić je pozwoliłoby niezawodnie szczegółowe zbadanie murów franciszkańskich po rozmaitych miastach. Ale taką pracę przeprowadzono zaledwie w Krakowie.

Jeszcze uboższe wypadają nasze wiadomości o wewnętrznym urządzeniu kościołów. I tutaj szczegółowe i systematyczne studia naszych zabytków średniowiecznych wydobędą niechybnie niejedno na jaw. Dzisiaj możemy tu wymienić malatury ścienne z Opola, resztki figur Jasełek u ś Andrzeja z końca w. XIV, dalej figurę Matki Boskiej z Dzieciątkiem z drzewa polichromowaną, z końca w. XV znajdującą się ongi u Franciszkanów w Gnieźnie, dzisiaj

52) Kom. 134-5 przyp.

53) Wad V Reg Pont nr 144 i 145; B 268-9; M 330 powiada, że po spaleniu przez Krzyżaków pierwotnego konwentu pod wezwaniem ś Krzyża, Jagiełło wystawił na innym miejscu dom pod wezwaniem ś Marcina 1426; w połowie w XVII zbudowano ostateczny pod wezwaniem Narodzenia NMP. Atoli ok. r. 1500 w ACpo klasztor ma wezwanie Bożego Ciała. Dopiero szczegółowa historia Śremu zdołałaby rzecz rozwikłać. Notujemy tylko, że wezwanie ś Marcina spotyka się rzadko u Franciszkanów i raczej wskazuje na wcześniejsze średniowiecze; rzecz wygląda na to, że był to istniejący z dawna kościołek, do którego się przenieśli.

54) WK 3574 5.

55) MMAeH XIII I 2792; AK IX N Sącz 234.

przechowywaną w Muzeum Archikatedralnym w Poznaniu, na koniec obraz przedstawiający Niepokalane Poczęcie w postaci NPMarii depcącej smoka, fundowany r. 1445 do Starego Sącza przez sufragana krakowskiego Minorytę Jerzego.[56]) Wszystko to blednie wobec architektury i obrazów kościoła krakowskiego[57]) i one dopiero dają właściwą miarę wysokiego poziomu sztuki franciszkańskiej w Polsce.

Za czasów Kazimierza Wielkiego kościół krakowski nie doznał poważniejszego rozszerzenia, może w tych latach pracowano nad gmachem konwentu, który na początku w. XV występuje już jako monumentalna budowa. Kościół ówczesny składał się z jednej nawy z transeptem w kształcie krzyża równoramiennego. Presbiterium kończyło się prostą ścianą z trójkątnym szczytem. Sklepienie rozpięte było znacznie niżej od dzisiejszego. Układem poziomym różnił się od zwykłego typu kościołów Zakonu a niemniej strzelistą wieżą, wzniesioną na skrzyżowaniu ramion. Wchód główny i jedyny znajdował się od Brackiej, w transepcie. Był nim prosty portal ostrołukowy, bez kruchty. Stanowiło to wejście główną fasadę i dlatego ozdobiono ją dosyć starannie. Wzdłuż trójkątnych szczytowych krawędzi wyższej części muru biegnie fryz arkadowy ceglany, ornament charakteru romańskiego. Po obu stronach głównego okna facjaty umieszczono boczne framugi, ożywiające całość. Inne mury były gładkie, urozmaicone jedynie dużymi oknami o fenestrażach gotyckich, z których dwa się dotychczas dochowały w presbiterium.

Z r. 1401 pochodzi pierwsza wiadomość o robotach podjętych w kościele ś Franciszka. Przede wszystkim przedłużono nawę główną, potem w przeciwnym kierunku chór mniejszy dając mu ozdobniejsze zamknięcie częścią ośmioboku. Dodano po bokach dwie kaplice, z jednej strony wielką, z drugiej mniejszą, „węgierską". Wielka kaplica biegła wzdłuż całej nawy i łączyła się z nią otwartymi arkadami. Powiększało to świątynię wydatnio i nadawało jej rzadki charakter dwunawowy. R. 1436 dzieło posunęło się

56) Bochnak A Z dziejów malarstwa na Podkarpaciu, odczyt podług streszczenia w Czasie 1935 nr 248.

57) Idziemy tutaj za RSK 89sq, stąd też cytacje.

już tak daleko, że Zbigniew Oleśnicki mógł ją poświęcić pod wezwaniem Bożego Ciała. Zdaje się wszelako, że ta rozbudowa może zbyt pośpieszna nie była trwała i wkrótce wymagała daleko idących reparacji, na co r. 1441 kościół uzyskał odpusty m. i. na synodzie łęczyckim od prymasa Kota i innych biskupów. R. 1462 pożar nawiedził świątynię i zniszczył główną nawę. Szkody naprawiono, aliści r. 1465 runęła wieża, nadwątlona poprzednio a do reszty osłabiona kołysaniem zawieszonego niedawno dzwonu. R. 1476 piorun uderzył w wystawioną na jej miejscu sygnaturkę i zapalił dach kościelny. Wszystko to wymagało ciągłych napraw. Na szczęście nie zbywało kościołowi na dobrodziejach, między którymi wymieniamy też Kazimierza Jagiellończyka. Równocześnie z prowadzonymi remontami przybywały dalsze kaplice. Są to fundacje cechów i stowarzyszeń.

Najpierwsza, wcześniejsza nawet od kaplicy Bożego Ciała jest węgierska. Sięga zapewne jeszcze końca w. XIV a początki jej łączą się może z Węgrami, pozabijanymi za wielkorządzctwa Elżbiety 1378 i pochowanymi u Franciszkanów. Kaplica ta doczekała się przebudowania w latach 1433-50(?), miała wezwanie ś Agnieszki, a stała się ośrodkiem modlitewnym Węgrów, licznie w XV w. napływających do Krakowa, skąd poszła jej nazwa. Z połowy w. XV pochodzi kaplica ś Klary, co potem służyła cechowi muzyków, z r. 1468 kaplica, będąca dziś pod wezwaniem bł Salomei, wtedy cechowa cieśli, mularzy, piekarzy, położeniem swoim odpowiadająca zakrystii, z r. 1472 kaplica ś Eligiusza cechu złotniczego.

Wcześniej od kaplic powstały krużganki, stanowiące czworobok a łączące w jedną całość kościół, kaplice i klasztor. Czas ich budowy przypada na lata 1423-39. I w nich urządzono kaplicę dla obrazu Matki Boskiej Bolesnej. Obraz ten z połowy stulecia jest *na wejrzeniu żałosny, do skruchy i łez wylania każdego pobudzający i poniekąd wielce pocieszny tym którzy się w rozmyślaniu boleści Matki Bożej kochają.*[58] „Matka Boska przedstawiona w pełni wieku, ułożenie ust, załamanie rąk, poza oraz wezbrane łzami oczy wymownie wyrażają udrękę Matki, patrzącej na tragicznie ginącego

58) Pruszcz H Morze łaski K 1740 37.

Syna. Ostry miecz, symbol bolu przebija serce Marii, po bokach stoją czterej aniołowie, którzy współuczestniczą również w nastroju boleści i trzymają narzędzia Męki Pańskiej. Postać Matki Boskiej w postawie stojącej większa jest niż wielkości naturalnej, na złotem tle wyciskane są desenie". Obraz malowany na drzewie. „Artysta nieznany po mistrzowsku oddał wyraz bólu i żałoby w rysunkach twarzy i postawie Matki Bożej, to też obraz robi głębokie wrażenie". Odpowiednikiem tej kaplicy pod względem ideowym był ołtarz Miłosierdzia, *zamykany, w którym stoją dwie osoby Pan Jezus i Najświętsza Panna.*[59]) Nie miał własnej kaplicy tylko stał pod łukiem pomiędzy wschodnim a południowym ramieniem krużganków. Miejsce to na ścianach i na sklepieniu pokrywały malowidła.

Krużganki posiadały ozdoby architektoniczne i malarskie. Z nich wychodziły okna i drzwi na wirydarz; „na sklepieniach uwydatniało się piękne żebrowanie, kroksztyny i zworniki miejscami są rzeźbione w motywy figuralne i roślinne". Płaszczyzny wypełniały galeria biskupów krakowskich oraz malowidła religijne. Portrety malowane były na ścianach. Galeria powstała w połowie XV w., po czym w miarę episkopatów dopełniano żyjących biskupów, których wizerunki może na prawdę oddawały rzeczywiste rysy oblicza, chociaż dzisiaj uległszy zupełnemu lub częściowemu zniszczeniu zaledwie się dają zidentyfikować. Ostatni obraz malowany *al fresco* przedstawiał kardynała Fryderyka, po nim następowały sztalugowe. Rozpoczynał galerię portret legendarnego Rachelina. Widnieje w nich „jednolitość stylistyczna, prawie ten sam rysunek, technika malowania, układ materii i inne szczegóły ikonograficzne; różnice są nieznaczne". Znajdował się pośród nich również portret ś Stanisława, ale nie doszedł nas; za to zachował się z końca stulecia XV-go inny obraz ś Stanisława, malowany na drzewie. „Ten obraz tak ze względu na starożytność jak i wartość artystyczną należy do klejnotów wśród zabytków franciszkańskich. Obraz jest bardzo znacznych rozmiarów, malowany na miękkiem drzewie z podkładem kredowym, farbami temperowemi. Na tle złoconem, wyciskanem w geometryczne wzory, wystę-

---

59) Pruszcz H Klejnoty m Krakowa K 1745 23.

puje postać Świętego, więcej niż naturalnej wielkości. Biskup o twarzy dość młodocianej, ogolonej, lekko uśmiechnięty, siedzi na krześle tronowem gotyckiego stylu, zdobnem starannie w rzeźbione szczegóły artystyczne. Ubrany jest w szaty pontyfikalne: czerwony ornat z bogatej złotem przetykanej tkaniny i zdobioną perłami infułę. W lewej ręce trzyma metalowy pastorał, wykonany w stylu sztuki późnogotyckiej... Bogatego stroju dopełniają białe rękawiczki na rękach i pantofle z czerwonymi krzyżykami na nogach Świętego. U dołu obrazu w środku występuje wychudły człowieczyna, w koszulę tylko ubrany: to Piotrowin wskrzeszony. Dwie inne osoby wypełniają dwa dolne narożniki obrazu: po prawej stronie biskupa klęczy kanonik w pelerynie, po lewej zaś rycerz zakuty w pancerz. Obaj obok siebie mają tarcze z herbem Nowina. Zapewne to dwaj bracia fundatorowie obrazu, składający hołd Świętemu. Trzecia tarcza jest z herbem Prus, uważanym za herb rodziny Szczepanowskich i ś Stanisława".

Z obrazów religijnych obok portretów trzech biskupów w południowym ramieniu znajduje się ś Jerzy, malowidło niewielkich rozmiarów a wielkiego mistrzostwa, niestety tylko częściowo zachowane. Dalsze obrazy średniowieczne są to Zwiastowanie, Madonna z Dzieciątkiem, Stygmaty ś Franciszka i Chrystus w prasie mistycznej, Madonna jest słabsza, Zwiastowanie i ś Franciszek należy za to postawić wysoko, oba te malowidła powstały pod wpływem włoskim. Na szczególniejszą uwagę zasługuje Chrystus w prasie mistycznej, tak ze względu na rzadkość tego przedstawienia w Polsce jako i na doskonałość wykonania. „Dominującą postacią jest Chrystus, umieszczony w środku obrazu. Stoi on dość szeroko w połowie postaci owinięty szkarłatnym płaszczem wśród kwadratowej dużej kadzi, pełnej gron winnych. Cała postać ugina się pod ciśnieniem potężnego ramienia tłoczni. Układ ciała plastycznie wyraża mocowanie się niezmierne z ciężarem. Chrystus ramionami podnosi dźwignię prasy, by ulżyć barkom i głowie cierniem oplecionej, a nogi roztawione i zgięte dają wyraz ciężkiego znużenia. Mistrzowsko oddał malarz męczarnię Chrystusa bolesnym wyrazem twarzy, widne ściągnięcie brwi, kąty ust w dół opuszczone świad-

czą o bezbrzeżnej męce. Od lewej ręki snuje się banderola z napisem minuskułą gotycką *Torcular calcavi solus.* Chrystus zwrócony jest lekkim profilem na prawo i z tej strony spotyka się z widokiem Matki N., stojącej z rękami złożonemi, na prawej krawędzi obrazu. Postać jej w stosunku do osoby Chrystusa nieco zmniejszona, nosi wyraz głębokiego bolu i współczucia. Z prawej i lewej ręki kompozycji są aniołowie, trzymający w rękach małe figurki oznaczające dusze, wybawione z mąk czyśca ofiarą męki Chrystusa. Nad całą tą sceną u góry widnieje poważna starcza twarz z brodą: Bóg Ojciec, który palcem wskazuje aniołowi męczarnię Chrystusa pod tłocznią. Anioł gest ten pojmując jako rozkaz, siłą przytłacza dźwignię prasy, pomnażając tem ciężką Mękę Chrystusa". U dołu tej prasy mistycznej dodane trzy małe obrazki: Podniesienie pośród Ubiczowania i Cierniem ukoronowania. Znamienite to malowidło wykazuje zależność od ówczesnego malarstwa niemieckiego, malarz jednak zdobył się na daleko idącą samodzielność i stworzył dzieło niepospolite.

Na początku w. XVI wszystkie te prace doszły do końca. Konwent krakowski wraz z kościołem wyszedł z nich bardzo rozszerzony i upiększony i nie ustępował żadnemu innemu w mieście, przewyższał wszystkie inne domy franciszkańskie w kraju. Stał się godną siedzibą prowincjała, odpowiadał stolicy wielkiego państwa. Oczywiście Franciszkanie, zakon żebrzący, nie posiadający lub prawie nie posiadający majątku, o własnych siłach własnymi środkami nigdy by nie zdołali podźwignąć tak wielkich i kosztownych robót. Znaleźli jednak pomoc u wiernych a rozległość prac dowodzi, że przychylność zyskali niemałą. Zachowały się po części zapisy i jałmużny, jakie otrzymywali od mieszczan krakowskich[60]), obok tego należy postawić nieznane bliżej dary wielmożów a pewnie też biskupów i kapituły katedralnej. Zasługą samych zakonników pozostanie zapobiegliwość, z jaką umieli się o nie postarać i umiejętność, z jaką ich użyli. Podnieść wypadnie ich gust artystyczny, uwydatniający się najwyraźniej w piękności obrazów. Podług tego możemy sobie wyobrazić całe wewnętrzne urządzenie kościoła, o którym nie mamy nię-

60) Przytacza je RSK 76, 99-100.

stety żadnej konkretnej wiadomości, a więc ołtarze, stalle przed wielkim ołtarzem, rzeźbione ławy, może witraże w oknach.

Ubolewać należy, że cała ta wielka praca jest dla nas bezimienna. Nie wiemy nawet, czy sami Bracia wykonywali roboty, czy posługiwali się obcymi siłami, zwłaszcza czy plany i kierownictwo pochodzi od nich, czy oni to malowali obrazy. Czy za pędzlem franciszkańskim może przemawiać okoliczność, że na Stygmatyzacji uwydatniają się wpływy włoskie? bo niemieckie lub czeskie w ówczesnym Krakowie przejawiają się na każdym kroku. Nic o tem nie wiemy. Zaledwie nawet znamy imiennie ówczesną społeczność krakowską. Obfitsze dane spotykamy w latach 1430-55, przedtem i potem zachodzą tylko skąpe wzmianki, niemal wyłącznie o spowiednikach mniszek ś Andrzeja. Kustoszostwo krakowskie sprawował już 1430 i jeszcze 1455 Andrzej Strzelec, gwardiaństwo 1430 Franciszek, 1433 Jan, 1441 i 2 znowu Franciszek, może ten sam, 1455 Jan zwany Eremita.[61]) Nie ulega wątpliwości, że niejedno wypadnie też przypisać prowincjałom, spośród których zwłaszcza Jan Kmita okazuje się niepospolitym mężem.

Kmita Jan (nie Jakób)[62]) 1428 — 42/3 + 1450 11 V (?) bezpośrednio nastąpił po Swatomirze, wyboru dostąpiwszy

61) KT CLXVI, CLXXI; KmK II CCCCXLI, DXXXIV, DXXXVII.

62) Kmita Jan wymieniony z samym imieniem AGZ IV LXXVIII 24 I 1430; z samym nazwiskiem KT II CLXVI 8 IV 1430, Dd I 32, 36, 42, 43 w latach 1428 22 X-6 II 1440; z pełnym imieniem i nazwiskiem Dd I 35: 24 III 1431 i KT II CLXXI 6 I 1433. Dane o nim B 269-70; Im 68v-72; Christ 41 sq; M 18 20, 42-3; Kom 134-5, zgon AK Pczp 224. Wobec danych źródłowych nie można utożsamiać Kmity z Jakóbem de Polonia dr praw bonońskim 1401 albo z Jakóbem nazwanym doctor provincialis w Rachunkach dworu Jagiełły, podług hipotezy Fijałek I Polonia apud Italos scholastica K 1900 18-9. Takiemu utożsamieniu sprzeciwia się już wprawdzie B; ale jego X F odrzuca jako niewiarogodnego dodając, że B nie zna Stryczka, następcy Kmity. W rzeczy samej B mówi o Stryczku jako o Mikołaju z Karniowa, nie inaczej nazywają go owoczesne dyplomy. B zależny jest od swoich źródeł, w tym wypadku od Furstenhaina, jak wynika z porównania z Im i samego tekstu w M (por Dd VI). Furstenhain pisał w pierwszych latach w. XVI, a czerpał z archiwum prowincji. Więc też praca jego odpowiada danym dokumentarnym. Potraktowanie pochodzącego odeń B przez x F jest na wskroś niesłuszne. Zanadto x F zawierzył Komorowskiemu, tego jednak wiadomości o Franciszkanach są conajmniej bałamutne. Błędnie

na kapitule krakowskiej. O wykształceniu jego świadczy tytuł doktora teologii. Pochodził z znanej rodziny magnackiej, był rzekomo doradcą Jagiełły, co mogłoby dotyczyć bądź czasów przedprowincjalskich, bądź pierwszych lat prowincjalstwa. Za niego punkt ciężkości prowincji przeniósł się na dobre do Krakowa, czeskie bowiem konwenty spustoszyła burza husycka, tak że tylko kustodia morawska znaczyła poważnie i mogła spółzawodniczyć z polskimi. Odpowiednio do tego posunięcia, klasztor krakowski rozbudowywał się coraz pokaźniej. Może koszta robót spowodowały, że r. 1433 konwent sprzedał dożywocie na Czerwonym Prądniku Dominikanom, oraz minister przyjmował zapisy obciążone zobowiązaniami na konwent krakowski, może z tego powodu pozwolił zbierać Braciom złoto i srebro. R. 1430 na kapitule w Lelowie Kmita przyłączył do prowincji kustodię ruską, po czym odbył intromisję we Lwowie. W następnym r. 1431 przyjął nową fundację w Koźlu dla Braci wygnanych przez husytów z Bytomia i innych domów. Kapituły swoje za wyjątkiem r. 1429 bytomskiej odbywał w Polsce. Czy dzięki jego zabiegom udało się 1436 przy układach Czechów z cesarzem Zygmuntem wstawić punkt o zwrocie ś Jakóba w Pradze zakonnikom, że mógł go na nowo konsekrować 1437 legat Filibert?

Na czasy Kmity przypada Sobór bazylejski i zatarg z Eugeniuszem IV. Sobór z początku obesłany był słabo, nie pojechali też mendykanci polscy tłumacząc się brakiem środków, 1432. Później skoro tamtejsze delegacje zakonne zawarły filadelfię między sobą 1435, przyjęto ją także u nas. Spory pomiędzy zwolennikami Soboru a Papieża rozgłośnym echem

---

Kom umieszcza Stryczka podczas Soboru w Konstancji, skoro ówczesne źródła franciszkańskie na ten czas podają Swatomira (przyp 18) a Stryczek dokumentarnie poświadczony jest po r. 1447: CEXV III Dod 69. Błędnie Kom nazywa Marcina z Pragi Piotrem, gdy imię Marcin zachodzi w spółczesnych źródłach: AF II 519 i Dd V 2. Trudno się temu dziwić. Kom bowiem bynajmniej, jak x F zapewnia, nie „in hac parte authenticis usus est scriptis sui ordinis notitiis", lecz będąc Bernardynem nie miał dostępu do archiwaliów franciszkańskich. Co Kom podaje o Minorytach, są to powiastki, obiegające po Bernardynach. Że sam niewielką wagę do nich przykładał, widać z tego, że notował je dodatkowo. Z tego powodu należy też postawić znak zapytania co do zajścia przezeń opowiedzianego pomiędzy krakowskimi Franciszkanami a Ciołkiem. (Kom 134-5).

odbijały się również w Polsce zwłaszcza w Krakowie. Na kapitule tutejszej w Boże Ciało (7 czerwca) 1436 przyszło do starcia. Po stronie Papieża Eugeniusza stali Morawianie i mniejszość polska, większość Polaków i Czechów opowiedziała się za Soborem. Spośród nich znamy po imieniu Mikołaja z Hradca Kralove, Wincentego, gwardiana z Jindrzichowego Hradca, oraz Mikołaja Doliwę z Krakowa, może identycznego z Mikołajem podgwardianim 1430 lub Mikołajem kaznodzieją 1433. Doszło jednak ostatecznie do porozumienia. O te zasadnicze przeciwieństwa zazębiały się osobiste zatargi. Słychać, że Wincenty nie dopuścił do wizyty lektora karniowskiego Jakóba, zamianowanego kustoszem praskim, i kiedy ten wracał nic nie wskórawszy, Wincenty go uwięził i odstawił do Karniowa. W porozumieniu z nim działając Franciszek z Pragi udał się do prowincjała i pod pozorem, że Jakób wzbrania się wizytować, wymógł groźbami i podstępem, że jego mianował kustoszem. Słabość Kmity tłumaczy się ślepotą, której uległ. Wtenczas to lektor Goczałka pozyskawszy dla siebie kustosza krakowskiego Andrzeja Strzelca ruszył bez wiedzy prowincjała do Włoch do generała Gulielma da Casale (1430 — 42), czy może już wikariusza generalnego Alberta da Sarteano (1442 9 II-8 VI 1443) i uzyskał depozycję Kmity. Wikarym prowincji został Strzelec z poleceniem odprawić kapitułę i przeprowadzić wybór nowego prowincjała. Zebrała się kapituła w Krakowie 1442. Kmita oświadczył gotowość rezygnacji i złożył pieczęć w zakrystii pod opiekę Doliwy i Mikołaja z Hradca, pewnie definitorów. Jednak większość kapitularzy oświadczyła się za jego ponownym wyborem. Zwrócono mu pieczęć, on objął prowincjalstwo, lecz natychmiast mianował wikarego w osobie Strzelca, co było bardzo rozumnym, pokojowym posunięciem. Z kapituły tej i całego obrotu sprawy wszakże powstało niezadowolenie. Powodów nie znamy; rzecz wygląda na to, że na kapitule tej mieli przewagę zwolennicy Soboru i wybór Kmity nie dogadzał Morawianom. Licząc się z nimi, będąc zapewne tegoż samego zdania Strzelec wyznaczył jeszcze na ten sam rok nową kapitułę do Opola, chcąc widocznie usunąć zebranie spod wpływu atmosfery krakowskiej przychylnej Soborowi. Nie chcieli o tej kapitule słuchać zwolennicy Soboru. Nie tylko sami obaj Mikołaje nie pojechali, ale nawet

chcąc ją wogóle udaremnić, urządzili zasadzkę na Strzelca, że i on nie mógł się stawić w Opolu. Zdołał tylko przesłać polecenie, aby wybrano prowincjałem Mikołaja Stryczka z Karniowa, kustosza morawskiego. Tak się stało. Nowy minister uzyskał potwierdzenie kapituły generalnej w Padwie 8 czerwca 1443 i wraz z nią generała Antoniego Rusconi (1443 — 9). Jednak to niewiele pomogło. Bazylejczycy bowiem ani myśleli go uznać a byli potężni w prowincji. Z ich ramienia Wincenty z Jindrzichowego Hradca udał się na kapitułę generalną do Berna szwajcarskiego 1443, gdzie wybrano antygenerałem Macieja Doeringa z prowincji saskiej. Kmitę potwierdzono na prowincjalstwie, co miało pewnie przekreślić wybór Stryczka, ale udzielono zarazem pozwolenia rezygnacji. Niezawodnie skorzystał z tego, bo jako prowinc.ał bazylejski występuje teraz Mikołaj Doliwa, po raz pierwszy w tym charakterze wymieniony 8 października 1444. Rzekomo przywłaszczył sobie urząd pieczęć fałszując; sądzimy wszelako, że zwolennicy Soboru go wybrali a że pieczęć posiadał Stryczek, kazał zrobić nową. Doliwa cieszył się poparciem Zbigniewa Oleśnickiego, głównego jak wiadomo, w Polsce poplecznika Soboru. Prowincja miała teraz dwie głowy, większość zakonników podobno szła za Stryczkiem. Pomiędzy obu stronnictwami przychodziło do niesnasek, walk nawet. Bazylejczycy chwytali przeciwników, więzili i dręzyli. Równocześnie toczyły się układy. Generał Rusconi starał się pozyskać Doliwę i gotów był nawet do daleko idących ustępstw, do podziału prowincji. Ale Doliwa nie chciał opuścić Soboru, do czego przyczyniła się bez wątpienia ogólna postawa episkopatu i rządu polskiego za regencji Oleśnickiego; wobec tego generał rzucił nań klątwę. Dopiero gdy Kazimierz Jagiellończyk 1447 uznał następcę Eugeniusza Mikołaja V, doszło też do uśmierzenia zatargu w prowincji. Kiedy legat papieski Jan Baptysta Enrici przybył 1448 do Krakowa, także Franciszkanie złożyli obediencję w ręce jego.

Teraz pozostało jeszcze zakończyć rozdwojenie na urzędzie ministra. Na ś Jan (24 czerwca) 1449 (?) Stryczek przyjechał do Krakowa, aby dokonać pojednania i objąć władzę nad kustodią. To jednak nie nastąpiło. Doliwa nie chciał ustąpić a miał poparcie biskupa, który wystosował nawet list do gene-

rała prosząc o tegoż zatwierdzenie albo o nowy wybór. Stryczka podobno poturbowali Bracia krakowscy. Generał Rusconi przysłał jako swego komisarza prowincjała rakuskiego Jana z Tulna, ale i ten nie mógł nic wskórać. Bądź co bądź nawet Doliwa i jego stronnictwo przestało uznawać Doeringa, który zresztą i w całym Zakonie coraz mniej miał zwolenników, aż urząd jego nie wygasł 1449 wraz z rezygnacją Feliksa V. Odpowiedź Rusconiego do Oleśnickiego nie zachowała się. Niezawodnie zarządził nowy wybór, a wyszedł zeń Mikołaj Stryczek. Dokładnych dat tych wydarzeń nie posiadamy. 15 listopada 1453 spotykamy wikarego Andrzeja, pewnie Strzelca. Nasuwa się domysł, że jemu to powierzył generał tymczasowy zarząd prowincji aż do wyboru ministra na uznanej bezspornie kapitule. Atoli tę datę wyboru Stryczka, podaną przez kronikarza na 1455, należy cofnąć, może na r. 1454, bo już 4 stycznia 1455 spotykamy Stryczka urzędującego w Krakowie.63) Wśród tych zaburzeń ś Jan Kapistran przybył do Krakowa latem r. 1453, pozostał do wiosny 1454, a przydługi ten pobyt użył m. i. na wprowadzenie Obserwantów, nazywanych w Polsce Bernardynami. Może też na te zawichrzone czasy przypada, że mieszczanie krakowscy zabrali z konwentu złote i srebrne przedmioty. Dowiadujemy się o tym z pisma Piusa II (1458-64), co wskutek zaniesionej skargi nakazał je zwrócić.64)

Kapituła w Ołomuńcu na ś Franciszek (4 X) 1456 stała też jeszcze pod znakiem pacyfikacji. Potwierdziła Stryczka a zarazem wszystkich dotychczasowych kustoszy i gwardianów, co wywołało powszechne zadowolenie i kapitularze uradowani powrócili do swoich domów. Rządy Mikołaja teraz już niezakłócone trwały do r. 1467. Był już w podeszłym wieku, urodził się bowiem ok. r. 1375. Mimo to z pilnością wizytował prowincję i jeszcze 1463 spotykamy go w Sączu i Lwowie. Zapewne z tego to pobytu skorzystał bł Jan z Dukli, aby wydobyć pozwolenie przejścia do Bernardynów. Na 8 września 1467 prowincjał zwołał kapitułę do Karnicwa oczekiwając niechybnie, że mu przedłuży urzędowanie. Jadnakowoż nadzieja go omyliła. Wybrano nowego ministra w osobie Andrzeja, czy

63) B 270-1; Im 72-8v; M 20, 42-4; Kom 135; CEXV III Dod 69; AGZ V CXLV 28 VIII 1463; Dd I 49, 51, 52, 57.

64) Dd I 54.

był to znany już nam Strzelec? Stryczek atoli nie uznał wyboru i nie chciał wydać pieczęci, tak dalece jeszcze czuł się na siłach. Życie zakończył w Wielkim Poście (2 III — 17 IV) 1468 w swoim Karniowie.[65])

Rządy Andrzeja trwały tylko trzy lata; dlaczego tak krótko, nie wiemy. Umarł rzekomo 30 maja 1480.[66])

Kapituła krakowska r. 1470 wybrała ministrem Marcina z Krakowa (1470-87), którego kronika nazywa także Marcinem ze Lwowa i powiada, że z pochodzenia był Czechem. Mąż znamienity i wykształcony, występował jednak z splendorem niestosownym na Minorytę, co wywoływało złe wrażenie u ludzi świeckich. Zdaje się wszakże, że było to tylko na początku, może wysoka godność poszła mu do głowy. Później poczynał sobie roztropniej. Pomnożył aparamenta i srebra kościelne konwentu krakowskiego i wogóle wyświadczył mu wiele dobrego. Umarł tamże 1487, po czym rządy przeszły na wikarego Wawrzyńca.[67])

Kapituła w Krakowie 5 października 1487 wybierała następcę. Głosy się rozdwoiły. Mniejszość oświadczyła się za Szczepanem z Brna, kustoszem morawskim, większość oddała głosy na drugiego Marcina z Krakowa (1487-94) „nie bez podejrzenia symonii". Zarzut ten wydaje się niesłuszny, przynajmniej Marcin uzyskał potwierdzenie generała, datowane z Cremony 25 maja 1488. Prowincjał okazywał się na początku mężem gorliwym i na pierwszej swojej kapitule w Kladsku 1489 miał na oku dobro prowincji. Niebawem atoli naraził się na podejrzenia o chciwość wymagając wielkich opłat od klasztorów że skargi poszły do generała. Marcin umarł w Krakowie 1494 i jedyny z prowincjałów doczekał się uwiecznienia przez pomnik po dziś dzień zachowany. To prowadzi do wniosku, że wzglę-

---

65) Im 78-9.

66) Im 78v; AK Pczp 235.

67) B 271-2; Im 55, 79-83; M 21, 44-5; Dd I 61. Następuje po sobie trzech Marcinów, których nie łatwo rozplątać. Dwuch ostatnich można jako odrębnych stwierdzić dokumentarnie (przyp. 68 i 69). Od nich odróżniamy pierwszego idąc za Im 55 i 79-83 contra B i M, do czego nas skłania głównie potwierdzenie drugiego Marcina r. 1488 AG A2 47. Co prawda zachodzi możliwość, że było to potwierdzenie ponownego wyboru; temu jednak sprzeciwia się wyraźnie przekaz Im. Niniejsze przedstawienie odbiega od chronologii, jaką daliśmy w krytyce RSK Kwart. Hist. 1934 145-6.

dem niego społeczność tutejsza poczuwała się do niezwykłej wdzięczności, innymi słowy że i on wielce się zasłużył około krakowskiego domu.[68])

Następny prowincjał Marcin z Pragi (1494/5-1503) jest enigmatyczną postacią. Wybrany zapewne już 1494, na kapitule w Kladsku 1495 przedstawił potwierdzenie generała Samsona (1475-99). Był to człowiek niepospolity, ale obok dobrych występują u niego i złe strony, i te ostatecznie wzięły górę. O wykształceniu świadczy stopień doktora teologii. Posiadał zaufanie generała. Został komisarzem prowincji saskiej z wyjątkowo szerokimi kompetencjami. Odprawił tam kapitułę w Halberstadt 2 lutego 1498 i wydał przepisy mające na celu reformę prowincji, to jednak napotkało na opór Braci. Samson poruczył mu także zebrać wielką kwotę pieniędzy tytułem składki, co może się łączy z jubileuszem r. 1500 głoszonym w Polsce przez Minorytów. Zbierając pieniądze Marcin poczynał sobie aż nadto dowolnie. Zabierał z konwentów złoto, srebro, kielichy, puszki, monstrancje z kościołów, nałożył wysokie opłaty na domy męskie i żeńskie. Nie zapominał przy tym o sobie. Trzymał drogie konie i liczną służbę, ubierał się w kosztowne szaty dochodząc w tym aż do dziwactwa, bo spodnie kazał obszywać perłami. Na kapitule krakowskiej 1498 przyniewolił społeczność znojmską i kustosza morawskiego — czy wciąż jeszcze Szczepana? — że mu oddali winnicę. Do jakiego stopnia prowincjał potrafił dokuczyć zakonnikom, świadczą słowa Wawrzyńca, kustosza gnieźnieńskiego, pewnie identycznego z wikarym prowincji r. 1487: O Marcinie ministrze, jeżeli będę potępiony, to dla ciebie potępi mię Boska sprawiedliwość. — Po kapitule głogowskiej 15 sierpnia 1499 poszły skargi do generała, m. i. rzekomo posądzenia o skłonności husyckie. Rządy w Zakonie sprawował wtenczas Idzi Delfini, od r. 1499 jako wikary generalny, 1500-6 jako generał. Delfini przysłał komisarza w osobie Bernardyna de Caena. Wszelako Marcin potrafił mu odebrać podstępem dokument komisji i wypędził z prowincji jako impostora. Bernardyn powrócił do Włoch i ponownie mianowany komisarzem przybył do prowincji 1502. Atoli i teraz Marcin nie chciał mu się poddać. Komisarz

68) Ten Marcin poświadczony przez AG A1 247 pod r. 1488, zgon przez nagrobek krakowski.

udał się o pomoc do króla Aleksandra i kardynała Fryderyka Jagiellończyka. Pojmanego prowincjała wydano Bernardynowi, który uznawszy go winnym rozmaitych przestępstw, jednak widocznie nie herezji, zasądził na wieczyste więzienie klasztorne. Stało się to na kapitule krakowskiej w pierwszej połowie maja 1503. Kapituła ta trwała dni trzynaście a przewodniczył jej sam Bernardyn. Wybrano nowego prowincjała w osobie Szczepana z Brna. Wyrok na Marcina nosił datę 16 maja. Odstawiono go do karceru w Brnie, gdzie umarł po trzech latach.69)

Szczepana (1503-1509 lub 1510) potwierdzenie ma późną datę 26 V 1504, może generał zasięgał jeszcze jakich dodatkowych informacji. Już 4 maja 1503 Szczepan polecił zredagować kronikę prowincji Janowi Furstenhainowi, pewnie lektorowi brneńskiemu. Dowodzi to jego wybitnego umysłu, nie inaczej starania o podniesienie nauk: r. 1504 wznowił studium teologii w Krakowie i filozofii w Brnie, widocznie podupadłe za poprzednika. W tych latach też Franciszkanie licznie się zapisują na uniwersytecie. Zabiegał o obostrzenie dyscypliny. Uzyskał 26 maja 1504 pismo generała do prowincjała rakuskiego, aby wydał chroniących się doń zbiegów. Może w związku z podniesieniem moralnym pozostaje niedostatecznie znana sprawa Jana Kaliska, kantora w Nowym Sączu. Prowincjał ukarał go za jakieś bliżej nieznane wykroczenie i zabrał mu pewne rzeczy. Ale Kalisek czując się pokrzywdzony apelował do generała Graziani (1506-10) i nawzajem wytoczył skargę na rzekomą czy rzeczywistą samowolę Szczepana. Generał pod dniem 9 października 1507 nakazał prowincjałowi węgierskiemu zwizytować prowincję i zbadać sprawę i zarzuty Kaliska. Ma go wezwać na kapitułę prowincjalną i tam rozsądzić; gdyby się okazał niewinnym, zabrane przedmioty mu zwrócić. Powinien zbadać również zarzuty podniesione przeciw ministrowi: jeśli doprawdy powstaje przeciw Zakonowi i generałowi, wizytator ma go zawiesić. Wszystkim Braciom generał nakazał posłuszeństwo względem komi-

69) B 273-4; Im 85-90; M 21, 45; Kom 277 nazywa go Piotrem z Pragi, imię Marcin jednak ustala Dd V 2 i AF II 519. Pod r. 1496 wymienia go Cz 3063 4. Bez imienia działalność w prowincji saskiej MGF 698 sq; o nim też mowa MPH III 91, bez imienia. O husyctwie jego tylko Kom 277, więc rzecz wątpliwa. Mogły to być posądzenia, ale okazały się fałszywe, co wynika z tego, że go nie spalono.

sarza. Wizyta miała służyć za przygotowanie do kapituły generalnej, zapowiedzianej na r. 1509 do Ferrary, na którą wezwano także Szczepana.[70]

Jaki dalszy obrót wzięły sprawy, nie wiadomo. Kapituła generalna odbyła się dopiero r. 1510 w drugiej połowie maja w Rzymie i wybrała generała Forcacci. Na niej jako prowincjał zasiadał już zapewne Walenty z Krosna (1509 lub 10-1514 lub 15). Wnosimy to stąd, że 2 czerwca tegoż roku konwent w Krosnie otrzymał odpust od kilku kardynałów w Rzymie a to najsnadniej znajduje wytłumaczenie w ówczesnym a więc na kapitule rzymskim pobycie prowincjała Walentego związanego z tym konwentem; mógł co prawda uczestniczyć w kapitule również jako kustosz kustoszy. Kto wie, czy sprawy nie miały takiego przebiegu, że pojechali na kapitułę Szczepan jako minister, Walenty jako kustosz kustoszy; kapituła przyjęła zrzeczenie Szczepana i wikarym mianowała Walentego a najbliższa kapituła prowincji wybrała go ministrem. Ale w dzisiejszym stanie naszej dokumentacji może to być tylko domysł. Szczepana zupełnie tracimy z oczu, umarł podobno 10 stycznia 1513. Wspaniały kielich po nim przechowywał konwent krakowski. Walentego spotykamy w latach 1497-1509 jako kustosza ruskiego, na urzędzie gwardiana lwowskiego także 15 listopada, urzędowanie jego zatem rozpoczyna się po tym terminie. Mało tylko wiemy o jego rządach. Są to czasy smutne i ciężkie dla Franciszkanów. We Włoszech Zakon przechodzi długotrwałe przesilenie znamienne próbami nieudanych reform i walk z Obserwantami, wybuchającymi na kapitułach najgeneralniejszych. Po rozmaitych prowincjach dzieje się źle.

70) Szczepan z Brna (Stephanus de Bruna) B 260 i 274; Im 83v i 13; M 21, 46; AG A3 73, A4 184 bezimiennie. Objęcie rządów nie może przypadać wcześniej niż na r. 1503, skoro w lutym tegoż roku ministrem jest jeszcze Marcin z Pragi (Dd V 2). Z tego powodu kapitułę krakowską, o której mówi M 21 pod r. 1500, należy przesunąć na 1503. Daty dzienne mogły być 4-16 maja, chociaż dziwnie wygląda, żeby prowincjał natychmiast po wyborze dał polecenie spisania kroniki 4 V (M 1). Datę zgonu dajemy według AK Pczp 251; AKGn Fr I ma 20 IX 1508, jest to jednak źródło niepewne. Konwent krakowski posiadał po nim r. 1596 kielich z napisem: 1518 hunc calicem fecit fieri fr Stephanus O Mi provincialis Bohemiae et Poloniae (FL 1596 26), ale w istocie napis nie mógł być tak długi, bodaj zawierał więcej niż imię i datę, z pewnością błędnie odczytaną w r. 1596, może zamiast 1508.

Konwentuali tracą grunt pod nogami. U nas spółzawodnictwo Bernardynów ogranicza napływ do Zakonu, bierze się kandydatów coraz pośledniejszej jakości. Wpisy Braci w *Album Studiosorum* ustają. Walenty to, zdaje się, przyjął zbiega bernardyńskiego Antoniego Dusia i zrobił go kaznodzieją w Krakowie, o co Obserwanci wytoczyli proces i wygrali; czy Duś wrócił do nich, godzi się wątpić. Walenty uczestniczył także w kapitule generalnej rzymskiej w maju 1513, pamiętnej tym, że wyszedł z niej ostatni generał całego Zakonu z pośród Konwentuałów Bernardyn Prati (1513-7). Na kapitułę tę Walenty przybył bardzo wcześnie, bo już d. 2 maja datują się dalsze przywileje dla Krosna. Wyrobił także łaski dla mieszczanina lwowskiego Panuszka. Uczestnictwo w dwuch kolejnych kapitułach generalnych, przyjazd do Rzymu wcześniejszy r. 1513 wskazują na to, że załatwiał Walenty jakieś ważne sprawy; czyżby należał do ojców, chodzących pilnie około reformy Zakonu? Może zabiegał w długoletnim procesie o odebranie Opola na rzecz Obserwantów; nic jednak konkretnego nie wiemy. Ostatni raz Walentego źródła wymieniają 30 października 1514, a r. 1527 mowa o nim jako dawno zmarłym. Nie wiemy nawet, czy rządy jego zakończył zgon 1514 lub 1515 czy inne przyczyny.71)

Następny i ostatni prowincjał czesko-polski jest to Albert Fantini (1514/5-16 †). Był to Włoch, pochodził z Bononii. Bardzo uczony, słynął nietylko jako filozof, ale też jako chemik, profesor wszechnicy bonońskiej 1512-4. Zaproszony przez prowincjała saskiego Henninga (1507-15) wykonywał doświadczenia fizykalne w Frankfurcie i Berlinie tak niezwykłe, że go pomówiono o czary. Może z tego powodu nie pozostał na dobre w Niemczech, lecz przybył r. 1514 do Krakowa. Tutaj jednak nie słychać o jego działalności jako chemika, lecz uprawiał wyłącznie filozofię i teologię. Wykładał na uniwersytecie a ogłosił też kilka dzieł swoich drukiem. Cieszył

---

71) Walenty z Krosna B 274; M 46; Christ 48. Jako kustosz ruski wymieniony AGZ XV 2572, 2916, XVII 4001, 4094; MRPS IV 902; Dd I 65. Jako prowincjał Teichmann L D. Franziskaner-Observanten in Schlesien itd. Wr 1934 30 przyp 46: 11 IX 1511; KMP IV MCCXXX 6 XI 1513; Dd I 68, 70. 71; w aktach LAM Off Cons II 710 Ser 1918 r. 1527 jako dawno zmarły. Dokumenta krosn. Dd I 66, 67, 68, 69. AKGn Fr I zgon podaje na 29 IX 1519. Że raczej już nie żył 1516, zdaje się wynikać z uwagi w piśmie Zygmunta I, iż w prowincji nie ma nikogo zdolnego na prowincjała (Tmi IV XXI).

się najlepszą opinią, słynął nie tylko z głębokiej nauki, ale także świętobliwością życia. Otrzymał urzędy prowincjała czesko-polskiego oraz komisarza nadzwyczajnego prowincji czesko-polskiej i węgierskiej. Może rzeczy trzeba sobie przedstawić w ten sposób, że przybył do Polski jako komisarz a kapituła, którą zwołał, wybrała go prowincjałem. Ani dat ani bliższych okoliczności nie znamy. Nie zaniedbując pracy profesorskiej Fantini zabrał się energicznie do wykorzeniania nadużyć, a były niemałe tak w męskich jako i w żeńskich klasztorach. Do pomocy sprowadził sobie kilku Włochów, widocznie nie mając zaufania do miejscowych zakonników. Między nimi pewnie znajdowali się też Francuz Jakób Piscatoris i Henryk, magistrowie paryscy. Atoli opłakany stan prowincji doszedł do takiej ostateczności, że prowincjał gorliwość swoją przypłacił życiem. Kilku braci krakowskich pod przewodnictwem kaznodziei Wawrzyńca Szetli za poduszczeniem rozpuszczonych mniszek ś Andrzeja uknuło spisek przeciw Fantiniemu. Pierwotnie zamierzali go porwać i wywieźć do Czech. Ale kiedy napadnięty nocą 5/6 września 1516 bronił się mężnie, zamordowali go. Mordercy uciekli w świeckich sukniach.[72])

Zabójstwo to wywołało niesłychane przerażenie i poruszenie umysłów. Spółczesne zapiski obszernie się o nim rozwodzą. Sam kustosz uciekł. Nazajutrz rano imieniem konwentu Jakób Piscatoris, widocznie najpoczcześniejszy mąż społeczności klasztornej,[73]) wraz z kilku Braćmi udał się do biskupa Konarskiego prosząc o pomoc w chwytaniu zbrodniarzy, o radę i opiekę. Kościół zamknięto. Złoczyńców udało się pojmać już tego czy następnego dnia i odstawiono ich do klasztoru. Atoli więzienie klasztorne nie było dosyć

72) B, M i Im o nim milczą. Że Fantini był prowincjałem, nie komisarzem tylko, wynika z akt procesu morderców Acta Episcop. krak. VI 90 sq, zwłaszcza 90v. Wypis z nich był łaskaw dla nas sporządzić X prof Jan Krzemieniecki, za co mu składamy najszczersze podziękowanie. Profesura Fantiniego Barycz H. Historja Uniw. Jag. w epoce humanizmu K 1935 252-4. Pobyt w Niemczech MGF 902 nr 27.

73) Był poprzednio w Bononii, gdzie uzyskał bakalaureat teologii, a w Paryżu został magistrem. Zapewne Fantini ściągnął go do Polski. Zapisał się w Album Studiosorum d. 18 września 1516. (Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis II K 1892 169).

bezpieczne. Wobec tego 8 września gwardian Bartłomiej prosił biskupa, aby ich zamknął w swoich lochach. Nie minęła ich zasłużona kara. Jedni dali gardło, drudzy poszli na dożywotnią kaźń do zamku biskupiego Lipowca, skąd wszakże zdołali uciec po niejakim czasie.

I w opinii publicznej i u czynników rządzących jednomyślne zapanowało zdanie, że należy przedsięwziąć radykalną naprawę stosunków w prowincji. Rządy objął tymczasowo rzeczony Jakób, jednak nie z tytułem prowincjała; ale nie ulegało wątpliwości, że zadanie takie przerasta jego siły. Atoli wogóle przynajmniej według sądu króla i podkanclerzego Tomickiego, prowincja nie posiadała podówczas zakonnika, zdolnego nią pokierować. Przybył Franciszek, bliżej nam nieznany. Ten pojechał do króla, znajdującego się wówczas na Litwie, aby mu się przedstawić i uzyskał odeń pozwolenie na otwarcie kościoła krakowskiego, zresztą wbrew radzie Tomickiego. Nieszczęscie chciało, że zmarł, zanim mógł cośkolwiek przeprowadzić. Więc znowu rządy spadły na Jakóba. Z głównego zarządu nie przybywał nikt: jest to koniec r. 1516 a początek 1517, przesilenie i tam wisiało w powietrzu. Z tego czasu niezawodnie pochodzi ostre pismo Zygmunta I do generała, domagające się bezzwłocznego przysłania energicznego męża i reformy Minorytów w prowincji a grożące nawet wypędzeniem ich z kraju. Jakóba król odesłał z Polski.74)

Jaki obrót wzięły teraz sprawy, w szczegółach nie wiemy. Znamy tylko ostateczny wynik. Nastąpiła dismembracja prowincji. Utworzono dwie z niej, osobną polską, osobną czeską. Do tej weszły tylko kustodie królestwa czeskiego, opolską zniesiono, morawską przydzielono do prowincji rakuskiej. Polska prowincja objęła kustodie krakowską, gnieźnieńską, ruską i wikariat litewski. Jako prowincjał przybył Marek a Turre z prowincji weneckiej.

Spotykamy go w źródłach od r. 1518. Są ślady, wskazujące, że ten rozbiór dawnej prowincji dokonał się dopiero po grudniu 1516.75) Mniemamy zatem, że można to prze-

---

74) Decius J L De Sigismundi regis temporibus K 1901 128; AEp Crac 90 sq; Tmi IV XXI-IV; Dd V 3, 4.

75) Im 90 nadmienia tylko o odłączeniu kustodii morawskiej i to pod r. 1516; B 275 i M 21, 46 po Walentym, któremu wyznaczają czas do

obrażenie połączyć z przewrotem, jakiemu uległ cały Zakon na kapitule najgeneralniejszej w maju 1517, uwydatnionym w słynnej bulli Leona X *Ite et vos* 29 maja. Zapewne też już w ciągu tego r. 1517 Marek przyjechał do Polski. Rządy jego rozpoczynają nową epokę w dziejach polskiej Braci Mniejszej.

1517, wymieniają zaraz Marka a Turre. MGF 940 pod 16 XII 1516 mówi o konwencie opolskim jako franciszkańskim jeszcze, chociaż stojącym przed likwidacją, coby wskazywało, że wówczas jeszcze rozbiór prowincji nie był dokonany. Czy z Dd I 72 można wnioskować, że 30 V 1517 Opole jeszcze było franciszkańskie, zależy od tego, jak daleko wówczas był się posunął na Śląsku proces posiadania stałych dochodów u Bernardynów śląskich, na co dadzą pewnie odpowiedź dalsze badania o Teichmanna

ROZDZIAŁ V.

USTRÓJ I ŻYCIE WEWNĘTRZNE.

Stosunek do władzy centralnej. Prowincjał, kapituła prowincji, kustodia, kustosz i jego obowiązki. Konwenty: Kraków. Społeczność, gwardian, urzędnicy klasztoru. Nowicjusze, wykształcenie, piśmiennictwo, biblioteki. Tryb życia, rozmyślanie, inne ćwiczenia, collacio, usterki. Stan prowincji. Bł. Jan z Dukli. Rozwój konwentualizmu.

Za tło niniejszego rozdziału służył nam H. Holzapfel Handbuch d. Gesch. d. Franziskanerordens Fryburg 1909 zwłaszcza 176sq. Z źródeł najważniejsze są Konstytucje generalne z r. 1353 BF VI 639 oraz uchwały kapituł prowincjalnych z lat 1353 i 1412 Dd II 1, 2. Porównanie z Bernardynami dawaliśmy podług X Kantak Bernardyni polscy L 1933 I 73sq.

Średniowiecze w dziejach Zakonu Braci Mniejszych stanowi tę epokę, w której nie tylko powstał, ale także organizacji swojej położył podwaliny. Wiadomo, że odbywało się to pośród tarć i walk wewnętrznych. W tym wyrabiał się ustrój całości i poszczególnych części, powstawały zagadnienia rozumienia i tłumaczenia Reguły, przystosowania do życia praktycznego, do konieczności codziennego bytowania, czemu służyły objaśnienia Papieskie, konstytucje kapituł generalnych, działalność generałów Zakonu i kardynałów protektorów. Rzecz napotykała przy tym na większe trudności niż w jakimkolwiek innym Zakonie. Ś Franciszek bowiem był w daleko mniejszym stopniu człowiekiem praktycznego życia niż inni twórcy Zakonów: Benedykt, Dominik czy Ignacy. Reguła jego nie ma charakteru dokumentu prawniczego, tylko raczej stanowi indywidualne rozprowadzenie rad ewangelicznych, najpierw osobiste pojmowanie, potem od nielicznych przyjęte towarzyszy, podobnych Franciszkowi

idealizmem. Dopiero później zbiegiem okoliczności nieprzewidzianych, wypadło z niej uczynić zasadę życia wielotysiącznej rzeszy, napływającej do Zakonu, wśród której najwyższy idealizm nie mógł być chlebem dnia codziennego. Zasadniczym zagadnieniem tutaj stała się przede wszystkim kwestia ubóstwa w społeczności, nie praktykowanego w żadnym innym Zakonie. Na tym problemie wyrosły ostatecznie rozmaite gałęzi Zakonu, na które dzieli się jeszcze dzisiaj, jakkolwiek żadna już obecnie nie stosuje Reguły literalnie, pod którym to znakiem występowały wszelkie reformy i nowe obserwancje.

Cały ten ruch wewnątrz Zakonu, wszelkie tłumaczenia Reguły, wszelkie nowe rozumienia, wszelkie powroty do literalnego stosowania powstawały i rozgrywały się w tych krajach, które występują twórczo w dziejach średniowiecznego Kościoła, we Włoszech i w Francji. Inne kraje, inne prowincje franciszkańskie postępują za tym niemal zupełnie biernie. Dotyczy to także naszej prowincji czesko-polskiej. Nie można się temu dziwić, bo kraje nasze w ogólnym rozwoju Kościoła, cywilizacji, prądów umysłowych także pozostawały bierne i po dziś dzień niewiele się to zmieniło. Tyczy się to w wyższym stopniu jeszcze Polski niż Czech, wykazujących czy to ogólnie czy w Zakonie większą ruchliwość umysłową.

Nie należy tego bynajmniej pojmować jako ujmę dla naszych zakonników, zresztą ten sam objaw spotykamy we wszystkich naszych zgromadzeniach duchownych. Jeszcze dzisiaj Polska leży nieomal na rubieży świata katolickiego. Tym bardziej w średniowieczu miała charakter misyjny, czy to na zewnątrz granicząc z pogańską Litwą i schizmatycką Rusią, czy wewnątrz mając przed sobą zadanie ucywilizować i przepoić chrześciańśtwem nawróconą stosunkowo niedawno ludność. Wielkich wprawdzie postępów dokonał w tej mierze w. XIII właśnie dzięki żywej działalności mendykantów. Ale bynajmniej nie doszliśmy jakiegoś r. 1300 do tego, aby stanąć na równi chociażby z Niemcami, żeby już zamilczeć o twórczych narodach Zachodu. W czternastym wieku wysiłki naszych Franciszkanów idą na Ruś i Litwę i tam dokonywają dzieł wielkich. Cóż dziwnego, że w we-

wnętrznych sprawach prowincji zadowalniali się tym, co przychodziło z góry, z ośrodków zagranicznych Zakonu. I dzisiaj nikt nie wymaga od misjonarza, aby równocześnie twórczo uczestniczył w rozwoju nauki lub organizacji Kościoła. W lepszym, słuszniej powiedzmy, w innym cokolwiek położeniu znajdowała się czeska połowa prowincji, nie mająca przed sobą bezpośrednich zadań misji zewnętrznej, mogli więc tamtejsi Bracia żywszy brać udział w życiu ustrojowym Zakonu, czy w pracach teologicznych Uniwersytetu praskiego. Atoli od możliwości do rzeczywistości daleka wiedzie droga, w rzeczy samej w tym wszystkim ani czescy Minoryci nie zaznaczyli się poważniej.

Co się tyczy stanu prawnego prowincji, spotykamy z początku w. XV przepis, że krom Reguły obowiązują konstytucja Klemensa V *Exivi* z r. 1312, ustawy Benedykta XII z r. 1337 oraz konstytucje generalnych kapituł, a przepis ten pochodzi z jednego z czeskich konwentów.1) Jakkolwiek tak się miały rzeczy, prawniczo biorąc, i konstytucje Benedykta prowincjał Mikołaj ogłosił na kapitule krakowskiej w wrześniu 1337, to jednak godzi się wątpić, czy weszły w życie, nie inaczej jak po innych prowincjach; nadto kronika nasza nie omieszkała zapisać, że zniósł je Papież Klemens VI r. 1343. Z późniejszego czasu istnieją ślady, że wprowadzono w życie a przynajmniej znano konstytucje Aleksandra VI z r. 1500.2)

Na ogół co do ustroju dzieje prowincji dają się sprowadzić do tego, że przyjęła go gotowy z ośrodka Zakonu i przechodziła wszystkie stopnie rozwoju aż do konwentualizmu, nieznacznie, biernie, sprawy sobie nie zdając z przemian.

Prowincja czesko-polska w liczbie stała na miejscu 32-im; poprzedzała ją węgierska, za nią przypadała angielska; nie posiadała żadnego wezwania jak ogół ówczesnych prowincji. Terytorialnie pokrywała się z królestwem czeskim wraz z Morawą i Śląskiem ale tylko Górnym, tudzież z królestwem polskim wraz z ziemią głogowską śląską oraz z Li-

---

1) PrU VF29 1.

2) Tłoczone Rz 1501. Kopia ich nie tylko Wr IVQ196, rk ten jest bernardyński, ale powoływa się na nie Franciszkanin Malęgowski FL 1679 13.

twą a od r. 1430 także Rusią Czerwoną i dalszą. W obrębie prowincji nigdy nie odbyła się kapituła generalna, rzadko też kiedy przyjeżdżał osobiście generał Zakonu. Nie wyszedł z niej żaden zakonnik, który by się wybitniej odznaczył w ogólnych dziejach Zakonu czy Kościoła. W kapitułach generalnych niezawodnie delegacja prowincji uczestniczyła dość regularnie, chociaż rzadko tylko o takich podróżach doszły nas konkretne wiadomości. Delegacja zasadniczo składała się z prowincjała i z delegata kapituły prowincjalnej, nazywanego kustoszem, lecz urzędowy tytuł brzmiał najpierw *dyskret* potem *kustosz kustoszy*. Niewątpliwie zdarzało się też, że zamiast prowincjała inny zakonnik udawał się na kapitułę generalną jako zastępca przezeń osobiście czy przez prowincjalną kapitułę umocowany. Zachodziły także nadzwyczajne wypadki spowodowane zamieszkami jak podróż gwardiana Wincentego z Jindrzichowego Hradca na kapitułę bazylejską w Bernie szwajcarskim 1443, gdzie oczywiście zalegalizowano braki formalne. Przyjąć wreszcie wypadnie, mniemamy, że niekiedy wyruszał sam prowincjał bez kustosza lub sam kustosz bez prowincjała, zaopatrzony w odpowiednie od drugiego pełnomocnictwa.

Nawzajem do prowincji przybywali komisarze lub wizytatorzy z ramienia centralnych władz Zakonu. Podług konstytucji generalnych jedna prowincja wizytowała drugą, tak znachodzimy w czesko-polskiej wizytatorów z Węgier, rzadziej z Rakuz lub Danii. Było ich zasadniczo dwuch, przez co nie należy rozumieć wizytatora z socjuszem, lecz równouprawnionych ojców mieć mogących i mających zapewne jeszcze z sobą socjuszów, tak przynajmniej wynika z brzmienia przekazów. Nawzajem też czesko-polska prowincja wizytowała inne, chociaż nie znaleźliśmy konkretnego przekazu. Wizyty takie wyznaczała kapituła generalna. Konstytucje generalne z r. 1354 wyraźnie zaznaczały, że koszt ich ponoszą prowincje wizytujące, nie wizytowane. Zdaje się, że tacy wizytatorzy nie mieli władzy wyższej od prowincjała ani przewodniczyli na kapitule prowincjalnej; dopiero ok. r. 1500 spotykamy wyraźny przepis, że wizytator powinien być obecny przy wyborze prowincjała. Oczywiście mieli obowiązek złożyć sprawozdanie kapitule generalnej.

Oprócz tych zwyczajnych wizyt zachodzą także nadzwyczajne. W takim razie wizytatora, zwykle jednego delegował generał a zdarzało się, że uzyskiwał dlań nawet zatwierdzenie papieskie. Takim wizytatorem był np. ów Alan wysłany 1262 przez ś Bonawenturę, aby „przeprowadził śledztwo co do życia i obyczajów Braci czeskich i morawskich”.[3]) Nie inny charakter zapewne miała wizyta prowincji saskiej, dokonana 1498 przez prowincjała czesko-polskiego Marcina z Pragi, występującego jako *auctoritate Apostolica ac generalis ministri commissarius et visitator provincie Saxonie cum omnimoda auctoritate.*[4]) Kompetencje takiego wyjątkowego komisarza i wizytatora określał w każdym wypadku instrument, a miał być powołany zawsze w pewnym konkretnym celu. Z strony wizytatorów zdarzają się czasem nadużycia, względnie prowincje przeciw nim protestują. Tak na kapitule w Znojmie 1314 niezależnie od wizytatorów zwykłych Mateusza i Wawrzyńca z prowincji węgierskiej, pojawił się nadto Wacław, socjusz arcybiskupa strzygońskiego twierdząc, że mu generał udzielił władzy nad prowincją, czego kapituła nie przyjęła do wiadomości. Podobnie prowincja saska protestowała przeciw reformom, zaprowadzanym przez Marcina z Pragi.[5])

W każdej prowincji a więc i w czesko-polskiej władzę sprawował prowincjał *minister provincialis*. Czas urzędowania jego pierwotnie nie był ograniczony, stąd nieraz trwał lat kilkanaście aż do zgonu. Działo się to naówczas w całym Zakonie. W XV w. urzędowo określano termin urzędowania, ale jak w wielu prowincjach, tak i u nas tych przepisów nie przestrzegano, a kiedy Innocenty V i Grzegorz XII postanowili złożyć z urzędu wszystkich przełożonych od lat dziesięciu, to także w prowincji rozporządzenie papieskie spotkało się z niezadowoleniem. Zniedołężniały prowincjał powinien był zrzec się godności; obchodził wszelako czasem ten przepis mianując wikariusza. Z prowincji znamy taki wypadek u Kmity. Z prawem to stało w sprzeczności, wikarego wyznaczać prowincjał mógł bowiem tylko na wypadek

---

3) Im 26v.
4) Dd V 2.
5) MGF 704, 706.

wyjazdu na kapitułę generalną, a nie w innych okolicznościach. Podług powszechnej zasady, aby zakonnik nigdy samotny nie wychodził z klasztoru, lecz zawsze z towarzyszem, prowincjał miał socjusza. Zapewne sam go sobie wybierał, czy przy tym kapituła miała jakiś udział, nie posiadamy wiadomości. Socjusz ten niezawodnie pełnił obowiązki sekretarza. Zewnętrzny znak godności prowincjalskiej stanowiła pieczęć. Nosiła napis *Sigillum ministri provincialis per Bohemiam et Poloniam.* Niektórzy pierwsi ministrowie Polacy kazali przestawiać kraje *Poloniam et Bohemiam*, ale ostatecznie pozostała pierwotna nazwa. Przy podziale r. 1517 ta pieczęć przypadła polskiej prowincji.[6])

Wyboru prowincjała kapituła prowincjalna dokonywała większością głosów bezwzględną. Jeśli jej nie dało się wytworzyć od razu, uciekano się do powtórnych głosowań, do pośrednictwa kompromisarjuszy, wogóle do sposobów znanych z ogólnego prawa. Niekiedy mniejszość niezadowolona z wyboru nie chciała go uznać, ale takie wypadki zachodziły w prowincji tylko wyjątkowo, wśród osobliwych okoliczności, spowodowanych tarciami w Zakonie albo w Kościele jak schizma Mikołaja z Ceseny lub Sobór bazylejski. Wybór wymagał potwierdzenia generała. Nie znaleźliśmy wypadku, żeby go odmówiono. Zdarzyło się jednak, że w okresie dwudziestoletnim 1263-82 wogóle prowincji odebrano prawo wyboru prowincjała, wyznaczając go zawsze na kapitule generalnej. Czy to było zgodne z prawem, godzi się wątpić. Przyczyn nie znamy; nasuwa się podejrzenie, że uczyniono dogodność dla Niemców na koszt Słowian. Sporadycznie przed r. 1262 a na dobre po r. 1283 przez czas jakiś spotykamy taki stan rzeczy, że prowincjał kończy urzędowanie na kapitule generalnej, a następcę wybiera kapituła prowincji. Na kapitułę generalną wszyscy prowincjałowie zgłaszali rezygnację, zebranie bądź przyjmowało, bądź odnawiało urzędowanie. Przyjmując zrzeczenie, wyznaczało wikarego prowincji, polecając zaraz po powrocie do kraju zwołać kapitułę i przeprowadzić wybór nowego mi-

6) B 274.

nistra.[7]) Kto w takim wypadku zostawał wikarym, czy były prowincjał czy kustosz, nie wiemy. Nie przysyłano jednak chyba wikarego spoza prowincji, bo pewnie byłyby się zachowały jakieś tego ślady.

Raz wybrany prowincjał ograniczony był w rządach swoich o tyle tylko, że winien był corocznie zwoływać kapitułę, wobec której zdawał sprawę z urzędowania. Ponieważ wszakże nie tylko ją zwoływał, ale także przewodniczył, miał i tutaj przewagę. Do przedniejszych jego obowiązków należała wizytacja prowincji i to tak samo żeńskich jak męskich konwentów. Wskutek tego nieustannie prawie znajdował się w drodze. Nie posiadamy żadnych akt takiej wizyty z średniowiecza, pozwoliłyby nam doskonale wglądnąć w sposób zarządu prowincji. Pewnie ich wcale nie spisywano, istnieją jedynie rozsiane tu i owdzie drobne wzmianki. Oczywiście wizyty swoje prowincjał odbywał wespół z socjuszem i laikiem sługą. Ale nieraz bywało, że ministrowie nie bacząc na skromność zakonną wozili z sobą cały orszak nadmiernej służby, jak to zapisano o Marcinie z Krakowa. Nie bardzo sumiennym zwierzchnikom wizytacje dawały sposobność do nadużyć, ściągania podarków i opłat. Według zachowanych źródeł najwięcej zarzutów podnoszono tutaj przeciw Marcinowi z Pragi. Zawsze jednak trzeba pamiętać, że prowincjałowie znajdowali się poniekąd w przymusowym położeniu, ile że musieli dostarczać środków głównemu zarządowi Zakonu. Powaga ministra była wielka, stosunek podwładnych zbyt służbisty, jak tego dowodzą słowa deferencji Macieja Anioła z Sącza wobec Marcina z Pragi.

Wyższą władzę od prowincjała posiadała kapituła prowincjalna. Zbierała się corocznie; wyjątkowo tylko w dłuższych odstępach czasu w omawianym tutaj okresie. Termin nie był ustalony, bądź to ustanawiano na poprzedniej, bądź to prowincjał rozsyłał specjalne wezwanie. Ale drugi ten sposób zdarzał się chyba wyjątkowo, bo żaden

---

7) Zachowało się pismo gen. Ceseny, mianujące wikarego po absolucji prowincjała i nakazujące zwołać kapitułę dla wyboru następcy: Bihl M Formulae et documenta e cancellaria Fr Michaelis de Cesena 1316-28 AFH XXIII 163.

dokument wezwania nas nie doszedł, że pominiemy już trudności komunikacyjne owych czasów. Kapituła odbywała się coraz to w innym konwencie, czasem nawet w odległych jak Inowrocław, najczęściej stosunkowo w Pradze lub Krakowie albo w jednym z domów morawskich leżących mniej więcej na środku prowincji. Zdarzało się, że dobrodzieje dawali zasiłek na wydatki kapitulne, jak to zapisano o Kindze, albo nawet całkowicie wyprawiali, jak to uczynił Władysław bytomski. Zresztą na takie wyjątkowe koszta urządzano osobną kwestę. W kapitule stosownie do ogólnych praw Zakonu uczestniczyli przede wszystkim z pełnym prawem kustosze, potem delegaci społeczności, z każdego konwentu jeden, zwani dyskretami. Wybranego dyskreta klasztor zaopatrywał w legitymację. Zachował się taki dokument umacniający dyskreta litomierzyckiego na kapitułę praską r. 1293.[8]) Udział gwardianów i innych urzędników konwenckich jak lektorów, kaznodziejów nie był konieczny podług konstytucyj zakonnych. Może jednak prowincja czesko polska należała do tych, w których uczestnictwo gwardianów stało się prawem zwyczajowym; przemawia za tym, że w XVI i późniejszych wiekach spotykamy to jako zakorzeniony zwyczaj.

Przewodniczył minister, w razie wakansu wikary prowincji a jeśli i tego nie było, co zdarzyć się mogło wskutek zaszłej w międzyczasie śmierci prowincjała, kustosz okręgu zgonu. Ale w takim razie do niego należało tylko zwołanie i otwarcie; natychmiast przystępowano do obrania wikarego, który prowadził obrady aż do wyboru ministra. Wyjątkowo, zdaje się, w tym okresie przewodniczyli wizytatorzy; najosobliwszy wypadek zapisano na kapitule kladskiej r. 1339, w której uczestniczyli komisarze generalscy Jakób Magnan i lektor strzygoński Jakób, ale przewodniczyli inni ojcowie zagraniczni Rapoto i Henryk, o ile nie zaszła omyłka w przekazie. Oprócz prowincjała kapituła wybierała czterech definitorów. Deputacja ta stanowiła najważniejszy organ kapitulny. Przed nią prowincjał zdawał sprawę, co nazywało się syndykacją, przed nią także gwardiani i inni urzędnicy. Ona badała skargi, sądziła wykroczenia i wydawała

8) Dd I 1.

wyroki. Zmieniała gwardianów i innych urzędników, uchwalała ustawy za zgodą plenum itd. Definitorzy obradowali po części osobno w celi, zawsze pod przewodnictwem prowincjała, z wyjątkiem oczywiście syndykacji; i w jego imieniu w pierwszej osobie obwieszczano uchwały kapitulne. Definitorzy urzędowali tylko podczas kapituły, z zamknięciem ustawały ich kompetencje. Nawet jeśli prowincjał w czasie międzykapitulnym chciał w pewnych sprawach szczególniejszej wagi zasięgnąć zdania przedniejszych ojców, mógł ich sobie dowolnie wybrać, niekoniecznie zapytywać definitorium ostatniej kapituły. Nie wytworzył się więc jeszcze z definitorów stały organ zarządu jak u Bernardynów, przynajmniej w omawianym tutaj okresie. Co do wyboru definitora istniało ograniczenie, że nie mógł zostać ten sam ojciec ponownie definitorem na najbliższej kapitule, przepisana była pauzacja. Nie umiemy powiedzieć, czy plenum czy tylko definitorium wybierało kustosza kustoszy, ale tego tylko w razie potrzeby t. j. nadchodzącej kapituły generalnej.

Kapitule przysługiwało dalej prawo depozycji prowincjała. Definitorzy mogli go zawiesić w urzędzie, plenum większością głosów pozbawić godności, ale potrzeba było nadto zgody generała lub jego zastępcy. Dopóki jej nie otrzymano, nie wolno było wybierać innego ministra, tylko wikarego. Tak Słowianie r. 1268 wybrali wikarego Jakóba Diedovica na kapitule praskiej 27 maja, złożywszy z urzędu prowincjała Ganfreda, ale generał ś Bonawentura nie zatwierdził tego. Wyjątkowy był to wypadek i rozumieć go należy na tle walk narodowościowych; jako *res odiosa* depozycja zdarzała się bardzo rzadko. Niezawodnie skoro się na nią zanosiło, definitorzy proponowali zrzeczenie prowincjałowi, podobnie jak w analogicznych wypadkach postępowano na kapitule generalnej. Również wyjątkowo tylko możemy zapisać zawieszenie; przekazano je o jedynym Czasławie na kapitule ołomunieckiej 1286, na co uzyskano zgodę głównego zarządu Zakonu. Częściej, ile wynika z naszych szczupłych wiadomości, zdarzało się, że inicjatywę dawał sam generał jak przy Kmicie lub Marcinie z Pragi. Chociaż kapitule przysługiwało prawo zmiany przełożonych i urzędników poszcze-

gólnych konwentów, to chyba rzadko z tego korzystała. Kiedy Jarosław z Beneszova na kapitule swojej w Kladsku 1393 przeprowadził wybór nowych zwierzchników, wywołało to duże niezadowolenie i przyczyniło się do jego upadku. Tak samo z niechęcią przyjęto pozbawienie urzędów na mocy rozporządzeń Innocentego V i Grzegorza XII i bodaj wykonano. Jakie pod tym względem panowały poglądy w prowincji, zaświadcza relacja naszej kroniki o kapitule pacyfikacyjnej z r. 1456: „Wszyscy oo kustosze i gwardiani powracają (to znaczy nie zmienieni) do swoich kustodii i domów z poklaskiem całej prowincji".[9])

Ważną stronę czynności kapitulnych stanowiło ustawodawstwo, uchwały i konstytucje. Czy istniał kodeks prowincjalnych konstytucyj? Tak by się wydawało, atoli wzmianki o nich nie spotykamy a nawet zdaje się raczej temu przeczyć nasza lubo niedostateczna dokumentacja.[10]) Z uchwał poszczególnych kapituł zachowały się nieliczne zaledwie: posiadamy w całości *moniciones* kapituły znojmskiej z r. 1412 oraz ułamki postanowień ołomunieckiej z r. 1353, głogowskiej 1401 i kladskiej 1402. Dalej na kapitule czytano i odpowiadano na rozmaite pisma, listy, wnioski, prośby itp. Jako charakterystyczny szczegół przytaczamy, że na kapitułę sądecką r. 1287 biskup praski Tobiasz z Bechynie wystosował pismo prosząc o modlitwy na intencję króla Wacława i królestwa czeskiego.

Czas trwania kapituł nie jest dokładnie wiadomy, w przybliżeniu można go przyjąć na jaki tydzień. W wyjątkowych okolicznościach przedłużał się; o kapitule krakowskiej r. 1503 zapisano, że ciągnęła się przez dni trzynaście. Odbywano je w rozmaitych roku terminach, często na Narodzenie NPM (8 września), zapewne dlatego aby wracająca z kapituły generalnej miewanej w Zielone Świątki delegacja prowincji mogła wygodnie przygotować sprawozdanie.

Określić liczbę uczestników kapituł napotyka na trudność, ponieważ nie wiemy z pewnością, czy z każdego konwentu przybywał tylko dyskret, czy także gwardian. Skoro

---

9) Im 75v.

10) Dd II 2 1401 i 1412 mówi o statuta generalia et papalia, nic o prowincjalnych. Może istniały tylko poszczególne uchwały kapituł w kodeks nie zredagowane.

poczet domów czeskich przyjmiemy r. 1400 na 25,[11]) to otrzymamy dodając kustoszów i nadzwyczajnych uczestników w pierwszym wypadku około 80, w drugim około 140. Jest to ilość znaczna i niemało zachodu kosztowało gwardiana konwentu kapitulnego, aby wszystkich przyzwoicie wyżywić choćby przez tydzień. Sądzimy też, że w tak pełnym składzie nie zawsze zbierała się kapituła; nieraz pewnie odległe i małe konwenty zadowalniały się ogólnikowym zastępstwem przez kustosza. Spisu osobowego uczestników kapituł nie posiadamy, nie prowadzono go nawet na generalnych kapitułach. Układano zamiast tego *Tabulę*, która to tablica zawierała porządek obrad i ceremonii oraz czynności poszczególnych zakonników; niestety żadna nas nie doszła. Nie umiemy dlatego też powiedzieć m. i., czy wyznaczano jak u Bernardynów odrębnego gwardiana kapituły, niezależnie od gwardiana kapitulnego konwentu, czy temu przekazywano troskę o wszelkie zewnętrzne i materialne potrzeby zebrania.

Kapitułom towarzyszyły rozmaite ceremonie, łączono je także z uroczystościami, korzystając z licznego napływu dostojników prowincji. Tak podczas brneńskiej w Świątki (18 V) 1320 sufragan ołomuniecki Marcin z Brna sam Minoryta chór konsekrował. Na kapitułę 8 września 1303 w Pradze czy Brnie udzielili odpustu: Jakób arcybiskup gnieźnieński, Gerward biskup włocławski, Jan lubuski i Marcin z Zakonu franciszkańskiego, biskup albeński.[12]) Zdarzało się także, że uczestniczyli w kapitułach wielmoże duchowni i świeccy, jak to przekazano o biskupie Prandocie r. 1245 na sandomierskiej albo królu Janie Luksemburczyku 1321, oczywiście nie w obradach mających charakter zamknięty, lecz w uroczystościach czy to kościelnych czy klasztornych np. w solennym obiedzie w refektarzu.

---

11) Wad IV 393-1. Były to Praga ś Jakób, ś Franciszek, Jindrzichów Hradec, Bechynie, Boleslav, Beneszov; Hradec Kralove, Vysoke Myto, Bidzov, Czaslav, Kladsko; Litomierzice, Plzeń, Most, Kadań, Zatec, Tynice, Strzibro; Ołomuniec, Brno, Jihlava, Opava, Nove Miesto, Znojm, Karniów.

12) Dd I 2. Dokument ten pozwala stwierdzić pobyt Jakóba Swinki w Czechach w wrześniu 1303 oraz dokładniej określić rządy bp. Jana lubuskiego tudzież objęcie biskupstwa przez Fryderyka, co nastąpiło zatem dopiero po 8 IX 1303 a przed 1305.

Prowincje franciszkańskie dzieliły się na obwody zwane kustodiami. W prowincji czesko-polskiej ustaliły się w ciągu w. XIII i odtąd pozostały bez zmiany. Królestwo czeskie liczyło trzy: praską, kralovo-hradecką, litomierzycką, Morawa jedną, Górny Śląsk jedną opolską; rdzenna Polska miała dwie: krakowską i gnieźnieńską, do czego doszły od r. 1386 litewska, lecz nazywano ją wikarią, na koniec ruska od r. 1430. Skład konwentów wewnątrz każdej kustodii pozostawał przez cały czas bez zmiany, przynajmniej w polskich, z tym oczywiście że w obrębie danej kustodii przybywały nowe; nie znamy wypadku, żeby przenoszono klasztor z jednej do drugiej. Pozorny tylko wyjątek stanowi Głogów, co przeszedł z wrocławskiej do wielkopolskiej zapewne 1272-4, ale to ponieważ sam jeden z całej owej kustodii pozostał przy dawnej przynależności prowincjalnej. Ustanawiać kustodie mogła według ogólnych konstytucyj kapituła generalna; postanowienia dotyczące w tej mierze prowincji czesko-polskiej nas nie doszły. Przynależność zakonnika do kustodii miała charakter dość trwały, chociaż może jeszcze nie w XIII w., przeważnie przenoszenia odbywały się w obrębie tej samej. Wypadnie kustodie pojmować jako pewne, aby użyć porównania, komórki ustroju, a nie tylko czysto mechaniczne podziały. Zachodzi tutaj zatem znowu różnica w porównaniu z kustodiami bernardyńskimi.

Szersze też niż u Obserwantów były i pozostały kompetencje kustosza; nie łączono także urzędu jego z gwardiaństwem głównego konwentu, chyba dopiero pod koniec epoki, a i to wyjątkowo. Kustosz był rzeczywistym przełożonym wszystkich konwentów i gwardianów swego obwodu. Miał prawo zwoływać ich na kapituły kustodialne według ogólnych ustaw Zakonu; czy jednak to czynił w naszej prowincji, nie znajdujemy śladów, chyba co najwyżej w wikarii litewskiej. Wydaje się zatem, że poza tą wikarią, której sama nazwa wskazuje na rozleglejsze kompetencje, prowincja nasza należała do tych, gdzie bądź takie kapituły kustodialne nie weszły we zwyczaj, bądź bardzo wcześnie je zarzucono. Czas urzędowania kustosza pierwotnie nie był ograniczony podobnie jak innych zwierzchników w Zakonie. Dopiero pod koniec średniowiecza konstytucje Aleksan-

dra VI r. 1500 określają go na dwa lata, konstytucje z r. 1508 na trzy, ale w naszej prowincji te postanowienia nie doczekały się wykonania. Co się tyczy powoływania kustoszy, w ogólnych ustawach Zakonu zachodzą zmienne przepisy od mianowania przez prowincjała aż do wyboru przez Braci kustodii. Jak było u nas, dokładnie nie wiadomo; mniemamy, że wyznaczał go na kapitule prowincjał z definitorami rzadko zmieniając osobę. Naczelnym obowiązkiem kustosza była wizyta podległych konwentów, czego miał dokonać w ciągu roku. Że istotnie w naszej prowincji to wykonywano, dowodzą dokumenta wymieniające obecność kustosza to w tym, to w tamtym klasztorze. Podczas niej winien był m. i. tłumaczyć Braciom Regułę i ustawy w ojczystym języku, znowu według ogólnych postanowień. Podczas wizyty kustosz miał kontrolować zarząd konwentu w sprawach duchowych i materialnych. Tak badał sprawozdanie, jakie mu gwardian przedkładał, sprawdzał ilość i jakość jałmużny, stwierdzał stan ducha i potrzeby Braci. On obok prowincjała mógł przenosić zakonników do innego konwentu, ale pewnie tylko w obrębie kustodii, przedstawiał kandydatów do święceń, przy czym miał prawo dyspensować *a debita scientia*, on wyznaczał spowiedników z grona księży. Jemu przysługiwało prawo sądzić przewinienia i nakładać kary — czy jakieś cięższe zastrzeżono jego kompetencji, nie wiadomo. Ale miał także zapobiegać niesnaskom; uchwały z r. 1412 wyraźnie mu nakazują, aby miał oko na „konspiratorów", zapewne buntujących się przeciw gwardianowi, i rozdzielał ich po konwentach. Mógł także karać gwardianów a tak daleko szła jego władza, że miał prawo nawet wyklinać podwładnych — co prawda o ekskomunikę w w. XV i XVI było łatwo, aż zanadto łatwo — mógł ją nawet rzucać gwardian na członków konwentu. Kustosz, zresztą też i gwardian winien mieć oko na zewnętrzny wygląd Braci, żeby mieli porządne i jednolite habity i kaptury, winien szczególną troską otaczać chorych, osobliwie baczyć na bibliotekę i na zakrystię ze srebrami i aparamentami. Nawzajem wszyscy Bracia mieli mu okazywać szacunek.[13])

---

13) Podług Konst. z r. 1353 i 1412.

Jedna z nauk, miewanych do Braci, w wymownych słowach kreśli obowiązki przełożonego a rzecz dotyczy przede wszystkim prowincjała i kustoszy.[14]) „Zstępować powinien przełożony, aby widzieć Braci, ażeby zstąpiwszy większą wzbudzał obawę, a widziany bardziej wzruszał. O dwuch rzeczach tu mowa, o zstąpieniu i oglądaniu zwierzchnika. Zstąpienia wymaga konieczna potrzeba, ku oglądaniu wzrusza braterstwo, a jako trwoga przymusza, miłość pociąga. Z pierwszej przyczyny przełożony mówi: Pójdę jakoby popchnięty obawą, z drugiej mówi także: Będę oglądał Braci swoich jakoby wzruszony miłością. Pójdę więc, mówi, bo bojaźń Boża zniewala i nakaz popycha wyższej zwierzchności (Gen. XXX) ***Idź a obacz jeśli się wszytko szczęśliwie powodzi braciey twoiey*** y ***bydłu*** t. j. przełożonym i podwładnym, bo taka winna istnieć różnica pom ędzy życiem zwierzchnika a podwładnego, jaka zachodzi pomiedzy pasterzem a trzodą, przeto mówi: Bracia i bydło. I pamiętaj, że zstąpić przełożony powinien tak na złych jako na sprawiedliwych, na złych zaś w trojakim celu: Ma ich odwieść jak przyjaciel przyjaciela, napomnieć jak nauczyciel ucznia, przerazić jak sędzia przestępcę. Albowiem grzesznik jest niby ślepiec co chodzi, aby wpadł w dół, lub jako szaleniec, co idzie utopić się w wodzie, a podróżny go wzywa na prostą drogę mniej niebezpieczną. Zwierzchnik ma obowiązek prowadzić podwładnych na drogę cnoty i kierować nimi, jako pasterz przywodzi owce do owczarni. Tak samo przełożony powinien zstąpić napominając jak mistrz ucznia, kto bowiem nie może prowadzić przymilnie, niech prowadzi groźbą a zwłaszcza leniwych winien strofować; ci podobni są do figury N. Panny malowanej, co zdaje się być czymś a nie ma w niej ani zmysłu ani smaku ani ruchu, dobrego uczynku. Tacy są w klasztorach jakoby tyfia w liczbach, co nic nie znaczy zgoła, tylko zajmuje miejsce, bo trzeba ją stawić na czele. Na koniec przełożony winien zstąpić, aby ukarać podwładnego, gdy ani go nie wzruszy po dobroci ani nie wystarczy groźba, za przykładem sędziego, który daje dobre słowa winowajcom, grozi, a gdy się nie poprawią, ciężej karze.

14) PrU VF29 80-1 w skróceniu.

Zwierzchnik zatem powinien zstąpić i karać i odjąć wszelką wyniosłość i grzechy. Nie może dać się zmiękczyć prośbą ani opłatą, trwogą ani miłością. A przede wszystkim wojować rozkoszników i gwałtowników, pospolitego pokoju naruszycieli i innych wichrzycieli, co podobni są Filistynowi urągającemu hufcom Bożym... Tak samo przełożony powinien zstępować dla dobrych i aby im nie szkodził błąd, smutek lub gnuśność, niech zstępuje, aby ich nauczać, pocieszać, rozbudzać. Niektórzy bowiem mogą popaść w błąd, nabywając umiejętności i dlatego zwierzchnik powinien ich nauczać a dzieje się to słowami kaznodziejskimi; kazanie to niby zwierciadło, pokazujące człowiekowi plamy na twarzy, których nie zauważył poprzednio, ale umyje zobaczywszy. Ułomni zaś rzadko lub nigdy nie zechcą spojrzeć w zwierciadło. Jednak przełożony ma obowiązek uczynić, co doń należy. A skoro spostrzeże, że zaniedbywają przyjąć naukę albo odprawić pokutę, winien im podawać słowa grożące lub oczyszczające jak nauczyciel chłopcu, gdy widzi, że zaniedbywa lekcję. Niektórych smutek może ogarnąć przy znoszeniu przeciwności. Przeto zstępować powinien zwierzchnik dla pokrzepienia, a to dzieje się słowem pocieszającym. Winien być niby mądry lekarz, co zanim ujrzy chorobę, pociesza i obiecuje wyzdrowienie. Niechaj im pokaże, że jakkolwiek odrzuceni być się zdają według świata, jednak przed wielu innymi znaleźli łaskę u Boga i że po przebyciu i trudach życia tego, pokój otrzymają wiekuisty. Są jednak i tacy, co nie są godni pociechy, bo chcą żyć tutaj w szczęściu. Inni pomrukują w niepowodzeniu, podobni do ryby, niezdolnej żyć bez wody. Niektórych przejmuje gnuśność do uczynków i tych pobudzać ma zstąpienie przełożonego a staje się to słowami napomnienia. Tak gospodarz napomina i pobudza leniwego sługę do ukończenia rozpoczętego dzieła. A sam zwierzchnik powinien uprzedzać innych w pracy, aby nie stał się jako ten, co wzywa innych, aby poszli na pielgrzymkę do ś Jakóba (w Compostelli), a sam pozostawa na miejscu. Następują słowa: *Y obaczę bracią moię*. W nich najprzód mowa o tym, że ma przyjść nie tylko aby wzbudzić trwogę władzą swoją, lecz że wzrusza się spółczuciem. I to nie ogólnikowo, ale

temu oglądaniu lub wizycie Braci troje ma towarzyszyć; prawda, sprawiedliwość i pobożność, aby sobie postępował rozważnie, sprawiedliwie i pobożnie. Powinna iść na pierwszym miejscu prawda, aby działał z mądrością, a z widzenia może pewniejszy sąd wydać. Niech mu towarzyszy pobożność, aby postępował sobie łaskawie: źle byłoby, gdyby przełożonymi względem podwładnych powodowała lub zamącała niecierpliwość. Potem winien stosować sprawiedliwość, aby poczynał sobie z miarą, gdy nie może okazać miłosierdzia za przykładem najwyższego wizytatora" itd.

Na czele każdego domu zakonnego stoi gwardian. Po innych krajach rozróżniano domy konwentualne i niekonwentualne t. j. mniejsze, mające mniej niż trzynastu Braci. Ile można stwierdzić, w czesko-polskiej prowincji zawsze wszystkie domy liczono jako konwenty, chociaż wydaje się wątpliwe, czy stale miały ową przepisaną ilość członków. Zastęp konwentów polskiej połowy prowincji wynosił r. 1300 w kustodii krakowskiej 6, w gnieznieńskiej 8, w opolskiej 3: r. 1400 w krakowskiej 7, w gnieznieńskiej 11, w litewskiej 3, razem 21, do czego dochodzą 4 w opolskiej; r. 1460 w krakowskiej 7, w gnieźnieńskiej 12, w litewskiej 5, w ruskiej 7, razem 31, w opolskiej 3. Jest to najwyższa cyfra w średniowieczu, jaką osięgła część polska prowincji i z nimi przeszła do nowej epoki już jako samodzielna polska prowincja. Liczba członków poszczególnych społeczności konwentów nie jest nam wiadoma. Czytamy wprawdzie w Żywocie Kingi, że klasztor sądecki założyła na 30 Braci, ale ta ilość wygląda na przesadną. Dokument papieski dotyczący Wyszogrodu z r. 1406 mówi o 12, atoli jest to liczba minimalna prawem przepisana, nie przesądzająca rzeczywistej. Dyplomy wyliczają szczupły zastęp po rozmaitych domach. W Krakowie spotykamy najwięcej: 10 r. 1441, 11 r. 1455, ale niewątpliwie nie są to wszyscy, tak z studentów t. j. kleryków wymieniono 1, laików opuszczono zupełnie, tym bardziej nowicjuszy. Gdybyśmy nawet przyjęli, że owych 10 czy 11 zawiera wszystkich księży, to dopełniając kleryków i laików, dojdziemy dobrze do 20. Tyle, może cokolwiek więcej mogło się mieścić w głównym polskim konwencie. Czy jednak wolno taką średnią ilość 20

przyjąć dla wszystkich domów polskich, jak to zapewne trafnie czyni historyk franciszkański względem klasztorów na Południu i Zachodzie? [15]) Trudno nam to przypuścić. R. 1431 obliczono, że w prowincji to znaczy w Polsce i w Czechach zmarło 40 Braci; nie wiemy wszakże od kiedy, może to całość, jaka zginęła wskutek burzy husyckiej. R. 1434 liczbę zmarłych podano na 28, [16]) zapewne od r. 1431; cyfra znaczna kazałaby wnosić na wielką ilość Braci, ale i tu uwzględnić należy ciągle trwające zamieszki w Czechach. Sądzimy, że liczbę 20 można przyjąć na konwent tylko jako *maximum*, a zatem na część polską prowincji przypadłoby 600. W rzeczy samej liczbę tę obniżyć wypadnie bardzo znacznie. Gdybyśmy mogli przypuścić, że po konwentach pilnowano *minimum* prawnego t. j. 12-3, otrzymalibyśmy 300-400 zakonników, co już bardziej zbliża się do rzeczywistości. Tak rzeczy mogły się przedstawiać w w. XIV. Ale co do XV-go Długosz podaje, że takiej cyfry nie zdołał utrzymać Zawichost, a to samo dotyczy pewnie niejednego jeszcze domu. Nie podobna zapominać, że w połowie w. XIV straszliwy mór zdziesiątkował Zakon w całej Europie, a chociaż powietrze mniej się srożyło w Polsce, jednak i u nas dało się we znaki. Dalej od połowy w. XV spółzawodnictwo Bernardynów zmniejszało ilość nowicjuszy i to dotkliwie. Na czas ok. r. 1500 zatem wypadnie dobrze zejść poniżei 200 Braci.

Z konwentów polskich na czele szedł krakowski. W stosunku do całej prowincji podczas w. XIII ustępował praskiemu i wrocławskiemu, tak samo po oderwaniu domów śląskich ciągle praski miał górę i tak było przez cały w. XIV. Samych księży liczył rzekomo 126, ***totius provinciae caput et primarius conventus***, [17]) nazywa go źródło z w. XVIII. Atoli wskutek burzy husyckiej Praga podupadła i Kraków stał się przedniejszym domem całej prowincji czesko-polskiej. Przyczyniał się do tego także rozwój miasta w ciągu w. XV, zaludnienie, bogactwo, Uniwersytet. Tegoż stulecia prowincjałowie tutaj niezawodnie zwykle rezydowali, o ile pozwalały podróże. Z dość wielką

15) HH 164.
16) Im 69, 70.
17) Synopsis A2 i (Bv).

pewnością możemy to stwierdzić pozytywnie o ministrach Polakach, jak o Kmicie, Marcinie Krakowczyku, z XVI w. Włochu Fantinim. Tutaj częściej niż gdzie indziej w Polsce odbywają się kapituły. W Krakowie też gromadzi się znaczna książnica i archiwum a jeśli dzisiaj większy zasób materiałów minoryckich średniowiecznych zachował się w Brnie, polega to niechybnie na owym nieszczęsnym pożarze konwentu krakowskiego z r. 1850. Odpowiadała temu liczba zakonników, jakich dwudziestu przynajmniej z lektorami, z kaznodziejami w językach polskim i niemieckim itp. Przebudowa, powiększenie i przyozdobienie kościoła i klasztoru podczas w. XV uczyniły zeń również na zewnątrz siedzibę godną znaczenia, miejsce pobytu naczelnych władz prowincji.

Pod koniec średniowiecza wyrabia się w całym Zakonie Konwentualnym pewna stałość społeczności po poszczególnych konwentach. Określano zakonników jako *filii nativi* danego klasztoru, przy czym osobliwie zasłużonych Braci odznaczano tytułem *patres conventus*. W prowincji naszej atoli podówczas jeszcze o tym nie słychać. Jest to, mniemamy, nie tylko niedostatek dokumentacji, jakkolwiek nie podobna wyłączyć i takiej przyczyny. Raczej, sądzimy, jeszcze się ten rozwój u nas nie zaznaczył a skłania nas do tego mniemania okoliczność, że taką *filiatio* przeprowadzono po klasztorach polskich dopiero pod koniec w. XVI, chociaż może zachodzić i ta ewentualność, że wówczas określono prawnie, co już poprzednio dokonało się faktycznie.

Miały poszczególne konwenty także swoje kapituły; jedne *capitula culparum* dotyczyły dyscypliny i będzie o nich mowa poniżej, drugie mają znaczenie w ustroju Zakonu. Kapituły konwenckie zwoływał i przewodniczył gwardian. Przepisane były przed kapitułą prowincjalną, raz do roku zatem. Brali w nich udział wszyscy członkowie społeczności, także klerycy i laicy, oczywiście bez nowicjuszy. Zebranie miało charakter przygotowawczy wobec nadchodzącej kapituły prowincji. Należało do niego wybrać dyskreta na nią, tudzież zaopatrzyć go w ewentualne życzenia a zwłaszcza skargi społeczności osobliwie w stosunku do przełożonego gwardiana, ale niemniej kustosza i prowincjała. Podczas gdy omawiano usterki gwardiana, ten opuszczał kapitułę, przewodniczył wicegwardian lub ku-

stosz, jeśli był obecny. Wynik tych zażaleń spisywano i zabierał go z sobą dyskret. Pochwał przełożonego nie wolno było zawozić na piśmie, równał się im brak zarzutów, nic zresztą nie przeszkadzało wyrażać ich *viva voce* na kapitule prowincjalnej. Prawo wyborcze bierne i czynne przy tym przysługiwało początkowo wszystkim członkom społeczności. Konstytucje generalne z r. 1354 odbierały je Braciom nie mającym lat dwudziestu. W rzeczywistości wybierano niezawodnie dyskretem jakiegoś przedniejszego ojca, kaznodzieję, lektora. Może też utarł się w prowincji zwyczaj, jaki spotykamy u Bernardynów, aby nie wybierano kleryków ani laików, tylko wyłącznie księży. Czy kapitule konwenckiej przysługiwało prawo przyjmowania nowicjuszy do profesji, jak to było u Obserwantów, czy stanowiło przywilej kustosza, nie umiemy powiedzieć. Jeśli takie doroczne kapituły stały się instytucją regularną, to kustosz oraz gwardian mieli prawo zwoływać je każdego czasu i przedkładać wszelkie przedmioty obrad, jakie chcieli; uchwała zebrania jednak nie miała mocy wiążącej, lecz charakter rady. Wyjątek stanowiły sprawy majątkowe jak konieczność zastawu rzeczy z skarbca lub biblioteki; tutaj kapituła z r. 1412 wyraźnie przepisuje przyzwolenie kustosza i społeczności, może jednak w takim razie gwardian nie potrzebował zbierać całej kapituły, lecz mógł poprzestać na zdaniu kilku przedniejszych ojców.

Bezpośrednim przełożonym konwentu jest gwardian. Wyboru jego dokonywali na kapitule prowincjał z definitorami. Ustaliła się taka procedura, że każdy gwardian na każdą kapitułę prowincjalną składał rezygnację. Kapituła t. j. prowincjał z definitorami i pewnie kustoszami badali zarząd klasztoru na mocy sprawozdania z wizyt prowincjała i kustosza oraz na podstawie świadectwa dyskreta i zależnie od wyniku albo przyjmowali zrzeczenie albo przedłużali urzędowanie. Niekiedy rezygnacja bywała nie tylko formalnością prawną, ale istotną wolą gwardiana, aby zakończyć przełożeństwo, zwłaszcza gdy był stary lub chory, zniedołężniały lub nie posiadał zdolności administracyjnych. Na ogół zmiany gwardianów zdarzały się rzadko, spotykamy tych samych przełożonych przez cały lat szereg. Gwardian przede wszystkim jest ojcem duchownym społeczności, sprawuje jej *curam animarum*. Do niego należy

przewodnictwo we wszelkich ćwiczeniach duchownych i nabożeństwach, czy to w chórze, czy w klasztorze, podczas wspólnej modlitwy. Z poszczególnych praktyk wymienić trzeba dyscyplinę a osobliwie kapitułę win. *Culpa* odbywała się co piątek. Każdy Brat wyznawał przewinienia popełnione przeciw Regule i konstytucjom, ewentualnie wypominał je Bracicm gwardian i dawał stosowną admonicje, pewnie też kary i pokuty. Może przy tej sposobności wygłaszał nauki *collaciones* do Braci, jakich się kilka zachowało.[18] Ale i poza kulpą miał prawo napomnieć każdego zakonnika. Jemu przysługuje prawo wysłać Brata poza dom, co jednak miał czynić rzadko i tylko z poważnej przyczyny. Wychodzący zakonnik, tak samo powracający stawał wobec przełożonego prosząc o benedykcję; konstytucje generalne z r. 1331 nakazywały to czynić klęcząc, ale rzecz była niechętnie widziana i nie trwała dłużej jak do następnych 1334.

Atoli niemniej gwardian roztaczał pieczę nad materialnym stanem konwentu. Pamiętać musiał o wyżywieniu i ubiorze społeczności. Nowe habity dawano w czasie pomiędzy ś Franciszkiem (4 X) a ś Marcinem (11 XI), oczywiście nie corocznie, przy czym przełożony nie powinien brać dla siebie lepszego sukna; wpierw obdzielić Braci, potem pamiętać o sobie. Podobnie miał uczestniczyć we wszystkich sprawach społeczności. W refektarzu winien zasiadać przy wspólnych posiłkach i jadać te same potrawy, nie czyniąc sobie osobliwszych wygód. Nie należało przy tym spraszać gości postronnych, chyba przy wyjątkowych sposobnościach. Gwardian przyjmuje i kontroluje jałmużny, ale to wraz z dwoma starszymi ojcami. Powinien prowadzić księgę rachunkową. W czynnościach jego nieraz wysuwało się na czoło zachowanie kościoła i klasztoru, naprawy, niekiedy nowe budowle. Że w tej mierze można było dokonać wielkich rzeczy, świadczą dzieje krakowskiego domu. Jako głowa społeczności gwardian rozporządza wszelkimi czynnościami Braci. Naznacza urzędników klasztornych, o ile to w niektórych wypadkach nie przypada wyższej władzy. W miarę potrzeby wysyła zakonników poza konwent, z nabożeństwami, do dobrodziejów, po jałmużnę. Reprezentuje społeczność na zewnątrz, co miało szczególniejsze znaczenie w sto-

18) PrU VF29 76v sq cfr Dd III 1.

sunku do dobroczyńców, do duchowieństwa świeckiego, do innych zakonów. Oczywiście nie wszyscy przełożeni stali na wysokości swego zadania. Konstytucje wypominają rozmaite nadużycia gwardianów, że przekraczają władzę przywłaszczając kompetencje kustoszy, np. przenoszą zakonników do innych konwentów, że zaniedbywają życie wspólne, a zachodziły i absencje z chóru i niepotrzebne wyjazdy z konwentu. Bywało, że w razie zgonu zakonnika gwardian zabierał jego rzeczy i nimi rozporządzał, zamiast zaczekać na kustosza, że oddawał samowolnie w zastaw aparamenta i argenterię, że zaniedbywał kontrolować kwestarzy, opiekować się chorymi, że patrzał przez szpary na przewinienia społeczności. Skarg na nadmierne i zbyteczne budowle tak częstych u Bernardynów w. XV nie znachodzimy. Sądząc podług późniejszego stanu rzeczy, według tego że jeszcze w dalszych wiekach spotykamy u Franciszkanów często klasztory a nawet kościoły z drzewa, raczej dochodzimy do wniosku, że pod względem budowlanym z wyjątkiem Krakowa nie rozwijano zanadto ożywionej działalności.

W niektórych wypadkach, zwłaszcza w sprawach majątkowych gwardian nie miał prawa rozporządzać samodzielnie nie wysłuchawszy poprzednio rady kilku przedniejszych ojców konwentu. Ich także nazywano dyskretami. Zdaje się, że nie wybierała ich społeczność ani wyznaczała prowincja, lecz przełożony mógł konsultować, kogo chciał, w każdym wypadku. Może z tego już w XV w. wytworzyła się stała rada *discretorium*. Niezależnie od tego atoli społeczność wybierała dwuch asesorów pomagających, ale też kontrolujących rachunki.

Zastępcę gwardiana nazywano w prowincji nie wikarym, może dla odróżnienia od zastępcy ministra, ale wicegwardianem. Czy miał poza tym jeszcze jakieś własne zadania jak u Bernardynów, źródła nasze nie mówią. Dalszymi urzędnikami konwentu byli lektor, kaznodzieja, kantor, zakrystian, spowiednicy. W Krakowie spotykamy także specjalnego mistrza nowicjuszy, czy jednak bywali po wszystkich domach zwłaszcza mniejszych odrębni mistrzowie, godzi się wątpić. Czynności tych poszczególnych urzędników określają nazwy. Kantor, mniemamy, miał także opiekę nad księgami chóralnymi, może

nieraz sam je pisał i malował.[19]) Ważny urząd dzierżył zakrystian. Do niego należała troska o aparamenta, ale także o skarbiec kościelny. Zajmował stanowisko do pewnego stopnia samodzielne; konstytucje z r. 1353 ograniczają kompetencje gwardiana wobec zakrystii i zlecają szczególniejszą nad nią pieczę kustoszowi. Na takim tle należy rozumieć akt jak r. 1489 mieszczanina Goworka w Kaliszu zapis czynszu od 5 grzywien na rzecz zakrystiana Pawła i jego następców.[20]) Jest to nie co innego jak zapis zdziałany na aparamenta i potrzeby zakrystii. Dzięki hojności dobrodziejów zakrystia w takim Krakowie lub Sączu posiadała bogate zaopatrzenie, a to co o tych domach wiemy z przekazów, wolno niezawodnie stosować i do innych klasztorów. Staranni zwierzchnicy pomnażali te zasoby, jak to zapisano o Marcinie z Krakowa. Argenteria służyła jako rezerwa majątkowa w krytycznych czasach, wolno ją było zastawiać, ale za zgodą kustosza i społeczności. Wszystko to świadczy o znaczeniu zakrystii i zakrystiana. Bywał często jeśli nie zawsze księdzem a w Krakowie r. 1455 widzimy dwuch zakrystianów starszego Mikołaja, którym kto wie czy nie był eksprowincjał Doliwa, i młodszego Stanisława. Ale i obowiązki kwestarzy niekiedy sprawowali księża.

Mniejszy od nich był zastęp laików. Pełnili obowiązki kucharza, kanafarza (szafarza), furtiana, krawca itp., mogli także być zakrystianami albo kwestarzami. Obok nich istniała świecka służba. Przepisy z r. 1353 zabraniają prywatnych sług poszczególnym Braciom nawet kustoszom, z wyjątkiem magistrów, przez co należy rozumieć bądź lektorów, bądź wogóle graduowanych, pozwalają jednak trzymać służbę całemu konwentowi. Była potrzebna, nawet niezbędna ze względu na gospodarstwo. Niektóre klasztory posiadały obszerne ogrody i role, misyjne domy jak Lwów i Wilno całe folwarki. Istnieją ślady, że przynajmniej pod koniec w. XV trafiała się też żeńska służba zwłaszcza w kuchni, pewnie z braku odpowiednich laików.[21])

---

19) Tak było u Bernardynów. Podług AF II 165 sufragan praski Przybysław 1335 kazał pisać mszały dla Franciszkanów.

20) Dd I 62.

21) AOCL I 72sq 1483 mają proces kucharki Barbary przeciw Zygmuntowi, gwardianowi kamienieckiemu.

Okrom tych urzędów i czynności dostatecznie jasno określonych, znachodzimy także funkcje, których przy naszych skąpych źródłach nie sposób dokładnie wyrozumieć. Co się ukrywało pod ogólną nazwą *procurator*, o którym mowa w konstytucjach z r. 1412? Czy zarządzał stanem majątkowym konwentu pod zwierzchnictwem gwardiana? Może wogóle nie należał do społeczności, tylko był to człowiek świecki, którego prawa ogólne Zakonu nazywają syndykiem i do którego należały sprawy pieniężne. Przy transakcjach majątkowych, jakich dokonywa konwent krakowski w połowie w. XV, pośród wyliczonych Braci prokurator nie zachodzi. R. 1396 w Inowrocławiu spotykamy *procuratrix fratrum* imieniem Dorotę.[22]) Czy po innych konwentach nie znachodzimy takiej szafarki dla niedostatecznej dokumentacji, czy też jej nie było a w Inowrocławiu zaznaczył się wpływ klasztorów pruskich[23]), nie podobna powiedzieć. Mieszkała naprzeciwko bramy kościelnej, to znaczy poza konwentem, a czynności jej polegały na załatwianiu codziennych zakupów, bo Bracia nie mogli się parać pieniędzmi. Jakie były obowiązki pisarza *scriptor?* R. 1412 nakazano mu codziennie zapisywać dochód klasztoru, alež na tym chyba się jego czynności nie kończyły. Może to był wogóle sekretarz społeczności. Między Braćmi konwentu krakowskiego w połowie w. XV takiego skriptora nie wymieniono.

Na pytanie, z jakich kół społeczeństwa pochodzili Franciszkanie, wypadnie odpowiedzieć, że z tych samych, co wogóle dostarczały duchowieństwa t. j. z szlachty i mieszczan. Średniowiecze od w. XIII jest to u nas okres, w którym miasta i mieszczanie znaczą bardzo wiele, nikt mniejszy jak Mikołaj Trąba albo pierwszy kardynał Polak Mateusz z Krakowa byli mieszczanami. O pochodzeniu z tych obu warstw mówią nam wzmianki w Żywotach śś Salomei i Kingi — sam Bogufał miał komesów w rodzinie, — później same nazwiska prowincjałów i innych zakonników Andrzeja z Jastrzębców lub Jana Kmity albo Marcina z Krakowa czy Bartłomieja z Śremu, 1488 tamecznego gwardiana.[24]) W XIII w. przynajmniej żywioł szlachecki przeważał zapewne; jeśli r. 1270 w krakowskim kon-

22) Dd I 25.
23) Patrz Rozd. XI.
24) ACpo 1488 152; 1510 8v-9.

wencie ani jeden zakonnik nie umiał po niemiecku, to chyba żaden nie pochodził z mieszczaństwa; mieszczanie Polacy wówczas niezawodnie władali niemieckim językiem. Wyjątkowo tylko jaki Minoryta mógł być z chłopów, nie dlatego aby czyniono jakieś trudności przy wstępie, ale że stan ich był wtenczas taki, że im to wcale nie przychodziło do głowy.

Nowicjuszy przyjmował i kształcił każdy konwent z osobna. Wstępowano w bardzo młodym wieku: przepisane było lat czternaście, ale i dzieci mogli ofiarować rodzice. W konwencie pobierano całą naukę. Działo się tak zresztą w całym Zakonie, nie tylko w prowincji. W XIII w. mowa o chłopcu (puer) Tymo już zakonniku. Oczywiście nieletnich chłopaków nie można było dopuszczać do ślubów. Oprócz nauki używano ich do rozmaitych posług, Tymo dla konwentu łowił ryby. Wstępem do życia zakonnego był nowicjat trwający rok podług ogólnych przepisów. Przez ten czas nowicjusze pozostawali pod opieką mistrza. Po małych domach jego obowiązki łączono z innymi, zapewne lektora, którego znajdujemy w takim nawet Korczynie. Sposób i szczegóły probacji nie są nam znane. Ogólnie możemy powiedzieć, że skoro przygotowywała do życia zakonnego, to obejmowała rozmaite modlitwy i ćwiczenia pobożne, umartwienia, pokuty, posty, dalej poznanie Reguły i konstytucji zakonnych, zapewne obznajomienie z legendami świętych Zakonu, pewnie też naukę ceremonii kościelnych wraz z śpiewem. Zatrudniano młodzież chyba i pracą ręczną np. w ogrodzie. M. i. wpajano nowicjuszom poszanowanie dla władzy i starszych Braci, chociaż wogóle konstytucje przypominają, że każdy młodszy winien szacunek starszemu.

Atoli chłopców przyjmowano tylko wyjątkowo. Przeważnie raczej zgłaszali się młodzieńcy kilkunastoletni, co się poprzednio trochę poduczyli w szkole miejskiej lub parafialnej czy na posługach u plebana. Takich można było zaraz przyjąć do nowicjatu a po roku do profesji. Spotykamy tu wypadki poparcia wielmożów przy wstępowaniu, jak o tym świadczą formuły listów.[25]) Zachował się także z r. 1305 ciekawy list nowicjusza Piotra z Zbraslavia do przyjaciela Jana Krzyżownika łacińskim wierszem, gdzie rozważa, do jakiego wstąpić zakonu: Franciszkowi Bracia, czcigodni ojcowie, najpierw przyszli mi

25) Dd IV 14.

do głowy i tak pomyślałem, że są żebrzący, dobrze się mają-świątu życzliwie usposobieni, mieszkają pośród ludu, rozsiewają naukę. To w myśli roztrząsałem i uczucia pragnieniem zdjęty chciałem pójść do nich. Ale rozum się sprzeciwił i roztropnie poradził, odłożyć myśl taką. Więc porzuciłem zamiar wstąpić do Minorytów i zwróciłem oko na Dominikanów" itd.[26]), Nie umiemy powiedzieć, czy i na jakim zakonie skończył nasz Piotr; czy on z zgromadzenia a zgromadzenie zeń miało pociechę, godzi się wątpić.

Jeśli nie wstąpienie do nowicjatu, to profesję odbywano z ceremoniami. Rzecz rozumie się sama przez się, zresztą mamy też pozytywne świadectwo co do tego, ale jakie były te uroczystości, nie zapisano. Dowiadujemy się tylko, iż kapituła generalna w Perpignan r. 1331 przepisała pewne odmienne od dawniejszych formalności, co jednak doznało niechętnego przyjęcia i przetrwało zaledwie przez trzy lata do kapituły asyskiej r. 1334. Miano benedykować habity nowo wstępujących. Profesja miała się odbywać na mszy konwentualnej. Składający winien leżeć krzyżem przed ołtarzem i po komunii odczytać z kartki formułę, poprzednio napisaną własnoręcznie lub jeśli nie umiał pisać, przez innego Brata.[27])

Niewątpliwie uczono przed nowicjatem aspirantów jako chłopców, po nim jako kleryków. Szczegółów nie posiadamy; niechybnie studium zakonne można przyrównać do szkoły katedralnej i przyjąć dlań kurs *trivium* wraz z całym sposobem owoczesnego nauczania, w którym rózga zajmowała przedniejsze miejsce a wyobrażenia szkół tych można oglądać na miniaturach.[28]) Zapewne w ciągu nauki klerycy stopniowo otrzymywali święcenia.[29]) Przedstawiał ich biskupowi kustosz biorąc tym samym odpowiedzialność za kwalifikacje moralne i intelektualne. Obyczajem ówczesnym patrzano na nie czasem przez szpary także w Zakonie. Wprawdzie ustawy z r. 1412

26) Fontes rerum Bohemicarum IV Pr 1884 Petra Žitavskeho kronika zbraslavska 118 r. 1309.

27) M 14/15.

28) Illustracja podług miniatury Lacroix P Sciences et lettres au Moyen Age 1877 Paris 9.

29) Os 4874 w spisie księży święconych przez sufragana płockiego Piotra Dzigona w latach 1515-30 znajduje się też kilku Franciszkanów i to z Dobrzynia i Wyszogrodu.

nakazują kustoszom i gwardianom, aby młodych księży napędzać do nauki, ale zarazem pozwalają dyspensować od powinnej wiedzy i do święceń dopuszczać także nieumiejętnych i ograniczonych *(insciti seu ydyote)*. Z tym wszystkim nie ulega wątpliwości, że na ogół wykształcenie Braci Mniejszych nie ustępowało Dominikanom ani innym zakonom a przewyższało poziom intellektualny świeckiego duchowieństwa, bo nawet kiedy to znamienicie postąpiło dzięki uniwersytetom w Pradze od r. 1348 i w Krakowie od r. 1400, to jednak dotyczyło stosunkowo nielicznych jednostek; ogół księży świeckich ciągle poprzestawał na rudymentarnym wykształceniu. Co się tyczy wyższych nauk, prowincja miała prawo wysyłać dwuch studentów do Paryża, czy jednak zeń korzystała stale, godzi się wątpić.[30]) Śladów pobytu tamże polskiego Minoryty nie znaleźliśmy. W ciągu w. XIV poziom naukowy się podnosi w prowincji, spotykamy coraz więcej graduowanych, do czego przyczyniały się ogólne postanowienia, polecające tych przede wszystkim wybierać na godności zakonne. R. 1336 studium klasztorne praskie podwyższono na generalne. Kiedy 1348 cesarz Karol zakładał uniwersytet, starał się także spośród Franciszkanów pozyskać profesorów; w pierwszej połowie w. XV w studium krakowskim wykładano prawo kanoniczne. R. 1504 w Krakowie wznowiono studium teologii a filozofii w Brnie, które widocznie były podupadły poprzednio, może za rządów Marcina z Pragi. Naówczas w Krakowie znajdowało się dwuch lektorów ***regens i bachalarius***.[31])

Ale także na uniwersytecie krakowskim nie brak Minorytów, bo inaczej niż Bernardyni bynajmniej się z nim nie rozstawali. W latach 1441-1509 zapisało się na nim 35 studentów Franciszkanów. Jest to pokaźna ilość w stosunku do innych zakonów, bo Dominikanów spotykamy tylko 25, innych jeszcze mniej. Jedynie Cystersi z cyfrą 49 przewyższają naszych zakonników. Ogólna liczba ze wszystkich zgromadzeń wynosi 167,

30) Mon. Bohemiae Vatic. I Pr 1903 1118: 1349 13 VI cesarz Karol prosi, aby lektorowi praskiemu Wojciechowi Bludonis, co odbywał nauki zagranicą a m. i. dwa lata przebywał w Paryżu itd., udzielić tytułu magistra i kapelana honorowego papieskiego. Uczestnictwo Minorytów w praskim uniwersytecie wymagałoby szczegółowego opracowania. Skąpe wzmianki o nim Tomek Dieje University pražske I 1849.

31) AG A3 19, 73.

Między Minorytami wymieniamy okrom sławnego Murnera 1499: r. 1463 Walentego lektora teologii, i Marcina, może identycznego z Marcinem Lwowczykiem lub Marcinem Krakowczykiem; 1506-7 Antoniego syna Wojciecha z Poznania kaznodzieję polskiego u ś Franciszka,32) może słynnego Dusia. Prowincjałowie jak Kmita lub Marcin z Pragi mają stopień doktora teologii.

Największe ożywienie znajdujemy za rządów Szczepana z Brna. W latach 1504-9 zapisało się na wszechnicy krakowskiej 17 Minorytów, i to z Morawy więcej niż Polski, ale spotykają się też z głębi Niemiec. Potem następuje osłabienie. Za cały czas prowincjalstwa Walentego z Krosna zachodzi tylko jeden Maciej z Brudzewa już ksiądz. Rządy Fantiniego mimo swej krótkości poprawiają stan rzeczy: 18 września 1516 co prawda już po śmierci prowincjała zapisało się pięciu, między nimi dwuch doktorów paryskich Jakób Piscatoris i Henryk. Pierwszy z nich bakalaureat był uzyskał w Bononii, zapewne więc do Krakowa sprowadził go Fantini. Zdaje się to wskazywać, że miał dalej idące zamiary względem studium krakowskiego; atoli działalność jego trwała zbyt krótko, aby zdołał wytworzyć coś, co można by nazwać szkołą krakowską franciszkańską.33) Nie brak danych, że Bracia odbywali nauki także we Włoszech. Zachował się list zakonnika do ojca, donoszący o swoim studium w Padwie, które to nauki odbywa wprawdzie z wytężeniem ale i zadowoleniem i nawet pewną dumą. Wzywa ojca, aby się radował wspólnie z nim postępami w nauce, przypominając przysłowie biblijne, że chwała ojca jest w mądrym synie. Istnieją również formuły wniosków do prowincjała i kustosza o pozwolenie na studium zagraniczne albo o potwierdzenie studiów, wszystko co prawda z czeskiego zasięgu prowincji.34)

Szczególniejszą sławą uczoności atoli żaden Minoryta polski z naszego okresu się nie okrył i żaden pism teolo-

32) Karbowiak A Studya statystyczne z dziejów Uniw. Jag. Arch. do dziejów lit. i ośw. w Polsce XII 1910 75-6.

33) Album studiosorum II 89-169 pas. O profesurze Fantiniego Barycz O. l. 252-4. Pisma F ukazały się drukiem. Jakób niebawem opuścił Polskę, zapewne też Henryk, bo nic więcej o nim nie słychać.

34) PrU VF29 85, cfr Dd IV 26, 20, 21.

gicznych po sobie nie pozostawił, chyba byśmy tu wymienili ów traktat prawniczy lektora P(iotra?) z Krakowa, o czym niżej. Co prawda cały w. XIV w polskim piśmiennictwie wypada jałowy. Przypisuje się Franciszkanom kilka zachowanych kazań polskich z tego stulecia,z uwagi że księża świeccy nie byliby się na nie zdobyli.[35]). Gdyby to przypuszczenie można przyjąć, należałoby podnieść ich zasługę w najwcześniejszym spisywaniu polskiej prozy i wyrabianiu języka. Dość prawdopodobnie wolno im przypisać kilka pieśni nabożnych z tego czasu. Napewno dziełem ich jest pewna liczba kazań łacińskich znajdujących się dzisiaj w zbiorach praskich. Świadczą o wysokim poziomie tak autorów jak słuchaczy, przede wszystkim nauki miewane do Braci. Jakkolwiek należą do czeskich konwentów, to rzucają przecież też światło na polską część prowincji, nie mogącą znowu bardzo się różnić od czeskiej. To samo dotyczy pamiętnika Mikołaja z Koźla śląskiego z pierwszej połowy w. XV, Czecha pracującego w kustodiach królestwa czeskiego, opolskiej i morawskiej.[36])

Lepiej rzeczy się przedstawiają w tym stuleciu także w Polsce. Jeśli rękopisy, należące ongi do konwentu w Nowym Sączu[37]) nie mają znamion franciszkańskich i widocznie dostały się tam z daru jakiegoś, to na dobro polskiego Minoryty można zapisać dzieło prawnicze Summę do *Liber Sextus*, pod nagłówkiem *Alpha et Omega*. Komentarz ten powstał z wykładów, miewanych w studium zakonnym, zapewne w Krakowie przed r. 1455. Autor jego nazwał się *fr P*, może identyczny z prowincjałem Piotrem (1387?-1408). Rękopis imponuje rozmiarami, liczy kart 398, zachował się w kopii świeckiego księdza Macieja z Uniejowa z r. 1455 a pod względem nauki prawa oczekiwa zbadania.[38]) Jeśli wolno sądzić podług tego zabytku, studium krakowskie przedstawiało się w połowie pierwszej w. XV całkiem po-

35) Jest to znana hipoteza Brücknera.

36) WrU IQ466 Streszczenia: Monatsschrift von u. über Schlesien 1829 II 738-45 oraz Aus Oberschlesiens Vergangenheit u Gegenwart 1922 z. 2.

37) Os 103, 104, 105.

38) Baw XA20(=1016), Dd V 1. Por. AKH VI 405 nr 180 i Zachorowski S Statuty synodalne krak. Z. Oleśnickiego K 1915 25.

ważnie, pewnie pod wpływem uniwersytetu. Niestety żadne dzieło analogiczne z zakresu teologii nas nie doszło.

Dla wyliczenia całości zachowanych pomników, nadmieniamy, że ciągle chociaż z przerwami, spisywano cuda bł Kingi w Sączu. Tam także powstał kodeks Macieja Anioła w początkach w. XVI, zawierający zbiór kazań, ale składający się wyłącznie z kopij.[39]) Inwentarz konwentu krakowskiego z r. 1596 mówi o 99 rękopisach, między którymi niezawodnie znajdował się cały szereg średniowiecznych. Te okruchy, jakie dzisiaj pozostały z dorobku piśmienniczego tamtych czasów, nie wystarczają też, aby móc w nich stwierdzić jakieś momenty rozwoju czy cofania.

Piśmiennictwo historiograficzne leży niemal całkowicie odłogiem, przynajmniej w Polsce. Zachowały się co prawda dwa teksty, przypisywane Franciszkanom.[40]) Jeden z nich to ***Wiersze o Świętopietrzu*** z początków w. XIV, których treść wskazuje na walki wtenczas się toczące dokoła tego zagadnienia pomiędzy Polakami a Niemcami i świadczy o patriotyzmie naszych zakonników. Drugi z czasów Jagiełły ***Zbieranka skrócona o królach polskich,*** uzupełnienie kroniki ***Flores temporum,*** służyło widocznie do nauki w studium krakowskim. Dają one wyraz jakiej takiej ruchliwości umysłowej Braci, ale dorobku własnego historycznego nie wnoszą bynajmniej. Ubolewamy nad tym tym bardziej, że w w. XIII Franciszkanie go rozpoczęli takimi naówczas niepowszednimi dziełami jak Żywoty Klarysek polskich, że prowadzili własny rocznik. Wieki XIV i XV są pod tym względem u nas całkowicie martwe, a jeżeli w XIV taka bierność umysłowa ogarnęła całe społeczeństwo polskie, nie można tego bynajmniej rzec o XV-ym. Zwłaszcza dotkliwie daje się we znaki zupełny brak zapisek historycznych. Jest to osobliwy wyjątek jak na Zakon Braci Mniejszych. Czeskie konwenty niektóre przynajmniej, prowadziły swoje kroniki, co wiemy na pewno o w. XIV, możemy przypuszczać o XIII i XV-ym; w polskich nawet w Krakowie o tym nie słychać. A trzeba powiedzieć, że trudno przyjąć, aby zaginęły, skoro nie wiedzą o istnieniu jakiejkolwiek polskiej kroniki ani w w. XVII Biernacki

---

39) BN LQI 292, Wypisy z Herpa, Pelbarta itd.
40) MPH III 284-9.

ani w XVIII tak sumienny i pilny historyk jak Makowski; wypadnie przyznać, że ich nie było nigdy.

Znajdowała się jedynie w Krakowie praca Jana Furstenhaina, lektora morawskiego, który z mandatu prowincjała Szczepana z Brna pod dniem 4 maja 1503, zredagował kronikę prowincji wkrótce potem. Posługiwał się przy tym aktami prowincji, kronikami domów czeskich, zapiskami i kilku dokumentami. Kroniki tej istniały przynajmniej dwa egzemplarze, jeden przechowywał się na Morawie zapewne w Brnie, drugi w Krakowie. Ten krakowski doczekał się wytłoczenia co prawda w przeróbce Biernackiego w w. XVII, a zachował w tekscie oryginalnym w kopii Makowskiego z r. 1764.41) Morawskiego nie udało się nam odnaleźć, istnieje tylko w rękopiśmiennej przeróbce gwardiana brneńskiego Impekhovena z r. 1658. Ile można sądzić podług niej, egzemplarz ten przedstawiał redakcję obszerniejszą od krakowskiego. Furstenhain kronikę swoją zakończył przed r. 1510; nic bowiem nie wspomina o następcy Szczepana Walentym z Krosna, nawet imienia jego nie podaje; może autor umarł za rządów Szczepana. Wiadomości jego są wiarogodne, ile można stwierdzić według postronnych źródeł, czasem oczywiście zdarzają się pomyłki. Szkoda wielka, że źródła swoje skracał zadowalniając się uwagą, iż w dawnej kronice konwentu znajdują się obfitsze dane. Że kopię czy skrót jego kroniki sprowadzono do Krakowa, dowodzi najlepiej, iż w polskich konwentach nie zdobyto się na taką pracę, ale też, iż rozumiano potrzebę posiadania dziejów prowincji także w polskiej jej części.

Oczywiście prace historiograficzne nie należały do normalnego zakresu czynności zakonnych ani tym mniej zwykłego trybu nauk w studiach polskich ani czeskich.

Do studium, do uczelni niezbędna była biblioteka. W okresie naszym książnice franciszkańskie nie odznaczały się bogactwem, przynajmniej w Polsce, w Czechach było może lepiej.42) Wprawdzie czytamy jeszcze o Salomei i o Kindze, że nabywały książki dla konwentów, o Salomei wyraźnie powiedziano, że m. i. kupowała książki szkolne

41) LatOl1322. Por Dd VI.

42) FB posiada 7 tomów rk teolog., pochodzących z ok. r. 1400.

dla użytku lektora Borysława. Ale cała niemal nasza epoka stoi pod znakiem rękopiśmiennej książki, a więc rzadkiej i drogiej. Będąc zakonem żebrzącym, wyjątkowo tylko Franciszkanie mogli je kupować, na ogół zdać się musieli na hojność dobrodziejów albo je sami kopiować, a na to znowu niewiele sił mogli zużywać, mając zadania duszpasterskie i misyjne. Najbogatszy w Polsce konwent krakowski posiadał r. 1596 rękopisów 99,[43]) zapewne większość można zaliczyć do czasu z przed wynalezienia sztuki typograficznej. Bądź co bądź konstytucje z r. 1412 wspominają o książnicy *(libraria)* i wydają przepisy, że książek nie wolno sprzedawać ani zastawiać, co dowodzi, że przynajmniej tu i owdzie zasób ich był niepośledni. Wynalezienie druku znamienicie obniżyło cenę książki. Biblioteki polskie zaczynają się napełniać inkunabułami. Kapituły świeckie i bogate opactwa kupowały teraz książki, nie inaczej czynili stosunkowo majętni Dominikani, książnice bernardyńskie zaopatrywała szczodrobliwość dobrodziejów. Najgorzej było z Franciszkanami. W jałmużnach ubiegali ich Obserwanci, sami zaś Konwentuali w bogactwa nie obfitowali, zresztą postępujące obniżenie poziomu jak zawsze i wszędzie, tak i tutaj najbardziej dało się we znaki księgozbiorom. Kraków pod koniec w. XVI mógł posiadać do tysiąca druków, inne konwenty polskie nierównie mniej, ale z pewnością tylko niewielki procent sięgał doby z przed Marka a Turre (1517-1538). Więcej światła mogłoby tu rzucić szczegółowe zbadanie dawnych druków po książnicach franciszkańskich.[44]) Na ogół w bibliotekach polskich proweniencje franciszkańskie średniowieczne należą do rzadkości. Wyjątkowo tylko można zapisać taki wypadek, że r. 1499 br. Walenty kupił egzemplarz *Carmina de sanitatis regimine* od br. Michała Lwowczyka dla biblioteki konwentu przemyskiego.[45])

---

43) FL 1596 35, 43 wylicza tomów 718, m. n. rk 99, nadmieniając, że poza biblioteką znajdują się książki u prowincjała, gwardiana, kaznodziei itd., całość można więc szacować na 1000. Wilno miało wówczas wszystkiego tomów 110 (104).

44) Obecnie zarząd prowincji przeprowadza komasację dawnych druków w prowincjalacie w Krakowie.

45) Wisłocki W. Incunabula typographica K 1900 109.

Trybu życia w klasztorze nie zdołamy odtworzyć z pełną dokładnością. Z zachowanych źródeł możemy jednak wejrzeć przynajmniej poniekąd w świat duchowy Minorytów owej epoki. Jako ważniejsze ćwiczenia konstytucje z r. 1412 wymieniają czytanie do stołu, kollacje, milczenie, wypominki dobrodziejów. Nie widzimy w tym spisie officium chóralnego, znajdujemy je atoli na innych miejscach. Odeń rozpoczynają się rzeczone uchwały a to naczelne miejsce dowodzi wagi, jaką przykładano do chóru. Wyraźnie mowa o tym, że wszyscy zakonnicy także gwardiani mają obowiązek uczestniczyć w całym nabożeństwie chóralnym. Gwardiani winni dawać baczenie na społeczność, na gwardianów kustosze. Zaniedbywających należy pozbawić czynności kapłańskich tj. zabronić mszy ś. Śpiewano więc i odmawiano całe officium, i to według czasów nocą i dniem, jutrznia rozpoczynała się o północy, kompleta kończyła wieczorem. Do tego officium należała też niechybnie msza konwentualna, chociaż o niej nie ma wyraźnej wzmianki. Dla uregulowania officium każdy konwent powinien posiadać *Ordinarium* a miano je czytać głośno co piątek. Nie zachowały się nam, przynajmniej dotychczas nie znaleźliśmy mszałów minoryckich, istnieją jednak trzy brewiarze rękopiśmienne: z r. 1378 pisany przez Jana z Szadka, drugi z XV wieku pochodzi z Sącza, jak o tym świadczy zapiska poświęcenia kościoła brackiego w Sączu 18 czerwca, trzeci ok. r. 1500.[46]) Że brewiarze te należą do Franciszkanów, nie do Bernardynów, dowodzi fakt, iż nie ma w nich ś Bernardyna a troskliwie zapisano dnie i translacje śś Franciszka, Klary, Antoniego, Ludwika. Służyły polskim nie czeskim konwentom, umieszczono bowiem w nich także polskich patronów: Wojciecha, Stanisława, Floriana, Jadwigę.

Nie wspominają doszłe nas konstytucje o rozmyślaniu. Że je uprawiano po konwentach, wynika z zachowanego kodeksu Kapituły praskiej.[47]) Jest to zbiór krótszych i dłuższych wypisów ascetycznych z Ojców Kościoła: Ambrożego, Augustyna, Bazylego, Benedykta, Bernarda. Pochodzenia franciszkańskiego dowodzi ś Franciszka Reguła i Te-

---

46) BN LO13, Os 102, Cz 3796, dodać tu można Wr IQ253.

47) Pr Cap 405 z w. XV 216 sq.

stament tudzież szczególnie liczne wyjątki z ś Bonawentury. M. i. rękopis zawiera także sposób medytacji przez tydzień, w którym po wstępie, mówiącym o pożytku rozmyślania, zawarto kolejne medytacje na każdy dzień tygodnia.

„Jeżeli godzina nie skończyła się jeszcze, bracia najmilsi, i jesteście ogrzani ustną modlitwą, postąpcie do stołu Pańskiego, *na mieysce paszey* (Ps. XXII, 2) i na stopień rozmyślania. Rozmyślanie zaś w taki sposób się odbywa nie słowami, lecz sercem, rozumem i uczuciem modlitwy. Skoro bowiem na myśl przywiedziemy sobie dzieła Boże i ład stworzeń i ich piękno, rozum przemierzając raduje się i porywa go miłość Boga a uczucie całej duszy napełnia słodycz, miłość Boża i rozpłomienia się ku służbie i czci Boskiej i miłości bliźniego. Wiele innego dobra poznałem wraz z tym, jako później podam obszerniej. A żebyście bez znudzenia mieli przedmiot rozmyślania, możecie na każdy dzień tygodnia odmieniać temat. Tak na niedzielę rozważajcie niezmierzoną miłość Boga, co będąc sam od wieków, w którym zawierało się wszystko stworzenie, zanim się stało według ś Jana Ewangelisty mówiącego, że nim stało się, w Nim był żywot, tak spoglądał na to, jakoby się już było stało. Bóg chcąc udzielić swoich nieskończonych i niepojętych radości, niezmierności swojej i potęgi i niedostępnej mądrości i piękności, pośród wszelkiego swego stworzenia uczynił dwoje zdolne tylko do tego tj. aniołów i ludzi. I aby z piękności stworzenia doszli do poznania Boga oni właśnie, przyozdobił niebo tak gwiazdami, słońcem i księżycem, ziemię kwiatami, rzekami, zwierzętami różnych rodzajów, morze, rzeki, z rozmaitymi podziwu godnymi ryb rodzajami, wszystko na usługi człowieka i na widok, aby poznali z nich stwórcy niezmierzoność tj. samego Boga. Stworzył i umysł ludzki tak, aby zrozumiał biegi gwiazd, planet, słońca, księżyca, pojął właściwości drzew i roślin, żeby w nich rozpoznał ukrytą mądrość Bożą. I abyś do tego postąpił, dodaj miłość, rozważ dobrodziejstwa Boże. Najpierw ciebie z niczego wyprowadził jako byt, nie kamień lecz żywe stworzenie i nie tylko żywe jako drzewa i zioła, lecz mające zmysły i nie tylko zmysły jako zwierzęta lecz z rozumem, chrześcianina nie poganina,

katolika nie heretyka a co najlepsza, dla czego powinieneś cały płonąć miłością Bożą, że cię spośród tylu tysięcy wybrał na służbę w Zakonie świętych łotrów dobrej woli. Rozważywszy tyle i takich łask, z jakim trudem zdołasz się powstrzymać od łez i radości i zali nie postąpisz do gorącości miłości Bożej, w której także bliźniego umiłujesz doskonałą miłością. A to wystarczy na rozmyślanie w dzień niedzielny".

Co się tyczy milczenia, wiadomo, że mamy tutaj ogólny zwyczaj klasztorny. O Kindze zapisano, że je zachowywała od komplety do ukończenia porannych modlitw, i to daje także niejaką wskazówkę co do praktyki w tej mierze po konwentach przestrzeganej. Trzeba sobie uprzytomnić, że milczenie miało być normalnym stanem zakonnika; przerywać je wolno było w pewnych oznaczonych godzinach np. podczas rekreacji poobiedniej. Oczywiście rzeczywistość nieraz odbiegała od tej idealnej zasady, i to tym bardziej, im głębiej w w. XV.

Jeszcze mniej wiemy o spowiedzi i komunii ś. po klasztorach. Komunia ogólnym zwyczajem średniowiecznym rzadko się zdarzała, w w. XIII komunikowano trzynaście razy do roku. Spowiedź bywała nierównie częstsza: konstytucje generalne z r. 1353 przepisują ją co dni piętnaście. Spowiednika wybierać Bracia mogli tylko w ograniczonej mierze, między kilku ojcami naznaczonymi z góry na spowiedników społeczności. To wszystko dotyczyło nie tylko szarego ogółu zakonnego, ale także Braci i sióstr wyróżniających się świętobliwością: Kinga przyjmowała komunię też nie częściej jak razy trzynaście na rok.

Czy w wieczór przed komunią należało się powstrzymać od wieczerzy jak u Bernardynów, nie mogliśmy stwierdzić. Jednak post ś Franciszka od WW Świętych do Bożego Narodzenia, u Obserwantów tylko zalecony gorąco, franciszkańskie konstytucje z r. 1412 przypominają jako nakaz. Wiadomo zresztą, że wogóle posty w owe czasy a osobliwie u nas bywały surowe: we środy zgoła nie jadano mięsa, po klasztorach Braci Mniejszych może wogóle nie dawano go na wieczerzę.[48])

48) Bihl Relatio 506 przyp 8.

Przy stole czytać to znany obyczaj nie tylko klasztorny. Tym bardziej praktykowano go u Minorytów i przy obiedzie i podczas wieczerzy. Jeżeli zapytać, co czytano, to konkretnego przekazu nie ma. Nie trudno jednak odpowiedzieć, że jaką książkę ascetyczną, najczęściej z własnego Zakonu, a zatem pewnie Bonawentury, zresztą musiano się stosować do książnicy konwentu a ta przynajmniej w polskich konwentach poza Krakowem była nader szczupła. Konstytucje nakazują, żeby w pewnych terminach czytywać Regułę, ustawy generalne, konstytucje kapituł itp.

Collatio[49]) jest to nauka, jaką mówiono do Braci. Miewał je zapewne do społeczności gwardian. Spotykamy jednak także kollacje, zwracające się do przełożonych zakonnych, ile sądzić można, do kustoszów i prowincjałów. Czyż mamy tutaj naukę z kapituły prowincjalnej? czy powiedzianą przy jakiej innej okoliczności? Kollacje wysoko podnoszą godność i znaczenie Zakonu ś Franciszka, a zarazem wypominając Braciom niedociągnięcia i przewinienia, stawiają przed oczy ideał, do którego powinni dążyć. Dajemy analizę nauki takiej na temat: *Cuius est imago haec* (Mt XXII 20). Przeprowadza dowód, że obrazem Chrystusa Pana jest Zakon ś Franciszka, że jest doskonalszy nad inne zakony i że dlatego zakonnicy tej Reguły powinni dążyć do najwyższej doskonałości. Sposób dowodzenia jest typowo średniowieczny, przez syllogizmy; zamiast argumentu często posługuje się obrazem lub analogią: „Że Zakon nasz jest wyższy, silniejszy i trwalszy od innych zakonów, można dowieść z takiej przyczyny: O ile budynek ma silny i mocny fundament i materiał trwalszy, z którego jest wystawiony, to może być wyższy i dłużej trwać od innych budowli. A Zakon nasz ma mocny i trwały fundament, którym jest Chrystusowa ewangelia. Za materiał budowy ma wysokie i głębokie ubóstwo. Więc Zakon nasz pośród innych zakonów ma wyższy i mocniejszy fundament i trwać będzie dłużej. *Minor* wynika z rozdziału Reguły naszej, gdzie powiedziano: Reguła i życie Braci Mniejszych ta jest: zacho-

49) PrU VF29 zawiera Collationes ad fratres: 76v-78v Cuius est ymago (Dd III 1), 78-9v bez początku, 80-1 Vadam et videbo, 81-1v Vade in domum.

wywać ewangelię, a to się dzieje przez życie w posłuszeństwie, bez własności i w czystości. W tych punktach trzech wszystkie inne zakony powinny się zgadzać z nami; czy tak jest, to ich sprawa. Ale to pewna, że jedynie nasz Zakon wystawiony jest szczególnie na ewangelii, dlatego jest wyższy i szlachetniejszy od innych zakonów i stąd pochodzi przyczyna, że dopóki ewangelia Chrystusowa trwać będzie, dopóty nasz Zakon będzie istniał". W dalszym ciągu o zachowaniu praw zakonnych: „Każdego zakonu piękność jest czystość cnót i zachowanie Reguły i ustaw zwierzchności. Dlatego zakonnik cnót pozbawiony i ustawy swego zakonu lekceważący jest prawdziwie jako świecznik bez światła, jako pułk bez wodza, jako kruk bez barwy, jako panna bez wstydu i rumieńca, jako ogień malowany bez ciepła, jako uczeń bez lęku, jako obłudnik bez bojaźni Boga i miłości gorąca. Nie posiada taki mnich żadnego dobrego obyczaju, żadnej piękności, żadnej ozdoby, a nawet taki zakonnik, co sprzeciwia się swojemu zakonowi i profesji, nie ma żadnego zmysłu, żadnej dobrej wyobraźni, żadnej myśli zbawiennej. Nie ma tam zgoła działalności żywotnej, a więc i piękności. Atoli mąż zakonny, przyozdobiony dobrymi uczynkami i promieniem Bożym oświecony, może dostać siedm imion" itd. Ostateczna zaś konkluzja wypada taka: „Zakon ś Franciszka jest obrazem Bożej dobroci. Cóż bowiem milszego kochać, cóż rozkoszniejszego oglądać, cóż dzielniejszego mieć, cóż weselszego błogosławić, cóż radośniejszego posiadać można jak wyraźny obraz Boga. Zakon zaś ś Franciszka jest obrazem Bożym, z Boga wyszedł przez natchnienie umysłu ś Franciszka, wyciśnięty przez przyłączenie, obraz skreślony najwyższą sztuką, obraz widniejący na dziwnym pomniku, obraz przyozdobiony wielorakim dobrodziejstwem, obraz przysposobiony Bożym budowaniem, obraz wyznaczony na pomoc ludziom, obraz przyjęty przez naczelną ofiarę, obraz co udoskonala wyobraźnie stworzone, wlewając im łaski miłość i podnosi do obrazu niestworzonego przez chwały jasność, której chwały oby nam udzielił Jezus, król anielski, co żyje i króluje na wieki wieków. Amen."

Sądząc według takiej kollacji, poziom mówcy oraz słuchaczy wypada wysoki, pod umysłowym i pod moralnym

względem. Na uwagę zasługuje ścisły związek jej z franciszkanizmem, nauka taka nie mogłaby być wypowiedziana w żadnym innym zakonie. Nie zależy to nawet na tym, czy dobrze pojęto ducha ś Franciszka, jakkolwiek podkreślamy słowa o weselu i radości, tych szczególnych ś Franciszka przymiotach. Ale punkt ciężkości spoczywa na indywidualizacji w stosunku do innych zakonów, i nie ulega wątpliwości, że takie pojmowanie rzeczy bardziej przemawiało do słuchających Braci niż jakiekolwiek ogólnikowe uwagi ascetyczne. Kollacje te i inne podobne zapisano w początkach w. XV. Jeśli wolno stąd wnioskować o życiu wewnętrznym w prowincji, nie najgorzej przedstawiałoby się w tej dobie.

Szczupłe tylko posiadamy dane, za pomocą których moglibyśmy wejrzeć w stan zakonników nie od strony idealistycznego punktu widzenia tego, co powinno być, ale od strony tego, jak było doprawdy. Zapisano pod tym względem raczej ujemne cechy, co oczywiście także nie daje słusznego obrazu.[50] Co się tyczy ubioru, to Franciszkanie średniowieczni nosili habity siwe z pasem, do habitu przyszyty kaptur. Z tego porządku niektórzy się wyłamywali, używając habitu czarnego lub innych niewłaściwych kolorów, może burego, który stał się obowiązkowym u Obserwantów. Niestosowne barwy brano na podszewki, rękawy naszywano guzikami, noszono kaftany *(yopulae)*, cienkie koszule itp. Za pasem zatykano oręż, czasem tabliczki do zbierania jałmużny. Dawny zwyczaj chodzić boso w trepkach zaczął zanikać. Już w połowie w. XIV konstytucje przypominają go z uwagą, że nienoszeniem trzewików Bracia Mniejsi różnią się od innych zakonów — nie daremno nazywano ich Bosakami *(Barfussen)*. Zaniedbywano tonzurę, którą należało odnawiać co dwa tygodnie i to wygalać, że zwano ją *rasura*. Jeśli gwardiani nieraz opuszczali się w obowiązkach i upośledzali społeczność, to nawzajem i Bracia wobec gwardiana nie zachowywali się należycie. Mniejsza już o docinki, jakie sobie szeptali na ucho: „Uważ jak przełożony przypomina kruka. Kruk ma to jako właściwość, jest czarny, krzykliwy, żarłoczny, pozostaje zawsze bez kulpy“. Ale zdarzało się, że bun-

50) Szczegóły zebrane z konst., formularzy, WrU IQ466, PrCap 468; PrU VF29.

towali się przeciw niemu, zmawiając między sobą, obgadywali na mieście wobec świeckich, a nawet jak w Głogówku(?) bić chcieli, niesłusznie oskarżali wobec kustosza i prowincjała. Tym bardziej sami między sobą się kłócili i lżyli, starszym nie okazując szacunku. Niejednemu w klasztorze się ckniło. Prowadzili więc korespondencje z Braćmi innych domów albo z świeckimi, szukali u nich pociechy i pomocy. Molestowali zwierzchność o przeniesienie do innego klasztoru, żeby im się nie dłużyło. Nie otrzymywając dłuższy czas odpowiedzi narzekali, że ich zapomniano, że mają za nic, że co z oczu to z myśli itp. Nudząc się wychodzili na miasto, zachodzili do podejrzanych domów, rozsiewali co się dzieje w klasztorze. Upijali się, nie wracali na czas na wieczerzę, tylko spóźnieni. Na własną rękę przechodzili do innego konwentu, bez obediencji i legitymacji. Na wszystko to naznaczano rozmaite kary; tak nie przychodzący na czas do stołu nie mieli dostać posiłku; pijacy zwłaszcza wywołujący ekscesy na mieście, pójść do karceru; przychodzącym bez papierów gwardian miał obciąć kaptur i odesłać do domu, skąd przyszli. Po konwentach nie zajmowali się rzeczami właściwymi zakonnikom, lecz grywali w kostki, trudnili alchemią itp.[51]) Niektórzy chwalili się znajomością możnych, uciekali do nich o protekcje. Jednemu czy drugiemu tak się sprzykrzył pobyt w Zakonie, że przechodzili do innych bogatych klasztorów jak Benedyktyni lub Cystersi, co zresztą nie było prowincji tylko bolączką, bo już Benedykt XII (1334-42) zabronił tego, ale znamienna, że na wniosek opata tynieckiego a zakaz ten ponowił 1344 Klemens VI.[52]) Łączyło się to może z biedą i niedostatkiem w konwentach minoryckich, na co słychać skargi w wierszu satyrycznym z początku w. XV, że nie było co jeść, że nawet chorym zamiast pożywnej potrawy przynoszono suchy chleb i wodę z rzeki. Nie zawsze pilnowano się także dostatecznie od pokus z strony kobiet, nie na próżno spotykamy w klocku rozpraw ascetycznych „traktat, jak niebezpiecznie jest księdzu rozmawiać z niewiastami i wielorakie ich szelmostwo opisujący".[53])

51) Alchemią trudniono się nieraz po klasztorach. Przypominamy, że przy takiej sposobności w Krakowie spłonął klasztor dominikański. Por. skargi na Henninga i Fontina MGF 902 nr. 23.

52) Th I 617, podobnie BF VI nr 16 i 83.

53) PrCap 405.

Jeżeli te wykroczenia porównamy z ujemnymi stronami innych zakonów lub duchowieństwa świeckiego z tego czasu, znajdujemy mniej więcej ten sam obraz. Nie mogło być inaczej. Średniowiecze doszło szczytu swego uduchowienia w dobie i osobie ś Franciszka. Po nim jasnym blaskiem jeszcze tylko zaświeciła nauka w postaciach śś Bonawentury, Tomasza, Szkota, ale na wszystkich innych polach stwierdzić trzeba stopniowe obniżenie poziomu, a ostatecznie na przełomie z w. XV na XVI dochodzimy do pełnego rozkładu; wystarczy przypomnieć dwór rzymski za Papieży renesansowych, na co przyszła kara Boża, rewolucja nowowiercza. Bracia Mniejsi nie stanowili i stanowić nie mogli wyjątku. W ich kronice to zapisano ową gadkę, że była u nich *conscientia*, stracili zgłoskę, została *scientia*, stracili jeszcze jedną a na końcu już tylko były *entia*. Jako poszczególne czynniki u nich oddziaływające ujemnie wypadnie zapisać w XIV w. walki dokoła Michała z Ceseny, dalej wielki mór, co pustosząc zachodnią Europę tak wyludnił klasztory, że aby je zapełnić, przyjmowano kogo się dało, bez wyboru. Później przyszła schizma papieska i walki Soborów z Papieżami, burza husycka, walki pomiędzy Obserwantami a Konwentuałami. W Polsce zwłaszcza skutki wprowadzenia Bernardynów okazały się nieszczęsne dla ówczesnych Franciszkanów, bo odbierały im aspirantów, że zgłaszały się tylko jednostki pośledniej wartości. Jest rzeczą niezmiernie znamienną, że Obserwanci niechętnie przyjmowali Konwentuałów, poddając ich uciążliwym próbom, wymagając m. i. pełnego rocznego nowicjatu; Franciszkanie zaś bynajmniej nie wzdragali się dawać wstępu Bernardynom, przychodzącym nawet bez pozwolenia swojej zwierzchności, oczywiście nie dlatego jakoby nie rozumieli małej wartości takich zbiegów, lecz widocznie z niedostatku własnych lepszych kandydatów. Tym mniejsze skrupuły robiono sobie wobec *transfugae* z innych prowincji. Szły o to skargi do generałów i tak r. 1492 Samson zabronił przyjmować Braci z innych prowincji bez piśmiennego pozwolenia a kazał ich odsyłać, skąd przyszli. Było to za prowincjała Marcina z Krakowa. Nawzajem Szczepan z Brna uzyskał, że prowincjałowi rakuskiemu nakazano pod klątwą odesłać zbiegów z prowincji czesko-polskiej.[54]

54) AG A2 205, A3 73.

Zwłaszcza druga połowa w. XV wygląda na epokę przełomową w ujemnym znaczeniu. Kronikarz bernardyński zarzuca osobliwie prowincjałom Kmicie i Stryczkowi, że oni zaprowadzili lub tolerowali rozluźnienie Reguły i dyscypliny.[55]) Atoli i następcy ich schodzili dalej po pochyłej równi. Brak nam tutaj szczegółowszych danych takiego rozwoju wstecznego. Rzadko rozsiane zapiski rzucają tu światło, ukazujące nam okolicznościowe objawy. Trudno winić zakonników naszych, że zbiegły od nich Maciej z Krakowa r. 1465 miewał msze, posiadając tylko mniejsze święcenia. Przyłapawszy go w Kłecku pleban odstawił do konwentu w Gnieźnie do ukarania. Gorszy wypadek zaszedł u Minorytów w Głogowie r. 1470, co kronikarz opisawszy dodał: „Taki nastał brak zaufania do księży, że nigdy dawniej nie było słychać nic podobnego".[56]) Pod koniec w. XV akta sądowe zawierają rozmaite sprawy również przeciw Franciszkanom, co prawda głównie w przedmiotach majątkowych. Rządy takiego Marcina z Pragi mogły tylko pogorszyć stan rzeczy. Na początku w. XVI zachodzą procesy Jana Kaliska i Antoniego Dusia, jakkolwiek następca Marcina Szczepan z Brna usiłował podnieść poziom zakonników. Jeszcze za Juliusza II Stolica Apostolska nakazała odebrać Minorytom klasztory w Legnicy i Nisie prowincji saskiej oraz w Opolu prowincji czesko-polskiej i osadzić tam Bernardynów. Franciszkanie bronili się długo przeciw temu, ale ostatecznie 16 lipca 1516 Leon X wydał wyrok przeciw nim, co wykonano w następnym roku.[57])

Atoli nawet w tym czasie podupadającego życia duchownego i to nie tylko u Braci Mniejszych, pośród naszych Franciszkanów nie zbywa na dodatnich objawach, jakimi nie mógł się poszczycić niejeden inny zakon w Polsce. Są to prace misyjne na Rusi i Litwie, tutaj lat ośmdziesiąt bez spółzawodnika; 1469 przyszli dopiero do Wilna Bernardyni, Dominikani nawet 1500. Jedyni Minoryci w Polsce wydali na przełomie w. XIV na XV świętego w osobie bł Jakóba Strepy † 1409, do nich przynależą także pierwszy wileński biskup Andrzej, zna-

---

55) Kom 134.

56) MMAeH XVI I 607; Annales Glogovienses wyd H Markgraf Wr 1877 22.

57) MGF 940.

mienity sufragan krakowski Jerzy.[58]) Oni nakoniec mają zasługę wykształcenia świętości bł Jana z Dukli.[59])

Jako Bernardyn umarł Jan z Dukli 1487, atoli okres obserwancki obejmuje zaledwie schyłek jego żywota, jakieś lat dwadzieścia. Czy urodził się doprawdy 1414, czy studia odbywał na wszechnicy krakowskiej, czy prowadził życie pustelnicze w Dukli, to wszystko są rzeczy niepewne, nie poświadczone wiarogodnymi dokumentami, z późnego podania czerpane. Stwierdzony atoli jest jego wieloletni pobyt w Zakonie Minorytów. U nich spędził jeśli może nie chłopięce lata, to na pewno wiek męski. Tutaj także pełnił urzędy zakonne, był gwardianem w Krośnie i kustoszem lwowskim. Istnieje dokument, na którym Jan wyraźnie jest wymieniony z datą 4 marca 1461 z konwentu ś Krzyża we Lwowie. Treść aktu zaszczyt przynosi ówczesnej społeczności lwowskiej, zmniejsza bowiem ciężary poddanym w Czyszkach. Na tym dyplomie Jan występuje jako kaznodzieja niemiecki. Nie znaczy to oczywiście, aby był niemieckiej narodowości, ale dowodzi, że władał doskonale tym językiem, inaczej w ówczesnym jeszcze *Lamburgu* zwierzchność nie byłaby mu poruczyła niemieckiej ambony. Kiedy wstąpił do Bernardynów? Daty nie zapisano, ale wiadomo, że stało się to podczas wizyty prowincjała we Lwowie, a będzie to chyba ta, którą odbył Stryczek r. 1463. Jan dożył r. 1484, umarł 29 września. Urzędu już żadnego u Bernardynów nie pełnił. Nasuwa się wniosek, że był podeszły w leciech, może zniedołężniały; wiadomo, iż pod koniec życia zaniewidział. Bądź co bądź, z tego przeglądu życiorysu znanego niestety zbyt ogólnikowo wynika, że podwaliny świętości położył i doszedł do wysokiego poziomu życia wewnętrznego jeszcze u Franciszkanów. Co prawda na tym poziomie przestali mu wystarczać. Odrzucić też wypadnie anegdotyczny przekaz, jakoby po raz pierwszy usłyszał Regułę Bernardynem będąc a poprzednio nie znał jej zgoła.[60]) O nim samym świadczyłoby to najujemniej, bo przecież jako kustosz franciszkański miał obowiązek czu-

58) Patrz Rozd. IX i VI.

59) Kantak Les données historiques sur les bienheureux Bernardins Polonais AFH XXII 434-7, tam zebraliśmy wszelkie źródła okrom Dd I 56.

60) Kom 240. Już Les données 435 wyraziliśmy powątpiewanie co do tego szczegółu. Nie należy zapominać, że Kom pisał w pół wieku później.

wać nad tym, aby ją czytywano i to głośno u stołu w podległych mu konwentach. Mogłoby tu chyba chodzić o jaki obserwancki komentarz do Reguły.

Jeśli nie pozwalają nam źródła śledzić objawów rozstroju na rozmaitych polach, to cokolwiek dokładniejsze dane zachowały się o rozwoju tego, co zowie się konwentualizmem w specyficznym znaczeniu t. j. narastającego posiadania majętności przez społeczność. Wiadomo, że uprawnienie swoje rzecz znajdowała w przywilejach papieskich wprowadzających stopniowo różne ułatwienia i udogodnienia. Ile mówią nasze źródła, prowincja korzystała z nich uczestnicząc w ewolucji ogółu Zakonu. Walk, sporów, zatargów na tym tle nie zapisano u nas, z wyjątkiem może za Ceseny; nie znachodzimy też wypadku, aby niektórzy Bracia, tym mniej domy odstępowały od ogólnego trybu życia, aby wieść ostrzejszy. Jedynie chyba Koźle na Śląsku dałoby się tu wymienić, wszelako dokumentacja nasza jest tutaj dość ułamkowa.

Czy można w naszych warunkach uważać za objaw konwentualizmu posiadanie nieruchomości? Pomijamy tu stosunki w krajach misyjnych na Litwie i Rusi, jakież ziemie miały konwenty franciszkańskie w rdzennej Polsce? Były to role, łąki, krakowski klasztor czas jakiś młyn posiadał,[61]) pyzdrski r. 1450 kupił winnicę.[62]) Rozmiarów tych posiadłości nie znamy dokładnie; to pewna, że nie grzeszyły rozległością. W diecezji krakowskiej według Długosza najwięcej pola miał Zawichost, a było tego pół łana i to tak obciążone podatkami i daninami, że więcej przynosił ciężaru niż pożytku.[63]) Pozwala ta wskazówka na wniosek, że i w gnieźnieńskiej kustodii nieruchomości minoryckie nie mogły być znaczne; nic też później nie słychać, żeby Franciszkanie mieli jakie folwarki. Role te zamiejskie miały do pewnego stopnia charakter ogrodu. Ogród leżący przy samym konwencie nie mógł być wielki już dla ciasnoty miejsca w obrębie murów miejskich, niezawodnie nie wystarczał na potrzeby społeczności; na uzupełnienie służyły zamiejskie role. Zupełnie inaczej u Bernardynów. U nich konwent bywał na przedmieściu poza murami, mógł się zatem bez

61) Dd I 36.
62) Dd I 50.
63) DLB III 465.

przeszkody dokoła niego znajdować obszerny nawet ogród. Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności, dochodzimy do konkluzji, że albo zgoła nie można albo tylko w niewielkim stopniu wolno poczytywać nieruchomości minoryckie u nas za naruszenie surowości pierwotnej, a więc także i zapisy ról i łąk, jakie spotykamy od czasu do czasu.

Dotyczy jednak to wszystko tylko domów rdzennej Polski, inaczej było na Rusi i Litwie. Tam stosownie do charakteru misyjnego klasztory franciszkańskie otrzymały od razu bogate uposażenie w ziemi. Lwów, Pińsk, Wilno miały całe folwarki a Wilno nadto jurydykę w mieście, z której poddani opłacali czynsze w naturze i pieniądzach.[64])

Do najwyższego ubóstwa Braci Mniejszych należało dalej, że nie mogli posiadać żadnej rzeczy ruchomej. W praktyce oczywiście poszczególne konwenty musiały mieć i miały pod stosownym tytułem najrozmaitsze przedmioty, które Bracia otrzymywali do użytku. Różnica w stosunku do innych zgromadzeń polegała na tym, że był to *usus pauper* i to nie tylko pojedyńczych zakonników, ale całej społeczności. Najdalej idące ograniczenia dotyczyły pieniędzy, tych Minoryta nie powinien był nawet dotykać. Otóż tutaj jak w całej społeczności Konwentuałów, tak i w prowincji naszej dokonywa się rozwój, że wogóle *usus* staje się coraz mniej *pauper*, że rozmaitych rzeczy coraz bardziej przybywa po konwentach i potrzeby poszczególnych Braci stają się coraz większe; co się tyczy pieniędzy, używanie, branie, dawanie, nawet kupno i sprzedaż bywa coraz powszechniejsze.

Już o świątobliwym Bogufale, Kingi spowiedniku, zapisano, że miał sługę oraz rzeczy rozmaite, których nie zabrał z sobą do Gniezna, ale to rozumiemy o przedmiotach danych do użytku. Co to było, nie wiemy; nie możemy więc powiedzieć, czy przekraczały Bonawenturiański *usus pauper*. R. 1309 Minoryci przynajmniej w Czechach mieli opinię, że są mendykanci a wyśmienicie się mają *(mendici satis habundantes)*,[65]) co prawda powiedziano to w wierszu, więc nie podobna brać

64) Zachowała się księga rachunkowa tej jurydyki z lat 1533-60 TPNwi 84B. Wiadomość o niej i streszczenie X Kantak Najważninjsze rękopisy franciszkańskie bibliotek wileńskich. Ateneum wileńskie 1928 179-81.

65) Patrz wyżej: Kronika zbraslavska.

całkiem dosłownie. Konstytucje z r. 1353 surowo zabraniają zakonnikom dotykać pieniędzy, kupczyć sukniami, końmi, książkami itp., mieć własnych sług i koni, i to nawet kustoszom. Trzymać atoli może je społeczność. Zakazano nosić butów, trzewiki do mszy należą do społeczności a mają się przechowywać w zakrystii. R. 1441/2 postanowiono, że kupować i sprzedawać nic nie wolno bez pozwolenia zwierzchności. Cokolwiek posiada poszczególny zakonnik, ma to wyłącznie charakter użytkowy, nie własności. Nie wolno nikomu spisywać testamentu i to pod karą proprietarstwa, za co czekało pozbawienie pogrzebu kościelnego. O każdą rzecz, jaką się posiada, należy prosić zwierzchności, i to tytułem użytkowania. Skoro kto dostanie jałmużnę, winien ją oddać gwardianowi nic z niej nie zatrzymywając dla siebie. Spotykamy dziwaczny zwyczaj kupowania i sprzedawania testamentów, surowo tego zabrania się gwardianowi i to pod karą karceru.[66]) R. 1412 mowa już częściej o pieniądzach. Ponawia się zakaz, aby ich nie dotykać nawet, nie ma tego czynić ani gwardian ani tym mniej inni zakonnicy. Nie wolno nic dawać świeckim na przechowanie, najmniej pieniędzy. Ustanawia się lub przypomina rachunkowość w księdze specjalnej i kontrola nad nią przez wybranych asesorów.

Później w w. XV-tym częściej znachodzimy, że zakonnicy rozporządzają pieniędzmi. Prowincjał Stryczek rzekomo zapisał kilka set zł. na konwent krakowski a po jednym każdemu Bratu.[67]) Marcin z Krakowa miał opinię człowieka chciwego, gorzej jeszcze Marcin z Pragi. Zapisano, że „gwardian krakowski dzierżawił konwenty nowo-korczyński, lelowski, bytomski i corocznie oddawał prowincjałowi haniebną opłatę".[68]) Rzecz wygląda dziwacznie. Jeżeli wogóle nie należy odrzucić tej wiadomości zresztą dopiero w drugiej połowie w XVII zapisanej, to chyba pojmować w ten sposób, iż gwardian wielkiego i zasobnego konwentu krakowskiego opłacał coroczną składkę prowincjałowi za te małe i biedniejsze domy, a one

---

66) Dd II 2: Item mando s. o. gardianis et officialibus qui testamenta aliena... aut elemosinam pro emendis testamentis aliter expenderunt quod ea reforment itd. Nie jesteśmy pewni, czy trafnie interpretujemy to postanowienie.

67) Kom 277.

68) FL 1679 18.

mu potem zwracały może z naddatkiem. Wiadomo, że np. Marcin z Pragi nałożył składki dla siebie na męskie i żeńskie konwenty — co prawda z swojej strony musiał oddawać pewne kwoty głównemu zarządowi. Znamienny też jest proces spadkowy, jaki toczył się w latach 1507 i 1510 przed konsystorzem poznańskim o spadek po gwardianie śremskim Bartłomieju zmarłym 18 czerwca 1507.[69] Pochodził on z mieszczan miejscowych a mienie swoje pozostawił u *tutorów* Jana Kępy, plebana krzywińskiego, i mieszczanina śremskiego Mikołaja Ziemiełki. Było dość znaczne, mowa o 20 grzywnach monety, dalej o srebrze wartości 8 grzywien, pucharach, talerzach cynowych, poduszkach. Otóż gwardian Marcin zażądał, aby to wydać do konwentu, atoli tutorzy wzbraniali się twierdząc, że zmarły Bartłomiej przeznaczył to krewnym swoim. Ostatecznie konsystorz nakazał wydać wszystko klasztorowi, stosownie do prawa, ale sam fakt, że mogła się toczyć taka sprawa, jest aż nadto charakterystyczny.

Sądzimy, że nie omylimy się, wyprowadzając wniosek, iż na początku w. XVI używanie pianiędzy, branie i dawanie weszło w powszechny zwyczaj.

Wszelako rozwój nie zatrzymał się na tym. Jak po innych prowincjach, tak i u nas doszło do tego, że poszczególni zakonnicy posiadali pewną część majątku konwentu dla siebie wyłącznie jakoby prywatną własność. Nazywano to *peculium*. Pierwotnie grube nadużycie, stało się z biegiem czasu tak pospolite i utarte, że poszczególni Bracia mogli posiadać takie *peculium* zupełnie w dobrej wierze. Zresztą raz zapanowawszy, stało się niejako instytucją i koniecznością nawet i dla tych, co by go mieć nie chcieli. Szło zaś tak daleko, że zakonnik nawet pisał testament i tym *peculium* rozporządzał. Rozwój taki w prowincji czesko-polskiej dokonał się także w ciągu w. XV-go. Nie było go jeszcze w początkach stulecia, jak świadczą konstytucje z r. 1412. Istniał jednak przy zgonie Stryczka 1468, jeśli wierzyć Komorowskiemu, że każdemu Bratu zapisał po złotemu. Niebawem nadto konstytucje generalne Aleksandra VI jeśli nie uznały tego stanu rzeczy, to przynajmniej tolerowały. W w. XVI

69) ACpo 1507 112; 1510 8v-9.

panuje powszechnie i dopiero reforma potrydencka go obala. Zapewne i w dobie istnienia *peculium* poszczególni zakonnicy poczuwali się do obowiązków względem społeczności i na konwenty zapisywali swoją majętność. Ale nie potrzeba chyba na to słów tracić, aby omawiać całą szkodliwość takiego stanu rzeczy. Z rozmaitych przerostów konwentualizmu *peculium* należało do najujemniejszych.

ROZDZIAŁ VI.

DZIAŁALNOŚĆ POŚRÓD WIERNYCH W. XIV i XV.

Nabożeństwo chóralne. Kazania i kaznodziejstwo. Spowiedź. Pogrzeby. Różne nabożeństwa. Praca pozakościelna. III Zakon, bractwa, cechy. Stosunki z świeckimi. Kwesta. Strony ujemne. Biskupi Franciszkani. Jerzy sufragan krakowski. Spółzawodnictwo Bernardynów.

Źródła niniejszego rozdziału te same są co poprzedniego. Posłużyliśmy się tutaj jeszcze w wyższym stopniu kazaniami z rk praskiego VF29 i Czartor. 2141. Te trzy rozdziały IV, V, VI wraz z następnym VII o Klaryskach, obejmując dzieje Franciszkanów polskich w. XIV i XV stanowią niejako drugą księgę niniejszego tomu.

Prace Braci Mniejszych wśród wiernych i nad nimi wypadnie określić jako duszpasterstwo w najszerszym słowa znaczeniu. Pod tym względem wieki XIV i XV stanowią wiernie dalszy ciąg XIII-go i podobnymi mogą się pochlubić owocami. Należy wszelako zwrócić uwagę na moment, który i w średniowieczu i w późniejszych czasach będzie miał niezmierne znaczenie, na wzajemny stosunek tej pracy zewnętrznej do pracy własnej wewnętrznej nad sobą. Albowiem ta wewnętrzna strona stanowi podwalinę, bez niej praca dla wiernych traci przeważną część wartości. Dotyczy to oczywiście nie tylko Franciszkanów, ale wogóle wszelakiej pracy każdego człowieka w stosunku do bliźnich, a już najbardziej duchowieństwa czy to zakonnego, czy tak samo świeckiego. W tych okresach, w których poziom wewnętrzny jest wysoki, gdzie panuje pogłębienie ducha ascetyczne i naukowe; tam też praca na zewnątrz daje dodatnie wyniki; skoro się rozpanoszy płytkość i powierzchowność moralna czy intellektualna, wtedy i działalność zewnętrzna przynosi skutki w najlepszym razie pozorne, wprowadza jałowość, płytkość, zacietrzewienie, fanatyzm, zabo-

bon. Oczywiście te ujemne strony nie występują natychmiast, lecz po upływie pewnego czasu. Podobnie jak czas pewien musiał minąć, zanim wydały dodatnie owoce wielostronne prace Franciszkanów przybyłych w pierwszej połowie w. XIII, nie inaczej później z dorobku jednego pokolenia korzystało następne. W miarę jak się niestety obniżał poziom wewnętrzny Minorytów nie tylko polskich z biegiem czasu, tak i prace ich zewnętrzne przynosiły pośledniejsze wyniki. Przy tym wypadnie wziąć pod uwagę jeszcze jedną okoliczność, właściwą życiu religijnemu. Kiedy po pokoleniu o silnym natężeniu życia wewnętrznego przychodzą następne o słabszym, to niemal zawsze zachodzi objaw, że jedna z tych generacji niższego poziomu z szczególną niejako porywczością rzuca się na prace zewnętrzne. Skutki tego biją w oczy, bywają na pozór wielkie i efektowne, w rzeczy samej jest to tylko powierzchowny blichtr, blaknący wkrótce i odkrywający opłakaną rzeczywistość. Znamienny a znany przykład stanowi tutaj życie religijne drugiej połowy w. XVII-go u nas, na oko świetna fasada, poza którą czaiły się czynniki rozkładu doby saskiej. Wówczas to całe duchowieństwo świeckie i zakonne przechodziło ten sam rozwój i znajdowało się na tym samym mniej więcej poziomie. W średniowieczu atoli rzeczy się przedstawiały inaczej. Wtedy falami napływały z Zachodu nowe prądy religijne. Po Franciszkanach przyszli Bernardyni jakoby w Polsce nowy zupełnie zakon, więc i nową zaznaczyli się intensywnością przede wszystkim życia wewnętrznego.

W działalności naszych Minorytów w. XIV-y odróżnia się od następnego XV-go wyższym poziomem duchowym a zatem i większą wydajnością pracy zewnętrznej. Niestety dokumentacja nasza jest nad wyraz uboga właśnie w tym stuleciu XIV-ym.

Na ogół można stwierdzić, że działalność Braci toczy się w tych samych kolejach co w w. XIII i z tym samym dodatnim owocem, co prawda słabnąc powoli. Więc już samym istnieniem swoim konwenty promieniują. Pomimo poszczególnych tu i owdzie niedociągnięć ciągle i stale odprawiano officium we wszystkich kościołach konwenckich od północy do wieczora. Dopiero w XV w. słychać o zaniedbaniach, przy czym nasze wiadomości dotyczą Śląska.1) Po kościołach chór wtenczas

1) DLB III 466.

znajdował się przed wielkim ołtarzem. Przychodzący o rozmaitych porach dnia wierni zastawali Braci na modlitwie. Odprawianie officium na widoku publicznym zniewalało do pilnej baczności na wszelkie ceremonie, bo ludzie średniowieczni doskonale orientowali się w sposobie odbywania godzin kanonicznych. Że one stanowiły naczelny obowiązek zakonników w przekonaniu wykształconego ogółu, świadczą słowa Długosza powtarzane przy opisie fundacji konwentów: „aby odprawiali dźwięcznym głosem nabożeństwo i hory kanoniczne.”[2]) Do officium należała msza konwentualna śpiewana przez celebranta i chór Braci. Oprócz tego rano wychodziły ciche msze, kilka lub kilkanaście zależnie od liczby księży w klasztorze. Inaczej niż księża świeccy, niezawodnie stale każdy zakonnik codziennie mszę miewał. Świadczą o tym często do konwentów zapisywane tricezymy (gregorianki) oraz przepisy, żeby gwardian nie przyjmował ich więcej, niż będzie można odprawić przez czas jego urzędowania. Lepiej też niż po parafialnych kościołach sposobność do spowiedzi bywała codziennie i chociaż nie znano jeszcze konfesjonałów, spowiednika było można znaleźć każdego czasu wśród księży przebywających w chórze, zakrystii lub klasztorze.

Atoli krom tego w niedziele i święta także niektóre nieobowiązkowe, odprawiano uroczyste nabożeństwo przeznaczone osobliwie dla wiernych, przed południem sumę z kazaniem, po południu nieszpory może także z nauką. Sumę oczywiście śpiewano, czy miano już organy? Słychać o nich w XIV w. w Prusiech należących do prowincji saskiej, po konwentach polskich zdarzały się chyba rzadko, może w XV w. w Krakowie. To wszystko pociągało wiernych. Nie mogły spółzawodniczyć kościoły parafialne, najwyżej chyba kollegiaty mnożące się w XV-ym w. z pewnością właśnie, aby nadać większą intensywność parafialnemu nabożeństwu. Z zakonów Dominikani dotrzymywają kroku Minorytom, w drugim rzędzie dopiero można wymienić przybywających od połowy w. XIV dalszych mendykantów Karmelitów i Augustianów. Nie obywało się bez spółzawodnictwa zwłaszcza Franciszkanów i Braci *Kaznodziejów; zapisano taki zatarg w Krakowie, co prawda wypadł z mało poważnej przyczyny i doczekał się równie*

2) Ib 466.

lekceważącego wyroku. „Za Kazimierza Wielkiego, opowiada Długosz,[3]) wybuchł zacięty spór pomiędzy dwoma klasztorami dominikańskim ś Trójcy a minoryckim ś Franciszka, kto miał wpierw rozpoczynać jutrznię i dzwonić. Przedłożono go królowi. Dominikani powołali się na starożytność domu, Franciszkanie odpierali prawem godności. Rada królewska nie mogła dojść do wydania wyroku i zatarg przeciągnął się późno w dzień. Nakoniec zapytano człowieka niespełna rozumu, którego trzymał król dla zabawy jako błazna. Ten powiedział, że ów klasztor ma pierwszy dzwonić i odprawiać jutrznię, który pierwej i wcześniej wstanie. To zdanie tak się spodobało królowi i radzie, że według niego rozstrzygnęli sprawę".

Atoli Franciszkanie bynajmniej nie poprzestawali na pośrednim oddziaływaniu, ale bezpośrednio wpływali na wiernych rozmaitymi sposoby, aby ich ożywić i podnieść pod względem religijnym. Wieloraką pracę Minorytów Grzegorz XI (1371-8) ujął w następujących słowach: „Jedni oderwani od spraw świata tego, biorąc na siebie ciężkie uczynki pokutnicze, pożądają rzeczy niebieskich i podnoszą się ku nim z słodyczą a wysoko jako orły na kontemplacji skrzydłach wraz z Marią najlepszą cząstkę obrawszy, inni świętą Marty zapobiegliwość naśladując, z pilnością odprawiają nabożeństwa, inni uczą siebie i drugich Boskiej nauki albo lud w niej ćwiczą, inni zapaleni gorliwszego ducha gorącością nie lękając się lecz miłując ludy barbarzyńskie, wyruszają bez trwogi na ich nawrócenie, aby przynieśli wiele snopów do gumna Bożego i dobrą zdali sprawę z talentów od Boga powierzonych. Ci doprawdy są Bracia Zakonu Mniejszych, w Kościele Bożym wielorakim blaskiem promieniejący, których głos przez kazania i świętości słowa przed innych zakonów profesami, jak wiadomo, doszedł aż do kończyn ziemi." [4])

Na czoło prac minoryckich wysuwa się nauczanie ludu. Dzisiejszy historyk Braci Mniejszych w taki sposób charakteryzuje rozwój kaznodziejstwa, że po wielkich powodzeniach w. XIII-go, w XIV-ym przypada osłabienie a składa je na karb erudycji niewłaściwie na ambonę wniesionej; w XV-ym podkreśla ponowny rozwój przenosząc co prawda jego zasługę

3) Ib 463/4.
4) BF VI nr 1268 str 505.

na Obserwantów.[5]) Jakkolwiek miały się rzeczy na Południu i Zachodzie, charakterystyka rzeczona nie odpowiada polskim stosunkom. U nas w XIII-ym wieku lwią część kaznodziejstwa biorą na siebie mendykanci Franciszkanie i Dominikani, wobec niewystarczalności świeckich księży. Tych poziom podniósł się w ciągu w. XIV-go, nie tyle jednak aby stanęli na równi z mendykantami. Wszelako i w naszych zakonach żebrzących nauka stała znacznie słabiej, w porównaniu z Francją i Włochami. Nawet sam język mało wyrobiony nie pozwalał z ambony roztaczać erudycji. Sądzimy więc, że kaznodzieje Minoryci tego wieku kontynuowali sposób przemawiania poprzedniego XIII-go, kiedy to Bogufał w Nowym Korczynie opowiadał o cudach bł Salomei albo Marcin w Strzelcach o swojej niezwykłej z żmiją przygodzie. Zapewne poziom tegowiecznych nauk franciszkańskich przewyższał zachowane kazania gnieźnieńskie, przy wszelkiej poczciwości jednak bardzo prymitywne. Nie posiadamy niestety żadnego choćby po łacinie spisanego kazania naszych Minorytów, pochodzącego napewno z w. XIV, a to dopiero pozwoliłoby nam powiedzieć coś dokładniejszego w tej mierze.

Że polska bierność umysłowa w. XIV-go nie była martwotą, lecz raczej ciszą skupienia, w której wzbierały wewnętrzne siły, dowiódł wspaniały na wielu, jeśli nie na wszystkich polach rozwój intellektualny w. XV-go. Punktem zwrotnym stało się wznowienie uniwersytetu i to jako uczelni przede wszystkim teologicznej. Wraz z liczniejszymi coraz szkołami prowincjonalnymi rozmaitego poziomu głównie miał na celu kształcić świeckie duchowieństwo i rzeczywiście w krótkim czasie stan tego podniósł się znamienicie. Nie mogli pozostać w tyle i zakonnicy, i oni zresztą z wyjątkiem późniejszych Bernardynów korzystali z studium generalnego. Poziom ich umysłowy i moralny z dawna przewyższał świeckich księży. Przy jakiej takiej staranności nie było trudno zachować tego przedniejszego stanowiska. Jeżeli prowincjałowie jak Kmita lub Marcin z Pragi mieli stopnie teologiczne, już to świadczy o troskliwości w tej sprawie. A nauka średniowieczna teologii, owa *sacra pagina* przynajmniej u mendykantów najściślej łączyła się z kaznodziejstwem i w założeniu swoim odeń wzięła początek. Nauką szczególnie parał

5) HH 214 sq.

się Kaznodziejów Zakon. U Braci Mniejszych studium teologii tak samo wyrosło z potrzeb homiletycznych, zwłaszcza od czasu gdy ś. Antoni zamienił na teologiczne kazania pierwotny prosty sposób nauczania ś Franciszka, w którym przykład miał tyle przynajmniej doniosłości co słowa.

Iż związek taki istniał jeszcze u naszych Franciszkanów w. XV-go, świadczy przepis konstytucyj z r. 1412: „Kustosze i gwardiani mają młodych księży napędzać do nauki a w niedzielę ci powinni miewać kazania w konwencie i wszyscy w kollacjach przytaczać autorytety". W jednej z owczesnych kollacyj posiadamy pouczenie o obowiązkach kaznodziei:" W nim powinien być pracowitości ciężar, urzędu własność, wykonania radość. Przede wszystkim kaznodzieja musi wziąć na siebie pracowitości ciężar, ponieważ niestrudzony winien pracować na roli Pańskiej, aby mógł rzec sobie: *Jarzmo modlitwy iego iest sceptr wyciągania iego, zwyciężyłeś iako w dzień Madian* (Iz IX 4). Powinien także kaznodzieja wziąć na siebie urzędu własność, aby wykonywał obowiązek kaznodziejski jako swój, nie jako cudzy, skoro rzekł Apostoł: *Biada mnie ieślibym Ewanieliiey nie przepowiadał* (I Kor IX 16) *bo mnie potrzeba przyciska.* Musi też kaznodzieja mieć wykonania radość, aby urząd kaznodziejski był mu słodki, nie uciążliwy. *Skosztuycie a obaczcie iż słodki iest Pan* (Ps. XXXIII 9). Skoro Pan słodki jest w kosztowaniu, urząd jego nie będzie uciążliwy w wykonaniu dzieła, bo ojciec nasz ś Franciszek wypełniał obowiązek kaznodziejski z taką słodyczą, gdy dostawał wezwanie, by go wykonywać, że zdawał się lecieć raczej niż kroczyć".[6])

Ani rzadko zachowane przepisy ani nieliczne przekazane kazania franciszkańskie wyłącznie z XV stulecia nie dają nam pełnego ani nawet wystarczającego obrazu kaznodziejstwa Braci Mniejszych z tego czasu, z którego pochodzą, tym mniej ogólniejszego a nadto znamy jedne z zasięgu czeskiego prowincji, drugie wprawdzie jeśli nie powstały, to znajdowały się w użyciu w Polsce, atoli tylko z pewnym stopniem prawdopodobieństwa utrzymywać można, że miewali je nasi Franciszkanie. W braku wszakże pewniejszych danych pozwalają nam przynajmniej wejrzeć w rodzaj nauk franciszkańskich w. XV-go.

---

6) PrU VF29 74v.

Zbiór praski z r. 1412 zawiera naukę na temat *Jarzmo moei wdzięczne iest* (Mt XI 30).[7] Po nakreśleniu trudności obowiązku kaznodziejskiego i powołaniu na przykład ś Franciszka przechodzi do tematu następującymi słowy: „Ale ponieważ nie dostaje mi tego wszystkiego (co posiadał ś Franciszek), dlatego na wstępie nauki naszej wraz z wami uciekam się do matki łaski, ażeby Maria obróciła czyste słowa do prawego kazania, podniosła waszą uwagę do nabożnego wysłuchania, pomocy swej udzieliła do chętnego przyjęcia. A żebyśmy to łatwiej wyprosili, dla łaski zbawiennej rzeczmy gwiezdzie morza, bramie źródlanej to chwały uświetnienie, zbawienia początek, słowo anielskie jej, co jest uczynków drogą, aby nam była łaskawa: Zdrowaś Maria". Przedmiot sam rozwija się omówieniem i udowodnieniem zdania: „Droga i nauka ś Franciszka wydaje się górną, stromą i ciężką spoglądającym i dziwiącym, lecz miłującym i postępującym widnieje równa, niska i łatwa. Na pozór jest stroma, górna i ciężka, ogranicza bowiem swobodę, umartwia co jest żywe, odbiera własność. Cóż uciążliwszego niż własną wolę ograniczyć i poddać, cóż bardziej gorzkiego jak własne ciało umartwić i nękać, cóż niezwyklejszego, jak własny majątek porzucić i wzgardzić? W najdoskonalszy sposób dokonał tego ś Franciszek, jak wiadomo z jego historii lub Żywota temu kto czyta, a poniekąd wiadomo będzie też w dalszym ciągu kazania, jak życie i nauka na pozór jest stroma itd. Jest to pierwsza połowa naszego zdania, druga zaś mówi, że życie i nauka ś Franciszka miłującym i kroczącym widnieje niska, równa i łatwa. Troje bowiem sprawiają, że dzielnego żołnierza czyn trudny staje się radosny, rozkoszny i łatwy. Po pierwsze upodabnia się takim uczynkiem do Boga, po drugie uwalnia od grożącego niebezpieczeństwa, po trzecie otrzymywa nagrodę wyśmienitą za czyn swój. I dlatego życie i nauka ś Franciszka widnieje równa, niska i łatwa. Sam bowiem w życiu swoim miał największe podobieństwo do Pana poprzedzającego, bo tak na ciele jak w duszy podobniejszy był do Chrystusa niż inni ludzie, jak to widzi, kto chce wejrzeć w jego życie. Bezpieczniejszy był także od grożącego niebezpieczeństwa, bo zwyciężywszy nieprzyjaciela domowego posiadał Pana w pokoju. Sposobniejszy okazał się również do wy-

7) Ib, dajemy je w skróceniu, bez cytacji.

śmienitej nagrody, bo zachowana mu była stolica piękniejsza. Z wykładu tego poprzedzającego zdania wynika wniosek. Ponieważ bowiem życie ś Franciszka zdaje się strome, górne, ciężkie, dlatego zowie się jarzmem, ale że widnieje równe, niskie i łatwe, dlatego nazywa się jarzmem wdzięcznym. Ojciec nasz ś Franciszek może określić życie swoje pod czworakim względem: Po pierwsze co do czysto materialnej i podmiotowej strony, po drugie co do głównej formalnej doskonałości. Na początku poddanie jest materialnej modlitwy ciężar i dlatego nazywa się Jarzmo. Skuteczność sprawia osobistego uczynku własność i dlatego dodaje: Moje. Dopełnienie daje nadprzyrodzonego daru radość i dlatego powiada: Wdzięczne. Udoskonalenie stanowi wewnętrznego związku stałość i dlatego dodawa: Jest".

W takim sposobie idzie cały dalszy wykład. Należy do kazań „uczonych", zbudowany z wysunięciem logiki i syllogistyki zdradza naukę autora w tych dyscyplinach. Pod względem kaznodziejskim poważniejszej wartości nie posiada. Prostego człowieka ani pouczy ani zbuduje, ale także intelligentowi w znaczeniu średniowiecznym nic nie da. Materiału teologicznego nie zawiera, a cóż przyjdzie z wniesienia podręcznika szkolnego logiki na ambonę? Jedyny ustęp udany, do duszy przemawiający jest to przytoczona inwokacja do NPMarii, aleź ona tonie wśród entymem, antecedensów, konsekwensów. Temat szczęśliwie obrany psuje niewłaściwe opracowanie. To tylko na pochwałę autora rzec można, że zadał sobie trud niemały. Ale czy on sam temu winien, czy może jego szkoła kaznodziejska, że wysiłek ten przynosi pożytek niewielki.

Bardziej do serca trafiają kazania franciszkańskie z kodeksu zachowanego w Polsce. Jest to zbiór nauk o świętych, można mu dać nagłówek za sławnego Caracciola przykładem *De laudibus sanctorum.* Nas obchodzą tutaj przede wszystkim panegiryki na świętych zakonnych Franciszka i Klarę. Podajemy przemówienie na cześć jego.[8]) Temat wzięty z Objawienia:

---

8) Cz 2144. Związek tego kodeksu z polskimi Franciszkanami nie jest bezwarunkowo pewny. Zawiera trzy zbiory kazań, pisane rozmaitym charakterem: I k 1-44 nauki uczone; II prostsze, w których są też kazania na patronów polskich 45-206, oba nie zdradzają właściwości franciszkańskich; III 207-365 kazania franciszkańskie z dopiskiem: Terminatus est contracta-

„Widziałem drugiego anioła wstępuiącego (XII 2). Aniołem nazwać można ś Franciszka dla anielskiego jego życia i nauki. Był nie tylko aniołem wielkiej rady, lecz drugim, tym od wschodu słońcn, że za oświecającym go słońcem doszedł do górnego stanu. On miał znak potęgi cuda czyniąc, znak Bożej mądrości poznając rzeczy tajemne, znak łaskawości Bożej naznaczającej członki. O pierwszym znaku (II Mach VIII 23-4). ***Maiąc dany znak Boskiego wspomożenia, w pierwszym hufie sam hetman potkał się z Nikanorem y maiąc pomocnika wszechmocnego Boga, pobili więcey niż 9000 ludzi.*** Hetman wiernych, hetman Braci Mniejszych był ś Franciszek, hetman owszem wielkiej pochwały godzien. Nie chwal hetmańskiego męstwa, lecz kiedy pójdzie na triumf hetman sam trzy szeregi, trzy zakony sprawił przeciwko nieprzyjaciołom (I Mach V 33). Pierwszy Zakon jest Braci Mniejszych, Drugi Zakon jest pań ubogich, Trzeci jest pokutników. W pierwszym szeregu w pierwszym Zakonie hetman sam walczył przeciw Nikanorowi ludu Bożego, przeciw diabłu i pobił ludził diabelskich sam i przez swoich, życie ich cielesne mieczem zabijając: (Os VI 5) ***Pobiłem je słowy ust moich.*** Dobrze zaś rzeczono, że pobili 9000. Przez dziewięć tysięcy ludzi należy rozumieć wszystkich, co będą przyjęci do dziewięciu chórów anielskich. Wszyscy w jednej ojczyźnie będziemy, tysiące tysięcy złączone z śpiewającymi chóry anielskimi mocy niebieskich. Ci zaś są ponad 9000, którzy są wezwani, ale nie z liczby przyjętych do dziewięciu szeregów, lecz ponad liczbę (Ps XXXIX/6). A znak Boskiego wspomożenia do tego zwycięstwa jest znakiem świadomości cudów, które pomagają Kościołowi Bożemu (Mt XVIII 17). Jakim sposobem znak cudów zabłysnął w ś Franciszku, jak to wynika z wiedzy rzeczy, których nikt nie może wiedzieć, tylko

---

tus de sanctis totaliter manibus Jo(annis) pauperrimi studentis finaliter et integre; to znaczy, że jest to kopia sporządzona przez świeckiego studenta, niema bowiem fr. Czwarta ręka nakoniec poczyniła liczne dopiski i poprawki, najczęstsze w naukach o świętych franciszkańskich. Wnioskujemy zatem, że wprawdzie kazania te pochodzenia franciszkańskiego przepisał świecki student, że jednak potem używał ich jakiś Minoryta, i to polski, zważywszy cały charakter kodeksu i przechowanie w polskiej bibliotece. Że nie dotyczą Bernardynów, dowodzi brak świętych specjalnie bernardyńskich. Z tym wszystkim wniosek nasz daje tylko prawdopodobieństwo. Kazanie przytoczone Dd III 2.

że o tej pieczęci Bożej miał łaskę słowa? Albowiem ani stanu własnego zbawienia ani serca cudzego ani co się zdarzy w przyszłości, nikt nie wie, jeśli nie będzie miał pieczęci Bożej. Któż bowiem wie, czy jest w dobrym stanie zbawienia (Eccle IX 1)? Atoli ś Franciszek znał go, skoro wiedział, że otrzymał odpuszczenie ostatniej cząstki win swoich. Oto więc znak Boskiej mądrości. Dalej któryż mąż zna serce żony swojej albo która małżonka serce męża, któż serce przyjaciela lub wroga (II Par VI 30)? Lecz owszem bł Franciszek znał także serce ludzkie, jak to wiadomo o bracie, co w sercu złorzeczył bł Franciszkowi, siedzącemu na ośle. Oto znak Boskiej mądrości. Potem kto wie, co będzie w przyszłości, kto zna czas przyszłej śmierci? Kto wie, co się przydarzy możnym lub pospólstwu (Iz X 23)? Ale owszem bł Franciszek zgon swój przepowiedział i to, że cesarz Otton będzie krótko panować a Grzegorz IX zostanie Papieżem. O trzecim, o członków naznaczeniu przyjąć można, co tu rzeczono: *maiącego pieczęć Boga żywego* (Ob VII 2). Bóg żywy Jezus Chrystus dla swojej zbyt wielkiej względem nas łaskawości nosi pieczęć Pięciu ran. Tę pieczęć należy wiernie wycisnąć na sercu (Pieśń VIII 6). Jezus Chrystus jest szlachetną pieczęcią gwoździmi i włócznią w sercu wyrytą, tą pieczęcią całe serce, całą duszę, całe życie swoje winniśmy naznaczyć przez miłość. O ile bowiem bardziej naznaczeni będziemy przez miłość, o tyle lepiej wyrazi się w nas obraz Boży. A jak dobre, jak słodkie naznaczenie (Ps XXI 15). Atoli wyciśnięcia pieczęci nie przyjmuje twardy wosk, tym mniej twarda skała. Serce zatem jako skała zatwardzone nie pieczęci potrzebuje lecz młota kruszącego, nie pieczęci miłowania (Jer XXII 29). Pieczęć tę ś Franciszek położył na serce swoje wyciśnięciem, gotową w wyrażaniu serca swego, w którym miał królestwo miłowania" itd.

Jest to oczywiście brulion kazania, kościec, co podkreślają dalsze słowa: „Rzecz to o podziale Serafinów i o stygmatach". Dokoła takiego szkieletu kaznodzieja osnuwał swoje wywody, w których mógł wstawić i uwagi moralizujące a przede wszystkim zwyczajem średniowiecznym wtrącić ustępy o innych świętych franciszkańskich, anegdoty czy to z *Złotej legendy* czy z bestiariusza lub z Pliniusza wzięte. Dodać mógł zwrotki

9) Ib Dd III 3, patrz Rozd. VII.

pieśni nabożnych, głośno odmawiać z ludem modlitwy i pacierze, przyobiecać odpusty, opowiedzieć o relikwiach. Takich rzeczy ówcześni ludzie najchętniej słuchali. W kazaniu szukali nie tylko pouczenia o wierze lub podniesienia duszy do Boga, ale także spodziewali się usłyszeć rzeczy zaspokajających ciekawość, chęć nowin itp. Kazania potrącały nieraz o to, co dzisiaj znajduje się w dzienniku. Dlatego mogły trwać długo i słuchaczom się nie przykrzyło, jeśli był dobry kaznodzieja, stać dwie i trzy godziny.

Kazanie o ś Klarze ma za przedmiot słowa Księgi Rodzaju: *Siostraś nasza iest, rozmnóż się w tysiąc tysięcy*[9]) i sławi ją jako matkę Drugiego Zakonu. Klarze to mogą rzec te słowa Bracia Mniejsi, które ongi powiedzieli bracia Rebekce.

Jakkolwiek dokumentacja nasza jest ułamkowa, to chyba nie przypadkowo tylko bije w oczy ścisły związek Franciszkanów z ojcem Serafickim i matką Klarą. Przecież i Maciej Anioł z Pelbarta i Herpfa wypisywał najbardziej kazania na cześć tych świętych. Związek ten zdaje się być ściślejszy niż u Obserwantów i szczególnie serdeczne wywiera wrażenie.

Nie potrzeba chyba rozwodzić się nad tym, że krom takich panegiryków Franciszkanie kazali także na inne tematy. Niezawodnie też większość kazań brali z gotowych zbiorów, zwłaszcza kiedy dzięki wynalazkowi sztuki tłoczenia zaczęli się rozpowszechniać Michał Węgier, Caraciolus, Bustis, Verdena, Gritsch, żeby tylko wspomnieć Franciszkanów, chociaż nie inaczej jak Obserwanci, korzystali także z innych pisarzy, częstego po książnicach polskich Dominikana Leonarda da Udine czy Herolta. Z nich też zapewne czerpali głównie znajomość Ojców Kościoła, jakkolwiek Augustyna i Pseudo-Augustyna niektóre pisma były i bezpośrednio chętnie czytywane. Z nich i tak samo z brewiarza, z komentarzy zwłaszcza brali znajomość Pisma ś. Franciszkaninem był sam Lyra, który tak często spotyka się po polskich księgozbiorach. Smak epoki atoli lubował się bardziej w ascetycznych wykładach Ludolfa Sasa, Rampigollis, Dionizego Rickel.

Nie posiadamy żadnych przekazów co do strony ceremonialnej kazań. Można też wątpić, czy jakiekolwiek istniały przepisy w tej mierze. Przypomina się tylko wymienianki za dobrodziejów umarłych i żywych, co niezawodnie stanowiło

dodatek do nauki; miano je wszakże też odmawiać po kapitule win, już jako wewnętrzną klasztoru modlitwę. Co do tej strony obrzędowej zakonnicy nasi trzymali się powszechnie praktykowanych zwyczajów, tak m. i. zapewne często oddzielali wstęp od właściwego wykładu przez *Zdrowaś Maria*, ale sądząc według zachowanych kazań, i to niekoniecznie zawsze się zdarzało. Bądź co bądź nie słychać, ażeby wprowadzali jakie niezwykłe praktyki, jak to np. czynili Bernardyni, wzywając wraz z ludem głośno Imienia Jezus.

Spośród wszelkich ambon franciszkańskich w Polsce najważniejsza była oczywiście krakowska. Mieli tutaj Bracia dwuch kaznodziejów polskich i jednego niemieckiego; mimo nabożeństwa odprawianego dla Węgrów o węgierskim nie słychać. Nic nie wiemy o podziale czasu i pracy pomiędzy kaznodziejów obu języków.[10]) Zważywszy siłę i znaczenie żywiołu polskiego pośród naszych zakonników, wolno wnioskować, że kazania polskie nie schodziły na miejsce podrzędne, jak to było podówczas w głównym kościele miejskim Mariackim, tylko raczej górowały, a więc że niemieckie odbywały się bądź to w drugorzędnych godzinach w stosunku do sumy, bądź w jakiej kaplicy. Szło za tym, że ludność języka polskiego mogła uważać kościół franciszkański — a niechybnie to samo dotyczy i Dominikanów — za bardziej swój niż wielki chram farny, mający charakter więcej urzędowy, związany z radą i patrycjatem. Od drugiej połowy w. XV-go atoli położenie zaczyna się zmieniać na niekorzyść Minorytów. W kościele Mariackim żywioł polski zdobywa coraz więcej prawa. W katedrze Zbigniew Oleśnicki funduje katedrę polską a kapituła umie na nią powoływać takich sławnych mówców jak Pawła z Zatora i bł Szymona z Lipnicy. U ś Bernardyna obserwanccy kaznodzieje zyskują posłuch tłumów. Nawzajem poziom Franciszkanów obniża się, na początku w. XVI powierzają ambonę zbiegowi bernardyńskiemu Antoniemu Dusiowi a po nim obejmuje ją gorszej jeszcze sławy Wawrzyniec Szetla,[11]) co to uknuł spisek przeciw Fantiniemu.

---

10) R 1433 zachodzą Franciszek kazn. niem. i Mikołaj polski (KT CLXXI); 1441 Franciszek gwardian oraz kazn. niem., Jerzy i Stanisław polscy; 1455 Mikołaj kazn. niem., Piotr polski (KmK II-IV DXXXIV, CCCCXLI).

11) AEp Crac 121-1v.

Po innych miastach, gdzie znajdowały się silniejsze kolonie obcego języka, Franciszkanie mieli dla nich własnych kaznodziejów; we Lwowie spotykamy się z niemieckim — r. 1461 był nim bł Jan z Dukli — w Wilnie z niemieckim i litewskim, w Kownie z litewskim. Czy w naszym okresie poruczano już na stałe ambony obcych kościołów Minorytom? Że ich okazyjnie proszono, nie ulega wątpliwości. Zapewne dość często kazywali w katedrze ś Wacława. W aktach kapituły krakowskiej katedralnej zapisano pod dniem 16 maja 1468 postanowienie, aby i oni i Dominikani przysyłali z kazaniami uczonych braci, co będą głosili nauki formalne i stosowne do czasu i osób, świąteczne kazania kanonicy zastrzegli dla siebie.[12]) Jeśli tak było w Krakowie, gdzie poziom duchowieństwa katedralnego stał najwyżej, tym bardziej należy to przyjąć o innych miastach katedralnych jak Gniezno albo nowych biskupstwach na wschodzie. W Gnieźnie może nawet Minoryta już w XV w. był stałym kaznodzieją katedralnym. Wskazuje na to zapiska, że r. 1432 zmarł Grzegorz *lector ordinarius* katedry gnieźnieńskiej.[13]) Jeżeli nazwa nie zależy na pomyłce, to chyba należy rozumieć kaznodzieję, inaczej należałoby przyjąć, że Franciszkanin wykładał teologię w katedrze a więc kanonikom. Nie jest to niemożliwe co prawda, ale dość osobliwe. Za kaznodziejstwem przemawia, że później w w. XVII Franciszkanie stale pełnili czynności kaznodziejów katedralnych w Gnieźnie. Za takie kazania w katedrach a tak samo, skoro bywali proszeni do postronnych kościołów, otrzymywali jałmużny tytułem pewną opłatę, a w Krakowie mieli ją dostawać także w przypadku, gdy zamiast zakonnika będzie mówił ksiądz świecki.

Całe to kaznodziejstwo minoryckie jest niestety bezimienne. Znamy co prawda po nazwisku cały zastęp kaznodziejów franciszkańskich, ale z zachowanych kazań zresztą nielicznych niesposób przydzielić imiennie żadnego, a nawet nie wiemy, jakiemu przynależą klasztorowi. Co najwyżej możemy powiedzieć, że kopiowane przez Macieja Anioła jemu służyły w Sączu czy gdzie indziej. Ubolewać trzeba nad taką anonimowością a dotyczy nie tylko Braci Mniejszych, ale wszelkiego kaznodziejstwa polskiego w średniowieczu. Zwłaszcza żałujemy,

12) Acta Cap Crac et Ploc w AKH VI 146.
13) Im 69v.

że nie znamy kazań Jerzego, późniejszego sufragana krakowskiego, znakomitego męża, co dzierżył ambonę u ś Franciszka w latach 1444 i 5. Tak samo nie zapisano imienia Minoryty, któremu powierzono głoszenie jubileuszu r. 1500.[14]) Z faktu tego wnioskować wszakże wolno, że wówczas jeszcze kazania franciszkańskie cieszyły się dobrą opinią. Później kazanie jubileuszu przejęli Bernardyni, atoli nie zależało to na przyczynach krajowych, tylko na postanowieniu papieskim r. 1507.

Niewystarczalność duchowieństwa parafialnego pociągała zapewne za sobą, że z Polski nie słychać o walkach i zatargach pomiędzy nim a mendykantami co do kazań i innych czynności, przynajmniej z XIV-go i pierwszej połowy XV-go stulecia, jakie wrzały z niezwykłą zaciętością w Czechach już w XIV wieku. Dopiero pod koniec w. XV-go i w XVI-ym u nas się spotykają, może w związku z rozszerzeniem przywilejów mendykanckich przez Syksta IV (1471-84). Ale wówczas na przedniejsze miejsce protagonistów wysunęli się Bernardyni i oni to za pomocą Kazimierza Jagiellończyka umieli sparaliżować akcję episkopatu, przeciw zakonom żebrzącym wymierzoną.[15]) Zasadniczo obowiązywały ciągle postanowienia bulli Bonifacego VIII *Super cathedram* 1300. Podług niej mendykanci mogli kazać w swoich kościołach oraz pod gołym niebem bez innego ograniczenia jak tylko, żeby nie mówić równocześnie z kazaniem parafialnym, w kościołach obcych potrzeba było pozwolenia ich rządcy. W prowincji czesko-polskiej słychać o przepisach, aby kaznodzieje nie uwłaczali klerowi świeckiemu, nie głosili niezwykłych odpustów, nie chwalili się szerszymi upoważnieniami, atoli to wszystko dotyczyło, zdaje się, przede wszystkim stosunków czeskich.[16])

Wogóle zakonnicy mieli brać wzgląd na kościoły parafialne w całym swoim nabożeństwie. Winni wybrać dlań takie godziny, aby nie przypadało równocześnie z sumą parafialną, aby nie odciągało ludzi od właściwego kościoła. Łączyła się z tym sprawa zachowywania interdyktów, zbyt częstych w owe

14) Kom 285.

15) X Kantak Bernardyni I 49.

16) Konst. r 1353 Dd II 1; Soudni akta konsistorze pražske I Pr 1893 80-1, 119, 141-2; Fasseau A T Collatio synodorum Dioec Olomuc. Rezii 1766 299-300.

czasy. Tutaj zakonnicy mieli prawo odprawiać ciche msze w zamkniętym kościele; nieraz wszakże przekraczali te przepisy. W tej mierze zarzuty przeciw Bernardynom często się spotykają, nierównie rzadziej przeciw Franciszkanom. Zapisano skargi na gwardiana dobrzyńskiego r 1473, że nie uważa na interdykt, r. 1503 na gwardiana radziejowskiego Marcina Szarzałę, że równocześnie z parafialnym odbywa nabożeństwo w konwencie i nie dba o interdykty parafialne.[17]) Oskarżenie zapisano, brak dalszego ciągu sprawy; czy słuszna skarga, nie wiadomo.

Z równą gorliwością jak kazania Franciszkanie uprawiali inne czynności duszpasterskie. Na pierwszym po nich miejscu trzeba wymienić spowiedź. Obsługa wiernych pod tym względem była tym ważniejsza, że księża świeccy i tutaj nie wystarczali ani pod względem gorliwości ani umiejętności a materia tyle delikatniejsza niż ambona i tak bardzo wkraczała w wewnętrzne dziedziny duszy. Czegóż bo można było oczekiwać po księżach jak owi płoccy, co r. 1439 egzaminowani przez kapitułę katedralną nie umieli nawet płynnie czytać i słów konsekracji nie znali?[18]) Ale nawet jeśli pleban potrafił spowiadać jak należy, to niejednego parafianina powstrzymywały od wyznania grzechów stosunki parafialne, niekoniecznie zawsze doskonałe. W takich warunkach szczęśliwym zrządzeniem Opatrzności trzeba nazwać, że w mendykantach wierni znajdowali spowiedników chętnych, zawsze do udzielania sakramentu pokuty gotowych, należycie obznajmionych z zadaniem a w zatargach parafialnych niezainteresowanych. Według bulli *Super cathedram* zwierzchność zakonna winna przedstawić kilku spowiedników z każdego klasztoru, którym biskup udzieli juryzdykcji. Tej zasadniczo nie może odmówić, ale co do swoich rezerwatów może je sobie zastrzec. W diecezji krakowskiej te postanowienia biskup Grot przypomniał powtórnie na Synodzie r. 1331. Niezadługo potem wszakże, może nawet wskutek rzeczonego synodu z strony rządców kościołów parafialnych przesadnie rozumiejących to przypomnienie, Minoryci spotkali się z przeszkodami. Korzystając z pobytu arcybiskupa Janisława w Krakowie, Franciszkanie także Dominikani udali się

17) MMAeH XVI I 652.
18) AKH VI 84-5 nr 319, 320.

doń z skargą. Wskutek tego arcybiskup wydał pod d. 15 marca 1335 rozporządzenie do rządzców kościołów parafialnych w Krakowie, Sandomierzu, Zawichoście, Sączu i Lelowie, że ważne są spowiedzi wiernych w kościołach mendykanckich, że więc nie potrzeba ich powtarzać w parafialnych świątyniach ani wiernym wolno odmawiać komunii po takiej spowiedzi.[19]) Dzięki temu zapewne postanowieniu w dalszym ciągu nie słychać o zatargach w tej mierze w Polsce.

Na początku następnego w. XV-go ustawodawstwo kościelne na nowo sprawą się zajmuje. Konstytucje prowincji z r. 1412 przypominają kustoszom obowiązek przedstawiania spowiedników do aprobaty. Nie przedstawionemu, to znaczy nie aprobowanemu nie wolno spowiadać pod karą karceru. Ale i przedstawieni nie mają prawa rozgrzeszać od rezerwatów papieskich, biskupich, synodalnych, generałowi zastrzeżonych bez osobliwego upoważnienia i powinni się z nimi obznajomić, aby uniknąć przekraczania kompetencyj. Z strony władzy diecezjalnej biskup krakowski Wojciech Jastrzębiec powtórzył dawniejsze przepisy na synodzie z r. 1423. Bez pozwolenia biskupa nie wolno zakonnikom słuchać spowiedzi. Kto je otrzyma, ma prawo absolucji takie jak rządzcy kościołów, o ile na piśmie nie uzyska obszerniejszych upoważnień. Duchowni parafialni nie mogą zabraniać wiernym spowiadać się u zakonników ani uzależniać spowiedzi od osobnego pozwolenia plebana. Upoważnionym zakonnikom rządzcy kościołów nie mają czci ujmować ani posponować wobec parafian. Mendykanci nawzajem winni szanować plebańskie prawa i m. i. podług prawa ogólnego zachęcać wiernych do uczciwego oddawania dziesięcin.[20])

O skargach na przekraczanie tych postanowień z jednej lub drugiej strony słychać rzadko i dopiero pod koniec stulecia. Jest to chyba nie tylko brak dokumentacji, bo o walkach duchowieństwa świeckiego z zakonnikami w Czechach posiadamy obfite wiadomości, lecz istotnie dowód, że w Polsce stosunki układały się na ogół pokojowo. Sądzimy zatem, że jako objawy powszechnego rozstroju pod koniec średniowiecza należy traktować kilka zapisanych wydarzeń. R. 1499 pleban

19) Statuta synodalia epporum Crac K 1875 41; Dd I 9.
20) Statuta syn. ep, Crac 43.

Wojciech Obałkowski w Osieczynie zaniósł skargę do biskupa płockiego Lubrańskiego, że Franciszkanie nieszawscy nie przedstawili spowiedników biskupowi oraz że kustosz gnieźnieński Grzegorz dał indult szlachcicowi Jaruntowskiemu z Wielkich Jaruntowic, że może słuchać mszy i przyjmować wszelkie sakramenta u Franciszkanów i dlatego ten zaniechał chodzić do kościoła parafialnego. Biskup indult uznał za nieważny, a co się tyczy rzekomego braku aprobaty Braci nieszawskich, polecił rzecz zbadać.[21])

Drażliwszą od powyższych, może najdrażliwszą ze wszystkich sprawę stanowiły pogrzeby, a to dlatego, że dawały znaczny dochód. Plebani wychodzili z założenia, że wszyscy parafianie winni się grzebać w kościele lub na cmentarzu parafialnym a przynajmniej im oddawać należytość za pogrzeb. Atoli wierni mieli prawo wybierać sobie miejsce grobu, a wobec popularności Franciszkanów i większej intensywności nabożeństwa zakonnego, woleli nieraz miejsce wiecznego spoczynku otrzymać w kościele brackim lub opodal niego przeświadczeni, że dzięki modlitwom zakonnym dostaną się prędzej do nieba. Na tym tle powstawały często konflikty, bo oczywiście wierni poczuwali się do obowiązku wynagrodzenia zakonnikom za trudy pogrzebu, miejsce, nabożeństwo żałobne, u nich zamawiali anniwersarze i tricezymy (gregorianki), a nie chcieli uiszczać opłaty plebanowi, nie mającemu w tym wszystkim żadnego udziału. Bonifacy VIII tutaj postanowił, że plebani nie powinni odwodzić ludzi od pogrzebów u mendykantów, ale w takim razie przypada im czwarta część opłat pogrzebowych. Kwarty tej wzbraniali się oddawać Bernardyni powołując się na swoje przywileje; według swoich konstytucji generalnych z r. 1353 Franciszkanie mieli ją wypłacać. Że po kościołach minoryckich wierni często szukali pogrzebu, wiadomo; tak samo zapisywali legaty za dusze zmarłych.[22]) Skargę za nadużycia tylko jedną znaleźliśmy w źródłach; tak r. 1473 przed sąd biskupi w Płocku pozwano gwardiana dobrzyńskiego pod zarzutem, że urządza pogrzeby z pokrzywdzeniem plebanów w Dobrzyniu i Brańsku.[23])

21) MMAeH XVI 1 614.
22) Dd 1 26, 31, 43, 44.
23) MMAeH XVI I 109.

W niniejszych czynnościach, w kazaniach, spowiedziach, pogrzebach Bracia Mniejsi rozwijali działalność równoległą do duchowieństwa parafialnego uzupełniając, niekiedy spółzawodnicząc. Dodać tu trzeba inne akty, o których nie doszły nas wiadomości jak częste w średniowieczu egzorcyzmy, benedykcje, rozmaite sakramentalia, procesje, przede wszystkim zaś jako najważniejsze komunia ś i zaopatrywanie chorych. Ale niezależnie od tego wszystkiego posiadali nadto swoje właściwe nabożeństwa. Na pierwszym miejscu wymieniamy cześć własnych świętych, zwłaszcza Franciszka i Klary — kult ś Antoniego rozwijał się wolniej. O żywotności czci ś Franciszka świadczą kazania oraz wezwania kościołów konwenckich tak liczne. Słabiej przedstawia się kult świętych franciszkańskich polskich: Salomei, Kingi, Jolenty. Z ubolewaniem stwierdzamy, że na prawdę żywą cześć zachowały tylko Klaryski sądeckie dla Kingi, jak tego dowodzą ciągle przezeń udzielane a zapisywane łaski i cuda. Dzięki temu też można było później zabiegać nie tylko o beatyfikację, ale też o kanonizację, której się niebawem doczekamy. Za to co się tyczy Salomei, to zapisywać jej cudów, tak częstych w w. XIII zaniechano, za czym poszło i zaniedbanie kultu, w Gnieźnie łask Jolenty wogóle nie notowano. Trudno nie wypomnieć takiego zaniedbania, na które narzekano słusznie po kilku wiekach, gdy przyszło do beatyfikacji sług Bożych. To samo rzec trzeba o czci zmarłych w świętości sławie Braciach Wojciechu i Bogufale, spowiednikach Salomei i Kingi, których nie zapisano nawet nekrologów. Więc kiedy na początku w. XVII Marcin Baronius układał katalog świętych polskich, wypadł dla braku wiarogodnych źródeł dość fantastycznie.24) Takiej obojętności w. XIV względem tych świętych Minorytów przypisać należy, że dzisiaj ich nie czcimy na ołtarzach.

Z przedmiotów kultu, nie należących bezpośrednio do Zakonu ś Franciszka, jakkolwiek z nim związanych, możemy wskazać w Polsce na trzy względnie cztery. Jeden spotykamy w w. XIV a jest to kult ś Krzyża. Ślady jego zachowały się w wezwaniach kościołów brackich, po NPMarii i ś Franciszku najczęstszych i to właśnie powstałych pod koniec w. XIII i w XIV-ym jak w Radomsku, Radziejowie, Lwowie, u Klary-

24) Kopia tego katalogu i rozbiór, ile dotyczy Franciszkanów M 97-217.

sek w Głogowie, w Lidzie. Kult ten Franciszkanie uprawiali pilnie na całym świecie. Pochodzi bezpośrednio od samego ś Franciszka, wystarczy przypomnieć stygmata. Jak się to nabożeństwo przedstawiało u nas? Mało o tym nas doszło; w kazaniach naszych Minorytów mowa o Pięciu Ranach P. Jezusa. Niezawodnie z szczególniejszą uroczystością obchodzono oba święta Krzyża, Znalezienie (3 maja) i Podwyższenie (14 września), zapewne z odpustami, z procesją, o ile miano ś Krzyża relikwie. Co prawda najznamienitsze, jedynie zdaje się w Polsce znamienite *(insignes)* cząstki mieli nie Franciszkanie, lecz Dominikani, w Lublinie. Kult Krzyża ś zresztą stanowi część cyklu całej Męki Pańskiej. I tutaj warto przypomnieć o wyobrażeniach jej, jakie jeszcze dzisiaj można oglądać w kościele krakowskim ś Franciszka.

Odwrotną stronę niejako czci Krzyża ś i całej Męki Pańskiej przedstawia kult Żłóbka, i tak samo od ś Franciszka bierze początek. I tutaj zachowały się tylko drobne resztki, że według nich sądząc nie wiadomo, czy nabożeństwo to ograniczyć do Klarysek krakowskich, czy też przypisać mu szersze rozmiary. Do tego upoważniałoby chyba porównanie z Bernardynami oraz kult Żłóbka minorycki poza Polską. Pozostałości te są to szczątki jasełek z końca w. XIV, przechowywane u ś Andrzeja w Krakowie. Matka Boska na tronie, obok stoi na podwyższeniu ś Józef, obie figurki ślicznie polichromowane a oblicza ich wyrażają szczere uczucie. Litera *E* z koroną królewską wskazuje na królową Elżbietę Łokietkównę, wielką poplecznic7kę Klarysek. Całość szopki wyobrażała hołd Trzech Króli a scena działa się w otwartej stajence. Inne figurki tej najdawniejszej roboty zaginęły, uzupełniono je w następnych wiekach.[25]) Zabytek niniejszy świadczy o samym fakcie kultu Żłóbka; jak się odbywał, nie potrafimy powiedzieć.

Drugim względnie trzecim takim nabożeństwem jest cześć Bożego Ciała. Znowu danych najwięcej mamy z Krakowa i to głównie z w. XV-go.[26]) Kult Bożego Ciała przyjął się w Polsce w w. XIV, wówczas to w Krakowie na Kaźmierzu stanął kościół pod takim wezwaniem. Każmierz ówczesny jednak nie liczył się do miasta. Dlatego Minoryci wybudowali obszerną

25) Pagaczewski J Jasełka krakowskie Rocznik Krak. 1902 94-125.
26) Stwierdzenie tego kultu jest zasługą RSK 77 sq.

kaplicę przy swoim kościele niemal go podwajając i uczynili ośrodkiem czci tej tajemnicy w obrębie murów miejskich. Co czwartek odbywała się solenna msza ś niezawodnie z wystawieniem N. Sakramentu, a przed nią procesja teoforyczna po krużgankach kościoła. Uczestnicy dostępowali odpustów. Może wówczas też w oktawę Bożego Ciała z franciszkańskiego kościoła wychodziła wielka procesja po Rynku. Kaplicę poświęcał, procesję zaprowadził, odpusty nadał Zbigniew Oleśnicki przed r. 1438. Był on widocznie bardzo czynny w szerzeniu tego nabożeństwa, może inicjatorem jego w kościele ś Franciszka. W dyplomie konsekracji kaplicy[27]) bowiem z wielkimi pochwałami mówi o czci Bożego Ciała, a skoro na synodzie łęczyckim 12 maja 1441 zgromadzeni biskupi udzielili odpustu kościołowi Bożego Ciała i ś Franciszka w Krakowie,[28]) poszło to może z jego inicjatywy, na pewno za poparciem. Jak intensywna była ta cześć w krakowskim kościele, najlepiej zaświadcza mniemanie, jakoby pierwotnie miał wezwanie właśnie Bożego Ciała, później dopiero zamienione na ś Franciszka, a mówi o tym już Długosz.

Coś podobnego jak w Krakowie spotykamy w Śremie. Tam ok. r. 1500 kościół franciszkański nosi wezwanie Bożego Ciała.[29]) Nie jest i nie mogło być pierwotne, zważywszy fundację kościoła w w. XIII. Zmiany wezwania niewątpliwie dokonano r. 1426, kiedy konwent śremski doczekał się całkowitej przebudowy.[30]) Dokonał jej sam król Władysław Jagiełło, a przy znanym stosunku Oleśnickiego do króla, wypadnie tutaj także upatrywać rękę biskupa. Wezwanie to śremskiego kościoła później zanika, może zatem przy konsekracji nie usunięto dawnego tytułu ś Franciszka, tylko dodano nowy Bożego Ciała, a nabożeństwo do tej tajemnicy sprawiło, że dawniejszy się zasunął w cień i nazywano kościół podług Bożego Ciała. Bądź co bądź wezwanie to dowodzi, że kult ten u Franciszkanów nie ograniczył się do samego Krakowa. Jeszcze wcześniej, bo w pierwszych latach stulecia XV cześć tę szerzył we Lwowie bł Jakób Strepa, ale ośrodek znajdował się tam w dominikańskim kościele.

27) Dd I 41.
28) RSK 101.
29) ACpo 1516-7 267v-8.
30) Wad V Reg Pont nr 145.

Bardzo mało pozostało śladów osobliwszej czci NMPanny. Że także w Polsce Bracia Mniejsi byli jej przedniejszymi promotorami, świadczą znowu wezwania kościołów niemal równie liczne jak ś Franciszka. Kapituły prowincjalne odbywają się najczęściej w święta Matki Boskiej Wniebowzięcia lub Narodzenia. Przypadkowo tylko dowiadujemy się, że Kinga lubiła odmawiać modlitwy do Siedmiu Radości NMP; ani wątpić, że tak samo weszły w używanie analogiczne do Siedmiu Boleści i że ta praktyka franciszkańska rozpowszechniła się wogóle wśród naszych Minorytów. Dodać tu można takie szczegóły jak ołtarz Matki Bolesnej i obraz w Krakowie odpustami obdarowany, przed którym co wtorek msza się odbywała albo zapis Zygmunta I z r. 1507, aby co niedzielę na mszy śpiewano *Gaude Dei Genitrix.* Walczyć o tajemnicę Niepokalanego Poczęcia nie było potrzeba w Polsce, u nas przeświadczenie o niej było powszechne a istniało pewnie od pierwszej chwili naszego teologicznego myślenia. Świadectwo szczególniejszego kultu tej tajemnicy spotykamy w postaci Bractwa tegoż wezwania przy kościele lwowskim ś Krzyża, o którym przy sposobności obdarzenia odpustem r. 1510 słychać, że istnieje od dawna.[31])

Bardzo szczupłe wiadomości posiadamy o nabożeństwach odprawianych dla szczególnych grup ludzi. Miała własną kaplicę nacja węgierska w XV w., ale wiemy tylko tyle, że w niedziele bywała w niej msza śpiewana. O kaznodziei, o spowiednikach węgierskich nie słychać. Należy wszakże przyjąć, że przynajmniej od czasu do czasu Węgrzy mieli sposobność wysłuchać nauki i wyspowiadać się w własnym języku, bądź to że który z Braci znał go, bądź że postarali się o postronnego księdza. W średniowiecznych stosunkach, można niemal na pewno przypuścić, że w kolonii węgierskiej znajdowali się księża a przynajmniej klerycy, mający prawo kazać. Śpiew na mszy był oczywiście łaciński.[32])

Jeszcze mniej wiemy o nabożeństwach, dla poszczególnych cechów miewanych. W Krakowie mieli swoje kaplice z ołtarzami cieśle, mularze, złotnicy, podczas gdy muzycy dopiero

---

31) Dd I 66.

32) Por Acta Rector, studii Crac I K 1894 2367 z r. 1515. Takim księdzem był przełożony bursy węgierskiej Stefan, co mszę celebrował 8 V 1515,

przybyli w XVI-ym w. Skoro dojdzie do równie szczegółowego zbadania dalszych kościołów franciszkańskich, np. w Kaliszu: zapewne i po innych miastach okażą się tak samo już w średniowieczu ołtarze i kaplice cechowe. Niewątpliwie w nich odbywały się celebry w uroczystości właściwe, a więc w dzień patrona itp. Tam także odprawiano nabożeństwa żałobne za zmarłych z cechu tak po zgonie jak i kilkakrotnie do roku za wszystkich spoczywających w Bogu i ich rodziny *fratres, propinquos et consanguineos,* jak dzisiaj jeszcze brzmi formuła modlitewna. W takich anniwersarzach winien uczestniczyć cały cech w uroczysty sposób, pod karą przewidzianą na nieobecnych. W kaplicy też pewnie chowano zmarłych. Cechy miały sobie za obowiązek chodzić około utrzymania i przyozdobienia kaplicy lub ołtarza, wzbogacać aparamentami itd. Bo i całe życie cechowe ściśle związane było z kościołem i czcią świętych. Stowarzyszenia miały równocześnie charakter bractewny. Cała ta strona obrzędowa znajdowała miejsce w kaplicy cechowej, a nasi zakonnicy sprawowali czynności jakoby kapelanów cechowych. Mogło to mieć niekiedy wielką doniosłość: w chwilach krytycznych cech stawał w obronie nie tylko swojej kaplicy, ale całego konwentu. Dość przypomnieć, jak rzeźnicy prascy odparli napaść husytów na ś Jakób.

Opieka duchowna nad cechami stoi już na granicy działalności społecznej. Wiadomo, że tutaj Franciszkanie zdobyli niespożyte zasługi. Znamy tę stronę z dziejów Europy zachodniej.[33]) U nas stosunki przedstawiały się pod wielu względami inaczej; odmiennie cokolwiek zatem wypadać musiała akcja franciszkańska; tym bardziej żałować należy, że konkretnych danych zupełnie nie przekazano. Przede wszystkim przy wiele pierwotniejszym stanie kraju, i to nawet w w. XV-ym, i znacznie słabszym zaludnieniu, ani nie gromadziły się tak wielkie bogactwa, ani nie było tak wielkiego rozdziału pomiędzy bogaczami a biedakami, ani na koniec nie istniała tak ostateczna nędza. Wyrównywająca i pośredniczącą działalność Braci Mniejszych więc wskutek tego nie znajdowała tak szerokiego pola. Sami zaś zakonnicy w Polsce pochodzili z wyższej warstwy społeczeństwa i mimo przyjęcia charakteru mendykanckiego należeć do niej nie przestawali. O pośredniczeniu pomiędzy

33) HH 230 sq.

poszczególnymi ludźmi zachowały się ślady.[34]) Jak było z opieką charytatywną w ściślejszym znaczeniu, z obsługą chorych, z pracą w szpitalach, w domach sierot itp.? Na Zachodzie widzimy Minorytów w pierwszym rzędzie pracowników. W Polsce można zapisać opiekę relikwij zwłaszcza ś Salomei, poniekąd Kingi i Jolenty, przy których tylu ludzi odzyskiwało zdrowie. Kinga sama zajmowała się gorliwie trędowatymi. Salomea w Zawichoście założyła szpital, czy jednak Franciszkanie w nim pracowali? Milczenie naszych źródeł o udziale Braci w tym wszystkim zależy głównie na niedostateczności przekazów. Atoli sądzimy, że u nas cała ta działalność doprawdy uwydatniała się słabiej, a to ponieważ najpierw Franciszkanie nie byli tak liczni jak po innych krajach, a potem główne ich zadania polegały na pracy duszpasterskiej, więc poprostu nie starczyło im sił i czasu na nic innego. Jak bywało z opatrywaniem więźniów i skazańców, jak z chorymi podczas morów, wówczas tak częstych? Wielka epidemia z połowy w. XIV mniej dotknęła Polski niż Zachodu. Niejaką wskazówkę, że w takich razach Bracia pozostawali na posterunku i udzielali Sakramentów umierającym, daje może wydarzenie z 1550 r. w Wilnie, kiedy Zygmunt August odebrał im jurydykę za to, że w czasie moru pouciekali i zaniechali chodzić dokoła chorych;[35]) widocznie tego oczekiwano po nich, to znaczy, że zwykle rozwijali taką opiekę nad zarażonymi.

Nadmienić tu należy jeszcze o jednym uczynku miłosiernym, również nie wspomnianym w źródłach, ale rozumiejącym się sam przez się i powszechnie po klasztorach pełnionym. Jest to jałmużna, wydawana u furty potrzebującym. Nie dawano pieniędzy, lecz żywność i nie ulega wątpliwości, że ubóstwo licznie się cisnęło u bramy konwentu, zwłaszcza podczas głodów, wówczas także dość częstych. Tym skłonniejsi nasi zakonnicy okazywali się do takiego miłosierdzia, że sami siebie i domy swoje utrzymywali z jałmużny. Zapewne dawali także przyodziewek, oczywiście nie habity, tylko znoszone rzeczy otrzymywane od dobrodziejów. Konwent można tu po-

34) KMP DX; X Czaplewski P Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej Po 1915 51 przytacza sąd polubowny r. 1379, między sędziami zachodzą Minoryci biskup Andrzej i gwardian radziejowski Meszczycha.
35) WK 256 39.

równać z centralą rozdzielczą dzisiejszych czasów. Atoli niechybnie przychodzili do furty nie tylko ludzie biedni na ciele, ale także potrzebujący pomocy duchowej, dobrej rady, ciepłego słowa, podniesienia na duchu, pociechy w utrapieniach, w sprawach nie należących do konfesjonału. I niezawodnie tym także według możności Bracia udzielali wsparcia i oparcia, już nie materialnego, lecz moralnego.

To wszystko sprawiało, że każdy konwent franciszkański — zresztą to samo rzec się godzi o innych mendykantach — stał się ośrodkiem intensywnego życia duchownego. Parafialny kościół miał charakter ośrodka administracyjnego, franciszkański gromadził około siebie elitę religijną, wypełniał więc to, czego tamtemu nie dostawało. Ludzi grawitujących dookoła swoich kościołów i klasztorów Bracia Mniejsi ujmowali w kadry organizacyjne. Jest to Trzeci Zakon zwany Zakonem Pokutników oraz bractwa.

Jak przedstawiała się organizacja jedna i druga w szczegółach, nie wiemy; pewna tylko, że w Polsce nie utworzyły się klasztory tercjarzy męskich a u Franciszkanów nie było także konwentów tercjarek kobiet; te tworzyli dopiero Bernardyni. Że istnieli sami tercjarze, tego dowodzi nie tylko powszechny ustrój Minorytów, ale wskazują konkretne przekazy. Już w XIII w. spotykamy niejaką Sudkę, pewnie wdowę, mieszkającą w Skale wraz z córką Strącą, które pełniły posługi u bł Salomei. W Krakowie opodal konwentu ś Franciszka mieszkała tercjarka Marta, zdaje się w własnym domu.[86]) Do tercjarzy należeli książęta i wielmoże. Ci oczywiście stawali się dobrodziejami klasztoru i Zakonu. Nawzajem zakonnicy wypłacali się wdzięcznością. Tak zachował się formularz z poleceniem dobrodzieja magnata z zakonu Pokutników podczas podróży,[87]) widocznie na to, aby znalazł w konwentach gościnność i pomoc.

Z bractw w teraźniejszym stanie wiadomości, możemy wymienić tylko dwa średniowieczne. O jednym w Krakowie pod wezwaniem ś Franciszka słychać pod r. 1481, należał doń Jan, zajmujący się illuminowaniem książek, a był

36) MPH IV 697, 698, 782, 785, 790.
37) Dd IV 1, 2.

zapewne starszym, skoro u niego w skrzyni przechowywały się pergaminy brackie.[38]) Bractwo to, o ile przetrwało czasy nowowiercze, zapewne przeobraziło się na późniejszych Chordigerów. Podkreślamy wezwanie, zwłaszcza jeżeli porównać z powstałym r. 1462 we Lwowie bractwem bernardyńskim ś Bernardyna. O franciszkańskim, lwowskim bractwie Niepokalanego Poczęcia już była mowa. Domyślać się można, że analogiczne bractwa istniały także po innych miastach np w Wilnie, Gnieznie, Kaliszu. Bractwa stały pod opieką jednego z zakonników, posiadały własny wybierany zarząd, własną kasę. Członkowie zbierali się na nabożeństwa, mając zapewne własny ołtarz, przy pogrzebach mieli uczestniczyć. Starali się o aparamenta, które może sami przechowywali. Posiadali odpusty. Czy już wówczas miano chorągwie bractewne? Bractwo bernardyńskie lwowskie roztaczało także opiekę socjalną nad swymi członkami,[39]) czy tak samo czyniły franciszkańskie bractwa?

Niezależnie od tych organizacyj Bracia Mniejsi przywiązywali także jednostki do Zakonu. Temu celowi służyło dopuszczenie do łask, zasług i modlitw społecznności. Mieli affiliowani prawo otrzymywać posługi duchowne od Franciszkanów, przyjmować Sakramenta, chować się po kościołach itp. Za tym szło dalej, że pozwalano na grzebanie w habicie a nawet dawano spowiedników stale towarzyszących, z czego zrodziła się instytucja kapelanów. Wszystko znajduje wyraz w dyplomach i formularzach.[40]) Oczywiście takie wyjątkowe przywileje stosowano tylko wobec szczególniejszych dobrodziejów, których też wymieniano po kazaniu lub kulpie i odprawiano za nich w danym razie żałobne nabożeństwo. W czasach obniżenia poziomu mogło to prowadzić do nadużyć. Dokumenta affiliacji nabierały odcień *do ut des*. Spotykamy je najczęściej w czasie podupadania Zakonu, pod koniec w. XV. Praktyka ta widocznie zbyt częsta napotykała na krytykę, może sprzeciwy, więc generał Samson wystarał się u Syksta IV 1479 o jej potwierdzenie, co rozesłał do prowincjałów, m i. do czesko-polskiego Mar-

38) Ptaśnik J Cracovia artificum K 1917 246 nr 805.
39) X Kantak Bernardyni I 156 sq.
40) Dd I 30, 57; IV 4; Bihl AFH XVIII 158 nr 34; 161 nr 38; 163 nr 42.

cina.[41]) Innego rodzaju ujemne owoce przynosiło wysyłanie kapelanów poszczególnym dobrodziejom. Uprzejmości te wyciągały zakonników z klasztoru, ku końcowi w. XV i tak niezbyt silnie obsadzonego. Że z niebezpieczeństwa tego zdawano sobie sprawę także w prowincji, dowodzi fakt, iż przechowywano w archiwum konwentu krakowskiego dekret Marcina V z r. 1430, zabraniający Minorytom pełnić obowiązków kapelanów z wyjątkiem u biskupów lub kardynałów.[42]) Czy jednak w Polsce jaki Franciszkanin był w średniowieczu biskupim kapelanem, nie znaleźliśmy śladów.

Bliskie stosunki Braci Mniejszych z możnymi tego świata prowadziły do innego jeszcze nadużycia, do tego, że wielmoże mieszali się do wewnętrznych spraw prowincji i konwentów. Świadczą o takim wtrącaniu listy z naszego formularza jak prośba magnata do przełożonego za jednym lub dwoma Braćmi, prośba tegoż, aby przyjąć kogoś do Zakonu lub nawzajem prośba zakonnika o wsparcie do przyjaciela.[43]) W wierszu z początku w. XV znajdujemy takie wezwanie:[44]) „Ale wy, dobrzy panowie, bądźcie naszymi opiekunami. Do was posyła się kleryka prosząc o łaskę. Cokolwiek nam dacie z tego, co jadacie chętnie, i jeśli dacie dosyć, będziemy pełni radości". Atoli zanadto ścisłe związki zakonników z żywiołem świeckim, jakkolwiek miały swoje dodatnie strony, podnosząc go do Boga i szerząc miłość bliźniego, nie były pozbawione niebezpieczeństwa zbytniego spoufalenia jednych a zeświecczenia drugich. Dopóki poziom samych zakonników stał wysoko, korzyści moralne przeważały; gorzej się działo, kiedy zaczął się obniżać. Drobny bezbarwny szczegół z takiego spółżycia bliższego zachował jeden z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej:[45]) „R. 1412 w dzień ś Katarzyny (25 XI) wielka burza była wieczorem, kiedy siedziałem wraz z jednym Franciszkaninem w izbie bursalnej". Ale bywało gorzej. Słychać, że Bracia przechowywali papiery ludziom świeckim, że sami

41) Dd I 60.
42) Ib 34.
43) Dd IV 11, 14, 16.
44) WrU IQ466 32.
45) J 2223 k 1.

dawali im pieniądze i inne przedmioty na schowanie, że wobec nich rozgłaszali tajemnice klasztorne i obgadywali przełożonych a nawet, że podobnie jak inni księża brali w obronę podpalaczy i pisali im kartki. Nie dziwić się więc, że tracili poważanie. Nieraz mogło ich popychać miłosierdzie, ale niesposób zaprzeczyć, że jednak szło w takich razach zbyt daleko. Nie inaczej fałszywą litością należy nazwać, skoro dawali przytułek po konwentach wyklętym,[46]) chociaż nie trzeba zapominać, że w czasach, o których mowa, klątwą szafowano dość lekkomyślnie. Nic dziwnego zatem, że najprzód tacy a potem i inni zakonnicy tracili szacunek u ludu. W humorystyczno-satyrycznym wierszu powstałym w jednym z konwentów śląskich lub czeskich na początku w. XV-go znajdujemy słowa:[47]) „Skoro kleryk zakonny idzie między ludzi, wszyscy lżą go słowami: Hycel jesteś. A kiedy coś odpowie, świecki człowiek popadnie w jeszcze większy gniew i zacznie krzyczeć nań: Idź do...“ Oczywiście wiersz zawsze daje przesadny obraz, jednak i w aktach zapisano posponowanie Braci. Tak r. 1430 za krzywdy wyrządzone br Michałowi z Gniezna niejaki Fabian z Roztrębowa miał przeprosić i dać pół kamienia wosku do klasztoru. Gorzej poszło br. Antoniemu z Gniezna. Spotkawszy go u mieszczanina Osucha r. 1459 Jan pleban u ś Trójcy, zelżył słowami: „Habit jest sak, sak. Diabeł cię tu sprowadził. Znowu chcesz swoim kazaniem odwodzić lud ode mnie!“[48])

Najdrażliwsze stawały się oczywiście sprawy pieniężne i o nie przychodziło nieraz do sporów a nawet procesów pomiędzy Franciszkanami a świeckimi księżmi, pomiędzy zakonnikami a wiernymi. R. 1460 przed biskupem poznańskim toczył się proces plebana śremskiego Macieja przeciw gwardianowi miejscowemu także Maciejowi. Konwent pobierał dziesięcinę z jakiegoś folwarku, lecz wskutek skargi plebana biskup Andrzej z Bnina przysądził jemu dziesięcinę i to nie tylko na przyszłość, ale nawet kazał zwrócić pobraną za rok ostatni. Zaapelował

46) Taką skargę zaniesiono na gwardiana dobrzyńskiego. (MMAeH XVI I 109).

47) WrU IQ4€6 32.

48) MMAeH XVI II 558.

przeciw temu wyrokowi prokurator konwentu.[49]) Rzecz się toczyła na tle majątkowym. O takie same sprawy, o dochody, zapisy, role, czynsze przychodziło do zatargów, czasem nawet groźnych z świeckimi. R. 1460 przed konsystorzem kaliskim szedł proces o jakieś role pomiędzy konwentem a miastem. W pierwszej połowie w. XV klasztor inowrocławski uzyskał liczne zapisy dzięki obrotności gwardiana Macieja Bigant † 1449, co lat dwadzieścia przeszło prowadził zarząd, lecz następcy jego widocznie nie potrafili zachować takiej przychylności dobrodziejów. R. 1462 konwent wytoczył sprawę spadkobiercom niejakiego Wyszka z Sieczkowic, że nie płacą procentu rocznego od zapisanego r. 1426 legatu. Gorsza sprawa rozegrała się w tymże Inowrocławiu wkrótce potem. R. 1471 gwardian Mikołaj Pietrzyk dostał łąkę w Szymborzu. Rościli sobie do niej prawa mieszczanie i napadli nań, o mało nie zabili, że ledwie uciekł na wodę (?). Wytoczył skargę, której przebiegu nie znamy; to pewna, że prowadzono rzecz z zaciętością, skoro się oparła o Rzym, skąd wysłano komisję.[50]) Nie lepiej było w późniejszych latach. Miasto Osieczna, nie wiemy z jakiego tytułu, winno było płacić roczny czynsz konwentowi śremskiemu, atoli tego zaniechało, że gwardian Grzegorz r. 1515 wytoczył mu proces przed sądem biskupim.[51]) Dają takie sprawy miarę trudności, na jakie napotykali Minoryci.

To samo uwydatniło się w kwescie i w rozwoju, jaki przybrała. Wiadomo, jak wielkie znaczenie to zbieranie jałmużny miało w zakonach żebrzących, odeń poszła ich nazwa. Wiadomo też, że u Braci Mniejszych nabrała większej doniosłości niż w jakimkolwiek innym zakonie. Atoli z biegiem czasu do niej także zakradły się nadużycia. W pojęciu średniowiecznym kwestę rozumiano pod kątem widzenia jałmużny, lecz przedmiotowo biorąc byłoby jednostronnością patrzeć na nią tylko w taki sposób i podświadomie zapewne niejakie poczucie tego udzielało się naszym zakonnikom. Miała bowiem ówczesna kwesta w pewnej mierze także charakter zapłaty. Należy ją uważać najprzód ogólnie jako dobrowolną rekompensatę społeczeństwa w zamian za całą sumę świadczeń duchownych

49) Ib 1292.

50) Ib 1917, 585; APpo Inowrazlaw Franziskaner C 10 68, 149, 396.

51) ACpo 1515 24.

moralnych, które widzimy i których Bracia Mniejsi nie skąpili. Ale bywała nieraz czymś bezpośredniejszym i konkretniejszym. Kwestarz przynosił nowiny, spełniał pewną część czynności dzisiejszej prasy. Przybywał z większego miasta, z siedziby króla, biskupa czy innego dygnitarza, z miejsca gdzie się odbywał sejm lub działy inne ważne sprawy. Niezawodnie nieraz on pierwszy przynosił wiadomość religijną lub polityczną do dworu szlacheckiego lub plebanii, do chaty chłopskiej, do warsztatu lub kantoru miejskiego. Kwestarzami bywali nie tylko laicy, ale też księża, mogli więc usłużyć nauką, spowiedzią, a nawet według przywilejów zakonnych mszę odprawić w domu prywatnym.[52]) Szereg przepisów regulował sposób kwestowania. Tak wcześnie już rozgraniczono okręgi kwestarskie i na początku w. XV spotykamy zakazy, aby jednego konwentu kwestarze nie wkraczali w drugi. Natychmiast po powrocie do konwentu mieli gwardianowi zdać sprawę z uzbieranej jałmużny, którą przynieśli lub jeśli u kogo coś zostawili na schowanie, gwardian zaś z wybranymi asesorami miał rzecz dokładnie zbadać i porównać zapiski na tabliczkach kwestarskich z przedmiotami rzeczywiście przyniesionymi. Tabliczki takie wychodząc zabierali, niezawodnie dla kontroli jak również, aby notować życzenia dobrodziejów co do intencyj jałmużny. Także kustosz podczas wizyty miał wejrzeć w ilość jałmużny i donieść na piśmie prowincjałowi.[53])

Pierwotnie zbierano tylko żywność i przedmioty bezpośredniego użytku. O pieniądze nie proszono, brano jednak od dobrowolnie dającego, chociaż i tutaj istniało ograniczenie, że nie wolno się dotykać pieniędzy Braciom, i jeszcze na początku w. XV-go usilnie przypominają to konstytucje. W ciągu stulecia jednak poszło w zaniedbanie. Gorszą rzeczą było, że niektórzy zakonnicy zbierali nie dla konwentu, lecz dla siebie. Zdarzało się, że kwestarze nie wszystką jałmużnę oddawali, ale część zatrzymywali dla siebie; potępiono to jako świętokradztwo. Wolno im było przynajmniej od czasów Kmity nie tylko przyjmować pieniądze dane, ale także prosić o nie na potrzeby społeczności. Stryczek podobno mawiał: „Nie mogę was używić.

52) Dd I 39.
53) Dd II 2.

Bierzcie, skąd możecie".[54]) Kwestarze od domu do domu chodzili z mieszkami i owymi tabliczkami, na które zapisywali dobrodzieje, ile dali. Ale że i tutaj zachodziły wykroczenia, gwardian miał porównywać sumę przyniesioną z zapisaną. Niebawem i inni Bracia wychodząc na miasto za pas zatykali tabliczki zbierając datki poza kwestą. Wypominają to w wzajemnych polemikach Obserwanci i traktują tabliczki jakoby symbol konwentualizmu. Byli i tacy, co nakłaniali wiernych, żeby w testamentach nie dla społeczności, lecz dla nich z osobna działali zapisy, na wotywy, tricezymy osobiste itp. Takie nadużycia i obniżający się w ciągu w. XV poziom Zakonu sprawiały osłabienie dobroczynności wiernych. Wspomniany wiersz maluje nam żałosną dolę kwestarza:[55]) „Skoro pójdzie po chleb, to bosymi nogami uderzy się o kamień, że będzie płakać. A gdy pójdzie dalej, pies go ugryzie, a ludzie nic mu nie dadzą, o wielka żałości! Kiedy wyjdzie poza wieś, nie zobaczy żadnego przyjaciela, kąsać go będzie wielki mróz, aż mu połamie zęby. A niech wejdzie do izby i pogrzeje się przy piecu, gospodarz w złość wpadnie i wypędzi go na dwór: Nie chcę złodzieju, żebyś tu stał i nam co ukradł, pobiję cię aż do krwi! I tak odejdzie zawstydzony. Nic mu nie dali, a przy drzwiach pies na niego szczeka." Jeśli tak bywało — oczywiście obraz jest przesadny — na początku w. XV-go: to im dalej, tym kwesta stawała się trudniejsza. Znowu tu ujemnie zaważyło spółzawodnictwo Bernardynów od połowy stulecia i ono niechybnie sprawiało, że aby coś uzyskać, kwesta franciszkańska chwytała się do sposobów coraz pośledniejszych. Mimo wszelkie trudności jednak nawet w tym czasie, przynajmniej na ziemiach polskich konwenty franciszkańskie utrzymywały się niemal wyłącznie jałmużną, a szczególnie kwestą. Wyraźnie zaświadcza to Długosz[56]) o konwentach krakowskiej kustodii, a wobec analogicznych stosunków to samo o gnieźnieńskiej wolno przyjąć.

Lepiej niż cokolwiek innego, już to dowodzi, że nawet w dobie podupadania, Zakon nie był postradał przywiązania wiernych. Atoli spotykamy także wyraźne ślady sympatii. Tak

54) Kom 277.
55) WrU IQ466 32.
56) DLB III 465 sq.

r. 1481 starosta czorsztyński Jakób Tela z Paniowa zdziała zapis na konwenty w Starym i Nowym Sączu. Darował ornat, kielich i krzyż na relikwie oraz zapisał fundusz, aby codziennie o jutrzni odprawiać mszę, a po kazaniu w niedziele i święta odmawiać wraz z ludem *Zdrowaś.*[57]) R. 1488 konwent śremski otrzymał od niejakiego Marcina Łęckiego łąkę na tricezymę, mającą się odprawiać corocznie. Jeszcze w XVI w., r. 1517 również na tricezymę tenże klasztor dostał pewną sumę i to w dwuch ratach; druga wynosiła pół kopy groszy, a zapis ten pochodził z testamentu altarysty Stanisława Wąsika. Cokolwiek wcześniej r. 1511 dowiadujemy się, że znowu na śremski konwent zapis ojca swego Walentego wykonał syn Jakób Koszucki, dziedzic Kotowa, i to w hojny sposób, bo do zapisanych czterech miar mąki ze młyna dodał piątą, co równało się pół kopie pieniędzy.[58]) Podobnie i w testamentach krakowskich często zachodzą legaty na rzecz Minorytów.[59]) Nie brak co prawda i przeciwnych objawów. Tak mieszczanka Katarzyna Bartoltowa z Pyzdr wśród rozmaitych zapisów na kościoły pamiętała o Bernardynach kaliskich, ale miejscowym w Pyzdrach Franciszkanom nie przeznaczyła ani szeląga.[60]) Ale mamy tu raczej wyjątek. Świadczy to wszystko o zaufaniu wiernych, bo niezawodnie podobne zapisy i dary dostawały także inne domy nie wymienione w naszych przekazach. Innego rodzaju dowód ufności stanowi, że oddawano Franciszkanom pieniądze na przechowanie. Znamy taki wypadek dokumentarnie jeden z r. 1492, i to z skargi, jaką mieszczanin pyzdrski wraz z żoną Łucją zanieśli na gwardiana Jana, że wziąwszy na schowanie 100 grzywien w groszach i 60 zł. węg., nie chce oddać.[61]) Jaki obrót wzięła sprawa i czy skarga była słuszna, niesposób powiedzieć. Z analogicznych wydarzeń u Bernardynów wiadomo, że tego rodzaju oskarżenia często były fałszywe obmyślane przez świeckich na to, aby się zbogacić kosztem klasztoru.

Jako głos opinii, jaką posiadali Bracia Mniejsi w drugiej połowie w. XV-go możemy podać zdanie nikogo mniej-

57) AGZ IX XC.
58) ACpo 1488 152; 1516-7 267v-8; 1511-2 12v-13.
59) Przytacza je RSK 96-105.
60) ACpo 1511-2 15-15v.
61) MMAeH XVI II 1478.

szego jak Długosza.[62]) Porównywając Franciszkanów i Dominikanów powiada: „Twierdzimy z pewnością słusznie, że Zakon Kaznodziejów przeszkodził Braciom Mniejszym, aby nie byli pierwsi a Minoryci Dominikanom, aby nie byli jedyni. Oba wzięły sobie za cel ubóstwo i nauczanie, jeden tj. Kaznodziejów Zakon kruczą się odznacza mądrością w tępieniu kacerstw, drugi Franciszkanów w znoszeniu utrapień i kłopotów gołębią celuje prostotą i tak oba pełne największej świetności szczepią Kościół Boży z nieustającą płodnością i polewają pomnożenie za Boską pomocą".

Znamienite właściwości Franciszkanów sprawiły, że jak inne kraje, tak i Polska zyskała cały zastęp biskupów, z Zakonu pochodzących. O pasterzach pracujących na Litwie i Rusi powiemy w innym związku, tutaj zwrócimy uwagę na rdzenną ziemię piastowską. Biskupi, o których mowa, to wyłącznie sufragani, z wyjątkiem jedynego Brena, a ten nie przyjął arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Co do ordynariuszów bowiem już ok. r. 1300 znajdujemy ustalony zwyczaj, że wychodzą z duchowieństwa świeckiego. Sufraganami wrocławskimi[63]) są w XIII w. Herbord, biskup Lavantu, i Iwan Lacedemonu 1294 i 5, co przeszedł do Niemiec 1299. Sufraganię krakowską, potem ołomuniecką piastował biskup Marcin. Pierwotnie wyświęcony krótko po r. 1290 na ordynariusza białogrodzkiego i stąd nazywany biskupem albeńskim, pochodził zapewne z południowych Słowian. Z nieznanych nam przyczyn nie objął biskupstwa swego misyjnego, lecz udał się do Polski i jako sufragan dopomagał biskupom krakowskim Prokopowi (1292-5) i Muskacie (1295-1320). R. 1303 spotykamy go w Sączu i wraz z kilku biskupami polskimi na kapitule franciszkańskiej w Brnie. R. 1306 znajdował się w Padwie wraz z biskupem z Csanad na Węgrzech. Jako sufragan ołomuniecki pełni rozmaite czynności na Morawie, m. i. konsekruje chór kościoła brackiego w Brnie 1320. Umarł tamże 13 kwietnia 1321.[64]) R. 1371 spotykamy w Krakowie sufragana Mikołaja, biskupa syeńskiego. W archidiecezji gnieźnieńskiej pracował Piotr, biskup dul-

62) DLB III 462-3.
63) Czaplewski O. I. 54-5, 59, 63, 73-4, 76, 89-91, 99, 100, 102.
64) Im 36v, 40v; Dd I 2.

meński, właściwie dalmatyński. Wyświęcony 1394 schronił się w czasie wojny 1411 do jednego z konwentów polskich. Skorzystał z tego administrator archidiecezji podczas sediswakansu i uprosił go do pełnienia czynności sakramentalnych. Skoro na Węgrzech nastąpił pokój 1412, Piotr powrócił na swoją stolicę. Działalność jego w Polsce zatem miała tylko charakter tymczasowego wyręczenia. W pełnym znaczeniu tego słowa stale sufraganię gnieźnieńską posiadał Jan, biskup natureński. Brał udział 1437 w konsekracji prymasa Wincentego Kota, 1440 i następnych lat wyręczał biskupa włocławskiego, 1447 powrócił do Gniezna i 22 października konsekrował Piotra Nowaka na biskupa wrocławskiego, odbierając odeń przysięgę wierności metropolicie. 1461 uczestniczył w słynnej konsekracji biskupa Sienieńskiego w Pińczowie. Życie zakończył zimą r. 1468/9. Następstwo po nim objął także Franciszkanin Antoni, syn Mikołaja. Otrzymał prowizję 23 czerwca 1469. Przyznano mu pobory z stołu arcybiskupiego 200 cz. zł. rocznie. 28 września bawiąc jako komisarz biskupa włocławskiego Oleśnickiego w Gdańsku, udzielił 40 dni odpustu na ołtarz wielki w kościele Mariańskim. Umarł przed 3 marca 1475. Równocześnie spotykamy w diecezji wrocławskiej dwuch sufraganów Minorytów, należących do prowincji saskiej. Są to Jan Pelletz biskup symbaleński 1456-61, i Jan Erler biskup gardarski (grenlandzki) 1461-1470(?).

O wszystkich tych biskupach wiemy bardzo mało, nic prawie poza kilku datami. Obfitsze nieco dane zachowały się o sufraganie krakowskim Jerzym. Urodził się zapewne ok. r. 1400. Spotykamy go jako gwardiana krakowskiego 1433 w czasach, kiedy kościół doznawał znacznej rozbudowy, później na urzędzie kaznodziei 1444 i 5. Bliskie i przyjazne stosunki biskupa Oleśnickiego z konwentem ś Franciszka są znane; one niezawodnie sprawiły, że po zgonie sufragana Jarosława ordynariusz przedstawił Jerzego na następcę pod koniec r. 1444 lub na początku 1445. Z tegoż roku zachowały się dwie po nim pamiątki: pastorał, przechowywany w Muzeum Czartoryskich i obrazek MBoskiej w Starym Sączu.[65]) Wyobraża Niepokalane Poczęcie. Mądonna depce

65) „Czas" 1935 nr 248.

smoka-szatana. Sam fundator klęczy przed NPMarią. 1 października 1449 przy sposobności wręczenia Zbigniewowi insygniów kardynalskich Jerzy celebrował nabożeństwo w katedrze. Przeżył Oleśnickiego i następcę jego Strzępińskiego, w którego konsekracji brał udział 25 stycznia 1456. Skoro po tegoż zgonie przyszło do znanego zatargu pomiędzy królem a Stolicą Apostolską o osobę następcy, Jerzy nie tylko stanął po stronie kandydata papieskiego Sienieńskiego, ale nawet udzielił mu sakry biskupiej 31 maja 1461 w Pińczowie. Było to dowodem wielkiej odwagi cywilnej. Z biskupów diecezalnych bowiem nikt nie zdobył się nawet na uczestnictwo w akcie, tak że na spółkonsekratorów Jerzy pozyskał dwuch spółbraci zakonnych: sufragana gnieźnieńskiego Jana i wrocławskiego, Pelletza czy Erlera. Nie minął go gniew królewski, wygnany z kraju schronił się do konwentu w Opolu. Miał sławę wyjątkowej pobożności i świętości. W Opolu otoczony czcią powszechną zakończył życie 1463. Na postępek Jerzego może wpłynęły po trochu sprawy zakonne. Wiadomo, że Kazimierz Jagiellończyk był największym poplecznikiem Bernardynów, a ci w rzeczonym sporze stali po stronie króla, odmówili ogłosić klątwy nań rzuconej i urabiali opinię w myśl królewską. Pod r. 1455 słychać o jakiejś akcji Franciszkanów przeciw Obserwantom, w których obronie król występuje. Czy można mówić o przeciwieństwie Minorytów do króla, wydaje się wprawdzie wątpliwe, ile że istnieją ślady ofiarności monarchy na kościół ś Franciszka, ale że nie poczuwali się do szczególniejszych wobec niego względów, można przyjąć jako rzecz pewną. To tłumaczy i postąpienie Jerzego i udział dwuch innych Franciszkanów w konsekracji. Przewidywany zaś gniew królewski mógł ich o tyle mniej trwożyć, że znajdowali schronienie gotowe w czeskiej części prowincji.

W stosunku do wiernych spółzawodnictwo z świeckim duchowieństwem czy z dawnymi zakonami albo z Dominikanami przynosiło, zważywszy wszystko raczej dodatnie owoce, skłaniało bowiem do intensywniejszej pracy. Inaczej się stało, kiedy przyszli Obserwanci. Jest to doba upadku społeczności Konwentuałów na całym świecie, to też tłumaczy powodzenie nowej gałęzi franciszkańskiej. Atoli tego spółza-

wodnictwa skutki okazywały się nad wyraz ujemne i to, pomimo że u nas jeszcze w tej mierze lepiej się działo niż w niejednym innym kraju.

Za czasów prowincjalstwa Mikołaja Stryczka czy może jeszcze przed powszechnym uznaniem go w Polsce, ś Jan Kapistran przybył do Krakowa 1453 i założył tutaj swoją gałąź franciszkańską. Byli to Obserwanci, a w Polsce od pierwszego konwentu krakowskiego pod wezwaniem ś Bernardyna seneńskiego nazywano ich Bernardynami, podczas kiedy istniejącym u ś Franciszka Braciom pozostała nazwa Franciszkanów. Jakże się przedstawiały stosunki pomiędzy tymi dwiema gałęziami Zakonu? 66)

Ś Kapistran w Krakowie, ile wiadomo, ignorował Franciszkanów. Nie u nich zamieszkał, lecz w kamienicy Szworca na Rynku, nie u nich odprawiał nabożeństwa i kazał, ale bądź przed kościołem ś Wojciecha bądź w Mariackim. Pobyt jego krakowski znamy dość dokładnie; źródła jego o Franciszkanach zachowują głuche milczenie. Podobnie po innych miastach w Polsce licznie powstawały konwenty bernardyńskie, nie zważając zgoła na istniejące franciszkańskie jak we Lwowie, w Kaliszu, Wilnie, Kownie. Nie słychać, żeby im czynili jakiekolwiek przeszkody Minoryci. Jedynie krakowscy objawiali niezadowolenie, zaniepokojeni szybkim rozrostem Obserwantów, tak że król Kazimierz, wielki Bernardynów opiekun, bierze ich 1455 w obronę. Że w tym roku przybrali Minoryci energiczniejszą postawę, może zależy na tym, że póki żył Zbigniew Oleśnicki († 1 kwietnia 1455), któremu sami zawdzięczali wiele, liczyli się z nim jako z protektorem Bernardynów. Samo zatrwożenie powodzeniem Obserwantów jest źródłowo poświadczone. Mimo to inaczej niż w wielu innych krajach, stosunki pomiędzy obiema gałęziami w Polsce układały się dość znośnie, ile nas doszły źródła. Nie istniał najcięższy powód obrazy, Franciszkanie na rzecz Bernardynów nie utracili ani jednego konwentu w Koronie ani na Litwie. Najdrażliwszą sprawę w danych warunkach stanowi przechodzenie poszczególnych zakonników od jednej do drugiej gałęzi. Dekrety papieskie pozwalały Obserwantom przyjmować Konwentuałów, nawet

66) Por X Kantak Bernardyni I 57-8.

bez zezwolenia zwierzchności właściwej, ale nie odwrotnie. W Polsce, ile wiadomo jednak, przyzwolenie przełożonego Franciszkanina uważano za konieczny warunek. W danych stosunkach prawnych był to dowód uprzejmości z strony naszych Bernardynów. Nie mogło to pozostać bez dodatniego wpływu na wzajemne relacje pomiędzy gałęziami zakonu. Historia przejścia Jana z Dukli jest tu znamienna, nie tyle ze względu na użyty podstęp, jak to, że prowincjał franciszkański miał za rzecz najzwyklejszą odwiedziny Jana u Bernardynów, tak bowiem pojął jego prośbę o pójście do nich. O gościnnym podejmowaniu Minorytów mowa w źródłach bernardyńskich; niechybnie znaleźlibyśmy analogie w franciszkańskich, gdyby się były zachowały obficiej. Atoli przełożeni franciszkańscy bynajmniej nie spoglądali chętnie na Braci przechodzących do Obserwantów. W Gnieźnie Benedykt przez lat dziesięć nie mógł otrzymać zgody kustosza. Więc i liczba takich Braci była niewielka.[67]) Przyczyniało się niechybnie do tego, że tryb życia ówczesnych Bernardynów był nader surowy i że niechętnie przyjmowano wstępujących Konwentuałów, poddawano uciążliwym próbom, rocznemu nowicjatowi itd.[68])

Czy jaki Bernardyn otrzymał pozwolenie przejścia do Franciszkanów, nie wiemy; spotykamy jednak zbiegów, którzy to czynili samowolnie. Gorzej było, przyjmowali ich Minoryci widocznie z braku nowicjuszów, o co potem przychodziło do skarg Bernardynów. Najgłośniejszy wypadek pochodzi już z początków w. XVI. Antoni Duś z Poznania po szesnastu leciech, spędzonych w zakonie bernardyńskim, uciekł do Franciszkanów. Ci nie tylko go przyjęli, ale uczynili kaznodzieją w Krakowie. Był widocznie wymowny. Lecz życie prowadził gorszące. Gwardiani bernardyńscy Rafał z Proszowic i Gotard z Siemiacina wytoczyli mu proces, domagając się powrotu. Duś bronił się z wielką wytrwa-

67) Byli to w naszym okresie oprócz Jana z Dukli Benedykt z Gniezna † w Poznaniu 1483, Adam † 1497/1511 w Krakowie, Wawrzyniec z Pyzdr † 1518/22 w Poznaniu (lb 57).

68) Konstytucje Ludwika de la Torre, ogłoszone na kapitule bernardyńskiej 1488 w Krakowie: Kantak Capitula necnon constitutiones FF Mi Obs. etc L 1934 (30 nr 3) craz uwagi generała Licheta 1520 (Bihl M Relatio de ministro generali Fr Licheto itd AFH XXVII 480-1).

łością, ale rzecz przegrał. Według wyroku z r. 1513 miał wrócić do Obserwantów pod karą klątwy. Czy to zrobił, nie wiemy, tracimy go z oczu.[69])

R. 1459 Pius II polecił w Czechach wypędzić Minorytów z Plzni i konwent oddać Obserwantom.[70]) Za Władysława Jagiellończyka dostała się im Bechynie po Konwentuałach.[71]) Prowincjał Marcin z Pragi znowu czynił zabiegi, aby uzyskać także władzę nad Obserwantami. Wówczas Konwentuałowie czescy mieli grozić, że w przeciwnym razie zostaną Turkami.[72]) Na początku w. XVI Obserwanci odebrali Opole Minorytom. Nic tak nie znamionuje różnicy pomiędzy stosunkami polskimi a czeskimi jak pisma króla polskiego Zygmunta I a czesko-węgierskiego Ludwika, pisane w obronie Bernardynów od Konwentuałów. Polski król podnosi cnoty Bernardynów i zaznacza, że nie zabrali Franciszkanom ani jednego klasztoru; węgierski i czeski grozi, że Konwentuałów każe potopić i popalić.[73])

Za przyjściem Bernardynów do Polski taki stan rzeczy się wytworzył, że na tym samym terenie, nieraz w tym samym mieście istniały dwa klasztory tegoż Zakonu ś Franciszka, jeden nowy a więc świeży, a więc z pełną intensywnością życia duchownego. Spółzawodnictwo było nieuniknione i różnice rzucały się w oczy. Przytoczymy tylko jedną: U ś Bernardyna relikwie niedawno 1482 zmarłego Szymona z Lipnicy przyciągały mnóstwo ludzi, cuda jego spisywano pilnie, kościół uchodził za miejsce łask osobliwych.[74]) U ś Franciszka miano również relikwie bł Salomei, ale nikt się nie troszczył o nie, pozostawały zamurowane w grobie a same nawet Klaryski z jej klasztoru nie do niej uciekały się w potrzebach. W tej mierze, w jakiej się rozwijał nowy Zakon Bernardynów, dawny Franciszkanów tracił. Znamienny przykład widzimy u Zbigniewa Oleśnickiego. Pierwotnie występuje jako wielki przyjaciel Minorytów, u nich

---

69) X Kantak Bernardyni I 57.
70) AF II 384.
71) Synopsis B.
72) Tak dosłownie AF II 655-6, ale jest to źródło obserwanckie.
73) Kom 278.
74) MPH IV 485 i Miracula Prandotae pas.

tworzy ośrodek czci Bożego Ciała, z nich wybiera sobie sufragana w osobie Jerzego. Ale od czasu gdy ś Jan Kapistran przybył do Krakowa, wszelkie jego sympatie zwracają się ku Obserwantom, im buduje kościół na posesji brata swego Głowacza. Wogóle dobrodziejstwa wiernych obracają się na rzecz Bernardynów. Dlatego w krótkim czasie mogą założyć dwadzieścia klasztorów na ziemiach polskich i litewskich, dlatego mogą je nie tylko postawić z drzewa, ale wymurować. Franciszkanom od czasu przyjścia Bernardynów nie przybył w Polsce i na Litwie ani jeden nowy konwent. To przesunięcie ofiarności wiernych nie było co prawda radykalne, ciągle także Franciszkanie otrzymywali dary i zapisy, jak o tym świadczy choćby księga Testamentów krakowska,[75]) ciągle główne źródło swojego istnienia znajdowali w jałmużnie. Wszelako to nam tłumaczy, dlaczego przy jej zbieraniu uciekali się do coraz pośledniejszych sposobów. Ale ta strona mniejszych czy większych dochodów lubo dotkliwa była stosunkowo rzecz małej wagi. Ubóstwo i niedostatek nie przynosi ujmy zakonom a już najmniej Zakonowi ś Franciszka.

Gorzej się odbijało zmniejszenie powołań do Franciszkanów. Do Bernardynów nowicjusze napływali licznie a słabo do Minorytów. Oczywiście, znowu nie byli zupełnie ich pozbawieni, świadczy o tym choćby regestr święceń sufragana płockiego Piotra Dzigonia z lat 1515-30.[76]) Ale nie ulega wątpliwości, że najpierw nie było ich dużo, potem, że jakość przedstawiała się nieszczególnie. Tutaj należy szukać przyczyny, dlaczego przyjmowano zbiegów bernardyńskich; tutaj, że mogli się znaleźć mordercy Fantiniego. Oczywiście wszystko to winniśmy postawić na tło ówczesnych dziejów Kościoła, który to stan doprowadził do rewolucji Lutra, a sprawy zapewne nie znajdując usprawiedliwienia, dadzą się przynajmniej zrozumieć.

---

75) AADK 742 Testamenta pas.
76) Os 4874.

ROZDZIAŁ VII.

KLARYSKI XIV i XV W.

Klasztory Klarysek. Nowa fundacja głogowska i przeniesienie skalskiego domu do Krakowa. Jadwiga Łokietkowa. Gospodarka majątkowa konwentów. Życie w klasztorze: ksieni, nowicjat. Stan duchowy mniszek. Nadzór prowincjała, prokuratorzy, spowiednicy, kaznodzieje. Kult świętych zakonnych, cuda bł Kingi. Obniżenie poziomu. Znaczenie socjalne.

Rozdział ten osnuliśmy niemal całkowicie na dokumentach, z których niewydane zebraliśmy w Dodatku I jako regesta. Historia gospodarcza poszczególnych klasztorów Klarysek pozostaje ciągle jeszcze dezyderatem. Z literatury najwięcej korzystaliśmy z Ulanowskiego i Załęskiego, por. Rozd. II.

Na swoim łożu śmiertelnym Kinga miała wypowiedzieć napomnienie jakoby testament duchowny mniszkom, które chociaż z pewnością przez żywiociarza ułożone *ex post*, znamionuje wymagania, jakie ówcześni ludzie stawiali względem zakonnic: „Córki moje umiłowane, powołane do służby Bożej niezmierzoną łaskawością Wszechmogącego, nie wezwałam was bowiem ani ufna w moc ludzką ani w opiekę królewską, lecz w Opatrzność Boską. Miasto wasze będzie cierpieć wielkie zamieszki i spustoszenia, a złość wrogów rosnąca będzie chciała zniszczyć klasztor a was wielekroć utrapi groźbami, zamętem, niebezpieczeństwami, stratami. Wy atoli, panny Bogu poświęcone, jedynie w Bogu pokładajcie nadzieję, Jego się bójcie, bez przestanku módlcie, wszelkiego pozoru zła strzeżcie z męską wytrwałością, a przede wszystkim tego pilnujcie, ażeby żadna nie mówiła z mężczyznami chyba z krewnymi do trzeciego stopnia. W miłosierdziu, miłości i pobożności trwając, rośnijcie w cnotach świętobliwych, miejcie cierpliwość w przykrościach i kłopotach, pokoju i zgody pilnie przestrzegajcie. A ja chociaż niegodna grzesznica, postawię się za pośredniczkę

pomiędzy wami a oblubieńcem waszym Jezusem Chrystusem i obiecuję wam z Jego strony, że tak sobie postępując nie unikniecie wprawdzie wielu utrapień, ale żadna z was nie popadnie w grzech cielesny i nie dozna splamienia ciała, chyba za wolą duszy. A jeśli nawet która z was za podszeptem złego ducha zgrzeszy, to nawróciwszy się za Bożym miłosierdziem do pokuty otrzyma przebaczenie, uzyszcze litość od Boga i żadna nie zginie na duszy, ale uniknąwszy wszelkich piekielnego wroga zasadzek niebieski wieniec posiędzie na wieki."[1])

Słowa te, zapisane w Żywocie, mniszki sądeckie mogły każdego czasu czytać, nieraz pewnie słyszały je od spowiedników i kaznodziejów, albo wywody na słów tych kanwie osnuwane. Zawiera się w nich niejako program życia duchownego. Byłoby rzeczą niezwykle ponętną przedstawić w ich świetle życie klasztorów Klarysek i dać odpowiedź, czy i do jakiego stopnia wypełniły testament świętej fundatorki. Dało by to nam zarazem nieocenionej wartości pogląd na kulturę religijną owoczesną. Nie pozwala na to stan źródeł. Składają się nań bądź to wzmianki dorywcze, bądź to dokumenta majątkowe. Na takiej podstawie można się skutecznie pokusić o napisanie dziejów gospodarczych klasztorów poszczególnych jako latyfundiów,[2]) ale zbyt mało dostarczają nam danych o życiu duchowym zakonnic. Przedstawienie tej właśnie strony najważniejszej, przede wszystkim nas obchodzącej wypada z konieczności aż nadto ułamkowe i nie daje pełnej odpowiedzi na zagadnienie, o ile konwenty mniszek stały się czynnikiem życia wewnętrznego Polski średniowiecznej.

Na istniejących w r. 1300 trzech klasztorach Klarysek w Skale, Sączu, Gnieznie nie wyczerpała się ich liczba na ziemiach polskich. Początek w. XIV przyniósł nową i ostatnią fundację. Jest to Głogów. Dokonał jej Henryk, książę głogowski, w latach 1304-7 wśród bliżej nieznanych okoliczności. Nie podano też, jakie przyczyny kierowały księciem, jesteśmy tutaj skazani na domysły. Księstwo jego po zgonie Probusa rozszerzyło się znamienicie, posiadł bowiem cały prawy brzeg Odry. Zależało mu więc zapewne na tym, aby w granicach swoich

---

1) MPH IV 727-8.

2) Praca wzgl. prace tego rodzaju leżą poza zakresem naszego przedsięwzięcia.

mieć klasztor, do którego mogłyby wstępować panny i wdowy z szlachty i mieszczan jego poddanych. Czy miało to także jaki związek z politycznymi zamiarami? bo Głogowczyk również myślał o zjednoczeniu ziem polskich pod swoją władzą, pisał się *heres Regni Polonie*, a po śmierci Wacława III zajął Wielkopolskę. Można by tu upatrywać pewną analogię do Łokietka rozszerzającego znamienicie 1298 posiadłości Klarysek gnieźnieńskich, ile że Henryk 8 lutego 1307, to znaczy nazajutrz niemal po zajęciu Wielkopolski wydatnie obdarzył swoją fundację głogowską majątkami na pograniczu tej ziemi i swojej rodzimej dzielnicy.[3] Co prawda w chwili gdy wyjednywał pozwolenie papieskie na klasztor, zimą r. 1304,[4] panowanie Przemyślidów w Polsce stało w pełni potęgi i nic nie wróżyło, że Henrykowi niebawem się otworzą widoki na koronę. R. 1307 fundacja już była dokonana, na czele konwentu spotykamy ksienię Katarzynę. Skąd przybyły mniszki, nie przekazano; sądzimy, że z najbliższego konwentu ś Klary w Wrocławiu. Były to na ogół Niemki, jak świadczą zapisane imiona, ale niezawodnie trafiała się wśród nich i niejedna Polka, co mogła przybyć z pobliskiej Wielkopolski; zresztą wówczas i w księstwie głogowskim wieś przynajmniej była przeważnie polska. Konwent otrzymał wezwanie ś Krzyża. Pod względem duchownym opiekowali się nim Franciszkanie od ś Stanisława. Jak męski tak i żeński klasztor należał do kustodii gnieźnieńskiej i z Gniezna kustosze przybywali na wizytacje.[5]

Cokolwiek później konwent bł Salomei zmienił także po raz ostatni swoją siedzibę. Następczynie *królowej halickiej*, jak nazywano Salomeę jeszcze długo po zgonie, rozwijały usilną działalność gospodarczą. Były to ksienie Agnieszka, Świętosława 1271, Anna 1274, 1279. Zastęp mniszek musiał być znaczny. Skała bowiem dostarczyła zakonnic do obu nowych fundacyj w Sączu i Gnieźnie. Ale burzliwe czasy po zgonie Bolesława Wstydliwego 1279, walki o Kraków nieraz zakłócały

3) KWP II 907. Są to wsi Rapocina (Rapsen), Kondratowo (Kursdorf), Kanidłowo (Kandlau), Andrychowice (Reynersdorf), Oboza (Obisch), 3 włóki w Sarkowie (Zarkau), młyn Bartłomiejów pod Głogowem i sad w Ruszewicach (Rauschwitz).

4) Wad III Reg. Pont 25 nr XI.

5) Dd I 13.

spokój zakonnic, mieszkających zaledwie o 20 km. od stolicy i wystawiały na niebezpieczeństwa przepraw wojennych. Może już Kinga myślała o przeniesieniu, bo oczywiście jakieś wnioski z Polski musiały poprzedzać polecenie kardynała protektora Rossi do wizytatora Klarysek w Polsce, aby zebrał informacje co do ewentualnej translokacji konwentu skalskiego na dogodniejsze miejsce.6) Szczegółów dalszego przebiegu sprawy nie znamy, tylko jej zakończenie, bo przeniesiono zgromadzenie do Krakowa. Nastąpiło to dopiero po ostatecznym utwierdzeniu panowania Łokietkowego 1311. I król a zwłaszcza małżonka jego Jadwiga, córka bł Jolenty, okazali tu najczynniejszą pomoc i kto wie czy im mniszki nie zawdzięczały ostatecznego przeprowadzenia sprawy. Nastręczał się w Krakowie kościół ś Andrzeja leżący w pobliżu ś Franciszka, budowla romańska warowna, kollegiata ongi Toporczyków fundacji, własność opactwa sieciechowskiego. Prebendarze kościoła zaniedbywali swoje obowiązki. Służba Boża nie odprawiała się regularnie, kościół pozostawał nieraz bez opieki. Ta okoliczność niechybnie ułatwiła sprawę. Sumptem królewskim wystawiono kościół ś Idziego u stóp Wawelu i doń przeniesiono kollegiatę wraz z uposażeniem. Opróżniony takim sposobem ś Andrzej objęły Klaryski i zbudowały sobie przy nim murowany klasztor. W październiku 1316 zastajemy mniszki już w Krakowie. Niewątpliwie czynniki zainteresowane wyraziły do tego czasu zgodę, opat sieciechowski i ród Toporczyków. Czy także biskup? Był nim podówczas zaprzysięgły wróg Łokietka Muskata. Może on zwlekał z formalnym przyzwoleniem. Przynajmniej dokumenta odpowiednie wystawiono dopiero r. 1320 a jest to właśnie rok, w którym zakończył życie Muskata, a diecezję objął Nanker. Potwierdzenie papieskie nastąpiło 4 kwietnia 1325. Urząd ksieni piastowała wtedy Wierzchosława, jej dziełem jest przeniesienie.7)

Z translokacją Klarysek do Krakowa stracił też powód bytu konwent męski w Skale. Zwinięto go, ale o tym nie mamy żadnych bliższych wiadomości a że przestał istnieć, wiemy tylko pośrednio stąd, że go już nie spotykamy. Wolno się do-

6) KMP I CXVII.

7) Ulanowski O. l. 39-40, tamże przytoczone dokumenta z KMP; Bąkowski K Kościół ś Idziego i ś Andrzeja w Krakowie. („Czas" 1927 nr 157 i 8).

myślać, że to nastąpiło niebawem i że dom ten połączono z krakowskim. Odtąd klasztor ś Franciszka dostarczał Klaryskom spowiedników, kaznodziejów, prokuratorów. Z tych na uwagę zasługuje zaraz pierwszy prokurator Jan. Dokonał bardzo ważnego dzieła, które dziś jeszcze można oglądać, nie bez udziału a może i za inicjatywą Wierzchosławy. Przy sposobności bowiem przeniesienia zbadano też prawne położenie konwentu względem posiadanych majętności i okazało się, że dokumenta klasztorne nie dają wystarczającej podstawy prawnej na posiadane dobra. Uregulowano więc sprawę zwykłym podówczas sposobem. Zastąpiono braki podrobionymi dyplomatami. Redagował je Jan z uderzającą znajomością stanu rzeczy, jego udokumentowania i przepisów prawnych. W świetle dzisiejszych pojęć postępek taki uchodziłby za wielkie przewinienie, atoli w średniowieczu nie robiono sobie najmniejszych skrupułów z takich falsyfikatów.8)

Ustalenie siedziby konwentu bł Salomei w Krakowie utrwaliło przedniejsze stanowisko Klarysek tutejszych wobec innych ich klasztorów, ile że te były młodsze i odeń pochodziły a znajdowały się w mniej korzystnym położeniu. W późniejszych atoli czasach odbiło się ujemnie na stanie duchowym konwentu. Czy także podziałało na ożywienie czci bł Salomei? Podniesienie jej relikwii w kościele ś Franciszka dokonało się podobno r. 1340; czy jednak miało to jaki związek z przeprowadzeniem jej klasztoru do Krakowa, nie podobna powiedzieć, śladów żadnych co do tego nie ma.

Ale i po innych konwentach nie ustawały prace budowlane. Mamy o tym przekaz, co się tyczy Sącza. Ukończono tam budowę kościoła z kamienia około r. 1330 a r. 1332 poświęcił go biskup Jan Grot pod wezwaniem ś Trójcy. Do tej budowy przyczyniła się podobno królowa Jadwiga, małżonka Łokietka.9)

Najściślej z mniszkami związana, Jadwiga również życie swoje zakończyła jako zakonnica. Pociąg i przyjaźń do Zakonu odziedziczyła po rodzicach a zwłaszcza po matce bł Jolencie.

---

8) Ulanowski O. l. 15 sq. Ocena jego jako „niesumienność" nie liczy się dostatecznie z ówczesnymi poglądami moralnymi, tylko anachronicznie wynika z dzisiejszych.

9) M 256.

Także młodsza jej siostra Anna została Klaryską w Gnieznie. Jadwiga urodziła się ok. r. 1266, za Władysława Łokietka wyszła 1279. Wiernie dzieliła dolę męża, będącą jak wiadomo, niedolą w pierwszej połowie życia. Przecież czas jakiś ukrywała się u wiernego mieszczanina w Radziejowie. Często wtenczas zapewne znajdowała też przytułek po domach Klarysek. Może kiedy Łokietek dobijał się Krakowa, przemieszkiwała w Starym Sączu. Spotykamy ją tam r. 1311 i widzimy jej nabożeństwo do ś Kingi, u której grobu doznała cudownego uzdrowienia. Ona to niechybnie wpoiła przychylność do Braci Mniejszych mężowi i dzieciom. Niezawodnie chętnie zaglądała ciągle do mniszek u ś Andrzeja, skoro już ostatecznie para królewska zasiadła na krakowskim tronie. R. 1320 uzyskała od Papieża formalne pozwolenie na wstęp do klauzury. Po śmierci Łokietka 2 marca 1333 objęła w dożywocie ziemię sądecką, jak ongi jej ciotka Kinga. Naśladowała ją też w tym, że sama przyjęła Drugi Zakon pewnie w r. 1337, tercjarką niezawodnie była już dawno. Ale inaczej niż u bł Kingi, nie tyle zależało jej na tym, aby pędzić życie jako formalna zakonnica, zdaje się, ile raczej pragnęła się w ten sposób przygotować na śmierć. Życie zakończyła 10 grudnia 1339. Wspaniały pogrzeb wyprawił jej syn Kazimierz. Spółczesne zapiski za cały nekrolog dały jej jeden wyraz *proba*. I doprawdy jako zacną czcigodną niewiastę przedstawiamy sobie Jadwigę Łokietkową. Życie jej upływało pomiędzy domem a klasztorem, który to dom był wprawdzie dworem królewskim, ale wówczas jeszcze bardzo skromnym *krakowskiego króla*, zaledwie pod koniec życia formalnie koronowanego. Troskliwa matka, rządna pani służby i rządczyni gospodarstwa, oto, co można o niej powiedzieć i jeżeli do której z królowych polskich, to do niej zastosować słowa Przypowieści Salomonowych (XXXI 10) *Niewiastę mężną któż znaydzie*... Dwuch synów swoich młodo zmarłych Stefana 1306 i Władysława 1312 pogrzebała u Braci Mniejszych w Krakowie, następcę tronu Kazimierza Wielkiego natchnęła miłością do Zakonu, nie inaczej córkę Elżbietę.10)

Elżbieta Łokietkówna (1306-80), małżonka Karola Roberta a matka Ludwika Wielkiego, prowadziła wprawdzie tryb życia

10) BGP V 12. Uleczenie MPH IV 736-7; „proba" Roczn. poznan. MPH V 880.

świecki, ale przez całe życie na Węgrzech i w Polsce, którą zarządzała z ramienia syna po zgonie Kazimierza 1370-9, świadczyła łaski Franciszkanom i Klaryskom. Ona to miała obdarować ś Andrzej i Stary Sącz dziesięcinami, co na klasztory sprowadziło kłopotliwy proces z biskupem Bodzantą. 15 czerwca 1372 podczas podróży po Wielkopolsce potwierdziła przywileje Klarysek w Gnieznie. 1 sierpnia 1373 wyjednała u Ludwika zwolnienie ś Andrzeja od wszelkich podatków. Jako pamiątkę jej przychylności jeszcze dzisiaj Klaryski krakowskie posiadają resztki figur Żłóbka z literą E uwieńczoną koroną. 11)

Mało istnieje bezpośrednich danych, dotyczących stosunków królowej Jadwigi *Loisówny* z Klaryskami. Mimo braku takich dowodów autorka studium o niej przyjmuje bliskie związki królowej z Sączem, leżącym na drodze węgierskiej, którędy nieraz jeździła, a bardziej z klasztorem ś Andrzeja, opodal zamku. „Zainteresowanie Jadwigi Klaryskami mogło się zmienić w częste osobiste obcowanie. Tem bardziej, że ksienią tego klasztoru była za panowania Jadwigi księżniczka z rodu Piastów (Helena). Jedyną dokumentalną niewiele zresztą mówiącą ilustracją tych stosunków jest zapis dwu wsi przez jedną zakonnicę na rzecz drugiej, wiosną 1389 r. Ponieważ legatorka była już w bardzo podeszłym wieku, więc nie jest to nikt z dworu Jadwigi i rola królowej w tym wypadku pochodzi widocznie nie ze stosunku do zakonnicy, ale ze stosunku do całego klasztoru. Akcja prawnie zawarta w dokumencie odbyła się wobec Jadwigi, prawdopodobnie w klasztorze ze względu na lata i zły stan zdrowia staruszki. Świadkowie na akcie to panowie bez państwowych tytułów, orszak dworski z ochmistrzem Nawojem z Łękawy i Jakubem z Boturzyna na czele. Wszystko to dowodzi przygodności, codzienności zejścia się królowej z Klaryskami. Ponieważ był to początek 1389 roku, więc zażyłość taka istniała od pierwszych zaraz lat pobytu Jadwigi w Krakowie. Do końca nic się widocznie nie zmieniło, skoro przed r. 1403 oddała do tego klasztoru Elżbieta Melsztyńska, tak bliska Jadwidze, swą córkę". 12)

---

11) DLB III 210; KWP III 1666; KMP I CCCXV. Por Dąbrowski J Elżbieta Łokietkówna K 1915 oraz tegoż Ostatnie lata Ludwika W. K 1918.

12) Strzelecka A O królowej Jadwidze L 1933 48-9.

Tradycje Jadwigi w Sączu wznowiła Sońka, ostatnia żona Jagiełły (1407-61). I ona otrzymała oprawę wdowią na Sączu 1434, a podczas swego upośledzenia za regencji Zbigniewa Oleśnickiego nieraz pewnie szukała pociechy u grobu ś Kingi i u jej córek. Są ślady, że na dworze królowej istniał kult bł patronki. Hojna dla kościołów i klasztorów, Sońka świadczyła dobrodziejstwa niechybnie też pannom sądeckim a od czasu kiedy jej syn Kazimierz objął rządy 1445, znowu znaczyła na dworze. Jeszcze w r. 1597 w kościele nowosądeckim istniała monstrancja przyozdobiona klejnotami, zdjętymi z ornatu, daru królowej.[13])

W świetle przekazów, w dziejach Klarysek naczelne miejsce zajmują sprawy majątkowe. Ksienie występują osobliwie jako władczynie latyfundiów. Rzetelnie wykonywają te obowiązki, dbają o to, aby utrzymać, ulepszyć i powiększyć majątki klasztorów. Pierwotne uposażenie składało się po części z rozrzuconych włości, a nieraz w jednej miejscowości tylko pewna cząstka należała do konwentu. W takich razach dążą do zaokrąglenia. Pozbywają odległe, a więc zarządzane z trudem i bez korzyści posiadane dobra, a nabywają pobliskie. Wykupują obce udziały w miejscowościach posiadanych, zwłaszcza w siedzibie klasztoru, tak ksieni Anna nabyła 1281 resztę żrebów skalskich. Już obie fundatorki Salomea i Kinga posiadłości konwenckie przenosiły na prawo niemieckie, aby poprawić gospodarkę i powiększyć dochody, następczynie idą za tym przykładem. Rządności dowodzi, że rozporządzają tak rzadką na owe czasy gotówką, co pozwala wyzyskać nadarzające się sposobności korzystnego zakupna, tak 1293 mniszki skalskie nabyły udziały w Umianowicach od Norbertanek krzyżanowickich. Przeniósłszy się do Krakowa, rozszerzyły też znacznie swoją posesję u ś Andrzeja.

Wszelako nie zbywało na rozmaitych kłopotach na tym tle majątkowym. Jedną z przyczyn je wywołujących stanowiły zamieszki w kraju, co już za doby Kingi dotkliwie dawały się we znaki domowi sądeckiemu. Jeżeli przeniesione do Krakowa Klaryski od ś Andrzeja nie potrzebowały się lękać przynajmniej o swoje osoby, to w pogranicznej i podgórskiej stronie położony Sącz ciągle był wystawiony na rozmaite nie-

13) Sygański Arendy 187; BN LQI292 121v.

bezpieczeństwa. Dokuczały tamecznym mniszkom a głównie ich majętnościom napady zbójeckie, że aż zaniosły prośbę do do Klemensa V a ten zlecił obronę proboszczowi ś Marcina na Spiszu.14) Innego rodzaju utrapienia, co prawda także charakteru pieniężnego wypływały z stosunków z biskupem. Już r. 1309 Papież bierze Sącz w obronę od Muskaty a legat Gentilis wyznacza konwentowi arcybiskupa gnieźnieńskiego jako opiekuna. Wówczas to żołnierze Muskaty splądrowali Sącz w latach 1306-8.15) Na spory finansowe zdają się za to wskazywać późniejsze wydarzenia. Tak Jan XXII r. 1317 mianował arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupów poznańskiego i płockiego konserwatorami Klarysek, ponieważ ich majętności doznają krzywd od prałatów, rektorów i wogóle duchownych a tak samo prawa, swobody i przywileje.16) Akt ten wygląda, jakoby miał na oku Muskatę, skoro pośród konserwatorów brak właśnie miejscowego krakowskiego biskupa. Nakoniec 3 kwietnia 1327 w piśmie do swego nuncjusza kanonika Andrzeja de Verulis Papież wyraźnie orzekł, że Klaryski nie mają obowiązku płacić dziesięcin z swoich posiadłości a powtórzył to w rozporządzeniu do biskupa krakowskiego Jana Grota (1326-47) pod d. 11 lutego 1329.17) Istotnie przez cały czas rządów tegoż biskupa pozostały nienagabywane i nic mu nie dawały. Atoli położenie zmieniło się za biskupa Bodzanty (1348-66). Ten podjął na nowo energicznie żądania dziesięcin a kiedy ś Andrzej i Sącz się wzbraniały płacić, nie wahał się rzucić na nie klątwy i interdyktu. Ksieniami były podówczas w Krakowie Jolenta, w Sączu Afra. Od tej to biskup domagał się 2000 zł. Klaryski apelowały do Awinionu a spodziewały się tym bardziej pomyślnego wyniku, że miały po swojej stronie króla Kazimierza oraz jego siostrę Elżbietę, królową węgierską. Sprawa ciągnęła się do r. 1366, ostatecznie jednak Urban V orzekł przeciw mniszkom. Wykonać wyrok miał arcybiskup gnieźnieński Jarosław Skotnicki wraz z kilku prałatami.18) Szczegółowego przebiegu procesu nie znamy; może z strony klasztoru

14) KMP II DLX.

15) Ib; MPV III 131.

16) MPV III 141.

17) Wad III Reg Pont 178 nr 192, 193 nr 220.

18) KMP I CCLXI; KKsW I CCXXII, CCXXVI, CCXXXIX; Łętowski Katalog biskupów i prałatów krakowskich K 1852 II 263-4; DLB III 210.

ś Andrzeja uczestniczył w nim Jakób, rektor kościoła z Gorzyc, r. 1364 bowiem król prosi Papieża o prebendę dlań z uzasadnieniem, że poniósł znaczne wydatki w interesie mniszek.[19] Nauczone tym doświadczeniem, już odtąd Klaryski nie wzbraniały się składać opłat biskupom i kiedy Dobrogost Nowodworski, biskup poznański, jako kollektor Urbana VI zbierał dziesiąty grosz, nie omieszkały się uiścić z opłaty, jak o tym świadczy pokwitowanie Dobrogosta z 6 sierpnia 1387.[20]

Niebawem słychać o innego rodzaju kłopotach, niemniej dotkliwych. Oto rozmaite majątki Klarysek trzymali duchowni tytułem dzierżawy albo pewnie raczej emfiteuzy, wzbraniając się czy zaniedbywając płacić arendy. Istniało niebezpieczeństwo, aby dóbr tych nie utracić całkowicie. Że sprawy musiały zajść daleko, dowodzi, iż mniszki ś Andrzeja zwróciły się z skargą do Papieża. Grzegorz XII nakazał opatowi tynieckiemu, aby wejrzał w rzecz i przywrócił majątki konwentowi bez względu na tytuły, za jakimi dzierżą je użytkownicy. Opat tyniecki zlecił przeprowadzenie sprawy oficjałowi Janowi 19 października 1407.[21] Potem już o tym nie słychać, zdaje się zatem, że załatwiono rzecz ku zadowoleniu zakonnic. Ksienią była wówczas Beata.

W majątkach Klarysek znajdował się szereg kościołów parafialnych. Przypadał w nich zakonnicom patronat a więc prawo prezentowania plebanów. Jak świadczą dyplomata, ksienie wykonywały ten przywilej i przedstawiały odpowiednich księży biskupowi. Jakimi przyczynami się kierowały przy wyborze osób, czy w ogóle w tej mierze miały jakie normy postępowania, nie potrafimy powiedzieć; można by przypuszczać, że uwzględniały przede wszystkim takich, co im oddali usługi. Zresztą postępowanie Klarysek tutaj nie różni się od innych instytucji, takież prawo posiadających.

Dla pomyślnego prowadzenia spraw majątkowych, wogóle wszelkich spraw zewnętrznych, miało wielkie znaczenie, że u Klarysek spotykamy cały zastęp Piastówien z rozmaitych linii. Można rozumieć, że wybierano je zwykle ksieniami, wyjąwszy zapewne te tylko wypadki, kiedy same nie chciały.

19) MPV III 456.

20) Dd I 16.

21) AK IX KlsAndrz VIII 498, 501.

Zupełnie inaczej klasztor wyglądał, zupełnie inaczej liczono się z zgromadzeniem, zupełnie inaczej prokuratorzy mogli występować przed sądami i urzędami, skoro na czele domu stała księżniczka z rodziny królewskiej pochodząca. Ten wzgląd praktyczny niewątpliwie też sprawiał, że mniszki takie zaznaczały ten swój dostojny charakter w tytulaturze. Osobliwy wypadek spotykamy w testamencie bł Salomei, kiedy nie ksieni Agnieszce, lecz stryjecznej swojej także Salomei przekazała majątek ruchomy. Co się tyczy Piastówien, w Skale, względnie u ś Andrzeja znachodzimy jeszcze trzecią Salomeę, córkę Ziemowita kujawskiego † 1301,[22] Jolentę ksienię 1332 i 4 oraz Jolentę, córkę Kazimierza cieszyńskiego ksienię 1361 i 6,[23] Helenę księżniczkę cieszyńską 1382 i po przerwie znowu ksienię 1400, zmarłą 1403.[24] W Sączu widzimy Konstancję, młodszą siostrę Kingi, wdowę po Lwie halickim, podczas kiedy wdowa po Leszku Czarnym Gryfina, jeśli wogóle zamierzała zostać mniszką, to porzuciła myśl tę i wyjechała do Czech. Później spotykamy Jadwigę, wdowę po Łokietku; Konstancję, córkę Bernarda świdnickiego a wdowę po Przemku głogowskim, wygnaną 1331 z wdowiej oprawy, którą 1334 źródła nazywają mniszką; później została ksienią, zmarła w latach pomiędzy 1361 a 3.[25] W Gnieźnie wstąpiła do Klarysek Anna, córka Bolesława Pobożnego i Jolenty, oraz Helena, córka Henryka legnickiego.[26]

Mało wiemy o liczbie zakonnic. Kinga miała zebrać w Sączu siedmdziesiąt, ale liczba jeśli nie jest przesadą Żywota, obniżyła się w późniejszych czasach. Już r. 1307 w całym Zakonie wydawano przepisy, aby ograniczyć liczebność mniszek w poszczególnych domach. Na dokumentach występuje po kilka, najwyżej kilkanaście. Pośród zakonnic rozróżniano trzy rodzaje, oprócz sióstr po prostu a więc chórowych, zachodzą siostry służebne i konwerski. Obok tego klasztoru miały służbę żeńską i męską, niezbędną przy gospodarstwie.[27] Tak było

---

22) BGP VI 13 i IX 3.

23) KMP I CLXXXIX, CCLXI.

24) KMP I CCCLX i CCCLXXIV 1382 8 X; Dd I 17 1388 18 XI; KKsW II CCCC XL VII 1396 i 1400 29 X; atoli 1396 22 IV ksienią jest Dorota (Dd I 23), Data zgonu Heleny MPH II 917 bez imienia.

25) Sygański O. l. 151-6.

26) BGP V 13; MPH IV 347.

27) MGF 118.

przynajmniej w całym Zakonie. Po konwentach polskich siostry służebne i konwerski nie są wymieniane osobno: nie znaczy to, żeby ich nie było, może jednak nie liczyły się jako odrębne kategorie, lecz obok chórowych stanowiły jedną wspólną grupę.

Nie posiadamy bezpośrednich danych pozwalających nam wniknąć w życie wewnętrzne, rozwijające się w klasztorach naszych Klarysek. Chcąc uzyskać jakie takie o tym wyobrażenie musimy sięgnąć do analogii, jakich dostarcza sama Reguła ś Klary i to tym bardziej, że jej odpisy już z XV w. znajdują się po zbiorach polskich; dalej do rozporządzeń, jakie r. 1307 wydał kardynał protektor Jan Mincio względem Klarysek. 28) Oczywiście źródła te dają obraz wierny tylko w przybliżeniu, nie ze wszystkim bowiem obserwancja polska odpowiadała tym przepisom. Faktu tego dozwala nam stwierdzić kilka znanych przypadkowo odchyleń i wejrzeć w stan rzeczywisty w niektórych szczegółach, w innych możemy ich się domyślać tylko. Zresztą pomijając zagadnienie majątkowe, w Polsce niemal od początku inaczej traktowane, odmiany te nie były wielkie, przynajmniej za dobrych czasów wysokiego poziomu życia klasztornego.

Czas w konwencie upływał na modlitwie i pracy. Zakonnice umiejące czytać odmawiały brewiarz na sposób Braci Mniejszych, nie umiejące zastępowały go przepisaną ilością *Ojczenaszków*. Czytać w konwentach uczono, nie oznaczało to jednak jeszcze znajomości łaciny, chociaż niektóre siostry zapewne dochodziły do tego. Reguła wyraźnie powiada, że officium należy tylko czytać, nie śpiewać. Kinga jednak usiłowała śpiew wprowadzić, przy czym napotkała na sprzeciw Braci. Zdaje się jednak, że ostatecznie utrzymała się śpiewana recytacja. Poszczególne hory odmawiano w przepisanych godzinach od jutrzni o północy do komplety wieczorem. To officium stanowiło najważniejszy obowiązek mniszek. Oczywiście uczestniczyły również we mszy, odprawianej przez jednego z zakonników obsługujących konwent żeński. I tutaj Kinga starała się wprowadzić śpiew zakonnic. Poza tym siostry odmawiały rozmaite modlitwy i pacierze wspólnie. Należała tu niewątpliwie modlitwa myślna, chociaż źródła nie wyszczególniają jej wyraźnie. Medytacja zresztą ma już charakter poniekąd modlitwy

28) Jest to właśnie MGF 118.

prywatnej. Czy dyscyplina posiadała cechę wspólnego ćwiczenia, jak po konwentach męskich, czy mniszki praktykowały ją osobno po swoich celach, nie umiemy powiedzieć; sama jej praktyka nie ulega wątpliwości. Osobistej pobożności i gorliwości pozostawały jeszcze rozmaite modlitwy prywatne.

W niedziele i święta, także po kościołach naszych zakonnic odprawiało się uroczyste nabożeństwo dla ludu, z kazaniem, czego słuchały spoza kraty. Szczególnie solennie obchodzono dni świętych zakonnych zwłaszcza Franciszka i Klary. Kilka razy do roku bywały egzekwie za zmarłych: siostry, Braci i dobrodziejów. Charakter uroczystości miała także komunia ś, ale wewnętrznej; wówczas msza odbywała się wewnątrz klauzury w oratorium zakonnic. Komunia przepisana była siedm razy do roku, podczas gdy spowiadać się miały przynajmniej raz na miesiąc. W Polsce może po każdej takiej wspólnej spowiedzi następowała komunia.

Po ukończeniu tercji we dni powszednie rozpoczynał się czas pracy. Odbywała się podług rozporządzenia ksieni. Należało tutaj utrzymanie porządku w kościele i klasztorze, roboty w ogrodzie, wykonywanie aparamentów kościelnych dla własnego kościoła, ale obdarzały nimi także postronne, najwięcej oczywiście konwenty męskie. O przepisywaniu rękopisów nie słychać. Roboty te miały przynajmniej po części nieposlednią wartość artystyczną.

Konwenty polskie, tak samo i czeskie posiadały jeśli nie od samego początku to bądź co bądź bardzo wcześnie świecką służbę. Wymagało tego gospodarstwo z klasztorem połączone. Ale używano jej niechybnie także do obsługi w samym zgromadzeniu. Nie wymieniają atoli dokumenta polskie wyraźnie sióstr służebnych wychodzących na zewnątrz konwentu, o których mowa w Regule. Najwyżej można by tu przypomnieć owe mniszki, co chodziły w Wrocławiu po jałmużnie. Spośród tych sług świeckich zapewne niejedna należała do Trzeciego Zakonu, o czym mówi Żywot ś Salomei.

Warunki klimatyczne sprawiły, że nie dało się zachować surowych przepisów co do pożywienia i ubioru. Jadano kilkakrotnie na dzień, pewnie trzy. Z posiłków tych przynajmniej obiad i wieczerza odbywały się wspólnie w refe-

ktarzu z ceremoniami i czytaniem podobnie jak w konwentach męskich. Posty obyczajem polskim pojmowano jako powstrzymanie od mięsa i nabiału. Boso w trepkach siostry mogły chodzić tylko latem, zimą nosiły trzewiki. Dowodzą tego słowa, w jakich Żywot ś Kingi opisuje, że nie używała obuwia. Podobnie nie mogły wystarczyć na zimę płaszcz tylko i suknia, ale musiano wdziewać kożuszki, ile że po celach nie stawiano piecy. Z pewnością i łóżka miano lepiej opatrzone niż we Włoszech. Za wzorem męskich konwentów piece znajdowały się w refektarzu i w infirmarii, później chyba też po niektórych celach.

Zwykłym stanem zakonnic miało być milczenie. Formalnie obowiązywało od komplety wieczorem do tercji nazajutrz. Atoli krom tego nie należało rozmawiać w kościele, dormitarzu, refektarzu; podczas posiłków czytywano Regułę i książki ascetyczne. Dzięki Salomei i Kindze klasztory w Krakowie i Sączu były niezgorzej zaopatrzone w książnice. Nie trudno odgadnąć, że przepis milczenia liczył się do najuciążliwszych zwłaszcza w miarę osłabienia życia wewnętrznego. Wielki nacisk nań kładzie już ś Klara i wyraźnie przestrzega przed naruszeniem, m. i. żeby siostry służebne pracujące na zewnątrz klasztoru nie wnosiły nowin i plotek. Po domach polskich dostarczały ich sługi świeckie i odwiedzające krewne, znajome itp.

Związek z zewnętrznym światem miał być jak najsłabszy. Przepisy co do klauzury są surowe, a furta oddzielająca konwent od świata winna być strzeżona jakoby brama niebieska. Zamyka się na zamek, od którego klucz miała furtianka. Tak było w dzień, ale na noc zawierano jeszcze drugim zamkiem, a od tego klucz dostawała ksieni. Dniem i nocą pilnowała furty furtianka, celę tuż obok mając i to wraz z socjuszką. Należało na furtiankę wybierać zakonnicę zaufaną, w starszym wieku, rozważną. Wpuszczać poza klauzurę wolno było tylko kobiety, przychodzące z jakimiś ważnymi sprawami — słychać o lekarkach i felczerkach krew puszczających. Z mężczyzn mogli wstęp otrzymać księża, przychodzący z obsługą duchowną np. z wiatykiem, tak samo ze mszą w pewnych wypadkach, wizytator z swoim orszakiem, dalej lekarze, rzemieślnicy, robotnicy. W takim

razie mniszki nie miały się im pokazywać. Do furty zakonnice wogóle nie miały schodzić, odwiedziny przyjmowały u kraty.

Krata przedzielała rozmownicę, na wewnętrznej stronie znajdowała się zasłona, której nie wolno było uchylać. Krata wprawdzie posiadała drzwi, atoli były zamknięte na zamek, a klucze pozostawały rozdzielone u ksieni i jednej z starszych sióstr, że tylko wspólnie mogły otwierać. Odwiedziny przyjmować można było tylko w przytomności dwuch lub trzech starszych mniszek. Rzadko miały zachodzić, przypominamy napomnienia przedśmiertne Kingi w tej mierze. Przed wschodem słońca ani po zachodzie nikogo nie wpuszczano do rozmownicy, w czasie Postu wielkiego i świętomarcińskiego nie przyjmowano gości. Wszystkie te przepisy dotyczyły tak samo ksieni i wikarii. Że je pojmowano dość ściśle, dowodzi, iż kiedy Jadwiga Łokietkowa r. 1321 otrzymała pozwolenie papieskie wchodzenia do klauzury w Sączu i Gnieznie, zaopatrzono je zastrzeżeniem, że nie będzie przez noc przebywać w konwencie.29) Podobne pozwolenie 1341 Kazimierz Wielki otrzymał ze względu na to, że matki jego zwłoki były pogrzebane w klasztorze.30)

Ile pozwalają stwierdzić nasze szczupłe dane, od tych ostrych ograniczeń dość daleko odbiegała praktyka naszych klasztorów. Pomijamy już szczegół, że szeroką miarę stosowano do dzieci, tak chłopca Łokietka Kinga wpuszczała do swojej celi.31) Ale jak czytamy w Żywocie bł Bronisławy, że wówczas jeszcze Norbertanek nie obowiązywała klauzura, podobnie i u Klarysek praktyka wyznaczała nierównie większą swobodę niż teoretyczne przepisy. Do pewnego stopnia wymagały tego konieczności, związane z całym sposobem istnienia naszych zgromadzeń. Same warunki zarządu wielkich majątków zniewalały przede wszystkim ksienię, ale także jej zastępczynię, nieraz i inne mniszki do częstej komunikacji z światem zewnętrznym. Dalej widzimy, że w Sączu nie było jeszcze przez cały wiek XVI wspólnego budynku konwenckiego, lecz zakonnice zamieszkiwały po

29) KWP II 1025.
30) BF VI 133 29 VI 1341.
31) MPH IV 723.

domkach.[32]) Wprawdzie całość obwodził mur czy parkan, ale różnica w stosunku do jednolitego gmachu dormitarza bije w oczy. Wiadomo zresztą, że także w późniejszych czasach klauzura stanowiła najsłabszą stronę naszego życia klasztornego.

Teoretyczne tylko znaczenie miały napomnienia ś Klary, aby bez pozwolenia ksieni nie przyjmować ani nie wysyłać listów, wobec tego że zakonnice u nas były na ogół niepiśmienne, nawet te które umiały czytać. Zupełnie tak samo stała się bezprzedmiotowa jej przestroga, ażeby nieuczone nie dążyły do nauki. Jeszcze bowiem Długosz narzeka, że Polakom nie nauka w głowie.

Na czele konwentu stoi ksieni *(abbatissa)*. Czy podobnie jak u Benedyktynek już wtenczas ksienie Klarysek miały prawo do pastorału? Jej wyboru dokonywają wszystkie siostry na kapitule w zwykłej formie kanonicznej. Powinna być profeską; gdyby wybór nie padł na takową, musi przed objęciem urzędu złożyć śluby. Przy wyborze winien być obecny prowincjał i udzielić potwierdzenia. Zważywszy stosunki polskie i odległości, należy przyjąć, że często go wyręczał kustosz. Niechybnie niekiedy poprzestawano na zawiadomieniu piśmiennym i takimże potwierdzeniu. Urząd ksieni zasadniczo trwał dożywotnio,[33]) ale jeśli się okazywała niezdolną do rządów, społeczność każdego czasu mogła pozbawić ją godności i otrzymawszy zgodę zwierzchności zakonnej przystąpić do nowych wyborów. Podobnie wybierano wikarię, zastępczynię ksieni, kilka dyskretek i urzędniczki klasztorne: kantorkę, zakrystiankę, furtiankę, szafarkę itd.

Górował oczywiście urząd ksieni i odeń zależało całe życie klasztorne. Reguła napomina, aby uważała siebie za służebnicę zgromadzenia, aby miłością otaczała wszystkie podwładne razem i każdą siostrę z osobna. Ma przodować we cnotach, umiejętnie pocieszać strapione, aby która nie popadła w rozpacz, unikać osobistych przyjaźni, budzić miłość, nie trwogę. We wszystkim winna zachowywać życie wspólne, uczestniczyć w chórze, w modlitwie wyprzedzać

---

32) Załęski Kinga 183.

33) Rzecz ta zmieniła się w w XV, patrz niżej.

inne, brać udział w wspólnych posiłkach przewodnicząc, nie wybierać lepszych potraw, delikatniejszych habitów itd., a za jej przykładem mają postępować przede wszystkim wikaria i inne urzędniczki. Ksieni powinna odwiedzać poszczególne siostry i służyć radą i pomocą. Niechaj im nic nie nakazuje, co by się nie zgadzało z ślubami i dobrem duszy. W szczególności największą troskę ma okazywać chorym i słabym, starać się dla nich o wygodę, posiłek, lekarza. Jeżeli krewni lub znajomi przyślą jakieś podarki mniszce, ksieni je odbiera, ale ma oddać, której przeznaczone; ta zaś, o ile sama nie użyje, niech się podzieli z drugimi. Pieniędzy wszakże nie ma dawać do ręki, ale za radą dyskretek kupić coś pożytecznego dla obdarowanej.

Do ważnych obowiązków ksieni, zresztą całej społeczności należy kulpa. Co tydzień, zapewne co piątek zgromadzenie odbywa kapitułę. Tutaj wszystkie zakonnice wyznają nawzajem popełnione uchybienia zwłaszcza przeciw Regule i przepisom domowym. Potem ksieni daje stosowne upomnienia. Wszelako te kapituły służą również jako zebrania w innych sprawach. Ksieni przedkłada ile możności wszelkie sprawy klasztoru, a każda z mniszek może poczynić swoje uwagi, „nieraz Pan objawia najlepsze maluczkim". Wyłuszczenie obowiązków ksieni, ś Klara uwieńcza słowami, aby ani ona ani społeczność nie zaprzątała sobie głowy sprawami doczesnymi.

Tutaj, mniemamy, zachodzą najznaczniejsze różnice pomiędzy teorią a praktyką naszych konwentów. I to nie tylko w przedmiocie troski około majątku klasztoru. Ale wogóle stanowisko ksieni winniśmy sobie przedstawić raczej jako pani, jako władczyni niż jako służebnicy społeczności w myśl ś Klary. Do takiego wniosku skłania rozważenie całego sposobu bytowania naszych klasztorów żeńskich, i to nie jedynie Klarysek. Mniszki nasze były to panny i wdowy możnych rodów szlacheckich czy patrycjuszów miejskich i już w Żywocie ś Kingi czytamy, że zżymały się na przyjmowanie prostych kobiet z pospólstwa.[34]) Wtenczas pod naciskiem księżnej fundatorki ustępowały; godzi się wątpić, czy później dopuszczały biedotę, chyba tylko wyjątkowo. Od

34) MPH IV 699.

wstępujących wymagano posagu, na który najłatwiej było się zdobyć mieszczankom, trudniej już wiejskim szlachciankom. Nie mających posagu wzbraniano się przyjmować, że spotykamy nawet skargi w tym względzie. Tym bardziej ksienią, jeśli nie stało księżniczki, zostawała córka lub wdowa wielmoży lub patrycjusza. Ich ojcowie, ich bracia zajmowali przedniejsze stanowiska w kraju i na dworze, biskupów, wojewodów, kasztelanów, burmistrzów, rajców. Zatem i rządy klasztorne przypominały, raczej pewnie wzorowały się na dworze wielkopańskim. Najbliższe otoczenie ksieni składały mniszki; dokoła takiego Sącza grawitowali Bracia najbliższego konwentu, urzędnicy, sługi, służebnice, okoliczna szlachta i mieszczanie, dzierżawcy, sołtysi, czynszownicy, poddani. Mimo wszelkiej małomówności, źródła nasze na takie przemożne stanowisko ksieni wskazują dość wyraźnie. Kiedy za przyczyną Gryfiny ksieni sądecka Anna otrzymała od Muskaty wieś Lecko wraz z patronatem i o to przyszło do zatargu z kanonikiem Baldwinem, co na nią rzucił klątwę: ksieni założyła apelację i kazała odczytać w uroczystej formie u Franciszkanów w Sączu i Krakowie, w parafii także sądeckiej.[35] Rozumiały też ksienie, że godność nakłada na nie obowiązki i nie uchylały się od wydatków. Tak gnieźnieńska Katarzyna r. 1424 dotuje wójtostwo w Kostrzynie,[36] a w Sączu Anna Przyszowska wyposaża farę sołectwem w Popowicach 1432.[37] Nie na próżno żywociarz bł Kingi nazywa zakonnice paniami swymi, nie daremno Piastówny pamiętają dodawać swego tytułu *ducissa.* Rzadkie niezawodnie były kapituły konwenckie, na których pytano o radę najsłabsze siostrzyczki, niechybnie więcej czasu i uwagi ksieni poświęcała rozmowom z prokuratorem roztrząsając sprawy gospodarcze klasztoru, komu dać przywilej na sołectwo, kogo osadzić na arendzie, kogo przedstawić biskupowi na parafię, co zakupić, co sprzedać, jak rozgraniczyć. Potrafiła też w danym razie ksieni wraz z społecznością stawić opór biskupowi i nie ulękła się klątwy. I ś Andrzej i Sącz lat pięć przeszło prawowały się z Bodzantą przed Stolicą Apostolską.

---

35) KMP II DLI, DLII.
36) KWP V 401.
37) Sygański O. l. 81.

Nieraz pewnie się zdarzało, że wyjeżdżała na czele całego orszaku mniszek, Braci, sług, pachołków zbrojnych, aby pogrozić nie płacącemu dzierżawcy, wypędzić niesumiennego czynszownika, wprowadzić nowego. Wszystko to daleko odbiega od Damianitek asyskich, atoli rozwój tego rodzaju bywał nieunikniony. Także po innych krajach klasztory żeńskie stawały się schronieniem nie wychodzących za mąż posażnych panien.

Przyjęcie do klasztoru poprzedzał rok próby czyli nowicjatu. Wstępować mogły panny i wdowy, mężatki tylko wtedy, gdy mąż także zostawał zakonnikiem. Oczywiście nie przyjmowano chorych lub zbyt starych, nie miano także przypuszczać głupich, czego jednak nie rozumiano w znaczeniu wykształcenia, lecz naturalnego rozsądku. Reguła nakazywała cały majątek rozdać, w rzeczy samej przynoszono go jako posag konwentowi. Z tego wynikały czasem rozrachunki rodzinne, tak zapisano, że 12 kwietnia 1508 w Krakowie Petronela i Dorota Beczkowskie pokwitowały swoje siostry z działów.[38]) Przy wstępie do nowicjatu należało ostrzyc włosy. Nowicjuszki zamiast sukien świeckich dostawały trzy habity oraz płaszcz, welonu nie miały prawa nosić. Przez rok próby nie wolno było wychodzić z klasztoru. Probantki otrzymywały mistrzynię, miała być z najdzielniejszych zakonnic i zaprawiać je do życia świętego i zacnych obyczajów podług Reguły. Zapewne uczyły się już czytać po łacinie i śpiewać. Wolno było przyjmować także młode dziewczęta — w Sączu spotykamy sześcioletnią Klarę Jakóbównę[39]) jako przyszłe kandydatki. I im ostrzygało się włosy i dawało suknie z tegoż prostego materiału co habity, ale innego kroju. Uczyły się na razie a profesję składać mogły, skoro dochodziły do stosownego wieku. Nauka okrom czytania i śpiewu obejmowała także roboty jak hafty, krosna itp.

Samą profesję poprzedzało głosowanie. Tylko taką probantkę dopuszczano, co otrzymała większość głosów oraz potwierdzenie prowincjała, którego pewnie nieraz zastępował kustosz. Profesję składano w kościele konwenckim niezawodnie przed wielkim ołtarzem wśród odpowiednich cere-

---

38) MRPS IV 375.
39) MPH IV 722.

monii, po czym następował uroczysty obchód w klasztorze, z obiadem w refektarzu itp. Uczestniczyli w tym także Bracia przynajmniej w XV w. a zabawa, bywało, przeciągała się nadto długo. Zapisano takie wydarzenie z drugiego dziesiątka stulecia u czeskich Klarysek w Krumlovie i to wskutek tego, że dało mimowolną sposobność do „zamroczenia tarczy przykładnego życia i zmieniło blask najlepszej sławy sióstr naszych”.40)

Zbyt treściwa zapiska o zgonie ksieni Heleny, księżnej cieszyńskiej, 20 marca 1403 pozwala wszakże na dodatni wniosek o klasztorze krakowskim. Świadczyła wiele dobrego wikariuszom katedralnym, więc za życia przyznali jej konfraternię, a po śmierci postanowili odprawiać za nią anniwersarz co suche dni.41) Można więc podkreślić jej dobroczynność, bo chyba nie kończyła się na tych wikarych; jakiejś nadzwyczajnej świętobliwości wszelako o niej nie zapisano. Ale wogóle jest rzeczą nader znamienną, że nie posiadamy żadnej wiadomości o mniszkach z XIV w., celujących większą świętobliwością życia, co przy bardzo notorycznych cnotach jednak rzucałoby się w oczy i niemal nie mogłoby być zaniedbaniem źródeł. Dochodzimy do zdania, że życie Klarysek stawało się coraz bardziej życiem powszedniej cnoty i zacnej mierności. To samo dotyczy zresztą wszystkich innych klasztorów żeńskich polskich tej doby.

Jakże wyglądała mentalność naszych zakonnic?

W braku bezpośrednich danych przytaczamy tutaj list, pisany przez Franciszkanina przy jakiejś sposobności do mniszki, chociaż należy raczej do czeskiego zasięgu:42) „Siostrze duchownej umiłowanej. Tysiąc tysięcy pozdrowień w najsłodszym Jezusie Chrystusie i imieniu jego najświętszym, tysiąc pociech oraz i wiekuistego króla uścisków i niebieskich rozkoszy. Nie uczynił tak żadnemu narodowi miłosierny i cesarz najwyższy jako wam, oblubienicę sobie i córkę duchowną wywodząc was z dołu nędzy i błota obmierzłej rozkoszy, ozdabiając liliami panieńskimi, kiedy was wziął za oblubienicę wraz z wielu innymi najczystszym złotem

40) WrU IQ466 2.
41) MPH II 917.
42) Dd IV 25.

pierścienia swego. *Kto bowiem da mi skrzydła iako gołębice, abym mógł polecieć* i oglądać duszę swoją umiłowaną i mówić jej o Dzieciątku, co leży w żłobie a błyska w niebie, *który liczy mnóstwo gwiazd i im wszytkim imiona daie.* Ale że nie mogę odwiedzić, którą miłuje dusza moja, proszę was, anieli niebiescy, polećcie szybko nawiedzić siostrę ukochaną i przyjaciółkę najsłodszą pozdrówcie mi tysiąckroć we dnie i tysiąckroć w nocy. Ty bowiem jesteś jedyna moja gołębica, piękna moja, umiłowana moja, największe pragnienie moje, a pośród innych pożądań moich to jest, abym widział was i z wami z ust do ust mówił, zanim umrę. I nie myślcie, ukochana, że daleka jesteście od serca mego, bo ani dróg odległość, ani morza przestrzeń ani gór wysokość nie zdoła rozłączyć tych, których spaja miłość boskiej miłości. Ale jako ongi miłowałem was, tak i teraz bardziej miłuję najszczerszą i ojcowską miłością i sercem najczystszym. Zapisałem bowiem w sercu swoim imię wasze rylcem żelaznym i zamknąłem was duchownie w skrzyni piersi swojej. Wy zatem połóżcie umiłowanego swego ponad wszystkich innych jako pieczęć pewną na serce swoje, bo *mocna iest iako śmierć miłość twoia, wody mnogie nie mogły ugasić miłości* i przywiązania, jakie mam do was. Ale skoro usilnie żądacie, abym w liście swoim doniósł o swoim powodzeniu, jakie według życzenia waszego ma się podnosić łaską niebieską: przeto ponieważ przywiązania wielkość poddaje, miłość nakazuje, wymaga wasz pobożny afekt, jaki żywicie dla mnie, piszę wam, że jestem zdrów, wesoły i radosnego usposobienia i ciała, i tak samo chciałbym gorąco to o was usłyszeć. Wasza zatem miłość, jaką macie dla mnie i mieć pragniecie po wszystkie dni swoje, jak ufam, błagam pokornie i pobożnie, abyście mnie sobie miłego pośród najsłodsze modlitew swoich kobierce, jakie nieustannie Bóg przyjmuje, polecali z największą gorliwością, ażebym czego nie dostawa moim własnym modlitwom, uzyskał za waszych próśb zasługami. Napisałem wam list ten na pociechę waszą i na pamięć moją, aby skoro kiedykolwiek będziecie go czytali lub widzieli, niezwłocznie rosła wasza ku mnie miłość i afekt, przywiązanie i żarliwość miłości albo skoro go ujrzycie, przedstawi wam mnie samego, miłego wam i oddanego i tak

nie zginie bynajmniej pamięć o mnie z szkatułki serca waszego. Gdyby zaś wasza dla mnie nieoceniona miłość jakie mi poleciła usługi, gotów jestem wypełnić gorliwą myślą i ze wszelkich sił posłuchać życzeń i zleceń waszych. Bądź zdrowa umiłowana duszo moja i poklęknij za mną przed synem chwalebnej Panny".

List ten dopuszcza rozmaitych wytłumaczeń. Znajduje się w zbiorze formularzy z początku w. XV, a pochodzi od tego samego Brata, co będąc na studiach w Padwie, pocieszał ojca swego, że chwałą jego jest mieć uczonego syna. Nic więcej o autorze nie wiemy, ale studia włoskie zapewne tłumaczą przebłyski mentalności humanistycznej, uwydatniającej się w entuzjazmie, graniczącym z przesadą. To utrudnia redukcję pisma do rzeczywistości. Na pierwszy rzut oka nasuwają się klasyczne przykłady: Abelard opat i Heloiza zakonnica, ale tak samo może Dante i Beatrycze. Wobec notorycznej entuzjastycznej przesady stylu może to być jednak także równie dobrze pisanie ojca duchownego do penitentki, zwłaszcza jakiej możnej pani, ile że zdaje się być pewne, że adresatka umiała po łacinie. Nie ulega wątpliwości, że w życiu poprzednim znali się oboje. Teraz ona skorzystała z jakiejś sposobności, aby przesłać pozdrowienia w dalekie krainy pozagórskie i zapytać o zdrowie. On odpowiada. Czy pisał list wskutek jakiej okoliczności jej życia, np. profesji, trudno powiedzieć. Tak samo nie śmielibyśmy utrzymywać, że mowa o pokutnicy, słowa o dole nędzy itd mogą po prostu w przesadnych wyrazach oznaczać zerwanie z światem i wstąpienie do Zakonu, ile że równocześnie mowa o liliach panieńskich. List ten osobliwy stanowi pierwiosnek myślenia humanistycznego w prowincji i dlatego zasługuje na uwagę; na swoje czasy, na początek w. XV u nas, a nawet w Czechach ma charakter raczej wyjątku. Z tym wszystkim rzuca pewne oświetlenie z strony nieoczekiwanej i dlatego daje niepośledni przyczynek do naszych skąpych wiadomości.

Reguła przewiduje także pewne kary za przewinienia. Mowa tam o siedzeniu na ziemi w refektarzu i poście o chlebie i wodzie. Mogła ksieni na oporne siostry także cięższe kary naznaczać, niezawodnie także u Klarysek rózgi

bywały w robocie, znajdowały się karcery. Za mniszkę ukaraną siostry miały się modlić, aby się poprawiła. Kary niezbędne ksieni miała zawieszać nie w gniewie i niepokoju, lecz w duchu miłości. Podobnie jeśli między zakonnicami doszło by do sporu lub zgorszenia, to winna ma co prędzej, jeszcze zanim przystąpi do modlitwy, rzucić się do stóp obrażonej i przeprosić, ta zaś nie odmawiać przebaczenia.

W myśl ś Klary, nie inaczej także ś Franciszka, mniszki II Zakonu znajdowały się pod zwierzchnictwem generała i prowincjałów Zakonu I-go. Władza ich nie była tak bezpośrednia i nie szła tak daleko, jak w Zakonie męskim, ale pozostawała bardzo wyraźna. Prowincjał sam lub przez kustosza wizytował konwenty żeńskie, a miał nadto naznaczyć specjalnego wizytatora jednego lub kilku. Wizytę należało odbywać corocznie. Wizytatorzy mieli prawo wchodzić do klauzury w towarzystwie socjuszy. Mieli kontrolować, czy odpowiada Regule i przepisom tryb życia zakonnic, tak podwładnych jako przełożonych, a także zbadać zarząd majątkowy. W razie potrzeby mogli przesłuchiwać mniszki z osobna, ale zawsze na miejscu widzialnym. Do prowincjała należała kontrola wizytatorów, dalej zgoda na przyjmowanie profesek, z tym żeby liczba zakonnic nie była nadmierna. Mógł także być obecny przy wyborze ksieni i potwierdzać wybraną, ale nie miał głosu w samym akcie wyborczym. Składać z urzędu przełożonej nie miał, to przysługiwało wyłącznie generałowi; miał wszakże prawo w razie przewinień lub niezdolności zawieszać w urzędzie i polecać wybór innej, społeczność atoli nie potrzebowała się zastosować do jego woli. Posiadał prawo udzielać pozwolenia na wyjście sióstr z klauzury w razie choroby lub z innych ważnych przyczyn. Na koniec mógł rozgrzeszać od rezerwatów, m. i. także w razie wzajemnego pobicia. Prawa te zwierzchnicze określił szczegółowo 1297 kardynał protektor Mateusz Rossi. Ówczesny generał Jan Mincio, zostawszy 1307 sam kardynałem-protektorem rozesłał je za pośrednictwem generała po prowincjach 1307. Później podjął je na nowo 1370 kardynał Filip Cabassole. Że obowiązywały także u nas, tego dowodzi, iż rozporządzenia Filipa przechował m. i. konwent ś Franciszka w Krakowie.[43])

43) MGF 118; AK AFK XXII 10-11; AFH XXIII Bihl 762 nr 39 generał przyjmuje rezygnację ksieni i natychmiast nakazuje nowe wybory.

Pisma te wypominają także pewne nadużycia, o których było wyżej. Wobec ich powszechnego charakteru trudno powiedzieć, do jakiego stopnia dotyczyły także polskich stosunków. Żeby u nas ksieni, nawet mniszki, wychodziły na kwestę, wydaje się nieprawdopodobne, tym bardziej że trzymano świeckie niewiasty pokrewne po klasztorach. Mogło to ujemnie oddziaywać na klauzurę, lecz co do zubożenia, to polskie domy stać było na takie rezydentki. Klauzura wszakże, zdaje się, była zawsze słabą stroną naszych zakonnic, co prawda nie tylko Klarysek.

Nadzór prowincjała, kustosza, wizytatora uwydatniał się w wizytach i miał cechę aktów nadzwyczajnych. Ale i w codziennym życiu Klarysek nie brak było Braci Mniejszych. Przy każdym konwencie mniszek znajdował się spowiednik, prokurator, czasem nadto kaznodzieja oraz jeden lub drugi laik. Łączność ta uwydatniała się w naszych stosunkach bardzo silnie przez to, że gdziekolwiek istniał klasztor mniszek, tam spotykamy także męski konwent, i domy te w Sączu lub Skale istnienie swoje i utrzymanie zawdzięczały domom żeńskim, a skoro siostry przeniosły się do Krakowa, zwinięto skalski klasztor Braci.

Zadaniem prokuratora, nazywanego także dyspensatorem, była pomoc w zarządzie materialnym domu. Do niego należały nie tylko sprawy gospodarcze, ale także opieka nad prawnym stanem *in temporalibus* i wobec władz i sądów on występuje jako zastępca konwentu. On także opiekował się dokumentami prawnymi domu. Musiał to być mąż wytrawny, doskonale obznajmiony z prawem i sądownictwem. Prokuratorów rękę też należy upatrywać w takich rzeczach jak dorobienie nadań klasztorowi ś Andrzeja albo w półwiecze potem proces z biskupem krakowskim. W XV-ym w. spotykamy na urzędzie prokuratów także świeckich księży.[44])

Ważniejsze obowiązki, bo stan duchowny konwentu, należał do spowiednika. Czynności jego nie ograniczały się tylko do spowiedzi, dość zresztą rzadkiej, ale obejmowały całą opiekę i życie duchowne. Można go porównać z dzisiejszym spirytu-

44) KUK III CCXXXIX r. 1473 31 VIII dispensator konw. s Andr. Szymon ksiądz świecki; MMAeH XVI II 694 r. 1491 prokur. Klarysek gniezn. Starasky nobilis; ib 761 r. 1509 Grzegorz z Kamienia ksiądz świecki.

ałem. Do niego zapewne należało też odprawianie mszy codziennej i rozmaitych nabożeństw, do niego miewać nauki do mniszek. Że spowiednik miał pracy dużo, o tym świadczy, iż często spotykamy dwuch spowiedników, czasem jeszcze osobnego kaznodzieję. Bracia ci mieli pewnie też udział w nauce czytania łacińskiego. Z pewnością można to samo powiedzieć o czci poszczególnych świętych z klasztorem związanych, jak świadczą Żywoty Salomei i Kingi, spisywane spowiedników ręką. Oni też niezawodnie przyjmowali do wiadomości i zapisywali cuda, zdziałane przez relikwie.

Szczegóły prowadzenia duchownego się nie zachowały. Przyjąć można, że jak w klasztorach męskich, niepoślednie znaczenie miały tutaj kollacje, nauki miewane do zakonnic i że podobnie znowu wielki nacisk kładły na wysławianie świętych zakonnych, przede wszystkim samej Klary. Maciej Anioł w Starym Sączu wypisywał sobie kazania o śś Franciszku, Klarze, Antonim, Ludwiku, Bonawenturze, Bernardynie r. 1503, a znamienny panegiryk na cześć ś Klary, służący konwentom polskim w XV-ym w. warto przytoczyć:45)

„Siostraś nasza iest, rozmnóż się w tysiąc tysięcy (Gen XXIV 60). Słowa te, które pannie Rebece rzekli jej bracia, mogą dziewicy Klarze rzec Bracia Mniejsi. Rebeka oznacza: *Wiele otrzymała.* Bł Klara wiele otrzymała w świecie i wiele w niebie chwały. Rzeczmy więc Bracia: *Siostraś nasza iest, rozmnóż się w tysiąc tysięcy,* siostra osobliwszym upodobnieniem, rozmnóż się płodnością osobliwszą. W tych słowach bł Klarę sławimy z dwuch przyczyn, z upodobnienia do Braci Mniejszych i z płodności względem Zakonu Sióstr. W pierwszej rzeczy ś Klara jest siostra nasza, siostra anielska, siostra Chrystusowa. Siostra nasza przez podobieństwo ubóstwa, siostra aniołów przez podobieństwo panieństwa, siostra Chrystusa przez podobieństwo miłości. Nic bowiem nie czyni nas tak podobnymi do Chrystusa jak miłość. O ubóstwie mówi ś Jakób (II 15). Siostrze Klarze bardzo zbywało na żywności, bo na pięćdziesiąt sióstr miała tylko pół chleba, ale nim Pan nasycił wszystkie w cudowny sposób. Jako jednak każda wierna dusza, tak ś Klara jest siostrą wszystkich wogóle wiernych, a szczególnie siostrą Braci Mniejszych dla podobieństwa w ubóstwie i ubiorze i w innych rze-

45) Cz 2144 cfr Dd III 3.

czach, z tego samego zupełnie ojca Franciszka, ale nie całkowicie tej samej matki Zakonu, dlatego rzec o niej można, co Abraham powiedział o Sarze, że jest siostrą jego (Gen XX 12). O podobieństwie do aniołów, oni sami mogą powiedzieć słowa z Pieśni nad Pieśniami: *Cóż uczynimy* itd. (VIII 8-9). Przemawiał do niej diabeł i sam i przez innych kusząc, przemawiał Pan sam i przez ś Franciszka nawiedzając, przemawiał nadto z puszki Eucharystycznej pocieszając. I pewnie do nas często diabeł mówi (Aug): *Uszy twoie położone są pomiędzy Bogiem napominaiącym a szatanem podszeptywaiącym*. Wobec przemawiającego diabła Klara stała jako mur nieprzenikniony przez wiarę, tyle mając utwierdzeń, ile jest wiary artykułów. Wobec przemawiającego Boga zaś była bramą otwartą, tyle mając dróg ile cnót. O tym mówi Pieśń nad Pieśniami (V 2): *Otwórz gołębico moia*. Siostrą była przez miłość. Ale oto dusza nie będzie siostrą naszą, jeżeli nie będzie przyjaciółką i gołębicą i niepokalaną. Rzeczono nam, abyśmy przyjaciółkę miłowali całkowicie bez zmniejszenia (Mt XXII 37, toż Aug.). Tak samo rzeczono, że będzie gołębicą miłując szczerze bez zmyślenia (Rzym XII 9 i Jan III 18). Wreszcie rzeczono, że będzie niezmazana, miłując z czystością bez przywiązania cielesnego. I tak mówi się, że arka przymierza powleczona była czystym złotem (Ex XXXVI 1). Arka oznacza wierną duszę, złoto miłość, bo od wszelkiego przywiązania oczyszczona jest dla trzech miłości przymiotów, powiada Objawienie (I 8). Serce czyste sprawia, że siostra Chrystusowa jest niepokalana. Dobre sumienie czyni ją przyjaciółką, wiara nieobłudna czyni ją gołębicą. Prostotą bowiem gołębicy jest łaska szczerości. A ś Klara tak całkowicie i szczerze i z czystością miłowała, więc umiłowaną Chrystusa była siostrą. Bł Klara rozmnożyła się w liczbie i w zasłudze i w nagrodzie. Rozmnożyła się w sióstr rodzinie, rozmnożyła w łasce zasług, rozmnożyła w chwale nagrody. Ś Klara jako korzeń owocodajny, jako właściwa Zakonu swego macierz szlachetnie rozmnożyła się i rozmnaża przez łaskę Bożą w tysiące sióstr i córek. Rozmnażają się niektórzy słowami i przykładami złymi w tysiące ale tysiące jęczących w piekle. Rozmnażają się wszelako inni wraz z ś Klarą słowem i przykładem w tysiące weselących się w niebie. Tak tysiące ludzi przychodzą do tysięcy aniołów, o czym mówi

Objawienie, że są połączeni (Apoc V 11) z śpiewającymi chóry anielskimi mocy niebieskich w jednym mieście. A ewangelia Mateusza (VI 28) każe nam uważać lilie polne. Otóż lilie roli Kościoła są to dusze wstrzemięźliwe. Jakże piękna panieńską białością lilia była ś Klara, jako przyszła nie tylko czystością ozdobiona, ale wszelką cnotą i doskonałością, jako sprawiedliwych rzeczą jest się rozmnażać (Prov IV 28). Rozmnaża się w tobie z latami łaska z sprawiedliwością. Atoli niektórzy rozmnażają się nie tylko w dobrym ale i złym, jak świadczą księgi Machabejskie (II, IV 50) i Grzegorz Papież. W księdze Ester (X 6) zaś mowa o maleńkim źródle. Ester wykłada się *Ukryta* albo *Wywyższona* i oznaczać może ś Klarę, co ukryta była światu, a wywyższona w Bogu. Ona rozmnożyła się w rzekę wiekuistej rozkoszy i w świetle pełnej prawdy w poznaniu i w słońce przyszłej świetności w zmartwychwstaniu (Mt XIII 43). Skoro rozmnażają się zasługi, rośnie chwała, rośnie wieniec. Mówi Grzegorz ś: Przeciąga się walka, aby rósł wieniec zwycięstwa. Można na koniec rzec, że Klara ś rozmnożyła się w wody niezliczone niezliczonej rodziny, w rzekę łaski, rozmnożyła się w słońce, w światło chwały".

Tego rodzaju nauki budziły żywą pamięć patronki wśród sióstr, ożywiały jej ducha w zgromadzeniu, zachęcały do naśladowania.

Równolegle ze czcią świętych założycieli Zakonu szedł kult własnych polskich świętych Klarysek. Żadne co do tego nie doszły nas wiadomości z grobu bł Jolenty w Gnieznie, ale że musiano go żywić i uciekać się do jej wstawiennictwa, dowodzi cześć poźniejsza z w. XVI i następnych. R. 1512 miasto i konwent nawiedził straszliwy pożar, w którym przepadły nie tylko przywileje, ale zapewne także dawne ślady takiego nabożeństwa.[46]) Bł Salomei relikwie znajdowały się w kościele krakowskim ś Franciszka. Tutaj je r. 1340 podniesiono i obmyto a złożywszy z powrotem dano na pamiątkę tabliczkę z odpowiednim napisem.[47]) U ś Andrzeja siostry przechowywały ze czcią pamiątki po niej jak Testament. Jednak co się tyczy

46) MMAeH XVI I 2792. Mniszki prosiły z tego powodu o odnowienie przywilejów (MRPS IV 1784, 1785).

47) Karwacki Salomea 132.

kultu, uległ osłabieniu. Już od końca w. XIII przestano zapisywać cuda i, zdaje się, nawet nawiedzać relikwie. Nie spotykamy i później wzmianek o czci. Przeciwnie w potrzebie same Klaryski uciekają się do przyczyny innych świętych, tak 3 lipca 1475 chora na nogi mniszka uczyniła wotum do ś Jana Kantego i poleciła mszę odprawić u jego grobu. W tymże w. XV-ym pośród cudownych miejsc w Krakowie nie wylicza się grobu Salomei.48)

Żywotniejszy nierównie okazał się kult bł Kingi w Sączu. Ciągle lubo z przerwami zapisywano cuda u jej grobu działane. Widać mniszki i Bracia pilnie chodzili około tego, aby wybłagać pożądane łaski i troskliwie starali się o utrwalenie dla potomności. Zdarzyło się w niedzielę 27 kwietnia 1311, że przyprowadzono do grobu świętej dziesięcioletnią dziewczynkę z Krakowa, Agnieszkę, opętaną od diabła. Siostry litością wzruszone czytały nad nią ewangelie i żywoty świętych, a gdy jedna wyrzekła nad nią po łacinie: *Foras eicias mundanum principem*, szatan szyderczo odpowiedział po polsku, żeby wyciągnęła belkę ze swego oka. I tak od niedzieli aż do czwartku siostry miały z nią wiele trudu, ale w południe ukazała się święta pani pocieszając i zły duch wyszedł.49)

Spisanie jej Żywota przez nieznanego z imienia Minorytę sądeckiego przypada na dziesięciolecie 1320-30. Czy wtenczas miano już na oku kanonizację? Tak twierdzi historiograf franciszkański w. XVIII Makowski, na te lata kładąc podniesienie relikwii.50) Musiało to nastąpić bądź co bądź stosunkowo wcześnie. Kardynałowi Radziwiłłowi bowiem wizytującemu Klaryski sądeckie pokazywały głowę Kingi w srebrnym relikwiarzu i kości w cynowej trumience. Takie jednak ubogie przechowanie wskazuje na wielką starożytność. Analogii dostarcza podniesienie relikwii bł Salomei r. 1340. Jeszcze też w tym stuleciu sporządzono kopie Żywota Kingi,51) z których jedną otrzymał klasztor ś Andrzeja. Czy w ciągu tego czasu zapisywano poszczególne cuda, nie podobna dzisiaj stwierdzić. Sądzimy, że szczegółowe rozpatrzenie zabytków starosądeckich pozwo-

48) MPH IV 485 oraz Miracula Prandotae pas.
49) MPH IV 737.
50) M 226.
51) MPH IV 663sq.

liło by niejeden zaliczyć do tej doby. Wielkie ożywienie kultu bł Kingi nastąpiło w połowie w. XV. Z tego czasu spisano cały szereg cudów; z nich przytaczamy jeden osobliwie charakterystyczny, pochodzący z r. 1446.[52]) „Kiedy w Sączu przebywała królowa Zofia, wdowa po Władysławie Jagielle, bo Nowy Sącz była otrzymała w dożywocie, sługa jej Kuźma Rusin greckiego obrządku popadł w ciężką chorobę. Niemoc była tak sroga, że niemal śmiertelna, a królowa wyjeżdżając zostawiła go prawie umierającego. Żadnym członkiem nie mógł poruszać, tak że we wszystkim potrzebował cudzej usługi. Już zrozpaczył zupełnie o życiu i oczekiwał zgonu, kiedy w bezsennej nocy ukazała mu się niewiasta dziwnej piękności i rzadkiego uroku, wspaniale przyodziana a zupełnie nieznajoma i rzekła: Chcesz wyzdrowieć? Wielką radością zdjęty odpowiedział: I jak jeszcze! Z całego serca pragnę zdrowia, jeśli to być może. Ta mu rzecze: Wiedz, że zdrowia nigdy nie odzyszczesz inaczej, chyba że porzucisz obrządek grecki i dasz się ochrzcić w łacińskim i podążysz tam, gdzie się znajduje moje ciało. Ten spytał: Kto jesteś, pani tak piękna i świetlana, co przyszłaś mię pocieszyć, uzdrowić i nauczyć? Ja jestem, odparła, Kinga, księżna polska, klasztoru sióstr ś Trójcy w Sączu fundatorka, w którym ciało moje się znajduje. To rzekłszy znikła. Chory zdumiony, widzenie swoje rozważywszy, natychmiast posłuchał rozkazu. Przyjął chrzest w kollegiacie ś Małgorzaty w Sączu i zaraz wyzdrowiawszy, w własnej osobie grób ś Kingi nawiedził i suto obdarował".

W tych latach też nikt mniejszy jak Długosz zajął się życiorysem Kingi. Wypożyczył egzemplarz pierwotnego Żywotu od sióstr sądeckich i opracował ponownie nie szczędząc amplifikacji swoim zwyczajem, a ukończywszy, oba, dawny Żywot i swoje obrobienie oddał mniszkom 18 maja 1474 r. Czy myślał o kanonizacji i pojmował swoją pracę jako przygotowanie? Jest to prawdopodobne, skoro w przedmowie wyrzuca niedbalstwo polskie w tej sprawie. Przy jego wielostronnym umyśle mogła myśl taka powstać samorzutnie. Krom tego wolno wskazać na sufragana Jerzego Minorytę, o którego związkach z Sączem świadczy tam podarowany obraz jako szczególnie zainteresowanego z przyczyny swego charakteru

52) BN LQI292 121v.

zakonnego. Może nawet poprzez tych dwuch mężów Długosza i Jerzego należy się cofnąć aż do samego biskupa Zbigniewa Oleśnickiego. Rozpęd nadany czci bł Kingi trwał dalej. Za dalszy kamień przydrożny może służyć praca Macieja Anioła z Sącza z lat 1502-3. Spisał on ponownie Żywot bł Kingi kopiując istniejący wraz z cudami, ale zaczął zapisywać i dalsze. Kult trwał ciągle żywotny i w następnych latach. O kanonizacji była mowa i rzecz poruszał prymas Łaski 1514, radząc połączyć ją z kanonizacją ś Kazimierza.[53])

Dzisiejszy historyk Zakonu ś Franciszka oznacza w. XV-y jako czas upadku Klarysek.[54]) Na tym tle powstają rozmaite reformy, pośród których najbardziej zasłynęła ś Kolety † 1447. W Polsce to spostrzeżenie da się zastosować tylko bardzo względnie. Przy ubóstwie źródeł możemy wnioskować jedynie z wielką ostrożnością podług spraw majątkowych, a wiadomo, że to może dać bynajmniej nie wierny obraz. Tak r. 1403 biskup krakowski Piotr Wysz rozsądza zatarg pomiędzy ksienią ś Andrzeja Katarzyną a mniszkami Jadwigą i Elżbietą o wieś Kakawę,[55]) przyznając ją nie rzeczonym dwom zakonnicom, lecz całej społeczności. Otóż biorąc pod uwagę brzmienie Reguły, jakkolwiek majętności mógł posiadać konwent jako całość, własność prywatna poszczególnej mniszki nie da się pogodzić z ślubem ubóstwa. Być może, znaleziono na to jakiś wybieg prawny, ale to właśnie nie dowodziłoby wysokiego poziomu zakonnic. Jednak posiadamy świadectwo równoczesne, mówiące o surowym trybie życia w konwencie. 29 marca 1401 Małgorzata Sezwuska (?) otrzymała pozwolenie papieskie na używanie płócien tak nocą jak we dnie, z powodu choroby. Z tego wynika, że na ogół mniszki obywały się bez płóciennych rzeczy czy to w ubraniu, czy w posłaniu, a zatem surowość pierwotna pod tym względem pozostawała niezłagodzona. Zestawienie obu wydarzeń dowodzi, jak względną tylko ocenę daje zagadnienie majątkowe.[56])

Niezadługo potem słychać o ożywionych pracach w Gnieźnie, co znowu dodatnio świadczy o tamtejszym klasztorze.

53) Żywot Długoszowy u Bollandystów. Uwagi o nim M 224sq. Rk Macieja Anioła: BN LQI292 104-122. Łaski: Załęski S Kinga 103sq.

54) HH 652 sq.

55) KKsW II CCCCLXXIII.

56) BF VII nr 362.

Ksieni Katarzyna Zagajewska od r. 1418 rozwinęła wielką działalność budowlaną. Ozdobiła kaplicę i dała nowe okna. Wymurowała klasztor z kuchnią i łaźnią i kominem, i przyozdobiła. Że roboty były znaczne, dowodzi, iż w tym celu postawiła nową cegielnię. Pomocną rękę w tym wszystkim okazał prokurator Mikołaj Gościński, kanonik ś Jerzego w Gnieźnie i pleban w Strzyżewie. Postarała się też o nowy pięknie pisany kancjonał do chóru, jeszcze dzisiaj zachowany; pisał go Stanisław z Strzyżewa.[57])

Już nie dla upiększenia, ale z konieczności podobnych prac wypadło dokonać u ś Andrzeja; w drugiej połowie w. XV bowiem klasztor dwakroć pogorzał, 1455 i 1473. Oba pożary były znaczne, skoro przy pierwszym spłonęła też ulica Kanonicza, kollegia prawników i medyków, przy drugim zaś mniszki same zwątpiły o możności naprawy spalonego dormitarza. Zawarły 1479 układ z Długoszem, dając mu w dożywocie wsi Baranów i Zadroże a on miał wystawić budynek. Niestety gdy przystępował do dzieła, śmierć go zaskoczyła 1480 i ostatecznie cały ciężar odbudowy jednak spadł na zakonnice. Ksieniami były podówczas 1449 Wichna, 1460 Dorota, 1473 Elżbieta Niemszczanka.[58]) Można przypuszczać, że te nowe budowle przedstawiały się okazalej niż dawniejsze, zważywszy ogólny rozwój budownictwa w Polsce w. XV.

Wśród takich choć tylko szczupłych i okazyjnych wiadomości o zewnętrznej działalności Klarysek nie ma prawie zupełnie jakichkolwiek danych, dotyczących ich życia duchowego. Jedyny szczegół, jaki tutaj możemy przytoczyć, znaleźliśmy następujący: R. 1433 Klaryski sądeckie zawarły konfraternię z klasztorem Kartuzów w Lechnicy na Spiszu.[59]) Dowodzi to ciągłej żywotności ducha modlitwy u nich.

Może najlepszą miarę stanu Klarysek w połowie w. XV stanowi zalecenie, jakie prowincjał bernardyński Gabriel Rangoni wydał Bernardynkom, urządzając dla nich klasztor

---

57) N(ey) Dr Żywot bł Jolanty i kronika kl zak. s. Klarysek w Gnieźnie Leszno i Gn 1843 78.

58) AK IX Kl s Andrz 134; KMP IV MDXV 1449 29 X; Dd I 55; KUK III CCXXXIX 1473.

59) Dd I 37.

ś Agnieszki w Krakowie (1460-2), a mianowicie, że miały sobie wziąć za wzór Klaryski co do zachowania klauzury. Oczywiście wynika z tego, że także pod innymi względami poziom ś Andrzeja musiał być ciągle wysoki, tym bardziej jeśli zważymy znaną surowość i wysokie wymagania Rangoniego.[60])

W drugiej połowie stulecia atoli zaczynamy spotykać pewne objawy rozstroju. Upadek powszechny tej doby nie minął też Klarysek. Są to czasy nieszczęsne i w Kościele całym i w Zakonie ś Franciszka. Stan konwentów męskich przedstawia się ujemnie, sami prowincjałowie słabo wypełniają swoje zadania, czasem nawet nadużywają urzędu do osobistych bynajmniej nie chwalebnych celów. Bracia świętością życia celujący jak Jan z Dukli, zamiast dążyć do reformy wewnątrz prowincji, idąc po linii mniejszego oporu przechodzą do Bernardynów. Również wśród Klarysek naszych nie znać ruchu reformistycznego, przynajmniej nic o tym nie słychać. Jak poprzednio, tak i teraz nie zaniedbują spraw majątkowych. Wydają sołectwa i podobne przywileje. R. 1460 ksieni krakowska Dorota uzyskuje kondemnatę na mieszczan brzeźnickich.[61]) R. 1477 mniszki gnieźnieńskie przenoszą Kostrzyn na magdeburgię.[62]) R. 1514 i 15 ksieni gnieźnieńska Anna Dąbrowska procesuje się o jakieś koszta z Małgorzatą Bartoszyną Budnicką z Poznania.[63]) Ksienie chodzą pilnie około swoich przywilejów: sądeckie otrzymywają potwierdzenie od Aleksandra 1505 i Zygmunta 1507, gnieźnieńskie po pożarze 1512.[64]) To wszystko mówi o rządnym gospodarstwie i wystawia im dodatnie świadectwo. Ale równocześnie zachodzą też wydarzenia, oświetlające życie klasztorne z niepomyślnej strony. R. 1509 toczy się proces w konsystorzu gnieźnieńskim pomiędzy ksienią Anną Miedzwiedzką a szlachciankami Małgorzatą i Zofią Jabłonowskimi. Małgorzata będąc na próbie w klasztorze pokradła rozmaite rzeczy, m. i. różańce i obrazy

60) X Kantak Bernardyni I 259.
61) Dd I 55.
62) N(ey) 82.
63) ACpo 1514 8v, 1515 75v.
64) Sygański Arendy 182; MRPS IV 1784 i 1785.

z ołtarza, także pieniądze z celi przełożonej, a wszystko dała Zofii na przechowanie. Oczywiście wydalono ją z nowicjatu i obu Jabłonowskim wytoczono skargę o zwrot. W obronie swojej te przytoczyły, że ksieni wzięła im koszule i łóżka, czego wartość obliczały na dwie kopy groszy 65) Dalszego przebiegu sprawy nie znamy. Gorsze rzeczy słychać o konwencie ś Andrzeja. Kiedy zamordowanie Fantiniego wstrząsneło miastem, opinia winiła Klaryski, że stało się to za ich namową. Pogłoski te pewnie były fałszywe, bo w procesie nic nie słychać o mniszkach. Jednak stan klasztoru ich musiał uchodzić za dość nieszczególny, jeśli tego rodzaju słuchy mogły wogóle powstać i znajdować wiarę, a sam król dawał im wyraz w swoich pismach. 66)

Klasztor ś Andrzeja jako stołeczny był najpierwszy pośród konwentów Klarysek. Ale właśnie z tego samego powodu najbardziej był wystawiony na ujemne wpływy otoczenia. Ówczesny Kraków zaś bynajmniej nie stanowił stolicy cnoty, raczej przeciwnie. Nigdzie wprawdzie nie było tylu duchownych świeckich i zakonnych, nigdzie w Polsce tylu relikwij i miejsc świętych, nigdzie tyle nabożeństwa. Ale też wiadomo, że w owe czasy rozkład moralny był ogarnął naczelne instytucje chrześcijaństwa i jeżeli się rozpanoszył na dworze papieskim, to lepiej nie było i w polskim Rzymie. Ażeby takiemu środowisku się przeciwstawić zwycięsko, trzeba było już nadzwyczajnej świętobliwości. Inaczej rozkład ówczesnego świata przenikał poza mury klasztorne.

Zachodzi pytanie, do jakiego stopnia klasztory Klarysek przyczyniały się do rozwiązania zagadnienia społecznego, które w dzisiejszych czasach nazywa się kwestią kobiecą. Podówczas liczba zawodów wogóle była bardzo szczupła; żeby kobieta mogła wykonywać jakikolwiek, zgoła nie pojmowano. Tym co nie mogły czy nie chciały wyjść za mąż, pozostawało tylko staropanieństwo albo klasztor. Co prawda, przy słabym zaludnieniu ówczesnej Polski i pierwotnych ciągle jeszcze stosunkach bytowania, rzecz nie posiadała szczególniejszej ostrości. Bądź co bądź, dla niejednej kobiety klasztor w takich warunkach stawał się wymarzoną przystanią życiową. Wszelako

65) MMAeH XVI II 761.

66) Mowa o tem w pismach Zymunta I Tmi IV XXII.

nie trzeba tego rozumieć jakoby rezygnacji życiowej, rezygnować po prostu nie było z czego, a pobyt w konwencie zawsze się przedstawiał nietylko zaszczytniej, ale nawet przyjemniej niż staropanieństwo w domu. Prawda, że do klasztoru należało mieć szczególne powołanie. Nie ulega wątpliwości, że w ówczesnych stosunkach zdarzało się częściej niż dzisiaj, ale też nieraz bezeń wstępowano, co oddziaływało na obniżenie poziomu. Oczywiście to wszystko dotyczy tylko najwyższych warstw społeczeństwa szlachty i mieszczan. Jeżeli ogólnikowo można przyjąć taką funkcję społeczną konwentów Klarysek, to konkretnie trudno coś powiedzieć. Było ich razem w Polsce cztery, więcej niż Benedyktynek lub Dominikanek, mniej niż Norbertanek. Atoli nie wiemy liczby zakonnic. Wprawdzie czytamy, że Kinga miała 70 mniszek, ale ta cyfra jeśli nawet nie jest przesadna, nie potrwała długo. Dokumenta nasze wymieniają po kilka lub kilkanaście sióstr, liczbę z pewnością niepełną, należy więc ją powiększyć; z tym wszystkim nie można chyba więcej przyjać niż 20-30 na klasztor, a zatem około 100 na całą Polskę. W takich więc ramach konwenty Klarysek mogły mieć znaczenie dla omawianego zagadnienia.

ROZDZIAŁ VIII.

MISJA RUSKA.

Societas peregrinantium. Wikaria ruska. Pomoc Kazimierza Wielkiego. Konwenty ruskie. Mikołaj Melsak. Biskup Andrzej. Eryk de Vinsen. Bł Jakób Strepa, jego działalność. Stan konwentów. Spór o przywileje. Wikariusze w. XV. Marek z Kandii. Zniesienie wikarii, przyłączenie do prowincji czesko-polskiej.

W niniejszym rozdziale korzystaliśmy z magistralnych dzieł prof. W. Abrahama: Powstanie organizacji Kościoła łac. na Rusi L 1904 (AbR). Jakób Strepa K 1908 (AbJS). Biskupstwa łacińskie w Mołdawii Kwart. Hist. 1902 172-207. Początki arcybiskupstwa łac. we Lwowie L 1909.

Od początku istnienia Zakonu Braci Mniejszych uwydatniały się w nim silne dążenia szerzenia wiary wśród niewiernych, a na czele tego ruchu stoi nie kto inny jak sam ś Franciszek z swoją wyprawą do Egiptu. Organizacja prowincyj i wikarij objęła Syrię i Romanię (Grecję bizantyńską), Bosnę, Ruś, Inflanty, aż do wikarii chińskiej. Z pośród poszczególnych prowincyj, utwierdzonych wśród katolickiej ludności, czesko-polska dotykała bezpośrednio terenu misyjnego na Rusi i Litwie, stąd mogła stać się punktem wyjścia misji w tych krajach.

Już bardzo wcześnie nie zbywało na usiłowaniach w tej mierze. Przypomnieć tu należy udział Benedykta Polaka w podróży Jana de Piano Carpinis do Tatarów. Wiadomo, że wyprawa ta miała także cele misyjne i że starała się pozyskać książąt ruskich dla unii. Cokolwiek później zapisać trzeba próbę fundacji biskupstwa łukowskiego z Franciszkaninem Bartłomiejem na czele. Do króla ruskiego Daniela wyrusza br Aleksy, a że chodzi tu o działalność misyjną, dowodzi wyposażenie go w szerokie kompetencje, jakie posiadali Bracia idący do Tatar. R. 1268 słychać o misji franciszkańskiej na

ziemiach ruskich, niewątpliwie w królestwie halickim. [1]) Na tym urywają się bezpośrednie nasze wiadomości i może nastąpiła przerwa działalności misyjnej w większym znaczeniu. Atoli chyba napewno przyjąć wolno, że Franciszkanie z takiego pogranicznego Zawichostu uprawiali ją na rubieży bez rozgłosu, podobnie jak Dominikani w Sandomierzu. Walną przeszkodę wszelkiej takiej akcji stanowiły częste napady Tatarów, wyludniające kraj i wyniszczające wszystko.

Wiadomo, że jak w innych sprawach, tak i w misji z Braćmi Mniejszymi chwalebnie spółzawodniczyli Bracia Kaznodzieje. Utworzyli oni osobną organizację misyjną *Societas peregrinantium*, zawisłą bezpośrednio od generała i przeto niezwykle sprawną. Takie Stowarzyszenie pielgrzymujących spotykamy także u Franciszkanów, zależało jednak tutaj od podziału na prowincje i wikarie, mające górujące znaczenie. Wszyscy ci misjonarze otrzymywali od Papieży niezwykle szerokie kompetencje ze względu na nieistniejącą normalną organizację Kościoła w rzeczonych krajach. Mogli dyspensować *ab irregularitatibus*, i to w szerszym zakresie niż legaci, rozgrzeszać osoby, co naruszyły przywilej kanonu, nawet pozbawiając życia duchownych, rozsądzać sprawy małżeńskie i udzielać dyspens od przeszkód z prawa kościelnego, poświęcać i rekoncyliować kościoły, ustanawiać przy nich duszpasterzy, błogosławić ołtarze i szaty liturgiczne. Sami mogli przyjmować święcenia od jakiegokolwiek biskupa katolickiego. W szczególności co się tyczy schizmatyków, mieli prawo przyjmować ich do jedności Kościoła, a duchownym uniackim przyznawać przywileje stanu duchownego. [2])

Podobnie jak na Ruś halicką oddziaływały wpływy polskie i węgierskie, tak też krzyżowała się tutaj działalność Franciszkanów i polskich i węgierskich. Pierwsza wyraża się w imionach kustosza Władysława w Kaffie 1287 albo gwardiana Henryka Czecha ok. r. 1334 w Saraju; dalej w faktach, że księżniczki ruskie wstępują do polskich konwentów, tak Konstancja wdowa po Lwie halickim, i jej córka Świętosława † 1302 zło-

---

1) Patrz Rozd. III.

2) Bullarium O. FF. Praedicatorum I Rz 1729 36, 37, 73, 74, 136, 236. Uprawnienia te bezpośrednio dotyczą Dominikanów, analogicznie i per communicationem privilegiorum można je zastosować do Minorytów.

żyły śluby w Sączu. Wpływ węgierski widnieje w organizacji, bo wikaria Bosny obejmująca całe północne Bałkany między swymi ośmiu kustodiami liczy także ruską. Jest to druga połowa w. XIII, konwentów wszakże z tego czasu nie znamy, mogli tu pracować zatem co najwyżej wędrowni rzadcy misjonarze, jeśli to przydzielenie do Bosny oznacza coś więcej niż program działania.

Dopiero w. XIV przyniósł pewne ślady działalności stałej Franciszkanów na ruskich ziemiach. Łączy się to z panowaniem Bolesława-Jerzego 1324-40, jak wiadomo katolika. Słychać r. 1323 o wysyłaniu Braci do Kaffy, r. 1329 o misjonarzach franciszkańskich, wyruszających z ramienia Stolicy Apostolskiej,[3] o pozabijaniu Braci Mniejszych we Lwowie 1343 podczas napadu Tatarów.[4] Pod względem organizacyjnym kustodia ruska nie liczy się już do wikarii Bosny, lecz stanowi samodzielną jednostkę, bezpośrednio podległą generałowi: nie należy więc również do prowincji czesko-polskiej. I to wskazuje na czasy Bolesława-Jerzego, który wprawdzie szerzył cywilizację łacińską, ale Polsce był może niechętny. Ta kustodia ruska nadto obejmowała także domy mołdawskie.

Domy jej znamy z drugiej połowy stulecia. Spisy ówczesne podają Lwów, Gródek, Kołomyja, Halicz, Kamieniec, dalej Nostin, Nescun, Cusminen, Seret, Chocim, Białogród, Wilkowo, Scothorix, względnie Senatorix. Zagadkowe Nostin, Nescun, Cusminen, Scothorix próbowano zidentyfikować, ale próba ta budzi wątpliwości. Nostin ma oznaczać Śniatyń, Nescun Krosno, Cusminen Krzemieniec, Scothorix Smotrycz. Atoli konwenty w Śniatyniu i Smotryczu nie zachodzą później, krzemieniecki należy do końca w. XVI; z drugiej strony brak tutaj istniejących wówczas klasztorów w Przemyślu i Sanoku. Utożsamienie dałoby się tylko wówczas przyjąć, gdyby uważać rzeczone domy za chwilowe stacje misyjne, później opuszczone; że tak mogło być, dowodzi przykład Kołomyi, tutaj wyraźnie wymienionej, a później jako konwent nieistniejącej.[5]

3) AbR 189 przyp 2; Bihl AFH XXIII 128 w liście gen. Ceseny 15 V 1323.

4) Abraham O. L. 191 przyp 6 przytacza Baroniusa Marcina Icones et Miracula sanctorum Poloniae jakoby druk z pocz. w. XVII. W rzeczy samej książka ta nigdy tłoczona nie była, por. nasz artykuł w PSB I 307.

5) Utożsamienie Abraham O. I. 192, 283. Istnieją dwa spisy osad minoryckich: jeden Provinciale Vetustissimum BF V str 602 rzekomo przed

Początki jednego i drugiego tych domów, zwłaszcza uważanych jako stacje misyjne mogą sięgać jeszcze czasów Bolesława-Jerzego. Na dobre wszakże fundacja konwentów franciszkańskich przypada dopiero na rządy Kazimierza Wielkiego, których utrwalenie wymagało kilku lat walk i czasu. Ziemie sanocką i przemyską zdołał utrzymać od początku, ziemię lwowską od 1349, chełmską, bełską i włodzimierską od 1366. Wiadomo, że Kazimierz Wielki podjął od razu działalność kolonizacyjną na wielką skalę a król polski rozporządzał zupełnie innymi środkami niż Jerzy-Bolesław. Pod względem kościelnym dwa dzieła wysuwają się tutaj: urządzenie hierarchii łacińskiej a to tak dalece, że powstała nowa metropolia halicko-lwowska z szeregiem biskupstw, tudzież sieć klasztorów i to właśnie franciszkańskich. Zresztą jedno łączyło się ściśle z drugim, biskupami zostają często Franciszkanie. Fundacje klasztorne pozostawały w związku z napływem osadników obrządku łacińskiego. Król obdarzał hojnie szlachtę małopolską w nowo nabytych ziemiach i umiał ją pociągnąć do spółdziałania w kolonizacji. Osady otrzymywały prawo miejskie a razem z tym przybywali osadnicy i to nie tylko polskiego, ale też licznie niemieckiego języka. Oprócz największych miast Przemyśla i Lwowa 1356, magdeburgię dostały Krosno już 1348, Sanok 1366. Równolegle dotychczasowe stacje misyjne franciszkańskie przy-

---

r. 1344, daje Lemburg, Grodech, Colomia, Galciff, Nestin, Cusminen, Cereth, Moldaviae, Caminix, Scothorix, Cotcham, Licostoni, Albi-Castri: drugi Wad IV 129 1400 Lamburg, Grodech, Colomia, Galciff, Nestin, Cusminen, Ceret, Modalauiae, Caminix, Senatorix, Cotcham, Licostomi, Albi-Castri. Spis Wad pochodzi z Bartłomieja Pisana († 1401) De conformitatibus AF IV 503, przedstawiony na kapit. asyskiej 1400. Oba te spisy są niemal identyczne; nasuwa się przypuszczenie, że jest to w istocie ten sam regestr. Provinciale daty nie posiada: wydawca Eubel wywnioskował jako termin ad quem r. 1344. Jednak zachodzi w nim m. i. Lelów, który powstał dopiero 1357. Także względem wikarii ruskiej podana ilość domów wygląda na zbyt wielką jak przed r. 1344. Datowanie Provinciale zatem pozostaje naszym zdaniem otwartą kwestią; ogólnie można powiedzieć, że oddaje stan wikarii za Kazimierza Wielkiego. Co się tyczy identyfikacji, to niezawodnie pierwsze siedm do Cusamnen względnie Cusminen włącznie należy umiejscowić na Rusi, drugie siedm w Mołdawii, Lamburg, Grodech, Colomia, Galciff są to Lwów, Gródek, Kołomyja, Halicz; Ceret=Seret, Caminix=Kamieniec, Cotcham=Chocim, Albi-Castri=Białogród (Akerman). Licostomi może być Wilkowo. Moldalauiae wygląda na nazwę kustodii.

bierają trwały i ostateczny charakter: niektóre upadają, inne zamieniają się na stałe konwenty. Ważnym momentem rozwoju stał się tutaj r. 1360. Wówczas to Kazimierz podał wniosek do Stolicy Apostolskiej, że pragnie założyć i wyposażyć ośm konwentów, sześć pod wezwaniem Apostołów, jeden ś Hieronima, jeden śś Ludwika i Szczepana. Klasztory te miały należeć do czesko-polskiej prowincji.[6] Co prawda pismo to określa raczej zamiary króla; wykonanie późniejsze przybrało inną postać, bo ani rzeczonych wezwań nie znajdujemy w domach ruskich ani nie należały do czesko-polskiej prowincji. Zresztą zdaje się, że poparcie Kazimierza Franciszkanie zawdzięczali nie tylko znanym sympatiom królewskim, ale zależało i na tym, że przekonał się o dodatniej działalności; wniosek do Papieża bowiem uzasadnia tym, że Bracia Mniejsi umieli sobie uzyskać szczególniejszą przychylność wśród innowierców.

Sądzimy rozważywszy położenie, że w chwili, gdy król go podawał, istniały już na dobre konwenty w Przemyślu i we Lwowie. Pierwszy klasztor nosi wezwanie ś Marii Magdaleny, wśród naszych konwentów wyjątkowe. Stwierdzić go można za czasów biskupa Eryka de Vinsen (1377-91). Skoro weźmiemy na uwagę sytuację geograficzną Przemyśla, najbardziej na zachód wysuniętej ziemi czerwonoruskiej, skoro przypomnimy, że prawdopodobnie już za Bolesława-Jerzego powstało tu biskupstwo łacińskie, skoro z dawna ludność łacińska była tam zasiedziała, skoro wreszcie przemyską i sanocką ziemię Kazimierz odzierżył na dobre zaraz po zgonie Jerzego 1340 i wówczas Przemyśl stanowił ośrodek nowego królestwa Kazimierzowego, nasuwa się prawdopodobieństwo, że już bardzo wcześnie powstał tutaj konwent franciszkański. Przypuszczenie to zyskuje na sile, jeśli weźmiemy pod uwagę, że ówczesny biskup Mikołaj, mianowany 1352 mało się troszczył o diecezję, i zapewne w niej nie rezydował. W takich warunkach oparciem katolików mogli być jedynie zakonnicy.

Podobnie jak przemyski, tak i lwowski klasztor najdawniejsze autentyczne[7] wzmianki pokazują nam już w pełni rozwoju. R. 1363 Kazimierz wyjednał dlań odpusty. R. 1367 lwowscy Franciszkanie uzyskali od starosty ruskiego Oty z Pilczy prawo

---

6) Abraham O. l. Dd VIII.

7) O rzekomej fundacji Lwowa 1236 patrz Entstehung 106.

założenia konwentu w Haliczu, który za przykładem lwowskiego miał nosić tytuł ś Krzyża. Tytuł ten w pierwszej połowie w. XIV należy do ulubionych franciszkańskich. Skoro lwowski dom kwitnął r. 1367 i był w stanie zakładać filie: powstać musiał o lat kilka wcześniej, raczej o kilkanaście. Cofnąć zatem go należy na dziesięciolecie 1350-60, kiedy Kazimierz na stałe utwierdził się we Lwowie i 1356 miasto przeniósł na prawo magdeburskie. Stację misyjną Bracia mogli tu mieć już za Bolesława. Na rzeczone dziesięciolecie przypada na koniec myśl fundacji klasztoru w Tarnowie 1359. Projekt ten wyszedł od rodu Tarnowskich, ściśle związanego z polityką ruską Kazimierza. Tarnów wprawdzie nie leżał na Rusi, ale wobec stosunkowego pobliża mógł dobrze rozwijać działalność na pograniczu. Dlaczego zamiar nie doszedł do skutku, niewiadomo.[8]

Przy zgonie wielkiego monarchy 1370, najważniejsze ośrodki ziemi ruskiej Lwów, Przemyśl, Halicz posiadały już formalne konwenty franciszkańskie. Był to początek a początek płodny w dalsze doniosłe skutki. Należy podkreślić znaczenie Kazimierza Wielkiego dla pracy franciszkańskiej jak w całej Polsce, tak zwłaszcza na Rusi Czerwonej. Dopiero od niego kustodia ruska ze mgławicy kształtuje się na stałą i trwałą organizację. Więc i po zgonie monarchy nie zanika, ale rozwija się pomyślnie i w całej pełni.

Ludwik węgierski objąwszy rządy, przyłączył Ruś do korony węgierskiej a zarządzał nią 1372-8 Władysław Opolczyk. Dopiero 1387 Jadwiga przywróciła kraj Polsce, i to już ostatecznie. Na czas rządów węgierskich przypadają dwa klasztory Sanok i Krosno. Sanok zawdzięcza powstanie Opolczykowi podług dyplomu z 27 lutego 1377.[9] Krosno zaś fundował biskup Eryk (1377-91). Istotnie najpierwsza o Krośnie wzmianka z r. 1397 mówi już o konwencie jako istniejącym czas dłuższy. Dwa te nowe konwenty łączą się z osobą Eryka, o którym niżej. Z tego powodu, mniemamy, niekoniecznie istniały poprzednio jako stacje misyjne i stąd te domy mogą wcale nie zachodzić w wymienionych spisach kustodii.

8) Por. Rozd IV. Dopiero 1460 powstał tu konwent i to Bernardynów. Odrzucić należy domysł X J Fijałka, jakoby 1391 istniał w Tarnowie kościół Franciszkanów: Biskupstwa greckie na ziemiach ruskich Kwart. Hist. 1897 35.

9) Przytoczony Abraham O. I. Dd XIII.

Czasy Jadwigi (1387-1400) względnie Jagiełły † 1434 oznaczają rozszerzenie dzierżaw polskich daleko na wschód i przynoszą dalsze fundacje franciszkańskie. Jedna z nich to Gródek, pomiędzy Przemyślem a Lwowem położony. Konwent wzmiankowany jest pod r. 1400. Miasto wszakże Jagiełło rozbudował i obdarzył prawem niemieckim 1390/1, pewnie więc wówczas stację misyjną zamieniono na stały konwent. Zaopatrzenie w roli otrzymał r. 1431. Kamieniec wyposażył w posiadłość ziemską Świdrygiełło 1400, klasztor więc już istniał od pewnego czasu. Nic pewniejszego jednak niesposób powiedzieć. Oba te konwenty tak samo zresztą Sanok i Krosno miały wezwanie NMP.

Razem więc na ziemiach ruskich powstało siedm konwentów franciszkańskich: Lwów, Przemyśl, Halicz, Sanok, Krosno, Gródek, Kamieniec. Na tym się fundacje tego okresu kończą, dalsze klasztory Braci Mniejszych przynosi dopiero doba restauracji potrydenckiej. Konwenty ruskie tworzyły własną organizację, którą nazywano bądź kustodią, bądź wikarią; należały do niej także osady w Mołdawii, ale były to tylko punkta misyjne, z których żaden nie rozwinął się na formalny konwent. Wikaria ruska nie należała do prowincji czesko-polskiej, ale stanowiła samodzielną jednostkę, podległą bezpośrednio generałowi, aż do r. 1430.

Kazimierz Wielki ostatecznie pozyskał Ruś Czerwoną dla Kościoła łacińskiego, nie niwecząc zresztą greckiego. Ale wiadomo, że za życia króla udało się zaledwie dać ogólne zarysy organizacji łacińskiej i że w szczegółach dużo pozostawało płynnego. Dotyczy to i urządzenia diecezalnego i zakonów. Oprócz przemyskiego powiodło się utworzyć biskupstwo łacińskie w Chełmie, objął je Minoryta Tomasz Ninogniewowic z Sienna 1359. Ale to biskupstwo było długo czysto tytularne. Tomasz jeżeli nawet pokazał się w swojej diecezji — Chełmszczyzna wówczas znajdowała się pod władzą Jerzego Narymuntowicza, ale ten, zdaje się, uznawał zwierzchnictwo Kazimierza — to tylko przelotnie, w rzeczy samej przyjął obowiązki biskupa pomocniczego krakowskiego. R. 1365 spotykamy go w klasztorze ś Franciszka w Krakowie.

Tak samo spełzł na niczym zamiar króla, aby związać konwenty franciszkańskie z prowincją czesko-polską. Nie

znamy spółczesnego stanu prowincji: jest to właśnie doba, kiedy nie przekazywano nawet imion prowincjałów,10) zresztą punkt ciężkości leży wówczas w Czechach. Nic też nie słychać, aby z niej podejmowano usiłowania, by objąć kustodię ruską.

Ale za to ówczesny wikary ruski okazuje się mężem pełnym energii i ruchliwości, i jemu zapewne należy przypisać i rozwój konwentów i samoistność całej organizacji. Jest to Mikołaj Melsak z Krosna. Występuje w dokumentach w latach 1369 87, oczywiście działalność jego trzeba przedłużyć z obu stron dat tych. Nazwisko Melsak wskazuje na narodowość niemiecką, w Krosnie upatrywamy śląskie Krosno raczej niż ruskie. 11) Umiał widocznie wcześnie zyskać niepospolite znaczenie, skoro wojewoda mołdawski Laczko wybrał go sobie na posła do Papieża. Wraz z towarzyszem Pawłem z Świdnicy, tym już na pewno Ślązakiem, stanęli r. 1369 w Awinionie przed Urbanem V z oświadczeniem, że wojewoda mołdawski gotów jest uznać zwierzchnictwo Papieża a zarazem prosi o utworzenie biskupstwa łacińskiego w Serecie i to podlegającego bezpośrednio Stolicy ś. Biskupem miał zostać Minoryta Andrzej z rodu Jastrzębców, należący do konwentu krakowskiego a jako spowiednik królowej Elżbiety związany ze dworem węgiersko-polskim. Melsak lubo Niemiec rozumiał, że bez spółudziału polskich Braci misja ruska nie może mieć powodzenia. Po tej samej linii szły prośby jego do Papieża względnie generała, aby dla wikarii sprowadzić to 25 to 30 Braci z rozmaitych prowincyj, bez względu na ich przynależność. Oczywiście Ruś sama jeszcze nie dostarczała kandydatów, duszpasterstwo zaś wymagało tak Polaków jak Niemców. Było to r. 1370 i 71. W tymże r. 1371 Mikołaj skutecznie bierze w obronę Braci lwowskich wobec uroszczeń plebana Jana, względnie biskupa lubuskiego Piotra, rządzącego die-

10) Patrz Rozd IV.

11) Melsak † 1387 91 zapewne, 1369 jako wikary liczyć mógł co najmniej lat 40, urodzenie jego zatem przypadłoby ok. 1329. Godzi się wątpić, aby już wówczas Krosno ruskie było miastem o ludności łacińskiej. Pochodzenie towarzysza także na Śląsk wskazuje. Melsak występuje u Th I 726 r 1353, co według AbR 292 przyp 3 trzeba poprawić na 1371; dalej Th I 900, 909 i ThMH II 201.

cezją. Melsak jest pierwszy z imienia znany zwierzchnik kustodii ruskiej. Tytułuje się bądź wikarym Rusi, bądź nawet Rusi, Litwy i Wołoszy, co świadczy o wielkich planach Franciszkanina. On też niezawodnie podzielił wikarię swoją na dwie kustodie: lwowską, na której czele widzimy r. 1377 Jana z Holandii, podczas kiedy druga była bez wątpienia mołdawska. Historyk tych dziejów łączy podróż Melsaka do króla Ludwika 1372 z obroną Braci lwowskich od Piotra lubuskiego,[12]) czy jednak jego ręki nie należy też upatrywać w obsadzeniu wakującego od dłuższego czasu biskupstwa przemyskiego? Nowy biskup Eryk de Vinsen był także Minorytą i to prowincji saskiej, pochodził z księstwa luneburskiego. Do tej samej prowincji należały konwenty śląskie jak Krosno. O niejakich związkach Mikołaja z Erykiem mówi okoliczność, że r. 1387 wikary franciszkański przedstawił biskupowi pisma w sprawie fundacji Sanoka. Zastanawia też wezwanie ś Marii Magdaleny wspólne tak konwentowi przemyskiemu jak i kościołowi katedralnemu(?) w Haliczu. Po r. 1387 już nie słychać o Mikołaju a 1391 spotykamy innego wikarego Rusi Jakóba z Strepy; zgon Melsaka zatem przypada na czas 1387/91. Ubóstwo źródeł nie pozwala nawet w przybliżeniu nakreślić jego sylwetki duchowej, ale tyle z nich przebija, że był to mąż wybitny, równie troskliwy o powodzenie misji i rozwój wiary na Rusi, co o ufundowanie i utwierdzenie Zakonu Minorytów w tych ziemiach.

Dopust Opatrzności zrządził, że Mikołaj oglądał jeszcze własnymi oczyma upadek swego dzieła w Mołdawii. Mianowany biskupem sereckim Andrzej[13]) wnet wyruszył na swoje biskupstwo i przystąpił do jego organizacji. 9 marca 1371 otrzymał święcenia z ręku biskupa krakowskiego Floriana Jelitczyka a już 21 kwietnia pojawia się kanonik serecki Dersław z Przezwoda. 1371 Andrzej 4 sierpnia znajduje się we Lwowie. Z tego pewnie też czasu pochodzi spis stacyj misyjnych mołdawskich, jaki Wadding umieścił pod r. 1400: Ceret, Modolauiae, Caminix, Senatorix, Cotcham, Licostomi, Albi Castri. Jakkolwiekbądź, te stacje misyjne, chociaż nie

---

12) Abraham O. l. 295.
13) Por Czaplewski O. l. 49-53.

utrzymały się na dobre, świadczą o ożywionej działalności Braci Mniejszych w tych stronach.

Wkrótce działalność Andrzeja rozszerzyła się. 17 stycznia 1372 bowiem otrzymał także zarząd diecezji halickiej, co trwało aż do r. 1375, do utworzenia ostatecznego metropolii łacińskiej halickiej i obsadzenia jej przez Macieja, księdza świeckiego, Węgra. Ale i w Serecie Andrzej nie mógł się utrzymać. Około tego czasu po zgonie Laczki rządy na Mołdawii dostały się w ręce schizmatyka wojewody Piotra. Andrzej schronił się do Polski i został biskupem pomocniczym gnieźnieńskim, na którym to stanowisku źródła wymieniają go po raz pierwszy r. 1376 na synodzie uniejowskim. Nie ze wszystkim jednak Franciszkanie opuścili Mołdawię, starali się utrzymać misje. Rzuca na to światło wiadomość z r. 1378, że wówczas w Serecie umęczono dwuch Braci Mniejszych.14) W czasie zatem, kiedy widzimy jako lwowskiego kustosza Jana z Holandii, analogiczne stanowisko mołdawskiego pewnie wcale nie było obsadzone. Andrzeja spotykamy później na godności pierwszego biskupa wileńskiego. Należy do dzielniejszych postaci tak spośród Minorytów jako i całego episkopatu polskiego. W wyborze jego widać szczęśliwą rękę Melsaka a może i znajomość ludzi.

Podobnie biskup przemyski Eryk de Vinsen przedstawia się bardzo dodatnio. Czas niejaki trwało, zanim przybył do Przemyśla, bo jeszcze 25 października 1378 pełni obowiązki biskupa pomocniczego hildesheimskiego. Atoli zjechawszy zajął się najgorliwiej organizacją diecezji i dzięki niemu przemyska najpierwsza na Rusi stała się urządzonym normalnie biskupstwem. Ułatwiało to położenie najbliższe katolickiej z dawna Polski i co za tym szło, większy niż gdzieindziej odsetek łacińskiej ludności nie tylko po miastach, ale tu i owdzie po wsiach. Biskup sam zarządzał diecezją, ale miał do pomocy oficjała oraz sędziego, wykonywającego juryzdykcję patrymonialną w dobrach stołowych biskupich. Kancelarię biskupią tak dalece zorganizował, że miała już rodzaj registratury. Podupadłą i zrujnowaną, czas jakiś nawet przez schizmatyków zajętą katedrę odrestaurował

---

14) Othmer C. De duobus martyribus in Valachia AFH XXV 100-2.

i poświęcił pod wezwaniem NMP i Jana Chrzciciela przed r. 1385, uporządkował przy niej służbę Bożą, urządził kapitułę i nadał jej ustawę, postarał się o wyposażenie katedry i kapituły. Podjął organizację parafij, utworzył może już dekanaty. W znacznym stopniu opierał duszpasterstwo na Franciszkanach a łączność z nimi utrzymywał ścisłą. Za niego powstały konwenty w Krosnie i Sanoku; w samym Przemyślu miał im wystawić kościół murowany. Konwent ten związał z katedrą, zarządzając aby co ś Franciszek (4 X) gwardian odprawiał mszę w katedralnym kościele.15) W sprawach diecezjalnych najważniejsze było rozgraniczenie z diecezją halicką, przy czym spór się toczył o ziemię samborską. Że biskup także na zewnątrz posiadał poważanie, dowodzi okoliczność, że w zatargu pomiędzy arcybiskupem Bernardem a miastem Lwowem otrzymał od Papieża nominację na sędziego po zgonie kardynała Dymitra. Wyrok wydał przeciw Bernardowi, rzucając nań wielką klątwę. Zachowała się o nim chwalebna pamięć, której świadkiem stał się Długosz, że „cnotliwymi obyczajami słynąc, diecezję swoją doprowadził do najpiękniejszego ładu".16) O duchu zakonnym, jaki go przenikał, lepiej niż cokolwiek innego świadczą postanowienia względem urządzenia kapituły katedralnej, którą pojmował całkiem po klasztornemu. Kapituła miała prowadzić wspólne życie, mieszkając w jednym domu i wspólnie stół prowadząc. Nieobecni tracili prawo pobierania dochodów, a po sześciu miesiącach kanonii. Wyjątek uczynił dla tych, co za zgodą biskupa i gremium przebywają na studiach uniwersyteckich. Wszyscy kanonicy mieli posiadać święcenia kapłańskie i to pod rygorem nieważności wyboru kanonika nie ordynowanego, niebywałym w Polsce sposobem. Prałatur ustanowił tylko dwie: dziekana i kantora, liczba kanoników nie była określona. Uzupełniała się w drodze kooptacji, biskup mianował tylko zastępczo. Wszystko to zapewniało wysoki poziom kapitularzy, a nie ulega wątpliwości, że dobierając ich sobie po raz pierwszy, Eryk postarał się o mężów odpowiadających jego zasadom. Statut kapituły wydał 10 stycznia 1390

15) Pawłowski F Praemislia sacra K 1870, 64; FL 1596 162v.
16) DHP księga X r. 1375 (cz II 26).

pod koniec rządów swoich, niezawodnie jako owoc poczynionych doświadczeń i zarządzeń.17)

„Statut kapituły Eryka to cały program pracy kościoła łacińskiego na Czerwonej Rusi. Wyszedł on niewątpliwie wprost z jego ręki, tyle w nim i wspomnień osobistych i myśli malujących ducha tej wybitnej indywidualności. Prosi on i wzywa przyszłych członków kapituły, aby jaknajusilniej pełnili zlecenia Boże, życiem swem służyli za wzór i starali się pozyskać jak najwięcej dusz, co im zapewni nagrodę, którą Pan przyrzekł słudze dobremu pracującemu na roli Pańskiej. A przytem postanawia, aby wybierano do kapituły tylko takich, którzy wykształceniem swojem i obyczajami dają rękojmię należytego spełnienia obowiązków, by inaczej nie poniósł szkody ten nowo ugruntowany kościół. Rozumiał on dobrze, że tam gdzie chodzi o zdobycie znaczenia i wpływu, dobór ludzi musi być bardzo starannym i że tylko wyższa wartość moralna i intelektualna może zapewnić skuteczne oddziaływanie, a duchowy podbój jest zawsze najtrwalszym, bo nie przynosi więzów, ale błogosławieństwa kultury".18)

Nierównie mozolniej sprawy kościelne szły we Lwowie. Była to stolica kraju, krzyżowało się tu najwięcej interesów i pożądań i wpływów. Na mocy dawnych praw swoich biskupi lubuscy podnosili uroszczenia i istotnie wykonywali czas jakiś jurysdykcję, mianowali plebanów itp. Nie powiodły się starania Kazimierza, aby tu uzyskać utworzenie własnej diecezji. Dopiero Ludwik węgierski 1375 przeprowadził fundację metropolii, ale z tytułem halickiej, której zwierzchnik co prawda faktycznie rezydował we Lwowie. R. 1371 spotykamy tutaj biskupa na emigracji Minorytę. W prawdzie już r. 1365 słychać o arcybiskupie halickim Krystynie, może Franciszkaninie i o jego halickiej katedrze ś Marii Magdaleny, jest to jednak wiadomość dość wątpliwa.19) Po zgonie Kazimierza podczas zachwiania rządów

17) AGZ VIII, XIV, XV, XVI, XX, XXI. Abraham O. l. 329 poczytywa za wzór statutu kapitulnego ustawy Chrodeganga etc. My byśmy sądzili, że raczej Eryk miał na oku ustrój konwentu franciszkańskiego, za czym b. wyraźnie przemawia kooptacja.

18) Abraham 327-8.

19) Ib 268 sq.

węgiersko-polskich na Rusi, osłabła też akcja misyjna. Dopiero Władysław Opolczyk jednemu i drugiemu przywrócił znaczenie. R. 1371 gdy biskup Andrzej serecki w drodze do swej diecezji zatrzymał się we Lwowie 4 sierpnia, spotkał tam biskupa Ludwika z Vicina (Macina) w Dobrudży może jako pomocnika biskupa lubuskiego. Sam Andrzej skoro 1372 objął także zarząd archidiecezji halickiej, niezawodnie nieraz we Lwowie przebywał. Obaj biskupi oczywiście rezydowali w konwencie franciszkańskim ś Krzyża i on to stanowił istotny ośrodek życia katolickiego w daleko wyższym stopniu niż fara MBŚnieżnej, przez kłótliwych plebanów obsadzona. Duszpasterstwo wtenczas znajdowało się w opłakanym stanie. Ani kościoły parafialne ani nawet katedry nie miały księży, cała praca spoczywała na barkach Minorytów, a tym nie starczyło rąk do niej i z całego świata zakonnego Melsak usiłował sprowadzać Braci 1370 i 1371, a i z tych przybywających niejeden wolał powrócić do własnej prowincji, rozejrzawszy się w ciężkich warunkach. Także śmiertelność wśród nich była znaczna. Wikariusz ruski otrzymał też potwierdzenie dawnych praw co do wykonywania duszpasterstwa i sprawowania sakramentów 22 lipca 1373 od Grzegorza XI, co zwracało się bezpośrednio przeciw plebanowi miejskiemu, ich zaprzeczającego i stawiającego przeszkody Braciom.

Nie zmieniło się położenie na lepsze za dwuch pierwszych arcybiskupów halickich Macieja (1375-80) i Bernarda (1380-91), księży świeckich. Prawdziwym organizatorem życia kościelnego Lwowa jako i całej archidiecezji stał się dopiero arcybiskup bł Jakób z Strepy Franciszkanin.[20])

Jakób pochodził pewnie z rodziny szlacheckiej małopolskiej. Jest może identyczny z gwardianem krakowskim tegoż imienia z r. 1378, a w takim razie kto wie, czy nie przybył na misję ruską, zasłyszawszy o męczeństwie Braci w Serecie 1378. R 1385 i 8 pełni obowiązki gwardiana we Lwowie. Po zgonie Melsaka, spółbracia wybrali go wikariuszem, to znaczy głową wikarii ruskiej, i z tego urzędu został 1391 arcybiskupem z tytułem halickim. Zamianował go Bonifacy IX, 27 czerwca. Konsekracja przypadła przed

---

20) Idziemy za AbJS.

28 lutym 1392, podobno 28 stycznia w Tarnowie, a dokonał jej biskup Maciej, Eryka następca. Przybycie Jakóba na Ruś przypada jeszcze na rządy Melsaka, a świadczy znowu, jak umiał mąż ten przyciągać znakomitych ludzi. Kiedy Jakób obejmował rządy, wszystko niemal w archidiecezji było w stanie płynnym, nawet jej granice. Istniał zwłaszcza zatarg z biskupem przemyskim o przynależność ziemi samborskiej. W sprawie tej z wielką zaciętością przez poprzedników prowadzonej, Jakób zdobył się na ustępstwo, 1398 przyjmując bez sprzeciwu wyrok biskupa Piotra. Uposażenie arcybiskupstwa w ziemi nadał jeszcze Władysław Opolczyk, do tego dochodziła dziesięcina. Arcybiskup zgodził się na wymierzenie jej w niskich rozmiarach, doskonale rozumiejąc, że takim sposobem przyciągać będzie i innowierców do Kościoła i osadników dalszych z świata katolickiego, a pomnożona ilość wiernych przysporzy Kościołowi ostatecznie niepośledních też dochodów. O ile poprzednik jego wojował z miastem Lwowem, o tyle Jakób pozostawał z mieszczanami w doskonałych stosunkach i czynił ulgi i ustępstwa w sprawach majątkowych; mieszczanie z swojej strony nie szczędzili wydatków na cele kościelne, zwłaszcza budujący się kościół katedralny NMPanny. Doczekał też arcybiskup poświęcenia przynajmniej chóru w Boże Narodzenie 1405; dokonał konsekracji biskup przemyski Maciej w obecności Jakóba. Niegodziwie przeszkadzał w życiu religijnym miasta pleban Jan, z ruskich Niemców pochodzący. Parafię pojmował jako źródło zysku i wyzysku, pod względem duszpasterskim tak mało o nią dbając, że wydzierżawił. Procesował się z miastem i z zakonami miejscowymi. Arcybiskup w tych sporach stawał po stronie miasta, ale wobec przewlekłego biegu spraw w Kurii papieskiej niewiele mógł zdziałać. Wynagradzał jednak rodzinom mieszczańskim ich ofiarność, wyrabiając dla nich rozmaite przywileje. Do najważniejszych czynności arcybiskupa należały fundacje nowych parafii. Do jego czasów znajdowały się zaledwie po kilku ważniejszych miastach. Jakób zaczął także wiejskie zakładać, bądź to osobiście je fundując, bądź skłaniając magnatów, uposażenie zaś zwiększał, zrzekając się dziesięciny na rzecz plebanów. Wszelką opieką otaczał swój Zakon franciszkański,

ale także Dominikanów. Popierał ich nowy konwent pod wezwaniem Bożego Ciała i udzielonymi przywilejami duchownymi uczynił zeń ośrodek czci NSakramentu. Trzeba to podkreślić, w Krakowie bowiem cześć tę zorganizowali w swoim kościele Franciszkanie: Jakób popierając w tej mierze Zakon kaznodziejski, ukazuje się wolny od tak częstej zawiści duchowej. Arcybiskup rezydował we Lwowie, gdzie zadowalniał się mieszkaniem w niepozornym drewnianym domku: spotykamy go nieraz także w Haliczu, a niezawodnie pilnie wizytował diecezję. Wymagały tego stosunki, tym bardziej że do świeżo urządzanego kościoła napłynęło było wiele mętnych i awanturniczych żywiołów, które należało powściągnąć, jak choćby wspomniany pleban lwowski. Nie zapominał także Jakób o działalności dobroczynnej, jak o tym świadczy poparcie i zapisy, jakich nie szczędził szpitalowi ś Ducha we Lwowie, a niezawodnie i innym na prowincji. Wynik więc takiej zbawiennej działalności wypadł bardzo dodatni, mnożyły się nawrócenia; sam mógł z radością stwierdzić, że ze dnia na dzień za łaską Bożą schizma podupada, a codziennie się szerzy i wzmaga prawdziwa religia i służba Boża. Przy tym wszystkim musiał obywać się bez kapituły, której niesposób było urządzić przed urzędowym przeniesieniem stolicy arcybiskupiej z Halicza do Lwowa. W zarządzie diecezji posługiwał się oficjałem, którym był proboszcz ś Ducha także Jakób, i notariuszem prowadzącym kancelarię. W ważnych sprawach gdzie prawo wymagało rady lub zgody kapituły, zasięgał zdania kleru miejskiego, plebanów diecezji i przełożonych zakonnych. „Zresztą rządził sam i sam we wszystko wglądał i kierował wszystkiem, nie wydalając się nigdy na dłuższy czas z dyecezyi, a za te prace i te poświęcenia wdzięczni dyecezyanie otaczali go czcią i miłością, która nawet w hojnych zapisach na rzecz arcybiskupstwa znajdowała wyraz.“ 21) Jakób był wszelako nie tylko pasterzem archidiecezji, ale także metropolitą prowincji kościelnej, do której należały biskupstwa w Przemyślu, Chełmie i Włodzimierzu podług bulli z r. 1375. Z tych diecezyj tylko przemyska miała urządzoną organizację. Za czasów Jakóba biskup chełmski Szczepan

21) Ib 42.

zaczyna wykonywać czynności biskupie. Włodzimierskie biskupstwo otrzymywa rzeczywistego pasterza w osobie przeora dominikańskiego z Łucka Grzegorza. Pojawiają się nowe diecezje łacińskie w Kamieńcu podolskim i Kijowie, a skoro 1412 nastąpiło ostateczne prawne przeniesienie arcybiskupstwa do Lwowa, bulla wymienia jako sufraganie: Przemyśl, Chełm, Włodzimierz, Kamieniec, Kijów, a nawet Seret. Zaczyna się na koniec zarysowywać biskupstwo w Łucku. Ożywiony udział w tym wszystkim Jakóba nie ulega wątpliwości, a są pewne dane wskazujące, że w czerwcu 1406 odbył synod prowincjalny. Jakób umarł zapewne w r. 1409 i to zdaje się po długiej chorobie, nie pozwalającej mu sprawować czynności biskupich, tak że w tym czasie spotykamy biskupa pomocniczego Zbigniewa z Łapanowa.

Znajomość nasza Jakóba i jego dziejów jest nader ułamkowa, opiera się tylko na owoczesnych dokumentach, na szczęście dość jeszcze obfitych, oraz na późnej tradycji zbyt ubogiej i bladej. Stąd pochodzi, że bardzo mało, nic prawie nie możemy powiedzieć o jego życiu wewnętrznym, o rodzaju jego pobożności itp. Przez słownictwo dyplomów przebija szczególniejsza cześć, jaką żywił dla NSakramentu i ś Krzyża tudzież całej tajemnicy Męki Pańskiej. Obok tego otaczał gorącym przywiązaniem NPMarię i jej pod opiekę oddał całą archidiecezję. Na pieczęci swojej umieścił NPannę z Dzieciątkiem, a siebie u stóp jej klęczącego. Dawniej już r. 1378 istniejące bractwo NPanny przy kościele przedmiejskim otaczał opieką, przeniósł 1406 do kościoła parafialnego, już wtedy wyznaczonego na katedralny, NPMarii także, i ustawę potwierdził. Zaprowadził też codzienne nabożeństwo w tymże kościele na cześć Matki Bożej które jeden z wikariuszy powinien odprawiać o brzasku, w święta z organów towarzyszeniem, przy czym nauczyciel szkoły miejskiej z uczniami mieli śpiewać *Salve Regina* lub *Recordare* z wersetem i oracją o pokój. Odpust udzielony Dominikanom, oprócz niedziel i świąt przywiązał do soboty, dnia poświęconego Matce Boskiej. Szczególne nadto odpusty nadał posążkowi alabastrowemu NMP, według podania przez ś Jacka z Kijowa przyniesionemu „mieniąc Maryę w niezwykle podniosłych słowach orędowniczką i pocieszy-

cielką rodu ludzkiego, która wnętrze swego miłosierdzia zlewa na utrapionych i w smutku pogrążonych i której pamięć jako królowej aniołów i ludzi zawsze żywo u wiernych chrześcian zachowana i godnemi jej modlitwami i pieśniami utrzymywana i wychwalana być winna".22) Podanie głosi, że kiedy raz skłopotany, gorące modły zanosił do NPanny, odmawiając antyfonę *Monstra te esse matrem*, ukazała mu się NPanna z Dzieciątkiem mówiąc: *Habes matrem et filium.* Podanie to dało temat do obrazu nieznanemu malarzowi z w. XVIII, którego estampa zachowała się po dzień dzisiejszy.

Jakób umarł w sławie świętości a sława ta nie zanikła jak u tylu innych świątobliwych Franciszkanów, ale utrzymała się, rosła i ostatecznie doprowadziła do beatyfikacji 11 września 1790. Pogrzebiony pierwotnie u ś Krzyża. Jako pamiątki i relikwie po nim oprócz dokumentów i pieczęci pozostały rękawiczki z dwoma złotymi pierścieniami, infuła, ornat, pas jedwabny, krzyże, szczątki szat i pastorału. Ołtarz jego mieści się w dzisiejszym kościele franciszkańskim we Lwowie.

W najbliższym związku z ustaleniem konwentów minoryckich na Rusi pozostaje ich trwała budowa z muru. Odpowiadały oczywiście ówczesnemu sposobowi budowania. Dzisiaj z nich wszystkich jeden tylko krośnieński zachował charakter gotycki — wewnętrzne urządzenie co prawda posiada banalne neogotyckie — inne bądź zupełnie przestały istnieć jak nieodżałowanej pamięci lwowski ś Krzyża, bądź doczekały się późniejszej zgoła innej budowy jak przemyski ś Marii Magdaleny. Opis ich niestety zbyt ogólnikowy doszedł nas z końca w. XVI,23) po przeobrażeniach spowodowanych przez długi przedział czasu a jak we Lwowie także kilka pożarów. Ś Krzyż wówczas posiadał cztery kaplice i dziewięć ołtarzy. Przemyśl miał kościół mały, sklepiony, pięknie malowany z sklepioną zakrystią, cały był pokryty dachówką. Wieża wznosiła się bądź przy samym korpusie bądź opodal, a pracowano nad kościołem jeszcze r. 1474. Krosno miało kaplicę Przemienienia, Gródek posiadał kościół mały murowany, Kamieniec miał też mu-

---

22) Ib 37.

23) FL 1596 128-78 pas; Smolka J Katalog Arch. Aktów dawnych m Przemyśla Przemyśl 1927 212 nr 615, 1.

rowany, ale z drewnianym pułapem zamiast sklepienia. Inne kościoły były ciągle drewniane, konwenty zaś wszystkie okrom Lwowa.

Tutaj jeszcze Władysław Opolczyk 1377 oddał Franciszkanom dom opodal kościoła, w którym urządzili klasztor. Za Jakóba przystąpili do przebudowy świątyni, co oznaczało zarazem jej znaczne powiększenie. Nie zbywało im ani na poparciu arcybiskupa, ani na dobrodziejach. Arcybiskup 1399 nadał prawo sprawować sakramenta we wsiach Hanaczowie i Kozielnikach. Dalej wraz z sufraganem Zbigniewem i biskupem mołdawskim Janem udzielił odpustów 1405. Z dobrodziejów najprzedniejszy był chyba nawrócony Rusin Dymitr Wołczkowicz, co podarował całą wieś Hanaczów. Arcybiskup zachęcał wiernych, aby obdarzali konwent książkami, kielichami, szatami, światłem. Dymitr wymawiając sobie msze i nabożeństwa za siebie i rodzinę, obiecał ufundować ołtarz i wyposażyć go księgami liturgicznymi, kielichami i wszelkim aparatem. Sam Jakób na koniec podarował kielich srebrny do ś Krzyża. Był to niewątpliwie wówczas największy, najpiękniejszy i najbogatszy z kościołów lwowskich i zniszczenie jego za czasów jozefińskich nie przestanie nigdy być nieodżałowaną szkodą. Jak długo trwała ta fabryka ówczesna i restauracja kościoła, nie wiadomo dokładnie; jeszcze 1414 zachodzi zapis na nią.[24])

Oczywiście mniejsze prace, nabytki rozmaite, boczne kaplice ciągną się przez cały w. XV, czy to we Lwowie, czy po innych konwentach ruskich. Równocześnie bo już z ostatecznym ustaleniem i uporządkowaniem organizacji kościelnej zaszły ważne a nieuniknione zmiany w działalności Braci Mniejszych a nawet w prawnym położeniu. W miarę jak przybywały parafie świeckie, one obejmowały duszpasterstwo zwyczajne, zakonom pozostawiając nadzwyczajne. Na tym tle dochodziło do nieporozumień i procesów pomiędzy plebanami a zakonnikami, którzy odwoływali się do swoich nadzwyczajnych przywilejów i kompetencyj, danych Stowarzyszeniu Pielgrzymujących, a tym bardziej ufni w swoje prawo, że Stowarzyszenie wznowił Bonifacy IX 1399. O takim zatargu słychać w Sanoku

---

24) Hanaczów AbR Dd IV; udzielanie sakramentów Cz 3063 3v; zapis r 1414: Czołowski A Księga przychodów i rozchodów 1404-14 pomniki dziejowe Lwowa L 1896 II 350.

i Krośnie pod koniec w. XIV. Nierównie dłużej trwał i głośniej szym echem odbił się proces pomiędzy plebanami lwowskimi głównie Janem z Wrocławia z jednej a Franciszkanami i Dominikanami z drugiej strony. Zakonnicy osobliwie Minoryci wykonywali tu z dawna całe duszpasterstwo, ci mieli nawet w swoim kościele chrzcielnicę, znany symbol parafii. Nie poczuwali się też do uiszczania żadnych opłat od czynności duszpasterskich, zwłaszcza pogrzebów. Zachował się wyrok polubowny biskupa przemyskiego Macieja z 13 marca 1408, kończący prawdopodobnie zatarg. Wyrok ten idzie na ogół po linii wymagań plebana. Stwierdzając, że obecnie nie trzeba zaliczać Rusi do krajów misyjnych, nie przyznaje zakonnikom kompetencji Stowarzyszenia Pielgrzymujących, lecz stosuje zwykłe normy prawne, wyrażone głównie w znanej bulli *Supra cathedram.* Franciszkanie nie mogą nadal posiadać chrzcielnicy, chrzty należą do plebana, a jeżeli nawet wyjątkowo kogo będzie chrzcić zakonnik, ma to uczynić w parafialnym kościele. Kazać, spowiadać i komunii udzielać mogą w swoim kościele swobodnie, wiatyk zanosić jednak tylko za pozwoleniem plebana. Jemu przy pogrzebach winni oddawać czwartą część dochodów. Wszystkie te postanowienia dotyczą jednak parafian lwowskich, wiernym do parafii nie należącym zakonnicy mogą udzielać pomocy duchownej bez ograniczenia. Wyrok taki mógł być dotkliwy dla mendykantów, ale nie słychać, aby sprawę prowadzili dalej. Analogiczny dekret Sobór bazylejski wydał 1 listopada 1436 na rzecz plebana Klemensa w Krośnie.[25]) Zresztą do takiego obrotu rzeczy dojść musiało, prawa zakonników na Rusi nie mogły się z biegiem czasu nie wyrównać z prawami ich na całej przestrzeni Polski.

W miarę jak duszpasterstwo zwyczajne przechodzi w ręce świeckiego duchowieństwa, Franciszkanie starają się pociągnąć i przywiązać wiernych przez rozmaite nabożeństwa dodatkowe, przez kult świętych, przez bractwa. Niezawodnie i cześć bł Jakóba miała tu swoje znaczenie, ile że zwłoki jego spoczęły u ś Krzyża, chociaż szczegóły cudów z tego czasu nas nie doszły. Konkretne wiadomości posiadamy tylko o kilku bractwach, w Krośnie istniało pod wezwaniem Wniebowzięcia 1492, które 1513 otrzymało prawo procesji i mszy z wystawieniem,

25) Wyrok Abraham O. I. Dd XVIII.

we Lwowie 1510 NPoczęcia.[26]) R. 1422 wikary ruski Marek z Kandii udzielił konfraternii kilku mieszczanom krośnieńskim, otrzymali przyjęcie do modlitw i zasług Zakonu, Franciszkanin ich miał przygotować na śmierć, pogrzeb i nabożeństwa żałobne uzyskali w klasztorze. Należały tutaj oprócz uroczystości pogrzebowych, także anniwersarze i wymienianki, w którym to celu Bracia prowadzili po konwentach księgę dobrodziejów. O Krośnie posiadamy cokolwiek obfitsze wiadomości, 1510 uzyskali odpust stu dni za nawiedzenie jałmużnicze kościoła, 1513 prawo udzielania Sakramentów wiernym w własnym kościele i pozwolenie na wystawienie NSakramentu oraz procesje. Zawdzięczali to prowincjałowi Walentemu Krośnieńczykowi.[27])

Najważniejsze czynności duszpasterskie Braci stają się teraz spowiedź i kazanie. Odpowiednio do właściwego charakteru miast ruskich w tych czasach, nie inaczej zresztą jak polskich, konwenty franciszkańskie miały dwuch kaznodziejów: polskiego i niemieckiego. Ruskich kaznodziejów nie spotykamy, widocznie nie odczuwano takiej potrzeby wobec podobieństwa języków. Że Rusini licznie przychodzili do kościołów franciszkańskich, że się wielu nawracało, wiadomo choćby jeszcze z pism Kazimierza Wielkiego, atoli szczegóły żadne nas nie doszły. Neofitów przyjmowali wyłącznie na łaciński obrządek i to chrzcąc ponownie, wespół z całym Kościołem polskim uważali chrzest w obrządku greckim za nieważny, zapewne wskutek odmiennej formuły. Praktykę tę stosowali także po Soborze florenckim, jak świadczy opowieść o cudzie Kingi względem Kuźmy, dworzanina Sonki. Sprawy te zaczęli inaczej traktować dopiero Bernardyni, ale z historii ich sporu z świeckim duchowieństwem zdaje się wynikać, że Franciszkanie nie poszli za przykładem Obserwantów.[28])

Najbliżsi następcy bł Jakóba na wikarii ruskiej są to Janusz, którego spotykamy r. 1394, Henryk 1399, Jan 1405, Piotr r. 1408.[29]) Potem dopiero słychać o Marku Słowianinie

26) Antoniewicz W Klasztor Franciszkański w Krosnie I 1910 6; Dd I 66.

27) Antoniewicz O. l. 6, 7; Dd I 30, 67, 68, 69; Księga dobrodziejów u AbJS IV.

28) X Kantak Bernardyni I 171 sq.

29) Janusz AbJS IV; Henryk Cz 3063 3v; Jan Abraham Ib VIII, może ten sam co Janusz; Piotr AbR XVIII.

z Kandii 1422 i 24, czy bezpośrednim następcy Piotra, nie wiadomo.[30]) O działalności jego na Rusi wiemy tylko z dokumentu krośnieńskiego 1422. Więcej danych zachowało się o pracy jego w Mołdawii. Tam biskupstwo sereckie podupadło zupełnie i znikło, na to miejsce występuje nowe biskupstwo mołdawskie z siedzibą, zdaje się, w Suczawie. Ślady tego biskupstwa spotykamy już r. 1405; wówczas to udziela odpustów kościołowi ś Krzyża Jan, będący i biskupem i wikariuszem Franciszkanów ruskich. Przebywał we Lwowie, biskupstwo może było tylko nominalne. Później spotykamy na tej godności Jana z Ryzy, wikariusza Stowarzyszenia Pielgrzymujących dominikańskiego. Z tym to biskupem, rezydującym w Mołdawii, popadł w zatarg wikariusz ruski franciszkański, rzeczony Marek. Sprawa miała tło polityczne. Ówczesny wojewoda mołdawski Aleksander chciał od zwierzchnictwa polskiego przejść pod węgierskie, z czym się łączyła sprawa jego rozwodu z siostrą Witolda Ryngałłą. Równocześnie z wnioskiem w tym przedmiocie 1420 biskup uprasza Kurię papieską o przysłanie bulli Urbana V, ograniczającej kompetencje zakonów. Że biskup rozpoczął wojnę z zakonami, i to nie tylko z Franciszkanami, ale także z Dominikanami, świadczą skargi Marka: „Chociaż za sprawą Minorytów i Dominikanów w Mołdawii wielu przyjęło katolicyzm i chociaż bracia ci również czynili starania o utworzenie biskupstwa mołdawskiego i o powierzenie go biskupowi Janowi, jednak on niepomny na to, niepomny również przysięgi, jaką im złożył, że będzie ich popierał i dozwoli im udzielać chrztu i innych funkcyj wedle przywilejów, im przez Stolicę ś udzielonych, tak Franciszkanów jak i Dominikanów ogłasza za heretyków, ochrzconych przez nich każe chrzcić raz drugi ku wielkiemu zgorszeniu wszystkich, a zwłaszcza książąt tej ziemi, którzy poczęli się uczyć cenić braci obu tych zakonów”.[31]) Marcin V polecił zbadać sprawę arcybiskupowi gnieźnieńskiemu. Niewątpliwie w związku z tą akcją biskupa, jako obrona odeń pozostaje szereg pism papieskich, wydanych na

---

30) Marcus Sclavus de Candia provinciae Romaniae, vicarius Russiae et Lataviae tytułuje się Dd I 30. Zachodzi BF VII nr 1488 20 VI 1421; CEV 23, 24; Eubel K Zur Gesch. d. röm-kath. Kirche in der Moldau Röm. Quartalschr. 1898 124; Abraham Bisk. łac. 195-7.

31) Abraham Ib. 195-6.

rzecz wikarii. Otrzymała konserwatorów w osobach arcybiskupa gnieźnieńskiego, biskupa krakowskiego i opata tynieckiego. Papież uznał, że Minoryci najwięcej założyli domów i kościołów łacińskich w tych stronach. Zyskali pochwałę za to, że szerzyli słowem i przykładem wiarę i wiele dobrego świadczyli także innowiercom, w szczególności oceny doczekała się gorliwość w kaznodziejstwie i spowiedzi. Potwierdzono im wreszcie przywilej, że mogą podczas interdyktu msze odprawiać, ale przy zamkniętych drzwiach, nie dzwoniąc i po cichu. Wszystkie te akty pochodzą z czerwca i lipca 1421;[32]) w maju tegoż roku rozpoczęła się kapituła w Forli, można więc przypuścić, że Marek w niej uczestniczył a po ukończeniu udał się do Papieża i za poparciem generała Zakonu uzyskał rzeczone pisma. Niezawodnie i on poprosił, aby konserwatorami mianowano polskich prałatów, za czym idzie wniosek, że inaczej niż biskup nie tylko odnosił się lojalnie do Polski, ale rozumiał, że tutaj znajdzie najsilniejsze oparcie dla działalności misyjnej. W Polsce wszelako w tym samym czasie szerzą się pogłoski o nadużyciach popełnianych rzekomo przez Marka, jakoby zabierał klejnoty i sprzeniewierzał rzeczy klasztorne, a sprawa stała się tak głośna, że z takimże oskarżeniem przeciw niemu wystąpił rząd polski wobec kapituły generalnej Zakonu. Skoro jednak arcybiskup Wojciech Jastrzębiec przeprowadził dochodzenia, niesłuszność zarzutów i niewinność Marka wyszła na jaw. Król Władysław r. 1424 podaje to do wiadomości generała, podnosi zasługi wikarego ruskiego i poleca go względom głównego zarządu Zakonu. Cała sprawa wygląda na machinację biskupa mołdawskiego. Oczywiście to wszystko musiało wywołać opłakane następstwa, rozluźnić dyscyplinę zakonną i podkopać misję katolicką. Że nie inaczej stało się w istocie, stwierdza pismo Jagiełły z tego samego r. 1424, uniwersał do urzędów państwowych, aby chwytali i dostawiali Markowi zakonników, co pozrzucali suknie zakonne, włóczą się po kraju i grożą podpaleniem klasztorów. Niezadługo też słychać w Mołdawii o mnichach wywłokach, szerzących husyctwo.[33])

Czy w związku z powyższymi wydarzeniami pozostaje likwidacja wikarii ruskiej? Poza faktem samym bardzo mało

32) BF VII 1482, 1487, 1488, 1492, 1493.
33) CEV 23, 24; MMAeH XII II 188, 204.

szczegółów doszło nas o tym. Nie wiadomo nawet, czy jeszcze wtedy wikarym był Marek. Rzecz sama zaszła r. 1430 a należała, zdaje się, do przeobrażeń, jakie w tym czasie dokonały się w całym Zakonie. Kapituła generalna asyska w czerwcu 1430 postanowiła zwinąć wikarie. Ruską podzielono w ten sposób, że kustodię mołdawską dołączono do prowincji Wschodu, ruską do czesko-polskiej. Wykonanie tego przyłączenia generał Gulielm da Casale powierzył prowincjałowi Janowi Kmicie. Ten odprawiwszy kapitułę w Lelowie 1430 w tej sprawie, wyruszył na Ruś i w dzień ś Marcina (11 XI) formalnie wszedł w posiadanie konwentu lwowskiego. 16 września zaś 1431 odbyła się kapituła w Krakowie, w której uczestniczyli też ojcowie ruscy.[34]) Konwenty ruskie zachowały własną kustodię z siedzibą we Lwowie. Niektórych kustoszy zwanych także wikariuszami znamy z imienia, najznamienitszy z nich był Jan z Dukli około połowy stulecia.[35]) Na przełomie w. XVI można wymienić Walentego z Krosna, co lat kilkanaście piastował ten urząd (1497-1509), zanim został prowincjałem.[36])

Rozwój taki był nieunikniony. Punkt ciężkości wikarii ruskiej już na dobre leżał w kustodii lwowskiej. Jeśli na przełomie w. XV spotykamy w społeczności lwowskiej licznie Niemców, jednego nawet z dalekiej Miśnii, jeśli obok Jerzego Piotrowica z Krakowa widzimy Mołdawczyka Bartłomieja, słowem zbiór, do którego żywo się stosuje określenie Melsaka „z rozmaitych narodów i prowincyj": to z biegiem czasu i z samej Rusi przybywa coraz więcej Braci i narodowość polska między nimi przeważa. Jest rzeczą niezmiernie charakterystyczną, że 1461 obowiązki kaznodziei niemieckiego we Lwowie sprawuje Polak Jan z Dukli. Na przypływ Braci spoza Rusi wikaria im dalej, tym bardziej mogła liczyć tylko z prowincji czesko-polskiej. Skoro więc na kapitule generalnej zapadła uchwała, aby zwinąć wikarie, przyłączenie kustodii lwowskiej do prowincji czesko-polskiej nasuwało się jako krok naturalny. Tę zależność od

34) B 269.

35) Są to 1441/3 Piotr Galatan Dd I 46, 48; 1461/4 Jerzy z Sanoka Dd I 49, AGZ V CXLV, pomiędzy których wypadnie wstawić urzędowanie Jana z Dukli; 1474 Franciszek z Przeworska Dd I 58; 1482 Michał AOCL I 30; 1484 Fabian Ib 182/3.

36) Walenty z Krosna AGZ XV 2572, 2916 r. 1497 i 1499; XVII 4001, 4094 r. 1503 i 4; MRPS IV 902 1509 15 XI.

Polski rozumiał doskonale już Marek z Kandii. Żałować tylko można, że nie uczyniono tegoż samego także co do kustodii mołdawskiej. Związanie jej z prowincją Wschodu, mającą ośrodek w osadzie genueńskiej Kaffie, dokonało się zapewne wskutek wpływów włoskich. Ale wynik nie mógł nie być ujemny. Prowincja Wschodu zaledwie wegetowała, niezadługo samą Kaffę zdobyli Turcy. Więc i kustodia mołdawska podupadła zupełnie. Od połowy stulecia misję tameczną franciszkańską obejmują Obserwanci, związani z prowincją węgierską.

Życie franciszkańskie nie różniło się na Rusi od konwentów polskich. Pod względem prawnym należy podnieść, że domy tutejsze od samego początku posiadały własność w rozmiarach, nie spotykanych gdzie indziej w prowincji. Największe posiadłości miał Lwów: Hanaczów i Kozielniki, jakie dostał pod koniec w. XIV. Przybyły mu nadto Czyszki z zapisu Jerzego Strumiłły z Dymoszyna, chorążego lwowskiego r. 1456.[37]) Obok majętności ziemskich klasztory posiadały kapitały w gotówce z różnych legatów. Jedne i drugie pochodziły z darów, za co z swojej strony Bracia obowiązani byli do pewnych nabożeństw, najwięcej żałobnych. Tak zapisowi Czyszek odpowiadał obowiązek mszy w kaplicy, którą miał celebrować polski kaznodzieja.[38]) Zapisy w gotówce nie zawsze dochodziły Braci, nieraz wypadało skarżyć spadkobierców, czego ruscy Minoryci nie unikali bynajmniej.[39]) Posiadanie majętności ziemskich z swojej strony pociągało za sobą rozmaite czynności prawne i majątkowe, jak rozgraniczenie, ustalenie obowiązków poddanych itp. Jako osobliwości zapisujemy, że r. 1444 zachodzi własny celnik Franciszkanów Mikołaj z Stradowa, oczywiście człowiek świecki,[40]) albo że r. 1451 gwardian halicki kupił człowieka.[41]) Pięknie świadczy o naszych zakonnikach akt z r. 1461, którym zmniejszają ciężary poddanym w Czyszkach.[42]) Czyszki te posiadały kościół parafialny; nie obsługiwali go jednak Franciszkanie,

---

37) AGZ V CXLV.

38) Ib.

39) Ib VI LX; XVII 4094; AOCL I 182-3, 490.

40) AGZ XIV CCCXLIII.

41) Ib XII 2391.

42) Dd I 56.

tylko ksiądz świecki. Ok. r. 1500 kapituła archikatedralna przyznała prawo prezenty kustoszowi ruskiemu.[43])

Ożywione i przyjacielskie stosunki konwent ś Krzyża utrzymywał z miastem Lwowem. Była to dawna tradycja jeszcze z czasów pierwocin klasztoru i lokaty miasta; później przyczynił się znamienicie do ich zacieśnienia bł Jakób z Strepy. Utarł się zwyczaj, że ilekroć przybywał prowincjał do Lwowa, miasto podejmowało go wystawnym obiadem.[44])

Cokolwiek więcej danych zachowało się o Kamieńcu podolskim. R. 1482 wojewoda Daniel Buczacki nadał mu pewne dziesięciny. Pod ten sam czas proces gwardiana Zygmunta rzuca ujemne światło na stan moralny konwentu. Jeżeli jednak nawet to niekorzystnie się odbiło na jego opinii, to tylko przejściowo, bo r. 1498 gwardian kamieniecki występuje jako sędzia polubowny.[45])

Niestety poza nielicznymi zresztą wiadomościami o transakcjach majątkowych, nie doszły nas szczegółowsze dane o pracy Franciszkanów ruskich z XV w. Wnioski możemy wyprowadzić jedynie z późniejszych wyników. Miasta na Rusi Czerwonej są łacińskie i polszczą się już w XV w. Także po wsiach żywioł łaciński i polski wzrasta nieustannie. Rządy polskie nie prowadziły systematycznej i świadomej polonizacji. Proces ten dokonywał się samorzutnie i nieświadomie, dzięki przewadze kulturalnej. Tutaj strona religijna jak w całej cywilizacji średniowiecznej i długo jeszcze późniejszej miała górujące znaczenie. A właśnie w niej czynnik zapewne nie jedyny, bo należy jeszcze wymienić Dominikanów, później Bernardynów i inne zakony, podnieść także udział duchowieństwa świeckiego: ale najwcześniejszy i co najmniej jeden z najwalniejszych stanowili Franciszkanie. Im więc przypada zaszczytny udział w posunięciu Kościoła dalej na wschód o wielkie połaci nowej metropolii, ostatniej średniowiecznej na wschodzie Europy.

---

43) Dd I 65.

44) LAM Acta Consularia XV 867 zawiera wykaz wydatków w tym celu.

45) PSB III 81; AOCL I 74, 87-8, 538.

ROZDZIAŁ IX.

WIKARIAT LITEWSKI.

Nawracanie Litwy. Franciszkanie ryscy, listy Gedymina. Misja czesko-polska, męczennicy. Konwent wileński. Oszmiana, Lida, Kowno, Drohiczyn, Pińsk. Wikariat litewski. Biskupi Andrzej i Jakób Plichta. Jan Mały. Wikariat a prowincja. Konwentualizm. Wikarzy litewscy. Prace zakonników.

Niniejszego rozdziału część pierwsza, akcja Franciszkanów ryskich w pierwszej poł. w. XIV posiada nie tylko liczne i dawno ogłoszone dokumenta: Bunge Liv-Est-u. Kurländisches Urkundenbuch Ryga-Moskwa 1853 sq; Napiersky Russisch Livländ. Urkunden Piotrogród 1868, ale też obfitą literaturę, przede wszystkim Prochaska A O prawdziwości listów Gedymina K 1895; AbR 179 sq; Lemmens L Gesch. d. Observantenkustodie Livland u. Preussen w Beiträge z. Gesch. d. sächs. Franziskanerprov. itd Düsseldorf 1913 14 sq. W drugiej części, przedstawieniu pracy polskich Franciszkanów 1386-1517 tylko do r. 1468 mogliśmy korzystać z wydanego Kodeksu katedry itd wileńskiej (CV), skoro do tej pory ogłoszono tylko pierwszy zeszyt.

Jedynym krajem urzędowo pogańskim w Europie w. XIV była Litwa. Zależało to na całym szeregu znanych zresztą przyczyn. Wśród nich naczelne miejsce zajmuje przeciwieństwo do Zakonu krzyżackiego, oficjalnej instytucji szerzenia chrześciaństwa w tych stronach, który jednak z przyczyn egoistycznych stał temu raczej na zawadzie, tudzież położenie Litwy na pograniczu dwuch Kościołów łacińskiego i greckiego. Od wschodu i południa dotykali Litwy Rusini, od północy i zachodu łacińskie Inflanty, Prusy, Polska. Z tych rozmaitych krajów szły też próby nawrócenia Litwinów, z nich także wychodziły misje franciszkańskie.

W w. XIII pewne także wobec Litwy cele misyjne miało niechybnie biskupstwo łukowskie z Minorytą Bartłomiejem z Pragi na czele, ale sprawa wówczas skończyła się na za-

miarze, nie z winy Bartłomieja, ale wskutek interwencji zapewne Krzyżaków, roszczących sobie monopol chrystianizacji Litwy. Istotnie wtedy nawrócenie Mindoga, zdawało się, uwieńczy ich usiłowania. Reakcja pogańska jednak zburzyła dzieło ledwie zaczęte. Ród książęcy, który wyniósł Litwę do szczytu potęgi w w. XIV od Witena począwszy był pogański, chociaż nie podobna mówić o jego niechęci do chrześciaństwa i nieraz Witen, Gedymin, Olgierd byli o krok od przyjęcia chrztu. Władzcy ci rozprzestrzenili panowanie swoje daleko na ziemie ruskie, wyzwalając je od Tatarów. Ale ten właśnie ruski w znacznym stopniu charakter państwa przeszkadzał chrztowi w obrządku łacińskim. Dopóki monarchowie litewscy byli poganami, Rusini mogli się spodziewać, że się nawrócą na ich obrządek: uczynił to na łożu śmiertelnym sam Olgierd; nadzieja ta ginęła z chwilą przyjęcia chrześciaństwa łacińskiego. A tutaj naprzeciw Wilna stała Moskwa, zbierająca w imię prawosławia ruskie ziemie dokoła siebie. Krzyżacy pojmowali nawrócenie Litwy jako podbój, którego mieli dokonać, powtórzyć nawrócenie Prus krwią i żelazem, więc rozszerzyć swoje państwo na dzierżawy litewskie. Udaremniło by to przyjęcie chrztu, niezależne od nich, pozostawiające państwo litewskie w swojej potędze; co gorsza, podkopywało by rację bytu w Prusiech jako zakonu rycerskiego. Stąd pochodziły wytyczne ich postępowania: podbijać pogańską Litwę, pilnować, aby sama nie przez nich nie została katolicką. Wiadomo, jak tego rodzaju polityka ostatecznie się zemściła na nich. Litwa nawróciła się nie tylko bez nich, ale przeciw nim; unia polsko-litewska zgotowała im upadek. Atoli niemal do końca w. XIV akcja krzyżacka skutecznie przeszkodziła wszystkim próbom chrystianizacji Litwy, przedstawiając wszelkie oświadczenia książąt litewskich jako obłudne zwodzenie chrześciańskiego świata, a wewnątrz Litwy podburzając pogan i schizmatyków. Jeżeli jednak u książąt litewskich pogaństwo stało się tylko sprawą układu politycznego, to wśród ludu zwłaszcza na Żmudzi miało oparcie istotne a tym bardziej, skoro krzyż ukazywał się im jako symbol znienawidzonego krzyżactwa.

W takich warunkach chrześciaństwo łacińskie od strony Prus przenikać na Litwę mogło tylko bardzo słabo, nic pra-

wie. Penetracja szła bądź od Polski bądź z Inflant. Inflanty wprawdzie poniekąd też należały do państwa krzyżackiego, ale tutaj obok Zakonu i w wiecznym z nim przeciwieństwie znajdowało się arcybiskupstwo ryskie i samo miasto Ryga, a wobec wspólnego wroga miasto i arcybiskup weszli w sojusz z Litwą. Było to za Witena i Gedymina, kiedy ku obronie Rygi wojska litewskie obozowały pod miastem. Te bliskie stosunki nadawały się do wszczęcia akcji misyjnej i to tym bardziej, że wobec świata chrześciańskiego, zasypywanego propagandą krzyżacką o sojuszu arcybiskupa z poganami, ten pragnął się wykazać akcją misyjną na Litwie.

Już r. 1282 Jan de Lune (1273-84) wysyła poselstwo do Witena (1282?-1317), który w tym czasie właśnie objął mocną dłonią rządy. R. 1298 ten oświadczył swoją gotowość do przyjęcia chrztu, co z wielką radością stwierdziła cała Ryga, m. i. oba klasztory mendykanckie Franciszkanie i Dominikani. W danych warunkach nie kto inny też, tylko mendykanci mogli podjąć misję litewską. Rzeczy stały się zupełnie aktualne za arcybiskupa Fryderyka 1304-41, który sam był Minorytą. 17 lutego 1311 Fryderyk postarał się o przywilej papieski pozwalający na zakładanie konwentów franciszkańskich i dominikańskich w celach misyjnych.[1]) W tym samym czasie kiedy w Rydze przebywał legat papieski Franciszek de Molano, doń i do Fryderyka Witen zgłosił się ponownie z prośbą o przysłanie dwuch Franciszkanów.[2]) Już z tego można wnioskować, że nie była mu nieznajoma działalność Braci Mniejszych, to znaczy, że widocznie już pracowali na Litwie. Tym więcej potwierdza to dalszy ciąg oświadczenia władzcy litewskiego, że zbudował już dla nich kościół i klasztor. Jeden tylko konwent franciszkański znajdował się w Inflantach i to w samej Rydze, zamierzone fundacje m. i. w Tallinnie nie doszły do skutku. Klasztor ten należał do prowincji saskiej a kustodii lubeckiej; wobec odległości i znaczenia miasta posiadał daleko idącą samodzielność, miał też własne studium. Bracia wiernie stali po stronie arcybiskupa w sporach z Zakonem krzyżackim, stąd doznawali odeń niełaski, jeśli nie prześladowania. Na ogół

1) Bunge II 628, I 570, VI 2769.
2) Ib II 687.

byli to niezawodnie Niemcy, ale 1305 spotykamy w Rydze także Jana Polaka i to na stanowisku lektora.[3]) Doprawdy, ryscy Franciszkanie poszli za wezwaniem Witena i objęli kościół przezeń wybudowany. Spalili go Krzyżacy.[4]) Miejscowości nie znamy, ale ze wszystkiego wynika, że musiał się znajdować w zachodniej pogańskiej części Litwy, kto wie, czy nie w Kownie.

Mimo wojny, mimo przeszkód, misja franciszkańska, zresztą tak samo dominikańska rozwijała się na Litwie. Za Gedymina (1314-41) Minoryci mają już kościoły w Wilnie i Nowogródku, Dominikani w Wilnie.[5]) Należała do nich oprócz misji wśród pogan także opieka nad ludnością chrześciańską łacińską, wśród której znaczną część stanowili Polacy. Zapewne już w ówczesnym Wilnie istniały kolonie polska i niemiecka, oprócz Litwinów, Rusinów, Tatarów, Żydów. Gedymin używał zakonników jako swoich sekretarzy Franciszkanów Bertolda i Henryka, Dominikana Mikołaja.[6])

Do Gedymina Jan XXII wystosował pismo, wzywając do przyjęcia chrześciaństwa, 1317 w odpowiedzi książę litewski oświadczył w pismach do Papieża, do miast hanzeatyckich, do obu zakonów mendykanckich, że chętnie przyjmie chrzest, byle zyskał obronę od Krzyżaków. Listy te wywołały głośne echo w całym chrześciaństwie. Papież wysłał legatów do Gedymina. Teraz nawet Krzyżacy musieli z nim zawrzeć pokój 2 października 1322; na oko udawali radość, w rzeczy samej poruszyli wszelkie sprężyny, aby nie dopuścić do chrztu Litwy, rozagitowali Żmudzinów pogan i Rusinów schizmatyków, zawarli sojusz z Wielkim Nowogrodem schizmatyckim przeciw Litwie 28 grudnia 1322, utrudniali na wszelki sposób komunikację z światem łacińskim, w świecie chrześciańskim rozpuszczali wieści o obłudzie litewskiej, nakłonili duchowieństwo pruskie świeckie i zakonne m. i. także Franciszkanów pruskich, że w listach otwartych ostrzegało chrześcian przed wiarołomnością pogańską, chcącą tylko uśpić czujność. W czerwcu 1324 Jan XXII

---

3) USF I 38, 56.
4) Bunge II 687.
5) Ib II 689, 690.
6) Napiersky 67.

wyznaczył posłów do Gedymina: biskupa Bartłomieja i opata Bernarda. Ci obrawszy drogę na Rygę stanęli w listopadzie 1324 w Wilnie. Atoli Gedymin powiedział im, że nie zamierza przyjąć chrztu, a listy pisali Franciszkanie bez upoważnienia. Aby potwierdzić to zdanie, usunął Braci z swojej rady. Legaci z niczym wrócili do Rygi. Krzyżacy triumfowali. Wprawdzie legaci potwierdzili pokój wileński Gedymina z chrześcianami i Krzyżaków wyklęli, wprawdzie arcybiskup Fryderyk uczynił to samo jeszcze wcześniej, ponieważ Zakon odwiódł podstępnie a chytrze od wiary króla litewskiego z ludem jego. Ale jednak ochrzceniu Gedymina Krzyżacy skutecznie przeszkodziii, klątwa zaś naówczas niewielkie miała już znaczenie, nie przyjęli jej do wiadomości.

Zagadnienie prawdziwości listów Gedymina ciągle stanowi jeden z spornych przedmiotów pomiędzy polskimi a niemieckimi historykami; niemieccy w interesie Zakonu krzyżackiego mają je za podrobione, polscy za autentyczne z tym, że Gedymin później zmienił zamiar.[7]) Krzyżacy bowiem twierdzili, że listy te napisali Franciszkanie beż upoważnienia księcia a z namowy Ryżan.[8]) Atoli z sprawozdania legatów papieskich wynika coś innego; Gedymin, z którym mówili osobiście, potwierdził treść pisma we wszystkim z wyjątkiem chrztu, to znaczy, że gotów jest przyjąć biskupów, księży, zakonników i będzie ich szanować, że będzie się opiekować Kościołem, szerzyć cześć Boską.[9]) Jeśli do tego, *dato non concesso*, sami Minoryci dodali chrzest, to tylko można powiedzieć, że z słów księcia wywnioskowali więcej, niż w nich było i że mu podłożyli niejako własne nadzieje co do chrztu. Jest to *minimum*, co się tyczy rzekomego fałszerstwa Franciszkanów. Ale ci sami Minoryci w Wilnie pytani od legatów papieskich, Henryk i Bertold zeznali, że Krzyżacy przekupywali i podburzali do powstania pogan żmudzkich i Rusinów schizmatyków na przypadek, gdyby król (Gedymin) przyjął wiarę katolicką i że podżegania te odniosły skutek, wysłańcy jednych i drugich bowiem

7) Z polskiej strony systematycznie Prochaska, stanowisko Lemmensa jest nacjonalistycznie niemieckie.

8) Bunge VI 3072.

9) Napiersky 67.

grozili królowi. Zeznanie to potwierdzili inni Bracia, także laicy,[10]) rzecz więc widocznie była głośna w ówczesnym Wilnie.

Niełaska Gedymina zresztą była tylko pozorna, bo równocześnie wysyła Franciszkanina Gerarda w poselstwie do Rygi.[11]) Konwent Minorytów wileński podówczas musiał być dość znaczny, skoro oprócz trzech nazwanych po imieniu, byli jeszcze inni, nie tylko laicy, ale też księża.[12]) Nie wystarczało to na potrzeby litewskie, ile że ci Bracia władali tylko językiem niemieckim i litewskim. W piśmie do generalnego zarządu Zakonu Franciszkanów Gedymin prosił o przysłanie misjonarzy, znających języki polski, semigolski i ruski.[13]) Na tym kończą się wiadomości o misji ryskich Minorytów na Litwie.

Uboższe jeszcze są dane, dotyczące działalności polskich Franciszkanów. Że Gedymin zdawał sobie sprawę z potrzeby posiadania misjonarzy nie tylko niemieckich, widzieliśmy. Pomijając nawet szerzenie wiary wśród pogan, samych jeńców chrześciańskich znajdowało się na Litwie tyle, że r. 1325 mógł ich 25000 oddać Polsce jako posag córki swej Aldony Anny, wychodzącej za Kazimierza Wielkiego. Za związkiem politycznym Litwy z Polską szło też ożywienie innych stosunków, do czego w owych czasach przede wszystkim należało szerzenie wiary. W tych latach powstają konwenty nadwiślańskie Franciszkanów, co posuwało osady Zakonu Braci Mniejszych ku północnemu wschodowi i zbliżało do granic litewskich. Bliższych szczegółów o misji tych Franciszkanów polskich nie mamy; że jednak była niepośledna, można stąd wnioskować, iż *Kronika XXIV Generałów* zalicza księstwo litewskie do prowincji czeskiej. Ona też zachowała nam opowieść o męczeństwie dwuch misjonarzy z tejże prowincji, pozbawionych życia na rozkaz Gedymina. Byli to Ulryk de Adlechonvitz i Marcin de Ahp. Przybyli nie mając pozwolenia książęcego i poczynali sobie zbyt zelotycznie. Z krzyżem w ręku Ulryk ruszył przez ulice

---

10) Ib.

11) Bunge II 710.

12) Napiersky 67 „et aliis fratribus et eciam laicis".

13) Bunge II 689.

Wilna i na placu wobec tłumu ludzi, wzywał pogan, aby porzucili fałszywych bożków, zabobony, obrzędy obrzydliwe i oddali cześć żywemu i prawdziwemu Bogu. Podobnie na przesłuchach u księcia powstawali na obrzydliwe błędy pogańskie. Czy z tej powieści wynika, że Gedymin pod koniec życia zraził się do misjonarzy chrześciańskich, czy może ustępował wobec wzburzenia ludności?[14] Wydarzenie to z czasów generała Geralda Eudes (1329-42) umiejscawia się na r. 1338. Dało ono początek późniejszym rozszerzonym legendom o zamordowaniu to 14 w r. 1333, to 36 Franciszkanów 1341, z czym połączono fundację stałego już kościoła franciszkańskiego w Wilnie NMP na Piaskach.[15] Legendy te śmiemy poczytywać za symboliczne ujęcie nieznanych w szczegółach prac i cierpień polskich Braci na Litwie.

Obok prowincji czesko-polskiej można wymienić jeszcze trzecią organizację franciszkańską, mającą przynajmniej na oku misję litewską. Jest to wikaria ruska. Już Mikołaj Melsak tytułuje się 1370 wikarym Rusi, Litwy i Wołoszy, a jeszcze Marek z Kandii 1422 używa nazwy: wikary Rusi i Litwy. Co prawda rzeczywistych śladów działalności misjonarzy ruskich na Litwie nie przechowały nam źródła. Może ich wcale nie było. Praca na Rusi i w Mołdawii pochłaniała wszystkie siły, o których pomnożenie wołano. Tytulatura Melsaka jakkolwiek zachodzi w piśmie papieskim, może oznaczać także tylko zamiar objęcia Litwy, co przy znanym charakterze tego znamienitego męża można dobrze pojmować, a później mocą tradycji pozostała w nazwach.

W następnych lat dziesiątkach o Franciszkanach na Litwie nic nie słychać. Zależy to może na stosunkach w krajach, z których wychodzili misjonarze. W prowincji saskiej, dokąd należała Ryga, wielkie spustoszenie wyrządził wielki mór, potem przyszły wewnętrzne niesnaski. Ale także w prowincji czesko-polskiej zauważyć należy pewne osłabienie. Nadto naprężone stosunki polityczne pomiędzy książętami litewskimi a Kazimierzem Wielkim o spadek po Jerzym-Bolesławie nie sprzyjały akcji polskich zakonników.

---

14) AF III 535.

15) Krytyczny rozbiór Chodynicki K Legenda o męczeństwie czternastu Franciszkanów w Wilnie Wi 1927.

Główny władzca Litwy Olgierd (1345-77) skłaniał się raczej ku wschodniemu Kościołowi. Nie wiadomo nawet, czy kiedy Jagiełło przyjmował wiarę chrześciańską 1386, istniała już osada franciszkańska w Wilnie, czy dopiero jemu zawdzięcza powstanie. Za jej istnieniem pośrednio przemawiałoby podanie, że książę chrzest otrzymał w kościele krakowskim ś Franciszka, ale samo to podanie nie jest zbyt pewne. Osadą tą franciszkańską w Wilnie był kościół NPMarii na Piaskach *(in Arenis)*, tam gdzie i dzisiaj się znajduje.

W chwili kiedy Litwa przyjmowała urzędowo wiarę chrześciańską 1386, nie istniały ani kościół Dominikanów w Wilnie ani Franciszkanów w Nowogródku, nie było też żadnego związku z Minorytami ryskimi; jeżeli już wtedy Franciszkanie mieli osadę w Wilnie, byli to Bracia prowincji czesko-polskiej. Dom Minorytów jako już istniejący wymienia dokument fundacyjny biskupstwa wileńskiego r. 1387, 17 lutego.16) Jagiełło od października r. 1386 znajdował się w Wilnie, miesiące więc jesienne tegoż roku należy uważać za najpóźniejszy termin fundacji franciszkańskiej. Co prawda nie ma tradycji minoryckiej, przypisującej ją królowi, raczej więc sami Franciszkanie tutaj osiedli. Dom, to znaczy, klasztor z kościołem znajdował się na podgrodziu, przy drodze i bramie prowadzącej ku Trokom. Jak całe miasto, był niezawodnie na początku drewniany. Komu w szczególności zawdzięczali osadę wileńską, nie przekazano. Mniemamy, że można jednak wskazać przynajmniej udział w tym jakiś pierwszego biskupa wileńskiego Andrzeja sereckiego, który wprawdzie objął rządy r. 1388, ale niewątpliwie od początku był upatrzony na tę godność, a należał do Zakonu Braci Mniejszych. Przypisywanie fundacji Gasztoldom zdaje się nie mieć uzasadnienia.17) Dom ten franciszkański przetrwał bardzo krótko. 4 września 1390 Krzyżacy spaliwszy podgrodzie, przystąpili do oblegania zamków wileńskich. Franciszkanie schronili się na zamek i zapewne udzielali pomocy duchowej, załodze otuchy dodając; zginął wówczas br Wacław z Hradca Králové, trafiony od Krzyżaków podczas procesji

---

16) CV I nr 1 str 5: „contingens domum FF Minorum.

17) Chodynicki O. l. 24-6.

idącej z katedry do ś Anny na Zamku.[18]) Po odwrocie najeźdzców Bracia przystąpili do odbudowania klasztoru i kościoła. Wtedy czy od razu, czy w bardzo krótkim czasie wymurowali kościół, tak że kiedy Gilbert de Lannoye przybył do miasta 1414, pośród nielicznych budynków z cegły w drewnianym mieście zastał też murowany kościół NMPanny.[19]) Ale już wtedy Minoryci posiadali jeszcze drugi kościół w Wilnie. Był to ś Mikołaj, kaplica raczej, stojąca opodal Franciszkanów. Pierwsza o nim wzmianka pochodzi także z r. 1387.[20]) Bracia otrzymali go darem od patrycjusza Hanula w latach 1388-92.[21]) I on wtedy, ś Mikołaj był z muru a budowa ta zachowała się po dzień dzisiejszy.

W ślad za tym zapisem poszły rozmaite inne domów i gruntów w mieście, folwarków w okolicy, łąk i jezior, rocznej jałmużny w rozmaitych płodach. Należało do nich znaczne terytorium za Bramą Trocką na zachód od miasta, na którym powstała osada pod jurysdykcją Franciszkanów. Zarządzana przez wójta klasztornego, przynosiła niepośledni dochód w gotówce i naturaliach.[22]) W ciągu w. XV i XVI przez dary i transakcje konwent wileński tak wzmógł swoje posiadłości, że niezależnie od jurydyki posiadał w mieście 54 kamienice, dalej 7 wsi i 3 jeziora. Dzięki tej zamożności Bracia wcześnie pomyśleli o powiększeniu i o wymurowaniu konwentu. Ślady robót można stwierdzić r. 1456, gdzie mowa o jałmużnie na fabrykę kościoła NPM, i r. 1459, kiedy od kardynała Izydora uzyskali odpust za nawiedzenie jałmużnicze kościoła,[23]) potem pod koniec stulecia, gdy otrzymali od kardynała Fryderyka odpust za nawiedzenie kościołka ś Mikołaja.[24]) Z biegiem czasu przy kościele stanęło pięć

---

18) Lites ac res gestae inter Poloniam ac Ordinem Cruciferorum. Ed. altera 154, 156.

19) Fijałek J X Opisy Wilna aż do poł. XVII w. Ateneum wileńskie 1923 5.

20) CV I 1: „cimeterium s Nicolai", z czego wynika, że już stał kościołek czy kaplica.

21) CV I 22.

22) Księga rachunkowa 1535-60 TPNwi 84B.

23) CV I 225, 231.

24 FL 1596 91. Daty nie podano tylko „Friderici cardinalis archieppi Gnesn.," zatem z lat 1493-1503. Kraszewski Wilno I Wi 1840 176 kładzie

kaplic. Opis z końca w. XVI nazywa go wielkim, był już wówczas zapewne największym kościołem Wilna, z dawna liczył się do pięciu większych kościołów wileńskich. Na północnym wschodzie oddzielnie wznosiła się wieża dzwonnica.[25]).

Jeszcze do tegoż stulecia XIV należą fundacje w Oszmianie i Lidzie.

Konwent oszmiański miał też wezwanie NMPanny, a znajdował się nie w mieście samym, ale opodal. Mowa o nim prawdopodobnie już w testamencie biskupa Andrzeja 27 listopada 1397,[26]) wyraźnie zaś wymieniony jest w nadaniu Wojciecha Moniwida, starosty wileńskiego, darującego dwuch poddanych wraz z powinnościami we wsi Mirkliszkach 24 sierpnia 1407.[27])

Fundacji lidzkiej dokonał tenże biskup Andrzej 3 czerwca 1397. Konwent powstał z woli Jagiełły i Witolda, nadano mu tak znamienne wezwanie ś Krzyża i ś Franciszka. Dom ten wszelako nie przetrwał długo, zniszczał podczas pożaru miasta, może w czasie wojny z Świdrygiełłą i Krzyżakami 1402 i 3. Odbudowano kościół 1414 ale już nie jako klasztorny, lecz świecki parafialny pod zmienionym tytułem NPanny, WW Świętych i ś Krzyża. Pamięć o tej fundacji długo się utrzymała na miejscu. Było to na przedmieściu, ***od przyjazdu z Grodna krzyżem wysokim naznaczony, gdzie żydowi karczmy zabudować nie dozwolono.***[28]) Z jakich powodów zaszło to przekształcenie a raczej porzucenie fundacji przez Franciszkanów, nie przekazano. Może nie miała uposażenia i zbyt trudno było ją utrzymać, może stała w sprzeczności z interesem duchowieństwa świeckiego.

Dalsze konwenty franciszkańskie przybyły w pierwszej połowie w. XV. Są to Kowno, Drohiczyn i Pińsk. O żadnym jednak nie ma szczegółowo datowanego przekazu.

---

podróż Fryderyka do Wilna na czas po Wielkiej Nocy 1495; Korytkowski J X Arcybiskupi gniezn. Po 1888 II 588 stara się udowodnić, że F nie był w Wilnie. Dalszy ciąg CV zapewne rzecz wyjaśni.

25) FL 1596 90 dzwonnica; X Fijałek Opisy 332 przyp. 2.

26) CV I 33.

27) Ib 46.

28) Ib 31.

Według tradycji, zapisanej u Marka Korony[29]) w pierwszej połowie w. XVII, Kowno miał założyć Witold r. 1400; przywilej fundacyjny jego istniał w końcu w. XVI, lecz nie podano jego daty.[30]) Najwcześniejsza wzmianka o nim pochodzi z r. 1439, gdy Sobór bazylejski tamecznym Franciszkanom pozwala słuchać spowiedzi także przejezdnych.[31]) Istniał zatem wówczas już od dłuższego czasu. Za owoczesną fundacją przemawiają dalsze okoliczności. Kowno leżące u ujścia Wilii do Niemna, było 1439 znacznym miastem handlowym podług świadectw, zapewne już znacznie wcześniej. Hanzeaci mieli tam swoją osadę. Należy w nim upatrywać pewnie największe miasto litewskie na zachód od Wilna. Leżało na obszarze językowym litewskim, wtenczas jeszcze pogańskim a dzięki swemu położeniu stanowiło punkt wyjścia dla misji żmudzkiej, którą z strony polskiej energicznie podjęto po pierwszym pokoju toruńskim. Wszystko to popiera jeśli nie szczegółową datą, to przynajmniej mniej więcej czas fundacji. Według tradycji też Witold zbudował kościół murowany, piękny okaz gotyku z malowanym sklepieniem, najwcześniejszy z stojących w dzisiejszym Kownie; klasztor zaś był drewniany.[32])

Według tradycji także Drohiczyn nad Bugiem zawdzięczał swój konwent Witoldowi, a założenie miało przypaść na r. 1409. Miasto leżące na Podlasiu, podówczas znaczne, należało ongi do państwa Daniela halickiego i zasłynęło jego koronacją. Przy podziale po zgonie Bolesława-Jerzego dostało się Lubartowi i weszło w skład dzierżaw litewskich. Ludność okoliczna jeszcze w drugiej połowie w. XV była przeważnie ruska.[33]) Kościół i klasztor stanęły drewniane, a jako takie podlegały pożarom.[34]) Zapewne dlatego przepadły najdawniejsze przywileje.

Najpóźniejszy nakoniec z konwentów litewskich tej epoki jest to Pińsk. Istniał wprawdzie dyplom fundacyjny Pińska

29) Corona M. Speculum prov Russiae itd Wi 1637 C4.

30) FL 1596 123 fundacja „Alexandri uti patet ex privilegio".

31) CV I 159.

32) FL 1596 123. Za rosyjskich rządów obrócony na cerkiew, dziś odzyskany służy obecnie Obserwantom.

33) Entstehung 116: ludność pod Tykocinem X Kantak Bernardyni I 164.

34) FL 1596 115.

z r. 1396, wystawiony przez Zygmunta Kiejstutowicza jako księcia pińskiego. Dyplom ten jednak nie jest autentyczny. Zygmunt Kiejstutowicz w rzeczonym roku znajdował się w niewoli u Krzyżaków. W nim należy upatrywać fundatora konwentu według autentycznego dyplomu Kazimierza Jagiellończyka z r. 1445. Atoli to może dotyczyć dopiero doby jego rządów wielkoksiążęcych na Litwie a więc lat 1432-40. Zygmunt nie tylko hojnie wyposażył konwent, ale założył przy nim także parafię, tak że gwardian był równocześnie plebanem.[35]) Wskazuje to na charakter misyjny klasztoru. I doprawdy Pińsk był to w całym tego słowa znaczeniu posterunek misyjny. Leżał daleko od Wilna o 400 km i tyleż od Wisły i stanowił osadę katolicką, w głąb ziem schizmatyckich posuniętą. Jeszcze pod koniec w. XVI miasto lubo wielkie i gęsto zaludnione, miało mieszkańców Rusinów i żydów, domów katolickich liczyło najwyżej 50;[36]) w czasie zakładania klasztoru nie miało zapewne ani jednego, chyba że wymienimy starostę na grodzie. Dzięki tej wyjątkowej pozycji konwent cieszył się względami monarchów, powiększających jego posiadłości. Kazimierz Jagiellończyk pomnożył uposażenie o wieś Ochowo, pole Wyskowicze, gdzie później też założono wieś, dziewięć dworów grodu pińskiego i karczmę, Zygmunt I to powiększył i potwierdził. Ale także magnaci ruscy okazywali się szczodrymi. Jeszcze dzisiaj istnieją przywileje pergaminowe ruskie z nadaniami kniazia Fedora Jarosławicza z r. 1510.[37]) Jak całe miasto zbudowane z drzewa w kraju, gdzie nie ma kamienia ani na lekarstwo, tak i kościół i konwent pińskí były drewniane i mimo pożarów drewniane przez trzy wieki pozostały. Parafia pińska obejmowała obszar ogromny, większy od niejednego biskupstwa, całe Polesie. Przy rozgraniczeniu pomiędzy diecezjami wileńską

35) Tekst dyplomu CV I 27, opis fundacji Entstehung 115-6.

36) FL 1596 73v Pinsko ciuitas magna in loco amoeno satis sita, capitaneatus, referta hominibus, sed omnes fere exceptis 50 domibus catholicis Ruthenicam et hebraicam fidem profitentur. Habet 4 flumina ex una parte prope nostrum monasterium concurrentia, nauigabilia, tendentia in Turciam, Moscouiam et alias regiones. Conuentus noster totus ligneus in loco parum submontoso et eleuato spatioso amoeno, ex una parte flumina et alia ciuitatem respiciens, parum ad ruinam propensum(s).

37) Przechowywane w Bibl. Semin. Duch. w Pińsku; druk. Opisanie rukopisnago otdelenia vil. publ. bibl. Wi 1897 II 34-5.

a łucką, do tej zaliczono Pińsk i Drohiczyn. Oszmiana i Kowno należały do Wilna. Pińsk jest to pierwszy i długi czas jedyny konwent franciszkański posiadający parafię.

Trzy konwenty w. XV Kowno, Drohiczyn, Pińsk miały wezwanie Wniebowzięcia. Na nich zamykają się fundacje litewskie średniowieczne. Dalszy rozwój podejmuje dopiero restauracja katolicka doby potrydenckiej.

Klasztory WXLitewskiego stanowiły własną jednostkę wewnątrz prowincji czesko-polskiej. Jaką wagę przywiązywano do niej, dowodzi, że nie nazywano jej kustodią, lecz wikarią. O znaczeniu wikarego litewskiego świadczy, że drugi biskup litewski Jakób Plichta z tego urzędu był wybrany na biskupstwo, albo że r. 1410 wikary przedstawił Janowi XXIII prośbę i uzyskał zatwierdzenie transumptów dawniejszych przywilejów. Po imieniu napewno znamy po Plichcie pierwszego wikarego dopiero sprzed r. 1468 Macieja.[38] Nie posiadamy wiadomości, w jaki sposób dokonywał się wybór wikarego, czy na kapitułach prowincjalnych, czy może na kapitułach wikarii za potwierdzeniem prowincjała. Zważywszy rozległość prowincji i ówczesne warunki komunikacji, wydaje się niemal konieczne, że odbywano własne kapituły wikarialne litewskie, pozytywnego przekazu o tym jednak nie ma; co prawda wogóle dokumentacja nasza, jak w całej prowincji tak i wikarii litewskiej jest nader uboga.

Spośród Franciszkanów litewskich, na naczelne górujące miejsce wysuwa się pierwszy biskup wileński Andrzej z rodu Jastrzębców, mylnie zwany Wasiło.[39] Pochodził z Małopolski, jako dobra rodzinne posiadał wsi Zabłocie pod Wieliczką i Moszczenicę w Sądeckim. Słychać o nim jako kaznodziei na Mazowszu 1354. Wskazuje to na urodzenie w latach 1320-30, zważywszy datę śmierci 1398. Wcześnie też niezawodnie wstąpił do Zakonu i otrzymał święcenia. Może z Mazowsza docierał na Litwę, co jednak nie jest poświadczone ani konieczne. Nie wiemy, w jakich okolicznościach został spowiednikiem Elżbiety Łokietkówny, pewnie należał wówczas do społeczności krakowskiej. W jej orszaku podążył na dwór węgierski. Te stosunki oraz osobiste kwalifikacje zaleciły go na biskupa sereckiego, 1370. Wypadki zniewoliły go niebawem do opuszczenia

38) CV I 248.
39) Czaplewski O. l. 49-53; PSB I 102-3.

diecezji. W latach 1376-88 występuje jako pomocnik arcybiskupów Janusza (1376-82) i Bodzanty (1382-8). Czynności Andrzeja jednak znamienicie wykraczają ponad zwykłe sufragańskie: 1380 należy do poselstwa, skarżącego się u króla Ludwika na gwałty popełniane w dobrach duchownych, 1382 podczas wakansu imieniem kapituły posłuje do Ziemowita mazowieckiego, oblegającego zamek łowicki, i skłania do odwrotu. Asystuje też przy chrzcie Jagiełły 1386, wszystko to dowodzi wybitnego stanowiska i niepośledniego znaczenia Andrzeja wśród episkopatu polskiego i tłumaczy, dlaczego jemu właśnie powierzono nową diecezję wileńską z obowiązkiem organizowania biskupstwa i chrztu Litwy. Rzecz była postanowiona od pierwszej chwili nawrócenia Jagiełły. Już 1386 Andrzej przestał być biskupem sereckim i otrzymał następcę Jana na tym biskupstwie. Wileńskie objął jednak dopiero 1388. Dopiero wtedy bowiem Papież aktem z d. 12 marca polecił biskupowi poznańskiemu Dobrogostowi, aby istniejący już kościół ś Stanisława w Wilnie wyniósł do godności katedry, wprowadził nań jako biskupa Andrzeja sereckiego i ustanowił kapitułę, co też niebawem nastąpiło. Zwłokę rzeczoną historycy polscy przypisują intrygom Krzyżaków.

Andrzej rządził diecezją wileńską do zgonu 14 listopada 1398, a więc lat dziesięć. Nie należy do naszego przedmiotu roztrząsać jego działalności politycznej i państwowej. Krótko tylko nakreślamy znaczenie pierwszego biskupa wileńskiego. Był on przedstawicielem i pierwszorzędnym czynnikiem wspólnoty polsko-litewskiej, mężem zaufanym szczególniejszym króla i Polski na Litwie, a to tym bardziej że na namiestników chociaż braci swoich Jagiełło mógł liczyć tylko bardzo względnie. Biskup stale przebywał w Wilnie, zasiadał pierwsze miejsce w radzie wielkoksiącej. Wobec żywiołów pragnących rozerwać unię obu państw, żywiołów silnych na Litwie i podsycanych z zewnątrz przez Zakon niemiecki, biskup stanowił przedniejszy czynnik dośrodkowy. To górujące stanowisko pociągało za sobą także niebezpieczeństwa podczas rozruchów i wojen i łatwo mógł je przypłacić, jeśli nie życiem, to uciążliwą i długotrwałą niewolą. Biskupstwo wileńskie zatem należało do najtrudniejszych i najbardziej odpowiedzialnych posterunków ówczesnego episkopatu polskiego.

Pod względem kościelnym prace Andrzeja przedstawiają równoległą do czynności bł Jakóba Strepy we Lwowie i tak samo o nich dowiadujemy się tylko z rzadkich dokumentów. Urządził kapitułę, założył pierwsze parafie w najważniejszych miejscowościach litewskich. Z istoty obowiązków swoich miał najczynniejszy udział we chrzcie Litwinów, na razie po pobieżnym pouczeniu tłumnym, poczem dopiero mogło nastąpić uświadomienie religijne wraz z tępieniem pogaństwa. Można też przypuścić, że bez niego nie obyły się tworzone wówczas zakłady, aby zapewnić misjonarzy na Litwie, bursa praska lub klasztor Benedyktynów słowiańskich w Krakowie. Obok duchowieństwa świeckiego posługiwał się Franciszkanami w dziele apostolskim; byli to jedyni zakonnicy, jacy za jego czasów osiedli na Litwie, a jeżeli zastał już konwent na Piaskach w Wilnie, to z jego imieniem łączą się klasztory w Oszmianie i Lidzie. Dbały o katedrę swoją, kapitułę i służbę Bożą nadał kapitule prawo nakładania cenzur kościelnych na grabieżców dóbr duchownych. Dochodów swoich używał nie na cele osobiste, lecz na fundacje pobożne i na powiększenie służby Bożej. A przychody te były znaczne, bo rozporządzał nie tylko hojną dotacją biskupstwa, ale 1397 otrzymał także sute nadanie osobiste dożywotnie od Jagiełły i Witolda.[40]) Tak wystawił pod wezwaniem śś Andrzeja i Franciszka kaplicę przy katedrze (dziś Wołodkowiczowską), z ołtarzem ku czci NMPanny, Bożego Ciała i Wszystkich Świętych, hojnie ją uposażył i zapisał fundację na odprawianie mszy w Boże Ciało, ś Andrzej i ś Franciszek.[41]) W tej kaplicy obrał sobie też miejsce wiecznego spoczynku.[42]) Była, o ile wynika z zapisów, jego oczkiem w głowie, bo także w testamencie po katedrze o niej pamiętał przede wszystkim. Miał szczególniejsze nabożeństwo do Bożego Ciała, ś Krzyża, NPMarii, ś Franciszka, swego patrona ś Andrzeja oraz patronów katedry swojej śś Stanisława i Władysława.[43])

Organizując diecezję, rozporządzał widocznie niewielką liczbą księży; tym się tłumaczy, że kanonikom katedralnym poruczył parafie, jednak nie wszystkim, kilku pozostawało przy

---

40) CV I 30.
41) Ib 29.
42) Ib 33.
43) Wnosimy to z przytoczonych dokumentów.

katedrze. Odpowiednio do mieszaniny językowej i potrzeb duszpasterskich i misyjnych, do kapituły powołał Polaków Niemców a nawet jednego Czecha Jana. Często niezawodnie objeżdżał diecezję a trzeba pamiętać, że już w podeszłym wieku objął rządy i czasy były wojenne, pełne napadów krzyżackich; jeszcze rok przed śmiercią spotykamy go w Lidzie.[44]) Dziesięciolecie to wypełniła praca organizacyjna i misyjna. 1397 Jagiełło i Witold wystawili mu takie świadectwo:[45]) „Biskup Andrzej z wielkiej nabożności z wytrwałością i owocnych a zbawiennych prac gorliwością wytężył wszystkie siły na to, aby utwierdzić w wierze katolickiej plemię litewskie świeżo z mroków pogaństwa do uznania jedności Kościoła nawrócone i nie żałował ani sił własnych ani majątku swego, wystawiając się na wszelkie niebezpieczeństwa i przypadłości. I słowem i znamienitym swoim przykładem wobec neofitów imię Chrystusowe jako prawdę naśladowania godną objawił". Zasługi zaś te wielkie starali się wynagrodzić szczodrym dożywotnim zapisem.

Zachował też Andrzej, ile można rozpoznać, przez całe życie przywiązanie do swego Zakonu. Wierny także w infule biskupiej pozostał nabożeństwu zakonnemu. Mszału używał „według obrządku Braci Mniejszych".[46]) Cześć żywił do tajemnic i świętych, szczególnie w Zakonie czczonych. Wierny ubóstwu majątek swój w testamencie rozdzielił między kościoły, drobne tylko zapisy przeznaczając swoim rodzonym siostrom. On to zapewne sprowadzając Franciszkanów do Wilna, potrafił zachęcić licznych dobrodziejów, on zapewne wpłynął na skład osobowy konwentu, skoro obok Polaków znajdujemy Czecha Wacława z Hradca. Oprócz Wilna sprowadził Minorytów do Oszmiany i Lidy a jest to jedyny Zakon, jaki za jego czasów osiadł na Litwie, to znaczy że właśnie do swoich spółbraci zakonnych biskup miał osobliwsze zaufanie. Pamiętał także o nich w testamencie, zapisując trzem konwentom po pięć łokci sukna a Oszmianie i Lidzie nadto po kopie groszy. On nakoniec takie znaczenie zapewnił Braciom litewskim, że nie spośród siebie, lecz z nich kapituła wybrała następcę biskupowi Jakóba Plichtę, dotychczasowego wikarego litewskiego.

---

44) CV I 30 ma datę dzienną 20 V, CV I 31 datę 3 VI; nasuwa się wniosek, że w tych dniach biskup, Jagiełło i Witold przebywali w Lidzie.
45) CV I 30.
46) Ib 36.

27 października 1397 biskup Andrzej sporządził swój testament. Czuł się wprawdzie dobrze, ale widocznie miał przeczucie bliskiego zgonu, skoro lękał się, aby nie umarł bez sporządzenia ostatniej woli. W akcie tym poleca się szczególnie opiece NPMarii, patronów katedralnych oraz ś Franciszka, „gdy od ciała tego więzienia będziemy wolni". Przytomni byli kanonicy katedralni, obecności Braci Mniejszych nie zapisano. Przeczucia nie omyliły biskupa. Niezadługo, 14 listopada 1398 zakończył żywot. Choroba widocznie trwała krótko, bliższych okoliczności nie znamy.

O Andrzeju przekazano niewiele danych, daleko uboższe wiadomości doszły nas o jego następcy Jakóbie Plichcie. Wybór odbył się 1 grudnia 1398, potwierdzenie otrzymał 5 maja 1399.[47]) Dawany mu w późniejszych czasach przydomek Litwin wydaje się nam wątpliwy; należałoby w takim razie przyjąć, że pochodził z kolonii łacińskiej wileńskiej jeszcze przed urzędowym nawróceniem kraju. Mniemamy raczej, że należał do Braci, co objęli pierwsi konwent wileński. Można jednak przypuścić, że wyuczył się po litewsku. O niezwykłych jego przymiotach lepiej niż cokolwiek innego świadczy, że chociaż zakonnik, został wybrany biskupem, co jak wiadomo, w Polsce zdarzało się tylko wyjątkowo. Musiał też się zobowiązać biskup, że nie będzie popierał fundacyj klasztornych z ujmą dla świeckiego duchowieństwa. Tutaj może leży przyczyna, dlaczego w Lidzie nie wznowiono konwentu franciszkańskiego. Z aktów Jakóba na uwagę zasługuje zazaz pierwszy: zobowiązanie dane kapitule katedralnej przy wyborze 1 grudnia 1398, w którym okrom powyższego zapewnienia potwierdza wszelkie przywileje swego poprzednika i obiecuje w rządach postępować zgodnie z kapitułą, zakładać nowe kościoły parafialne, bronić praw duchownych od czynników postronnych. Podpis biskupa widnieje na akcie unii Litwy z Koroną w Radomiu 1401 r. Rządy i życie Plichta zakończył 9 lutego 1407. Szzzegółowych danych o nim nie dostaje; tyle powiedzieć można ogólnie, że idąc w ślady poprzednika prowadził dalej dzieło chrystianizacji Litwy i utwierdzenia wiary katolickiej, przy czym walną przeszkodę stanowiły wojny i najazdy krzyżackie, nie inaczej jak za Andrzeja. Tak samo nic konkretnego nie podobna powiedzieć o stosunku Ja-

47) Ib 34; Eubel C Hierarchia catholica M Aevi Monasterii 1898 I 561.

kóba do Franciszkanów. Na jego rządy przypadłaby fundacja kowieńska, jeżeli istotnie pochodzi z r. 1400, może przygotowania drohickiej. Na te lata zapewne także należy położyć początki prac apostolskich Jana Małego.

O tym znamienitym mężu wiemy tylko z dokumentu papieskiego pod d. 25 marca 1410.[48]) Adresowany jest do Jana z Polski zwanego Małym i oddaje mu wielkie pochwały. Dowiadujemy się, że pracował w krajach ruskich, litewskich i tatarskich, wyuczywszy się i to doskonale tamtego języka i z takim skutkiem pomyślnym, iż nawrócił przeszło 20000 ludzi. Teraz pragnie swoją misję ponowić i to zapuścić się głębiej w te krainy, przybrawszy sobie do pomocy spółbraci sposobnych i ochotnych, nie bacząc na jakiekolwiek niebezpieczeństwa. Mniemamy, że akt ten należy rozumieć w taki sposób, iż Jan dłuższy czas rozwijał czynność misyjną wielce owocną wśród Litwinów, Rusinów i Tatarów na Litwie — wiadomo, że za Witolda licznie Tatarzy napłynęli do kraju i w samym Wilnie, jeśli nie wcześniej, to wtenczas powstała tatarska dzielnica. Podczas tej pracy Jan opanował języki litewski, tatarski, ruski. Teraz pragnie zorganizować misję w kraju tatarskim i w tym celu prosi Papieża o odpowiednie szerokie przywileje wraz z prawem chrztu, jakie dawano misjonarzom w krajach pogańskich, jakie miało Stowarzyszenie Pielgrzymujących. Sądzimy też, że w bezpośrednim związku z tym dokumentem stoi akt tegoż Jana XXIII z 5 lipca tegoż roku 1410, którym Papież transumuje i potwierdza przywileje z lat 1265 i 1304, oraz tegoż transumpt dokonany w Krakowie 14 października na życzenie gwardiana Jakóba.[49]) Skoro zaś to stało się na prośbę wikarego litewskiego, nasuwa się wniosek, że był nim podówczas właśnie Jan Mały, aczkolwiek w akcie papieskim nie jest tak nazwany. Niestety dalszego przebiegu sprawy nie znamy; nie wiemy, ani czy misja ta doszła do skutku, ani jakie były dalsze dzieje Jana.

Wobec braku dokładniejszych wiadomości nie tylko o tym, ale w ogóle o Franciszkanach czynnych w tej najdawniejszej dobie, zapisujemy przynajmniej trzy imiona, jakie się zachowały z pierwszej połowy w. XV-go; r. 1426 lektora wileńskiego

48) BF VII 544.
49) CV I 52, 53.

Grzegorza z Góry, 1436 spowiednika Stanisława i 1445 gwardiana pińskiego Wacława.[50])

W roku, w którym wiarę chrześciańską przyjmowała Litwa, prowincjałem czesko-polskim był może jeszcze Tomisław 1386. Następcą jego został Piotr z Hradca 1387(?), po czym mamy dłuższe rządy Piotra z Krakowa 1387-1408.[51]) Ci prowincjałowie zatem organizowali wikarię litewską i im obok biskupa Andrzeja przypada zasługa, że od początku Franciszkanie osiedli tak mocno w Wilnie i na prowincji i rozwinęli tak skuteczną działalność. Oni to umieli dobrać odpowiedni zastęp mężów, przejętych duchem apostolskim i gotowych stawić czoło wszelkim niebezpieczeństwom. Dzieło to tym wiecej cenić należy, że podówczas wrzały zamieszki w prowincji, wzniecone przez Jarosława z Beneszova. Ale i w późniejszych czasach przeżywała ciężkie chwile wskutek walk husyckich, sporów bazylejskich itp. Jeżeli mimo to nie ustawała intensywność pracy na Litwie, przypisujemy to nie tylko działalności poszczgólnych zakonników jak Jana Małego, ale także organizacji pozostawiającej daleko idącą samodzielność wikariatowi litewskiemu. Pewien łącznik pomiędzy nim a całością prowincji stanowił, zdaje się, konwent krakowski. Wnosimy to stąd, że gwardian krakowski Jakób postarał się o transumpt bulli Jana XXIII z 5 lipca 1410, potwierdzającej przywileje franciszkańskie, o ile z jednego aktu w ogóle jest dopuszczalny wniosek.

Od pierwszej fundacji wszystkie konwenty litewskie, przede wszystkim wileński, ale także inne zwłaszcza piński otrzymały wyposażenie wcale nie mendykanckie. Od początku uzyskały posiadłości ziemskie, które późniejszymi czasy zabiegliwi gwardiani rozszerzali nowymi zapisami, darami, kupnem i sprzedażą.

Stosunkowo najwięcej danych zachowało się o Pińsku. Majątki jego powiększył i całą posiadłość potwierdził Kazimierz Jagiellończyk 1445. Na początku w. XVI konwent miał zapobiegliwego gwardiana Pawła 1504/1509, który uzyskał potwierdzenie stanu posiadania z strony biskupa Tabora 1504 i króla Aleksandra. Dowiadujemy się zeń, że starosta piński dawał dwie beczki miodu i cztery kamienie wosku na Boże Narodzenie. Sąsiedni wielmoża Fedor Jarosławicz z żoną Heleną po-

50) Ib 94, 148, 181.
51) Patrz Rozd IV.

większyli posiadłości klasztoru kilku zapisami w latach 1506-13, na co znowu Paweł wystarał się o potwierdzenie Zygmunta I. Chcielibyśmy przypuścić, że z równą gorliwością chodził około stanu duchowego konwentu, ale nasze dane nic o tym nie mówią. Dzięki takim zapisom i zabiegom, pod koniec w. XVI Pińsk posiadał trzy wsi, 30 domów w mieście, karczmę oraz stałe dochody w gotówce i naturaliach, Drohiczyn role i wioskę pod miastem z siedmiu poddanymi, Oszmiana wieś z 20 poddanymi, Kowno siedm domów w mieście i trzy ogrody.[52]) Wikaria cała więc znajduje sie pod znakiem konwentualizmu.

Było tak od samego powstania klasztorów, jak tego dowodzi zapis Hanula z Kijan, obejmujący kaplicę ś Mikołaja wraz ze wszystkimi placami przyległymi przed r. 1392.[53]) Wprawdzie podług wywodu prawnego z r. 1772 pierwotnie Minoryci wileńscy *nie mieli żadnych dobr własnych, ale żyli z annuat przez fundatorow y innych dobrodzieiow hoinie naznaczonych* i jakoby dopiero r. 1409 Papież *dispęsował od scisłego ubostwa zachowania, dozwalaiąc iż ktobykolwiek czy z fundatorow czy dobrodzieiow a fundowałby na iakich dobrach, nakazano, aby bez żadnego szkrupułu Franciszkanie przyimowali aby z kwesto miedzy pogany nie naprzykrzali, ale ich do iedney wiary s nawracali.*[54]) Istotnie 31 grudnia 1409 Aleksander V wydał pozwolenie dla kilku domów franciszkańskich na przyjmowanie zapisów, wszelako z wyjątkiem nieruchomości, więc nawet analogia z tym dekretem nie byłaby wystarczyła za uzasadnienie. Trafnie wywód prawny wskazuje przyczynę; niesposób na kweście opierać akcji misyjnej. W danych warunkach konieczna była podstawa na stałych dochodach, to znaczy na posiadłości ziemskiej. Rozumieli to dobrze zarówno bł Jakób Strepa na Rusi jak biskup Andrzej w Wilnie. Czy uzyskali wówczas tj. 1386 Minoryci litewscy jakieś upoważnienie papieskie, można wątpić — były to czasy schizmy awiniońskiej — przynajmniej ślady takiego dekretu się nie zachowały. Mniemamy, że zadowolili się potwierdzeniem zapisów przez biskupa.

O działalności Minorytów litewskich źródła mało tylko zachowały danych. W połowie stulecia, 1456 na czele czy to

---

52) Opisanie II 43-8; IV 1 383; FL 1596 75v-76, 115-23v pas.

53) CV I 22.

54) Ib 54.

konwentu wileńskiego czy całej wikarii znajdujemy dzielnego przełożonego nieznanego imienia, który może był owym Maciejem, poprzednikiem Jakóba (1468) na wikariacie, a r. 1468 gwardianem oszmiańskim. Wystarał się o konfraternię z zakonem Duchaków, korzystając z pobytu jego zwierzchników w Wilnie 11 września 1456, oraz odpust kardynała Izydora, datowany z Mantui 15 listopada 1459 wraz z admisją i pomnożeniem biskupa Mikołaja z Dzierzgowa 7 września 1460.[55]) Bliższych okoliczności i przyczyn tego aktu Izydora nie znamy: nie był on już wówczas po 21 lipca 1458 metropolitą ziem ruskich w obrębie Litwy i Polski.[56])

Stało się to niewątpliwie podczas rządów wikarego Jakóba, że Bernardyni przybyli na Litwę, korzystając z najdalej idącego poparcia Kazimierza Jagiellończyka. Powstały konwenty w Wilnie i Kownie 1469, póżniej w Tykocinie, nakoniec 1498 w Połocku. Dwa pierwsze miały siedzibę w miastach, gdzie już z dawna istniały klasztory franciszkańskie, nie słychać wszakże, aby Minoryci stawiali przeszkody. Liczyli się niezawodnie z potężnym protektorem, ale mimo to jednak dobrze świadczy o nich, że nie sprzeciwiali się pomnożeniu pracowników duchownych na Litwie, chociaż to nie mogło się nie odbić ujemnie na ich własnym powodzeniu.

Lat przeszło dwadzieścia zarządzał wikariatem Jan. Zachodzi w latach 1478 do 1501, jakkolwiek nie wiadomo na pewno, czy to zawsze ta sama osoba. Na początku następnego wieku znachodzimy 1511 wikarego Piotra, 1517 Pawła; może tegoż samego, co gwardian piński. Awans jest zrozumiały.[57]) O nich wszystkich dyplomy przekazały nam jedynie sprawy majątkowe, zapisy, kupna, sprzedaże itd. Jan może urządził drugi konwent wileński przy kościele ś Mikołaja. Spotykamy go r. 1522 jako już istniejący.[58]) Do konwentu należał oprócz kościoła własny budynek klasztorny. Na czasy Jana przypada dla tegoż kościoła odpust kardynała Fryderyka, dotyczący nawiedzenia w dzień dedykacji, a to zdaje się wskazywać na potrzeby koś-

55) Ib 225, 231, 235.

56) Lewicki A Unia florencka w Polsce K 1899 69.

57) WAG 4 6. 3. 1 2-25v z lat 1478, 1483, 1486, 1487, 1489, 1496, 1499, 1501; Piotr Ib 15v; Paweł Th II 400.

58) WAG 4. 6. 3. 1 25v r 1522 15 XI.

cioła ś Mikołaja, do którego jałmużny chciano zachęcić wiernych; mogło to snadnie dotyczyć budowy klasztoru przy kościele.

Pośrednio tylko wywnioskować stąd można ogólnie wytrwałą i owocną pracę Franciszkanów w winnicy Pańskiej. Bez niej nie byliby zyskali popularności w społeczeństwie, bez niej nie otrzymali zapisów, bez niej wierni nie byli by fundowali mszy za żywych i umarłych, anniwersarzy, wigilij, nie byli by się dali grzebać u Braci. Księga wypominków 59) dowodzi, że zależało dobrodziejom na tym, aby się za nich modlono podczas nabożeństwa po kazaniu, a dalej, że wierni chętnie i tłumnie uczęszczali do kościołów franciszkańskich. Jeśli nie ułomek takiej księgi, to zapiski doń przygotowawcze dochowały się do naszych czasów w postaci notat na kalendarzu pergaminowym z lat 1418-75. *Szczątek nasz robi wrażenie, jakby u Franciszkanów wileńskich ówczesnych nie dość powszechnie i w większych odstępach garnięto się do wpisów. Dobrodziejów zdobywano powolnie. Z uyjątkiem jednego księdza i pewnej rodziny, mogącej uchodzić za mieszczańską, spostrzega się nazwiska samej szlachty, a zwłaszcza niewiast. Nie brak żmudzinów. Polaków niema wcale.* 60) Spośród dobrodziejów wymieniamy sławne rody magnackie Gasztoldów i Radziwiłłów, z mieszczan wileńskich zachodzą 1422 Maciej Wołoch, 1443 Lois z trzema synami, 1468 b. rajca Łukasz z żoną Heleną i rodziną. 61)

Już pismo dotyczące Jana Małego wskazuje na trudności misyjne, polegające m. i. na rozmaitości języków, używanych na Litwie. Wilno, Oszmiana, może Lida wówczas leżały na pograniczu litewsko-białoruskim, Kowno wśród ludności litewskiej, Drohiczyn i Pińsk pośród ruskiej. Nadto po miastach jak Wilno i Kowno, znajdowały się silne kolonie niemieckie, wszędzie wreszcie żywioł polski wkraczał coraz dobitniej. Tej mieszaninie odpowiadać też musiało duszpasterstwo. Sami

---

59) Dunin Kozicki Z X Szczątek kalendarza Franciszkanów wileńskich z XV w. Kwart. Litewski Grudzień 1910 3-12. O księdze wypominków CV I 167 i i. Zapisy CV i Kalendarza mówią po części o tych samych osobach.

60) Kozicki O. l. 7.

61) Ib pas; CV I 82, 153, 213, 248.

nasi Minoryci byli na ogół Polacy, ale trafiali się pośród nich też Niemcy. Znajomość języka niemieckiego w ówczesnej Polsce była rozpowszechniona, przynajmniej po miastach; nie trudno było o kaznodzieję czy spowiednika niemieckiego. Specjalnych kaznodziejów i spowiedników ruskich nie spotykamy, wystarczało tu podobieństwo z językiem polskim. Wilno i Kowno miały jednak kaznodzieję litewskiego, tym bardziej spowiedników i to niezawodnie od samego początku, chociaż z imienia znamy dopiero takiego kaznodzieję z r. 1501 imieniem Wojtka.[62] Pierwszy imiennie nazwany kaznodzieja wogóle jest Jan Kaczka z r. 1468,[63] ale sądząc podług przydomka, mamy tu polskiego. Oczywiście przynajmniej na początku Bracia musieli się uczyć po litewsku; niezadługo wstępowali do Zakonu z pewnością sami rodowici Litwini, chociaż przydomek Litwin oznacza tylko takowego pod względem państwowym, a nie koniecznie językowym.

Od początku niewątpliwie Wilno posiadało studium i lektora. Nie mogło być inaczej; skoro do Zakonu przychodzili tu nowicjusze, należało ich kształcić. Lektor taki nie poprzestawał na samej nauce wewnątrz murów klasztornych, ale także występował na zewnątrz jako kaznodzieja. O jedynym lektorze, o jakim posiadamy zapiskę z pierwszej połowy w. XV Grzegorzu z Góry[64] zapisano, że zwalczał niewiernych i schizmatyków. Wybierano na to stanowisko zakonnika, obznajomionego z teologią, rzeczony Grzegorz jakiś czas studia odbywał na uniwersytecie. Dobrze świadczy o nim, pośrednio o naszych zakonnikach w ogóle, że pragnął się dalej kształcić i uzyskał 1426 od Marcina V pozwolenie takich studiów wraz z prawem uzyskania stopni bakałarza i magistra teologii. Czy inne konwenty posiadały także studia? Bliska Oszmiana mogła swoich nowicjuszy odsyłać do Wilna, ale dalsze konwenty nie mogły chyba się obywać bez lektora, o ile doprawdy zgłaszali się kandydaci do Zakonu, co w stronach dopiero nawracanych lub schizmatyckich nie zawsze się zdarzało zapewne.[65]

62) WAG 4. 6. 3. 1 25v.

63) CV I 248.

64) Ib 94.

65) FL 1596 76v podaje, że 1596 w Pińsku nie było ani jednego zakonnika „nativi“.

Stosownie do całego układu pracy swojej nie zajmujemy się tutaj grupą trzecią Kladskiem, Karniowem i Opawą, tylko dwoma pierwszymi kustodią opolską tudzież Głogowem wraz z Górą.

W skardze swojej wysłanej na kapitułę generalną franciszkańską w Mediolanie pod d. 24 lutego 1285 biskup Tomasz wraz z kapitułą katedralną wrocławską podaje, że na dwanaście konwentów franciszkańskich na Śląsku, ośm odpadło od prowincji saskiej, cztery pozostały przy czesko-polskiej. Wymienia oderwane konwenty: Wrocław, Nisę, Brzeg, Świdnicę, Złotów (Goldberg), Lwów (Lowenberg), Żegań, Namysłów, nie wylicza wszakże nazw pozostałych.[2] Z pisma biskupiego d. 16 stycznia 1287 dowiadujemy się, że kiedy owe konwenty prowincji saskiej lekceważą klątwę na księcia i interdykt, trzy inne je zachowują. Są to Głogów, Głogówek, Opole.[3] Te trzy domy zatem należały do prowincji czesko-polskiej. Któryż był czwarty? Nie mógł to być inny konwent tylko Bytom. Odpowiada to politycznemu nastawieniu stronnictw w walce Tomasza z Henrykiem IV; książę głogowski Henryk i władcy górnośląscy stali po stronie biskupa.

Z tego przeglądu wynika, że r. 1285 istniały klasztory w Głogowie oraz w Opolu, Głogówku, Bytomiu. Z nich Głogów należał do kustodii kujawskiej względnie gnieźnieńskiej, trzy górnośląskie stanowiły własną kustodię opolską. W jakich latach powstały te domy? Odpowiedź na to znajdujemy u Fürstenhaina. Według niego Opole przyjęto r. 1248, Bytom 1258, Głogówek 1264.[4] Są to jedyne dane, jakie zachowały się o fundacji. Komu zawdzięczają rzeczone klasztory założenie, nie zapisano. W owych latach władał na Górnym Śląsku Władysław opolski (1230-81), za którego miasta górnośląskie zakładały się na prawie niemieckim; jak gdzie indziej, tak i tutaj jedno z drugim pozostaje niezawodnie w bliskim związku, i pewnie już przy lokacji miasta przewidywano miejsce dla konwentu. Jako też o opolskim wiadomo, że znajdował się w obrębie murów miejskich.

---

2) CDS VII cz. III 1877.
3) Ib 1995.
4) Im 22v, 25, 26v.

O dziejach tych konwentów doszło nas bardzo mało. Najznaczniejszy z nich było to Opole. Miał wezwanie Wniebowzięcia, zbyt ogólnikowe, aby zeń cośkowiek wywnioskować. Podług Biernackiego, r. 1248 stanowi datę powtórnej fundacji po chwilowo opuszczenym miejscu.5) Z zapiski w. XVIII dowiadujemy się, że pierwotnie klasztor znajdował się za miastem, tam gdzie był r. 1741 ogród konwencki, dopiero później przeniesiono go wewnątrz murów.6) Te wiadomości zdają się uzupełniać i podtrzymywać nawzajem; jest to jednak pewnie złudne, bo tradycja rzeczona dotyczy prawdopodobnie przeniesienia Bernardynów z podmiejskiego konwentu ś Barbary na początku w. XVI, o czym niżej.

Bardzo wcześnie Bracia opolscy rozwijali ożywioną działalność duszpasterską nietylko w mieście samym, ale po całej okolicy. Docierali do Strzelec i do Kamieńca z kazaniami, a przekaz ten stanowi tylko przypadkową zapiskę. Z drugiej połowy stulecia znamy imiona kilku zakonników: Jana Kozubona, Marcina z Kujaw, Kryzana.7) Bracia ci szerzyli kult bł Salomei, co świadczy o bliskich związkach z Małopolską i kustodią krakowską. Nauk ich słuchano chętnie i tłumnie, a musiały pociągać ludzi, jeśli pod wrażeniem słów kaznodziei cześć do świętej tak rosła, że zdarzały się cuda. R. 1279 na ś Michał (29 IX) odbyła się w Opolu kapituła prowincji czesko-polskiej, później także 1296 14 września.8)

Klasztor cieszył się wielką przychylnością książąt opolskich w XIV i XV w. Od Bolesława I (1281-1313 10 V) począwszy obrali sobie kościół za miejsce wiecznego spoczynku, za czym poszły liczne zapisy. Pod r. 1309 słychać o wystawieniu kaplicy ś Anny przy kościele; dalej z początku tegoż stulecia pochodzi zachowane jeszcze dzisiaj malowidło ścienne Ukrzyżowania, wykazujące wpływy malarstwa miniaturowego wczesno-gotyckiego. Malowidło to jako i późniejsze ok. r. 1330, przedstawiające Chrystusa jako Serafina a więc związane z Stygmatami ś Franciszka, znaj-

5) B 224.
6) Wr Ap Oppeln Rep D 187 132-4.
7) MPH IV 789, 791, 794.
8) Im 30, 35.

dujące się dzisiaj w klatce schodowej, a mieszczące pierwotnie w celi,[9]) stanowi niezawodnie ocalały ostatek ówczesnego wymalowania kościoła i klasztoru. Czas tegoż należy położyć na dobę Bolesława II (1313-56 21 VI), znakomitego gospodarza i wielkiego budowniczego, uchodzącego za fundatora kościoła niechybnie z powodu wielkich prac dokonanych u Franciszkanów.[10]) Nie daremno więc na górnej części rzeczonego obrazu można oglądać widok zamku książęcego opolskiego. Tej szczodrobliwości Bolesławów odpowiadają zachowane zapisy jak jeziora z rolami r. 1313 albo zatwierdzenie łąki 1343 *Lanczinoga* pod Prostkowem z daru sędziego Baldo z synami.[11]) Konkretnych danych z dziejów konwentu posiadamy znikomą ilość. Należy przyjąć, że przez to stulecie XIV Franciszkanie rozbudowali konwent swój cały wraz z kościołem. Pod koniec w. XIV słychać o wielkiej izbie w klasztorze. Na początku w. XV przy kościele istniała kaplica ś Jadwigi.[12]) Na kościele samym m. i. znajdował się ołtarz Matki Boskiej, przed którym pochowano zwłoki księżnej Jadwigi, małżonki Bernarda opolskiego. O pomyślnym stanie majątkowym konwentu świadczy, że Bracia nie tylko przyjmują dary, ale dokonywają transakcji finansowych; r. 1410 gwardian Jan kupuje wyderkaf na ławkach szewskich w Opolu, to znaczy umieszcza pieniądze na procent. Nie inaczej r. 1421 konwent kupuje czynsz roczny.[13]) Powyższe akty dowodzą zarazem postępującego rozwoju konwentualizmu w konwencie. Bolesław IV (1400-37 6 V) i Bernard (1421-60?) okazują się tak samo opiekunami konwentu; pochodzą od nich rozmaite zapisy oraz potwierdzenia zdziałanych przez osoby postronne. Bolesław sam także jest pogrzebany u Minorytów. Stosunki tych książąt z husytami były mniej wrogie niż innych śląskich; może dlatego zdołali uchronić miasto Opole od najazdu a klasztor od zniszczenia; syn Bolesława IV a bratanek i spadkobierca Bernarda

---

9) CDS XVI 3025; Hist. Śląska III 104.

10) Tak PSB II 275 w jego życiorysie.

11) CDS XVI 3340; Dd I 11.

12) Ib 26.

13) Ib 22, 26, 27, 31; Wr AP Oppeln Rep 108 nr 10, 14, 15 16. Por też Idzikowski Gesch. d. Stadt Oppeln Opole 1863 pas.

Bolesław V † 1460 20 V związał się nawet z husytyzmem, ale ten książę rządził w Głogówku. Młodszy syn Bolesława IV Mikołaj I † 1476 3 VII podtrzymywał tradycyjne związki z Franciszkanami. Niewątpliwie przyczyniało się do tego, że córki jego Elżbieta i Katarzyna wstąpiły do Klarysek w Wrocławiu. Synowie jego Jan † 1532 27 III Mikołaj II wspólnie władali księstwem. Tego po ścięciu 27 czerwca 1497 pochowano u Minorytów w kaplicy ś Anny. Zwykła u Opolczyków gospodarność Jana pozwoliła mu nabyć Koźle.[14] Znajdował się tam klasztor Bernardynów; także w Opolu Obserwanci mieli już klasztorek ś Barbary poza murami miasta. U Jana występują sympatie do tej gałęzi franciszkańskiej, co doprowadziło ostatecznie do likwidacji klasztoru Wniebowzięcia na rzecz Bernardynów 1516 lub raczej 1517.

Mniej jeszcze niż o Opolu wiemy o innych domach górnośląskich. Głogówek miał wezwanie ś Franciszka. Kapituły w konwencie zapisano w latach 1285 w oktawę ś Franciszka (11 X) i 1335 w ś Franciszek (4 X).[15] Zapewne konwent ten nie miał większego znaczenia ani znaczniejszych posiadłości, bo o nim nie słychać w naszych źródłach ani nie posiadamy żadnych zapisów na rzecz jego. Należy przyjąć, że rozwój jego dokonywał się podobnie jak innych konwentów minoryckich, to znaczy, że na zewnątrz Bracia wykonywali duszpasterstwo nadzwyczajne i pomocnicze, na wewnątrz życie szło ku konwentualizmowi. Na klasztor spadła burza za czasów husyckich. Wówczas to książę Bolesław V sprzymierzywszy się z husytami, wprowadził ich religię do miasta, oddał im kościoły katolickie a księży wypędził. R. 1428 Minoryci uszli do Bytomia, mogli jednak unieść z sobą część aparamentów i przyborów kościelnych. Gwardiaństwo dzierżył wtenczas lektor Piotr. Konwent stał pustką, póki żył Bolesław † 1460. Rościli sobie doń prawo uszli zakonnicy, którzy tymczasem przenieśli się byli do Koźla i przyjęli obserwancję kapistrańską. Atoli za następcy i brata Bolesława, za księcia Mikołaja I opolskiego względnie za jego synów Jana i Mikołaja II, konwent w Głogówku zastajemy

14) Boniecki M Książęta śląscy z domu Piastów W 1875 II 321sq.
15) Wezwanie: Heyne III 1222; kapituły Im 31v, 44.

znowu w posiadaniu Franciszkanów Konwentualnych prowincji czesko-polskiej. Słychać o pogorzeniu klasztoru r. 1478 i o jego odbudowie 1480. Konwent ten przetrwał najdłużej ze wszystkich klasztorów górnośląskich podczas zawieruchy protestanckiej, bo aż do końca niemal w. XVI. Miasto wówczas stało się protestanckie. R. 1565 sprzedało klasztor wdowie von Schweinichen za 50 tal. Ostatni zakonnik jednak nie uznał tej sprzedaży. Był to już starzec. Kiedy zbliżała się jego ostatnia godzina, „woląc umrzeć niż opuścić klasztor" usiadł na progu u drzwi i 29 czerwca 1579 życia dokonał.[16])

Konwent bytomski miał wezwanie ś Mikołaja. Fundację jego Długosz przypisuje Konradowi oleśnickiemu i bytomskiemu,[17]) ale nie powiada któremu; przypadłaby według tego na w. XIV. Podobnie i dzisiejszy pisarz niemiecki przypuszcza, że konwent powstał po zgonie księcia Kazimierza 1312 twierdząc, że przy oderwaniu konwentów śląskich od prowincji czesko-polskiej nie było jeszcze bytomskiego.[18]) Argument ten jednak jest z milczenia, bo wyraźnie nie wymieniono konwentu. Atoli wiadomo, jak ostrożnie tylko wolno używać dowodu *ex silentio.* Kustodia opolska obejmowała później także Bytom, a w ogóle tylko cztery domy a że późniejszy Wodzisław nie może tu wchodzić w rachubę, wynika, że na czas oderwania pozostaje tylko Bytom. Potwierdza to Furstenhain;[19]) do pewnego stopnia także najdawniejsze wzmianki dokumentarne konwentu bytomskiego pod r. 1293 i 1298, wzmianki zresztą czysto okazyjne, bo 14 kwietnia 1293 opat Ludwik od ś Wincentego wystawia w klasztorze dokument, a r. 1298 Tomasz Minoryta bytomski pisze dyplom księciu Kazimierzowi.[20]) Konwent ten rzekomo bardzo długo był drewniany, zmurowania miał doczekać się dopiero 1450 r.[21])

R. 1292 na ś Michał (29 IX), 1326 w ś Franciszek (4 X), 1342 także na ś Franciszek, 1357, 1395, 1429 odbyły się ka-

---

16) Schnurpfeil H. Gesch. d. St. Oberglogau Głogówek 1860, 29-38, 162-4.

17) DLB III 466.

18) Z. Gesch. d. Beuthener Minoritenkloster Mitteil. d. Beut. Gesch. — u. Museumsvereins II 1912, 63 4.

19) Im 25.

20) CDS VII cz III 2276 r. 1293 14 IV 2284 r. 1298.

21. Z. Gesch. d. Beuthener itd ib.

pituły w Bytomiu. Z nich r. 1326 wyprawił książę Władyslaw, zmarły w latach m. 1351 a 5.[22])

Klasztor ten padł także ofiarą burzy husyckiej. Jeszcze r. 1428 schronili się tutaj Bracia wygnani z Głogówka, r. 1429 mogła się odbyć kapituła, ale już następnego r. 1430 husyci zdobyli miasto i rozproszyli zakonników. Zawarte niebawem 1433 kompaktaty bazylejskie pociągnęły także za sobą uspokojenie Śląska. Już 1437 Franciszkanie z powrotem znajdują się dowodnie w Bytomiu. Ale równocześnie między nimi zjawia się ruch reformistyczny, który doprowadzi ich niezadługo do obserwancji kapistrańskiej.[23])

Najuboższe ze wszystkich konwentów górnośląskich są nasze wiadomości o Wodzisławiu.[24]) Wezwanie ś Trójcy nosił, żadnej kapituły w nim nie zapisano. Nie istnial jeszcze ten klasztor r. 1287; zachodzi po raz pierwszy w najdawniejszym *Provinciale*, datowanym ok. r. 1340(?) Dalsze jego istnienie poświadczają późniejsze spisy konwentów, a słychać o nim na koniec r. 1516. Powstał zatem w okresie 1287-1340; może fundatora należy upatrywać w księciu toszeckim i arcybiskupie ostrzyhomskim Bolesławie † 1329; do księstwa toszeckiego bowiem należało miasteczko.

Działalność Franciszkanów we wszystkich tych domach nie odbiegała od zwykłego rodzaju pracy. Polegała na duszpasterstwie nadzwyczajnym. Bracia kazali i spowiadali po swoich kościołach, na życzenie plebanów także u nich. Zapisano to o w. XIII i nie ma wątpliwości, że i później nie było inaczej. Zakonnicy umieli sobie zjednać sympatie ludności, czego dowód stanowią liczne zapisy i fundacje. Zachowały się o nich co prawda przekazy tylko z Opola, ale to samo należy przyjąć po trochu o innych konwentach. Chętnie także u nich wierni dawali się grzebać, zapisując legaty na anniwersarze z wigiliami, mszami i t. d., do czego należały także wypominki. Księgę ich posiadał niezawodnie każdy konwent. W połowie w. XV słynął daleko i sze-

---

22) Im 33v, 42, 46, 59, 68v; MBH IV 41.

23) Teichmann 17.

24) Wzmianki o Wodzisławiu Eubel K Provinciale BF V 579; AF IV 553; Wad IV 390; Im 90v. Hirsch Gründung d. St. Loslau Ztsch. f. Gesch, u. Alterhum Sch Wr 1890. B. 24 291-304.

roko odpust ś Trójcy w Wodzisławiu.[25]) Całe to duszpasterstwo odbywało się zapewne w zgodzie z duchowieństwem świeckim: przynajmniej nie słychać o zatargach, nurtujących ówcześnie klasztory czeskie i morawskie. Dokonywało się zaś przynajmniej w dwuch językach w polskim i niemieckim, w polskim głównie dla wsi, w niemieckim dla miast, chociaż po górnośląskich żywioł polski nie był znikomy, przynajmniej liczebnie, ale że stanowił przeważnie ludność uboższą, mało śladów pozostawił po sobie. Kazania więc, tak samo spowiedzi odbywały się w obu językach. W Głogówku, później w Koźlu uwzględniano też z pewnością życzenia i język ludności morawsko-czeskiej. Zresztą podobieństwo języka polskiego z czeskim a tym bardziej z morawskim narzeczem było wówczas nierównie znaczniejsze, więc bez trudu Polacy i Morawianie mogli korzystać z tych samych nauk.

Poziom umysłowy tych domów górnośląskich musiał być niepośledni. Opole na pewno posiadało studium, słychać o jego lektorach, może też inne domy. Gwardian z Głogówka nazwany jest lektorem teologii. Prawda, że ci lektorzy nie zawsze parali się nauką. Notatnik Mikołaja z Koźla, o którym niżej, także świadczy o wykształceniu jego autora. Niezawodnie poszczególne domy posiadały swoje książnice. Jeszcze dziś istnieje kilka kodeksów z XV w., ongi należących do klasztorów górnośląskich, chociaż nie podobna stwierdzić na pewne, czy dopiero się nie dostały do nich w późniejszych wiekach. Jest to zbiór kazań, spisanych r. 1486 w Ołomuńcu na cześć świętych m. i. franciszkańskich; są pomiędzy nimi śś Wacław i Jadwiga, nie ma jednak specyficznie polskich nawet Stanisława. Kazania te jako i brewiarz noszą zapiskę proweniencyjną z Głogówka, ale dopiero z XVII w. Część Starego Testamentu od *Genesis* do *Ecclesiasticus* należała do Koźla w w. XVII; rękopis XV w. Niezawodnie ongi była to cała Biblia, lecz dalsze tomy zaginęły; zachodzi pytanie, kiedy dostała się klasztorowi.[26])

Jak wszędzie tak i na Śląsku w. XV zaznacza się wyraźnym obniżeniem dawniejszego poziomu. Nadto zakłóciły go miej-

25) Hirsch O. I. 305.
26) Są to rk WrU IDz42, IQ253, Pr Cap 283.

scowe wydarzenia, wojny husyckie oraz wprowadzenie Obserwantów (Bernardynów). Pewne objawy osłabienia dawniejszej gorliwości, a co za tym idzie, przychylności wiernych spotykamy konkretnie, po górnośląskich domach. Tak Bernard opolski fundując 1425 codzienną mszę za duszę swojej żony Jadwigi wyznaczył karę, gdyby opuszczono odprawienie, co świadczy, że nie miał wygórowanego wyobrażenia o gorliwości Braci. Uzupełnia to wiadomość z spółczesnego wiersza, że lubili się wylegiwać pod piecem. Z Głogówka słyszymy, że przebierali miarę w napoju i to tak bardzo, że o. mało przez nieuwagę nie spalili konwentu, a kiedy gwardian ich strofował, rozgłosili, że to on winien był pożarowi. Po kustodii wędrował lektor P., zbierając skargi na kaznodzieję Mikołaja z Koźla, któremu miał za złe, że doniósł nań kustoszowi czy prowincjałowi.

Wierni niechętnie dawali jałmużnę. Kiedy Brat chodząc po kweście, wstępował do domów, choćby tylko, aby się ogrzać podczas mrozu, wypędzali go z obelgami i groźbami. W konwentach panowała bieda, nawet chorym nie było co dawać, tylko chleb i wodę. Oczywiście opis ten wzięty z spółczesnego wiersza, wygląda na przesadny, tym bardziej że ten sam autor zapisał nam, iż kustodia opolska znajduje się w dobrym stanie; ale nawet humorystyczna przesada nie powstaje bez podłoża rzeczywistości.

Z pierwszej połowy w. XV zachował się notatnik Mikołaja z Koźla,[27]) uchylający rąbek z tak mało znanego bytowania Franciszkanów śląskich tego czasu. O autorze wiemy tyle tylko, ile sam podał w swoich zapiskach. R. 1414 wstąpił do Zakonu w Czaslawiu w Czechach, zdaje się, podczas kapituły, odprawionej tam w ś Ludwik (25 VIII). Był wówczas już starszym człowiekiem, pewnie nawet księdzem, skoro r. 1416 zachodzimy go jako kaznodzieję czeskiego w Krumlovie i otrzymywa pozwolenie wstępu do tamtejszych Klarysek. R. 1417 uczestniczy w kapitule w Opolu i przez kilka lat następnych pracuje na Śląsku. R. 1421 dostaje się jako zakrystian do Karniowa. Odtąd giną jego ślady.

27) Dane o Mikołaju z Koźla z jego notatnika WrU IQ466. Pisano o nim: Monatschr. v. u. ü. Schlesien Wr 1829 II 738-45 oraz Aus Oberschlesiens Vergangenheit u Gegenwart 1922 zeszyt 2. Autor tej rozprawki robi zeń Niemca.

Przy tak niedostatecznych danych próba sylwetki duchowej Mikołaja może wypaść tylko bardzo blada. Przede wszystkim zauważyć należy, że najprawdopodobniej nie był Niemcem, lecz Czechem, z Morawian, jeszcze dzisiaj mieszkających w stronach, skąd pochodził. W notatniku zapisywał wiersze łacińskie, czeskie i niemieckie. Otóż jeżeli w ogóle jest rzeczą wyjątkową, żeby Niemiec uczył się słowiańskiego języka, to zgoła nie spotykamy wypadku, na przestrzeni dziejów, aby pisał wiersze w słowiańskim języku; odwrotny wypadek jest aż nadto częsty. W terminologii swojej używa nazwy słowiańskiej Karniów (Krňov), nie niemieckiej *Jaegerndorf*, a nazwa Karniów jest zagadkowa nawet dla dzisiejszego autora Niemca, z Mikołaja też Niemca robiącego, bez żadnej rzeczowej podstawy. W Zakonie nasz Mikołaj wykonywał poważne urzędy, był kaznodzieją, był spowiednikiem Klarysek w Krumlovie, może też kustoszem. Występuje jako zakonnik sumienny i gorliwy, nadużycia potępia, stara się im zapobiec względnie poprawić. Przewinienia traktuje raczej z łagonością. Był może słabego zdrowia, na to wskazują liczne zapiski notatnika z zakresu lecznictwa i higieny, przypominające ową słynną broszurę „szkoły salernitańskiej" *De curanda valetudine*. Dalej notatnik zawiera opowiadania z ewangelij po niemiecku, służące mu przy kazaniach — był widocznie nie tylko czeskim lecz i niemieckim kaznodzieją. Spisywał cnoty i grzechy, a dawało mu to niezawodnie materiał przy spowiedzi. Najciekawszą pamiątką po nim jednak są wspomniane wiersze i to nie czeskie ani niemieckie lecz łaciński, który można by zatytułować: O doli Minoryty. Wiersz pisany umyślnie kuchenną humorystyczną łaciną, z zmysłem wyraźnie satyrycznym, ujmuje oczywiście w sposób przesadny, ale zawsze znamienny bytowanie zakonnika w owych czasach w Czechach lub na Śląsku. Przytaczamy pierwszą zwrotkę:

Sermo noster audiatis
Quod petimus, faciatis
Quod vos Deus assumatis
Ad celestem curiam.

Świadczy o bystrej spostrzegawczości autora, umiejętności przelania swoich myśli w obraną formę jako i nie mniej o świetnym opanowaniu łaciny, którą potrafili nagiąć do sztuk

prawdziwie karkołomnych. Strona humorystyczno-satyryczna nie wyczerpuje jednak bynajmniej umysłowości i twórczości Mikołaja. Tak również polemizował z husytami. Niektóre ślady tego zawiera notatnik. Porównywa, że jak Talmud żydów tak Hus zaraził Czechów oraz pisze znowu wierszem:

Omnes attendite, animam divertite
Quidnam sit, plangite et mentes avertite
Ab errore tali.

Żałujemy, że cała pozostałość po Mikołaju to ten notatnik. Wolno zeń wnioskować, że była to indywidualność niepospolita. Działalność jego rozciągała się na Śląsk i Czechy, śladów pobytu w królestwie polskim nie znachodzimy.

Burza husycka przysporzyła Franciszkanom jeszcze jeden i to ostatni konwent na Górnym Śląsku. Jest to Koźle. Powstał ten klasztor wyraźnie dla Minorytów, wygnanych przez husytów z Głogówka i innych domów, a błąkających się po kraju. Fundację zawdzięczali książętom oleśnicko-kozielskim Konradowi Białemu, Konradowi Kanthner i Konradowi Krzyżakowi. Dokument fundacyjny nosi datę 24 marca 1431, wystawiony w Koźlu. Klasztor stanął za miastem i miał wezwanie NPanny, ś Barbary, ś Franciszka. Zabiegał około tej sprawy szczególnie Piotr lektor dogmatyki, gwardian z Głogówka, pod ten czas wygnaniec, który też pewnie objął przełożeństwo nowego domu. Fundatorzy przedsiębrali dzieło za zgodą szlachty i mieszczan, i ci zobowiązali się zaopatrywać zakonników w żywność, za co Bracia podjęli się pracy duchownej i modlitwy. Prace około nowego klasztoru postępowały szybko, bo już r. 1434 budynki stanęły. Fundację przyjął prowincjał Kmita i on też pewnie wystarał się o zatwierdzenie Soboru bazylejskiego z d. 9 listopada 1434. Zaopatrzenie konwentu ułatwiła okoliczność, że Franciszkanom powiodło się ocalić i unieść z sobą niektóre kosztowności i klejnoty opuszczonych i zniszczonych konwentów, i te umieścili w nowym klasztorze.[28]) O dalszych dziejach konwentu niewiele wiemy. Można jednak dojść do wniosku, że rozwijał się pomyślnie, skoro r. 1448 mógł założyć filię w Głupczycach przy Bramie Grobnickiej. Dzieła tego dokonał Jan z Opawy, pewnie ówczesny gwardian.[29])

28) Dd I 35, 38; rozbiór ich Teichmann 14-6.
29) Weltzel A Gesch. d. St... Kosel Koźle 1888, 510.

Z powstaniem konwentu kozielskiego łączy się wprowadzenie obserwancji, co jak gdzie indziej, tak i na Śląsku sprowadziło na Franciszkanów najcięższe przesilenie. Już w dekrecie bazylejskim potwierdzającym fundację w Koźlu czytamy słowa o regularnej obserwancji. Wyrazy te nie świadczą jeszcze o odrębności organizacyjnej; zwierzchnikiem konwentu pozostaje ciągle prowincjał czesko-polski Jan Kmita; mówią jednak dość wyraźnie o prądach górujących w nowej fundacji. Istniały nie tylko w Koźlu, ale zaznaczają się też w Bytomiu, skoro udało się odzyskać ten klasztor. R. 1443 oba te domy otrzymały bullę protekcyjną od Eugeniusza IV. Mowa w niej także o innych domach, co w danych warunkach mogło oznaczać ewentualnie nowe fundacje, jako też po pięciu latach założono Głupczyce. Nie posiadały jednak jeszcze te konwenty obserwanckie własnej odrębnej organizacji, bo bulla mówi o nich jako leżących w kustodii opolskiej. Opiekę nad nimi zleca biskupowi wrocławskiemu, podówczas Konradowi, księciu oleśnickiemu (1413-47), związanemu wprawdzie węzłami rodzinnymi z fundacją kozielską, ale wyglądającemu bardzo osobliwie w roli opiekuna gorliwości zakonnej. Bullę opiekuńczą Papież wydał oczywiście na prośbę interesowanych konwentów. To dowodzi, iż Bracia tameczni znajdowali przeciwników, a niezawodnie należy ich upatrywać w klasztorach nieobserwanckich, głównie zapewne w siedzibie kustodii w Opolu. Posiadał też jeszcze kustosz minorycki tyle sił i ludzi, że mógł przy nadarzonej sposobności obsadzić pustką stojący klasztor w Głogówku po r. 1460. Zapisano także wiadomości o tarciach w Bytomiu i ustąpieniu stąd Konwentuałów.[30]) Imiona Piotra de Balneis, co miał wprowadzić obserwancję do tych domów, oraz Władysława de Thari, który był ok. r. 1451 gwardianem w Koźlu a później w Krakowie pierwszym gwardianem bernardyńskim 1453, wskazują na stosunki z Włochami i Węgrami. Niezadługo dochodzi do wyodrębnienia administracyjnego rzeczonych domów obserwanckich. R. 1453 stanowią własny wikariat pod zwierzchnictwem Mikołaja z Kladska. Uczestniczy on w pierwszej kapitule obserwanckiej w Wrocławiu 1453. Od tej pory wspomniane domy należą do prowincji Bernardynów najpierw rakusko-czesko-polskiej, od r. 1467 do czeskiej. Są

30) DLB III 466.

to klasztory w Koźlu, Bytomiu i Głupczycach, jednak nie w Głogówku, którego kapituła wrocławska wyrzekła się wyraźnie. Do tego doszedł niebawem nowy konwent w Opolu, wystawiony na przedmieściu pod wezwaniem ś Barbary.

Początki obserwancji na Górnym Śląsku zatem wykazują odmienne oblicze niż w samym królestwie polskim. Tutaj wprowadził ją ś Jan Kapistran 1453 jako całkiem nowy zakon bez związku z istniejącymi z dawna Franciszkanami. Na Śląsku Obserwanci wyłonili się z Braci Mniejszych drogą powolnego rozwoju. Przemiana ta dokonała się w sposób pokojowy na ogół; nie słychać o walkach gwałtownych, o wypędzeniu Minorytów przez Bernardynów itp. Oczywiście niesposób zaprzeczać pewnego spółzawodnictwa i naprężenia, do czego pochop dawało choćby to, że w takim Opolu istniały obok siebie konwenty obu obserwancyj, albo że garnący się do Bernardynów nowicjusze osłabiali rozwój Franciszkanów i pod względem liczebnym i jakościowym. Ciekawy pomnik takiego spółzawodnictwa zachował nam Długosz, z Bytomia. Tamtejsi Bernardyni opowiadali, że „kiedy odprawiali jutrznię, ukazywały się im postaci ogniste, płomieniem ziejące, przyodziane w habity ś Franciszka i przeszkadzały w nabożeństwie szumem i hałasem. Zaklęte w imię Chrystusa przez gwardiana i Braci, odpowiedziały, że są duszami Konwentuałów, niegdyś tutaj mieszkających, a ponieważ zaniedbywały się w odprawianiu chóru, teraz w mękach czyśćowych pokutować muszą na tych samych miejscach, gdzie ongi przewiniły, dopóki wypełniwszy kary nie dostąpią wiekuistego pokoju."31) Źródło franciszkańskie, co prawda dopiero z drugiej połowy w. XVII zachowało nam wieść, jakoby gwardian krakowski dzierżył m. i. konwent bytomski za opłatą na rzecz prowincjała, co w tej formie brzmi fantastycznie; chodzi chyba o składki konwentów, które może wykładał z góry gwardian wielkiego klasztoru krakowskiego, za późniejszym zwrotem mniejszych domów.32)

Tak pod koniec w. XV kustodia opolska zmniejszyła się do trzech konwentów Opola, Wodzisławia i Głogówka. Do Opola przeniósł się wygnany z Polski biskup sufragan krakowski Jerzy 1461 i tam umarł 1464, w początkach roku. Był

31) Ib.
32) FL 1679 13.

to mąż świętobliwy. Nasuwa się stąd wniosek, że życie duchowne musiało być żywotne w klasztorze, kiedy tutaj obrał sobie mieszkanie. Liczba Braci nie była znaczna; dowodzi tego, że r. 1484 urzędy kustosza i gwardiana połączone są w jednej osobie Wojciecha. Zapis z tegoż roku świadczy, że Bracia ciągle posiadali przychylność ludności.

W następnym stuleciu znajdujemy klasztor w gorszym stanie. Papież Juliusz II (1503-1513) wydał rozporządzenie, nakazujące likwidację konwentu na rzecz Bernardynów, posiadających klasztorek za miastem. Obecność zakonników odmiennych obserwancyj w jednym mieście wywoływała niesnaski. Obserwanci mieli możnych opiekunów biskupa wrocławskiego Jana Thurzona 1506-20, księcia Jana Opolskiego i samego króla Władysława Jagiellończyka. W suplice podanej Papieżowi biskup i książę twierdzą, że Konwentuali znajdują się w pełnym rozkładzie, wiodą tryb życia sprzeczny z Regułą i znienawidzeni są wśród ludności, a to wszystko osłabia wiarę w kraju podminowanym herezją husycką. Oczywiście skarga jest zawsze rzeczą jednostronną i nigdy nie wiadomo, czy i do jakiego stopnia odpowiadają rzeczywistości zarzuty podane. Przeciw dekretowi papieskiemu Franciszkanie założyli apelację, której tenor nas nie doszedł. To odwlokło sprawę na lat kilka. Jeszcze 30 października 1514 zastajemy konwent w ręku Franciszkanów, i w jego imieniu występuje prowincjał czesko-polski Walenty z Krosna.

Jednak przeciwnicy ich nie dali za wygraną. 14 lipca 1516 uzyskali bullę teraz już Leona X, nakazującą wobec niebezpieczeństwa wojennego zburzyć klasztor bernardyński ś Barbary za miastem a zakonnikom oddać klasztor miejski franciszkański Wniebowzięcia. Istniejącym Minorytom należy dać pewien czas, w ciągu którego mają albo przyjąć obserwancję, albo którzy by nie chcieli, poszukać sobie miejsca w innych konwentach prowincji czesko-polskiej. Bullę tę na życzenie Obserwantów transumował 16 grudnia Melchior Przyszowski, kanonik opolski i komisarz biskupi na archidiakonat, to znaczy, że aż do tego czasu nie doszło do wykonania.[33])

Koniec kustodii opolskiej nastąpił dopiero wskutek rozwiązania prowincji czesko-polskiej. Wtedy to przy prowincji

33) MGF 940.

czeskiej pozostało jedynie właściwe Królestwo czeskie, z trzema kustodiami praską, litomierzycką i hradecką, do którego należał z dawna i zawsze konwent śląski w Kladsku. Kustodię morawską wraz z Opawą i Karniowem przyłączono do prowincji rakuskiej. Zupełnie przestała istnieć kustodia opolska, to znaczy że opolski klasztor oddano Bernardynom. Pozostałyby jeszcze dwa, Głogówek i Wodzisław, z których o wodzisławskim wiemy, że przypadł kustodii morawskiej a więc rakuskiej prowincji, a niezawodnie to samo stało się z głogowieckim.[34]) Daty dokładnej tego całego przeobrażenia nie znamy. Jeśli w grudniu 1516 jeszcze Opole należało do Minorytów, wypadnie ją położyć na r. 1517 a w takim razie łączy się to pewnie z reorganizacją całego Zakonu Braci Mniejszych, wiosną r. 1517.

Jakkolwiek Głogów Wielki należał do kustodii gnieźnieńskiej, to jednak dzieje jego potoczyły się raczej analogicznie do innych domów śląskich. Nosił wezwanie ś Stanisława. Najpierwsza wzmianka o nim pochodzi z r. 1257, a że tego roku książę Konrad wystawia dokument w klasztorze, ten istniał oczywiście od niejakiego czasu. Wezwanie pozwala określić termin *a quo* na r. 1253, a najpewniej 8 maja 1254, kiedy odbyły się uroczystości kanonizacyjne w Krakowie, rozgłośne na całą Polskę. Zapewne wkrótce potem powstał konwent ku czci nowego świętego.

Że klasztor pozostał przy prowincji czesko-polskiej, niezawodnie nie zależało na składzie osobowym zakonników. Trzeba przyjąć, że jak inne konwenty franciszkańskie dolnego i średniego Śląska, i głogowski obejmował przeważnie Niemców. Przyczyny dopatrujemy się raczej w nastawieniu polity-

---

34) Im 90v podaje, że Brno, Ołomuniec, Jihlavę, Unikov, Znojmo, Karniów, Opawę, Losleum, Cosleum r. 1516 przyłączono do prowincji rakuskiej. Jest to kustodia morawska, pomnożona o Losleum i Cosleum. Losleum=Wodzisław (Loslau), Cosleum byłoby Koźle. Wnioskować stąd można, że nie było już wówczas konwentu minoryckiego w Opolu, ani kustodii opolskiej. W tym przekazie nie ma mowy o Głogówku, istniejącym ciągle jako klasztor franciszkański; skąd inąd zaś wiadomo, że Koźle było domem obserwanckim. Mniemamy więc, że zaszła pomyłka i zamiast Koźla trzeba by położyć Głogówek. Co się tyczy daty, to z uwagi na MGF 940 grudzień 1516, należałoby te przemiany przesunąć na 1517; r. 1516 dał by się wytłumaczyć tym, że sprawa ciągnęła się niechybnie dość długo, conajmniej przez kilka miesięcy. Por. Rozd IV.

cznym książąt, zwłaszcza Henryka (1273—1309) myślącego o zjednoczeniu ziem polskich, a przede wszystkim o zajęciu pogranicznej Wielkopolski, co też udało się mu osięgnąć pod koniec życia. Był to jedyny konwent minorycki właściwego Śląska, co nie przeszedł do prowincji saskiej. Położenie geograficzne rozstrzygnęło o jego ówczesnym przyłączeniu do kustodii kujawskiej względnie gnieźnieńskiej, podczas gdy przed oderwaniem domów śląskich zapewne należał do wrocławskiej a takowa przynależność kustodialna do Wielkopolski odpowiadała też najbardziej zamiarom księcia.

Skoro Henryk założył w Głogowie klasztor Klarysek, z istoty rzeczy konwent męski objął nad nim pieczę duchowną. Rozumie się to samo przez się, a nadto spotykamy dokumentarne potwierdzenie; w dyplomie Klarysek głogowskich z d. 27 kwietnia 1357 wymieniono wyraźnie br. Mikołaja spowiednika.[35])

Po śmierci Henryka, synowie jego nie zdołali utrzymać dziedzictwa ojcowskiego. Wielkopolska dostała się niebawem w ręce Łokietka 1312, książęta zaś głogowscy spadli do zastępu drobnych dynastów śląskich i księstwo rozmaicie dzielone dostało się pod zwierzchnictwo korony czeskiej. Wśród tego księżna Konstancja pozbawiona oprawy wdowiej i wygnana 1331 znalazła przytułek w klasztorze starosądeckich Klarysek. Łatwo być może, że sympatie i przywiązanie do mniszek wyniosła właśnie ze swego pobytu w Głogowie i stosunków z głogowskimi zakonnicami.

Rządy bezpośrednie Jana czeskiego, pod którymi pozostawał teraz Głogów, cechowały daleko idące względy dla mieszczan, na nich bowiem opierał głównie swoje władanie na Śląsku. To dodawało im animuszu i usposabiało do wyniosłości w stosunku do duchowieństwa, że z nim o byle drobnostkę wywoływali zatargi. Znane są spory wrocławskie, ale nie zbywało na nich także w Głogowie. R. 1332 już w wrześniu wygnano księży z miasta, a kilku Franciszkanów, zapewne z ambony broniących praw Kościoła — spór poszedł o szkołę — mieszczanie chcieli utopić w Odrze. Ostatecznie Bracia uszli z życiem, ale z miasta wyjść musieli. Biskup Nanker rzucił

35) Dd I 13; Wr AP Rep 79 Gr Glogau Klarissinnen szereg dalszych dokumentów, dotyczących transakcji majątkowych Klarysek.

klątwę na miasto. W następnym roku przyszło do ugody. 3 lipca biskup zdjął klatwę i nałożył miastu pokutę, zresztą lekką. M. i. musiało też do ś Stanisława dać dwie świece.[36])

Od czasu do czasu w konwencie głogowskim odbywały się kapituły prowincjalne. Zapisano ją w r. 1281 na Świątki (1 VI), na której może przewodniczył sam generał Bonagratia, przynajmniej tego roku wizytował osobiście prowincję. Dalej spotykamy je r. 1309, 1336 8 IX i 1499 15 VIII w burzliwych czasach Marcina z Pragi.[37])

Życie w konwencie toczyło się w znanym trybie bez nadzwyczajnych wydarzeń, przynajmniej nic nas takiego nie doszło. Klasztor wizytowali i prowincjałowie i kustosze; niewątpliwie pobyt kustosza gnieźnieńskiego Franciszka 1357 w Głogowie miał wizytację za powód.[38]) Bracia wykonywali zwykłe czynności, spowiadali, kazali, odwiedzali chorych, udzielali Sakramentów, odprawiali pogrzeby. W kościele odmawiali officium, odprawiali msze, nieszpory i inne nabożeństwa. Dzień patrona, oraz świętych zakonnych obchodzono uroczyście z odpustami. Wierni na ogół otaczali ich sympatią, czego dowodzą różne zapisy. Dobrobyt w klasztorze wzrastał, a wraz z nim rozwijał się konwentualizm, świadczą o tym rozmaite transakcje finansowe zwłaszcza w XV i XVI w.[39]) Powoli też zaczyna się wkradać rozluźnienie surowości i nadużycia.

Niemałej żywotności konwentu głogowskiego dowodzi, że mógł jeszcze w połowie w. XV założyć dom w Górze, a raczej w Kainzen(?) pod Górą. Była to fundacja księcia cieszyńsko-głogowskiego Władysława † 1460, miała wezwanie ś Franciszka. Budowa rozpoczęła się 1457, a 1462 Minoryci objęli klasztor. Do wyposażenia należała m. i. sadzawka, role, oraz łąki. Że konwent ten w Górze należał do prowincji czesko-polskiej, nie do saskiej, wynika stąd, że go zastępuje r. 1511 Walenty z Krosna, znany nasz prowincjał. Wobec bliskości Głogowa, wobec tego, że podlegał temu samemu księciu, wnioskujemy, że to właśnie z Głogowa fundator wziął zakonników do nowego domu, a dalej, że wraz z Głogowem Góra stanowiła domy

36) CDS XXII 5147, 5151, 5238.
37) Im 30v, 37v, 44v, 86.
38) Dd I 13.
39) Dd I 71, 72.

kustodii gnieźnieńskiej. Klasztor ten nigdy nie miał większego znaczenia, ale zdaje się, nie był filią głogowskiego, tylko samodzielną jednostką, sądząc według akt i czynności prawnych. Bliższych szczegółów zresztą bytowania jego nie znamy.[40])

Związek konwentu głogowskiego z domem książęcym pozostawał zawsze bardzo bliski. Na tym niewątpliwie zależy, że Minoryci poszli na przekroczenie prawa kościelnego w interesie księcia: zgodzili się bowiem r. 1461 pochować wyklętego jako husytę księcia Bolesława. Sprowadziło to na nich wiele przykrości, na rozkaz biskupa ekshumowano zwłoki.[41])

Jak gdzie indziej, tak i w Głogowie ujemnie na Franciszkanów wpłynęło wprowadzenie Bernardynów. Było to r. 1465, a znowu jak gdzie indziej, Obserwanci otrzymali fundację poza miastem. Pod r. 1470 słyszymy o zgorszeniach i dowiadujemy się o wielkiej niechęci ludności wobec duchowieństwa.[42]) O wzajemnych stosunkach pomiędzy Franciszkanami a Bernardynami nie mamy wiadomości, zapewne rozwijały się tak samo jak po innych miastach. Wiadomo, że od połowy w. XV w całej prowincji czesko-polskiej mnożą się objawy rozstroju; zresztą nie tylko tutaj, ale w ogóle w całym Kościele.

Więc kiedy przewrót religijny luteranizmu ogarnął niemieckie i poniemczone ziemie i cały Śląsk dolny i średni, także ziemia głogowska była doń dojrzała. W jakim stanie znajdowały się konwenty franciszkańskie? Po utworzeniu samodzielnej prowincji polskiej 1517, wraz z całą kustodią gnieźnieńską należały niezawodnie do niej. Co prawda energiczny skąd inąd prowincjał Marek a Turre jakoby wcale się nie troszczył o te konwenty. Zakonników było już mało, r. 1525 znamy trzech po imieniu w Głogowie, samych Niemców: gwardiana Macieja Zeidler, kaznodzieję Hieronima Carniolana, kantora Marcina Rosemana; mógł być jeszcze jaki nie wymieniony, zwłaszcza laik. Słyszymy, że konwent cierpi wielki głód i biedę, widocznie zlutrzeni mieszczanie zaniechali dawać jałmużny, może nawet rada miejska zakazała. Zdaje się także, że Bracia byli schoro-

---

40) Greiderer V Germania Franciscana I Oeniponte 1777 854; Teichmann 29-30.

41) Annales Glogouienses wyd H Markgraf Scriptores rer. Siles. X Wr 1877 26 sq.

42) Ib 22, zajście w klasztorze.

wani. W takim położeniu nie wiedzieli sobie innej rady jak oddać swój klasztor miastu w zamian za dożywocie. Dokument zachowany zapewnia, jakoby kilkakrotnie zwracali się z taką propozycją do rady, a ona dopiero zgodziła się na usilne prośby. Sądzimy wszakże, że w rzeczy samej było inaczej, że to rada miejska naciskiem swoim doprowadziła zakonników do takiego kroku. Uprawnia nas do tego wniosku znany zwykły sposób postępowania zarządów miast protestanckich wobec katolików w ogóle, a klasztorów w szczególności, którego analogiczne a bynajmniej nie jedyne przykłady widzimy w miastach pruskich. Do ułożenia stosownego dokumentu po myśli rady nie było trudno skłonić zakonników, skoro okazali się gotowi oddać klasztor miastu. Dla rady zaś potrzeba było tego jako osłony wobec katolickiego monarchy Ludwika Jagiellończyka.[43])

Tak samo upadł konwent w Górze. Szczegółów zupełnie nie znamy. Zapisano tylko, że stało się to za czasów biskupa Jakóba von Salza (1520-39), a więc w przybliżeniu równocześnie z upadkiem konwentu głogowskiego. Tłumaczy się to niezawodnie przynależnością do tego samego terytorium śląskiego oraz podobieństwem bytowania Braci w Głogowie i Górze. Klasztor rozebrano a materiału użyto do zbudowania nowego kościoła, któremu też dostały się posiadłości konwentu.[44])

Dziwna w tym wszystkim pozostaje bierność prowincji. Głową jej był podówczas Marek a Turre, o którego zapobiegliwości istnieją zdania jak najlepsze.[45]) Wydaje się zagadkowe, żeby nie miał tutaj przedsiębrać żadnych starań o utrzymanie tych konwentów, ile że mógł być pewien poparcia królowej Bony, a przez nią i Zygmunta I. Co prawda dosyć miał kłopotu z uporządkowaniem spraw wewnątrz królestwa polskiego, co mogłoby rzeczy tłumaczyć. Ale może istotnie czynił pewne usiłowania także względem domów śląskich, tylko niedostateczna dokumentacja nie pozwala nam ich stwierdzić dzisiaj.

43) Dd I 73 Copia instrumenti publici quo pp Franciscani conventus Glogouiae Maioris a. 1525 23 VI tradiderunt senatui conventum [illegible]

44) Teichmann 30 przyp. 45 i 46.

45) Patrz T II Rozd I.

ROZDZIAŁ XI.
FRANCISZKANIE PRUSCY.

Dawne i nowe konwenty: Toruń, Chełmno, Nowe, Bruniewo, Welów, Watembork, Gdańsk. Kustodia pruska. Stosunek do Zakonu Niemieckiego, jego obrona. Misja między poganami. Praca wśród Niemców i Polaków. Stan umysłowy. Pod panowaniem polskim: stosunek do prowincyj polskich. Zagadnienia obserwancji. Rozwój konwentów. Jan Żelisławski. Nowowierstwo: Bruniewo, Gdańsk i Aleksander Svenichen, Jan Rollaw i upadek kustodii.

Kustodia pruska nie należała do prowincji czesko-polskiej, lecz do saskiej ś Jana Chrzciciela. Uważaliśmy za konieczne objąć ją swoim przedstawieniem, a to najpierw ponieważ ziemie pomorsko-pruskie i językowo były i są polskie i pod względem państwowym należą i legalnie niemal zawsze należały do Polski, chociaż czasami znajdowały się pod obcym zaborem; powtóre, pierwsze konwenty tameczne założone były z czesko-polskiej prowincji, polscy Franciszkanie w rozmaitych czasach usiłowali je odzyskać i na koniec u schyłku w. XVI znowu przypadły polskim prowincjom. Co się tyczy źródeł, jesteśmy w lepszym położeniu niż gdziekolwiek indziej: wszystkie niemal zebrane są w Urkundenbuch d. alten sächs. Franziskanerprov. II D. Kustodie Preussen Düsseldorf 1913 i innych publikacjach L Lemmensa: Aus ungedruckten Franziskanerbriefen d. XVI Jahrh, 1911 Monaster; Briefe u. Beiträge d. XVI Jahrh. z. Gesch. d. sächs. Franziskaner w Beiträge itd Düsseldorf 1912. Jemu też zawdzięczamy opracowania dotyczące, raczej dotykające naszego przedmiotu: Aus d. Gesch. d. sächs. Franziskaner im Ordenslande Preussen Mitteil. d. Kopernikusver. H 20 Toruń 1912 oraz D. Observantenkustodie Livland u. Preussen. Beiträge VI 1913. Wymieniamy także dysertację Roth W D. Dominikaner u. Franziskaner im Deutsch-Ordensl. Preussen bis z. J. 1466 Królewiec 1918. Jest rzeczą znamienną, że nawet publikacje zakonnika Lemmensa nie mogą się wyzwolić od parti pris filo-krzyżackiego. Całości dziejów kustodii pruskiej nikt jeszcze nie opracował.

Wśród nieznanych bliżej okoliczności oba konwenty pruskie Toruń i Chełmno przeszły od prowincji czesko-polskiej pod obediencję prowincji saskiej, którą później nazywano

ś Jana Chrzciciela. R. 1284 rzecz była dawno dokonana; sam termin przejścia nie jest znany, można tylko się domyślać, że stało się to równocześnie z kustodią wrocławską 1272 lub 1274. Do tych dwuch konwentów zaczynają przybywać dalsze. Pierwszy z nich to fundacja Nowego (Novum Castrum, Neuenburg) nad Wisłą. Fundacja pochodzi z r. 1282 a jest dziełem księcia pomorskiego Mestwina II. R. 1384 prowincjał saski Burkhard osobiście przyjął nowy klasztor. Prowincjał ten (1282-95) pilnował starannie pozyskanych na wschodzie konwentów. Wiosną tegoż r. 1284 dłuższy czas przebywa w Wrocławiu, gdzie odprawił nawet kapitułę pod koniec maja i tam m. i. przyjęto Nowe, zapewne stąd podążył na Pomorze. Szczegółów fundacji nowskiej nie znamy. Przynależność do prowincji saskiej wskazuje na to, że Braci do Nowego sprowadzono z najbliższych domów tejże prowincji t. j. z Torunia i Chełmna. Pozostaje zagadnienie, dlaczego fundator Mestwin oddał je właśnie pruskim względnie saskim Franciszkanom? Książę był zręcznym politykiem i w najtrudniejszych okolicznościach potrafił zachować jedność Pomorza gdańskiego, a lawirując umiejętnie między Askańczykami, Zakonem Niemieckim, książętami Pomorza zachodniego przekazał państwo Przemysłowi II. Od czasu wypędzenia Askańczyków z Gdańska z pomocą Bolesława Pobożnego 1272, uwydatnia się w jego rządach słowiańska reakcja, co i w Gdańsku nie minęło bez śladów. Tym bardziej uderza, że kiedy książę postanowił na NMPanny Bogarodzicy Imienia chwałę tudzież, aby Bracia za niego po wieczyste czasy zanosili modlitwy, ufundować Franciszkanów, porozumiewał się z prowincjałem saskim. Przecież równocześnie właśnie za sprawą rzeczonego Bolesława wielkopolskiego i małżonki jego bł Jolenty licznie powstawały konwenty franciszkańskie w Wielkopolsce, atoli prowincji czesko-polskiej; równocześnie toczy się sprawa episkopatu polskiego przeciw Minorytom śląskim. Dlaczego Mestwin nie sprowadził Braci z Wielkopolski? Przecież nie mogło mu być tajne, że oddać nowy konwent w ręce prowincji saskiej oznacza wzmocnić wpływy niemieckie na Pomorzu. Czy zachodziła tu tak częsta u Słowian przesądna wiara w cywilizację niemiecką, czy inne przyczyny? Niedostatek danych nie pozwala odpowiedzieć na to pytanie. Czy jest to

tylko przypadek, czy też łączy się z charakterem niemieckim konwentu, że gwardian Jan de Godow świadczy na dokumencie Święcy z 7 czerwca 1302, którym wojewoda oddaje Valterowi Grelle, oczywiście Niemcowi, urząd sędziego dziedzicznego w Nowem?

Pierwotnie konwent był może z drzewa. Nic nie słychać o nim podczas najazdu Krzyżaków na Pomorze 1308, czyż wraz z miastem wówczas zniszczał? Bądź co bądź później cały klasztor się wymurował. Kiedy r. 1336 przystąpiono do obwarowania miasta, początkowo mury miały przecinać nieruchomość konwencką. Zakonnicy udali się z prośbą do w. mistrza Dietrika v. Altenburg a ten przyzwolił na wciągnięcie całej posesji klasztornej w obręb murów pod warunkiem, że Franciszkanie swoją część utwierdzą i nie będzie tam bramy. A r. 1376 Kniprode pozwolił nawet zrobić furtę w murze do ogrodu klasztornego na stokach. Był on szczególnym dobrodziejem i powiększył znacznie posiadłość konwentu, dodając łąki, jezioro, dwór i przyznając wolność od podatków miejskich z dwuch posesyj, jakie posiadali w mieście.1)

Niezadługo przybywa pierwszy konwent na Warmii. Jest to Bruniewo (Brunsberga). Fundował go pan kraju biskup Henryk Fleming (1279-1300) r. 1296. Przynależność do prowincji saskiej nie przedstawiała już wątpliwości. Konwent przyjął ten sam Burkhard jako przewodniczący kapituły w Erfurcie 1297. Klasztor jako i nowski nosił wezwanie NMPanny. Konwent przechodził w początkach swoich burzliwe czasy. Wkrótce zniszczony doczekał się odnowienia r. 1300, wszelako na innym miejscu, poza murami miasta. Zapewne budowa trwała długo, zachodziły też chyba przeszkody, skoro formalne objęcie klasztoru dokonało się dopiero na kapitule saskiej w Nisie 1308 a 9 lipca odbyło się uroczyste wprowadzenie Braci. Ale i tutaj konwent nie utrzymał się na dobre. R. 1330 Jan XXII pozwolił przenieść go do miasta ze względu na niebezpieczeństwo wojenne. Istniejące budynki zakonnicy mają oddać biskupowi, a osiąść wewnątrz murów. O przeniesienie to zakonnicy sami podali wniosek, co prawda nie wiadomo, czy z własnej inicjatywy. Przy-

1) USF II 403, 407, 420, 429.

czyn tych licznych przenosin dokładnie nie znamy. Pewne światło rzuca na nie pismo Klemensa V z 19 czerwca 1310 nadmieniając, że z hańbą Krzyżacy wyrzucili Franciszkanów z posiadanego konwentu. Wszelako rzecz ta przedstawia się aż nadto zagadkowa, stosunki bowiem pomiędzy Zakonem Niemieckim a Minorytami na ogół były lepsze niż z jakimkolwiek innym zgromadzeniem. Nowy plac ofiarowali sami mieszczanie.[2])

Najdalszy punkt na wschodzie Minoryci otrzymali r. 1349. Wtedy to z wdzięczności za zwycięstwo nad Strawą wielki mistrz Henryk Dusemer fundował konwent w Welowie (Wehlau).[3]) Klasztor ten znajdował się w mieście. Był, zdaje się, początkowo mały, ale powiększył się 1363 z daru marszałka Henninga Schindekopf, że sięgał do murów miejskich.

Za ekspansją ku wschodowi nastąpił ruch na południu. W Warmii południowej biskup Jan Stryprok (1355-73) założył r. 1364 klasztor w Watemborku pod wezwaniem ś Andrzeja. Fundacji tej dokonał odbudowywając miasto zburzone przez Litwinów. Uposażenie klasztoru powiększył biskup Henryk Sorbom (1373-1401), darując łąkę, rolę i rybołóstwo w jeziorze Wadang 1400.[4])

Ostatni wreszcie dom Franciszkanów w Prusiech powstał dopiero w XV w. w Gdańsku. Wielkość Zakonu ma się ku schyłkowi, ponad niego wyrasta znaczenie miast, przede wszystkim Gdańska. Fundacji dokonały w porozumieniu miasto i Zakon krzyżacki. Jako powód podano, by uzyskać opiekę Boską dla zawartego z Polską pokoju. Był to rozejm, umówiony w lipcu 1419 za pośrednictwem legata papieskiego Bartłomieja z inicjatywy Krzyżaków; miastu zależało na pokoju ze względów handlowych. Historyk dzisiejszy[5]) domyśla się niewymienionych przyczyn: Zakon Krzyżacki spodziewał się dzięki fundacji zachować sympatie Papieża Marcina V oraz oddziaływać przez oddanych sobie zakonników na miasto Gdańsk w duchu przychylnym dla siebie. Konwent stanął na ówczesnym przedmieściu Lastadie, na

2) Ib 402, 405, 408, 417.
3) Nazwa Welow zachodzi u Wiganda z Marburga por. USF II 426.
4) USF II 428, 434.
5) Roth 148.

południe od Głównego Miasta *(Rechtstadt)*. Miał wezwanie ś Trójcy. Fundacja cieszyła się osobliwszym poparciem Zakonu Niemieckiego. Budowano wprawdzie pod nadzorem rady miejskiej. Ale wielcy mistrzowie pozwalali trzykrotnie na rozszerzenie terenu, dokupienie sąsiednich domów, uwolnili Braci od wszelkich podatków itp. 1419, 1424, 1431.[6])

Tak w ciągu dwuch wieków liczba konwentów pruskich dosięgła siedmiu. Stanowiły własną kustodię prowincji saskiej, jedną z dwunastu, już bardzo wcześnie, nie wiadomo atoli kiedy. Wobec zasady prawnej *tres faciunt collegium*, nie mogło to nastąpić, zdaje się, przed założeniem nowskiego domu. Kustodia pruska tworzyła najbardziej oddaloną część prowincji, najbardziej wysuniętą na wschód północny. W dziejach jej nie zaważyła wybitniej, nigdy się w niej nie odbyła kapituła generalna. Tyle tylko zapisać można, że pochodziło z niej dwuch prowincjałów i to dzielnych teologów Mikołaj Lackmann (1461-79) i Ludwik Henning (1507-15).[7]) Prowincjałowie rzadko zjeżdżali do Prus, przynajmniej o ile wnioskować można z dokumentów. Oprócz Burkharda, spotykamy 1336 Wernera, 1437 Macieja, 1475 Lackmanna, 1494 Ludwika de Segen, 1498 i 1501 Jana Heymstadt,[8]) i to tylko w nadwiślańskich domach, podczas gdy dalej na wschód nie pojechał żaden. Wobec słabego stosunkowo związku z życiem prowincji i wielkiej odległości tym większe znaczenie miały kapituły kustodialne. Mowa o nich już w XIV w. 1323 i 26 odbywano je w Chełmnie, zwykle w Toruniu, zdaje się, jednak nie w regularnych odstępach czasu.

Spośród poszczególnych domów franciszkańskich w Prusiech przedniejsze znaczenie miał konwent toruński. Był jakoby stołeczny. Tutaj przemieszkiwał zwykle kustosz, istniało studium z bogatą książnicą. Już r. 1267 landmistrz Ludwik Baldersheim i biskup Fryderyk de Husen (1264-74) powiększyli teren klasztorny. W tych latach przystąpiono też do wymurowania konwentu. Dłużej trwała budowa kościoła, rozróżnić należy dwa okresy, pierwszy w początkach,

---

6) USF II 441, 442, 444, 446-9.

7) USF II str. 94.

8) Ib 420, 421, 451, 464, 465, 476, 480, 486.

drugi w połowie w. XIV po pożarze miasta 1351. Z czerwonej patyną powleczonej cegły, strzelistością swego gotyku, surowością wyglądu jakoby umyślnie gardzącą ozdobami, kościół PMarii jeszcze dziś jest najdostojniejszy z kościołów toruńskich. W XIV i XV w. całe wnętrze odpowiadało architekturze. Posiadał kościół wspaniały organ, zbudowany w latach 1342-5 o 22 piszczałkach.[9]) Kiedy tutaj w r. 1343 Kazimierz Wielki uroczyście przyjmowany, uczestniczył w nabożeństwie, miał sposobność słyszeć tak wyjątkowo imponujący instrument. Z Toruniem nie mogło spółzawodniczyć Chełmno, dopiero w XVI w. Gdańsk zaczął brać nad nim górę.

Na czoło bytowania Franciszkanów pruskich wysuwa się ich stosunek do Zakonu Niemieckiego. Jurydycznie Zakon ten nie posiadał suwerenności kraju w tym znaczeniu, co świeccy książęta w swoich ziemiach; faktycznie w rządach swoich był bardziej nieograniczony, a sposób zarządu, jaki wytworzył, zbliża się bardziej do nowoczesnego państwa niż zwykły typ średniowieczny. Przy tym stanowisko Zakonu krzyżackiego nie zawsze było równie silne nie tylko na zewnątrz ale i na wewnątrz kraju: od ostrożnych początków w w. XIII dochodzi do największego natężenia w drugiej połowie w. XIV-go, podupada w XV a ginie ostatecznie w pierwszej ćwierci XVI. Wszelkie te odmiany oddziaływały na stosunek Krzyżaków do Minorytów.

W ogóle Krzyżacy wobec zakonów stosowali politykę daleko idących ograniczeń. Dopuszczali u siebie tylko mendykantów, ale i tym zasadniczo nie wolno było rozszerzać posiadłości poza tym, co otrzymali przy fundacji, to znaczy niezbędnym minimum; wyjątkowo tylko dostawali pozwolenie powiększenia. Nader znamienny jest w tej mierze akt z 12 marca 1326, w którym konwent chełmiński uzyskawszy plac, zobowiązuje się, że o nic więcej nie będzie prosić. Dalej Zakon krzyżacki dążył do tego, aby zakony żebrzące w swojej organizacji pokrywały się z granicami Prus, a zwłaszcza starał się przecinać wszelkie związki kościelne z Polską. Samodzielnych prowincyj pruskich nie tworzono; zadowalniano się kustodiami. Franciszkanie i Augustiani należeli do prowincji saskiej, Dominikani do polskiej, ale

9) Roth 127 sq; Grunau S Preussische Chronik I Lipsk 1876 600, 603.

ten związek Zakon Niemiecki usiłował zerwać i o mało nie dopiął celu, doprowadziwszy do rozdziału polskiej prowincji dominikańskiej i ustanowienia nowej Teutonii dolnej na początku w. XV, lecz prowincja ta się nie utrzymała. Wobec tego krzywym okiem spoglądał na Braci Kaznodziejów, tolerował ich zaledwie i łask nie świadczył, chociaż w razie potrzeby umiał sobie kupić pamflecistę Falkenberga. Za to wobec Minorytów i Augustianów, należących do saskiej prowincji i na ogół Niemców, Krzyżacy byli dobrze usposobieni. Zachodziły wprawdzie niesnaski i zdarzało się, że Minoryci odczuli na sobie ciężką rękę krzyżacką Tak między innymi skargami arcybiskup ryski Fryderyk, sam Franciszkanin, zarzuca Krzyżakom, że zniszczyli osadę w Bruniewie. Atoli naprzeciw temu stoją dobrodziejstwa, że Zakon Niemiecki fundował, miał udział w fundacji lub zamierzał założyć domy w Łasinie, Welowie, Ragnicie,[10]) Gdańsku, oraz wydawał szereg przywilejów dla istniejących konwentów.

Nawzajem Franciszkanie wszelkimi sposobami wywdzięczali się Zakonowi krzyżackiemu. A bywały także czasy i okoliczności, gdzie Krzyżacy bardzo potrzebowali ich pomocy. Jeszcze w XIII w. kiedy przeciw nim stanął wielki Swiantopołk i dwukrotnie wybuchały groźne powstania Prusaków, Minoryci należący wtenczas do prowincji czesko-polskiej oddali czynne usługi Krzyżakom. Pośredniczą w układach pomiędzy Zakonem Niemieckim a książętami kujawskimi oraz biskupem Wolimirem, przeciw Swiantopołkowi. Nie brak ich przy aktach, gdy książęta pomorscy obiecują dotrzymywać pokoju jak Wartisław 1267. Rozwijają ożywioną działalność każąc krucjatę pruską. Działo się to zresztą stosownie do nakazów papieskich i dotyczyło nie tylko pruskich, ale także saskich i czesko-polskich Franciszkanów. Zachował się szereg bull, wydawanych po kilka corocznie z lat 1258-65, nakazujących głosić krucjatę na pomoc Zakonowi w Prusiech i Inflantach, a troskliwość papieska idzie tak daleko, że pozwalając zamieniać ślub wyruszenia do Ziemi ś na rzecz krucjaty pruskiej, zabrania odwrotnej zamiany. W takich warunkach nie dziwimy się wcale, że 26 stycznia 1261 gwardian toruński otrzymał pozwolenie rozgrzeszyć landmistrza

10) USF II 412 Łasin, 436 Ragnit.

Hartmud i innych rycerzy, co oślepiali i palili neofitów pruskich, odpadłych od wiary. Wobec skarg na nieludzki ucisk krzyżacki i barbarzyńskie traktowanie neofitów większą jeszcze cenę miały oświadczenia, jak z r. 1258, w którym toruńscy Bracia bronili Krzyżakow: „Dobrowolnie, z nakazu sumienia dają świadectwo, że landmistrz i jego rycerze troszczą się pilnie o zbawienie i dobrobyt neofitów. Przeciwnym pogłoskom Papież nie ma dawać wiary. Nie przeszkadzają słowu Bożemu, sprowadzają nauczycieli i zakonników. Nie lekceważą nakazów papieskich, nigdy nie przeszkadzali budować kaplic, przeciwnie wyposażyli domy Boże, nie utrudniają przyjmować Sakramentów ani sprawować obrzędów. Bogu wiadomo, że bezpodstawne są wszelkie wieści krążące o rzekomych cudzołóstwach i kazirodztwach krzyżackich i wszelkie oskarżenia, jakie doszły Papieża. Sami Bracia Mniejsi od długiego czasu widzą i słyszą wszystko. Świadczą przed Bogiem, że wszelkie te zarzuty są złośliwymi wymysłami przeciw Zakonowi Niemieckiemu, nie pochodzą z czystego sumienia, lecz z ducha kłamstwa i oszustwa".11) Przy tak ścisłych stosunkach było też rzeczą całkiem naturalną, że Franciszkanie znajdowali się w wojskach krzyżackich i brali udział w *reysach*, jak to zapisano o wyprawie landmistrza Anno na Żmudzi 12:3-5 w kronice rymowanej inflanckiej. To wszystko zresztą tak samo dotyczy Dominikanów.12) Mimochodem tylkc wzmiankujemy, że w tym stuleciu Minoryci licznie świadczą na rozmaitych aktach krzyżackich.

Po raz drugi wielka burza zbierała się nad Zakonem Niemieckim w drugiej ćwierci następnego wieku XIV. Są to czasy Papieża Jana XXII, prowadzącego walki z Ludwikiem bawarskim, po którego stronie jak ongi po Fryderyka II, znaleźli się Krzyżacy. Świat chrześciański ciągle jeszcze nie ochłonął z przerażenia, jakie wywołało zniesienie zakonu Templariuszy. Na Zakon Niemiecki zebrały się z różnych stron najpoważniejsze oskarżenia. Jest to doba procesu z królem polskim o wiarołomny zabór Pomorza i wymordowanie ludności Gdańska. Jest to sprawa nawrócenia Gedymina, czemu przeszkodzili w pod-

11) Preus. Urkundenb. T. I cz II Królewiec 1909 65.
12) Livländ. Reimchronik wyd. I Meyer Paderborn 1876 97.

stępny sposób Krzyżacy. Arcybiskup ryski Fryderyk, zniewolony opuścić swoją diecezję, na dworze papieskim gwałtownie występuje przeciw nim, potwierdzając wszelkie zarzuty, dodając dalsze. W takich opałach rozwinęli energiczną działalność, aby korzystnie usposobić dla siebie Papieża i opinię chrześciańską. Znowu posypały się świadectwa na ich rzecz od duchowieństwa pruskiego. 25 listopada 1323 kustosz pruski Mikołaj wraz z gwardianami toruńskim, chełmińskim, bruniewskim i nowskim oświadczył, że jest potwarz, jakoby Zakon Niemiecki przeszkadzał litewskiemu księciu przyjąć chrześcijaństwa. Wysłane przezeń listy są podstępem i oszustwem.[13] Bardziej ogólnikowo brzmi świadectwo z 22 sierpnia 1335 tegoż Mikołaja wraz z gwardianami. Sławią regularną obserwancję Zakonu Niemieckiego, dobrotliwość względem poddanych, wielkie zasługi dla wiary, a zwłaszcza niezwykłą przychylność dla Franciszkanów: „Wszystkich zakonników otacza wielką miłością, z szczególną przyjaźnią przyjmują nas we wszelkich swoich domach jakoby własnych braci, posilają i wspomagają z weselem udzielając obfitej jałmużny na wszelkie potrzeby nasze, odznaczają się na koniec i jaśnieją wszelkich cnót ozdobą."[14] Dokument ten spisany był w Malborku, a widnieją na nim podpisy i pieczęci nie tylko czterech gwardianów pruskich, ale także dwuch „z prowincji polskiej" *(de provincia Polonie*, nie czesko-polskiej) Mikołaja z Inowrocławia i Hermana z Radziejowa. W Malborku nigdy nie było konwentu franciszkańskiego; strzegli się w ogóle Krzyżacy jakiegokolwiek domu zakonnego w swojej stolicy. Widocznie zaproszono kustosza i gwardianów minoryckich do wielkiego mistrza, obecność inowrocławskiego i radziejowskiego tłumaczy się tym, że wówczas Kujawy zostawały pod zaborem Zakonu Niemieckiego. Kazano im przybyć z pieczęciami i podpisać, co podyktowano. Wyrażenie *de provincia Polonie* zamiast urzędowej nomenklatury *Bohemie et Polonie* staje się znamienne. Polska wówczas prowadziła proces o Pomorze, chciano temu przeciwstawić świadectwo konwentów „polskiej prowincji". Rzecz cała była doskonale wyreżyserowana i to wystarcza, aby ocenić przedmiotową wartość świadectwa. Czy z polskiej strony wyjaśniono kulisy tej sprawy, gdzie należało

13) USF II 415.
14) Ib 419.

tj w Awinionie, godzi się wątpić; przynajmniej nie ma o tym przekazu. A oświadczenie konwentów, pozostających wtedy doprawdy pod władzą króla polskiego, było by się przydało i sprawie podówczas i nam dzisiaj, tak ubogim w dane o ówczesnych Franciszkanach. Błędem byłoby, gdybyśmy sobie wyobrażali przymus krzyżacki względem Franciszkanów wbrew tychże woli. Można mówić chyba o lekkim przyjacielskim nacisku. Minoryci ci na ludzi i rzeczy patrzeli takimiż oczyma jak Krzyżacy, mieli takie same poglądy. Zakon Niemiecki w ich pojęciu utożsamiał się z chrześciaństwem, jego interes państwowy z interesem wiary, przeciwnikami jego mogli być tylko ludzie złej woli. Wytworzyć sobie sądu samodzielnego było tym bardziej nie podobna, że wszelkiego rodzaju informacje otrzymywali wyłącznie od Krzyżaków. Czuli się niezawodnie zaszczyceni Minoryci, że mogli swoim dobrodziejom wystawić takie zaświadczenie dobrej sławy, jako i np kustosz Mikołaj Cranc cenił sobie wielce przyjaźń z marszałkiem Sigfridem von Tavenfeld.

Jakże w takich warunkach przedstawia się praca misyjna Franciszkanów pruskich? Wydawało by się, że przy przychylności Zakonu Niemieckiego powinni byli zbierać obfite owoce. Rzeczywistość wszakże jest znacznie skromniejsza. Znajdujemy tylko dwie wiadomości, dotyczące nawracania pogan. R. 1310 Klemens V chwaląc Braci bruniewskich powiada, że jeden z nich „pilnie pośród pogan chodząc mocą słowa i uczynków jaśniejąc codziennie oświecał wielu pogan prawdziwą wiarą i odnawiał odrodzenia świętego obmyciem." 15) W tym samym akcie Papież skarży się na krzywdy, wyrządzane Braciom od Krzyżaków. Druga wiadomość, zapisana ok. r. 1335, nie wiadomo jakiego czasu sięgająca, między rozmaitymi świętymi zakonnymi wymienia: „W Prusiech br Konrad męczennik i br ***Woysclaus*** męczennik, co byli umęczeni za nauczanie wiary." 16) Słyszymy zatem o trzech misjonarzach franciszkańskich wśród Prusaków. Względem Konrada i jego towarzysza nasuwa się uwaga, że byli to Polacy. Imię ***Woysclaus*** jest to Wojsław, imię polskie, którego na pewno nie nosił Niemiec XIII w. Imię Konrad wprawdzie jest niemieckie, ale wiadomo, że w Polsce

---

15) Ib 408.
16) Ib 418.

było często używane i nawet przybrało brzmienie spolszczone *Kondrata,* dając początek nazwom i nazwiskom. Jeśli imię to w oderwaniu może oznaczać bądź Polaka bądź Niemca, to jednak w połączeniu z pewnym zupełnie Polakiem Wojsławem należy w nim upatrywać raczej Polaka. Nie wiemy, na jaki czas przypada apostolstwo i męczeństwo tych dwuch Franciszkanów, zapisanie w katalogu powstałym ok r. 1335 nic nie przesądza w tej mierze. Może ich misja dotyczyć jeszcze czasu z w. XIII, kiedy pruskie konwenty należały do czesko-polskiej prowincji. Ale nawet później, skoro na początku w. XIV spotykamy w Rydze lektora Jana z Polski, ci dwaj bracia mogli podobnie z Polski wyruszyć na pracę apostolską do Prus i tam dostąpić męczeństwa. Pozostaje zatem jeden tylko pewny pruski Franciszkanin misjonarz. Wiadomość o nim pochodzi od arcybiskupa Fryderyka. Znany to przeciwnik Krzyżaków, przeciw nim występował i informował na dworze papieskim w odpowiednim duchu. Świadectwa jego należy rozpatrywać pod kątem tego nastawienia jako strony. Jeśli jednak przyznamy mu wiarogodność pod względem misji franciszkańskiej wśród pogan, nie mamy prawa podejrzewać jej pod innymi względami. Jest rzeczą zupełnie możliwą, że w danych okolicznościach nawracanie Prusaków nie było na rękę Krzyżakom. Wiadomo, że wszystko, także interesy wiary i Kościoła podporządkowywali swojej racji stanu, a ta mogła się w pewnych momentach sprzeciwiać szerzeniu chrześciaństwa. Bądź co bądź nie podobna udziału pruskich Minorytów w dziele nawracania Prusaków nazwać inaczej jak szczupłym. Jest rzeczą nader znamienną, że w tym jedynym wypadku, kiedy Zakon Niemiecki próbował nawrócić Litwę inaczej niż podbojem, za Mindowy, nie uczestniczyli w nim Franciszkanie. O misji samodzielnej jak innego duchowieństwa pruskiego tak i Franciszkanów na Litwie nie ma i nie mogło być mowy wobec nieustającej wojny. Prusy jako czynnik misyjny były tu całkowicie martwe.

Pozostawała praca wewnątrz kraju. Spośród siedmiu konwentów franciszkańskich cztery, i to najprzedniejsze leżały w dolinie Wisły między ludnością z dawna i zawsze chrześciańską. Misyjne, wysunięte ku wschodowi są to Bruniewo, Welów, Watembork, z których tylko Bruniewo było większym domem, jako

też i zeń pochodzi jedyna wzmianka o misji.[17]) Dalej zakonnicy ci z nielicznymi wyjątkami byli Niemcy. Wiadomo zaś, że dla nawracania Prusaków niemieckie duchowieństwo nie uczyniło nic prawie. Dowodzi tego język kościelny pruski, którego terminy pochodzą nie z niemieckiego, lecz z polskiego. Nie spotykamy też wzmianki o kaznodziejach lub spowiednikach pruskich, jak polscy Franciszkanie mieli litewskich w Wilnie i Kownie. Jest to powszechna zasada duchowieństwa niemieckiego: duszpasterstwo odbywa się wyłącznie w języku niemieckim. Kto chce korzystać z nabożeństwa, musi umieć po niemiecku. Zasada wręcz odwrotna od księży polskich, co każdemu w jego języku starali się opowiadać słowo Boże. Dzięki tej zasadzie niemieckiej chrystianizacja szła ręka w rękę z germanizacją, ale za to postępowała uciążliwie i opieszale. Jeszcze w XVI w., aby odwrócić napad floty polskiej od Sambii, wójt odprawił wielką ofiarę byka.

Intensywną działalność Franciszkanie rozwijali wśród ludności miejskiej, głównie niemieckiej. Tutaj możemy stwierdzić zupełną analogię do innych stron świata chrześciańskiego. A więc odprawiali nabożeństwa, kazali, spowiadali, nauczali. Pewne święta obchodzili z odpustami, a licznie garnęli się na nie wierni. Ludność chętnie obierała pogrzeby i groby po kościołach brackich, ustanawiała anniwersarze i zamawiała msze żałobne, wpisywała się do wypominków. Popularność zakonnicy posiadali wielką; wierni przyjmowali konfraternie, co obowiązywało do pewnych świadczeń. Powodzeniem cieszyła się kwesta. Stanowiła główne źródło istnienia konwentów, a dawała nie tylko utrzymanie, ale pozwalała wystawiać wspaniałe, po części jeszcze dzisiaj zachowane kościoły. Okręgi kwestarskie były odgraniczone, skarg na nadużycia nie słychać. Stan gospodarczy dzisiejszy badacz określa słowami, że nie było dobrobytu ani nędzy u Minorytów pruskich, znajdowali się w znośnych warunkach.[18]) Niewątpliwie dokoła konwentów franciszkańskich organizowali się wierni w postaci Trzeciego Zakonu, może i bractw, chociaż nie ma o tym przekazu. W Gdańsku Bracia, zdaje się, mieli opiekę nad Beginkami.

---

17) Ib 408 r. 1310. 413 zachodzi gwardian Jan Prutenus, może wyjątkowo Brat pochodzący z Prusaków, trudno wszakże z tak jedynego faktu wyprowadzać dalszych wniosków.

18) Roth O. I. 99.

Ich domy znajdowały się opodal konwentu, w jednym mieszkały panny, w drugim wdowy.[19]) Nie słychać skarg duchowieństwa świeckiego na Minorytów, co dowodzi ich taktownego i umiarkowanego postępowania; co najwyżej tu przytoczyć by można sprzeciw plebana łasińskiego w latach 1331/7 wobec zamierzonej osady franciszkańskiej.[20]) Doszły nas wieści o znamienitych kaznodziejach. R. 1363 w Chełmnie umarł Szymon z Torunia, „przedniejszy kaznodzieja, cudami sławny".[21]) Za Ludolfa Königa (1342-5) w Toruniu występował w obronie tajemnicy Niepokalanego Poczęcia przeciw Dominikanom „dzielny kaznodzieja" niewymienionego imienia,[22]) kto wie czy nie ten sam Szymon. W duszpasterstwie ludności niemieckiej, słowem, Franciszkanie położyli niemałe zasługi.

Byłoby rzeczą cenną, gdybyśmy mogli stwierdzić czynność duszpasterską Minorytów pruskich względem ludności polskiego języka. Wiadomości jednak nie dopisują prawie zupełnie. Stałych kaznodziejów polskich Franciszkanie pruscy nie mieli, przynajmniej nic o tym nie słychać: nie ulega też wątpliwości, że głównie mieli na oku rzeszę miejską, niemiecką. Ale w dolinie nadwiślańskiej ludność języka polskiego była bardzo liczna, na wsiach przeważała, tym bardziej na dalszym pojezierzu pomorskim, lecz i po miastach jak Toruń i Chełmno nie zbywało na Polakach. Niezawodnie spośród nich pochodził niejeden Minoryta. Lecz i często Niemiec w stronach językowo tak mieszanych jak ówczesne Prusy, umiał po polsku. Między znanymi nam po imieniu Franciszkanami nie spotykamy zgoła imion słowiańskich, pod łacińskimi Janami lub Jakóbami może ukrywać się niejeden Polak. Imię lektora Jana Poloni, później kustosza 1431 i 1438, wskazuje na polskie pochodzenie; Jan Żelisławski (Szylslaw) kustosz 1519-21 z znanej szlachty kociewskiej był niezawodnie Polakiem. Nazwa gwardiana bruniewskiego 1388 Ryba jest chyba polska.[23]) Skoro czytamy, że na odpust do Nowego na niedzielę w oktawie Bożego Ciała

19) Hirsch T D. Oberpfarrkirche St Marien in Danzig Gdańsk 1843 I 143-5.
20) USF II 412.
21) Ib 427.
22) Roth 118.
23) Lemmens Briefe etc 48 przyp 2 sam to podnosi; Ryba USF II 438.

(8 VI) tłumnie schodzili się ludzie, przyjeżdżali nawet z drugiego brzegu Wisły,[24] niewątpliwie wśród nich było dużo Polaków, którzy nie byliby przybyli, gdyby i dla nich nie zdarzała się sposobność przynajmniej do spowiedzi a może nawet nauki polskiej. Te rozważania prowadzą nas do wniosku, że Minoryci nie zaniedbywali przynajmniej całkowicie ludności polskiej, ale chociaż cokolwiek troszczyli się o nią. Za potwierdzenie tego może służyć kościołek ś Anny w Gdańsku. Zbudowało go miasto dla Polaków na żądanie Kazimierza Jagiellończyka.[25] Skoro zaś miejsce obrano podle Franciszkanów, że właściwie była to kaplica przykościelna: to wniosek się nasuwa, że oni właśnie, Franciszkanie gdańscy mieli nad nim opiekę a tym samym prowadzili polskie duszpasterstwo.

Wiadomości o ustroju kustodii, o życiu wewnętrznym są ubogie. Nie wiemy, czy kustosza wybierano na kapitułach kustodialnych, czy na prowincjalnych. Sądząc podług ogólnych zasad i zwyczajów franciszkańskich raczej pewnie na tych. Brano go jednak zawsze z samej kustodii. Zdaje się także, że translokacje zakonników zamykały się w jej granicach. Kustosza kompetencje szersze bywały, niż to wynikało z praw ogólnych; prowincjał mianował go swoim w obrębie kustodii komisarzem. Wszystko to świadczy o daleko idącej samodzielności kustodii pruskiej. Przyczynę tego upatrujemy i w odległości i w wpływach Krzyżaków, przeciwnych ingerencji czynników pozakrajowych. Z biegiem czasu wyrobiły się z tego stałe zwyczaje. W kapitułach prowincjalnych wszakże uczestniczyły wszystkie konwenty pruskie.

Jeszcze mniej wiemy o poszczególnych klasztorach. Nie znamy nawet w przybliżeniu liczby społeczności. Godzi się wątpić, czy przekraczała kilkunastu z wyjątkiem Torunia i Gdańska; małe domy jak Nowe lub Welów pewnie miały tylko kilku Braci. Urzędy odpowiadają zwykłemu typowi, od gwardiana począwszy, zastępcę jego nazywano wicegwardianem. W Toruniu spotykamy zarządczynię (szafarkę), a podobnie bywało pewnie i po innych domach. Była to zapewne tercjarka. Mieszkała w osobnym domu, posiadającym wyjście na ulicę,

24) Ib 433.

25) Hirsch O. l. I 214 przyp. 2.

drugie na dziedziniec klasztorny. Do obsługi nie miała trzymać więcej niż trzy osoby.[26])

Wielki nacisk kładziono na wykształcenie zakonników. Studium znajdowało się w Toruniu, potem także w Gdańsku. Była to najpóźniej pod koniec w. XV i w XVI już szkoła teologiczna i posiadała przynajmniej dwuch lektorów, skoro jednego z nich nazywano *principalis*, drugiego *secundarius*.[27]) Ale oprócz tego kształcono w początkowych naukach wstępujących młodzieńców i takie studia z jednym lektorem znajdowały się zapewne w każdym domu. Generalna szkoła dla całej prowincji saskiej mieściła się w Erfurcie. Niezawodnie i tam kontynuował nauki niejeden Prusak, a także na uniwersytetach niemieckich. W Gdańsku, zdaje się, istniała nawet szkoła dla młodzieży świeckiej *(Zuchtschule)*.[28]) Do studium należała biblioteka. Obfite książnice miały, jak to możemy na pewno stwierdzić: Toruń, Gdańsk, Bruniewo. Składały się w pierwotnym zrębie z rękopisów; od połowy w. XV zaczęły przybywać druki. O nie Bracia starali się z wielką skwapliwością i suto zapełniali nimi swoje księgozbiory, jak to jeszcze teraz poświadczają zapiski na książkach ongi klasztornych, dziś po świeckich bibliotekach rozproszonych.[29]) Nielicznie wprawdzie, ale zawsze spotykamy prace piśmiennicze pruskich Franciszkanów. Można tu wymienić przekład niemiecki wielkich i małych Proroków, dokonany w połowie w. XIV przez kustosza Mikołaja Kranc z wierszowaną przedmową; dalej *Annales Prussici* i *Chronica Terrae Prussiae*, spisane w Toruniu ok. r. 1400. Brak niestety kroniki samych Franciszkanów pruskich. Lackmann i Henning wydawali dzieła scholastyczne.

Zbiór listów z początków w. XVI pozwala nam wejrzeć cokolwiek w życie i stosunki Braci. Do wielkiego emporium gdańskiego udają się konwenty z rozmaitymi życzeniami i interesami. Gwardian watemborski prosi o wino mszalne, cheł-

---

26) Roth 189.

27) USF II 493, 496.

28) Roth 124.

29) USF II 484 wymienia kilka proweniencji franciszkańskich z zasobów Bibl. Miejskiej w Gdańsku; Collijn I Katalog d. Inkunabeln d. Kgl Universitätsbibl. zu Uppsala U 1907 z Bruniewa złupionego od Szwedów podczas najazdu 1655; z Torunia znajdują się w dzisiejszej Bibl. Miejskiej, której dawne druki, ile nam wiadomo, jeszcze nie są opracowane.

miński skarży się na brak żywności; w zamian prześle miodu, skoro bracia powrócą z kwesty. Nawet z prowincji polskiej, i to bernardyński konwent bydgoski znajdujemy w korespondencji z Gdańskiem. Gwardian Andrzej 1520 dziękuje za otrzymanego węgorza i prosi o ryby morskie, za to będzie przysyłać warzywo. R. 1524 Bartłomiej 30) prosi o piwo gdańskie, w zamian przyśle bydgoskiego, gotów także wysłać do Gdańska i w ogóle do Prus doskonałego zegarmistrza br Jana. Ryby i piwo miały wielkie znaczenie w gospodarstwie klasztorów, zwłaszcza śledzie. Zakonnicy pomagali rybakom, dostarczając im duszpasterzy na dalekie wyjazdy. Tak r. 1519 gwardian gdański Teofil Quant wysłał dwuch Braci do Falsterbo w Skanii dla obsługi duchownej rybaków gdańskich. Br. Konrad Rau z Międzyłęża 1526 prosi o nowy habit, bo gospodarz jego wkrótce będzie miał ważnego gościa, oraz pragnie, aby mu przysłano socjusza, by sam nie zostawał, „ale takiego, coby nie zanadto lubił dzbanek z piwem" 31)

Jak się przedstawiały stosunki z innymi zakonami, z duchowieństwem świeckim? O tym wszystkim przekazano bardzo mało. Zważywszy, że w dokumentach przykre zajścia były by pozostawiły jakieś ślady, wolno wnosić, że na ogół stosunki były dobre. Wobec Dominikanów zachodziło pewne przeciwieństwo doktrynalne, pochodzące z różnicy szkół teologicznych, w danych stosunkach pruskich może także z powodu odmiennej prowincji, tu polskiej, tam saskiej; co prawda i do polskiej dominikańskiej należały licznie niemieckie domy w owych czasach. Bliższe związki łączyły Minorytów, ile wiadomo, jedynie z Duchaczkami i Cysterkami. W Chełmnie konwenty sąsiadowały z sobą. R. 1336 prowincjał Werner przyjął toruńskie do konfraterni. Jedne i drugie uzyskały r. 1319 odpusty na ś Klarę za staraniem toruńskiego gwardiana. Do konfraterni przyjęto też Duchaczki toruńskie, ksienię Małgorzatę z siostrami z wdzięczności za przychylność ku konwentowi. 32)

Wielka zmiana w Prusiech dokonała się w połowie w. XV. Wówczas to wskutek wojny czternastoletniej niemal wszystkie

30) Lemmens Briefe etc nr 17 Reg 6. Bartłomiej jest może identyczny z B. z Bydgoszczy Bernardynem, por X Kantak Bernardyni I 291, zamierzamy mu poświęcić szkic specjalny.

31) Lemmens Briefe 48-9 oraz Reg 13.

32) Roth 117.

konwenty franciszkańskie dostały się pod panowanie króla polskiego, tak cztery nadwiślańskie bezpośrednio, jak dwa warmińskie, będące pod władzą świecką biskupa; tylko Welów pozostał w kraju zarządzanym przez w. mistrza. Niektóre wiele były ucierpiały podczas wojen tego stulecia. R. 1414 Nowe i Watembork doznały zniszczenia, w czternastoletniej wojnie Welów zupełnie upadł. Od drugiej połowy stulecia także Obserwanci zaczynają się szerzyć w Prusiech, pierwszy konwent w tym samym Welowie, ale nie na miejscu zniszczonego konwentualnego w mieście, lecz obyczajem obserwanckim pod miastem, 1477. Za czym poszły Saalfeld, Lubawa, Lębork, Tylża, nakoniec Królewiec. Kustodia inflancko-pruska obserwancka należała do prowincji saskiej, ale obserwanckiej ś Krzyża.[33])

Bardzo niechętnie Franciszkanie pruscy jednej i drugiej obserwy przechodzili pod panowanie polskie. Tłumaczy się to ich bliskimi związkami z Krzyżakami i w ogóle powszechnym nastawieniem Kościoła nie tylko w Prusiech, ale także dworu papieskiego filo-krzyżackim w XV a nawet XVI w. Stosunki Braci z Zakonem ciągle pozostawały bardzo ścisłe. Jest rzeczą prawdopodobną, że 1410/11 podczas oblężenia Malborka między załogą znajdował się Franciszkanin.[34]) R. 1454 załoga zdobytego przez miasto zamku krzyżackiego w Toruniu znalazła przytułek w konwencie.[35]) Niezawodnie niechętnie i pod naciskiem 1456 konwent pożyczył miastu części argenterii: srebrnego krzyża i sześciu kielichów.[36]) Wogóle Minoryci pruscy oddawali Krzyżakom przeróżne usługi, nawet niezgodne z charakterem zakonnym i duchownym, obnosili pisma agitacyjne i listy przeciw królowi Kazimierzowi z miasta do miasta, a nawet używali spowiedzi i porady duchownej, aby ludność odwodzić od posłuszeństwa względem niego.[37]) Nie trudno wyobrazić sobie, z jakimi uczuciami patrzeli na Kazimierza i na legata papieskiego, kiedy na koniec doszedł do skutku pokój drugi toruński 1466 i kiedy legat u PMarii celebrował uroczyste nabożeństwo i *Te Deum*.

---

33) Lemmens Observantenkust. Livland etc 20 sq.
34) Por Roth 123.
35) Ib 124.
36) USF II 459.
37) Kom 186.

Skutek tego postępowania nie dał długo czekać na siebie. Król a raczej pewnie jego doradzca w sprawach duchownych Gruszczyński powziął zamiar przyłączyć kustodię pruską do prowincji polskiej. Atoli nie mieli tu na oku Franciszkanów, tylko Bernardynów. Przyczyn nie trudno się domyślić. I Kazimierz i biskup całym sercem oddani byli Obserwantom. Franciszkanin, sufragan krakowski Jerzy niedawno dopiero był konsekrował antagonistę Gruszczyńskiego na biskupa krakowskiego, Sienieńskiego. Sprawy zapewne traktowano w tajemnicy bez wiedzy zarządu prowincji franciszkańskiej czesko-polskiej, a nadto liczba zakonników Minorytów w Polsce prawdopodobnie była zbyt szczupła, aby mogli objąć pruskie konwenty. Bernardyni polscy w kraju i w Rzymie zabrali się do rzeczy z wielką ochoczością, ale jednak nie potrafili sprawy przeprowadzić. Kiedy r. 1468 delegacja bernardyńska z Chryzostomem z Ponieca na czele przybyła do Torunia, aby za pomocą rady miejskiej wyrugować pruskich Franciszkanów, ci umieli ją zawikłać w spór o obserwancję Reguły i rzecz skończyła się na niczym. Podobnie usiłowania w Rzymie nie odniosły skutku.[38]) Zależało to nie tylko na tym, że spośród Bernardynów prowadzili sprawę świętobliwi ale niekoniecznie obrotni Bracia, lecz na całym położeniu kościelnym. W danych warunkach król tylko wtedy byłby mógł rzecz przeprowadzić, gdyby *manu militari* był usunął jednych, a wprowadził drugich. Ale kustodia pruska nie było to biskupstwo krakowskie. Ani Kazimierzowi ani Gruszczyńskiemu tyle nie zależało na Bernardynach.

Jeśli w tej sprawie, mając w Kurii rzymskiej poparcie Krzyżaków, udało się wyjść Minorytom pruskim obronną ręką, to niebezpieczeństwo zagrażało im także z innej strony, od Obserwantów pruskich. Pod koniec w. XV z poszczególnych konwentów konwentualnych dochodzą wieści o rozstroju i upadku, z Gdańska, Watemborka, a najgorzej było w Toruniu. Wobec tego sympatie ludności, a także Zakonu krzyżackiego, zwracały się ku Obserwantom. Do nich też niezawodnie liczniej napływali nowicjusze, im obficiej przypadały zapisy. Na ogół konwenty jednej i drugiej obserwancji leżały po innych miejscowościach, więc bezpośrednie starcia, tak częste np. na Śląsku, tutaj w jednej tylko się zdarzyły. Był to Welów, gdzie

38) Ib 183.

właśnie mieściły się klasztory obojej obserwy. Już r. 1473 Sykst IV wzywał Franciszkanów do odbudowy konwentu wełowskiego.[39]) Bracia jednak zabrali się doń po r. 1477, niewątpliwie aby zapobiec, żeby puste miejsce nie dostało się Obserwantom, osiadłym za miastem. Istnienie dwuch konwentów tego samego Zakonu, ale różnej obserwancji, niekoniecznie życzliwie wobec siebie usposobionych, wywoływało rozmaite tarcia, ile że Welów ciągle był małym miasteczkiem. Obserwanci kilkakrotnie usiłowali objąć konwent miejski. Franciszkanie długo się bronili, ostatecznie jednak wobec nacisku wielkiego mistrza Albrechta musieli ustąpić z klasztoru, 1520 pod przymusem usunięci. Niezadługo nowowierstwo zgotowało koniec tak samo Obserwantom 1524.

Obserwancja regularna z własnymi prowincjałami pod nazwą wikarych była to reforma radykalna, zrywająca z istniejącą organizacją. W Niemczech Obserwanci nosili nazwę Franciszkanów, Konwentuali Minorytów, w Polsce Obserwanci Bernardynów, Konwentuali Franciszkanów. Ale także wewnątrz społeczności Konwentuałów spotykamy rozmaite prądy reformistyczne, z których pruskiej kustodii dotyczą szczególnie *Martiniani*, zwani tak stąd, że przyjęli konstytucje Marcina V, wypracowane przez ś Jana Kapistrana, uchwalone na kapitule asyskiej 1430, ale pozostawali pod władzą generała i prowincjałów. W Polsce nieznani, Martiniani w prowincji saskiej licznie się rozpowszechnili, a reforma poszczególnych konwentów i kustodii polegała właśnie na wprowadzeniu tych konstytucyj. W najważniejszym przedmiocie sporów, w kwestii ubóstwa postanawiały, że klasztorom nie wolno posiadać nieruchomości; istniejące należy sprzedać. Nie wolno także posiadać, ani brać do ręki Braciom pieniędzy, takie rzeczy należy przekazać syndykowi, który powinien być przy każdym konwencie.

O reformie martiniańskiej w Prusiech doszły nas dane z trzech klasztorów, nie ulega wszelako wątpliwości, że objęła całą kustodię. Największe znaczenie miało, że przeprowadzono ją w obu najważniejszych konwentach: w Gdańsku dowiadujemy się o niedawno dokonanej pod d. 27 sierpnia 1491,[40]) w To-

39) USF II 463
40) Ib 474.

runiu jest w toku w tymże miesiącu.[41]) Kustoszem był wówczas Wawrzyniec Sweynchen, gwardianów obu domów nie znamy. W obu miastach czynny udział w reformie miał zarząd municypalny. W Gdańsku sprawa poszła łatwo. Z wielką radością rada miejska donosi o tym prowincjałowi Ludwikowi de Segen i poleca jego opiece społeczność, co tak chętnie zreformowała klasztor i prowadzi w nim życie świętobliwe, wyzbywszy się *peculium*, powróciwszy do zakonnego posłuszeństwa i dając dobry przykład ludowi. W Toruniu jednak znaczna, może nawet większa część społeczności sprzeciwiała się reformie. Sam gwardian, starzec nie chciał słuchać o zmianie trybu życia, a kiedy kustosz przybył, aby osobiście rzecz przeprowadzić i użył nacisku z strony rady miejskiej: Bracia woleli opuścić konwent, niż ustąpić, skarżąc się u prowincjała na surowość Sweynchena. Ostatecznie jednak i w Toruniu doszło do reformy. Nie wiemy, czy zbiegowie powrócili do klasztoru; można by się domyślać tego, ponieważ nic więcej o nich nie słychać, może na tym tle, że prowincjał poparł kustosza. Ale reformę przyjęto bądź tylko powierzchownie, bądź niezadługo powrócono do dawnych przekroczeń. Już r. 1493 zapisano nowe nadużycia.[42])

W Watemborku reforma znalazła wielkiego poplecznika w sławnym biskupie Łukaszu Wacelrode (1489-1512). W pierwszym dziesięcioleciu rządów dokonał dzieła, usunąwszy istniejącą społeczność, a wprowadzając nowych Braci. Ci poczuwali się do ubóstwa i oddali biskupowi uposażenie konwentu, łąkę i sadzawkę. Biskup ucieszony pozwolił na rybołóstwo w tejże sadzawce, wiedząc jak bardzo im potrzebne są ryby. Było to w r. 1499, a zatem wówczas już reforma stała się dziełem dokonanym.[43])

Na koniec o reformie słychać pod r. 1520 w Nowem. Imieniem konwentu kustosz Żelisławski oddał całą majętność nieruchomą królowi Zygmuntowi I, który przyjmując własność zapewnił Braciom wieczyste użytkowanie.[44])

Akt dotyczący Nowego należy wszelako niezawodnie rozpatrywać w innym związku niż reforma martiniańska pod

41) Ib 473.
42) Ib 475.
43) Ib 482.
44) Ib 521.

koniec w. XV. R. 1517 bowiem przy zupełnym przeobrażeniu ustroju Zakonu franciszkańskiego Leon X rozmaite gałęzi reformistyczne m. i. Martinianów połączył w jedną całość z Obserwantami pod zwierzchnictwem generała, odtąd z Obserwantów pochodzącego. Od tego roku cała prowincja saska ś Jana Chrzciciela a z nią i pruska kustodia przestała się zaliczać do Konwentualnych Franciszkanów. R. 1521 podzielono prowincję, tworząc nową górno-saską, do której weszły też Prusy. Oczywiście dokonane zmiany miały charakter ustrojowy i prawny, nie osobisty. Ci sami zakonnicy pozostali, ci sami kustosze i prowincjałowie. Nie zmienił się też ich stosunek do polskich Braci Mniejszych, czy Franciszkanów, czy Bernardynów.

W. XV jest to stulecie rosnącego dobrobytu Prus, miast przede wszystkim, i co za tym idzie, znaczenia, bogactwa i potęgi. Za ciasno stało się im w państwie krzyżackim i to stanowiło najważniejszą przyczynę, że poddały się Polsce, gdzie otwierały się nieograniczone możliwości rozwoju gospodarczego. Na czoło wysunął się Gdańsk. Odbiło się to wszystko bardzo wyraźnie na konwentach franciszkańskich, zresztą nie tylko na nich. W drugiej połowie stulecia rozpoczęła się na dobre rozbudowa kościoła gdańskiego ś Trójcy. W tym celu miasto pozwoliło użyć zakonnikom materiałów po zburzonym zamku krzyżackim. Kościół stawiano pewnie zbyt pośpiesznie, bo 4 października 1503 runął fronton północny z pięciu filarami, częścią sklepienia i dachu. Przystąpiono zaraz do odbudowy, którą ukończono r. 1514. Świątynia uzyskała oryginalny i wspaniały fronton strzelisty, uwieńczony szczytami, opartymi na laskach, wszystko z samej cegły. Trzy nawy o równej wysokości wielkich rozmiarów w wyż, dłuż i szerz dzisiaj wywierają wrażenie pustki w protestanckiej kirsze; za czasów zakonnych, katolickich suto przyozdobione, z ołtarzami, obrazami, figurami czyniły zeń jedną z najdostojniejszych świątyń w mieście, a w całej Polsce żaden kościół franciszkański nie mógł się z nim równać. Trudno co prawda wyobrazić sobie jego urządzenie. Presbyterium od korpusu oddziela jakoby wąska szyja, tylko szczupła garstka ludzi z nawy mogła dojrzeć wielkiego ołtarza, jeśli się znajdował w mniejszym chórze. Czyżby wyjątkowym

sposobem ustawiono go w tej szyi albo na kościele, a cały chór mniejszy przeznaczono na oratorium i chór zakonny? Z owych katolickich czasów zachowało się kilka obrazów z końca XV lub początków XVI w. Pośród nich zasługuje na uwagę wizerunek ś Bernardyna seneńskiego z jego znanym emblematem, atoli sam święty przybrany jest w habit minorycki siwy, nie bernardyński brunatny. Wyobrażenie to stanowi znamienny zabytek charakteru martiniańskiego Minorytów gdańskich.

Kościołowi odpowiadał klasztor. W XVIII w. zakonnik, oglądający go zapewne na własne oczy, zapisał o nim takie słowa: „Klasztor też gdański jest przewysokiej wyniosłości i ma ambit niższy pięknej wysokości i szerokości z refektarzem bardzo osobliwym w naszej prowincji, w którym dokoła stołów pięknie rozstawionych nie ławki, tylko stoją zupełnie stalle kościelne; ambit wyższy także bardzo obszerny, długi i szeroki, żadnym murem nie zamknięty, ale prześlicznie zbudowany. I ten uległ uczniom bezbożności kalwińskiej, bo tam się zabawiają heretycką nauką, gdzie ongi śpiewających Bogu chór a wielkich i uczonych kustodii pruskiej mężów zastęp niepośledni dniem i nocą czuwał nad wypłaceniem należności Bogu“.45)

Co do wielkości i bogactwa, inne kościoły i konwenty pruskie nie mogły się mierzyć z Gdańskiem; co się tyczy piękna, szły w nim zawody. Należą tu zwłaszcza Toruń, Chełmno, Bruniewo. Wszystkie były gotyckie stylu nadwiślańskiego a więc stawiane z cegły z bogatymi szczytami. Z wewnętrznego urządzenia dziełem wielkiej piękności były stalle bruniewskie.46) Trudno powiedzieć szczegółowo, ile w tym było bezpośredniej roboty samych Braci. Słyszymy r. 1522 o rzeźbiarzu Marcinie Leutherze, pracującym w Bruniewie, którego dla takiej samej pracy oczekiwano w Gdańsku. W Toruniu pod koniec w. XV jeden z zakonników słynął jako organmistrz, budował organ u ś Jana.47) Pośrednio oczywiście Franciszkanom jako właścicielom gmachów przyna-

---

45) X Kantak Starania Bernardynów polskich o uzyskanie konwentu gdańskiego Gdańsk 1933 13.

46) Mitteil. d. Ermländ. Kunstver. I Bruniewo 1870 46-51.

47) USF II 470, 533.

leży zasługa organizacji budowy i doboru odpowiednich sztukmistrzów.

Z poszczególnych Franciszkanów pruskich szczególniejszą uwagę ściąga na siebie Jan Żelisławski. Pochodził z szlachty kociewskiej, jak o tym świadczy nazwa wsi Żelisław. Brat jego Michał był komornikiem malborskim i dziedzicem Międzyłęża. Z tejże rodziny wywodził się także biskup chełmiński Stanisław 1562-71, poprzednio opat pelpliński. O naszym Minorycie Janie doszły nas wiadomości nieomal tylko w przeciągu lat czterech urzędowania jako kustosza. Pozwalają upatrywać w nim niepospolitego męża, więc ubolewać należy, że jesteśmy ograniczeni prawie tylko do tego niedługiego czasu. Jan nazywa się bakałarzem teologii, to znaczy, że odbywał nauki na jednej z wszechnic, ale nic bliższego o tym nie wiemy. Tak samo nie posiadamy danych o jego wstąpieniu do Zakonu, pierwotnych stanowiskach itp. Spotykamy go po raz pierwszy pod r. 1514. Wówczas to mowa o nim, że z ramienia prowincjała Henninga uczestniczył w kapitule prowincji francuskiej. Już to samo oraz tytuł *venerandus* wskazują, że należał do przedniejszych ojców prowincji; nie jest jednak nazwany kustoszem. Jako takiego widzimy go dopiero na kapitule saskiej w Frankfurcie nad Odrą w styczniu 1518. Znany po imieniu kustosz przed Żelisławskim Wawrzyniec Sveynchen umarł pod koniec r. 1510. Czy zaraz po nim nastąpił Żelisławski, czy może inny nieznanego imienia? Bylibyśmy skłonni to drugie przypuścić, bo r. 1517 dokonało się przesunięcie w dziejach prowincji pod obediencję obserwancką, a tak wielkie zmiany pociągały za sobą zwykle też nowe wybory. Ale oprócz tego podczas powstania w. mistrza Albrechta Hohenzollern przeciw Zygmuntowi I, Franciszkanie znowu obrabiali interesa krzyżackie, że król 6 marca 1518 zażądał od kardynała Krzysztofa de Forlivio, aby na najbliższej kapitule generalnej przyłączyć konwenty pruskie do prowincji polskiej.[48]) Żelisławski wszakże występuje jako mąż zaufany króla; nie wydaje się prawdopodobna, aby pod takim kustoszem Bracia, jakiekolwiek mieli usposobienie wewnętrzne, śmieli agitować po stronie krzyżackiej. Mnie-

48) Ib 505; Kom 187.

mamy raczej, że właśnie w czasach takiego naprężenia i podejrzeń, konwenty pruskie postanowiły powierzyć kustoszostwo wyjątkowo Polakowi; kto wie, czy nie właśnie dlatego, aby uniknąć oderwania od saskiej prowincji. Jako też na razie zakonnicy polscy porzucili zamiar położenia ręki na pruskiej kustodii. W urzędowaniu swoim Jan odznaczał się wielką gorliwością. Spotykamy go kolejno w Bruniewie, Chełmnie, Toruniu, Nowem i Gdańsku, prowadzącego rozmaite sprawy zakonne. Nie wszystkie jego kroki, lubo przezorne, spotykały się z zrozumieniem gwardianów; tak gdański Quant krzywił się, kiedy mu polecał kustosz, aby wysyłając Braci, zasięgał zdania dyskretów. Żelisławski nie tylko uważał się za Polaka, ale występował także jako wierny sługa Korony. Umiał zyskać pełne zaufanie u Zygmunta. Oddał monarsze na własność nieruchomości konwentu nowskiego, co w danym razie było fikcją prawną, aby konwent nie posiadał własności; król zapewnił użytkowanie. Uzyskał Jan pozwolenie na wysyłanie kwestarzy po Polsce, obie sprawy tego samego 17 sierpnia 1517. Zygmunt 29 listopada potwierdził fundację gdańską. Należał Żelisławski do licznego grona duchowieństwa, przyjmującego legata papieskiego Zachariasza Ferreri w Toruniu, otrzymał też odeń odpusty dla kościołów swoich 21 marca 1521. Tej wiosny bierze udział w akcji politycznej, pośredniczy pomiędzy prymasem Łaskim a zaufanym Albrechta biskupem pomezańskim Jobem von Dobeneck. Misję tę podjął na rozkaz króla, przy czym znaczenie zdawał się mieć wzgląd, że prymas nie umiał po niemiecku, biskup po polsku, kustosz zaś obiema językami władał doskonale. Pośrednictwo to zaprowadziło Żelisławskiego do Kalisza w ostatnich dniach maja 1521 a wobec pomyślnego skutku rokowań, jak mniemał, wypadnie mu ruszyć do marchiona Jerzego na Węgry, gdy wtem wieść o nieoczekiwanym zgonie Joba 25 maja 1521 zerwała wszystko. Co prawda Franciszkanin łudził się zapewne, wierząc w powodzenie planów prymasa. Pismo z d. 26 czerwca 1521 z Gdańska jest ostatnie, w którym mowa o Żelisławskim. Odtąd znika z dziejów,[49]) 16 grudnia 1521 zachodzi nowy

49) MGF 902 nr 3; USF II 516-21, 524-5, 527-31.

kustosz Aleksander Svenichen. Domyślamy się, że w ciągu tego półrocza 26 VI a 16 XII Jan zakończył życie.

Urzędowanie Svenichena prowadzi nas już w czasy nowowierstwa, które kres położyło pruskiej kustodii. Pierwsza wiadomość o porzuceniu Zakonu pochodzi z Welowa, 31 stycznia 1522 subdiakon Jakób zdjął habit i uszedł z klasztoru.50) W następnym r. 1523 Marcin Koeninck w Gdańsku pisze do swojej matki w Chełmnie, że myśli zrzucić kaptur. Nie wie sam, co mu się stało, „księża nasi są na nic", prosi matki, aby go odwiedziła, widocznie chciał się z nią naradzić. Równocześnie słychać o innym gdańskim apostacie Macieju Feyster, a przewożący list Koenincka Jakób, zdaje się, też był zachwiany w wierze.51) Nie lepiej, może gorzej wyglądało w Toruniu. Tam wprawdzie gwardian Franciszek Wynther sądził, że całej społeczności może być pewien, lecz ojcowie duchowni nie podzielali tego optymizmu i przestrzegali przełożonego. Jakoż niebawem 10 października 1523 Krzysztof Medigen porzucił klasztor i głosił, że sam kustosz jest zwolennikiem Lutra i przy pierwszej sposobności otwarcie wystąpi, gwardianowi gdańskiemu Quantowi odgrażał się, że go zatłucze.52) Są to wszystko objawy psychozy, co wówczas opanowała ogół ludności niemieckiej.

Sposród konwentów, po Welowie najpierw ofiarą nowowierstwa padło Bruniewo, a to podczas zajęcia miasta przez wojska Albrechta brandeburskiego 1520-6. Ale i po jego ustąpieniu sami mieszczanie stawszy się luteranami, dokuczali konwentowi wszelkimi sposoby. Gwardiaństwo wówczas dzierżył późniejszy kustosz Jan Rollaw. Już w kwietniu 1524 biskup Ferber skarży się na mieszczan, że niepokoją zakonników, kamienie rzucają do kościoła i klasztoru, plakatują paszkwile itp. W Wielkim Tygodniu głośno było o rozruchach, o złupieniu miasta przez w. mistrza. Dlatego zakonnicy nie śmieli odprawić liturgii w nocy w Wielki Piątek, jak zapowiedzieli ludowi, lecz rozpoczęli rano. Namiestnik Albrechta biskup apostata Polenz chciał zagrabić kosztowności z klasztoru i fary, ale Braciom

50) Ib 534.
51) Ib 542.
52) Ib 543.

udało się je potajemnie wywieźć do Gdańska. Na Boże Narodzenie (25 XII) 1525 tłum ludzi przebranych wtargnął do kościoła. Niezadługo rada miejska zabroniła Franciszkanom kazać grożąc, że ich wypędzi z klasztoru a nastrój sfanatyzowanego pospólstwa stał się tak wrogi, że zakonnicy lękali się, aby ich nie ukamienowano na ambonie. Wystawieni byli na wszelakie gwałty. Zabroniono im kazać i klasztor złupiono. Dopiero Zygmunt I groźnym listem z Gdańska latem tegoż roku 1526 powściągnął radę i mieszczan a komisarze królewscy biskup Maurycy Ferber (1523-37) i Ludwik Mortęski przywrócili religię katolicką.[53])

Najbardziej dotknęły jednak Franciszkanów pamiętne rozruchy gdańskie 1525 r.[54]) Gwardianem miejscowym był od szeregu lat Teofil Quant (1519-26). Konwent stał się najważniejszym w kustodii, przemieszkiwał tutaj kustosz Aleksander Svenichen (1521-6). Pomawiano go o sprzyjanie nowinkom luterańskim już wówczas, i jeszcze dzisiaj pisarze protestanccy mają go za nowowiercę przynajmniej w głębi duszy. W rzeczy samej zdaje się, niesłusznie. Svenichen nauki odbywał w Wittenberdze, ale jeszcze w latach 1503 i 4 został magistrem. Uchodził za wyśmienitego kaznodzieję, a sława jego nauk tak się szerzyła, że powierzono mu ambonę w kościele gdańskim Mariańskim u fary. Świadczy to o doskonałych stosunkach Franciszkanina z radą miasta, jakoż był jej doradzcą w sprawach kościelnych. W kazaniach swoich występował przeciw nadużyciom w Kościele i domagał się naprawy, stąd poszły o nim słuchy jako o nowowiercy. W rzeczy samej można by go co najwyżej nazwać liberalnym katolikiem. Z rachunku za książki, jakie miasto zapłaciło po jego zgonie 1529 wynika, że rozczytywał się w publikacjach antyluterańskich jak Emserze, Klichtoweuszu. Przebieg rozruchów gdańskich jest znany i wiadomo też, że podobnie jak w Niemczech w parze z radykalizmem religijnym szedł społeczny. Zasłynął *Sturmprediger* Hegge 1523 i 4, co krzyczał i wrzeszczał, że na to noszą mnichy powrozy dokoła pasa, aby ich wieszać. Przedstawiciel biskupa oficjał

53) Ib 546-7, 551, 553, 555, 563-5, 568, 570.

54) Ib 554, 558-62, 566; Lorkiewicz A Bunt gdański Przewodnik Nauk. i Lit. VIII 519 sq.

i rada miejska pozostawali w naprężonych z sobą stosunkach, co ułatwiało propagandę przewrotową. W takich warunkach rada oddała całe duchowieństwo pod nadzór Svenichena. Ten zwołał zebranie księży w styczniu 1524 na ratusz. Uchwały licząc się z położeniem, wypadły połowicznie, jak bywa zwykle. Zabroniono lżyć księży i znosić ceremonij, zakazano rozpraw religijnych po miejscach nie odpowiednich. Ale i kaznodzieje katoliccy nie mieli kazać dłużej niż godzinę i unikać wszystkiego, co by mogło rozpalać umysły, w naukach mieli głosić „czystą, niesfałszowaną przez ludzi ewangelię". Uchwały nie zadowoliły żadnej strony, a ośmieliły predykantów, w sierpniu prowincjał dominikański Andrzej Świętek prosi króla o pomoc. Nowowiercy tymczasem nie dbając o wszelkie zakazy, gwałtownie agitowali, że rada miejska znalazła się w położeniu bez wyjścia. Nienawiść luterańska zwracała się najbardziej przeciw zakonnikom. Rada chwyciła się środka wówczas równie częstego jak bezskutecznego, zarządziła dysputę na 8 stycznia 1525 pomiędzy zakonnikami a predykantami, ale ci pogardzili zaproszeniem. Mimo to ograniczono zakonników. Zabroniono im kazać i kwestować, wogóle chodzić po domach, „siać niezgody słowem lub pismem". Zakazano po domach prywatnych odprawiać wigilij. Wewnątrz klasztorów pozostawiono swobodę odprawiać mszę i ceremonie katolickie. Każdy mnich jednak mógł porzucić klasztor, a nowicjuszy nie wolno było przyjmować. Ambonę u fary nadal jednak zatrzymał Svenichen. W tydzień potem wybuchła burza dokoła jego osoby. Kiedy wchodził 22-go na kazalnicę w habicie, zaczepił go niejaki Eydten lżąc. Rada uwięziła winowajcę. Powstał huczek. Skończyło się zwycięstwem radykalnych żywiołów. Wszystkich zakonników zamknięto w jednym klasztorze Karmelitów, inne przeznaczono na cele świeckie, m. i. franciszkański na „grecką szkołę". Svenichenowi ceniono, że nauczał „podług Biblii" i nie rzucał obelg z ambony, pozwolono mu nadal kazać, ale pod warunkiem, że zdejmie habit. Tego wszakże nasz zakonnik nie chciał uczynić. W sierpniu posłowie nowej rewolucyjnej rady stanęli przed królem Zygmuntem I. Ale zastali już przeora dominikańskiego, który im w oczy zarzucił kłamstwo. Svenichen tym-

czasem, zresztą wielu innych zakonników wyjechało z miasta. Rok 1526 sprowadził restaurację. Na wiadomość o nadchodzących represjach nastało pewne otrzeźwienie umysłów. 26 lutego 1526 we wszystkich kościołach odbyło się łacińskie nabożeństwo. 17 kwietnia król odprawił uroczysty wjazd do Gdańska. W kilkunastu dniach zlikwidowano rządy radykalnych nowowierców. Wszędzie przywrócono katolickie nabożeństwa. 6 maja biskup Drzewiecki wprowadził Dominikanów do klasztoru, 18-go Franciszkanów. Z rady uczestniczyli Herbert Kemerer i Kuźma Goltberg. Sam Svenichen powrócił i objął na nowo kazalnicę mariańską. Zasłużył się wielce około przywrócenia ładu w mieście i powagi Kościoła. W piśmie z 3 sierpnia 1626 rada oddaje mu wielkie pochwały i prosi prowincjała saskiego, aby go uwolnił od obowiązków wizytacyjnych kustosza i przeznaczył wyłącznie na kaznodziejstwo w Gdańsku. Podczas rozruchu do miasta napłynęło mnóstwo wywłoków z rozmaitych zakonów. Trzeba było z tym zrobić porządek. Biskup Drzewiecki ich wszyskich wypędził z Gdańska. Pośród ośmnastu Franciszkanów znaleźli się znany już Medigen, dalej Łazarz Bonawentura Tedkyc, gwardian z Nowego, i jeden polskiego nazwiska, Marcin Borowski subdiakon. Svenichen zakończył życie jesienią 1529. Następcą jego na ambonie farnej został Dominikan Pankracy Klemme, który najpierw cichym działaniem, doprowadził luteranizm do zwycięstwa.

Z wiadomych ogólnie przyczyn nowowierstwo szerzyło się coraz dalej po miastach pruskich. W następnym dziesięcioleciu spotykamy w Toruniu 1535 kaznodzieję Bartłomieja, który co najmniej poszedł na kompromis z nową wiarą w nauce, chociaż komunii udzielał po katolicku. Jak ciężkie było już wówczas położenie Kościoła, jaki brak księży, dowodzi sprawa Franciszka Radike. Był to Franciszkanin, który przeszedł do luteranów, ale pożałowawszy pragnął od r. 1534 powrócić do wiary katolickiej. Rzecz tę popierał usilnie kustosz katedralny warmiński Tideman Gize, pisząc do biskupa Ferbera, że skoro go nie chcą Bracia przyjąć do Zakonu, warto by go za dyspensą papieską zrobić świeckim księdzem, bo jest dzielnym kaznodzieją.[55] W samej

55) USF II 581.

kustodii zaczął się dawać we znaki brak powołań. Zastęp zakonników zmniejszał się wskutek chorób i apostazyj, na to miejsce nie przybywali nowi. Nie dostarczał ich kraj pruski wobec rozwoju nowin religijnych, a to samo dotyczyło całej prowincji saskiej. W takim położeniu jedno tylko mogło ocalić konwenty, przyłączenie do prowincji polskiej. Ale właśnie tego nie chciał nowy i ostatni kustosz Jan Rollaw, a jeśli nawet czasem jakoby się skłaniał do takiego kroku, niezadługo porzucał te zamiary.

R. 1535 położenie konwentu chełmińskiego było krytyczne, głównie zdaje się, wskutek braku zakonników, na co łacno mogło wpłynąć zbiegostwo. Biskup Jan Dantyszek (1530-8) powziął zamiar sprowadzić Bernardynów polskich i im oddać konwent, usuwając nielicznych dotychczasowych Franciszkanów. Podobnie chciał postąpić w Toruniu. Spotkał się atoli z oporem wielmożów pruskich. Wojewoda malborski Jerzy Bażyński i trzej radzcy wystosowali pismo do biskupa protestując.56) Więcej o tej sprawie nie słychać, pewnie ponieważ sami Bernardyni nie kwapili się do kraju podminowanego herezją, jak zapewnia ich kronikarz Komorowski.57) W piśmie swoim Bażyński oddaje wielkie pochwały Braciom chełmińskim, ich przykładnemu życiu, pilnemu głoszeniu słowa Bożego itd. Nie obroniło to jednak zakonników od zniewag ludności. W pół roku potem szlachcic Osieczkiewski pobił okrutnie z błahego powodu gwardiana Macieja, że ten po ciężkich cierpieniach wyzionął ducha. Biskup 31 maja 1536 zaniósł skargę do króla, ile że Osieczkiewski swobodnie chodził po Chełmnie;58) czy spotkała go kara, nie wiemy. Zadało to zapewne ostateczny cios klasztorowi. 1 października 1539 w konwencie już nie ma zakonników, mieszkają w nim ludzie świeccy, Torunianie co uciekli przed morem, umieszczeni przez nowego biskupa Tidemana Gize (1538-49). Biskup pragnął mieć jednak znowu Franciszkanów, a nie mogąc widocznie uzyskać z wymierającej prowincji ś Jana Chrzciciela, zwrócił się do prowincjała ś Krzyża także saskiego. Prowincjał przyjął propozycję i wyznaczył o Szymona

---

56) Ib 583.
57) Kom 187.
58) USF II 591-4.

Neumeister z Lubawy jako komisarza klasztoru. Ten zaczął zbierać przyszłą społeczność, co nie przychodziło łatwo, ile że biskup wymagał, aby między Braćmi było przynajmniej dwuch Polaków. Ostatecznie wypadły nieporozumienia pomiędzy biskupem a Neumeisterem i projekt rzeczony nie doszedł do skutku.[59])

Niewiele lepiej niż w Chełmnie wyglądało po innych konwentach pruskich. W Watemborku r. 1540 znajdowało się jeszcze dwuch Franciszkanów i to chorych. Przeniesiony na Warmię Dantyszek (1538-48) chciał umieścić tam kilku Braci wygnanych z Miśni, należących też do prowincji ś Krzyża. Przeciw temu wystąpiła sama królowa Bona, i to pod wpływem komisarza Franciszkanów Konwentualnych Marka a Turre (1517-42).[60]) Skąd dowiedział się ten, nie wiadomo; czyżby wobec upadku prowincji saskiej do niego zwrócili się ostatni zakonnicy pruskiej kustodii? Wskutek tego sprzeciwu rzecz się nie powiodła. Klasztor watemborski zatem był na wymarciu. Podobnie kurczył się zastęp Braci w Nowem. Świadczy o tym akt z 28 grudnia 1542 r., którym spisano inwentarz kościoła i klasztoru i oddano do fary na przechowanie z wyjątkiem aparamentów mszalnych, pozostawionych na użytek trzech jeszcze pozostałych zakonników Franciszka z Grudziądza gwardiana, Fabiana kaznodziei i Bernarda N.[61])

Lat kilka dłużej trzymały się większe konwenty. W Gdańsku i Toruniu Franciszkanie jeszcze kazali, w Toruniu dostarczali nawet kaznodziejów do fary. Był nim pewnie ów Bartłomiej. Ale i tutaj liczba się zmniejszała a siły słabły. R. 1547 dowiadujemy się, że w Gdańsku nie ma gwardiana, że ludzie przeszkadzają Braciom w nabożeństwie, w kazaniach, że się wprowadza wbrew ich woli

---

59) Ib 595-6, 598.

60) Ib 595, jest to regest z Hosii Epistolae I Acta Hist IV K 1879 nr 63, mowa tam o komisarzu franciszkańskim nie nazwanym z imienia, którego wydawcy utożsamiają z Lismaninem (przyp. 2), Lemmens widzący wszędzie Niemców z Jakóbem Schwederich (z pytajnikiem, na jakiej podstawie?). List pisany z Krakowa ma niewątpliwie na myśli komisarza Franciszkanów polskich, był nim podówczas Marek a Turre, o nim obszernie w II tomie niniejszej publikacji.

61) USF II 599.

nowości t. j. ceremonie luterańskie. Wielki konwent stał po części pustką, wobec czego zaczęli tam zamieszkiwać rzemieślnicy.62) R. 1551 w Bruniewie albo już wcale nie było Franciszkanów, albo nie mieli sił, starcy, bo kosztowności konwentu znalazły się w niebezpieczeństwie i kapituła warmińska prosi biskupa Hozjusza (1551-79), aby je wziął na przechowanie.63)

W tej ostatniej godzinie kustodii znajdujemy jeszcze jedną próbę ocalenia dopuszczeniem zakonników polskich. 15 lipca 1555 spotykamy w Gdańsku ich kilku, jednego znamy po imieniu, jest to Benedykt. Nie słychać o nich nic dobrego, kłótliwi są a Benedykt włóczy się po karczmach i źle prowadzi. Tak przynajmniej doniesiono kustoszowi Rollaw, a wiarogodności tego nie zdołamy sprawdzić; wiemy tylko, że kustosz uwierzył i zwrócił się do rady miejskiej, prosząc o dozór nad nimi. Nie mamy także wiadomości, kto byli ci Bracia Polacy, Franciszkanie czy Bernardyni. W polskich źródłach jednej i drugiej obserwancji o wysłaniu zakonników na objęcie Gdańska w tych latach głucho. Już na innym miejscu wyraziliśmy przypuszczenie, że byli to pewnie zbiegi, włóczący się po kraju, na których wówczas nie zbywało niestety.64) Odpowiedź rady miejskiej do kustosza nie zachowała się. Niechybnie przedstawiała stan konwentu w najczarniejszych barwach, skoro Rollaw zdecydował się na postępek, kładący koniec klasztorowi.

30 września 1555 zawarł wielkiej wagi układ z radą miejską gdańską. Na mocy jego oddaje radzie konwent, w którym pozostało tylko dwuch Braci, pod warunkiem że rada wyznaczy im dożywocie. W umowie umieścił wprawdzie zastrzeżenie, o ile inni Bracia nie zechcą zamieszkać w konwencie, ale w danych warunkach to zastrzeżenie miało tylko czysto formalne znaczenie. Rada była wówczas już luterańska i Rollaw wiedział, że wydaje klasztor protestantom, wiedział też, a przynajmniej powinien był się domyślić, że protestancka będzie szkoła, jaką rada zamierzała urządzić w klasztorze, nie zastrzegł nawet kościoła dla nabożeństwa katolickiego. Trudno też nazwać szcze-

62) Ib 601.
63) Ib 604.
64) X Kantak Starania 6-9.

rym jego spółczesnego, bo z 7 października tegoż roku, pisma do generała Juliusza Magnani. Prosi go, żeby wystarał się o potwierdzenie papieskie dla objęcia konwentu przez miasto. Klasztory pruskie są prawie puste, a kustodia liczy tylko ośmiu Braci. Prowincja saska znajduje się w pełnym rozprzężeniu, od dziesięciu lat nie ma prowincjała. Konwent gdański stoi prawie pustką. Bracia cierpią prześladowanie i nikt nie może pokazać się w habicie na ulicy. On sam stoi już jedną nogą w grobie. Wszystko to była prawda. Milczy jednak Rollaw o tym, co najważniejsza: że rada miejska jest protestancka i że obróci konwent na cele protestanckie.

Czym wytłumaczyć postępowanie Rollawa? Niezawodnie niejedno należy przypisać wiekowi: 29 maja 1556 już nie żył. Ale to nie wystarcza. Jako drugi powód trzeba wymienić niechęć do polskich Braci. Tutaj może go tłumaczyć do pewnego stopnia owa niefortunna próba, jaką zrobiono z nimi.

Cokolwiek bądź wpłynęło na postępek Rollawa, czy to wystarczy na oczyszczenie z zarzutu, że zamiast oddać polskim zakonnikom konwent gdański, wolał go wydać magistratowi protestanckiemu? Czy raczej postępowania jego nie wypadnie w części przynajmniej przypisać temu, że jemu katolikowi i zakonnikowi bliżsi byli Niemcy luterani, niż spółbracia Polacy? Bądź co bądź należy stwierdzić, że wskutek jego kroku Kościół katolicki i Zakon franciszkański raz na zawsze utracili kościół i klasztor gdański, że kościół rada miejska obróciła na parafialny luterański, a klasztor na luterańskie także Gimnazjum Akademickie. Nie sprzeciwiła się temu władza biskupia. Biskupstwo kujawskie dzierżył podówczas Drohojowski, w głębi duszy raczej protestant niż katolik (1551-7).

Natychmiast po zgonie Rollawa magistrat przystąpił do inwentaryzacji majątku konwentu, a w kościele zaprowadził nabożeństwa luterańskie. Spotkało się to wszakże z protestem ostatniego kustosza pruskiego, Macieja Ludeke, który przeprowadził przynajmniej, że 25 listopada 1561 r. notariusz sporządził spis kosztowności, przez miasto z konwentu zabranych. Nie pozostali także bezczynni polscy zakonnicy. Z ich poręki znajdował się w konwencie ciągle jeszcze br Stanisław zapewne wraz z towarzyszem czy towarzyszami, który czy to przybył na miejsce Benedykta,

czy też jeszcze z nim razem. Wreszcie i biskup kujawski, Uchański (1557-62) zainteresował się sprawą, ile że oprócz Franciszkanów nalegali nań także Karmelici, którym podobnie magistrat kładł rękę na klasztor gdański. To wszystko wpłynęło na Zygmunta Augusta, który 8 stycznia 1562 r. wystosował pismo do miasta, nakazując we wszystkich klasztorach gdańskich zachować mnichów, czy to Polaków czy Niemców. Zapewne ośmielony tymi krokami Stanisław począł sobie postępować, jakoby on był panem i gospodarzem klasztoru. Niestety, jeśli wierzyć można pismu magistrackiemu, był to człowiek rozwiązłego życia i niepiśmienny, niewątpliwie laik. Więc nie tylko zaczął zdzierać z dachu pokrycie miedziane, zabierać rury ołowiane, kraty żelazne, zapewne wyprzedając, ale nawet wyciągnął srebrny krzyż, kielich i kadzielnicę i ukrył w swojej celi pod piecem. Może zniewolił go do tego niedostatek, godzi się bowiem wątpić, czy miasto dawało na jego utrzymanie, a jałmużny w mieście otrzymać nie mógł od protestanckiej ludności. Zapewne zresztą myślał sobie: Niż ma to zabrać protestanckie miasto, lepiej, że ja wezmę, choćby na zakup żywności. Gorzej było, że na zapytanie swego zwierzchnika pewnie Ludekego, zaprzeczył, a przy rewizji znaleziono te rzeczy ukryte u niego. Wobec tego magistrat go uwięził i mimo protestu komisarza biskupiego z d. 31 marca 1563 nie chciał uwolnic. Spotykamy dalej ponowną ingerencję króla z 25 kwietnia 1563 w piśmie do rady miejskiej gdańskiej. Zabrania jej zabierać konwentu i nakładać ciężarów publicznych na zakonników i mieszkańców gruntów konwenckich, od których zawsze byli wolni. Ale pisma królewskie pozostały bez egzekutywy, a wiadomo, że i w ważniejszych sprawach Gdańsk nie dbał o wolę króla i Rzeczypospolitej.

Więc nie powiodło się też nic osięgnąć Franciszkaninowi niemieckiemu, Teodorykowi Coelderowi, który w początkach r. 1570 chciał wziąć konwent w posiadanie. Miasto przyjęło go jak najgorzej. Coelder założył protest na piśmie 24 lutego i poskarżył się u króla. Nie znamy pisma Zygmunta Augusta do magistratu w tym przedmiocie, ale wiemy, że 24 lipca 1570 magistrat przeprasza króla za swoje postępowanie. Rzecz pozostała wszakże bez zmiany. Miasto raz

opanowanego konwentu nie wypuściło z ręki. A nawet niechybnie, aby raz na zawsze położyć kres usiłowaniom zakonników, około tego czasu pozostałych wygnało z konwentu. Ostatni z nich starzec schronił się w Oliwie i tam życia dokonał.

Więc rozumiemy, że o postępku Rollawa tak mówi w blisko dwa wieki później polski kronikarz zakonny: „Spółpracowali z sługami szatana, nie chcieli słuchać Papieża i sprzeciwili się Królowi, Papieżowi i zwierzchności Zakonu, nędznie zniewoleni do posłuszeństwa heretykom z wielką krzywdą Bożą, Kościoła Rzymskiego, Zakonu Serafickiego i nienagrodzoną dusz pruskich stratą. Bardziej zaufali magistratowi gdańskiemu, już zarażonemu kacerstwem, i na rozszerzenie herezji jemu w straż i ochronę oddali kościół i konwent, zamiast Braciom tego samego Zakonu i obserwancji, chociaż innej prowincji, niż Królowi polskiemu katolikowi i biskupowi włocławskiemu. Późno poznali, że magistrat gdański objął konwent i kościół nie na przechowanie, ale na rozszerzenie kacerstwa, podszedłszy ich przebiegle wargami i chytrym kontraktem".

Gdy Rollaw umierał, zostawało jeszcze w kustodii siedmiu co najwyżej Braci. Jeden z nich Maciej Ludeke używa tytułu kustosza w r. 1561, po czym i o nim nic nie słychać,65) zapewne zszedł z tego świata. Z pozostałych czterech konwentów najpierw upadł toruński. Ok. r. 1559 umarł w Toruniu Bartłomiej kaznodzieja, może równocześnie przełożony, podobno wskutek prześladowań nowowierców, co już dawno byli opanowali radę miejską. Także Dominikanom dokuczali, aby ich zniewolić do opuszczenia klasztoru. Nie powiodło się to wobec Braci Kaznodziejów, mających oparcie w polskiej prowincji, do której należeli. Udało się jednak z Franciszkanami. Było ich na końcu dwuch starców ksiądz Andrzej i laik Bernardyn czy Bernard. Zgodzili się na wydanie konwentu w ręce rady. Spisano i zinwentaryzowano majątek konwentu, argenterię złożono na przechowanie w ratuszu. Bracia opuścili Toruń. W kościele PMarii 7 lutego rada 1560 zainstalowała luterskiego predykanta, konwent obrócono na gimnazjum.66)

65) USF II 613.
66) Ib 611-2.

Minoryta polski Franciszek Malęgowski, spisujący inwentarz prowincji polskiej w r. 1679 zachował nam o upadku klasztoru toruńskiego następującą zapiskę: „O obuwiu Braci, jakie się przechowuje w bibliotece toruńskiej, podaję, co słyszałem na własne uszy od JWP Jana Kruszyńskiego z Nawry, sędziego ziemskiego kowalewskiego, z województwa chełmińskiego. Kiedy jako chłopiec w gimnazjum toruńskim się uczył początków języka niemieckiego, kilku ojców — wymieniał między nimi jako słynniejszego Sokołowskiego — zrzucili publicznie w kościele PM habit zakonny i z ambony wyszydzali, haniebni apostaci od Zakonu i wiary, na wzgardę katolików. Te ubiory magistrat toruński na wieczną pamiątkę i wyniesienie swojej sekty kazał wraz z obuwiem zachować w książnicy".[67]) Cokolwiek powiedzieć o autentyczności tej historii, dotyczy ona nierównie późniejszych czasów i chodzić tu może o jakich wywłoków z początku w. XVII, zabłąkanych do Torunia.

Cokolwiek później wygasł konwent w Nowem. Tam r. 1561 było jeszcze trzech zakonników, gwardian Stanisław Strengk, Andrzej Zaruski i Walenty, ale niezawodnie też słabi i niedołężni starcy; Andrzej jest może ten sam, co opuścił Toruń. Wówczas odprzedali za wieczystym czynszem część budynku klasztornego mieszczaninowi Szczepanowi Toepper. W następnym r. 1562 pozostał sam tylko Strengk i to złożony ciężką chorobą. Odstąpił mielcuch radzie na użytek pewnie za dożywocie. Było to 20 października. Jeszcze tego roku umarł. Teraz starosta Jan Werda czy miasto, także zresztą wszystko luteranie, zajęli konwent z kościołem. Majętność klasztoru oddano na przechowanie do fary.[68])

Stosunkowo najdłużej trzymały się konwenty warmińskie, co tłumaczy się tym, że panem kraju także świeckim był biskup, a właśnie wówczas rządził Hozjusz. Watembork wygasł wśród bliżej nieznanych okoliczności. W Bruniewie spotykamy przybyłego z Torunia Bernardyna, dalej Szymona księdza Obserwanta, może identycznego z Neumeisterem. W opustoszałym konwencie długi czas znajdował przy-

67) FL 1679 72.
68) USF II 613, 615-6.

tułek jeden z ostatnich Brygidianów Jan.[69]) Taki był stan konwentu, kiedy r. 1565 Hozjusz oddał go Jezuitom. Szymona odesłano do Lubawy, na przełożonego tamecznego konwentu obserwanckiego, zresztą też domierającego. Jana już wówczas nie było w konwencie, może nie żył. Bernardyn pozostał w Bruniewie. Starzec ośmdziesięcioletni, żył jeszcze lat dwa w najlepszej zgodzie z nowymi ojcami. Wyświadczali mu poszanowanie chociaż laikowi, starali się o jego potrzeby, zresztą podobno posiadał skrzynię ze srebrem. Przez Jezuitów na śmierć przygotowany i opatrzony Sakramentami zakończył życie ostatni ten Franciszkanin kustodii pruskiej w początkach r. 1567. Pogrzebiony w chórze kościoła przed wielkim ołtarzem.[70])

Taki był żałosny koniec Franciszkanów pruskich. Kustodia wymarła, ani w Prusiech ani w całej prowincji saskiej nie stało soków żywotnych wobec inwazji nowowierstwa. Zachowały się w Prusiech konwenty dominikańskie i karmelickie, należąc do polskiej prowincji. Tylko przyłączenie do niej, do jednej z franciszkańskich mogło było ocalić konwenty pruskie dla Zakonu i wiary katolickiej. Na to jednak pruscy Minoryci powinni byli porzucić uprzedzenia narodowe i pójść na spolszczenie klasztorów swoich. Tego nie chcieli przenieść po sobie. Tym samym wydali na kustodię wyrok śmierci, tym samym przyłożyli rękę do tego, że konwenty najważniejsze w Gdańsku i Toruniu stały się ośrodkami protestantyzmu. Dopiero później podczas restauracji katolickiej zdołano niektóre, ale nie wszystkie odzyskać, a do tego potrzeba było mozolnych starań i wielu daremnych zabiegów. Franciszkanom Konwentualnym polskim dostał się jedyny tylko konwent chełmiński.

---

69) Ib 622. Brygidianie, zakon ś Brygidy powstali r. 1344 jako opiekunowie duchowni Brygidek. W Polsce gałąź męska znajdowała się tylko w Gdańsku.

70) USF II 620-1.

DODATKI.

I. REGESTA DOKUMENTÓW NIEDRUKOWANYCH.

1 1293 1 VIII Litomierzice.

Zaświadczenie wyboru dyskreta.

R p in Christo p fri Thedorico ministro Bohemie et Polonie ceterisque fratribus apud Pragam in prouinciali capitulo congregatis, fratres conuentus Luthomiricensis debitam in Christo reuerenciam cum salute. Vniuersitati vestre tenore presencium facimus manifestum, nos fr N latorem presencium iuxta formam constitucionum in discretum concorditer elegisse, deferentem ea que ad presens nobis videbantur ad capitulum transmittenda. Datum apud Luthmierocz a D 1293 Kal Augusti.

Kopia: Archiwum konwentu San Isidoro Rzym 1/54 1. Dokument ten dajemy w całości ze względu na dawność.

2 1303 8 IX Praga (czeska).

Arcybiskup Jakób Swinka, Gerward biskup włocławski, Jan lubuski, Marcin albański udzielają odpustu dla kościoła franciszkańskiego w Brnie.

Streszczenie Im 36.

3 ca 1303 Stary Sącz.

Mniszki z St. Sącza *donarunt coenobium suum* w Nowym Sączu wówczas świeżo zbudowane.

Streszczenie M 38.

4 1308/11 (Buda) s. a. l.

Kardynał Gentilis zabrania przyjmować zbiegów franciszkańskich do innych zakonów.

Streszczenie FL 1596 11v.

5 1308/11 (Buda) s. l. s.

Kardynał Gentilis pozwala przyjmować członków innych zakonów do Franciszkanów.

Streszczenie FL 1596 11v.

6 1309 26 IV Buda.

Kardynał Gentilis udziela odpustu kościołom franciszkańskim w kustodii krakowskiej.

Streszczenie BN LQIV106 83.

7 1317 (?) 17 VII Praga.

Marcin, kustosz kralovehradecki, donosi gwardianom swojej kustodii, że otrzymał pismo Mikołaja, kustosza praskiego a wikarego prowincji po zgonie ministra Tobiasza († 28 IV), przesyłające zawiadomienie generała Michała z Ceseny o kanonizacji ś Ludwika. ***Pragae in die s Alexii C*** s. a.

Dokument papier. wszyty na końcu UPr VIF23.

8 1319 4 X Nowe Miasto Korczyn.

Marcin, prowincjał czesko-polski, ***cum fratribus ad capitulum generale congregatis*** przysyła rozmaite rozporządzenia kapituły generalnej, m. i. że każda prowincja może posyłać dwuch Braci na studia do Paryża.

Ułamek dok. perg. wszytego na początku UPr VIF23 s. die, l. cośmy dopełnili podług daty kapituły (Im 36).

9 1335 15 III Kraków.

Janisław, arcybiskup gnieźnieński, przeciw rządcom kościołów NPM i WW Świętych w Krakowie, ś Piotra w Sandomierzu, w Zawichoście, Sączu, Lelowie orzeka, że ważne są spowiedzi i komunie u Franciszkanów i Dominikanów i nie potrzeba ich powtarzać; zabrania odmawiać komunii wiernym z tego powodu.

Streszczenie AK AFK 9-10.

10 1343 6 I Kraków.

Kazimierz, król polski, na imię prowincjała Piotra, swego spowiednika, zatwierdza ugodę pomiędzy Klaryskami z St. Sącza a kanonikiem krakowskim Gamratem.

Streszczenie M 39 i BN LQIV106 95.

11 1343 29 VI/5 VII Opole.

Bolesław, książę opolski zeznaje, że sędzia Beldo wraz z synami podarował łąkę ***Lanczinoga*** pod Preskowem konwentowi franciszkańskiemu w Opolu.

Wr Ap Rep 103 Oppeln Minoriten nr 3 data ***infra octavam Petri et Pauli***.

12 1344 1 X Stary Sącz.

Br Florian, prokurator imieniem konwentu Klarysek sprzedaje sołectwo w Wietrznicy.

Kopia KIS Księga 34-5.

13 1357 27 IV Głogów.

Jutta *de Pannovitz*, Elżbieta *de Koslov*, Agnieszka *de Breseniz*, Katarzyna *dicta Romerinne*, Elżbieta *de Swendinvelt* i inne mniszki zeznają akt sprzedaży, dokonany za przyzwoleniem Franciszka, kustosza gnieźnieńskiego. Świadkowie: Jan *custos vicarius* głogowski (ksiądz świecki) i br Mikołaj spowiednik.

Wr AP Rep 79 Glogau Klarissinnen nr 13.

14 1367 30 5 III s. l.

Urban V na ręce biskupa poznańskiego Jana Doliwy pozwala objąć Chęciny Franciszkanom.

Streszczenie M 40.

15 1370 19 V Monte Fiasco.

Kardynał protektor Filip Cabassole zleca zwierzchność nad Klaryskami generałowi i prowincjałom Braci Mniejszych. W każdej prowincji należy wyznaczyć kilku wizytatorów. Prowincjał z kilku Braćmi ma wstęp do klauzury. Nie ma prawa złożyć ksieni z urzędu. Klasztor posiada wolny wybór przełożonej. Przenieść do innego konwentu zakonnicę może dla choroby lub gdyby tam ją wybrano ksienią. Dla zdrowia może pozwolić na wyjście z klauzury. Powinien wytępić nadużycia, że przyjmowano niedołężne i nieużyteczne aspirantki, jeśli miały posag, a odmawiano ubogim godnym, dalej że utrzymywano osoby świeckie krewne i powinowate, co osłabiało karność i przynosiło ujmę majątkowi klasztornemu, wreszcie że mniszki a nawet ksieni wychodziły po kweście. Na to wolno wysyłać służbę mającą mieszkać poza klauzurą. Prowincjał otrzymywa władzę rozgrzeszać mniszki od rezerwatów.

Streszczenie AK AFK 10-11.

16 1387 6 VIII Kraków.

Dobrogost Nowodworski, biskup poznański, kollektor papieski, poświadcza, że otrzymał opłaty na rzecz Kamery Apostolskiej od konwentu ś Andrzeja.

Dyplom pap. KIK s. s.

17 1388 18 XI Kraków.

Ksieni Helena, księżna cieszyńska, wydaje przywilej na Korzkiew Błażejowi Woykonis.

Dok. perg. KIK s. s.

18 1389 21 X Nowy Sącz.

Konwent wydaje zobowiązanie Mikołajowi Gładyszowi, dziedzicowi z Stadła, za przyzwoleniem prowincjała Piotra.

Streszczenie M 40-1.

19 1390 10 V Włocławek.

Władysław, książę opolski itd, daruje grunta i ogrody w mieście Dobrzyniu i pod miastem na odbudowanie kościoła Franciszkanów i rozgranicza ich posesję.

Streszczenie M 332.

20 1395 18 I Chełmnica.

Wojciech, dziedzic z Chełmnicy, zobowiązuje się w ciągu lat sześciu łożyć na odbudowanie kościoła franciszkańskiego w Dobrzyniu pod wezwaniem NMP Chwalebnej.

Streszczenie M 332.

21 1395 25 V Pyzdry.

Magistrat poświadcza zamianę ogrodu pomiędzy gwardianem Romanem a mieszczaninem Janem Sparer, pozwala konwentowi zbudować cegielnię i zwalnia od podatków.

Streszczenie AK XII Pyzdry 82.

22 1396 16 IV Opole.

Małgorzata Hopufinne daruje *unum scampnum pannum* w Opolu konwentowi Minorytów. *Datum in stuba magna monasterii circa mensam.*

Wr Ap Rep 103 Oppeln Minoriten nr 7.

23 1396 22 IV Kraków.

Ksieni Dorota potwierdza arendę Winiar Janowi Winarskiemu.

Dok. pap. KIK s. s.

24 1398 14 VIII Kraków.

Konwent wystawia zobowiązanie mieszczaninowi Mikołajowi Bohner za przyzwoleniem prowincjała Piotra.

Streszczenie M 40.

25 1399 20 V Inowrocław.

Gwardian Michał daje przywilej na grunt naprzeciwko bramy kościoła konwenckiego Dorocie, *procuratrici FF Minorum*.

Streszczenie M 41.

26 1409 5 IX Opole.

Bernard, książę opolski, zeznaje, że *miles* Stefan Strel de Chachel zapisał 4 grzywny czynszu rocznego na Pławnowicach na anniwersarze i 2 msze w kaplicy ś Jadwigi, wigilie itd.

Wr Ap Rep Oppeln Minoriten nr 8.

27 1410 8 IV Opole.

Heywich, wójt dziedziczny w Opolu, zeznaje sprzedaż wyderkafu na ławkach szewskich Janowi, gwardianowi opolskiemu.

Wr Ap Rep Oppeln Minoriten nr 9.

28 1417/31 s. a. l.

Marcin V udziela odpustu zupełnego *in articulo mortis pro confratribus Ordinis*.

Streszczenie FL 1596 129.

29 1420 3 VI Nowy Sącz.

Prowincjał Swatomir daje zobowiązanie konwentu na role mieszczaninowi Bartłomiejowi Królikowi.

Streszczenie M 49.

30 1422 5 III Lwów.

Marek *Sclavus de Candia*, kustosz ruski i litewski, przyłącza kilku obywateli z Krosna do łask i zasług Zakonu Braci Mniejszych, do czego należy m. i. prawo otrzymywania Sakramentów, pogrzebów, nabożeństw żałobnych u Franciszkanów.

Dypl. perg. FKr A2.

31 1425 15 III Opole.

Bernard, książę opolski, zapisuje legat na codzienną mszę za duszę żony śp Jadwigi na ołtarzu NMP *extra chorum*, gdzie jest pochowana, z zastrzeżeniem kary, gdyby Bracia zaniedbali.

Rep Wr AP Oppeln Minoriten nr 11.

32 1428 22 X Stary Sącz.

Prowincjał Kmita wystawia przywilej dla Nowego Sącza.

Streszczenie M 41.

33 1430 22 II Rzym.

Kardynał protektor Jordan Orsini potwierdza przywileje Klarysek.

Streszczenie FL 1596 36-8.

34 1430 s. l.

Marcin V wydaje przywilej, że żaden Minoryta nie potrzebuje pełnić obowiązków kapelana, z wyjątkiem u biskupów i kardynałów.

Streszczenie FL 1596 11v.

35 1431 24 III Koźle.

Konrad Biały, Konrad Kanthner, Konrad młodszy Krzyżak, książęta śląscy, fundują konwent Franciszkanów w Koźlu

z udziałem i za zgodą prowincjała czesko-polskiego Jana Kmity, z udziałem szlachty i mieszczan, obiecujących opatrywać ich jałmużną, póza murami miasta na cześć NMP, ś Barbary, ś Franciszka, dla zakonników wygnanych od husytów, a zwłaszcza br Piotra *s pagine lectori protunc gardiano* Głogówka: ***ipsi fratres teneantur et debeant horum incomparabiliter majorem eorum spiritualem sarcinam portare, pro ipsis veluti deferunt pondera lacrimando.***

Wr Ap Rep 89 Kosel Minoriten nr 1.

36 1431 3 VI Kraków.

Franciszkanie i Dominikani zawierają ugodę co do młyna za przyzwoleniem prowincjała Kmity.

Streszczenie M 42.

37 1433 30 VIII Stary Sącz.

Anna, ksieni sądecka, wraz z całym konwentem zawiera konfraternię z Kartuzami w Lechnicy na Spiszu; świadek br Jakób spowiednik.

Kopia KIS Księga 51-51v.

38 1434 9 XI Bazylea.

Sobór potwierdza fundację Koźla dla Franciszkanów, wygnanych z Głogówka i innych domów królestwa czeskiego. Dom już jest zbudowany a Bracia ocalili ***aliqua licet pauca ex eiusdem domus*** (Głogówka) ***clenodiis iocalibus et paramentis.***

Wr Ap Rep 89 Kosel Minoriten nr 2.

39 1434 s. a. l.

Kardynał Julian Cesarini pozwala Franciszkanom wszędzie mszę odprawiać.

Streszczenie FL 1596 129.

40 1435 29 6 X Kraków.

Wichna ksieni, Katarzyna wikaria oddają rolę w Ostrowie w dożywocie Maciejowi i Janowi z Zawichostu. Świadkowie: br Franciszek spowiednik i br Łukasz ***dispensator.***

Dyplom perg. KIK s. s.

41 1438 12 V Kraków.

Biskup Zbigniew z Oleśnicy wydaje dokument poświęcenia kościoła, której dokonał w niedzielę po ś Stanisławie (13 V) na cześć Bożego Ciała ***praemissis multis in laudem ss Eucharistiae Sacramenti;*** dzień ten przeznacza na rocznicę dedykacji, wprowadza lub wznawia zwyczaj procesji teoforycznej przede

mszą solenną we czwartki oraz obdarza odpustami na ten dzień tudzież oktawę poświęcenia.

Streszczenie BN LQIV106 89.

42 1439 15 X Kraków.

Prowincjał Kmita imieniem konwentu wystawia zobowiązanie na rzecz rajcy Jerzego Orienth.

Streszczenie M 42,

43 1440 6 II Kraków.

Konwent przyjmuje zapis za dusze Wawrzyńca *de Brandys, Baszconis de Ostrow,* Wacława z Stojęcia itd. za pozwoleniem prowincjała Kmity.

Streszczenie M 42.

44 1440 2 V Kraków.

Konwent przyjmuje zapis za dusze Piotra i Agnieszki Hirsberg mieszczan.

Streszczenie M 42.

45 1441 15 V Lwów.

Jerzy, gwardian lwowski, i Hanczkel zakrystian świadczą przy rozgraniczeniu Hanaczowa.

Kopia FL Priv 59-60.

46 1441 2 VIII Lwów.

Piotr Galatan wikary i kusztosz poświadcza zapisy na konwent z r. 1374 i 1400 *in stuba maiori* konwentu.

Kopia FL Priv 61-3.

47 1441 11 VII Kraków.

Oficjał Jan ze Lgoty imieniem biskupa Oleśnickiego daje rekognicję na rozmaite przywileje majątkowe konwentu ś Andrzeja.

Dypl perg. KIK s. s.

48 1443 29 X Lwów.

Piotr Galatan *prior,* Mikołaj gwardian, Mikołaj kaznodzieja polski, Jan *Braseatoris,* Mikołaj ze Lwowa występują w sprawie Kozielnik.

Kopia FL Priv 67-8.

49 1444 8 X Kraków.

Biskup Oleśnicki potwierdza umowę pomiędzy konwentem krakowskim a Piotrem Cikowskim, zawartą za przyzwoleniem prowincjała Mikołaja Doliwy.

Streszczenie M 43.

50 1450 15 V Pyzdry.
Konwent franciszkański kupuje winnicę.
Streszczenie AK XII Pyzdry 72.
51 1453 15 XI Stary Sącz.
Joanna Gniewkówna ksieni wraz z konwentem wydaje przywilej na sołectwo w Biegonicach w obecności wikarego i kustosza Andrzeja, gwardiana sądeckiego Franciszka i spowiednika Mikołaja.
Kopia KIS Księga 57-8.
52 1455 4 I Kraków.
Franciszek starszy spowiednik w obecności br Jerzego biskupa laodycejskiego, sufragana krakowskiego i br Mikołaja z Karniowa, prowincjała czesko-polskiego, przedstawia w klasztorze ś Andrzeja pismo generała Jakóba Mosani z 9 VI 1454, uprawniające ministra do pozwalania mniszkom na wyjście z klauzury.
Dypl perg. KIK s. s.
53 1458 s. d. Kraków.
Tomasz Strzępiński biskup zabrania księżom świeckim zakazywać pogrzebów u Franciszkanów.
Streszczenie FL 1596 12v.
54 1458/64 s. a. l.
Pius II nakazuje mieszczanom zwrócić zabrane kosztowności do konwentu ś Franciszka w Krakowie.
Streszczenie FL 1596 10v.
55 1460 6 II Kraków.
Jan Rokosz sędzia i Jan z Pielgrzymowic podsędek wydają kondemnatę na mieszczan brzeźnickich na wniosek ksieni domu ś Andrzeja Doroty.
Dypl pap KIK s. s.
55 1461 4 III Lwów.
Jerzy z Sanoka, wikary i kustosz lwowski, Fabian Krakowczyk gwardian, Jan z Dukli kaznodzieja niemiecki, Bartłomiej *alias Centurio* z Starego Sącza kaznodzieja polski, Jakób z Kalisza zakrystian i cały konwent ś Krzyża zmniejszają ciężary kmieciom w Czyszkach nałożone 1451 przez Jerzego Strumiłłę.
Kopia FL Priv 38-9.
57 s. a. l. (przed 1468 Kalisz?)

Prowincjał Mikołaj z Karniowa przyjmuje Arnolda do zasług Zakonu.

Streszczenie M 45.

58 1474 17 VI Lwów.

Franciszek z Przeworska, kustosz ruski i gwardian lwowski, oraz Jerzy, kaznodzieja niemiecki, przedkładają pismo Kazimierza Jagiellończyka z 15 IV 1456, potwierdzające zapis Jerzego Strumiłły w kaplicy radzieckiej ś Katarzyny.

Kopia FL Priv 31-3.

59 1479 22 V Rzym.

Sykst IV udziela odpustu zupełnego, prawa wyboru spowiednika itd członkom III Zakonu i osobom przyjętym do konfraterni.

Streszczenie AK AFK 13.

60 1479 22 V Rzym.

Sykst IV pozwala Braciom Mniejszym przyjmować do łask i zasług Zakonu na prośbę generała Samsona, który przysyła transumpt prowincjałowi Marcinowi z Krakowa.

Streszczenie M 44,

61 1482 21 II Kraków.

Prowincjał Marcin z Krakowa i kustosz krakowski Grzegorz pozwalają gwardianowi chęcińskiemu wydać zobowiązanie Janowi *de Skiby Simolth.*

Streszczenie M 44-5.

62 1489 21 III Kalisz.

Mieszczanin Goworek zapisuje roczny czynsz z domu br Pawłowi zakrystianowi i jego następcom.

Kopia FKal Repertorium ordinarium 53v.

63 1506 25 VI Stary Sącz.

Ksieni Anna Przyszowska z konwentem wydają przywilej na sołectwo w Skrodzinie w obecności br Stanisława z Przemyśla kaznodziei i Jana Szóstaka spowiednika.

Kopia KlS Księga 45.

64 1507 13 XII Pyzdry.

Mikołaj pleban w Jarocinie i brat jego Tomasz, dziedzic z Komorza, zapisują łąkę konwentowi pyzdrskiemu.

Streszczenie AK XII Pyzdry 72.

65 1497/1509 s. a. Lwów.

Kustosz Walenty uzyskuje patronat w Czyszkach od kapituły metropolitalnej lwowskiej.

Streszczenie FL 1596 129v.

66 1510 4 VI Rzym.

Kardynał Andrzej de Valle udziela odpustu dla bractwa NPoczęcia istniejącego oddawna przy kościele ś Krzyża we Lwowie.

Streszczenie Cz 3063 325v.

67 1510 7 VI Rzym.

Oliverius, kardynał-biskup Ostii, i kilku innych kardynałów udzielają odpustu 100 dni dla kościola NMP w Krosnie.

Dyplom perg. FKr A4

68 1513 2 V Rzym.

Leonard kardynał ś Zuzanny, na prośbę Walentego z Krosna, prowincjała czesko-polskiego, nadaje łaski i odpusty nawiedzającym kościół franciszkański w Krosnie w święta NMP, dedykacji, śś Franciszka, Bonawentury, Szymona i Judy, Walentego.

Dypl perg. FKr A5.

69 1513 7 V Rzym.

Leon X udziela prawa dawania chrztu i innych sakramentów gwardianowi krośnieńskiemu dla niedostatku świeckich księży w Krosnie i okolicy.

Dypl. perg. FKr A17.

70 1513 6 XI Kraków.

Klaryski u ś Andrzeja wydają przywilej za pozwoleniem ministra Walentego z Krosna.

Streszczenie M 486.

71 1514 30 X Opole.

Tomasz Krosnowski, kanonik i oficjał generalny krakowski, na prośbę Walentego z Krosna, prowincjała czesko-polskiego, poświadcza transumpt zapisu Magdaleny księżnej legnickiej i opolskiej, zeznającej sprzedaż czynszu przez Mikołaja z Schipovicze, sołtysa powiatu opolskiego, kustoszowi i gwardianowi opolskiemu Wojciechowi 1484 *in monasterio inferiori.*

Wr Ap Rep 108 Oppeln Minoriten nr 18.

72 1517 30 V Opole.

Jan, książę opolski, zeznaje, że *Nikel Strol von Zdzessovicz* sprzedał czynsz konwentowi.

Dorso *Na Zdzieszowicach 140 cz. zł. do kościoła NP, przy ktorym oycowie y bracia zak. Franciszka ś mieszkaią ta summa w tym przywileiu zapisana należy* (w. XVIII).

Wr Ap Rep 108 Oppeln Minoriten nr 19.

73 1525 23 VI Głogów.

Maciej Zeidler gwardian, Hieronim Carniolanus kaznodzieja, Marcin Roseman kantor oddają konwent ś Stanisława radzie miejskiej: *urgente rerum omnium inopia*, częściej prosili radę *ut paupertatem eorum, ad quam temporis calamitate redacti erant usque adeo, ut famem diutius prohibere non potuissent, tum quorundam eius Ordinis fratrum valetudinem adversam, per quam corporis alimenta parare illis non liceret, respicerent*, oddali za dożywocie, *in uaporario maiori eiusdem manasterii.*

Wr Ap 135 Glogau Minoriten d 170a *Copia instrumenti publici.*

II. UCHWAŁY KAPITUŁ.

1. Z r. 1353: (Bibl Uniw Prask IV G 30 226-226v, 2 kol.)

Hec sunt ordinaciones facte per ministrum et diffinitores de consensu tocius capituli in Nativitate V Gloriose celebrati in Olomoutz a. D. 1353.

Primo ordinat minister quod nullus frater prelatis ecclesie, clero siue clericis denigret publice vel private, sed eos habere in reuerencia studeant wniuersi nec quis presumat dicere maxime in sermone ad populum: nos authoritatem ipsis maiorem vel laciorem habere, cum verba talia nichil vtilitatis inducant, sed pocius animos concitent prelatorum. Et quicunque contrarium fecerint talia predicantes, per custodem et gardianum grauiter punientur.

Cum in calceis non portandis nisi in necessitatis articulo a religiosis aliis distingwimur, mandat minister cum diffinitoribus et consensu tocius capituli custodibus et gardianis, consciencias eorum coram Deo et b p n F-co grauando, vt tam in se quam in aliis eorum subditis Regulam in hac parte diligenter obseruent. Et in sacristiis calciamenta missalia faciant paupera. Et mandat minister quod nullus gardianus presumat se intromittere de rebus sacristie, pannis sericis vel quibuscunque obuencionibus sine

ministri licencia (226 2a kol) speciali. Custodes tantum et gardiani similiter (wyraz wykreślony) a sacristis racionem frequenter requirant.

Et quod nullus frater seruet vel teneat equm vel equos personalem vel personales nec famulum cuiuscunque condicionis existat, sine ministri licencia, in scriptis habita et obtenta, magistro duntaxat excepto. Si vere contrarium fecerit, famulum equm vel equos tenendo, custos talem famulum repellere et illum fratrem irreuocabiliter equo vel equis priuare in virtute obediencie teneatur. Si quis vero custos reus fuerit inuentus in hac parte, modo per ministrum similiter priuetur. Et si custos aliquis supradicte obediencie transgresse scienter inuentus fuerit, ipso facto omni actu legittimo sit priuatus, equi etc ablati, taliter per custodem illi, de quo ille est frater, assignentur conuentui ad laborem, quousque supra hoc ministri consilium et iudicium requiratur.

Et mandat minister cum diffinitoribus et capitulo omnibus custodibus ac gardianis quod constitucionem de cellis non velandis faciant diligentissime obseruari, nec aliquis frater cellam velatam aut clausam habere presumat. Et si quis contrarium fecerit, custos ipsum tanquam suspectum quod illicita prohibita seruet in cella vel faciat, in virtute s. obediencie sic puniat quod cedat omnibus aliis (226v 1 kol) in exemplum. Ad eandem execucionem sub simili distinccione precepti tam pro se quam pro aliis gardianus sit firmiter obligatus.

Item cum attrectacio pecunie sit in nostra Regula et statutis firmissime prohibita et generalis minister cum capitulo et ministris omnibus custodibus et gardianis (mandauerit) quod attrectatores pecunie tanquam proprietarios pena puniant generalium statutorum.

Item nullus frater in pannis libris equis vel rebus quibuscumque censeantur nominibus, mercaciones exerceat et si quis contrarium fecisse legitime fuerit deprehensus, per ministrum custodem vel gardianum tam illis quam eciam omnibus personalibus rebus priuetur nec restituantur nisi sufficienter fuerint puniti in nocencia et hoc de ministri consensu, consilio et mandato. Si vero custos vel gardianus

hanc penam inferre scienter et voluntarie non inquisiuerit, omni actu legittimo sit priuatus et tanquam fautor inhabilis habeatur.

Et si quando quod absit, in ciuitate vel dominio per fratrem vel fratres aliquod graue scandalum fuerit contractum, statim de hoc custos si presens fuerit, vel gardianus si absens custos fuerit, per se vel (226v 2 kol) fratres dignos diligenter inquirat et nihilominus gardianus custodi si absens fuerit, hoc nunciet sine mora qui informacione premissa nunciare ministro firmissime tenentur.

Item quicunque frater legittime deprehensus fuerit rebus communitatis seu pro communitate petitis et donatis vel ipsi communitati sine ministri vel custodis vel gardiani licencia res elemosinam seu elemosinas notabiles abstraxisse, carceri incarceretur nec liberetur per aliquem quousque communitati fuerit satisfactum.

Item omnes terminarii post quamlibet mendicacionem statim ut reuersi fuerint ad conuentum, coram gardiano et duobus senioribus presentibus boca(?) et famulo racionem et elemosine petite quantitatem et vbi sit et aput quas personas, dicere firmissime tenebitur. Et ad hoc requirendum a quolibet elemosinario gardianus quilibet sit per obedienciam obligatus.

Et nullus frater de custodia Luthomerici vadat in Teplicz ad balneam in virtute obediencie nisi de licencia ministri et nullus in veniendo commune intret hospicium, sed se recolligat apud aliquem (urwane).

2. Z r. 1412 (Bibl Uniw Prask V F 29 k 71v).

Hec sunt moniciones in capitulo Zno(i) mensi a. D. 1412 ordinate et pro Dei diuino officio vide in fine huius libri aliter.

Quod custodes et gardiani sollicitam curam gerant, ut illud religiose deuote ac debite persoluatur, et quod gardiani se non absentent ab officio tam nocturno quam diurno; quod si non fecerint, per custodes puniantur. Et si aliqui gardiani se opposuerint, immediate ministro significentur quos tanquam inhabiles ab officiis absoluat sine mora.

Item ne ignorancia sit occasio delinquendi, mando, ut in quolibet conuentu Ordinarium diuini officii habeatur et singulis sextis feriis legatur, similiter Regula et statuta diuisim.

Item mando strictissime quod in singulis conuentibus ad mensam legatur et collacio suo tempore habeatur et silencium in prefatis teneatur et recommendaciones benefactorum tam viuorum quam mortuorum fiant. Hoc idem fiat in capitulis culparum que quidem capitula singulis vi feriis teneantur.

Item quod iste moniciones in singulis conuentibus habeantur et legantur vna cum papalibus et generalibus statutis semel in septimana uel saltem in xiiii diebus et hoc stricte custodibus mando ut faciant obseruari.

Item quod iuuenes sacerdotes per custodem et gardianum compellantur ad studium et singulis diebus dominicis fiant per ipsos sermones in conuentu et quod auctoritates in collacionibus dicantur ab omnibus, et si gardiani negligentes fuerint eos compellere, sciant procudulbio in proximo capitulo ab officijs suis se amouendos.

Item quod Quadragesima Omnium Sanctorum diligencius obseruetur, ita quod carnes nullomodo comedantur, sicut hactenus noscitur fore factum.

Item ut unanimitas teneatur et foueatur et quicunque repertus fuerit iniuriose faciens idyomatum distincciones et conuictus, mando custodi sub priuacione officij ut talem puniant capucio probacio(nis) aut aliis competentibus penis prout exigerit quantitas delicti nec cum talibus possit dispensare sine scitu ministri cuiuscunque existens gradus et condicionis.

Item quod gardiani seruent communitatem in refectorio in choro in dormitorio sub pena priuacionis suorum officiorum nisi legittimis causis excusentur nec faciant excessiuas inuitatas quaruncunque personarum nec pro communi vtilitate, oppositum facientes soluant de sua elemosina.

Item mando stricte quod custodes invigilent de conspiratoribus et eos cum notabilibus penis ab invicem separent.

Item quod fratres non glorientur de nobilitate suorum amicorum et non contempnant alios; quod si oppositum factum fuerit, ministro significentur.

Item mando custodibus et gardianis quod sollicite invigilent de fratribus diuinum officium non dicentibus. Quod si

aliqui in hoc viciosi fuerint reperti, ab execucione sacerdotalis officii suspendantur et ministro significentur.

Item mando quod ydyote et insciti nunquam sine scitu custodis ad sacros ordines promoueantur; quod si secus factum fuerit, extunc promoti ab execucione suorum officiorum suspendantur.

Item volo et mando strictissime quod qui consuetudinarie inebriantur, ab execucione sacerdocii suspendantur et qui se non correxerint, extunc per custodem uel gardianum includantur.

Item mando gardianis sub pena priuacionis officij quod de officio custodis se non intromittant nec fratres de conuentu ad conuentum mittant.

Item custodes possunt punire gardianos pro excessibus eorum sicut et ceteros fratres, cum sint et redeant sub eorum obediencia prout ceteri frates conuentus.

Item mando strictissime quod custodes et gardiani in maiori reuerencia habeantur et quilibet minor seniorem suum reuereatur.

Item mando custodibus quod in singulis conuentibus inquirant de quantitate elemosinarum quas terminarij apportant et de eis ministrum in scriptis informent.

Item quod custodes quociens conuentum intrant, racionem gardiani audiant, antequam de conuentu recedant et hoc per obedienciam teneantur facere. (72)

Item terminarii qui reperti fuerint aliqua pro se recepisse sine scitu gardiani, non vestiantur, ymo et carceri tanquam sacrilegi mancipentur nec inde eripiantur nisi de scitu capituli et quod aliorum terminos non invadant.

Item quod assessores electi per conuentum in singulis locis habeantur et scriptor cotidie scribat receptam et ex principio de ore gardiani uel procuratoris et non de tabulis, et quod racio de quindena in quindenam habeatur, ne testamenta vero pro tam s Georgii quam s Galli ponantur seu scribi faciant (preter) in vno loco libri racionalis nec solus gardianus iste per se tollat sed vnus alius fide dignus de consilio discretorum qui simul uel diuisim collectas tenentur ea praesentare gardianis in presencia seniorum uel assessorum et hoc sub priuacione officij.

Item mando strictissime custodi et gardiano quod sollicitam curam gerant de infirmis et quicunque negligentes fuerint reperti, sciant quod in proximo capitulo a suis officijs absoluentur cum notabilibus penis tanquam Regule et statutorum transgressores.

Item mando sub pena priuacionis officij quod rasura habeatur vbique.

Item de abusu tractacionis pecunie quicumque conuictus fuerit, carceri mancipetur eciam prima vice et maxime gardiani qui per se tollunt officium uel alijs mandant, eadem pena puniantur.

Item quod nullus frater concedat pecuniam cuique persone seculari uel eciam det ad seruandum quidquid. Siquis deinceps hoc attemptare presumpserit, tunc custodes uel gardiani per obedienciam teneantur se intromittere et ea pro conuentu recipere et nichilominus talem fratrem tanquam proprietarium punire.

Item mando strictissime custodibus quod solliciti sint de fratrum presentacione et ne quis eorum audeat audire confessiones, nisi ibi constet quod sit presentatus, sub pena carceris et ne presumant absoluere a casibus, super quibus non habent auctoritatem ut puta a casibus papalibus proprie episcopo, synodo, generali ministro reseruatis nisi specialiter sit eis concessum.

Item quod nullus frater recipiat literas uel priuilegia uel quascunque alias res ad seruandum sine scitu gardiani et fratrum discretorum secundum formam que in statutis generalibus continetur.

Item quod nullus frater cuiuscunque condicionis existat, audeat se intromittere de incendiarijs eos monstrando uel literas eis legendo uel scribendo et de alijs consimilibus sub pena carceris.

Item taxillos ludentes pena carceris puniantur uel furtum notabile committentes.

Item de alchymistis, et falsam pecuniam fabricantes incarcerentur.

Item mando seriose custodibus et gardianis quod diligenter inuigilent et de fratribus qui capucium habitus ad habitum non habuerint, ipsos quos tales inuenerint, in terra sine capucio locent cuiuscunque status uel condicionis existant.

Item quod nullus deferat habitum nigrum et difformem ab vsitato et communi colore cuiuscunque status sit.

Item quod nullus fratrum deferat cutellos tabulas et alia quecunque circa cordam tamquam subiecti quam prelati.

Item de ingressu civitatibus et locis suspectis caueant.

Item de negligentibus cenam, non ministretur, ymo tempore suo puniantur.

(Przekreślono: Hec sunt moniciones in congregacione Glacensi in Natiuitate Virginis Gloriose ordinate, a D 1402 celebrata. Quod moniciones capituli Glogowyensis a D 1401 in Translacione s Stanislai celebrati strictissime obseruentur et omni septimana in conuentu cum alijs statutis generalibus et papalibus legantur).

Item quod gardiani nec autem fratres intromittant se de rebus fratrum defunctorum ad dispensandum alijs aut sibi retinendum ipsas. Quod si alias talem rem uel res alicuius fratris defuncti secrete pro se receperit vel usurpauerit, omnibus rebus suis priuetur et tanquam fur puniatur.

Item quod nullus audeat absoluere fratrem excommunicatum a custode uel gardiano, nisi de consensu excommunicatorum et hoc sub priuacione rerum et actuum legittimorum et cum hac pena etc.

Item quod deinceps nullus fratrum de conuentu ad conuentum sine socio et litera testimoniali veniat. Si quis autem oppositum fecerit, extunc gardiani tenentur per obedienciam talibus capucia abscindere et ipsos confusibiliter de conuentu suo expellere. (72v)

Item mando quod nullus frater deinceps cuiuscunque gradus seu condicionis existat, inducat Christifideles ad faciendum testamentum pro distribucione speciali in confratres fienda, aut pro uotiuis et xxx missis pecuniam ordinent et procurent condiuidi infra seu quamlibet elemosinam quocunque nomine censeatur. Sed omnem elemosinam seu prouentum integraliter et fideliter gardiano ibi presentent uel presentari faciant, ad quem spectat eiusdem discreta dispensacio et hoc sub actuum legittimorum et omnium rerum priuacione et cui hec pena non competit, alia grauiori pena secundum arbitrium custodis puniatur.

Item mando strictissime omnibus gardianis et officialibus qui testamenta alienaverunt aut elemosinam pro emendis te-

stamentis aliter expenderunt quod ea reforment et pecuniam pro eisdem reformandis in sacristijs locorum reponant sine ulla dilacione sub pena carceris et omnium que videntur habere priuacione.

Item seruantes in cellis uel portantes arma offensiua iuxta constitucionem puniantur.

Item quicunque frater sanus uel infirmus res suas per modum testamenti disposuerit uel quocunque modo post mortem proprietarius inuentus fuerit, careat ecclesiastica sepultura.

Item quod res sacrosancte et libri per gardianum non obligentur nisi de consilio custodis et tocius conuentus.

Item quod fratres constitucionem seruent generalem de licencia petenda super libris et vsum aliarum rerum.

Item quod nullus fratrum deinceps quicquid vendat uel emat sine licencia ministri uel custodis. Quod si oppositum aliquis fecerit, extunc emptor et venditor re emta uel vendita priuentur.

Item nullus portet yopulas tunicas uel manicas nodatas aut subducturas coloris non competentis sub perdicione illarum rerum et sessione in eisdem in terra.

Item quod libri extra Ordinem non vendantur sub pena perdicionis.

Item constituciones generales et papales in singulis conuentibus habeantur.

Item predicatores indulgencias indiscretas non pronuncient sub pena probacionis.

Item quod gardiani aliorum debita legittime contracta et in vsus ementes conuentus conuersa tenentur soluere sine condicione.

Item mandatur custodibus, ut in singulis conuentibus excommunicent illos fratres qui in contemptum suorum prelatorum stant per promociones secularium in officijs Ordinis per se uel alios ad hoc inducentes uel consensum de suis promocionibus dantes, eciam illos qui infamant suos prelatos ad seculares et deportant secreta Ordinis.

Item quod gardiani tempore debito vestiant fratres, hoc est infra festum ss Francisci et Martini sub priuacione officij.

Item quod lampades accendantur in choro et in dormitorio nocturno tempore similiter ardeant.

Item quod omnes sciant casus episcopales et synodales.

III. KAZANIA.

Kazanie o Zakonie Braci Mniejszych.
(Bibl Uniw Prask F 29 76v. sq.)

Cuius est ymago hec (Mt 22) Vt religioni nostre applicare istud questionale, fiat erithimema tale: In nostra religione uel in religione s Francisci est admiranda dignitas obiectiue celsitudinis, intuenda claritas excessiue pulcritudinis et amplectenda voluntas conclusiue multitudinis. Ergo queritur *cuius est ymago hec?*

Declarato antecedente patet consequencia. Antecedens habet tres particulas et ergo deductis singulis patebit antecedens seu pars principalis. Nam ex altitudine et dignitate vite religiose concluditur eius nobilitas et celsitudo ex eo, namque Ordo noster seu religio nostra est alcior duracionis qualitate quia melior est perfeccionis dignitate. Quod autem Ordo noster seu religio nostra alijs ordinibus sit alcior solidior et durabilior, potest probari tali racione. Quantum edificium habet firmum et solidum fundamentum et materiam durabiliorem qua edificatur, potest alcius edificari ac edificijs alijs diucius durare. Sed Ordo noster seu religio habet solidum et durabile fundamentum quod est Christi ewangelium. Materiam vero edificij habet altam et profundam paupertate(m). Ergo Ordo noster inter alios ordines habet alcius et solidius fundamentum et diucius durabit. Maior est non eciam minor, patet exposito capitulo Regule nostre ubi dicitur: Regula et vita Minorum Fratrum hec est scilicet D. n. J. Christi s ewangelium observare quod autem sequitur, viuendo in obediencia, sine proprio et in castitate. In istis tribus punctis omnes alie religiones tenentur nobiscum concordare et tenent; si concordant, ipse videant. Sed certum est quod solum Ordo noster precise super ewangelium fundatus est, ideo alijs ordinibus celsior et nobilior et ex isto sequitur certe quod quamdiu Ch-i ewangelium durabit, tamdiu Ordo noster stabit. Sed Ewangelium Ch-i non cito destruetur, nam ipse Christus dixit (Mt XXIV 35) *Celum... transibunt.* Que verba sunt Christi ewangelium et ergo male ymaginantur qui dicunt quod non diu durabit Ordo noster, quia si Ordo noster destrueretur seu deleretur, oportet et ewangelium deleri et destrui quod est contra fidem, cum ewangelium

Christi sit fundamentum Ordinis nostri. Quod autem Ordo noster eciam dignior sit alijs ordinibus, potest probari tali racione. Ille Ordo qui a meliore potenciore (77) digniore et firmiore principium sumpsit uel fundatus est, omnibus alijs religionibus preponitur et anteponitur. Sed Ordo noster principaliter et radicaliter principium sumpsit a Christo quia ab ipso institutus est. Ergo Ordo noster seu religio nostra omnibus alijs religionibus est dignior et eminencior, maior et non scilicet minor. Protunc per Legendam b Francisci scribitur enim in Maiori Vita cap v-o quod sic incipit: Pietas vestra que secundum Apostolum ad omnia valet etc, ibi sic dicitur: Cum autem b pr nr Franciscus quodam tempore maltretabatur exemplis, anxio spiritu misericordem Patrem precaretur pro filijs, responsum huiusmodi reportauit a D-no: Cur tu pauper homuncio conturbaris? An ego te supra religionem meam sic pastorem institui, ut me principalem nescias esse patronum? Hominem simplicem ad hoc te institui ut quod in te facto, non humane industrie sed superne gracie ascribatur. Ego vocaui seruabo et pascham et alijs excidentibus alios subrogabo ita ut si nati non fuerint, faciam illos nasci et quantiscunque fuerit impulsibus paupercula hec concussa religio, salua semper meo munere permanebit. Hoc idem patet per Legendam sociorum s Francisci cap 66 ubi sic dicitur: Quod b pr nr Franciscus fecit tres Regulas, primam quam Papa Innocencius sibi confirmauit sine bulla, secundo fecit breuiorem et hec perdita fuit, tercio fecit illam quam Papa Honorius confirmauit cum bulla. De qua Regula multa fuerunt extincta per ministros contra voluntatem b Francisci. Postquam vero prima Regula quam fecerat b Franciscus perdita fuit, b pater ascendit in quendam montem cum fr Leone de Assisio et fr Benito de Bononia ut faceret aliam Regulam quam Christo docente scribi fecit. Congregati autem secus prouinciales ministri ad fr Heliam qui protunc erat vicarius b F, et dixerunt sibi: Audiuimus quod fr Franciscus facit vnam Regulam nouam. Timemus enim, ne eam faciat ita asperam quod non possumus eam seruare. Volumus ergo ut vadas ad eum et dicas ei quod nolumus esse obligati ad illam Regulam, ideo faciat ipsam pro se et non pro nobis. Quibus fr Helias respondit quod nollet ire timens reprehensionem b patris. Cumque essent prope

locum vbi stabat s vir, vocauit eum fr Helias. Quo respondente et vidente prope ministros predictos, dixit b Franciscus: Quid volunt isti fratres? Helias ait: Isti sunt ministri qui audientes quod facis nouam Regulam et timentes quod facias eam nimis asperam, dicunt et protestantur quod nolunt ad eam esse obligati, ideo dicunt: Facias eam pro te et non pro eis. Tunc b Franciscus vertit faciem suam ad celum et loquebatur Ch-o sic dicens: D-ne Ihesu Christe quod non crederent mihi in ipsa hora. Audiuerunt omnes vocem Ch-i respondentis in aere: Francisce nihil est in ista de tuo, sed quidquid est ibi, est meum totum et sic volo quod Regula seruetur ad literam sine glosa. Et addidit dicens: Ego scio quantum potest humana fragilitas et quantum volo professores istius adiuuare. Qui ergo nolunt eam seruare, exeant ab Ordine. Tunc b Franciscus vertit se ad fratres illos et dixit eis: Audistis quod dicit D. nr. J. Christus? Wltis quod faciam vobis dicere iterum? Tunc ministri territi recesserunt. Et sic patet quod religio nostra seu Ordo noster ab ipso Christo est institutus et ergo religio nostra ex dignitate et celsitudine habet obiectum altissimum, quia omnes virtutes comprehendit, modi certissimi quia vicia non deffendit, item rectissimi quia virtutem ostendit. Licet enim altera Regula seu religio humanitus est adinuenta, nostra religione sit prior et in possessio(77v)nibus potencior et locuplecior, tamen non sequitur quod sit dignior uel eminencior. Sed quia iste sunt odiose comparaciones, ergo istas specificas comparaciones pertranseo. Cum ergo Plato prohibeat ad specialissima descendere, quid ego dicam de religione nostra? Certe hec est que omne plurimum reprobat, omne vnum approbat, omne malum prohibet, omne bonum exhibet, quia semper quod ait in legis ewangelica predicatione sapidus, extirpator viciorum validus, Sedis Apostolice imitator placidus, prolis anagogice contemplator Crisostomus in quodam sermone: Hec est scilicet religio nostra aliarum omnium religionum sanctissimum fundamentum, caritatis vinculum, amoris subsidium. Hec sanctitatem firmat, caritatem roborat, dignitatem exornat. Hec in pueris splendet, in iuuenibus floret, in prouectis apparet. Hec sensus gubernat, gradus producit, virtutes disponit. Hec in iuuene grata est, in mediocri leta, in sene honesta. Hec discordes copulat, amiciciam seruat, bonos comendat, malos

annulat. Hec mandata tenet, precepta conseruat, premissa consumat, premissa implet, familiares constituit Domino, amicos efficit ipsi Christo quia quidquid in Regula et religione nostra continetur, veritas est; quidquid precipitur, bonitas; quidquid permittitur, felicitas; et si in aliquo istorum dubitas, ecce ait Augustinus: Quidquid in alijs religionibus committitur noxium, hic dampnatur; quidquid utile, hic inuenitur. Merito ergo Ewangelista de ista religione in themate querit dicens: *Cuius ego ymago hec?* Et sic patet prima pars antecedentis aliqualiter declarata, videlicet quod in religione nostra est admiranda dignitas obiectiue celsitudinis.

Secunda pars antecedentis est quod in religione nostra est intuenda claritas excessiue pulcritudinis. Hec pars patet ex eo, nam cuiuslibet religionis pulcritudo est limpitudo virtutum et obseruancia Regule et statutorum suorum superiorum. Vnde religiosus virtutibus carens et statuta sui ordinis paruipendens est recte sicut modium sine luce, sicut cetus sine duce, sicut corus sine colore, sicut virgo sine pudore et rubore, sicut ignis pictus sine calore, sicut discipulus sine timore, sicut ypocrita sine Dei timore et caritatis feruore. Nullus enim bonus habitus, nulla pulcritudo, nullus omnino ornatus inest tali religioso qui aduersatur sue religioni et professioni, nullus inest sensus, nulla bona ymaginacio, nulla salubris cogitacio. Ibi non est aliqua vitalis operacio et per consequens nulla pulcritudo. Sed vir religiosus bonis operibus exornatus et diuino radio illustratus potest denominari septem nominibus. Primo quod est tabula rasa, in qua Deus depingitur, quantitas in qua capitur, ymago per quam representatur, ciuitas que ab ipso edificatur, columpna qua Ecclesia sustentatur, clauis qua celum reseratur, domus que a Christo edificatur, inhabitatur. Et ideo sequitur quod vir religiosus sine operibus virtuosis est sicut tabula rasa sine scriptura, sicut ymago sine pictura, sicut quantitas sine figura, sicut columpna sine sculptura, ymo sicut hospes sine cura et domus absque cultura que manet tenebrosa totaliter et obscura. Quid plura? Certe pro intencione mea accedit verbum Apostoli ad Eph (2 Cor XI 1) *Vtinam sustineretis... supportate me.* Miror multum de quibusdam qui faciunt hoc argumentum: Ego fui diu in religione seu Ordine, ergo debeo absolui a religionis rigore. Vnde locus? Respondeo

quod locus est ab Ordinis corrumpcione. Verum hoc est pessimus paralogismus et plenissimus plurigraphus quia hec est fallacia communiter quia argumentum peccat in materia et in forma. In materia quia antecedens implicat falsum quia dicit se diu fuisse in religione qui forte nunquam vna hora fuit verus religiosus, peccat eciam in forma quia consequencia non valet, ymo oppositum sequitur et stat in virtute. Vnde illud est bonum argumentum et optimus silogismus qui sic arguit: Omnis ille qui fuit diu in religione, magis est exercitatus et vsitatus in bonis operibus virtuosis et caritate et potest (78) melius continuare quia facilius quando habituatus est et tunc debet subinferre: Sed ego sum ille qui fui diu in religione, ergo debeo feruencius laborare in caritate et firma dileccione amministrare et formali consolacione. Et quincunque sic arguit et concludit, falaciam et peccatum non committit. Constat ergo quod pulcritudo et ornatus cuiuslibet viri religiosi sunt opera virtutum et obseruacio Regule et statutorum, sed tunc posset queri, utrum religio nostra a Regula et statutis suorum superiorum in aliquo deuiat. In argumentis respondeo et dico quod communitas nostre religionis a preceptis suorum superiorum non deuiat. Tunc ergo accedat Dauid eximius prophetarum ad commendacionem istius benedicte religionis dicens: ***Veritas requirentibus...*** (Ps XXX 24). Requiramus scilicet testimonia istius benedicte religionis et inueniemus virtutem nostre intencionis. Inueniemus enim quod hec est species celi rarys syderibus adornata (Gen 1 cap). Hec est luna a uero sole bene illustrata (Gen 1). Hec est paradisus voluptatis ab inicio plantata (Gen 2). Hec est Eua in adiutorium Ade formata (Gen 2). Hec est terra sanguine fratris nostri Abel fecundata (Gen 4). Hec est Enoch prima ciuitas a Cham edificata (Gen 4). Hec est archa Noe in medijs fluctibus gubernata (Gen 6 cap). Hec est vinea a Noe post diluuium plantata (Gen 9). Hec est Sara Abrahe matrimonio copulata (Gen 11). Hec est Rebecca ad uerum Ysaac de gentibus aduocata (Gen 14). Hec est Rachel prius sterilis, postea multiplici prole fecundata (Gen 31). Quid plura? Nam hec est Jesabel Moysen infantulum sub silencio nutriens (Ex 3). Hec est Zephora Moysi filios pariens (Ex 3). Hec est Ethiopissa amplexus nostri Moysis cupiens (Nr 12). Hec est terra promissionis mel et lac largiens (Ex 3).

Hec est Raab exploratores Yosue suscipiens (Yos 3). Hec est Ruth Booz matrimonium siciens (Ruth 3). Hec est Anna per oracionem filium obtinens (I Reg 2). Hec est gens Israel contra Philisteos egrediens (IReg 6). Hec est regina Sabba ad audiendum sapienciam Salomonis ueniens (III Reg 1 et Par 9). Hec est Bersabee verum Salomonem parturiens (II Reg 12). Hec vidua Sareptina Heliam reficiens (III Reg 17). Hec est arula aromatum bonis odoribus redolens (Jer 36 et Ex 38). Verum in omnibus virtutem, in omnibus dico nec mencior quantum hec religio virtutem et statuta suorum superiorum non deserit, quare non immerito de eius pulcritudine Ewangelista conuenienter dicit: ***Cuius est ymago?*** Et sic patet secunda pars antecedentis videlicet quod in religione b Francisci est intuenda claritas excessiue pulcritudinis.

Tercia pars antecedentis videlicet quod in religione b Francisci est amplectenda veritas conclusiue multitudinis, hanc partem probat Jeronimus in Prologo Psalmorum dicens: Quando in religione ista inuenitur quod non faciat ad vtilitatem et generis humani edificationem ac vtriusque sexus et etatis consolacionem. Hic enim infans inuenit quod lactat, puer quod laudat, adolescens quod corrigit, iuuenis quod sequitur, annosus quod precipitur et mandatur. Hic inuenit superbus humilitatem, humilis sublimitatem, verbosus et detractor taciturnitatem, incontinuus castitatem, segnis in Domini seruicio actiuitatem, efrennus pudiciciam, discordans amiciciam, offensus pacienciam. Hic inuenit tristis consolacionem, eger curacionem, acediosus deduccionem. Nam vita religiosa iratum mitigat, letum temperat, esurientem saciat, pauperem ditat, diuitem increpat, ut se corrigat, omnibus medicinam tribuit nec peccatorem despernit, sed ipsum ad ueritatem per penitenciam adducit et Ambrosius in Sermone de Virginibus: Si wlnus anime curare velis, vita religiosa medicina est, si febrilis estuas, fons est, si iniquitate grauaris, iusticia est, si mortem times, vita est, si tenebras fugis, lux est, si celum desideras, via est. Et Hugo I libro de Anima: Nihil ista vita religiosa dulcius est, nichil auidius sumitur (78v) vel ita mentem ab amore mundi separat uel hominem contra malas temptaciones roborat uel plus hominem ad bonum adiuuat, sicut obseruacio vite religiose quod in vita religiosa inuenit ignorans quod discat, contumax quod timeat,

laborans quod speret, orans quod petat, vt ait Crisostomus super Mt Omel 22 super illo verbo ***Omnia parata sunt, venite ad nupcias.*** Ex quibus verbis sub compendio deducitur colligitur capitur et accipitur quod hec religio pandit omne sciencie ministerium, tollit omne malum fastidium, nutrit omne clarum ingenium, tegit omne bonum collegium, supplet omne sciencie desiderium. Ideo non mireris si eciam nostra religio est candelabrum illustracionis (Zach 4 cap), cenaculum refeccionis (IV Reg 9), tabernaculum redempcionis (Gen 9), oraculum propiciacionis (Ex 32), spiraculum deuocionis (Num 21), spectaculum annunciacionis (Jer 9 et Dan 2). Ipsa namque mundana vana et insana spernens et errores corrigens, honores porrigens, mores dirigens, vitam eternam promittens, ipsam Trinitatem ac vnam Deitatem cum toto supercelesti comitatu est ostendens, post istam vitam labilem ostendit. Ideo Ewangelista non inmerito de ista religione querit dicens: ***Cuius est ymago hec?*** Et sic patet tercia pars antecedentis et per consequens totum antecedens.

Sed consequencia ad hec probatur quod in religione s Francisci est admiranda dignitas obiectiue celsitudinis et propter amirari ceperunt inquirere et philosophari. Ideo queritur: ***Cuius ymago hec sit?*** Quia secundo in ipsa est intuenda claritas excessiue pulcritudinis, ideo religio dicitur ***Ymago*** non cuiuscunque, sed illius qui est rex regum et Dominus dominancium. Quia tercio in ipsa est amplectenda veritas conclusiue multitudinis, ideo ipsa demonstratur per hoc pronomen demonstratium ***Hec***. Repetatur ergo erithimema et concluditur ut presens thema. In religione s F-ci est ammiranda dignitas etc, ergo queritur: ***Cuius est ymago hec?*** In ista questione aliquid supponitur et aliquid queritur. Supponitur enim materialis condicionis stabilitas et permanencia et hoc propter verbum substantiuum ***Est***. Supponitur secundo filialis eleccionis stabilitas et conueniencia quod fit propter signum representatiuum ***Ymago***. Et tunc queritur originalis produccionis atauitas et efficiencia per pronomen interrogatiuum, quia queritur ***Cuius sit***. In materia religionis nostre est permanens et interminabilis stabilitas, quia ***Est*** (Ex 3) de ***Est*** misit me et fundauit uel instituit me. Nam substancia omnium aliarum religionum absolute loquendo sunt contingencia, sed substancia nostre religionis

est necessarium quia Christi ewangelium, ideo per nullam potenciam humanam potest non esse, cum omne quod est citra Deum, virtute diuina possit non esse. In fine religionis nostre est alliciens et affabilis iocunditas, quia ymago Dei. Finis autem religionis nostre est, ut ymaginem creatam informando perficiat et ad ymaginem increatam ordinando dirigat. Homo namque perfecte racionis ymaginem non *), sed b Augustinus 12 dicit capitulo 4: Nec Deum concipiat et concipiendo congustet et congustando diligat, et hec omnia docet religio nostra. In efficiencia autem religionis nostre est supereminens et inexplicabilis dignitas et quasi dubie queritur: *Cuius est ymago hec?* ut spiritus questionis sit talis: Nunquam es ymago maculata turpiter ut ymago sophistica. Nunquam es ymago conculcata viriliter ut ymago scismatica. Nunquam es ymago condempnata aliter ut ymago heretica. Nunquam es ymago obfuscata nigriter ut ymago terestrica. Certe non quia hec est vniuersa vanitas et affeccio spiritus, ut dicitur Eccl. 1 cap. Sed religio s Francisci est ymago Diuine bonitatis. Quid enim amabilius ad diligendum, quid delectabilius ad inspiciendum, quid validius ad habendum, quid hilarius ad beatificandum, quid iocundius ad possidendum quam expressa ymago Dei? Religio autem s Francisci est ymago Dei, a Deo egressa per inspiracionem mentis s Francisci, impressa per adesionem, est ymago scripta summo artificio, ymago picta miro epitaphio, ymago ornata multiplici beneficio, ymago adoptata Diunio edificio, ymago deputata humano subsidio, ymago acceptata primario sacrificio, est ymago que ymaginem creatam informando perficiat per gracie caritatem et ad ymaginem increatam ordinando erigit per glorie claritatem, in qua claritate nobis concedat Ihesus rex Angelorum qui viuit et regnat in secula seculorum. Amen.

2. **Kazanie o ś Franciszku** (Cz 2144 348 1 kol.).

Vidi alterum angelum ascendentem (Apoc VII 2)

Angelus potest dici s Franciscus propter angelicam eius uitam et doctrinam. Hic non fuit angelus magni consilij, sed alter ab illo, hic ab ortu solis ascendit, quia illuminante eum

---

***) Wyraz nieczytelny.**

sole iusticie ad arduum peruenit. Hic habuit signum potencie, signum sapiencie, signum clemencie Dei, signum diuine potencie in operacione miraculorum, signum diuine sapiencie in cognicione occultorum, signum diuine clemencie in consignacione membrorum. De primo signo (2 Machab VIII 23-4) ***Dato signo adiutorij Dei in prima acie dux ipse commisit (eum in candore*** wykreśl. napis.) ***cum Nicanore et acto sibi adiutore Dei omnipotente***(s) ***interfecerunt super 9 milia hominum.*** Dux fidelium, dux utique uere laudabilis (cytacja z ś Augustyna). Non lauda ducis uirtutem sed cum potestate (?) intra iuerit (?) ad triumphum, dux iste 3 acies tres ordines contra hostes ordinauit: (I Mach V 33) ***Venit tribus ordinibus post eos*** etc. Primus Ordo est FF Minorum, Secundus Ordo est pauperum dominarum, Tercius est penitencium. In prima vero acie, in Primo Ordine dux ipse pugnauit contra Nicanorem, hostem populi Dei, contra dyabolum et interfecit homines dyaboli per se et per suos, carnalem eorum uitam gladio (2a kol) verbi Dei trucidando: (Osee VI 5) ***Occidi eos in verbo oris mei.*** Bene autem dicitur quod 9 milia interfecti fuerunt. Per 9 milia hominum omnes accipiendi sunt qui ad 9 choros angelorum assumendi sunt (na margin. dopis. supra 9 milia hominum accipiendi sunt). Omnes in vna patria erimus, milia milium coniuncta psallentibus angelicis choris celestium potestatum. Illi autem supra 9 milia sunt qui vocati quidem sunt, non tamen de numero assumendorum ad 9 ordines, sed supra numerum sunt: (Ps XXXIX 6) ***Uocam et multiplicati sunt supra numerum.*** Signum vero adiutoris Dei ad huius victoriam consequenda est signum consciencie miraculorum qua ecclesia adiuuatur. (Mt XVIII 17) ***Signum autem qui in me credunt, hic consequuntur.*** Quomodo signum miraculorum effulsit in b Francisco, de quo canimus: ***O uirum ineffabilem, signis et prodigijs Dei*** (Ezech XXIV), ***Tu signaculum solitudinis, plenus sapiencia.*** Sigillum diuine sapiencie multum fuit impressum b Francisco, sicut patet in cognicione eorum que nullus scire possit nisi de hoc sigillo Dei haberet Verbi gracio(s). Ecce nec statum proprium nec cor alienum nec contingens futurum scit quisque nisi de Dei sigillo. Quis enim scit se esse in bono statu? (Eccle IX 1) ***Nescit homo finem suum, utrum amore aut odio dignus sit.*** Sed utique b Franciscus sciuit statum

suum, quando sciuit sibi nouissimum quadrantem culparum dimissum. Ecce ergo diuine sapiencie signum. Item quis vir cor vxoris sue aut quis uxor viri sui nouit, quis amici uel inimici cor nouit? (II Par VI 30) ***Tu nosti solus corda hominum filiorum.*** Sed utique b Franciscus quoque corda hominum nouit, sicut patet de fratre iniuriante in corde b Francisco in asino sedente. Ecce ergo signum diuine sapiencie. Item quis scit que contingunt circa futura, quis tempus mortis future. (Bernardus:) ***Nihil in rebus humanis morte cercius, nichil hora mortis incercius invenitur.*** Item quis scit quod maiori uel minori futurum erit: (Isa X 23) ***Annunciate que*** (349 1 kol.) ***ventura sunt et sciemus quod dii estis.*** Sed utique b Franciscus mortem suam presciuit et Othonem imperatorem modicum regnaturum et Gregorium IX Papam esse futurum predixit. De tercio specialiter accipi potest quod hic dicitur: ***Habentem signum Dei uiui*** (Apoc VII 2). Deus uiws Jesus Christus propter nimiam suam clemenciam pro nobis signum gerit quinque wlnerum. Hoc signum est cordi fideliter imprimendum: (Cant VIII 6) ***Pone me sicut signaculum*** etc. Jesus Christus est nobile sigillum, clavibus et lancea in corte(s) sculptum, huic sigillo totum cor, totam animam, totam uitam nostram debemus imprimere per amorem. Quanto enim melius imprimimur per amorem, tanto ymago Dei in nobis melius exprimitur, et qua bona quam dulcis impressio. (Aug.) ***Quanto nobis melius quanto plus*** etc. (Ps XXI 15) ***Factum est cor meum sicut cera liquescens.*** Sed impressionem sigilli non recipit cera dura, cor ergo ad modum petre induratum non sigillum requirit, non sigillum dileccionis, sed maleum comminacionis: (Jer XXII 29) ***Nunquam non verba mea qua ignis ardens et qua malleus conterens petras.*** Quantum b Franciscus sigillum dictum super cor suum posuit impressione, patet in cortis sui expressione, in quo signum dileccionis habuit. Dicas hic de diuisione Seraphim et de stigmatibus.

3. De s Clara virgine (Ib 341 2 kol sq.

Soror nostra es, crescas in mille milia (Gen XXIV 60). Verba ista que virgini Rebecce dixerunt fratres eius, possunt uirgini Clare Fratres Minores dicere. Rebecca interpretatur Multum accepit. B Clara multum gracie in mundo et glorie

accepit multum in celo. Dicamus ergo fratres: ***Soror nostra est, crescas in mille milia,*** soror conformitate speciali, crescas fecundditate spirituali. In hys verbis b Clara (343 1 kol.) comendatur de duobus: uidelicet de conformitate ad Ordinem Minorum et de fecunditate quoad Ordinem Sororum. Circa primum nota quod s Clara soror nostra, soror angelorum, soror Christi est. Soror nostre(s) conformitate paupertatis, soror angelorum conformitate uirginitatis, soror Christi conformitate caritatis. Nihil enim sic nos conformat Christo sicut caritas. De primo ***Si autem*** etc. (Jac II 15). Soror Clara victu bene indiguit, quoniam pro 50 sororibus tantum dimidium panem habuit, de quo tamen Dominus omnes mirabiliter saciauit. Sicut autem quelibet fidelis anima facta, ita s Clara sororem(s) omnium fidelium generaliter, sed soror FF Minorum specialiter conformitatem in paupertate et in alijs soror nostra est; ex eodem omnium patre b Francisco, sed non omnino eadem matre religione, unde bonus fr Minor de ipsia(s) dicere potest quod Abraham de Sara dixit: (Gen XX 12) ***Vere soror mea*** itd. De secundo: (Cant VIII 8.9) ***Quid faciemus*** etc. Verba ista possunt esse angelorum de allocucione sue sororis s Clare sollicitorum. Alloquebatur eam dyabolus per se ac per alios temptando, alloquebatur eam Dominus per se ac per b Franciscum visitando, alloquebatur insuper eam Dominus de pixide Eukaristie consolando. Et corte (s) nos Dominus ac dyabolus frequenter alloquitur: (Aug) ***Aures tue posite sunt inter Deum monentem et serpentem suggerentem.*** Alloquenti dyabolo fuit murus s Clara per fidem inpenetrabilis, tot habens propugnacula quot sunt credenda. Alloquenti autem Deo (2 kol) fuit ipsa hostium apertum, tot habens tabulas quot virtutes. De primo: (Cant V 2) ***Aperi... columba mea, immaculata mea.*** Soror utique caritate, sed ecce anima non est soror nostra, nisi sit amica et columba et immaculata. Dicitur ergo esse amica diligendo, integre sine diminucione: (Mt XXII 37) ***Diliges etc*** (et Aug): ***Minus Deus te amat qui tecum illud amat quod non propter te amat.*** Item dicitur esse columba diligendo vere sine ficcione: (Rom XII 9) ***Dilecio sine simulacione*** etc.: (I Jo III 18) ***Non diligamus*** etc. Item dicitur esse immaculata diligendo pure sine carnali affeccione. Vnde (Ex XXXVII 1) dicitur quod archa auro puro vestita fuit. Archa animam fidelem, aurum

caritatem significat, quia ab omni affectu corrupta purissima dicitur esse, propter has tres condiciones caritatis, vnde dicit: (Apoc I 8) *Finis* etc. Cor purum facit sororem Christi immaculatam, consciencia bona facit eam amicam, fides non ficta facit eam columbam. Simplicitas enim columbe est gracia ficcionis(s). Si ergo Clara quoniam sic integre et vere et pure dilexit, ergo dilecta Christi soror fuit etc. Propterea Christus ait (Mt XII 50): *Quicunque fecit* etc. Circa secundum nota quod b Clara creuit in numero et merito et in premio. Creuit in familia sororum, creuit in gracia meritorum, creuit in gloria premiorum. De primo hic: *Crescas in mille* (343 1 kol) *milia.* S Clara tamquam radix fructuosa, tamquam propria Ordinis sui mater, generosa creuit et crescit per Dei graciam in mille milia sororum et filiarum. Crescunt quidam verbis et exemplis malis, sed certe in milia eiulancium in inferno. Crescunt autem alibi cum s Clara verbo et exemplo in milia letancium in celo. Sic milia hominum veniunt ad milia angelorum, de quibus (Apoc V 11): *Et erat* etc. Coniuncta psallentibus angelicis choris celestium potestatum in vna ciuitate veniencium, de quo (Mt VI 28): *Considerate* etc. Lilia agri ecclesie sunt continentes anime etc. O quam pulchrua(s) uirginali candore lilium fuit s Clara, quomodo creuit non solum castitate sed omni uirtute et perfeccione sicut iustorum est crescere: (Prov IV 18) *Justorum autem* etc (Joa *) *Crescat in te cum annis gracia, cum etate iusticia.* Sed quidam crescunt non tantum in bono sed in malo: (2 Mac IV 50) *Menelaus* etc.; (Greg) *Nonnulli qui etate crescunt, innocencia decrescunt.* De eo (Est X 6) *Parvulus fons* etc. Hester interpretatur Abscondita uel Eleuata et significari potest Claram que abscondita seculo eleuata fuit in Deo. Hec creuit in fluuium eterne voluptatis in perfeccione et in luce plene ueritatis in cognicione et in solem future claritatis in resurreccione: (Mt XIII 43) *Tunc iusti fulgebunt* etc. Dum crescunt merita, crescit (2 kol) huiusmodi gloria, crescit corona. (Greg) *Protrahitur pugna, ut crescat corona victorie.* Potest eciam dici quod s Clara creuit in solem, in lucemque glorie.

---

*) Tej cytacji nie ma w naszym tekście Vulgaty.

IV. FORMULARZE.

PrU VF29 82-8. Dajemy nagłówki, dwa przytaczamy w całości.

1 Ministri ad fratres recommendacio alicuius domini per mundum euntis.

2 Quando est de Ordine Penitencium.

3 Recommendacio ministri fratribus extra provinciam euntibus.

4 Quando minister vult recipere dominum vel dominam ad suffragia Ordinis.

5 Quando aliqua persona vult se recommendare oracioni alicuius persone.

6 Recommendacio monialis.

7 Quando religiosus vult se recommendare alijs religiosis.

8 Quando custos vult recommendare fratribus vnum fratrem qui migrauerit ad dominum.

9 De amicicia uel amore amici uel constancia.

10 Quando vnus frater est infirmus et mittit statum suum alicui persone et recommendat se oracionibus suis.

11 Quatenus dominus rogat prelatum pro uno uel duobus fratribus.

12 Quando quis petit volens propriam patriam visitare.

13 Quando frater petit licenciam eundi ad ministrum uel custodem.

14 Quando aliquis dominus petit prelatum pro aliquo ad Ordinem recipiendo.

15 Quando religiosus wlt in ... sueque religionem (chce przejść do Benedyktynów).

16 Quando religiosus petat subsidium ab amicis.

17 Quando aliquis desiderat scire statum alterius.

18 Quando alicui conqueritur de obliuione amicicie (...me pro nihilo reputari, vos immemores mei velut si martialibus oculis vidisset).

19 Quando mater desiderat statum scire filij.

20 De fratre ministro vel custode pro studio petendo.

21 De fratre qui petit sibi confirmari studium.

22 Quando frater petit amoueri de aliquo conuentu.

23 Quando rogatur prelatus per alium fratrem uel amicum.

24 Ad patrem suum spiritualem.

25 (K 88) Ad sororem spiritualem amatam.

Anime mee dulcissime sorori benignissime frater vester.

Mille millia salutaciones in dulcissimo Iesu Christo et nomine eius ss-mo centum millia consolaciones necnon et eterni regis castis amplexibus superiora delectari. Non fecit talia omni nacioni misericors et imperator altissimus quemadmodum de vobis sicut sibi sponsam et filiam spiritualem educens vos de lacu miserie ac spurcicij fetide voluptatis liliis virginalis decorando, quando auro mundissimo regalis annuli sui duxit cum plurimis desponsandam. Quis enim daret pennas sicut columbe, ut volare possem, ut viderem animam meam dilectam, ut loquerer de Paruulo qui iacet in presepio et fulget in celo qui numerat multitudinem stellarum et omnibus eius nomina vocando. Sed quia non possum uisitare quam diligit anima mea, rogo vos Angeli Dei, decurrite velociter visitare sororem amantissimam et amicam dulcissimam salutetis mihi millies in die et millies in nocte. Tu enim es vnica mea columba, mea formosa, mea dilecta mea, summum desiderium meum, vt inter alia que desiderio est, vt videam vos et vobis ore ad os loquar antequam moriar. Nec credatis vos dilecta de thalamo cordis mei alienam, nam nec viarum longitudo nec maris spacium nec moncium altitudo disiungere valet quos retinet amor diuine caritatis. Verum sicut vnquam dilexi vos, ita qui nunc magis diligo castissime et paterno amore et corde mundissimo. Discribsi(s) enim in corde meo nomen vestrum stillo ferreo ac reposui vos spiritualiter in armario pectoris mei. Vos ergo ponite dilectum vestrum inter omnes alios ut signaculum certum super cor vestrum quia fortis est ut mors dileccio tua, aque multe non potuerunt extinguere dileccionem et caritatem quam erga vos habeo. Verum quia affectuosissime postulatis, ut continenciam mei status quem semper desideratis celesti beneficio sublimari, vobis meis literis intimarem: idcirco quia amoris magnitudo suggerit, caritas precipit, vestre deuocionis affectus quem erga me habetis, hoc requirit, scribsi(s) vobis declarandum quod Dei gracia sanus sum, ylaris et iocundus mente et corpore quod de vobis audire desidero vehementer. Vestram igitur

dileccionem quam erga me habetis et habere intenditis, omnibus diebus vestris sicut spero, deprecor humiliter et deuote, quatinus me amabilem vestrum inter suauissima vestrarum oracionum stromata que Dominus incessanter affectat, habere velitis deuotissime me commendatum, ut quod mihi proprijs viribus denegetur, vestre saltem oracionis meritis largiatur. Scribsi(s) vobis literam istam ad consolacionem vestram et ad memoriam mei, vt quandocunque legeritis uel uidebitis istam, exinde vero circa me incessanter crescat amor et affectus, amor et feruor dileccionis vel sicut eum videbitis ipsam, representet vobis me ipsum amabilem et deuotum vestrum et sic memoria mei de armario vestri pectoris minime deleatur; si qua autem circa me vestra inestimabilis caritas mihi mandauerit seruicia, ad implenda paratus sum deuoto animo ac totis viribus vestris obedire beneplaticis et mandatis.

Valeat dilecta anima mea et genuflecte pro me coram filio Virginis gloriose.

26(K 85) Quando unus wlt nunciare statum suum patri uel matri fratri uel sorori socio uel amico (mrg).

Quatenus, pater, a vobis disiungar presencia corporali, tamen semper adhereo filiali reuerencia affectu temporalis(s) et eternis commodis paternitatem vestram cupiens amplecti. Noueritis ergo me in prouincia Padue constituto sospitate corporali perfruens studioque insudans theologice discipline. Quod si vnum est prouerbium Sapientis quod pater in sapienti filio gloriatur, vobis ni fallor, deberet grandis leticia generari, si ad sacra proveheret scribture(s) theologice documenta. Spero autem quod affeccio paterna super filio poterit congaudere. Demum caritati vestre scribere non obmitto quod figura(?) vestra evolutis multis temporibus ignorancie sciret(?) terrarum spacio interdicente, vos intueri non valeam presencia corporali, interna tamen dileccio vos mentis mee oculis obtutibus representet qui non labitur locorum seu temporum interualla. Noueritis itaque me Padue sospitate corporali perfrui necnon yocunditate spiritus consolari. Et de vestra paternitate cupio indesinenter noua desiderabilia nunciari.

V. VARIA.

1. Wyjątki z r-k Baw XA20=1016.

K 2 Sed quis ad eiusdem matris domine, sanctissime aduocate nostre et b-mi p nostri Francisci necnon ad omnium Sanctorum honorem et laudem et ad vtilitatem fratrum volencium dare consilium tam in foro penitenciali quam iudiciali secundum ordinem *Decretalium* et titulorum specialiter propter *Sextum Librum*, ego fr P inter minores minimus, dum eas legebam, ex diuersis doctoribus veritatem eligens, prout potui, *Sextum Librum* locis debitis ordinando, per quam multe opiniones et varie sunt hodie enodate, presens opus diligenti studio compilaui.

K 393v Ideo ei regracior cui hoc opus atribuo et gloriose matri eius beatoque Francisco quorum precibus adiutus hanc *Summam* secundum paruitatem mei ingenii copulaui. Tu ergo lector, non me qualemcumque scriptorem seu compilatorem neque paruitatem mee sciencie consideres et sicud(s) consideres, non contempnas, sed attendas dictatorem quem tocius operis fieri optaui auctoritatem. Si tamen aliquid melius in superioribus tibi fuerit reuelatum, fraterna non temerariis, reprehensibilia corrigas et emendes Deo vtilia attribuendo. Cui laus et gloria per infinita secula seculorum. Amen.

K 395 Explicit Summarius *Decretalium* per Mathiam de Wnyeow f VI ante festum s Crucis, lune Semptembris a D MCCCCLV. Me tibi virgo pija comendo genitrix virgo Maria. Amen. Laudetur Deus et s Bartholomeus.

2. Zapiska Macieja Anioła 1503 (BN LQI292 103 v)

Expliciunt sermones de sanctis patribus omnium(s) ordinis Minorum, collecti de libro *Pomerij*, finiti et scripti per me fratrem Mathiam Angelum, nacione Noua de Sandecz, protunc adhuc per graciam p p M(artini) manentem a festo Assumpcionis Virginis Marie gloriose vsque ad festum sancti Petri quod in ecclesia dictur *Kathedra*, de gracia, finiti in vigilia feria quarta sancti Mathei Apostoli ante dominicam *Oculi*. Anno Domini MCCCCCiij adveniens reuerendissimus pater pater Martinus, doctor sacre theologie, dignissimus pater, minister Bohemie Polonie regnorum necnon auctoritate Apostolica ac

generalis ministri commissarius et visitator provincie Saxonie cum omnimoda auctoritate, videns in me defectum, fecit caritatem et misericordiam, feria tercia in Kathedra sancti Petri dedit et donauit pro laboribus meis per me in officijs completis et pro omnibus fatigijs meis vt in defectuoso et preuento surditate annis multis officio ad so(ro)res sancte Clare in Veteri Sandecz locando me predicatorem et cappellanum in ibidem, vt exorem singulis diebus et annis Altissimum pro sua felici sanitate et prosperitate euiterna. Deus me exaudiet. Anno vt supra.

3. Tomicki do kapelana nienazwanego (jesień 1516 — wiosna 1517 Wilno).

(Acta Tomiciana Os 1318 nr 219 str 481)

Ven. d fr et amice. Fuit hic commissarius fratrum s Francisci (Franciscus ?) petens reserari eorum ecclesiam et referens se missum ad ordinem bonum restituendum. Maiestas Regia intelligens iniquum et indecens esse vindicare facinus commissum in cultu divino et in alijs qui sunt innocentes, neque id facere posse absque admissione Summi Pontificis, relaxari facit illis ecclesiam. Ego vero exemplo ducis Rathiboriensis nolui Maiestatem Suam ad hoc inducere, ut de facto aliquid tale facere deberet contra auctoritatem Apostolicam. Posset eim deinde et in alios status ecclesiasticos similiter manus suas inijcere. Non bene est etiam contenta Maiestas Sua quod si qui noxij sunt, ita leviter et negligenter sunt puniti. Vilnae.

4. Zygmunt I do generała Franciszkanów (Bernardyna Prati) s. a. l. (jesień 1516 — wiosna 1517)

(Akta Tomiciana Os 1318 nr 225 str 486)

Venerabilis ac religiose devote nobis dilecte. Venientes ad hanc urbem nostram Cracoviam, offendimus fratres vestros in solito suo malo ordine et inquietudine constitutos. Ille enim commissarius paternitatis tuae fr Franciscus quem ad restituendum ipsum ordinem miserat, infectus rebus diem obijt et postea nemo ab eadem Paternitate Tua qui munus hoc exequeretur, apparuit. Accedit ad hunc malum ordinem tumultuatio et dissensio fratrum quam sororum intestina, propter

quam visum nobis fuit, ut fr Jacobus Piscatoris secederet, ne iterum hic aliquod facinus commiteretur. Et tuam Paternitatem hortamur, ut consulat tempori de reformando suo Ordine in Regno nostro et mittat huc alium commissarium, virum doctum maturum et probum quique sit ad tantos tamque inveteratos errores tollendos sufficiens et idoneus. Nos enim continemus potestatem nostram, nolentes severius aliquid statuere et fidem de Paternitate Tua habentes quod officium et debitum suum aliquando faciet. Alioquin talis indignitas tollerari a nobis non poterit. Bene valeat Paternitas Tua et nostri in suis orationibus sit memor.

VI. KRONIKA FURSTENHAINA.
(M 1-22)

(1) Chronica Ordinis FF Minorum Conventualium s Francisci provinciae Poloniae authore fr Joanne Fürstenhaino, eiusdem provinciae in Moravia artium et s theologiae lectore, ad mandatum ARP Stephani de Bruna art. et s. th. lic, ministri Bohemiae et Poloniae et cum plenitudine potestatis generalis vicarii et commisarii ad eundem Fürstenhainum datum Brunae 1503 d. 4 Maji manu scripta.

Nota. Haec Chronica, veteri stylo et satis parce conscripta ac in Archivio Cracoviensi olim asservata, p B Didacus Stanislaus Meler concionator transcripsit et inter *Fragmenta* diversa historiam et statum ejusdem provinciae concernentia hinc inde collecta inseruit. Quae *Fragmenta* alba membrana in 4o cooperta hucusque asservantur in Bibliotheca conventus nostri Calissiensis. Mortuus est autem p Didacus Meler, concionator celebris, in conventu Posnaniensi d. 28 Julii 1651.

In hoc novum exemplar redacta per fr Bonaventuram Makowski O M C Varsaviae a D 1764.

(2) Ex Chronicis prov. Poloniae ms fr J. F., ejusdem prov. in Moravia s th. l., alias ipsum Chronicon, paucis ab initio omissis.

A D 1207 generalis s pr noster Franciscus Ordini suo dedit initium, eratque primus generalis, promittens obedientiam d Papae. Idem incepit Ordinem Pauperum Dominarum s Clarae a. Ch. 1212, item Ordinem de Paenitentia 1221.

Rexit Ordinem annis a confirmatione Regulae 10. Mortuus 4 Nonis Octobris (4 X) 1226 die Sabbati in sero. Sepultus die Dominico.

2 generalis fr Joannes Parenti de Florentia post obitum s p n Francisci electus.

3 generalis fr Helias de Assisio, vir magnae scientae.

4 generalis fr Albertus de Pisis rexit Ordinem mensibus sex, Romae electus, cum esset minister Angliae. S. Antonius de Padva obiit 1231, miraculis clarus. A. vero 1232 FF Minores crebrescente fama miraculorum s p n Francisci et s Antonii intrant Bohemiam et inde Poloniam. Eodem anno 1232 soror Agnes filia regis Bohemiae Primislai et Constantiae recepit Ordinem s Clarae et monasterium Sororum apud s Franciscum Pragae construxit.

Provincia Poloniae et Bohemiae.

1us minister provincialis fr Joannes Lombardus cognomento Plankhart. Conventum Pragae s Jacobi suscepit quem illo tempore sororis Agnetis frater rex Venceslaus aedificavit in eoque capitulum celebravit in f. s Jacobi Apostoli (25 VII).

(3) 2us minister provincialis fr Tworzymirus Bohemus. Ab hoc fuit titulus hic prov. *Poloniae et Russiae*(s).

5 minister generalis fr Haymo Anglicus, magnus theologus, Romae electus 1239 praesente Papa Gregorio IX, ipso Papa voces recipiente et electum confirmante. Extunc incepta fuit provinciarum divisio.

Eodem a. 1239 fr Tworzymirus tenuit capitulum Vratislaviae in f. s Calixti (14 X). Item Pragae in f. Assumptionis (15 VIII). Item ministri tres Hungariae Austriae et Saxoniae habuerunt capitulum Pragae in f. s Valentini (14 II) super negotiis sororis Agnetis.

3us minister provinciae fr Joannes Tener qui morte praeoccupatus nullum celebravit capitulum.

A. 1242 minister generalis Haymo celebravit capitulum generale, in quo instituit 4um ministrum provinciae fr Raymundum, virum religiosa vita probatum. Is celebravit capitulum provinciale in Aureo Monte in f. Assumptionis BV (15 VIII). Tunc sua industria recepta fuit domus in Sando-

mierz quae postea translata fuit in Zawichost. 2um capitulum celebravit Brunae in Moravia in f. Nativitatis BV (8 IX). 3um in Sandomierz, ubi velavit b Salomeam, 4um in Gretz et moritur.

6 minister generalis fr Crescentius electus Lugduni in capitulo generali tempore Concilii ibidem celebrati sub Innocentio IV circa a. 1244.

7 minister generalis fr Joannes de Parma mgr in th. Hic absolvit fr Raymundum (4) ab officio ministeriatus a. Ch. 1247.

5us minister provinciae. Eodem a. 1247 in capitulo Znoimae electus est in ministrum fr Bohuslaus, vir magnae mansvetudinis et industriae. Sub ipsius regimine conventus Glacensis aedificatur. Item locus in Beneszow recipitur et per Thobiam praepositum aedificatur qui postea factus fr Minor; 1250 mortuus ibidem in medio chori tumulatus. Iste minister celebravit 1um capitulum in Gerlitz in f. Nativitatis BMV (8 IX), ubi recepit conventum Corcinensem et Opoliensem iterato quia antea dimissus erat, 2um capitulum Cracoviae in f. Pentecosten (23 V), 3um in Grecz Dominica in Albis (3 IV). Idem iste Bohuslaus considerans quod conventuum numerus in Bohemia multiplicaretur, mutavit inscriptionem sigilli sic: ***Sigillum provinciae Poloniae et Bohemiae.*** Hic etiam recepit conventum Opaviensem.

A. 1251 fr Joannes de Parma rediens ex legatione qua in Graecia fungebatur, celebravit capitulum generale, in quo absolvit ab officio fr Bohuslaum et electum confirmavit 6um ministrum provinciae fr Aegidium qui eodem anno celebravit capitulum Vratislaviae in f. Nativitatis BMV (8 IX), 2um Olomucii 1252 in f. Nativitatis BV, 3um Pragae 1253 in f. s Joannis Baptistae (24 VI) cui generalis Joannes de Parma praesidebat, 4um 1254 in Gretz in f. s Jacobi (25 VII), 5um in Budissin anno sequenti in f. Pentecosten (16 V), 6um Vratislaviae in f. Pentecosten (4 VI).

A. 1256 in capitulo generali Romae congregato in f. Purificationis BV (2 II) praesente Alexandro IV fr Joannes (5) de Parma resignavit officium ob senectutem et electus est 8. minister generalis seraphicus dr p s Bonaventura cum maxima s Pontificis gratulatione. In eodem capitulo

Aegidius ab officio absolvitur et eligitur 7-us minister provinciae fr Daniel. Iste mutavit sigillum praeponens Bohemiam Poloniae sic: ***Sigillum provinciae Bohemiae et Poloniae.*** 1um suum capitulum celebravit in Cuiavia (Inovladislaviae) in f. s Antonii, ubi domus in Kalisz est recepta a. 1257. In eodem capitulo domus in Nyssa recipitur. 2um capitulum ejus Iglaviae, ubi domus in Bythom recipitur a. 1258.

A. 1260 s Bonaventura celebravit capitulum generale Narbonae, in quo praeter alia egregie facta Constitutiones novas edidit et provincias Ordinis distinxit in 34 provincias, 17 ultramontanas et 17 cismontanas. Prov. ultramontanae Romana, Tusciae, s Francisci, Januensis, Mediolanensis, Padvana s Antonii, Bononiensis, Marchiae Anconitanae, s Nicolai, s Angeli, Terrae Laboris, Apuliae, Calabriae, Siciliae, Sclavoniae, Romaniae vel Graeciae, Terrae s vel Cypriae. Prov. Cismontanae Ungariae, Bohemiae et Poloniae, Styriae, Austrae, Sveviae id est Argentinae, Coloniae, Franciae, Turoniae, Aquitaniae, Burgundiae, Provinciae, Aragoniae, Castellae, Portugaliae, Angliae, Hyberniae, Daciae. In praedicto capitulo fr Daniel absolvitur.

A. eodem 1260 in f. Nativitatis BMV (8 IX) Olomucii reeligitur fr Aegidius. Hic reelectus celebravit capitulum in Beneszow, in f. Pentecosten (12 VI) sequenti a. 1261. (6) Item 1262 Brunae in Pentecosten (28 V) quo capitulo terminato conventus exustus fuit. Post hoc capitulum habuit provincia a s Bonaventura commissarium et disquisitorem generalem fr Alanum qui Bohemos et Moravos Pragae convocatos, ff Polonos Vratislaviae similiter convocatos examinavit in negotiis provinciae.

A. 1263 capitulum generale Pisis. Hic fr Aegidius absolvitur. Fr Petrus Basztyn provincialis datur. Ubi nota a s Bonaventura fuisse privatam provinciam libera electione per multos annos, ut infra patebit. In eodem capitulo generali custodia Moraviae juncta fuit prov. Austriae et custodia Budissinensis prov. Saxoniae ad supplicationem fr Alani et relationem factam in capitulo generali de provincia. 8us minister provinciae a. sequenti 1264 fr Petrus celebravit 1um capitulum suum Vratislaviae in f. s Francisci (4 X). Item eodem anno propter magna provinciae negotia capitulum

2um celebravit in Gretz Dominica *Jubilate* (11 V) et ibi suscepit locum in Glogovia maiori. Item a. 1265 celebravit 3um capitulum Opaviae in f. Pentecosten (24 V).

9us minister provinciae. A. 1266 s Bonaventura capitulum generale celebravit Parisiis, ubi fr Petrum absolvit ab officio et fr Gamfredum instituit. Custodias quoque Moraviae et Budissinensis iterum provinciae restituit. Eodem anno Gamfredus capitulum habuit Pragae in f. s Jacobi (25 VII), item a. 1267 capitulum in Lutomierzyce in f. Pentecosten (5 VI). Item a. sequenti 1268 exorta est magna discordia inter fratres Poloniae et Bohemiae contra ministrum Gamfredum. Bohemi vicarium (7) sibi provinciae Pragae fecerunt in f. Pentecostes (27 V) fr Jacobum Diedonis cum appellatione ad Sedem Apostolicam. Gamfredus cum alia parte fratrum habuit convocationem in Aureo Monte. Vacabat tunc s Sedes et minister generalis per commissarium discordes reconciliavit et univit.

10us minister provinciae. A 1269 capitulum generale Assisii, in quo custodia Cracoviae iuncta fuit prov. Hungariae, custodia autem Budissinensis prov. Saxoniae. In hoc capitulo fr Deodatus datus est in ministrum provinciae qui eodem anno capitulum habuit Olomucii in Nativitate BV (8 IX) et brevi post mortuus est.

11us minister provinciae. Post obitum Deodati fr Matthaeus institutitur qui a. 1270 capitulum habuit in Aureo Monte in f. Pentecosten (1 VI), ubi domus Gnesnae et Sremae receptae.

12us minister provinciae. A. 1272 fuit concilium generale Lugduni sub Gregorio X, ibi s Bonaventura celebravit generale capitulum. Ibidem minister electus est fr Nicolaus Moravus s th. l. Item in eodem capitulo custodia Cracovienis reddita est provinciae, sed Budissinensis et Vratislaviensis adjunctae sunt provinciae Saxoniae. Iste fr. Nicolaus celebravit capitulum Pragae in f. Nativitatis BVM (8 IX). Nonus minister generalis fr Hieronymus de Ascolo a. 1274 electus absens, dum legatione in Graecia fungeretur. Eodem anno fr Nicolaus cele (8) bravit capitulum Cracoviae, sequenti anno Brunae. A. Ch. 1276 capitulum generale Paduae absente generali celebrat fr. Bonagratia vicarius generalis.

Eodem anno fr Nicolaus celebravit capitulum Pragae in f. Nativitatis BV (8 IX), in quo capitulo Cunegundis Ungara(s) cum aliis magnatorum filiabus velatur in praesentia quinque episcoporum. Item fr. Nicolaus habuit capitulum Calissii 1277, ubi domus in Pyzdry recipitur.*) Decimus minister generalis fr Bonagratia in capitulo Assisiensi electus a. 1279. Eodem anno fr Nicolaus celebravit capitulum Opolii in f. s Michaelis (29 IX), item 1280 capitulum Opaviae in f. Pentecosten (9 VII), item 1281 Glogoviae Inferiori in f. Pentecosten (1 VI) quo tempore Bonagratia fuit in provincia.

A. 1282 capitulum generale fuit Argentinae, ubi absoluto ab officio fr Nicolao electus est in ministrum provinciae fr Ceslaus, 13us minister provinciae. Fr Ceslaus celebravit capitulum primo anno suae electionis Glacii in f. Nativitatis BVM (8 IX), anno sequenti 1283 in Znoima in f. Pentecosten (6 VI), a. 1284 Cracoviae in f. s Stanislai (8 V) post Pascha. Circa hoc tempus moritur soror Agnes Pragae cujus obitum secuta est magna caristia et pestilentia tam crudelis, ut tertia pars hominum absumeretur. 11. minister generalis. A 1285 capitulum generale Mediolani, in quo minister generalis electus est fr Arlottus post obitum Bonagratiae. Hic condemnavit ex praecepto S. Pontificis doctrinam fr Joannis Petri (9). A. eodem 1285 capitulum celebravit fr Ceslaus in Superiori Glogovia in octava s Francisci (11 X), a. 1286 Olomucii, ubi fuit suspensus ab officio per provinciam usque ad futurum generale capitulum. In eodem capitulo locus in Brzeznica recipitur qui post duos annos fuit in Radonitz translatus.**)

12us minister generalis fr Matthaeus de Aquasparta electus in Monte Pessulano prov. Franciae a. 1287. Hic erat lector sacri Palatii, rexit Ordinem annis duobus, postea factus fuit cardinalis. Hic restituit vocem et liberam electionem huic provinciae, nam a tempore s Bonaventurae provincia semper habuit ministros institutos, quia electione fuit privata propter privatas ambitiones. Eodem anno fuit capitulum in Sandecz, ubi electus fuit 14us minister provinciae fr Theodoricus in f. Nativitatis BVM (8 IX). Hic cele-

---

*) NB non b Cunegundis, sed alia de qua infra (przyp. Makowskiego).

**) Radonitz alias Radomsk (przyp. Makowskiego).

bravit capitulum primum in Cujavia (Inovladislaviae) in Pentecoste a. 1288 (16 V). Eodem anno exivit noctu in f. Pentecosten (16 V) et reliquit Ordinem s Clarae Kunegundis, filia Othocari cum filia Wolflini. 13. minister generalis fr Raymundus Ganfredi, electus Reate, praesidente capitulo Nicolao IV, a. 1289. Isto anno fr Theodoricus celebravit capitulum Glacii in Nativitate BV (8 IX), a. 1290 capitulum Nyssae in Nativitate BV (8 IX), a. 1291 capitulum in Czaslavia in f. Pentecosten (10 VI). A. 1292 capitulum generale fr Raymundus celebravit Parisiis, ubi Constitutiones generales renovatae. Eodem anno fr Theodoricus celebravit capitulum Bythomii in f. s Michaelis (29 IX), ubi domus Obornicensis recipitur.

14. minister generalis a. 1295 fr Joannes de Muro s th. mgr. Hic eodem anno capitulum (10) generale celebravit Assisii, in quo absolvit fr Theodoricum ab officio deditque provinciae liberam electionem alium eligendi. Unde eodem anno provincia congregatur Gnesnae in Nativitate BV et fr Mathias in ministrum eligitur, 15us minister provinciae. Is fr Mathias a. 1296 capitulum celebravit in Gratz in Nativitate BV (8 IX), a. 1297 in Boleslavia in Nativitate BV (8 IX). a. 1298 Opolii in f. Exaltationis s Crucis (14 IX). A. 1299 fr Joannes de Muro capitulum generale celebravit Lugduni et fr Mathias capitulum provinciae Olomucii in f. s Michaelis (29 IX), idem fr Mathias a. 1300 capitulum Pragae in f. Pentecosten (29 V), a. 1301 in Czaslavia in f. Pentecosten (21 V). A. 1302 fuit capitulum generale Januae per fr Joannem de Muro qui eodem anno factus est cardinalis. Idem hoc anno s Ludovicus fecit professionem in manibus d. cardinalis Joannis de Muro qui adhuc erat minister generalis. Eodem anno capitulum provinciae in Beneszow.

15. minister generalis fr Gundisalvus mgr in th. Assisii in capitulo generali electus 1304, ubi fr Mathias ab officio absolvitur. Eodem anno provincia congregatur Brunae, ubi elegitur 16us minister provinciae fr Hermannus Pilsnensis. Hic primum capitulum celebravit in Lutomierzyce in f. Nativitatis BVM (8 IX). A. 1307 fr Gundisalvus celebravit capitulum generale Tolosae, in quo fr Joannem Duns Scotum regentem Parisiis fecit, ubi nomen doctoris subtilis obtinuit. Eodem anno capitulum Czaslaviae fr Hermannus celebravit

in f. Nativitatis BV (8 IX). A. 1308 capitulum debuit celebrari Cracoviae, sed bellis impeditum (11), Venceslao rege Bohemiae Majorem Poloniam occupante, igitur anno sequenti 1309 celebratur in f. s Venceslai (28 IX). 16. minister generalis fr Alexander de Alexandria mgr in th. prov. Januae, post mortem Gundisalvi Parisiis a. 1313 in capitulo generali Barcinone electus. Ad hoc capitulum Clemens V misit declarationem Regulae sub bulla *Exivi de Paradiso* et post mox mortuus est, ipseque minister generalis mox post eum obiit. Eodem anno capitulum provinciae Cracoviae. A. 1314 capitulum Znoimae in Moravia, praesentibus visitatoribus fr Matthaeo et fr Laurentio de Hungaria, ubi fr Vincentius socius archiepiscopi Rigensis magnam fatuitatem ostendit, dicens falso, habere se authoritatem ministri generalis super provinciam et ejus p. ministrum. 17. minister generalis fr Michael de Cesena electus Neapoli a. 1316. Hic fr Hermannus absolvitur ab officio et factus est inquisitor haereticae pravitatis per Regnum Bohemiae a Joanne XXII.

Eodem anno in Cujavia eligitur in ministrum fr Thobias Moravus, 17us provinciae minister. A. 1317 sorores s Clarae fundantur in Lintz(s).

A. 1318 capitulum in Sandecz, ubi eligitur 18us minister provinciae fr Martinus de Boleslavia, praesentibus visitatoribus de Dacia fr Thoma et fr Elavo. A. 1319 fr Michael celebravit capitulum generale Marsiliae. Anno sequenti Joannes XXII canonisat s Ludovicum. Eodem a. 1319 capitulum provinciae in Korczyn. A 1320 capitulum Brunae in f. (12) Pentecosten (18 V), sub quo d suffraganeus Olomucensis consecravit chorum monasterii. Fr autem Dominicus O Pr falso acquisito titulo episcopi Albensis, FF Minores perturbavit multis conviciis et excommunicationibus. A. 1321 capitulum provinciae Pragae in f. Pentecosten (7 VI), ubi rex cum baronibus interfuerunt capitulo et patribus magnam reverentiam exhibuerunt. Eodem anno refectorium Pragae ad s Jacobum extructum est. A. 1322 fuit capitulum generale Lugduni, in quo minister generalis edidit satis graves Constitutiones. Eodem anno capitulum provinciae in Czaslavia in f. Nativitatis BV (8 IX). A. 1323 capitulum provinciae Cracoviae in f. s Francisci (4 X). A. 1324 capitulum

in Nyssa in f. Nativitatis BV (8 IX). A. 1325 fuit capitulum generale Perusii, in quo de Christi paupertate fuit determinatum, de qua jam in Curia Romana controversia inceperat ventilari, super quo indignatus fuit Papa valde et Ordini accessit tribulatio magna. A. 1326 fr Martinus celebravit capitulum provinciae Bythomii in f. s Francisci (4 X) quod capitulum expensis suis dux Vladislaus providit. A. 1327 capitulum in Czaslavia.

A. 1328 capitulum fuit generale Bononiae, ubi Michael generalis fuit per d. Papam ab officio absolutus etc. Bertrandus cardinalis vicarius Ordinis fuit institutus qui jussit anno sequenti Parisiis pro electione futuri generalis capitulum congregari. In hoc capitulo tantum 12 ministri interfuerunt, scilicet minister s Francisci, Bononiae, s Angeli, Januae (13), Romaniae, s Antonii, Terrae s., Aquitaniae, Saxoniae, Bohemiae et aliqui custodes et discreti de aliis provinciis. Hoc capitulum tenuerunt fr Petrus de Ponto minister s Francisci positus per fr Michaelem generalem et fr Dominicus discretus de Aquitania lector Tolosanus positus per d cardinalem praedictum. Anno eodem Ludovicus Bavarus imperator Romanusque populus Petrum Corbariensem ex Ordine Minorum antipapam debita Romano Pontifici reverentia adornavit. Eratque tunc magnum schisma in Ecclesia s. Tandem imperator ex urbe Monachium se conferens una cum antipapa quem ob magnam Ordinis tribulationem secutus fuit clandestine fr Michael de Cesena generalis, venerabilis dr Occham et mgr Henricus minister Argentinensis. Joannes vero XXII Pontifex a communione Ecclesiae cum imperatore eos interdixit ac variis censuris publice condemnavit. Ferunt eos mortuos et sepultos in conventu Monacensi. Assumpti hoc tempore ad dignitatem cardinalatus doctissimi viri religionisque ferventissimi FF Vitalis de Furno et Bertrandus de Turre qui latrantium contra Ordinem ora in facie Ecclesiae magnanimiter compescuerunt et ob hoc dictus Papa instinctu divino malitiam invidorum susurronum et Ordinis innocentiam animo revolvens literas favorabiles plurimas et consolatorias Parisios ad capitulum misit, unde ad amorem pristinum Ordo fuit reductus.

A. supradicto 1328 fr Martinus celebravit capitulum in Sandecz in f. s Francisci (4 X), in quo fuit non modica perplexitas inter pp provinciae, nam (14) d Bertrandus, cardinalis

et episcopus Tusculanus, de Ordine nostro iussu Joannis Papae vices gerens generalis mandabat authoritate S Pontificis omnibus ministris sub poena privationis officiorum, ut convenirent Parisios ad capitulum generale in f. Pentecosten (10 VI) ad eligendum ministrum generalem. Fr vero Michael non habens se pro absoluto sub poenis magnis contrarium mandabat, habuitque adhaerentes sibi plurimas provincias quae ad capitulum generale non miserunt. Itaque pp provinciae habito consilio elegerunt pro discreto provinciae fr Voitechum tunc gvardianum Pragensem et fr Bogussium tunc custodem Cracoviensem pro custode sub conditione tamen, si etiam aliae provinciae ad dictum capitulum mitterent. Et sic eis cum ministro simul euntibus Coloniae invenerunt omnes alios ministros congregatos, exceptis ministris Angliae et Daciae propter infirmitatem et ministro Siciliae propter mandatum regis Siciliae et ministro Terrae Laboris qui fuit in legatione S Pontificis. Ibi quid ultra sit facum, aliunde petatur.

Eodem anno fr Martinus tenuit capitulum in Gratz in f. Nativitatis BV (8 IV), a. 1329 capitulum Olomucii in f. Pentecosten (27 V). Eodem anno circa f. s Michaelis Joannes episcopus Pragensis cepit duos fratres ex conventu s Jacobi Pragensi lectorem et praedicatorem ad suggestionem FF Praedicatorum, diffamantium praedictos fratres de paupertate Christi, super quo articulo plurimae tunc erant disputationes. 18. minister generalis fr Geraldus Odonis, electus Parisiis in capitulo generali a. 1329 qui a. 1331 Perpiniani in capitulo generali statuta d Bonaventurae et aliorum mutavit, sua edidit, in quibus novas caerimonias et ritus inventos imposuit, videlicet ut vestes primae ingredientium Ordinem benedicerentur et recipi(15)endus ad professionem staret in missa conventuali ante altare prostratus et post Communionem schedulam propria manu scriptam vel alterius, si scribere nesciret, legeret, item ut frater ultra duas diaetas iturus extra conventum genibus flexis peteret benedictionem per ***Jube Domine benedicere.***

A. 1332 obiit fr Martinus minister provinciae 6 Idus Aprilis (8 IV) Pragae. Eodem anno facto capitulo Boleslaviae in f. Pentecosten eligitur (7 VI) 19 minister provinciae fr Nicolaus, praesentibus visitatoribus ex provincia Hungariae fr Jacobo et Çonrado. A. 1333 fr Nicolaus capitulum celebravit Zavichosti

in f. Pentecosten (23 v). A. 1334 capitulum generale fuit Assisii, in quo revocatae novitates Perpinianenses. A. 1335 fr Nicolaus capitulum tenuit Glogoviae Minori in f. s Francisci (4 X), sequenti a. 1336 Glogoviae Majori. A. 1337 capitulum generale Cathurense in provincia Aquitaniae, in quo publicatae Constitutiones Benedicti XII ex ordine Cisterciensi. Anno eodem fr Nicolaus praedictas Constitutiones publicavit in capitulo Cracoviae in f. s Venceslai (28 IX). Sequenti anno capitulum in Znoima in f. s Francisci (4 X). A. 1339 fr Nicolaus moritur in crastino octavae ss Petri et Pauli (7 VII).

Eodem anno fit capitulum in Glatz in f. Exaltationis s Crucis (14 IX), praesidentibus fr Jacobo Mama de provincia Provinciae et fr Vilhelmo Strigoniensi s th. l. et eligitur 20us minister provinciae fr Mravicus. Is a. 1340 capitulum celebravit in Beneszow in f. Nativitatis BV (8 IX). Eodem anno fuit capitulum generale Assisii. Eodem anno moritur Mravicus Cracoviae in f. Assumptionis BVM (15 VIII).

A. 1341 fit capitulum in Czaslavia, ubi eligitnr 21us minister provinciae fr Petrus Polonus lector Cracoviensis. Is a. (16) 1342 celebravit capitulum provinciae Bythomi in f. s Francisci (4 X). A. 1343 capitulum generale Marsiliae, in quo per Clementem Papam revocatae fuerunt Constitutiones Benedicti XII de electione custodum et guardianorum. 19. minister generalis fr Fortunerius prov. Aquitaniae electus Marsiliae a. 1343. Eodem anno capitulum Pragae fr Petrus celebravit in f. s Francisci (4 X). A. 1344 FF Bohemi rebelles noluerunt obedire fr Petro; res missa fuit ad generalem Fortunerium qui misit visitatores fr Bertholdum Rosa l. Ratisponensem et fr Venceslaum l. Norimbergensem qui an aliquid effecerint, non constat. Eodem anno fr Petrus celebravit capitulum Cracoviae in f. s Michaelis, ubi nullus Bohemorum comparuit. Tantum generalis mandavit obedire provinciali usque ad futurum capitulum provinciale. A. 1346 fr Petrus infirmus vicarium suum fecit fr Franciscum l. Pragensem qui et mortuus est 7 Kal Iunii (26 V) in die Corporis Christi.

Ipse vero fr Franciscus capitulum celebravit Opaviae in f. s Joannis Baptistae (24 VI), ubi in ministrum concorditer electus est, fuitque 22us minister provinciae.

Hic desiderantur acta provinciae Poloniae; successio tantummodo ministrorum generalium ponitur:

20. minister generalis fr Gvilelmus Farinerius electus Veronae 1348 anno.

21. fr Joannes de Buco electus Barchinone a. 1356, ubi decretum est de celebratione f. Translationis s Clarae 2 Octobris. Eodem anno archiepiscopus Armachanus primas Hiberniae Avi(17)nione in consistorio multa proposuit contra Mendicantes, inter caetera quod mendicitas, voluntarie propter Christum assumpta, esest damnabilis et illicita et alia plura.

22. minister generalis fr Marcus a Viterbo electus Januae a. 1359. A. 1361 mortuus est archiepiscopus ille, persecutor Mendicantium.

23. minister generalis fr Thomas de Bononia Assisii electus 1367.

24. minister generalis fr Leonardus de Griffonibus Tolosae 1373.

25. minister generalis fr Ludovicus Venetus Strigonii electus 1379.

A. 1380 moritur fr Thomislaus, minister prov. Bohemiae et Poloniae, Cracoviae sepultus.

Eodem anno electus fuit fr Petrus Grecensis minister provinciae. 26. minister generalis fr Petrus de Cavana electus Ferrariae a. 1382.

A. 1384 obiit fr Petrus Grecensis minister provinciae. Eodem anno electus fuit fr Petrus Polonus gvardianus Cracoviensis in capitulo Olomucii congregato. Eodem anno fr Jaroslaus de Beneszow fecit schisma contra ministrum provinciae, ipse praeesse cupiens. 27. minister generalis a. 1385. 28. minister generalis a. 1387. A. 1393 fr Jaroslaus cum complicibus suis convocationem fecit in Glatz in f. Assumptionis BV (15 VIII), ubi officiales ad suum libitum constituit quem minister generalis Henricus d. 20 Octobris excommunicavit, ab officio removit et fr Petrum de Cracovia suum vicarium instituit et tandem in ministrum Bohemiae confirmavit. 29. minister generalis a. 1405. (18) A. 1407 omnes ministros provinciales a decennio in officiis existentes ab officio absolvit Innocentius VII. Eodem anno fuit schisma in Bohemia, viventibus Mauritio Derska et Paulo Donat l. Pragensibus.

A. 1408 capitulum provinciae fuit in Gratz Reginae in f. s Joannis Baptistae (24 VI), ubi per majorem partem reelectus

fuit fr Petrus Cracoviensis in provincialem, sed resignavit officium. In cujus locum electus est fr Michael custodiae Gnesnensis (custodem conjicio)*) et confirmatus a vicario generali, ibidem praesidente capituli fr Nicolao ministro Austriae. A. 1412 fr Michael moritur.

Eodem anno Swatomir Moravus eligitur. A. 1413 in f. Visitationis BV (2 VII) fr Petrzko per Swatomirum fit vicarius totius Poloniae. A. 1420 consules Civitatis Novae Pragensis per hussitas in praetorio trucidantur et FF Minores cum toto clero in exilium dissipantur, tunc fideles Zyska persequente in tota Bohemia. 30 minister generalis 1421, 31. minister 1424. A. 1425 d. s Bricii (13 XI) FF Petrus lector, Petrus confessarius Sororum Opaviensium, Joachim Crumloviensis circa Kralitz prope Olomucium cremantur per hussitas. A. 1428 in f. s Joannis ante Portam Latinam (6 V) fr Swatomirus minister obiit Carnoviae.

Eodem anno fr Joannes Kmita in ministrum electus est in conventu Cracoviensi. Eodem anne convocatio in Bythom. 32. minister generalis a. 1430. A. 1430 fuit capitulum generale Assisii in f. Corporis Christi (15 VI). Nova statuta sunt facta. Omnes vicariae praeter Bosnensem unitae sunt provinciis. In vi(19)caria Russiae custodia Moldaviensis iuncta fuit provinciae Orientali in Caffa, custodia vero Leopoliensis provinciae Poloniae. Eodem anno convocatio, vim capituli habens, fuit Leloviae qua finita fr Kmita minister abiit in Russiam et in f. s Martini (11 XI) intromisit se in custodiam Leopoliensem. A. 1431 convocatio provincialis Cracoviae Dominica post f. Exaltationis s Crucis (16 IX). A. 1432 moritur fr Gregorius I. ordinarius s Metropolitanae ecclesiae Gnesnensis in vigilia s Jacobi Ap (34 VII). A. 1433 convocatio Cracoviae in f. Exaltationis s Crucis (14 IX). A. 1436 convocatio Cracoviae in f. Corporis Christi (6 VI). A. 1437 20 Maji capitulum generale Tolosae, in quo statuta Eugenii IV publicata. Eodem anno convocatio Neosandecii in f. Translationis s Stanislai (27 IX). A. 1441 convocatio provincialis Cracoviae in f. s Michaelis, in qua fr Jacobus I. Carnoviae in custodem Pragensem institutus quem persecuti sunt Bohemi, nolentes eum acceptare pro custode.

***) Przypisek Makowskiego, zapewne.**

A. 1442 fuit magna discordia in provincia, facta per fr lectorem Goczałka qui sine licentia provincialis abiit ad generalem, procurans depositionem ministri Kmitae et ad deponendum literas obtinuit et factione cum plurimis, praecipue cum custode Cracoviensi facta literas publicavit. Hoc anno fuerunt duae convocationes, una Cracoviae, in qua Kmita cum custode Cracoviensi concordiam fecit, et in hac fuerunt potiores patres congregati, in eaque illae literas generalis suspensae fuerunt a lectione, Cracoviaeque repositae. Kmita hic ob amissum visum ex infirmitate vicarium suum p Andream Strzelecz instituit, sigilla provinciae in sacristia reposuit quae post reassumpsit, volens svasu suorum regere: hinc schisma (20) et discordia. Quamobrem altera fit congregatio Opolii, ubi restituuntur sigilla Kmitae per factionem Bohemorum sine consensu patrum. Post de mandato vicarii generalis fr Alberti di Sarchiano Dominica *Reminiscere* (17 III) l. fr Nicolaus de Carnovia eligitur in ministrum provinciae et a capitulo eodem anno Paduae celebrato in f. Pentecosten (8 VI) confirmatur. Divisio tamen durabat, quia eo tempore duo Concilia, duo Papae, duo provinciales erant. Nam fr Nicolao confirmato per capitulum Padvanum, authoritate Concilii Basiliensis aliud capitulum generale fuit celebratum Bernae, in quo fr Vincentius de Nova Domo praesens fuerat et literas a generali ministro per Concilium electo portavit pro Joanne Kmita, videlicet confirmationem.

33. minister generalis. A. 1443 factus fuit vicarius provinciae Bohemiae et Poloniae fr Joannes de Tulna minister Austriae per generalem Antonium de Rusconibus. Sed licet voluit, non potuit intrare provinciam. PP Bohemi et Poloni adhaerebant Concilio, Moravi et aliqui Poloni Eugenio Papae assistebant. Vicerunt qui capitulum Paduanum sunt secuti.

34. minister generalis a. 1450, 35. minister generalis a. 1454. A. 1456 d. s Francisci (4 X) convocatio Olomucii, in qua unitur tota provincia et fr Nicolao de Carnovia ministro vero et legitimo subjicitur. Tunc FF exulati revocati sunt. Hic minister obiit Cracoviae, ibidemque sepultus est.

36. minister generalis a. 1458, 37us minister generalis a. 1464, 38. minister generalis a. 1469, 39. minister generalis a. 1475. (21).

A. 1478 fuit capitulum provinciale Cracoviae. Fr Martinus Leopoliensis fuit in ministrum provinciae electus, vir in disciplina nonunquam severus. Pompose ab initio ad visitandam provinciam processit, humiliter post propter Moravorum dominos sibi insidias struentes. Capitula celebravit Cracoviae, Leopoli, Sandeciae, Glacii. Altare s Francisci Cracoviae erexit. Ibidem mortuus et sepultus, rexit provinciam annis 17. *)

Post obitum hujus per viam factionis successit fr Martinus, vicarius Bohemiae, in provincialatum, confirmatus a. 1495 a rmo p Francisco Samsonis generali. Prius humilis et devotus, post violentus et proprietarius qui a. 1498 in capitulo Cracoviae compulit FF Moravos, ut sibi donarent vineam in Znoim quod boni patres pacis ergo fecerunt. Persecutus etiam fuit p custodem Gnesnensem Laurentium qui morti proximus haec protulisse verba fertur: O Martine, minister, si damnabor, propter te damnabit me Divina justitia. Post multa igitur scandala tandem a. D. 1500 d 16 Maji per p Bernardinum commissarium generalem ab officio depositus, in carcerem detrusus fuit in capitulo Cracoviensi quod duravit 13 diebus. Is demum sibi ipsi mortem adscivit in carcere, violentia sibi per compressionem genitalium illata.

Hucusque fr Joannis Fürstenhain historia.

---

*) Aliquis in margine annotavit gubernavit annis 22 (przyp. Makowskiego).

VII. PROWINCJAŁOWIE i KAPITUŁY. KONWENTY.

Jan de Piano Carpinis, saski
1238 24 VII Praga
Tworzymir 1238-40
1238 14 X Wrocław
1239 15 VIII Brno
1240 14 II Praga
Jan Tener 1240-1 († przed 10 IV?)
Wiceminister Jordan
1242 11 X Praga, gen. Haymo
Rajmund (Remund) 1242-7 †
1243 8 IX Złotów śląski
1244 8 IX Brno
1245 Sandomierz
1246 Hradec Králové
Bogusław 1247-51 † 1261 9 VII
1247 Znojmo
1248 8 IX Zgorzelice
1249 23 V Kraków
1250 3 IV Hradec
Idzi 1251-6
1251 8 IX Wrocław
1252 8 IX Opawa lub Ołomuniec
1253 Praga 24 VI, gen. Jan z Parmy
1254 25 VII Hradec
1255 16 V Budyszyn
Daniel 1256-60 † 1280 9 VII
1256 Wrocław
1257 13 VI Inowrocław
1258 13 VI Kraków
1259 Jihlava
Idzi 1260-3 † 1263 31 VIII
1260 8 IX Ołomuniec
1261 12 VI Beneszov
1262 28 V Brno
Piotr Basztyn 1263-6
1263 4 X Wrocław
1264 11 V Hradec
1265 24 V Opawa
Ganfred 1266-9 † 1286 25 X
1266 25 VII Praga
1267 5 VI Litomierzyce
1268 27 V Praga
Wik. Jakób Diedovic
Złotów śląski
Deodat 1269-70 †
1269 8 IX Ołomuniec
Mateusz 1270-1 † 1280 28 V
1270 1 VI Złotów
1271 24 V Kladsko
Mikołaj Morawczyk 1272-82 † 1290
1272 8 IX Praga
1273 30 IV Hradec
1274 21 X Kraków
1275 29 VIII Brno
1276 8 IX Praga
1277 Kalisz
1279 29 IX Opole
1280 9 VI Opawa
1281 1 VI Głogów gen. Bonagratia.
Czaslaw 1282-6 † 1295 2 I
1282 8 IX Kladsko
1283 Znojmo 6 VI
1284 8 V Kraków
1285 11 X Głogówek
1286 Ołomuniec
Teodoryk 1287-95 † 1299 3 II
1287 8 IX Stary Sącz
1288 16 V Inowrocław
1289 8 IX Kladsko
1290 8 IX Strzibro
1291 10 VI Czaslav
1292 29 IX Bytom
1293 15 VIII Praga
1294 6 VI Opawa
Maciej 1295-1304
1295 15 VIII Gniezno
1296 8 IX Hradec
1297 8 IX Boleslav
1298 14 IX Opole lub Ołomuniec
1299 29 IX Ołomuniec lub Opole

1300 29 V Praga
1301 21 V Czaslav .
1302 8 IX Beneszov
1303 8 IX Praga lub Brno
Herman z Plznia 1304-16 † 1323 XII 8
1304 8 IX Brno
1305 8 IX Sącz Stary czy Nowy
1306 Jihlava
1307 8 IX Czaslav
1308 28 IX Kraków
1309 Głogów
1310 Kladsko
1312 Praga
1313 28 IX Kraków
1314 Znojmo
1315 8 IX Czaslav
Tobiasz 1316-18 24 VI †
1316 8 IX Inowrocław
1317 8 IX Jihlava
Mikołaj wikary 1318
Marcin z Boleslavia 1318-32 7 IV †
1318 Nowy Sącz
1319 4 X Nowy Korczyn
1320 18 V Brno
1321 7 VI Praga
1322 8 IX Czaslav
1323 4 X Kraków
1324 8 IX Strzibro
1326 4 X Bytom
1327 31 V Czaslav
1328 4 X Nowy Sącz
1329 8 IX Hradec
1330 27 V Ołomuniec
Mikołaj 1332-9 7 VII †
1332 7 VI Boleslav
1333 23 V Zawichost
1334 Plzeń
1335 4 X Głogówek
1336 8 IX Głogów
1337 28 IX Kraków
1338 4 X Znojmo
Mrawik 1339-40 4 XII †
1339 14 IX Kladsko
1340 8 IX Beneszov
Piotr Polak 1341-7 26 V †
1341 15 VIII Czaslav
1342 4 X Bytom
1345 29 IX Kraków
Franciszek wikary
1346 24 VI Opawa
Franciszek 1346-58 7 II †
1347 24 VII Vysoke Myto
1348 Hradec
1349 4 X Brno
1350 27 IX Kraków
1351 4 X Jindrzichuv Hradec
1352 8 IX Strzibro
1353 8 IX Ołomuniec
1354 8 IX Czaslav
1355 (miejsce nieznane)
1356 27 IX Kalendae(?)
1357 27 IX Bytom
1358 27 IX Nowy Sącz
Henryk Mrawikowic 1359-?
1359 5 V Hradec
1360 24 V Boleslav
1361 Krumlov
Mikołaj (?) 1368?
Tomisław 1374, 1382 † 1386(?)
Piotr z Hradca 1386-7 17 IV †
Piotr Polak 1387-1408, † 17 IV (rok?)
1387 1 VII Ołomuniec
Jarosław z Beneszova
1393 15 VIII Kladsko
1395 Bytom
1401 28 IX Głogów
1402 8 IX Kladsko
Michał z Gniezna 1408-12 †
1408 24 VI Hradec
Swatomir 1412-28 6 V †
1412 Znojmo
Pietrzyk wikary 1413 2 VII
1414 25 VIII Czaslav
1417 Opole
Kmita Jan 1428-42 † 1450 11 V
1428 Kraków
1429 Bytom
1430 Lelów
1431 16 IX Kraków
1433 N. Korczyn
1434 14 IX Kraków
1436 7 VI (miejsce nieznane)
1437 27 IX N. Sącz

1441 29 IX Kraków
1442 Kraków
Andrzej Strzelec wikary
Mikołaj Stryczek z Korniowa 1443-1467 † 1468 WPost
1443 17 III Opole
Mikołaj Doliwa
1456 4 X Ołomuniec
1457 8 IX Karniów
1465(?)
Andrzej 1467-70 † 1480 30 V
1467 8 IX Karniów
Marcin Lwowczyk 1470-87 †
1470 Kraków
Lwów
N. Sącz
Wawrzyniec wikary
Marcin z Krakowa 1487-94 †
1487 5 X Kraków
1489 Kladsko
Marcin z Pragi 1494-1503 † 1506
1494(?)
1495 Kladsko
1498 Kraków
1499 15 VIII Głogów
Szczepan z Brna 1503-10(?) † 1513 10 I
1503 4 V Kraków.
Walenty z Krosna 1510(?)-1514/5
Fontin Albert 1414/5-7 15 IX †
Jakób Piscatoris komisarz 1516
Franciszek komisarz † 1516/7
Kapituły prowincjalne zasadniczo odbywały się corocznie. W powyższym spisie umieściliśmy te, które wymienione są wyraźnie w źródłach.

KONWENTY.

Wrocław 1236
Kraków 1237
Inowrocław 1238
Toruń 1239
Sandomierz 1242, przenies. 1255
Złotów śląski przed 1244
1245 Świdnica
1248 Opole
Nowe Miasto Korczyn po 1254
Głogów 1254/7
Zawichost 1255 przeniesiony z Sandomierza
Zawichost Klaryski, Nisa, Kalisz 1255
Wrocław Klaryski, przen. Klarysek z Zawichostu do Skały 1257
Chełmno, Bytom 1258
Skała konwent męski po 1257, zwinięty ok. 1316
Lwów śląski przed 1260
Głogówek 1264
Śrem 1270
Krosno śląskie, Brzeg przed 1272
Pyzdry 1277
Sącz Minoryci i Klaryski 1280
Nowe 1282/4
Gniezno Klaryski 1283
Żegań, Namysłów przed 1284
Brzeźnica 1286
Radomsko przeniesiony z Brzeźnicy 1288
Bruniewo 1296
Radziejów 1298
Nowy Sącz 1304
Głogów Klaryski 1305
Kraków Klaryski, przen. z Skały 1316
Skała konwent męski zniesiony ok. 1316
Nieszawa po 1335
Dobrzyń, Wyszogród 1335/70
Welów 1349
Wodzisław przed 1350
Lwów ruski ok. 1359
Lelów 1357
Chęciny 1267
Halicz 1367
Krosno ruskie, Sanok 1377/91
Wilno przed 1387
Lida 1397-1414
Oszmiana przed 1398
Gródek przed 1400
Kamieniec podolski przed 1400
Kowno ok 1400
Drohiczyn ok 1409
Gdańsk 1419
Koźle 1431
Pińsk 1432/40
Góra śląska 1458/62

EPITOME.

Fratres Minores in Bohemiam Pragam introducti ab Agnete Pragensi, regis Venceslai filia, a. 1234, mox quoque in Poloniam venerunt. Primus eorum locus erat Vratislaviae s Jacobi, ubi a ducissa Silesiae Anna eiusque marito Henrico Pio a. 1236 collocati sunt. Henrico, tunc inter Poloniae principes potentissimo et coronando, ceteros suos primitivos conventus debebant, immediate Cracoviam a. 1237, mediate Junivladislaviam (Inowrocław) et Torunium (1238 et 1239). Una cum fratribus Bohemiae formabant unam provinciam Bohemiae et Poloniae quae usque ad a. 1517 perdurabat. Incursus Tartarorum a. 1241 maxima damna Franciscanis intulit, conventus Cracoviensis et Vratislaviensis diruti sunt, guardianus Cracoviensis Henricus martyrisatus est. Henrico Pio in proelio ad Legnice interfecto, FF Minores favorem viduae eius Annae necnon filiorum experti sunt. Mox multa loca in Silesia orta sunt, praesertim in civitatibus iure Theutonico collocatis, ipsique Fratres Silesiaci plurimum Germani erant. Inter alias fundationes notamus conventum Clarissarum Vratislaviae ab ipsa Anna conditum, ubi sepulta est, mortua in odore sanctitatis 1266.

In aliis Poloniae ducatibus maximos benefactores in linea ducum Minoris Poloniae invenerunt: Boleslao Pudico 1241-11, eiusque sorore maiore natu b Salomea (1211-61) regina Galiciae, uxore b Kinga (Cunegundi) (1234-92) filia regis Hungariae Bela, in minore natu b Kingae sorore b Jolenta † 1299 et eius marito duce Maioris Poloniae Boleslao Pio (1242-79). Sequebantur fundationes conventuum Fratrum et Sororum ipsaeque ducissae Salomea, Kinga, Jolenta Secundum Ordinem amplexae sunt. Numerus locorum adeo auctus est, ut secundo dimidio s. XIII in Polonia quatuor respective quinque custodiae reperiantur: Vratislaviae, Budyszyn (Bautzen), Opole, Cracoviae, Gnesnae. In duabus primis multi Alemanni erant et ideo inter eos et Slavos, videlicet Polonos et Bohemis rixae oriebantur quarum finis hic erat, ut custodiae Budyszyn et Vratislaviae

necnon loca Prussiae translatae sint ad provinciam Saxoniae et provincia Bohemiae et Poloniae definitive a. 1285 cum tribus custodiis in Polonia, quatuor vero in Bohemia Moraviaque remanserit. Ex hoc tempore memorandus est propugnator. Slavorum minister Czaslav Bohemus 1282-7. Habebant tunc conventus: custodia Cracoviensis Cracoviam, Zawichost, Skała, Nowe Miasto Korczyn, Radomsko, Sącz; Gnesnensis Gniezno, Kalisz, Głogów, Inowrocław, Pyzdry, Śrem, Oborniki, Radziejów; Opoliensis Opole, Bytom, Głogówek, Wodzisław necnon erant monasteria Clarissarum in Skała, Sącz et Gnesnae. S. XIVo ulterior evolutio nova loca attulit. Monasterium Clarissarum e Skała Cracoviam ad s Andream translatum est et novum fundatum in in Głogów, loca virorum orta sunt in Nowy Sącz, Lelów, Chęciny, Wyszogród, Dobrzyń, Nieszawa. Benefactores Franciscanorum hoc tempore apparent rex Ladislaus Łokietek † 1333, maritus Hedvigis filiae b Jolentae, eiusque filius rex Casimirus Magnus † 1370 et soror eius Elisabeth Hungariae regina † 1380 qui omnes probabiliter Tertium Ordinem susceperant.

Notanda est post damna in finibus occidentalibus extensio ad orientem quam iam hi couventus ostendunt; magis adhuc nova custodia Russiae quae medio s. XIV originem ducit, primitus unacum locis Valachiae Russiae vicariam constituebat, et 1430 provinciae Bohemiae et Polaniae incorporata est. Habebat conventus Leopoli, Przemyśl, Krosno, Sanok, Gródek, Kamieniec. Ab a a. 1386 dato conversionis Lithuaniae, orta est vicaria Lithuaniae cum locis Wilno, Oszmiana, Kowno (Kaunas), Drohiczyn, Pińsk (1432-40) quorum fundationes iam ad s. XV pertinent. Hoc saeculo in Silesia adhuc duo conventus fundati sunt, in Koźle 1431 pro Fratribus, aliunde a hussitis eiectis, et in Góra 1457.

In Prussia duobus primitivis conventibus Toruń et Chełmno ad Saxoniae provinciam translatis, secutae sunt aliae fundationes, ita ut Prussiae custodia s. XV constaret praeter has domos, ex Nowe, Bruniewo (Braunsberg), Watembork (Wartenburg) Welów (Wehlau), Gedano. Quae custodia cum sua provincia a bulla Unionis 1517 facta Observans, in tempestate Lutherana totaliter periit dimidio s. XVI.

Omnes domi Poloniae formales conventus censebantur. Numerus fratrum non nisi aestimari potest neque grandis erat.

Principalis locus Cracoviensis fortasse circiter viginti Fratres numerabat, alii certe minus; dubitari licet, an omnes conventus legalem numerum terdecim Fratrum adepti sint.

In tali generali delineatione quomodo vita et actio FF Minorum evolveretur? Notandum est imprimis quod in internis permutationibus Ordinis conventus Poloni et verisimiliter tota provincia tantum passivam partem habebant et ea quae in Italia et Gallia fiebant, dociliter sequebantur. Quae mirari non possunt; FF Minores Poloni enim multo alios labores sustinebant. In regnis occidentalibus summa perfecerunt in quaestione sociali resolvenda, in theologia elaboranda, in poesi religiosa, in arte praesertim aedificatoria perficienda. Sed situatio religiosa Poloniae tunc temporis multo primitiviores res exigebat. Erat quidem a tribus saeculis christiana et cum initiis fidei sumpserat quoque civilisationis principia. Attamen clerus saecularis et monachi antiquarum regularum nec erant multi nec multoties apti ad religionem internis animi imbuendam. Hic Franciscanis et simul Dominicanis maximus campus interioris missionis patebat. Perficiebant hunc laborem distributione sacramentorum, frequentibus sermonibus, aliis servitiis religiosis. Penes conventus aggregabant confraternitates et Tertium Ordinem. Quemadmodum actio eorum necessaria fuerit, optime probatur eo quod in cura animarum inter Fratres et clerum saecularem dissensiones non nisi in secundo dimidio s. XV notantur: ss. XIII et XIV cooperatio eorum a clero saeculari cum laetitia accipiebatur.

Quae operatio fundamentalis minus otii aliis laboribus impendendum relinquebat. Paulum auditur de actione sociali Franciscana neque erat tam necessaria in primitivis conditionibus Poloniae illius temporis, parce inhabitatae. Idem fere valet de cultura intellectuali. Superabant certe FF Minores clerum saecularem et unusquisque conventus videtur possedisse lectorem. Sed productio litterarum parva erat. S. XIII et initiis XIV conscriptae sunt ***Vitae Annae Silesiacae, Salomeae, Kingae*** necnon ***Annales*** ab auctoribus anonymis, initio s. XV ***Commentarius*** in ***Librum Sextum Decretalium*** a fr P(etro?) atque notas suas Nicolaus de Koźle redegit. Quae vix notabilia primo obtutu apparent; at valor eorum demum patet in comparatione cum universa actione litteraria polona tunc temporis, et tali

aequatione Franciscani non postremum locum tenent. Maiora adhuc merita posuerunt aedificando ecclesias quarum pulcherrima Cracoviae s Francisci hodie etiam existit. Hoc respectu principalem locum tenuerunt et in stylo gothico introducendo maximam partem habuerunt.

Si in missione interna in elevatione plebis ad altiorem gradum vitae religiosae magna effecerunt, non minus fervide insudarunt in externa missione, in evangelisatione finitimorum Poloniae populorum. Erant ab oriente tum schismatici Rutheni, tum pagani Jadźwingi et Lithuani. Et hic pars aliorum mendicantium scilicet FF Praedicatorum taceri non licet. Attamen iam a. 1257 fr Bartholomaeus Pragensis creatus est episcopus missionarius in Łuków, ad convertendos Jadźwingos destinatus. S. XIV custodia Russiae iecit fundamenta religionis catholicae implantandae et ultimae in Europa metropolis Leopolitanae condendae, inter cuius episcopos Przemyślensis Ericus de Vinsen † 1399 et archiepiscopus b. Jacobus Strepa † 1409, ambo FF Minores, sunt eminentissimi. Similia fecerunt in Lithuania, ubi iam diu ante formalem conversionem terrae religionem christianam propagabant suoque sanguine martyrum rigabant. FF Minores quoque erant ambo primi episcopi Vilnenses Andreas † 1398 et Jacobus † 1407 quorum primus verus maximi meriti organisator Ecclesiae et religionis catholicae in Lithuania dicendus est.

Universalitas laborum Franciscanorum animadverti debet. Actio eorum omnia complectebatur difficulterque campus ostendendus sit, in quo absentes fuerint. Etiam in magnis factis Regni et nationis partem activam exercebant; notamus hic canonisationem s Stanislai 1253. Erantque boni cives patriae et non semel eius res succurrebant. Sic regi Ladislao Łokietek vitam servaverunt, e contra ab hostibus nationis Polonae e. g. ab Ordine Cruciferorum Theutonico mala passi sunt. Videntur denique initia litterarum in lingua Polona ab FF Minoribus conscripta esse (hymnus ***Bogurodzica***). Tota haec intensiva actio exterior fulciebatur in fervida vita interiori et animae cultura, saltem ss. XIII et XIV. Extant Clarissae beatificatae: Salomea, Kinga, Jolenta, earum vita spiritualis a Fratribus regebatur quorum nonnulli in odore sanctitatis obiisse dicti sunt: Wojciech confessarius Salomeae, Bogufał et Petrus Odrzaniec,

Kingae confessarii; Andream episopum Vilnensem et b Jacobum Leopolitanum iam memoravimus. Sed adhuc s. XV laudabiliter nominandi sunt Georgius, episcopus auxiliaris Cracoviensis, † 1463 et Joannes de Dukla † 1484 qui quidem 1465 ad Observantes transierat, at culturam religiosam maioremque partem vitae apud Franciscanos Conventuales peregerat.

S. XV provincia declinari coepit. Erat hoc generalis evolutio vel potius dissolutio universalis Ecclesiae et cum ea Ordinis. In Polonia forsitan tunc aliquando melius erat quam alibi; non frustra ob numerum sanctorum et beatorum periodus ista appellatur felix saeculum Cracoviae. Sed Bohemicam partem provinciae revolutio Hussitica devastavit, in qua plures et conventus et Fratres perierunt. Punctum gravitatis provinciae translatum est in Moraviam quae catholica remanebat, et Poloniam. Ex hoc tempore nominandus est minister Joannes Kmita 1428-42(?) qui dicitur consiliarius regis Ladislai Jagiełło (1386-1434), multum laborabat in fide in Russia et Lithuania propaganda, custodiam Russiae adiunxit provinciae, conventum in Pińsk fundavit, necnon pro fratribus a Hussitis ex locis Silesiae expulsis domum in Koźle impetravit. Sed finis eius regiminis a scissione Basileensi perturbatus est. Moravi enim Papam Eugenium sequebantur, Poloni vero Felicem V, proinde inter Fratres schisma ortum est et duo ministri regebant. Denique oboedientia praestita Nicolao V a rege Casimiro (1445-92), etiam provincia reunita est sub ministro Nicolao Stryczek de Karniów (Krńov) (1442? — 1467). Ex his temporibus quoque relaxatio disciplinae in provincia notatur quam sequentes ministri restituere non valebant.

Fratres provinciae cum tota communitate acceperant declarationes Papales et decursu temporis Conventuales facti sunt. Praeter generalem evolutionem, aderant quoque apud nos speciales huius rei rationes, praesertim in terris missionis Russia et Lithuania. Ibi impossibile erat sustentari solis eleemosynis. Proinde iam ab initio fundationis loca illa receperant firmos proventus, agros, prata etc; Vilnae imo pars urbis ad eos pertinebat. Quam necessitatem viri magnae sanctimoniae intellexerant sicut b Jacobus aut episcopus Andreas. Ceterum in quantum nostra indigens documentatio introspicere permittat, in his domibus nivellum vitae religiosae altius hoc tempore

erat quam in veteribus custodiis Cracoviae aut Gnesnae ubi etiam sine patenti necessitate nimia cura pecuniae invaluerat.

Declinationi FF Conventualium magnus factor inplantatio Bernardinorum h. e. Observantium facta est. Qui 1453 in Poloniam a. s. Joanne Capistrano introducti, a rege Casimiro omni modo fauti, raptim divulgati sunt. Nullum quidem conventum Conventualibus ademerant, attamen maxima eorum popularitas efficiebat, ut novitii frequentiores ad eos venirent, dum paucissimi et minoris valoris ad Conventualium portas pulsarent. Imo nonnulli patres ad Bernardinos trasierunt ex. g. b Joannes de Dukla. Paucitate subiectorum coacti, Conventuales interdum profugas Observantes suscipiebant. Quae omnia statum moralem et religiosum eorum deprimebant.

Talibus in custodiis Regni Poloniae peractis, in Opoliensi custodia etiam immediata damna passi sunt. Ibi enim perdiderunt domos in Koźle et Bytom et ipsum Opole cedere iudicati sunt.

Inter ministros secundi dimidii s. XV et principii XVI notum est Martinum de Praga (1494-1503) ipsum factorem dissolutionis fuisse et in carcere obiisse. Successor eius Stephanus de Brno (1503-9) meliorem ordinem restitui operam dedit. Ei debemus quod tunc lector Joannes Furstenhain chronicon provinciae conscripsit quod in *Speculo Minorum* Biernacki resumptum hodie nobis principalem fontem rerum gestarum provinciae praebet. Cum magna energia ultimus minister Albertus Fontinus Italus (1515(?)-6) reformationem conventuum tum I tum II Ordinis peragebat. Erat hic vir aequali modo sanctimonia et doctrina celeber. Universitatis Cracoviensis professor, plura opuscula ex philosophia publicavit. At Fratres eius severitatem abhorrentes conspirationem in eum fecerunt et nocte aggressi occiderunt 5/6 Septembris 1516. Rei capti et aut morte aut perpetuo carcere puniti sunt.

Tali crimine commotus ipse rex Sigismundus I (1506-48) a ministro generali reformationem provinciae in capite et in membris magna voce poscebat a mittendo commissario perficiendam. Sed tunc in generali administratione Ordinis reformatio et permutatio scrutabatur. Quae cum factis capituli generalissimi 1517 coincidebant. Provincia in duas divisa est, seorsim Poloniae, seorsim Bohemiae. Custodia Opoliensi penitus

sublata, remanentes domus Wodzisław et Głogówek custodiae Moraviae adiunctae sunt et provinciae Austriae adnexae. Provincia Poloniae remansit cum custodiis Cracoviensi, Gnesnensi, Russiae et vicaria Lithuaniae. Minister et commissarius eius novus a generali missus Marcus a Turre eam reformavit. Sed neque hic impedire potuit quin tempestate Lutherana orta ultimi conventus in Silesia, ad Gnesnensem custodiam pertinentes Głogów et Góra interirent.

ERRATA.

Str 105 przyp 42 zamiast KIS czyt: KIS
„ 112 w 10 zamiast 1302 czyt: 1309
„ 116 w 7 z dołu przy 8 września dodać: r. 1353
„ 119 w 2 z dołu zamiast 1213 czyt: 1413
„ 120 przyp 24 zamiast Wr UIQ 4466 czyt: WrU IQ466
„ 147 2 czerwca dodać: 1510 r.
„ 182 przyp 41 zamiast LatQI1322 czyt: BN LatQI1322
„ 310 w 9 z dołu zamiast wielkoksięcej czyt: wielkoksiążęcej
„ 345 w 15 zamiast generalna czyt: prowincjalna.

SPIS RZECZY.

X. KONWENTY ŚLĄSKIE.

XI. FRANCISZKANIE PRUSCY.

DODATKI.